

2000
5000

česko-slovenská
historická
ročenka

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2000

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA
2000

**ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA**

2000

Brno 2000

Česko-slovenská historická ročenka 2000

Vydává Česko-slovenská/Slovensko-česká komise historiků
ve Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brně

Redakční rada:

Vojtech ČELKO
Vladimír GONĚC – předseda
Roman HOLEC
Ivan KAMENEC
Dušan KOVÁČ
Robert KVAČEK
Vilém PREČAN
Jindřich SCHULZ

Toto vydání bylo umožněno za podpory **Grantové agentury ČR**
(reg. č. 409/99/0086).

© Masarykova univerzita v Brně, 2000
ISBN 80-210-2484-4

OBSAH

CONTENTS — INHALT

PROTOKOLY

Materiály ze semináře „České, slovenské a československé dějiny“

Ivan Kamenec: Slovenské, české a československé dějiny: Problém či pseudoproblém? 11 <i>Slovak, Czech and Czechoslovak Histories: A Problem or a Pseudo-problem?</i> -----	18
Jan Rychlík: České, slovenské a československé dějiny – problém vzájemného vztahu v různých historických dobách ----- <i>Czech, Slovak and Czechoslovak Histories: Questions of their Relations in Various Historical Periods</i> -----	19
Zdeněk Beneš: Československé dějiny a dnešní český školní dějepis ----- <i>Czechoslovak History and the Contemporary Czech Scholarly History</i> -----	23
Viliam Kratochvíl: K niektorým aspektom tvorby učebníc dejepisu v Československu a v súčasnosti ----- <i>Some Aspects of Writing History Textbooks in Czechoslovakia and in the Present Times</i> -----	25
Vladimír Goněc: Národní dějiny – „politickovýchovný“ účel, [pokleslá] beletrie či předmět kritické vědy? ----- <i>National History: A Question of a 'Political-Educational' Function, [Cheap] Belles-lettres or a Rigorous Scholarly Discipline?</i> -----	31
	33
	37
	39
	48

Úvodné referáty z diskusie „Česko-slovenské vzťahy v 20. storočí“

Dušan Kováč: Slovensko-české vzťahy v historickom vedomí slovenskej spoločnosti ----- <i>Slovak-Czech Relationships in Historical Consciousness of Slovak Society</i> -----	51
Jan Rychlík: Slovensko a Slováci v české politice 19. a 20. století ----- <i>Slovakia and Slovaks in Czech Politics During the Nineteenth and Twentieth Centuries</i> -----	58
	59
	73

Materiály ze semináře „České a slovenské 20. století“

Robert Kvaček: Dvě světové války v českém zážitku ----- <i>The Czech Experience in Two World Wars</i> -----	77
	83

Dušan Kováč: Česi a Slováci v kontexte európskych dejín 20. storočia -----	85
<i>Czechs and Slovaks in the Context of Twentieth-Century European History</i> ---	93
Jan Rychlík: České historické mýty versus mýty o českých susedech -----	95
<i>Czech Historical Myths versus Myths About the Czechs' Neighbors</i> -----	102
Zdeněk Beneš: Obraz moderních českých dějin v současných slovenských učebnicích dějepisu -----	103
<i>The Representation of Modern Czech History in Contemporary Slovak History Textbooks</i> -----	111
Blažena Gracová: Češi a Slováci z pohledu studující mládeže -----	113
<i>Students' Views of Czechs and Slovaks</i> -----	125
Miloslava Melanová: První světová válka a Liberecko -----	127
<i>World War I in the Liberec Region</i> -----	134
Stanislav Biman: Druhá světová válka a Liberecko -----	135
<i>World War II in the Liberec Region</i> -----	139

ŠTÚDIE

Peter Macho: Bernard Bolzano a Gregor Berzeviczy o jazyku a jazykovej otázke ---	143
<i>Bernard Bolzano and Gregory Berzeviczy on Language and the Language Question</i> -----	152
Roman Holec: Miloš Štefanovič v kontexte česko-slovenských vzťahov -----	153
<i>Miloš Štefanovič in the Context of Czech-Slovak Relations</i> -----	167
Dagmar Pelčáková: Spolupráca Československej jednoty a Národní rady české na začiatku 20. storočia -----	169
<i>Cooperation Between 'Czechoslovakian Unity' and the Czech National Council at the Beginning of Twentieth Century</i> -----	184
Nadežda Jurčišinová: Spolupráca Československej jednoty so slovenskými dôverníkmi pri rozvíjaní kultúrnych vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi -----	185
<i>Cooperation Between 'Czechoslovakian Unity' and Its Slovak Confidants in the Development of Cultural Relations Between Czechs and Slovaks</i> -----	198
Marek Junek: Pražská léta Antona Štefánka (1915–1918) -----	199
<i>Anton Štefánek's Prague Years</i> -----	209
Marián Hronský: K úlohe francúzskej vojenskej misie v bojoch na Slovensku a pri utváraní jeho hraníc v roku 1919 -----	211
<i>The Role of the French Military Mission During the Battles in Slovakia and in the Establishment of the Slovak Borders in 1919</i> -----	227
Milan Zemko: Strany národnostných menšín a ich voličstvo za prvej ČSR -----	229
<i>Political Parties Representing National Minorities and Their Electorate During the First Czechoslovak Republic</i> -----	243

DOKUMENTY

Vilém Prečan: „Iz dnevnika V. A. Zorina“. Záznamy o rozhovorech sovětského velvyslance s českými a slovenskými politiky v dubnu 1945 v Košicích -----	247
---	-----

ZO ŽIVOTA KOMISIE

Slovensko-česká komisia historikov (september 1999 – august 2000) (Roman Holec) -----	301
---	-----

RECENZIE. KRITIKA

Netradičné témy v slovenskej historiografii (Ivan Kamenec) -----	307
České ženy 19. století (Robert Kvaček) -----	310
November 1989 v zrkadle historikov a pamätíkov na Slovensku (Ivan Kamenec) ----	312
Miroslav John Ličko: Ako chutí cudžina (Ivan Kamenec) -----	315
Pohľady na židovskú komunitu v Československu v niektorých zborníkoch a periodikách (Eduard Nižňanský) -----	317
Jan Pešek – Michal Barnovský: Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953–1970 (Jozef Žatkuliak) -----	321
Knižné bibliografie českej historiografie v roku 1999 (Alžbeta Sedláková) -----	324
Sprievodcovia po slovenských archívoch (Alžbeta Sedláková) -----	328
Antoni Giza: Slowacki ruch narodowy w XIX i początkach XX wieku (do 1914 roku) (Milan Podrimavský) -----	331

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Desátý liberecký seminář (Robert Kvaček) -----	337
--	-----

STOJÍ ZA POVŠIMNUTÍ

[Reprodukce dopisu R. Hofbauerovi] (Ivan Kamenec, Vilém Prečan) -----	341
---	-----

PROTOKOLY

Materiály ze semináře

ČESKÉ, SLOVENSKÉ A ČESKOSLOVENSKÉ DĚJINY

Hradec Králové, 3. listopadu 1999

Uspořádali: Česko-slovenská komise historiků

Katedra historie Pedagogické fakulty

Vysoké školy pedagogické v Hradci Králové

SLOVENSKÉ, ČESKÉ A ČESKOSLOVENSKÉ DEJINY: PROBLÉM ČI PSEUDOPROBLÉM?

Ivan Kamenec

Problematika vymedzenia identity, resp. vzťahov medzi slovenskými, českými a československými dejinami sa podľa môjho názoru pohybuje v niekoľkých rovinách. Zdá sa, že nie je to ani tak otázka koncepcná, teoretická – vychádzajúca z vnútornej potreby jednotlivých národných historiografií, ale problém terminologický, ktorý má korene nie vo vedeckej, ale v prvom rade v spoločenskej a najmä politickej sfére. Sám vnútorný rozvoj vyspelejšej a rozvinutejšej českej, no ani rodiacej sa, viac-menej ambiciózne slovenskej historiografie, nech sa už vyvíjali v rozdielnych alebo podobných, v priaznivých či nepriaznivých podmienkach, túto otázku nejako viditeľne nenastotoľoval. Ona sa totiž vždy vynárala z iných, než vnútorných vedeckých potrieb (aj keď ju často prezentovali a zdôvodňovali profesionálni historici), čo samo osebe nie je pre žiadnu vednú disciplínu spravidla prínosom, lebo jej hrozí reglementácia a ideologické usmerňovanie zo strany autoritatívnej osobnosti, politickej moci, štátu, resp. samovládnucej štátostраны.

Na slovenskej strane v podmienkach zväčša neprofesionálneho dejepisectva sa pred tretím decéniom nášho storočia nevyskytujú, myslím, žiadne zmeny, ani polemiky o termíne slovenské, resp. československé dejiny. Podobne to bolo predtým – i keď asi v trochu inej polohe – aj so vzťahom fenoménov uhorské a slovenské dejiny. Obdobná situácia bola aj na českej strane, ktorá nemala tiež v danej dobe k takýmto teoretickým úvahám žiadny dôvod. Prvýkrát termín „československé dejiny“ ako označenie syntetickej interpretácie dejín Čechov a Slovákov, použil F. Kulháněk vo svojich ľudových dejinách československých, ktoré vyšli ako osvetová či školská príručka už roku 1920 a plnili veľmi jasné ideové poslanie v novovzniknutom štáte.¹ Na Slovensku tento fakt nesúvisel len so spomínanou už kádrovou slabosťou a inštitucionálnou nerozvinutosťou slovenskej historiografie, ale najmä so spoločenskými a štátoprávnymi podmienkami, v ktorých sa ona rozvíjala a ktoré pred historikov (zväčša ešte stále na amatérskej báze) kladli iné otázky a úlohy. V prvom rade museli zaujať postoj k uhorským dejinám, vráť sa k ich romantizujúceho či šovinistického výkladu, hľadať v nich podiel, resp. špecifiká slovenského dejinného vývoja. Pred rokom 1918 slovenské dejepisectvo totiž často suplovalo absentujúcu slovenskú politiku najmä pri jej národnoemancipačných zápasoch. Túto úlohu si, napokon, ponechalo aj neskôr v čase svojej profesionalizácie. Bolo by totiž popretím jeho vlastných úloh, keby sa v ňom prejavili čo len pochybnosti o svojej národnej identite a z toho vyplývajúcej orientácie. Práve naopak, slovenská historiografia úporne hľadala svoje miesto a najmä vymedzenie v rámci dejín Uhorska, resp. v rámci

¹ MARSINA, R.: Slovenské dejiny. (I. K otázke ich pomenovania). In: Historický časopis, 28, 1990, s. 625–637. Citovaná štúdia R. Marsinu sa k otázkam vymedzenia identity slovenských dejín, najmä ich vzťahu voči československým dejinám, kvalifikovane vracia po takmer polstoročnej odmlke. Autor v nej nadväzuje na teoretické úvahy D. Rapanta.

habsburskej monarchie, zdôrazňujúc (hoci nie vždy najadekvátnejšími argumentami a dôkazmi) svoju národnú samobytnosť.

Je pritom určitým paradoxom, že slovenská nerozvinutá a kádovo slabá historiografia musela hneď od počiatku riešiť aj náročné teoretické, lepšie povedané koncepčné otázky svojho vývoja, ak sa nemala stať obeťou silnejších partnerov, ak nemala stratiť svoju vlastnú podstatu. „Hybnou silou národa, ktorý nemá svoju vlastnú štátnosť je totiž akákoľvek snaha, úmysel, smerovanie k samostatnosti, alebo aspoň akýkoľvek špecifický znak, ktorý historický vývoj národa odlišuje od ostatných národov, patriacich k existujúcemu (cudziemu) štátu.“² V rámci spomínaného úsilia je možno pozorovať viacero variantov výkladov, presnejšie povedané dvoch koncepcií slovenských dejín. Najprv to bol princíp teritoriálny (jeho zástancom bol F. V. Sasinek 1830–1914). Vychádzalo sa tu z predpokladu, že územie, na ktorom Slováci a ich slovanskí predkovia žijú už od 6. storočia, tvorí od začiatku ich dejinného vývoja homogénny autonómny celok. Sasinkova teória sa však opierala nielen o princíp teritoriálny, ale v druhom slede aj o princíp národný. Inú – nacionálnu – koncepciu pojmia slovenských dejín nastolil Július Botto (1849–1928), ktorý ich považoval za výlučné dejiny Slovákov, dejiny slovenského národa. Tomu prispôboval aj ich interpretáciu, ktorá si všimla v prvom rade obdobie veľkomoravské a potom ich sledoval až od poslednej tretiny 18. stor., teda od počiatkov prvej fázy slovenského národného obrodovania. V Bottovej koncepcii už absentuje princíp teritoriálny a dominuje princíp národnej odlišnosti a špecifčnosti. Obe spomínané koncepcie a z nich vychádzajúce princípy sa vyvíjali nielen z vnútorných potrieb rodiacej sa slovenskej historiografie (stále ešte na neprofesionálnej úrovni), ale aj z jej obranných úloh, ktoré musela plniť v čase nacionálneho útlaku a asimilačných snáh, ktorým bola slovenská spoločnosť vystavená v monarchii a v Uhorsku zvlášť takmer poldruha storočia pred rokom 1918.

Po vzniku ČSR sa slovenské dejepiectvo dostáva do kvalitatívne úplne nových štátoprávných a spoločenskopolitických podmienok prinášajúcich nielen impulzy, ale aj niektoré staro-nové problémy. Na jednej strane dochádza k jeho čiastočnej profesionalizácii, na strane druhej – podobne ako celá východná časť nového štátu – sa opäť ocitá v úlohe slabšieho, nerovnocenného partnera, ktorý musí stále niečo dobiehať, musí dokazovať svoju existenciu a životaschopnosť. Celá táto situácia v slovenskom, no vari ešte viac aj v českom dejepiectve bola výrazne poznačená oficiálnou ideológiou čechoslovakizmu, osobitne jej štátoprávnou a nacionálnou stránkou. Nacionálny čechoslovakizmus, zakotvený aj v preambule československej ústavy z februára 1920 sa veľmi rýchlo premietal aj do akademickej českej historiografie – ani nie tak z aspektu obsahového, ako terminologického. Veď nebolo možné naraz meniť pojem a obsah českých dejín, no pod určitým spoločenským tlakom, lepšie povedané na konkrétnu spoločenskú objednávku ich bolo možné premenovať na dejiny československé. Táto terminologická úprava nebola ani tak určená českej historickej obci, ale širšej verejnosti na Slovensku, osobitne tunajšej výuke dejepisu. Iste nie je náhodné, že už r. 1921 vyšla prvá gymnaziálna učebnica československých dejín od J. Pekařa a takmer súčasne s ňou práca V. Novotného Z dejín československých, určená pre kurzy profesorov dejepisu na Slovensku. Obe spomínané práce – už vzhľadom na svoje poslanie, sa nezaoberali nejakými teoretickými

² AVENARIUS, A.: Dejiny Slovenska v uhorskom kontexte. (Slovenské dejiny ako problém koncepcie). Rukopis štúdie, s. 3. Za láskavé zapožičanie rukopisu štúdie ďakujem jej autorovi.

úvahami dotýkajúcimi sa problému a vzájomného vzťahu českých, slovenských, resp. československých dejín. Apriorné vychádzali totiž z predpokladu existencie jednotného československého národa. Teoretické zdôvodnenie tohto termínu a jeho obsahovej náplne sa pokúšal objasniť roku 1922 V. Chaloupecký, v tom čase už profesor na katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Prípúšťal síce možnosť spochybnenia termínu československé dejiny, no aj on vychádzal pri jeho zdôvodnení z predpokladu jednotného národa.³ Teda hneď od začiatku výskytu používania termínu československé dejiny sa celá táto problematika dostáva z teoretickej, vedeckej sféry do roviny politickej s výrazným emocionálnym zafarbením. Preto bola aj vcelku logická „bumerangová“ ozvena v slovenskej kultúrnej obci a postupne vo veľkej časti slovenskej verejnosti, pokiaľ si táto všimla (akože si aj všimla!) otázky interpretácie národných dejín.

Je jasné, že novoobjavivší sa a oficiálne presadzovaný termín československé dejiny, sa dostal do nesúladu so spomínanými dvoma princípmi interpretácie slovenských dejín (teritoriálnym a národným) – a nielen z hľadiska terminologického (čo v danom prípade bol problém vedľajší), ale aj – a najmä – z hľadiska obsahového. V priaznivých podmienkach demokratického režimu rozbiehajúca sa slovenská veda (zd'aleka nielen historiografia, ale aj literárna história, jazykoveda, etnografia) nemohla prijať zdôvodnenie o jednotnosti slovenských a českých dejín, ktoré vychádzalo z nacionálnej fikcie československého národa. Jej jednoznačne odmietavé stanovisko vidno jednak v literárnohistorických a jazykovedných prácach, glosách a článkoch napr. J. Škultétyho, Ľ. Nováka, Š. Krčméryho, jednak v prvých teoretických prácach D. Rapanta, ktorý sa už v dvadsiatych rokoch začína profilovať na vedúcu osobnosť rodiaceho sa slovenského profesionálneho dejepiectva. Vtedy mladý historik, inak nadšený prívrženec československej štátnosti a všestranne úzkej česko-slovenskej spolupráce, najmä na kultúrnom a vedeckom poli („Slovensko poslovenčíme len s bratskou pomocou českou a len v znamení pokroku.“⁴) musel zaujať postoj aj k problematike vzťahu v trojuholníku české – slovenské – československé dejiny. Jeho vyjadrenia sú oproti od akéhokoľvek ideologizovania a vychádzali nielen z exaktných vedeckých pozícií, ale aj z prirodzeného stavu dvoch samostatných národov (českého a slovenského), ktoré prechádzali svojimi autonómnymi dejinami, aj keď sa k sebe viackrát politicky či kultúrne priblížili a napokon po štátoprávnej stránke sa aj spojili. Rapant v podstate ďalej rozvíjal spomínanú už Bottovu národnú koncepciu slovenských dejín, profesionálne ju dopĺňajúc nielen novými faktami, ale aj novým rozmerom. Ak na jednej strane pripúšťa pribuznosť slovenských a českých dejín, odmieta ich umelú, neživotnú ahistorickú jednotu. Autonómnosť slovenských dejín nedeclaruje len voči českým, ale aj uhorským dejinám⁵, hoci Slováci žili v uhorskom štáte 1000 rokov, zatiaľ čo v spoločnom štáte československom iba dačo vyše jedno desaťročie. Vcelku sa možno stotožniť so slovami historika Ľ. Liptáka, že všetky vtedajšie, no aj neskoršie koncepcie slovenských dejín „aspoň proklamované, nie vždy a všade rovnako dodržiavané, boli istou kombináciou národno-teritoriálneho prístupu k dejinám, čo má odôvodnenie nielen v národnej skladbe Slovenska, ale aj v jeho štátnej histórii. Z oboch komponentov – národného a teritoriálneho – prevažoval

³ MARSINA, R.: c.d., s. 627.

⁴ RAPANT, D.: Asimilácia odrodilých Slovákov. In: Slovenská otázka v 20. storočí. (Zostavil R. CHMEL). Bratislava 1977, s. 38.

⁵ MARSINA, R.: c.d., s. 628.

v rôznych epochách jeden či druhý, avšak s celkovou tendenciou akcentovať princíp národný. V tom je isté, aj keď asi oprávnené doznievanie obrodeneckého prístupu k dejinám, konzervovaného neúmerne dlhým, možno povedať, že v európskych podmienkach unikátnym predlžovaním epochy národnooslobodzovacieho boja... čiastočným oslabením alebo posunom tohto obranného aspektu bude trochu nadobúdať na váhe princíp teritoriálny, možno aj s istou prichuťou tzv. etatistického prístupu k dejinám.⁶ Tento dlhší citát bol vyslovený koncom šesťdesiatych rokov, kedy sa slovenská i česká spoločnosť a ich národné historiografie nachádzali už oproti pomerom v I. ČSR v úplne zmenených, takpovediac rovnoprávnějších podmienkach. L. Lipták vcelku presne vystihol nielen predchádzajúci vzájomný vzťah oboch národných historiografií, ale priam futurologicky aj vývoj ich ďalšieho vzájomného pomeru.

Rapantove názory, ktoré autor tlmočil vo svojich dvoch obsiahlych statiach pod rovnakým názvom *Československé dejiny*,⁷ vyvolali na strane českých historikov zväčša polemickú odozvu (J. Prokeš, F. Kuttar, K. Krofta, J. Opočenský),⁸ v ktorej sa odrážali ani nie tak názory vedeckých pracovníkov, ako skôr historikov, ktorých S. Krémery označil za politikov vo vede.⁹ Českí diskutéri stáli na pozíciách jednotného národa a vedecký spor s Rapantom trochu neadekvátne označili len za ideový zápas medzi programom československej nacionálnej jednoty a slovenskej svojskosti. V týchto diskusiách, ktoré by samy o sebe vyžadovali podrobnejší rozbor sa dostávali do popredia aj niektoré terminologické problémy. Tak napríklad Rapant nastolil otázku pomenovania katedry histórie na FF UK, ktorá sa nazývala katedra československých dejín a požadoval jej premenovanie na katedru slovenských dejín. Došlo k tomu až po roku 1938 hoci sám Rapant na tejto katedre prednášal ešte pred jej premenovaním a jeho povestný štvorročný prednáškový, resp. seminárny cyklus sa týkal slovenských dejín. Spor o náplň a vzťah slovenských, českých a československých dejín sa preniesol (aj keď azda v skrytej, menej postrehnuteľnej podobe) tiež do terminologického aparátu používaného nielen v odbornej literatúre, ale aj v bežnej politickej či osvetovej komunikácii a v publicistike. V nej sa totiž západná časť štátu označovala ako „historické krajiny“, z čoho logicky vyplynulo, že východná časť republiky je „nehistorická“. Tieto termíny, ktoré sa občas objavila – nevedno či mimochodom alebo úmyselne – ešte aj dnes, paradoxne nabúravaju nielen už stále menej obhájiteľnú tézu o jednotnosti československých dejín, ale trochu paternalisticky či ignorantsky reflektujú aj dejinný vývoj na Slovensku.

Rozvoj a profesionalizácia slovenskej historiografie – a nielen to! – viedli na Slovensku k postupnému odumieraniu fikcie o jednotnom československom národe – tak v politických, ako aj vo vedeckých kruhoch, aj keď to neznamenal vyriešenie teraz už viac terminologického, než obsahového sporu o československé dejiny. Zástancovia tohto termínu dostali, pravdaže, silný impulz po vytvorení Československej republiky. Existencia spoločného moderného štátu totiž nabádala hovoriť o spoločných dejinách – najmä vtedy, keď sa tento štát ocital v akútnom zahraničnopolitickom ohrození – teda v prvých dvoch-troch rokoch svojej existencie, no najmä v druhej polovici tridsiatych

⁶ LIPTÁK, L.: Storočie dlhšie ako sto rokov, Bratislava 1999, s. 63. Referát na VI. zjazde Slovenskej historickej spoločnosti v Martine v júli 1968.

⁷ In: Od pravěku k dnešku. Sborník prací z dějin československých. K 60. narozeninám Jos. Pekaře. II. Praha 1930, s. 531–536; Průdy, XVIII, 1934, s. 400–408.

⁸ MARSINA, R.: c.d., s. 628 a 629.

⁹ Slovenské pohľady, 43, 1927, č. 5, s. 327.

rokov. Dost' výstižne to dokumentoval aj referát B. Varsika, prednesený na I. zjazde československých historikov roku 1937 v Brne, pod charakteristickým názvom O jednotnosti československých dejín.¹⁰ Autor sa v ňom snažil dokázať existenciu jednotných československých dejín. Je však priznateľné, že tento svoj argument už nepodkladá fikciou jednotného československého národa, (Varsik v referáte dôsledne hovorí o existencii samobytného slovenského národa!), ale v dejinách úporne hľadá, no aj umelo preceňuje spoločné znaky a styčné body českých a slovenských dejín, od príchodu slovanských kmeňov na naše územie, až po vytvorenie moderného česko-slovenského štátu. Bol to viditeľný posun (aspoň zo slovenskej strany) v nazeraní na daný problém, no zároveň aj tento článok len ďalej dokumentoval, že problematika slovenských, českých a československých dejín nevyrastá z výsledkov pokračujúcej profesionalizácie a vedeckého výskumu slovenskej historiografie, ale je determinovaná aktuálnymi politickými a spoločenskými požiadavkami či potrebami.

Vcelku však koncepcia spoločných československých dejín (pokiaľ sa netykala výskumu medzivojnového spoločného štátu, ktorý sa však ešte veľmi nerobil) nemala v slovenskom dejepisectve, ani v slovenskej verejnosti nejaké zázemie a myšlienkovú oporu, aj keď sa termín československé dejiny ďalej používal. Bol to akýsi prežitok, resp. vedecký alebo spoločenský resentment. Dokonca sa vyskytli hlasy (svojím tónom nie vždy uctivé a adekvátne jestvujúcej situácii), ktoré upozorňovali na nebezpečie choroby z historizmu, ktorou mala trpieť nielen dobová slovenská politika, ale aj celá spoločnosť. Nositeľom týchto, vo verejnosti nevelmi populárnych názorov bol mladý literárny historik a kritik A. Matuška, ktorý nemal absolútne žiadne pochybnosti o autenticite či samostatnosti slovenských dejín, resp. slovenskej literatúry a jazyka. Vo svojich nešťerných výpadoch vytýkal svojim vrstovníkom „preúčtivosť k otcom“, t.j. k minulosti, ktorú však odlišuje od dejín a potreby ich kritického reflektovania. „My by sme bez minulosti nemohli žiť; úloha robiť dejiny by potom pripadla nám...naša trochárska povaha nemohla byť krutejšia postihnutá historizmom... Tradícia, ako sa chápe u nás, je kladením kvočky na záprdky. Je to ženská, ktorej sa páčite, len ak máte kopu starootcovských titulov“.¹¹

V čase druhej svetovej vojny a existencie slovenského štátu sa otázka slovenských, československých a českých dejín, ich vzájomného vzťahu nestala a vlastne sa ani nemohla stať predmetom nejakých úvah. Ani na jednej strane nebola vôľa, ani potreba o tejto otázke diskutovať. Syntéza F. Hrušovského *Slovenské dejiny*¹², logicky vychádzajúca zo striktného národného princípu, no zároveň na jednej strane nesúca mierne protičeské prvky, na druhej strane umelo preceňujúca slovensko-nemecké styky v dejinách, potvrdzovala autonómnosť slovenského historického vývinu. Pritom samostatné české, resp. slovenské dejiny sa stali v čase nemeckej mocensko-politickej dominácie v strednej Európe – aj keď často v inej polohe a v inej funkcii – určitou oporou prežívania oboch národných spoločenstiev. Na slovenskej strane – hoci to znie paradoxne – bola historiografia opäť zaháňaná do obranných pozícií, konfrontovaná s pragmatickými politickými objednávkami, smerujúcimi tentokrát k umelému hľadaniu slovensko-nemeckej spolupráce a priateľstva v dejinách, čo viedlo niekedy až k tragikomickým záverom

¹⁰ Bratislava, 11, 1937, s. 3–15.

¹¹ Pritomnosť, VII, 1930, č. 46. Blížšie: KAMENEC, I.: Vzťah historiografie k historickým tradíciám. In: Hľadanie a blúdenie v dejinách. Bratislava 2000 s. 13–23.

¹² HRUŠOVSKÝ, F.: Slovenské dejiny. Turčiansky Sv. Martin 1939 a 1940.

a výrokem politikov, ktorí sa ako mnohokrát predtým, no ešte viac potom nekvalifikovane, nešťastne vyjadrovali a podnes vyjadrujú k otázkam slovenských dejín. (Napríklad A. Mach tvrdil, že Ľ. Stúr bol slovenským Hitlerom 19. stor., označiac pritom viaceré osobnosti slovenských dejín od konca 18. stor. za duchovných prívržencov nacionálneho socializmu). Podobné excesy však nezabránili – podobne ako po nastolení komunistickej totality – ďalšiemu vnútornému vyzrievaniu a profesionálnemu rastu historiografie na Slovensku.

Ukázalo sa to po skončení vojny a obnovení ČSR, kedy sa otázka pomeru slovenských a českých dejín, no najmä inštitucionálneho pomeru medzi českou a slovenskou historiografiou stala opäť aktuálnou. Hlavným tlmočníkom slovenských postojov bol znova D. Rapant, ktorý mal s ľudáckym režimom odborné i osobné konflikty a ktorý v roku 1946 inicioval vznik Slovenskej historickej spoločnosti. Tento fakt nemal iba svoju vonkajšiu organizačnú, resp. inštitucionálnu stránku, ale bol aj výrazom chápania autonómnosti slovenských dejín a ich bádateľov.¹³ Na českej strane pretrvávali najmä u vekovo starších historikov akési recidívy nielen chápania československých dejín, ale aj nedocenenia národnoemancipačného procesu slovenského národa za posledné desaťročia. Čiastočne sa to ukázalo na II. zjazde československých historikov, na ktorom sa zúčastnili zo Slovenska iba niekoľkí profesionálni dejepisci.¹⁴ Chýbal tam však Rapant nielen ako prirodzený líder ešte stále skromnej slovenskej historickej obce, ale v prvom rade ako oponent teórie o jednotnosti celých československých dejín.

Politické udalosti a ich celospoločenské dôsledky po februári 1948 nahlno ukončili akékoľvek diskusie o terminologických i obsahových otázkach vzťahu českých, slovenských a československých dejín. Tak Rapant, ako aj jeho českí profesionálni kolegovia boli na kratší-dlhší čas nielen odstránení zo svojich pracovísk, ale prakticky boli umlčaní – prinajmenšom čo sa týka vyjadrovania sa ku koncepčným, teoretickým otázkam. (Je pritom paradoxom, že D. Rapant práve v tomto slobodnom bádani nežičlivom čase dokončil a vydal svoje monumentálne viacvzväzkové dielo *Slovenské povstanie v rokoch 1848–1849*). Vcelku však dané obdobie znamenalo nielen koniec diskusií o termíne československé dejiny, ale aj viditeľnú stagnáciu historickej vedy v oboch častiach štátu.

Pri štátostranou usmerňovanej historiografii sa uplatnil – ako vo všetkých sférach verejného života – prísny centralistický princíp, ktorý – pri formálnom rešpektovaní samobytnosti oboch národov – autoritatívne presadil v terminologickej a metodologickej (menej už v obsahovej) oblasti pojem československé dejiny. To sa prejavilo, nielen v opätovnom premenovaní katedier historie na slovenských i českých školách, ale i v názve syntetického diela – štvorzväzkovej makety *Přehledu československých dějin*, ktorá sa nahlno stala aj vysokoškolskou učebnicou. Slovenské dejiny sa v nich stali niekedy viac, niekedy menej akými špecifickým prívěskom českých dejín. Bolo to v čase búrlivého kvantitatívneho inštitucionálneho i kádového rozvoja slovenskej profesionálnej historiografie. Tento trend znova nastolil otázku autonómnosti samostatných slovenských národných dejín, čo sa neprejavilo iba v nedokončenej (dvojvzväzkovej) syntéze *Dejiny Slovenska*, ale najmä v produkcii slovenských dejepiscov v šesťdesiatych rokoch,

¹³ MARSINA, R.: c. d., 630, 631.

¹⁴ Ústredný archív Slovenskej akadémie vied Bratislava, fond Slovenská historická spoločnosť, kartón č. 1, bez čísla.

kedy sa historiografia čiastočne vymaňuje z ideologického panciera, prekračuje „dovolené limity“. Svojím výskumom dokazuje kontinuitu vlastných slovenských dejín – vo všetkých predchádzajúcich štátoprávných zoskupeniach a na podklade prác týkajúcich sa napr. oboch etáp slovenského národného obrodovania, Slovenského národného povstania a pod. zohráva aj významnú spoločenskú úlohu v ďalšej fáze národnoemancipačného, tentokrát už aj demokratizačného procesu. Do teoretických diskusií sa v šesťdesiatych rokoch znova zapája aj D. Rapant, no nie v odborných historických, ale skôr v literárnych časopisoch. Diskusie sa však už nevedú o existencii či neexistencii autonómnych slovenských dejín, ale o ich mieste v danom geopolitickom priestore, o ich pomere nielen voči českým, ale prinajmenšom stredoeurópskym dejinám, o kritickej sebareflexii a pod.¹⁵ Súčasníkom – tvorivým historikom sa oprávnené mohlo zdať, že ide o definitívne vymalenie sa nielen z brutálnych ideologických a politických tlakov, ale aj o prekonanie už tradičných hraníc provincionalizmu, pohodlnej odbornej i nacionálnej, resp. triednej izolovanosti.

Prichádza však opäť rozčarovanie a (nielen na Slovensku) doba „odtátných rúk“ jednej z ďalších generácií slovenskej inteligencie, na čo doplatili najmä najtvorivejší príslušníci slovenskej historickej obce, ktorí nielen zbierali fakty a robili z nich mozaiku, ale boli schopní robiť z nich zovšeobecňujúce, trvalejšie uzávery. Historiografii, ani históriu nepovažovali za učiteľku života, ale za súčasť často bolestného procesu poznávania a hlavne sebazpoznávania. Znova sa vracia model centrálného stranického riadenia historiografie so všetkými metodologickými, údajne marxistickými východiskami. Problematika vzájomného vzťahu českých a slovenských dejín sa prekrýva viac frázami, než serióznou analýzou. Historici v oboch častiach federalizovaného štátu už nepíšu prehľad československých dejín, ale prehľad dejín Československa, uplatnia tak navonok teritoriálny princíp. Pod týmto povrchom však ostávajú nedoriešené terminologické a teoretické problémy, ktoré sa ventilujú veľmi nesmelou, neraz i nekvalifikovane – na Slovensku aj z pera nehistorikov (napríklad L. Kováč, V. Mináč)¹⁶. Je zaujímavé, že práve tieto pokusy akoby galvanizovali ospalé diskusie profesionálnych slovenských historikov. Zamlčované a neriešené problémy sa kumulujú a pripravujú pôdu k myšlienkovému, často živelnému výbuchu...

Je pochopiteľné, že po roku 1989 sa historiografia na Slovensku, ktorá predchádzajúcich 20 rokov nemala, až na jednu výnimku, neoficiálne štruktúry, vracia do ako-tak normálnych pomerov i do štandardných odborných diskusií. Do nich však stále citeľnejšie zasahujú aj neuveriteľne sebavedomí laici a niektorí až príliš militantní príslušníci slovenského exilového dejepisectva, ktorí efektívne využívajú predchádzajúce deformácie domáceho slovenského profesionálneho dejepisectva a prísne kádrujú jeho reprezentantov – najmä pokiaľ sa títo zaoberajú modernými dejinami. Pritom často vyhlávajú otvorené dvere poznania, vracajú sa už k prekonaným, úzko nacionálnym no aj xenofobickým, v podstate izolacionistickým koncepciám slovenských dejín. Kvalifikované posúdenie tohto trendu však už ďaleko presahuje obsahovú náplň tohto príspevku.

¹⁵ Prikladom spomínaných trendov bola aj diskusia slovenských a českých historikov o československizme a autonómizme, ktorá v roku prebiehala na stránkach *Kultúrneho života*, resp. *Historického časopisu*. Blížšie aj v prácach: Slováci a ich národný vývin. Bratislava 1966; LIPTÁK, L.: Slovensko v 20. storočí. Bratislava 1968; LIPTÁK, L.: Storočie dlhšie ako sto rokov. Bratislava 1999.

¹⁶ MINÁČ, V.: Tu žije národ: Dúchanie do pahrieb: Zbrané spory J. M. Hurbana. In: *Súvislosti*. Bratislava 1976; KOVÁČ, L.: Premýšľanie o vede a našich dejinách. In: *Slovenské pohľady*, 105, 1989, č. 3.

Je to téma pre ďalšie bádanie nielen historikov, ale aj politológov, sociológov alebo aj psychológov. Iba jedno upozornenie na trpký fakt, s ktorým sa každý aktívny a najmä píšuci historik na Slovensku musel za ostatných desať rokov v nejakej podobe stretnúť: Ak pred rokom 1989 bolo pre neho najťažšie obvinenie z „nemarxistickej“ interpretácie dejín, teraz je to presne naopak: najobľúbenejším argumentom proti oponentovi je jeho označenie za „marxistického historika“. Ešte ťažším hriechom je „čechoslovakizmus“ alebo pestrá škála odtieňov „antinárodnej, protislovenskej“ orientácie príslušného autora. Všetky uvedené termíny boli a sú však vždy amorfne a preto sa nedá s ich tlmočníkmi ani polemizovať, ba ani diskutovať, prípadne ich vysvetľovať alebo odmietať.

Preto nakoniec aspoň jeden skeptický citát z pozoruhodných úvah historika L. Liptáka: „Jedným z obľúbených sezónnych zamestnaní na Slovensku, tak ako poľovačka, alebo varenie lekváru, je hľadanie vlastných dejín. V pravidelných etapách sa vykopávajú, odklínajú, prehodnocujú, uvádzajú na pravú mieru. Málokedy sa dopĺňajú, zväčša sa vymieňajú. V medziobdobiach i počas celonárodných hľadacích akcií vlastnej minulosti sa permanentne plače, že dejiny nepoznáme, neuznávame, nevieme, že treba historické povedomie viac pestovať, lepšie rozvíjať, prehĺbiť, zvýšiť, narovnať, aktivizovať, petrifikovať, oduhorčiť, odčistiť, odsovieť, odatizovať, zetatzizovať, poslovenčiť, zinternacionalizovať, sfederalizovať, odregionalizovať, odkonfesionizovať, pokresťančiť, zvedečiť, spopularizovať, zhumanizovať atď., atď. V istých chvíľach sa zdá, že dejiny, ak by neboli, museli by sme si ich vymyslieť. Ak sa to už stalo, tak nejako inak.“¹⁷

A namiesto záveru jeden subjektívny poznatok: domnievam sa, že problém slovenských, českých a československých dejín je z hľadiska súčasného vedeckého poznania v slovenskej a myslím aj v českej historiografii dnes už pseudoproblémom.

Slovak, Czech and Czechoslovak Histories: A Problem or a Pseudo-problem?

Ivan Kamenec

The question of identity limitation, i.e. the relationships between Slovak, Czech and Czechoslovak histories, operates at a number of levels. It is not, however, so much a question of theory or conception arising out of the internal needs of Czech or Slovak historiography, as it is a question of terminology which has its roots in the political and ideological spheres. At the present time, this question in terms of the histories of both nations has been resolved. However, it may be exploited in political conflicts.

¹⁷ LIPTÁK, L.: Storočie dlhšie ako sto rokov. Bratislava 1999, s. 159.

ČESKÉ, SLOVENSKÉ A ČESKOSLOVENSKÉ DĚJINY – PROBLÉM VZÁJEMNÉHO VZTAHU V RŮZNÝCH HISTORICKÝCH DOBÁCH¹

Jan Rychlík

Až do roku 1918 byly české dějiny vždy chápány především jako politické dějiny českého státu, resp. zemí české koruny. Do 19. století nešlo o dějiny českého etnika, ale o dějiny území. Ačkoliv byl český stát již od středověku složen z několika celků s poměrně rozsáhlou autonomií, byly české dějiny zpravidla redukovány jen na vývoj ve vlastních Čechách, který byl považován za politicky relevantní pro celý český stát. K zemím ostatním bylo přihlíženo jen tehdy, pokud se tam vývoj podstatným způsobem dočasně odlišoval od vývoje v Čechách, nebo pokud tyto země dočasně od Čech odpadly. Protože vývoj v Čechách byl pokládán za důležitý pro celý český stát, existovaly sice samostatné dějiny Moravy, resp. dějiny ostatních vedlejších zemí, nikoliv však samostatné dějiny Čech. Protože dění v Čechách vždy zásadním způsobem ovlivňovalo dění v hlavním městě, které tvořilo přirozené zeměpisné a správní centrum, je většina relevantních událostí popisovaných v českých dějinách vlastně „dějinami Prahy“.

Se vznikem novodobých národů v 19. století začaly být české dějiny chápány nejen jako dějiny českého státního území, ale současně i jako dějiny českého etnika na tomto území, přičemž oba přístupy se kombinovaly. Dějiny český stát, existovaly sice dějinami českých zemí, k dějinám jiných etnik na území českého státu bylo přihlíženo zpravidla jen tehdy, pokud docházelo ke konfliktu s českým etnikem. Takovýto koncept českých dějin nacházíme poprvé jasně u Františka Palackého,² byť v rudimentální podobě se vyskytoval mnohem dříve.

Problém českých dějin byl komplikován tím, že český stát, jsa spojen od roku 1490 personální unií s Uhrami a od roku 1526 i s rakouskými zeměmi, přestál postupně existovat jako samostatný subjekt mezinárodního práva. Lze souhlasit s J. Pekařem v tom, že v habsburské říši zastínila již za Ferdinanda I. císařská koruna českou (ale i uherskou) královskou korunu. Český stát se fakticky od 18. stal pouhou provincií centralizovaného státu rakouských Habsburků, nazývaného od roku 1804 i oficiálně Rakouským císařstvím. Z pohledu historiků rakouských pak byly národními dějinami dějiny celé říše, jejichž integrální část tvořily dějiny české, kterým se věnovali tehdy, šel-li tam vývoj jiným směrem, než v rakouských zemích. Naproti tomu čeští historikové 19. a především 20. století vytrhli české dějiny z rámce dějin rakouských a postavili tak do popředí boj českých politiků za zvláštní postavení v rámci říše. Po roce 1918 se rakouské dějiny

¹ Uvedený text byl v podobě tezi přednesen na semináři uspořádaném Česko-slovenskou/Slovensko-českou komisí historiků v Hradci Králové ve dnech 2.–4. listopadu 1999. Zde předkládaný text byl oproti původnímu přednesenému znění nepatrně rozšířen a doplněn o poznámkový aparát.

² PALACKÝ, F.: Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě, Praha 1933, s. 17–19.

jevily jen jako rámec, ve kterém se dočasně odvíjely dějiny české, přičemž byl kladen důraz na nerovnoprávné postavení českých zemí v rámci monarchie.³

Slovenské dějiny z pozice teprve se formující slovenské historiografie se v 19. a počátkem 20. století se jeví jako dějiny slovenského etnického území, přičemž v ohledu politickém tvoří součást politických dějin uherských.⁴ Zatímco pro mladou maďarskou historiografii jsou národními dějinami dějiny Uher, ze slovenského pohledu jsou moderní národní dějiny naopak především dějinami bojů za zvláštní postavení Slováků v rámci Uher. Podobně, jako jsou české dějiny vytrženy z rámce dějin rakouských, jsou slovenské dějiny 19. století vytrhávány postupně z rámce dějin uherských. Po roce 1918 se uherské dějiny jeví jako rámec, ve kterém se dočasně odvíjely slovenské dějiny. Podobně jako v případě vztahu českých a rakouských dějin bylo i v slovenské historiografii zdůrazňováno nerovnoprávné postavení Slováků v Uhrách a především násilná maďarizace po rakousko-uherském vyrovnání.⁵

Československé dějiny jsou důsledkem vzniku československého státu. Před 28. říjnem 1918 neexistovaly, je možné hovořit pouze o dějinách česko-slovenských vztahů. Pojetí československých dějin bylo ovšem různé u českých a slovenských historiků. Pro české historiky byly československé dějiny jednoduše pokračováním dějin českých, protože pro Čechy bylo Československo prostě zvětšeným českým státem. Čeští autoři československých dějin psaly tyto dějiny pokud šlo o Slovensko stejným způsobem, jakým se až do té doby psaly v českých dějinách dějiny vedlejších zemí: slovenský vývoj byl zmíněn jen tehdy, odlišoval-li se základním způsobem od českého.⁶

Čeští i slovenští čechoslovakisté (Novotný, Pražák, Chaloupecký, Dérer, Štefánek) vytvořili konstrukci, že československé dějiny jsou dějinami československého národa a trvají proto již více než tisíc let. Do těchto dějin zahrnovali politické dějiny českého a slovenského etnika, které vykládali paralelně, přičemž zdůrazňovali vzájemné vazby.⁷ Slovenské dějiny a teoreticky i české dějiny byly tak jen regionálními dějinami širších dějin československých. Uvedená konstrukce se však v praxi neosvědčila. Čeští historikové ve skutečnosti nadále v rámci tzv. československých dějin pěstovali dějiny české, zatímco postoj slovenských historiků byl nyní obdobný, jako postoj historiků

³ Uvedená tendence je zřejmě především z porovnání prací těchto autorů na stejná témata z doby před a po roku 1918. Srv. např. práce PEKAŘ, J.: Dějiny naší říše se zvláštním zřetelem ke královstvím a zemím v říšské radě zastoupeným, Praha 1914, a PEKAŘ, J.: Dějiny československé, Praha 1921, používané jako učebnice, nebo populární práce REZEK, A. – DOLENSKÝ, J.: Dějiny národu českého, Praha 1893, a REZEK, A. – KOSINA, J. – DOLENSKÝ, J.: Dějiny národu československého, II., 7. vyd., Praha 1924.

⁴ SASINEK, F. V.: Dějiny počátků terajšího Uhorska, Skalica 1868; SASINEK, F. V.: Dějiny královstva Uhorského, I., Banská Bystrica 1869, II., Turč. Sv. Martin 1871, HRUŠOVSKÝ, F.: Slovenské dějiny, Turč. Sv. Martin 1939, BOKES, F.: Dějiny Slovenska a Slováků od najstarších čias až po oslobodenie, Bratislava 1946.

⁵ SASINEK, F. V.: Slováci v Uhorsku, Turč. Sv. Martin 1902, BOTTO, J.: Slováci. Vývin ich národného povedomia, I., Turč. Sv. Martin 1906, II., Turč. Sv. Martin 1910 (2. vyd. 1923, 3. vyd. Bratislava 1971), BOTTO, J.: Krátka história Slovákov, Turč. Sv. Martin 1914.

⁶ Podrobněji viz RYCHLÍK, J.: České, slovenské, československé dějiny – vztahy a souvislosti. In: VALENTA, J. – VORÁČEK, E. – HARNA, J. (eds.): Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě, I., Praha 1999, s. 163–165. Tam viz i konkrétní příklady a odkazy na vědecké práce.

⁷ NOVOTNÝ, V.: Z dějin československých, Brno 1921. CHALOUPECKÝ, V.: Československé dějiny. In: ČČH, roč. 28, 1922, s. 1–30, PRAŽÁK, A.: Češi a Slováci. Literární dějepisné poznámky k československému poměru. Praha 1925, DÉRER, I.: Československá otázka. Praha 1935, ŠTEFÁNEK, A.: Československý problém, s. I., 1924.

českých zabývajících se 19. stoletím při posuzování dějin českých a celorakouských. Slovenské dějiny byly vytrženy z kontextu dějin československých. Tak jako u Čechů dějiny rakouské, ani u Slováků nebyly dějiny Československa dějiny „naše“. Daniel Rapant jako první přesvědčivě dokázal, že slovenské dějiny jsou samostatné. O československých dějinách byl ochoten mluvit jen jako o syntéze českých a slovenských dějin po roce 1918.⁸ Do důsledků je myšlenka samostatných slovenských dějin dotažena v roce 1939 u Františka Hrušovského, který považuje slovenské dějiny za zcela samostatné i po roce 1918.⁹

České chápání československých dějin jako pokračování dějin českých rovněž znamenalo, že i české dějiny se po roce 1939 a 1992 staly prostě kontinuálním pokračováním dějin československých. Čeští historici proto neměli žádné metodologické problémy. Vznik či zánik Československa se prostě jevil jen jako rozšíření nebo naopak zúžení zeměpisného prostoru, ve kterém se odehrávají české dějiny. V této souvislosti je charakteristický vývoj názvu stěžejního univerzitního pracoviště zabývajících se českými dějinami na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy – a zřejmě analogicky i na některých jiných českých univerzitách. Před rokem 1918 existovala na české Karlo-Ferdinandově univerzitě, tj. na nynější Univerzitě Karlově, stolice (katedra) *rakouských* dějin, která se ovšem věnovala především dějinám českým. Se zánikem monarchie vznikla obratem na Karlově univerzitě stolice *československých* dějin, aniž by se náplň její činnosti – tedy studium českých dějin – nějak podstatněji změnila.¹⁰ Slovenské dějiny nebyly ovšem v rámci někdejší stolice rakouských dějin pěstovány a proto se zpočátku neobjevily ani v rámci „nové“ katedry dějin československých. Jejich rozvoj byl postupný a v širším měřítku k němu došlo teprve po druhé světové válce.¹¹ Po definitivním zániku Československa roku 1992 se katedra přejmenovala na Ústav *českých* dějin, přičemž náplň se ani nyní zásadním způsobem nezměnila – problémem ovšem bylo (a zůstává) právě nové začlenění slovenských dějin do československého kontextu a především jejich studium v období předcházejícímu vzniku Československa.¹²

Slovenské chápání československých dějin jako rámce, ve kterém se dočasně odvíjely slovenské dějiny, mělo rovněž za následek plynulý přechod v roce 1939 a 1993 do nové situace. Slovenské dějiny se osamostatnily z dosavadního rámce, ale odehrávaly se na stále stejném území. Slovenští historici již od roku 1918, avšak především od roku

⁸ RAPANT, D.: Československé dějiny. In: Pekařův sborník. Od pravěku k dnešku II. Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám profesora Josefa Pekaře. Praha 1930, s. 531–563. RAPANT, D.: Československé dějiny. Reflexie a kritiky. In: Průdy, roč. 18, 1934, č. 7, s. 400–408.

⁹ HRUŠOVSKÝ, F.: Slovenské dějiny. Turč. Sv. Martin 1939. Podle Hrušovského knihy byly v ľudácké Slovenské republice v letech 1939–1945 vykládány slovenské dějiny na školách všech stupňů. Knize se dostalo široké popularizace: do roku 1940 vyšla 4 vydání a v roce 1942 byla přeložena do němčiny (Geschichte der Slowakei, Bratislava 1942). V roce 1953 vydal Hrušovský v USA mírně přepracované anglické vydání (This is Slovakia. The Country You Do Not Know, Scranton, Pa., 1953). V dalších třiceti letech vyšla kniha opakovaně také v Kanadě.

¹⁰ Profesorem rakouských dějin na uvedené stolici (katedře) byl Josef Pekař, který zde vystřídal Antonína Rezka. Pekař se stal automaticky po roce 1918 profesorem československých dějin. Viz: KUTNAR, F. – MAREK, J.: Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století. 2. vyd., Praha 1997, s. 491.

¹¹ O rozvoj studia slovenských dějin se zasloužil především doc. dr. Zdeněk Urban.

¹² Zcela zřejmě potřeba studia slovenských dějin v rámci dějin Československa 1918–1992 a v období před jeho vznikem vede v současné době ke snahám znovu plněji zapojit do činnosti Ústavu českých dějin FF UK historickou slovakistiku. Problémy s tím spojené jsou nyní předmětem jednání.

1945 zpracovávali především syntézy nikoliv československých, ale slovenských dějin,¹³ přičemž zároveň se podíleli na slovenské části paralelně psaných dějin Československa.¹⁴ Pro slovenská akademická pracoviště se po roce 1993 stalo spíše problémem vybudování pracovišť či oddělení pro historickou bohemistiku, neboť český podíl na slovenských dějinách – ať už v období existence Československa, nebo před jeho vznikem – je nesporný.

Z toho, co bylo řečeno výše, můžeme vyvodit následující závěry: československé dějiny existují, jsou to dějiny československého státu. Jde proto o dějiny časově uzavřené, podobně jako jsou např. uzavřené dějiny antického Říma. Časové vymezení těchto dějin je dáno daty 28. října 1918 a 31. prosince 1992. Dějiny Československa mají svou prehistorii – jsou to dějiny procesu vzniku Československa. Zahrnují i období mezi 14. březnem 1939 a 5. květnem 1945, kdy se týkají procesu obnovení československého státu. České a slovenské dějiny existují jako zcela samostatné v období před 28. říjnem 1918 a po 31. prosinci 1992 a jako relativně samostatné i v období mezi 14. březnem 1939 a 5. květnem 1945. Relativnost samostatnosti v druhém případě je dána tím, že *de iure* i v této době existovalo Československo jehož exilové orgány vytvářely jeho dějiny. V době mezi 28. říjnem 1918 a 31. prosincem 1992 existují sice rovněž české a slovenské dějiny, avšak jen jako součást širších dějin československých.

Vazba českých a československých dějin v době mezi 28. 10. 1918 a 31. 12. 1992 je nepochybně mnohem pevnější, než vazba slovenských a československých dějin v tomto období, nicméně z jejich ztotožnění v minulosti vůbec nevyplyvá, že by nebylo možné je relativně oddělit. České dějiny v tomto období by bylo třeba chápat obdobně tomu, jak byly (a jsou) ve stejném období chápány dějiny slovenské. Je to tedy to, čím se vývoj v českých zemích odlišuje od vývoje v Československu jako celku. Podobná práce ovšem doposud napsána nebyla. Vlastně teprve ve zlomových okamžicích Československa – na sklonku druhé republiky a pak v letech 1989–1992 si česká veřejnost začíná uvědomovat, že české zájmy nemusí být nutně totožné s československými a že mohou stát dokonce i proti sobě. Bádání v tomto ohledu, tj. emancipace českého obyvatelstva od Československa, je však teprve před námi.

¹³ BOKES, F.: *Dějiny Slovenska a Slováků*. Bratislava 1946 (vyšlo jako IV. svazek in: *Slovenská vlastiveda*), *Dějiny Slovenska*, I., II., Bratislava 1961, 1968), *Slovensko I – Dějiny*, Bratislava 1971 (2. přepracované vydání Bratislava 1978 – jde o I. svazek nové *Vlastivedy Slovenska*), *Dějiny Slovenska*, I – VI., SAV, Bratislava 1985–1990 (uvádím jen hlavní syntézy vydané za existence Československa).

¹⁴ *Československé dějiny*, I., II., *Dějiny*. ČSAV Praha 1963, 1969, *Přehled československých dějin*, I–III., Praha 1958–1960, *Přehled dějin Československa*. I/1–I/2, ČSAV, Praha 1982. Obdobnou československou syntézou je rovněž oficiální středoškolská učebnice dějepisu HUSA, V. – KROPILÁK, V.: *Československé dějiny*, Praha 1961, která pak vyšla v opakovaných vydáních v české i slovenské mutaci. Kniha se opírá o původní Husovu syntézu z roku 1953, ke které Miroslav Kropilák dopsal slovenskou část.

Czech, Slovak and Czechoslovak Histories: Questions of their Relations in Various Historical Periods

Jan Rychlík

This article sketches out the insufficient degree of differentiation between the terms/concepts of Czech history as the history of Bohemia, as the history of the Czech lands (i.e. Bohemia and Moravia), as the history of the Czech-language region, as a broader history of Prague and as the history of Czechoslovakia. The article reflects on the problem of the „simplistic“ restriction and expansion of the space covered by Czech history and puts forward solutions which have dealt with these issues in stages which began in 1992.

ČESKOSLOVENSKÉ DĚJINY A DNEŠNÍ ČESKÝ ŠKOLNÍ DĚJEPIS

Zdeněk Beneš

Koncept československých dějin nebyl – a není – jenom problémem ryze historiografickým. Nemalé problémy staví také před školní dějepis. Dějiny Československé republiky v letech 1918–1992 musí být integrální součástí českého i slovenského dějepisného vyučování, a to včetně „předdějin“ ČSR, tj. událostí, procesů a osobností, jež k jejímu vzniku přispívaly a vedly, stejně jako důsledků existence společného státu Čechů a Slováků, promítajících se od úrovně mezinárodněpolitické přes roviny sociální a kulturní až po ryze privátní mezilidské vztahy dodnes. Nejde však pouze o sumu historických informací, s nimiž by se z těch či oněch důvodů měli žáci a studenti českých či slovenských základních a středních škol seznamovat. Jde o mnohem víc. Jde o systémové začlenění slovenských dějin – viděno z hlediska potřeb českého školního dějepisu – do celku učiva českého školního dějepisu.

A to je problém, který v sobě obsahuje několik různých vrstev – a jen jedna z nich je vyhrazena historické vědě v jejím užším vymezení, tj. jako systému poznatků o historické skutečnosti, jejich vlastnostech, vazbách a vztazích.¹ Ty ostatní leží vně vědecké interpretace minulosti. V první řadě jde o oblast ryze administrativní, tj. oblast a problematiku tvorby školských dokumentů, národního kurikula, osnov dějepisu pro jednotlivé typy škol a výukových programů. Sem patří také systém dalšího vzdělávání učitelů. Další rovinou zmíněného problému je problém tvorby učebnic a dalších učebních textů a prostředků. A konečně je tu oblast samotné reálné výuky, která tvoří relativně samostatný proces, určený především interpersonálními vztahy učitele a žáka (žáků), opírajícími se v psychologickém slova smyslu o strukturu jejich osobností, o povahu a horizont jejich osobních životních zkušeností, politických názorů a orientací.

Teprve tento komplex (v němž jsou obsaženy ovšem i další prvky, které jsem ve svém výčtu pominul), tvoří celek dějepisného učiva, s nímž se při rozboru jeho obsahu historik setkává. Jeho viditelnou – zvláště z hlediska veřejnosti nejviditelnější – základnou zůstává faktografická rovina; výčet jednotlivých faktů, jež jsou v učivu uváděny. Podrobnou analýzu této faktografické základny pro výuku slovenských dějin v českém školním dějepisu provedli před časem Karol Fremal² a Blažena Gracová.³ K. Fremal hned v úvodu své záslužné analýzy konstatuje, že po rozdělení ČSFR množství informací o slovenských dějinách v českých učebnicích výrazně pokleslo.⁴ Celé dlouhé historické

¹ Viz RAKITOV, A. I.: Historické poznání, Praha 1985, s. 119nn.

² FREMAL, K.: Obraz Slovákov a dejiny Slovenska v súčasných českých učebniciach dejepisu. In Acta historica Neosoliensia I./1998, s. 42–61.

³ GRACOVÁ, B.: Obraz nových a nejnovejších dejin Slovákov a Slovenska v súčasných českých dejepisných učebniciach. In Acta historica Neosoliensia I./1998, s. 62–83.

⁴ FREMAL, K.: Obraz, s. 42.

období, v němž se Češi a Slováci, popřípadě jejich etničti předkové stýkali, rozdělil Fremal do 10 „tématických celků“:

1. Příchod Slovanů, Sámova říše, Velká Morava;
2. Slovensko v uherském státu do r. 1526;
3. České země a Slovensko v rámci habsburské monarchie;
4. České a slovenské národní obrození a revoluční roky 1848–1849;
5. Slovensko v Rakousko-Uhersku do r. 1918;
6. Československá republika 1918–1939;
7. První Slovenská republika 1939–1945, zahraniční a domácí odboj, Slovenské národní povstání, obnovení československé státnosti roku 1945;
8. Slovensko v letech 1945/1948 až obrodný proces 60. let;
9. Obrodný proces a normalizace;
10. „Něžná revoluce“ a rozdělení ČSFR.

V tomto jeden a půl tisíciletém trvání se pozornost českých učebnic na dějiny Slováků a Slovenska, tj. slovenské dějiny,⁵ výrazně soustřeďuje v oněch v úvodu připomenutých „předdějinách“ na dějiny Velké Moravy, a poté až na dějiny ČSR. V mezidobí se slovenské dějiny z horizontu českého dějepisného učiva ztrácejí. Fremal zjistil, že nejméně informací o Slovácích a Slovensku se v českých učebnicích objevuje ve třetím „tématickém celku“ (období, periodě).

B. Gracová, kterou zajímaly dějiny česko-slovenských styků v 19. a 20. století, rozdělila česko-slovenské dějiny do čtyř období: 1. Slováci a Slovensko před vznikem společného státu – přičemž má na mysli zejména 2. pol. 19. stol. –, 2. Slovensko a Slováci v Československé republice, 3. Slovenská republika 1939–1945 a 4. Slovensko v obnoveném Československu. Autorka sledované studie⁶ dospěla k závěru, že „*kvantitu i kvalitu informací o novějších slovenských dějinách, zařazených v současných českých dějepisných učebnicích, lze označit za dostačující a adekvátní stupni studia předmětu a rozsahu příslušné učebnice*“,⁷ přičemž ve vytvářeném obrazu slovenských dějin dominují dějiny politické.

Než se budu zabývat „anatomii“ tohoto stavu, chtěl bych se pozastavit u jeho celkového charakteru. Řekněme, že český žák či student získává dostatek faktografických informací o slovenských dějinách. Ve školním dějepisě – přesněji bych měl říci, že v didakticko-historickém textu – má však i sama faktografická informace poněkud jiný charakter a kontext, než jaké jsou jí vlastní v systému historické vědy. Nelze ji totiž omezovat na její pouhý „věcný“ obsah a její systémové zakotvení v již zmíněném „úzkém“ pojetí historické vědy; jakoukoli historickou informaci nelze pojímat v její pouhé epistemologické hodnotě. Školní dějepis nemůže budovat svůj systém na tomtéž principu, na jakém jej staví historická věda. A to ať ji už budeme vnímat v kterékoliv její dnes přijímané či jen uvažované podobě. Školní dějepis není historickou vědou a platí v něm poněkud jiná pravidla než v historické vědě. A tak namísto historické informace se ve školním dějepisě setkáváme s didakticko-historickou informací, jejímž věcným základem zůstává samozřejmě historická informace. To znamená, že informace, sdělované ve škol-

⁵ Viz LIPTÁK, L.: *Storočie dlhšie ako sto rokov*, Bratislava 1999, s. 262.

⁶ Na tomto místě je třeba připomenout i monografii B. GRACOVÁ: *Obraz Čechů, Poláků a jejich minulosti u studující mládeže*, Spisy FF Ostravské univerzity č. 115, Ostrava 1998.

⁷ GRACOVÁ, B.: *Obraz...*, s. 71.

ním dějepisě musí respektovat historickou vědou dosažené poznání. Nemohou se však na ně omezovat a nemohou se s nimi spokojit.

Historická věda i výuka dějepisě jsou součástí sociokulturně vymezené a určené komunikace historických informací, jejímž celku lze říkat historická kultura. Historickou kulturu lze chápat a definovat různými způsoby.⁸

Školní dějepis se v něm nachází na pomezí mezi sférou vědeckých interpretací historické skutečnosti a oblastí jejich mimovědeckých reflexí, umělecké, žurnalistické a až té nejzazší a nejproblémovější, kterou tvoří záměrná a účelová manipulace s historickými informacemi. Z toho vyplývá, že se v něm setkávají – a střetávají – obě základní osy, určující povahu historických informací, osa historické racionality i osa historické mytologie.

Historické vědomí patří k nejobtížnějším kategoriím, s nimiž historik pracuje. Svědčí o tom již jen mnohost jeho definic a vymezení. Ze zde použitého vymezení historické kultury vyplývá, že historické vědomí je kategorií historického myšlení ležící mezi vědeckým historickým poznáním a historickým povědomím. To chápeme jako nereflektované historické vědomí, jako sumu historických informací, jež se k lidem – v našem případě žákům a studentům – dostávají z nejrůznějších informačních zdrojů, aniž jsou přitom systémotvorně zpracovány. Mezi jednotlivými informacemi uvnitř historického povědomí tak mohou být logické či jiné rozpory; celek historického povědomí není, jedním slovem řečeno, vnitřně koherentním systémem. Umožňuje proto také nejrůznější formy zacházení s informacemi a neimplikuje (takřka) žádný interpretační kánon. V povědomí je zkrátka „možné vše“.

Historické vědomí naproti tomu je systémovým celkem. Systémotvorným principem tu však nejsou prostředky vědecké racionality – dohodnutého a jako platný přijímaného souboru metod a pravidel uvažování⁹ –, nýbrž obecně kulturní kontexty přítomnosti.¹⁰ Právě tento moment se mi jeví pro školní dějepis jako nejpodstatnější: všechny didaktiky dějepisě se shodují v tom, že výuka historie se na školách děje nikoli pro poznání „toho, jak to ve skutečnosti bylo“, ale z důvodů enkulturace dítěte či dospívajícího jedince do společnosti. Jinak řečeno, primární jsou aspekty přítomnostní, didakticko-historická informace je především určena pro orientaci v současnosti. Pro didakticko-historickou informaci jsou tak vedle faktografického obsahu podstatné také další její složky, souhrnně označitelné jako výchovné: především etická, politická a estetická.

Z předchozího výkladu je ale také zřejmé, kde leží dosažitelný horizont takového přístupu: na hranici věcného obsahu dějepisného učiva a jeho conceptualizace. A tady spatřuji základní – a také zároveň neuralgický – bod uvažování o českých, slovenských a československých dějinách v dnešním českém školním dějepisě.

Fremal i Gracová, stejně jako řada dalších historiků a pedagogů, kteří se zabývají o český školní dějepis, vycházejí ve svých analýzách z údajů učebnic. Nikoli náhodou. Učebnice je nejviditelnější součástí školního dějepisě, veřejnosti je i „nejznámější“. A k analýzám tohoto typu je také materiálem nejvhodnějším. Otázkou ale je, zda-li je také zdrojem informačně dostačujícím. V případě českého školního dějepisě je to postup

⁸ Viz BENEŠ, Z.: *Historický text a historická kultura*, Praha 1995, s. 147nn.

⁹ RAKITOV, A. I.: *Historické poznání*, s. 62–63.

¹⁰ BENEŠ, Z.: *Historický text...*, s. 172.

oprávněnější o to, že učebnice je takřka jedinou součástí výuky dějepisu, na níž lze podrobněji sledovat proměny školního dějepisu po r. 1989. V tvorbě učebnic dosáhl český školní děpis bezesporu největšího pokroku. Jak ale z jejich analýz vyplývá, došlo, oproti stavu před rozpadem společného státu, ke snížení míry informací o slovenských dějinách v mezidobí 10.–19. století. Důvody tohoto jevu spatřuji *především* právě v rovině konceptualizace českého školního dějepisu.

Informace o slovenských dějinách tohoto období ve školním dějepisu (odhlédám od skutečnosti, že osnovy předmětu byly pro české země a Slovensko jednotné) vyplývaly z faktu existence společného státu. Zdůrazňují použitý obrat *faktu existence společného státu*, protože ani ve školním dějepisu se nepodařilo vytvořit koncepci československých dějin. Zůstalo vždy jen u jejich paralelního výkladu,¹¹ kdesi z pozadí bezpochyby inspirovaného tzv. synchronním výkladem rakouských dějin.¹² Konceptuální svorníkem takového výkladu bylo marxistické schéma výkladu dějin, charakterizovatelné výchovně vzdělávacím cílem „*čím přispěly naše národy k pokroku lidstva a jak se dnes podílejí na rozvoji společnosti*“.¹³ Konkrétnějším výrazem tohoto konceptu byla přijatá a uplatňovaná obecně platná periodizace, umožňující konceptuální začleňování jinak de facto samostatně koncipovaného výkladu slovenských dějin do r. 1918 do jednotného rámce. Jako příklad nám tu může sloužit obsah jedné z velmi rozšířených učebnic dějepisu 60.–80. let, která vyšla sedmnáctkrát.¹⁴

ČÁST PRVNÍ OBDOBÍ RANÉHO FEUDALISMU

- I. NOVÉ STÁTY A ŘÍŠE NA ÚZEMÍ BYVALÉ ŘÍŠE ŘÍMSKÉ
- II. POČÁTKY NAŠICH NÁRODNÍCH DĚJIN
 1. Naše vlast v dávných dobách
 2. Ve slovanských rodových vsích
 3. Slovanská kmenová hradště
- IV. PRVNÍ STÁTY NA ÚZEMÍ NAŠÍ VLASTI
 1. Říše velkomoravská
 2. Český stát v době knížecí
 3. Slovensko po zániku Velkomoravské říše
 4. Počátky feudalismu v našich zemích
 5. Románská vzdělanost a umění
- V. STYKY NAŠICH ZEMÍ S CIZINOU
 1. Styky s Polskem a Kyjevskou Rusí
 2. Setkání s Turky a Araby

ČÁST TŘETÍ HUSITSKÉ REVOLUČNÍ HNUTÍ

- II. V OBDOBÍ PŘEDREVOLUČNÍM
 1. Nespokojenost lidu a odpor proti církvi
 2. Snahy po nápravě společnosti
 3. Husův boj s církví
- IV. LIDOVÉ REVOLUČNÍ HNUTÍ
 3. Počátky revolučního hnutí
 4. V husitském Táboře
 5. První velké vítězství husitů nad křížáky

ČÁST DRUHÁ OBDOBÍ ROZVITÉHO FEUDALISMU

- I. ŠLECHTA A PODDANÍ VE 13. A 14. STOLETÍ
 1. Na hradech a tvrzích
 2. V poddanských vsích
 3. Magnáti a zemané
- III. ČESKÉ ZEMĚ ZA POSLEDNÍCH PŘEMYSLOVCŮ
 1. Středověká města
 2. Měšťané a městská chudina
 3. Středověké doly a horní města
 4. Rozmách českého státu za posledních Přemyslovců
- IV. V NAŠICH ZEMÍCH V DOBĚ PŘEDHUSITSKÉ
 2. Lucemburkové na českém trůně
 3. Slovensko ve 14. století
 4. Gotická vzdělanost u nás

ČÁST ČTVRTÁ OBDOBÍ POZDNÍHO FEUDALISMU

- I. ZMĚNA NÁZORU NA ŽIVOT A SVĚT
 1. Velký pokrok ve světě
 2. Zámorské objevy
 3. První zámorské kolonie
 4. Luterství a selská válka v Německu
- II. UPEVŇOVÁNÍ FEUDALISMU V NAŠICH ZEMÍCH
 1. Šlechta a města v 16. století
 2. Povstání poddaných a horníků

¹¹ Paralelní výklad zaznamenal již RAPANT, D.: Československé dějiny. Problémy a metody. In Od pravěku k dnešku. Sb. k počt Josefa Pekaře, sv. II, Praha 1930, s. 531–563.

¹² K tomu srv. BENEŠ, Z.: Pekařova periodizace českých dějin. In Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum I, Bystré n. J. 1994, s. 13–22.

¹³ Učební osnovy ZDŠ. Děpis 6.–9. roč., Praha, SPN 1960, preambule. Viz MEJSTRÍK, V. a kol.: Metodika dějepisu jako učebního předmětu, Praha 1964, s. 80.

¹⁴ SOSÍK, A. – VRABEC, V.: Děpis pro 7. ročník ZDŠ, Praha SPN 1962¹, použito 17. vyd. z r. 1980.

ČESKOSLOVENSKÉ DĚJINY A DNEŠNÍ ČESKÝ ŠKOLNÍ DĚJEPIS

VI. VYVRCHLENÍ A KONEC HUSITSKÉHO REVOLUČNÍHO HNUTÍ

1. Vítězství měšťanů nad chudinou
 2. Slavná vítězství husitů pod vedením Prokopa Holého
 3. Konec husitského revolučního hnutí
 4. Husitství na Slovensku
 5. Význam husitského revolučního hnutí a jeho ohlas ve světě
- VII. V NAŠICH ZEMÍCH PO VÁLKÁCH HUSITSKÝCH
1. Jiří Poděbradský
 2. Bratrské hnutí na Slovensku

3. Renesanční vzdělanost a umění
 4. Stavovské povstání proti Habsburkům
- III. V DOBĚ NEJVĚTŠÍHO ÚTISKU
1. Po bělohorské porážce
 2. Učitel národů Jan Ámos Komenský
 3. Šlechta a nevolníci
 4. Nevolnická povstání a boj proti Habsburkům na Slovensku
 5. Vzdělanost a umění v době největšího útisku našeho lidu

Už z tohoto přehledu – a ještě více pak ze samotného textu učebnice – je patrné, jak byly u slovenských dějin zdůrazňovány „nadmárodní“ jevy, jako byla nevolnická povstání či další obecné charakteristiky „epochy feudalismu“, ale najdeme tu i příznaky toho, jak byly vztahovány k jevům a procesům českých dějin; zde je to vidět v případě husitství.

Samozřejmě že tentýž princip byl uplatněn i při výkladu českých a slovenských dějin v období existence československé republiky. Také tady byl uplatněn „internacionální“ zorný úhel, přičemž pouze vystoupily na povrch všechna ideologická zkreslení, provádějící tehdy výklad dějin.

Jakmile ale celý tento koncept padl, objevilo se konceptuální vakuum. Slovenské dějiny tohoto období – a také zřejmě období po rozpadu Československa jakoby nebylo o co opřít. Z podrobného Fremalova popisu lze soudit, že v českém dějepisném učivu najednou zůstaly – řečeno jenom nepřiliš vyhrčeně – povýtce pouze zmínky o Slovensku jako území, nikoli ale už výklad o slovenských dějinách. Jestliže jsme před chvílí zvolili hledisko obsahově periodizační, můžeme se ho přidržit i dále. Ještě před rozpadem československého státu, v r. 1992, vyšla příručka pro maturanty a uchazeče o studium na vysokých školách obsahující přehled středoškolského dějepisného učiva.¹⁵ Nahlédneme-li do jejího obsahu, budeme mít před sebou téměř typický příklad konceptualizačních a periodizačních rozpaků ve školním dějepisu oněch let. Příručka zcela neorganicky kombinuje marxistické schéma pojmání historického procesu s ad hoc a bez ohledu na stav historického poznání vytvořenou periodizací, opírající se o vcelku náhodně vybrané události a jevy. Tento přístup sám o sobě není ale pro nás až tak podstatný. Může nám však posloužit jako podle mého soudu víc než názorný doklad konceptualizační nedostatečnosti pro začleňování slovenských dějin do českého školního dějepisu: lze najít jakýkoli historiograficky opodstatněný důvod, který by vedl k zařazení slovenských dějin v tématickém celku nazvaném „České stavovské povstání – Bílá hora“ nebo v dalších celcích, jejichž téma je jich názvem vymezeno jako dějiny českých zemí? A to i tehdy, vezmeme-li ohled na to, že až nadmíru stručné kapitoly o slovenských dějinách v této příručce jsou koncipovány jako, abychom tak řekli, „hledání styčných bodů mezi českými a slovenskými dějinami“: nacházíme tu takové obraty jako „máme-li na mysli pouze vazby k českému státu“, či „vazby mezi českým státem a Slovenskem“ apod.¹⁶

Profesionální historik by se takového lapsu nedopustil; například Otto Urban ve svých – ostatně také jako učebnice doporučených – Českých a slovenských dějinách do r. 1918¹⁷ vřazuje slovenské dějiny do celků nazvaných Středověká společnost a stát,

¹⁵ JUNG, J. a kol.: Přehled středoškolského učiva. Děpis. Praha, Orfeus 1992.

¹⁶ JUNG, J.: Přehled..., s. 38, 42.

¹⁷ URBAN, O.: České a slovenské dějiny do roku 1918, Praha 1991.

či Společnost a stát v raném novověku či Novověká společnost a stát (1848–1914), a to mu umožňuje daleko logičtější a historiograficky oprávněnější konceptualizaci – proto se také v posledně uvedeném celku může objevit kapitola s názvem Uherský stát a slovenská společnost 1890–1914.

Zvolil jsem tu bezpochyby extrémní příklad. Považuji jej nicméně za vhodný. Má totiž nemalou vypovídací hodnotu. Svědčí podle mého o tom, jak už tehdy využitelné, protože třeba knižně publikované, historické poznání zůstalo za horizontem didakticko-historické konceptualizace. Základní fakta, uváděná v Jungově i Urbanově knize jsou přitom tatáž.

K. Fremal ve své již několikrát připomenuté studii zhodnotil začlenění slovenských dějin do textů českých učebnic slovy, že „od historického medzníka r. 1918 až do současnosti v učebnicích českých národních dějin je slovenská problematika více-méně přítomná, *protože* (zdůraznil ZB) ide o dějiny společného státu – Československé republiky“.¹⁸ Jeho slova, třeba nechtěně, přesně vyjadřují stav věci. Slovenské dějiny jsou začleňovány z politických ohledů, nikoli z důvodů, které by vycházely z historiografického konceptu a strukturace dějepisného učiva.

Závěr z tohoto příkladu je myslím zcela zřejmý. Pro didakticko-historický koncept, na němž má být učivo školního dějepisu postaveno, nemůže vycházet z pouhé sumy faktů, které by měl Čech znát o slovenských dějinách – a Slovák zase o českých. Počet osobností, událostí či množství jevů a procesů, které se mají stát součástí didakticko-historického obrazu, musí být podřízen hlubším vrstvám historického myšlení (konkrétněji vědomí). Právě tuto zakotvenost nazývám konceptualizací. A pokusím se nyní – na závěr – alespoň nastínit její možné obrysy:

Ve školském výkladu českých, slovenských a československých dějin dominují politické dějiny. Je to stav, který je stejně tak pochopitelný, jako omezující. Soustředění pozornosti na politické osobnosti a události, jimž jsou například kulturní dějiny jenom jakýmsi „nutným“ doplňkem neodpovídá ani stavu dnešní české i slovenské historické vědy, ani jej nevidím jako nosný historiografický princip školního dějepisu. Má-li totiž školní výuka dějepisu přispívat k enkulturaci mladého jedince do české (či slovenské) společnosti, měla by klást větší důraz na sociální, ekonomické či kulturní jevy a procesy; to už záleží na historiografickém zakotvení toho kterého konceptu školního dějepisu.

Dominance politických dějin je totiž zase sama důsledkem převládajícího faktografického přístupu ke koncepci látky v českém školním dějepisu. Jasně je to patrné na podobě osnov, které jsou pouhým chronologickým sledem témat a nikoliv strukturou opírající se o zobecňující pojmy; pedagogická psychologie ovšem už takřka půlstoletí ví, že koncepce učiva se má opírat právě o zevšeobecňující pojmy a nikoli o fakta. Zkusme si představit, jak by vypadal výklad českého a slovenského národního hnutí v 19. století, který by se opíral o pojmy národní hnutí, nacionalismus, státoprávní snahy, sociální skladba společnosti, nebo výklad o vnitřní politice ČSR opřený o taková východiska jako sociální skladba národních společností v ČSR, industrializace a její sociální důsledky atp., a teprve od těchto pojmů se odvíjel výběr jednotlivých faktů a jejich interpretace a výkladové kontexty. K takovému pojetí výstavby učiva má český dějepis bohužel ještě hodně daleko.

¹⁸ FREMAL, K.: *Obraz...*, s. 45.

S tímto pojetím souvisí i má druhá poznámka. České a slovenské dějiny jsou dvojími samostatnými dějinami, které se v řadě svých „bodů“ nejen úzce dotýkají, ale také prolínají či ztotožňují. Do let 1989/92 byl jejich obsah ve školním dějepisu interpretován z hlediska československých dějin, do r. 1918 chápaných jako „možné“, budoucí dějiny. Dominantní tak bylo – byť vlastně nikdy nekonceptualizované a respektované de facto „insitně“, tj. jako prostě reálně existující – pojetí československých dějin, v nichž měly převahu české dějiny. Dnes je výchozí situace opačná: jde o to, jak začlenit československé dějiny do rámce českých či slovenských dějin. Omezím se pouze a jenom na „možnou“ podobu takového postupu ve školním dějepisu. V něm je – a pravděpodobně alespoň nějakou dobu také zůstane – v českém školním dějepisu dominujícím prvkem (nebo chceme-li zakládajícím pojmem) faktor státu. Pak tedy půjde o začlenění dějin ČSR do vývoje českých a slovenských dějin jako organického celku a nikoli jako predestinované nutnosti na jedné straně anebo jako náhodné události vyvolané momentální konstelací prvního dvacetiletí 20. století.¹⁹

Czechoslovak History and the Contemporary Czech Scholarly History

Zdeněk Beneš

History as it is taught in schools is too focused on the memorization of facts and on political history. This is in conflict with the principles of pedagogical psychology and at the same time leads to pseudo-problems and provides a deformed picture of the past. Greater emphasis should be placed on social, economic and cultural phenomena and processes. Czech and Slovak histories are twinned histories, which intermingle and overlap in a large number of places. This is however, the result of an organic incorporation of Czechoslovakia into both histories.

¹⁹ Extrémně např. ĎURICA, M. S.: *Dějiny Slovenska a Slováků*, Bratislava 1995, zvl. s. 99nn.

K NIEKTORÝM ASPEKTOM TVORBY UČEBNÍC DEJEPISU V ČESKOSLOVENSKU A V SÚČASNOSTI

Viliam Kratochvíl

Prv než sa zmienim o niektorých aspektoch, ktoré sú prítomné v tvorbe dejepisných učebníc počas nášho spolužitia v jednom štáte, treba zdôrazniť, že v najvšeobecnejšom chápaní učebnica dejepisu predstavuje jeden z „edukačných konštruktov.“¹ V konkrétnejšom vymedzení je modelom, scenárom, pomocou ktorého spoločnosť riadi výučbu dejepisu v škole. Z tohto hľadiska je učebnica dejepisu aj súčasťou kurikulárnych projektov (vzdelávacích programov), lebo vymedzuje taký výučbový obsah, ktorý sa predkladá žiakom. V tomto zmysle dejepisná učebnica funguje ako „štátom udelená licencia na sprostredkovanie tradície.“² Učebnica dejepisu sa tak nutne ocitá v blízkosti istých politických, či ideologických postupov zo strany štátu, alebo jeho inštitúcií. Myslím si, že toto je veľmi dôležité uvedomiť si pri akejkoľvek analýze učebného obsahu, konkrétnych postupov, či tendencií, ktoré sa uplatňujú v jednotlivých dejepisných učebniciach. Uvedomovanie si tejto blízkosti je dôležité aj preto, lebo naša prežitá skúsenosť z politického režimu pred roku 1989 exemplárne vypovedá o ideologickom, propagandistickom charaktere učebníc dejepisu. Navyše, keď sa s týmto problémom stretávame i po roku 1993, kedy aktuálna vládna moc sa pokúšala zmeniť a upraviť minulosť na svoj obraz, podľa svojho chápania.³

Vznik Československej republiky priniesol politickú prax a teóriu o jednotnom československom národe, podľa ktorej Slováci nie sú samostatným národom, ale len „vetvou spoločného kmeňa.“ Táto teória vychádzala najmä z jazykovej príbuznosti, starých kultúrnych tradícií a z politickej spolupráce v boji za národné oslobodenie a získanie samostatnosti. Táto teória sa logicky premietla do školskej oblasti, to znamená, že sa na obecných a stredných školách v rokoch 1919–1938 vyučovali československé dejiny aj napriek tomu, že štát sa len vytváral. Nová československá identita sa tak stala naratívnu konštrukciou. V tejto súvislosti však zaujímavo vyznievajú závery analýzy učebníc rokov 1918–1938, ktoré urobila norska autorka Elisabeth Bakke. Podľa nich

¹ PRŮCHA, J.: Moderní pedagogika. Praha 1997, s. 273.

² BERGMANN, K.: Handbuch der Geschichtsdidaktik. Düsseldorf 1985, s. 286.

³ Konkrétnym príkladom takéhoto prístupu sú aj dve publikácie, ktoré boli adresované žiakom ako doplnková literatúra. Roku 1994 vyšla publikácia Starý národ – mladý štát, s podtitulom „prehľad slovenských dejín pre školy.“ Túto „učebnicu“ výkladového typu plne financovala Národná banka Slovenska a so súhlasom Ministerstva školstva SR bola distribuovaná na základné a stredné odborné školy. Roku 1995 vyšla chronologická príručka exilového historika M. S. Ďuricu s názvom Dejiny Slovenska a Slovákov. Ďuricova kniha sa stala kontroverznou nie iba pre svoj xenofóbny a nenávisť šíriaci obsah, ale najmä kvôli distribúcii a podpore vtedajšieho Ministerstva školstva SR na základné školy a jej financovaniu z peňazí daňových poplatníkov Európskej únie. Veľká väčšina učiteľov základných škôl však odmietla používať vo výučbe dejepisu tieto knihy, ktoré im boli v podstate nanútené. Navyše Ďuricova chronologická príručka sa z hľadiska zásady primeranosti nedá na základnej škole používať.

viaceré dejepisné učebnice „vôbec nesprostredkovali československú identitu, aj v najviac proeskoslovensky orientovaných učebniciach sa hlavná pozornosť venovala samostatným dejinám Čechov a Slovákov a termín český a slovenský sa vyskytoval oveľa častejšie než československý, pričom často český a československý znamenali to isté. Tam, kde bola použitá československá rétorika sa slovom český nahradzoval pojem československý. Väčšina českých učebníc vyznieva čechocentricky, kým niektoré slovenské verzie týchto učebníc sú vyváženejšie v zdôraznení českej a slovenskej histórie.“⁴

Súčasnne slovenské dejiny sa vnímali ako rozšírenie českých dejín, čím sa dostali do akéhosi druhého sledu. Tento prvý a druhý sled československých dejín v didaktickom systéme učebníc sa prelínal všetkými historickými obdobiami, či politickými režimami, ktoré sme prežili v spoločnom štáte. Je jasné, že v tomto garde prichádzalo k zmenám, modifikáciám, ale aj k návratom. Jeden z najvýraznejších návratov sa dá ilustrovať na učebnici dejepisu pre 8. triedu stredných škôl z roku 1948, ktorá predstavuje snáď najvýraznejšiu dominanciu českých dejín v takom rozsahu, v akom neboli ani v jednej učebnici v rokoch 1918–1938.⁵ Príklad modifikácií prvého a druhého sledu môžem dokumentovať učebnicou dejepisu pre 6. ročník základnej školy z roku 1983, v ktorej sa rozsah českých a slovenských dejín relatívne harmonizoval v počte rovnakých strán, napríklad tri až štyri strany pre jednotlivé etapy českého a slovenského národného obrodnenia.⁶ Jediný príklad máme na zmenu prvého a druhého sledu. Ten vyplýva z kontextu rokov 1968–1969, kedy sa otvorila polemika o opodstatnenosti pojmu československé dejiny a začalo sa uvažovať o samostatnej výučbe slovenských dejín. K tomu však neprišlo, ale vtedajšie učebnice pre 3. a 4. ročník gymnázií a 2. ročník stredných odborných škôl boli štruktúrované tak, že prvý sled tvorili dejiny Uhorského štátu a Slovenska v jeho rámci a v druhom slede boli synchronne spracované dejiny Českého štátu, Čiech, Moravy v podmienkach habsburskej monarchie.⁷ Zároveň treba dodať, že v tejto učebnici bol aj inak spracovaný synchron všeobecných a národných dejín, a to tak, že všeobecné dejiny sa učili v 1. a 2. ročníku gymnázií a národné dejiny v 3. a 4. ročníku v dvoch oddelených učebniciach. Podobné riešenie synchronu svetových a národných dejín sa objavuje v učebniciach dejepisu pre základné školy po roku 1993, keď žiaci používajú v 6.–9. ročníku samostatné učebnice svetových a národných dejín v ucelenej vývojovej podobe.⁸

Usporiadanie českých a slovenských dejín bolo často umocňované identickými spoločne vydávanými učebnicami od rovnakých autorov. Tento postup sa objavil po roku 1918 a uplatňuje sa až do rozpadu spoločného štátu. Snáď jediným rozlišovacím znakom boli technické parametre učebníc.⁹ V súvislosti s usporiadaním československých dejín treba uviesť, že po roku 1918 sa vytvoril ich základný obsahový rámec. Z hľadiska

⁴ BAKKE, E.: Českoslovakizmus v školských učebniciach. (1918–1938) Historický časopis, 47. 2. 1999, s. 251.

⁵ FIDRMUC, V. – FILIP, J. – LOMSKÝ, J.: Dějepisné učební texty pro osmou třídu středních škol. Praha 1948.

⁶ JÍLEK, T. – BAĐURÍK, J. – SKLADANÝ, M.: Dějepis pre 6. ročník základných škôl, Bratislava 1981.

⁷ RATKOŠ, P. – BUTVIN, J. – KROPILÁK, M. – VARTÍKOVÁ, M.: Dějiny Československa, Bratislava 1975. Posledné vydanie tejto učebnice vyšlo roku 1980.

⁸ K tomu pozri: TKADLEČKOVÁ, H. – KRATOCHVÍL, V.: Svet v novom storočí, Bratislava 1995. KOVÁČ, D. – KAMENEC, I. – KRATOCHVÍL, V.: Slovensko v novom storočí, Bratislava 1997.

⁹ Napríklad učebnice sa odlišovali spracovaním obálky, ktorá v českej mutácii mala tvrdú väzbu, čo je z finančných nákladov náročnejšie, kým niektoré učebnice v slovenskej mutácii mali mäkkú väzbu.

didaktického spracovania sa obsahom československých dejín stali praveké civilizácie na území Československa, jeho osídľovanie slovanskými predkami, Samova ríša, Veľká Morava, dejiny českého a uhorského kráľovstva so zreteľom na niektoré slovenské realie a česko-slovenské historické kontakty a dejiny habsburskej monarchie v podobnej štruktúre ako v predchádzajúcom prípade. Témy z tohto základného okruhu sa vyberali s akcentom na politické dejiny a tento dôraz pretrvával až do súčasnosti. Preferovanie politických dejín v didaktickom systéme učebníc spôsoboval a dodnes spôsobuje problémy nielen našim žiakom, ktorí majú zvládnuť obrovskú faktografiu, ale aj samotným autorom, ktorí ich interpretujú. V tejto súvislosti treba uviesť, že pri čítaní viacerých učebníc dejepisu pre základné školy z dvadsiatych rokov nás zaujme ich tendenčnosť, hodnotiaci charakter, absencia vecnosti a predovšetkým u českých učebníc výrazné anti-nemecké čítanie a u slovenských vykresľovanie Maďarov ako úhlavných nepriateľov. „Nepriatelia Slovanov, najmä Maďari, vynasnažovali sa všemožne, aby zničili i poslednú iskierku národného povedomia slovenského... Nestalo sa tak, lebo Slováci vynikali nad Maďarov svojou vzdelanosťou.“¹⁰ Samozrejme, nie je to nič výnimočné, takéto znaky vykazovali takmer všetky učebnice vo vtedajšej Európe. Uvedené tendencie týchto učebníc sú však aj dôsledkom presadzovania československej identity, obrany československého národa, ktorý „tu tvorí celé dve tretiny obyvateľstva. Teda naša republika je štátom národným, napriek všetkým snahám dokázať, že je štátom národnostným.“¹¹

Permanentnosť tohto problému potvrdzujú xenofóbne ladené učebné texty, ktoré boli v rokoch 1994 a 1995 so súhlasom ministerstva školstva distribuované do slovenských základných a stredných škôl. Nasledujúci úryvok vykazuje zhodné znaky s už citovaným úryvkom z roku 1927. „Hornaté stredné a severné Slovensko nelákalo Maďarov, synov voľných stepných rovín. Keďže sa pôvodne nehodlali v Podunajsku natrvalo usadiť, nepotrebovali slovenské drevo na stavbu domov ani železo na pluh. A už vonkoncom nie kameň na chrámy, lebo ďalej zotrvali vo svojej pohanskej viere. A tak Slovensko ďalej žilo svojím robotným životom. Roľníci dorábali obilie, tkali plátno, uhliari pálili drevené uhlie, jamníci dolovali rudy a železiari varili železo... Také pomery boli až do roku 955. Vtedy spojené bavorské a české vojská na rieke Lech spôsobili Maďarom strašnú porážku. Takmer do nohy vykántréni Maďari si uvedomili, že s koristnými výpravami je koniec. Musia sa voľakde usadiť. Prekovať šable na pluh a svoje stepné primitívne náboženstvo nahradit' kresťanským. Lebo ak to neurobia, vyhynú ako Huni alebo Avari. Vo všetkých dôsledkoch si to uvedomovalo najmä mladé maďarské knieža Gejza. Ak Maďari chcú, či musia opustiť kočovný spôsob života, musia sa naučiť roľníčiť, tkať látky, stavať domy a pevnosti, mosty a chrámy. Áno, naučiť – ale od koho? No predsa od najbližších susedov, od slovenských obyvateľov bývalej Svätoplukovej ríše, na území ktorej zakotvili. Veď tá ríša bola výborne zorganizovaná. Jej župy, dane, farnosti, súdy ešte v mnohom pretrvávajú. Jej kupci boli a sú vítaní pri Čiernom mori takisto priateľivo ako pri Jantárovom-Baltskom alebo Jadranskom. To znamená – a Maďari sa o tom na vlastné oči presviedčali – že domáci remeselníci... vedeli a vedľa vyrábať veľmi lákavý tovar. Rodia sa u nich krásne dievčatá a schopní chlapci. Žijú verní zemi a viere, ktorá je vierou celej bohatej západnej Európy. Musia ju teda prijať a prijať

¹⁰ DEJMEK, P. a kol.: Po stopách ľudstva. Dějepis pre 6.–8. školský rok ľudových škôl slovenských. Praha 1927, s. 78.

¹¹ NIKOLAU, S. – BAXA, B. – STOCKÝ, J.: Československá vlastiveda pre najvyššie triedy stredných škôl a III. ročník učiteľských ústavov. Praha 1926, s. 3.

aj spôsob života Slovákov. V opačnom prípade kresťanské krajiny vyhlásia proti Maďa-rom – pohanom svatú vojnu a celkom ich vykynozia.¹² Uvedený úryvok je exemplárnym príkladom „odznova koncipovaného nacionalizmu“¹³ a je absolútne neprijateľný pre žiakov súčasnej školy.

Isté problémy nájdeme aj u autorov súčasných českých učebníc dejepisu. Opie-ram sa tu hlavne o výsledky obsahovej analýzy piatich českých učebníc dejepisu pre základné a stredné školy vydaných v rokoch 1991–1993, ktorú urobil David Čaněk.¹⁴ Poukazuje v nej na problémy prezentácie menšín – Nemcov, Židov a Rômov. Ich nedo-statočné zastúpenie v týchto učebniciach môže u žiakov posilňovať nesprávne chápanie národa na etnickom princípe (český národ = Česi), skôr by ich mali viesť ku chápaniu národa na politickom princípe (český národ = obyvatelia Českej republiky). Ďalšia po-dobná analýza H. Dolezelovej z roku 1993, vypovedá o tom, že v niektorých českých učebniciach sa idealizuje ČSR v rokoch 1918–1938 ako vysoko demokratický a tolerant-ný štát aj napriek tomu, že práva nemeckej menšiny boli v niektorých prípadoch obmed-zované.¹⁵ Podľa môjho názoru v idealizujúcom pohľade na ČSR rozhodne najďalej zašla učebnica dejepisu pre 9. ročník základnej školy z roku 1995, ktorej však ministerstvo školstva neudelilo doložku, a preto sa používa len ako doplnková učebnica.¹⁶

Uvedené paralely zároveň nastoľujú celý rad problémov, ktoré musíme v súčas-nosti riešiť. Z hľadiska transformujúcej sa slovenskej i českej spoločnosti i integračných procesov v Európe mali by sme sa snažiť v nových učebniciach dejepisu eliminovať také postupy, ktoré súvisia so zámerným skresľovaním historickej skutočnosti, zvelebovaním a oslavovaním vlastnej histórie a naopak ponížovaním, istými predsudkami a zaujatosťou voči histórii iných národov. Aby sa nám to v istej perspektíve darilo, je nutné si osvojo-vať viaceré kritériá, ktoré sú výsledkom dlhoročného európskeho výskumu a teórie učeb-níc. Nemenej aktuálnym problémom je aj otázka ako koncipovať slovenské dejiny predovšetkým vo vzťahu k uhorským dejinám, ako sa vysporiadať s českými i českoslo-venskými dejinami. Ďalej je veľmi dôležité hľadať a precizovať štruktúru cieľov výučby dejepisu, teda presnejšie a konkrétnejšie formulovať cieľové požiadavky, ktoré vyplý-vajú z povahy historického materiálu, výchovno-vzdelávacích kategórií i kvalitatívne nového chápania dejepisu v postupne sa formujúcej demokratickej spoločnosti. Pri for-mulácii cieľových štruktúr je nevyhnutné tiež riešiť nevyváženosť cieľov kognitívnej domény v porovnaní s afektívnou a psychomotorickou doménou. Totiž naša škola je stále všeobecne bohatá na informácie, ale chudobná na činnosť. Z toho vyplýva, že vo výučbe dejepisu neúmerne zdôrazňujeme vedomosti, zvládnutie ohromného množstva faktogra-fie bez rozvíjania celej škály spôsobilostí poznávať historický materiál i bez rozvíjania diskusie, názorov a postojov žiakov. Takýto prístup napokon komplikuje tvorbu učebníc dejepisu, predovšetkým vo výbere učebného obsahu. Uvedomujem si, že hľadanie cieľo-vých štruktúr výučby dejepisu a precizovanie jej zmyslu bude predstavovať dlhodobý

¹² FERKO, M. – MARSINA, R. – DEÁK, L. – KRUŽLIAK, I.: Starý národ – mladý štát. Bratislava, s. 38–39.

¹³ Tento termín použil vo svojom článku R. B. PYNSENT. In: OS – Fórum občianskej spoločnosti, Bratisla-va 1998, č. 9, s. 13.

¹⁴ ČANĚK, D.: Národ, národnosť, menšiny a rasizmus, Praha 1996, s. 46–47.

¹⁵ DOLEZEL, H.: Die Deutsch-tschechischen Beziehungen 1918–1938 im Spiegel der neuesten tschechischen Schulbücher. Internationale Schulbuchforschung, 15, 1993, č. 4, s. 451–466.

¹⁶ OLIVOVÁ, V.: Dějiny nové doby 1850–1993, Praha 1995.

proces, pretože každý dejepisný program závisí od spoločensko-politickej situácie, stavu a úrovne historiografie, školského systému i teórie vzdelania.

Some Aspects of Writing History Textbooks in Czechoslovakia and in the Present Times

Viliam Kratochvíl

History textbooks function as a state-granted license to act as an intermediary to tradition. When writing textbooks, it is necessary to eliminate the approaches which are derived from a conscious manipulation of historical facts, elevating one's own history and the devaluing of the history of other nations. It is necessary to once again create a thoroughly new conception of historical education.

NÁRODNÍ DĚJINY – „POLITICKOVÝCHOVNÝ“ ÚČEL, [POKLESLÁ] BELETRIE ČI PŘEDMĚT KRITICKÉ VĚDY?¹

Vladimír Goněc

Za poslední dvě století je pro celou širší střední Evropu² příznačné výrazné směšování oněch tří rovin uvedených v nadpise, směšování záměrné i neuvědomované, přičemž objem a dosah na čtenáře (a touto cestou také význam) každé z těchto rovin je nejčastěji dán právě uvedeným pořadím. Konkrétní aplikace se liší nejen silou či absencí záměrnosti; liší se i v čase, liší se i v teritoriu aj. Některé prezentace se vyznačují naprostou otevřeností, průhledností (i třeba vulgárností), jiné dovedou být velmi elegantně maskovány. Vůbec nejhorším, přitom po obě století velmi častým, je zřejmý stav, kdy falzifikovaná historie má být „učitelkou“ politiky; tedy poměry, kdy určité politické kruhy vyžadují po historii fabrikovat „důkazy“ pro správnost svých politických cílů.

Dlouhodobý kořen problému spočívá v tom, že historická spisba začala ve starověku právě jako součást krásné literatury (v podobách „vážných“ i „lehkých“), velmi rychle se na ni nalepily ony „politickovýchovné účely“; teprve po dlouhých staletích se až v průběhu novověku objevovaly pokusy kritičtějšího přístupu a ověřování údajů. Už v osmnáctém století se přitom začalo projevovat zvýrazňování „politickovýchovných“ záměrů a teprve ve druhé polovině devatenáctého století přicházelo úsilí po skutečně systematickém kriticismu. Ony tři roviny jsou podnes navzájem odlišeny především v teorii, v praxi se to až příliš často provádí nedůsledně, pokud vůbec.

Toto konstatování je pro skutečné představitele historické vědy banálním, na mnohých vysokoškolských pracovištích se stalo součástí výuky už v rámci úvodu do studia historie. Nikoli však na všech; na mnohých pracovištích ve střední Evropě, zejména v rámci přípravy budoucích učitelů dějepisu, se považuje za dostačující diferencovat (málokdy už skutečně odpreparovat) nanejvýš onu beletristickou stránku (jakožto sice „nepříliš“ vědeckou, přesto výhodně použitelnou), kdežto „výchovný“ akcent se nadále považuje za nejen přijatelný, nýbrž přímo potřebný ba dokonce důležitější než kritické poznávání.³

Máme tedy v zemích střední Evropy dokonce množství graduovaných historiků, kteří nedovedou diferencovat mezi zmíněnými třemi rovinami, natožpak aby něco takového dokázali reflektovat ti, kteří – ač neprošli odborným historickým školením – se cítí

¹ Ediční poznámka: Tento příspěvek byl připravován pro rozpravu v Hradci Králové, příčiny stojící mimo autora však znemožnily přítomnost na rozpravě.

² Tj. v rozsahu od toku Rýna po západní hranice Ruska a od Itálie po Balt.

³ V této souvislosti stojí za připomenutí, že v našem prostředí již nejméně třicet let zůstává úsilí propojit modernizovanou didaktiku dějepisu s teorií historické vědy omezeno na několik špičkových odborníků a jinak naráží na bariéry nepochopení.

být s historií natolik dostatečně obeznámeni, aby ji mohli aplikovat jako „učitelku života“, neříká dokonce jako „léčitelku života“. Jistou výhodou v českých zemích zůstává alespoň dědictví Gollovy školy kritického dějepisectví. Přece jen bylo vytyčeno pomezí kritické vědy a ostatní historické spisby. A tak přestože většina produkce vydávané v češtině a tvářící se jako historická patří mezi onu „ostatní historickou spisbu“, je alespoň (být často s hlasitým skřípěním zubů) jakžtakž respektováno, že kritická historická věda představuje vyšší kvalitu, či dokonce ideál, k němuž je třeba směřovat. Zároveň se však právě v oné „ostatní“ produkci vydávané v češtině ve velké míře aplikuje mimikri, řadový čtenář je pak zmaten, domnívá se, že je seznamován s důsledně kriticky ověřenou minulostí.⁴ Éra osvícenství mj. přinesla důsledné oddělení astronomie od astrologie, důsledné oddělení chemie od alchymie, a to i pro podstatnou část laické veřejnosti. Oddělení historie jakožto vědy a historie jakožto ars (ars v nejširším smyslu) dosud laická veřejnost vnímat nedokáže.⁵ Historie jakožto mýtus vzniklý ze sebeklamu, historie jakožto vědomě formulovaná báchorka i historie jakožto úsilí o kritickou rekonstrukci minulosti pro ni splývají. Zde vzniká široké pole pro manipulovatelnost, pro prezentaci aktuálních potřeb zájmových skupin.

„Potřeba národních dějin“, primárně jakožto politická potřeba, byla pak v průběhu posledních dvou století v zemích střední Evropy hlavním zdrojem, proč byly „národní dějiny“ konstruovány. Tato potřeba byla krajně subjektivizována, plynula ze zájmů jednotlivých skupin, které ji s různou měrou úspěšnosti v různých dobách vnucovaly celému „národu“ jakožto údajnou jeho potřebu či ještě raději jakožto jeho hodnotu. S pokračujícím rozvojem vyspělých evropských společností lze ovšem zaznamenat trend, že většina „národa“ tyto „hodnoty“ nepřijímá jakožto hodnoty, vnímá je jen velmi neurčitě, anebo jí mohou být docela „ukradeny“. A to přes veškeré vnučování horem spodem, přes pokusy o vydávání ultranacionalistických učebnic dějepisu atp.

Právě v souvislostech tohoto trendu stojí za připomenutí mnohem starší vyjádření relativizující samo pojetí národa, sám smysl „národní práce“. Mezi již okřídlenými výroky stojí Schillerův: „Německo? Ale kde leží? Nedokáží tu zemi najít...“⁶ Heineův: „Kde začíná Německo? Kde končí? Snad se vyznačuje tím, že Němec pije pivo; skutečně musí jako dobrý syn Germánie pít pivo...“⁷ Goethe vyzvedal potřebu poukazovat na zásluhy cizích národů při formování kultury v Německu a zejména zdůrazňoval nezbytnost upozorňovat děti ve školách na zásluhy jiných národů; mj. hlásal, že „Němec nemá žádné národní vzdělání, má světové vzdělání.“⁸ Metternich označoval tvrzení o existenci německého národa za mýtus a za „špatný román“.⁹ Nietzsche považoval „národní práci“ za úsilí udržovat při životě již beznadějně zastaralé elementy, které jakoukoli hodnotu už

⁴ Problém nadšenectví pro módní metodologie, až po miru metodologického lartpourlartismu či samoučelu, lze v této souvislosti ponechat stranou jako „vnitřní“ problém historické vědy, jako záležitost, která poměrně brzy vyprchává po ověření miry skutečné aplikovatelnosti a miry jednostrannosti.

⁵ Malou útěchou budiž, že v případě filologie je takový stav dodnes dominantní i mezi graduovanými filology (včetně vysoce graduovaných).

⁶ GOETHE, J. W. – SCHILLER, F.: Xenien 1796, Weimar 1893, s. 14.

⁷ HEINE, H.: Werke, Bd. 2, Berlin–Köln 1962, s. 752–753.

⁸ GOETHE, J. W.: Werke („Weimarer Ausgabe“), Bd. XXXXII, s. 418an.

⁹ Aus Metternich nachgelassenen Papieren (Hg. R. METTERNICH, A. KLINCKOWSTROEM), Bd. 1. Wien 1880, s. 254.

dávno ztratily; dokázal být obzvlášť ironický: „Konat dobro v proněmeckém zájmu vyžaduje jedině odněmčit se.“¹⁰

Úmyslně byly uvedeny příklady z jiného prostředí, navíc sto až dvě stě let staré, domácí čtenář necht' sám aplikuje. Připojit lze ještě formulaci principu příznačnou pro liberálnědemokratická úsilí už z počátku dvacátého století (jakož i pro pozdější důsledně personalistické uvažování), totiž že pro skutečné osvobození člověka je mj. zapotřebí i osvobodit se z pout národní příslušnosti.

Dedukovat odsud potřebu zbavovat se národních dějin snad není nezbytné. Každopádně však nutno vůči konstrukcím národních dějin systematicky získávat nadhled a ryzí kritický vztah, přispívat k jejich odkazování do náležitých mezí a těm, kteří tyto meze překračují, soustavně upírat statut historiků jakožto vědců.

* * *

Triviální příčina ohlížení se do minulosti zřejmě skutečně spočívá v chvályhodném pragmatickém záměru „poučit se z chyb, aby se už neopakovaly“. Zároveň však historické myšlení už v bezprostředně postnapoleonské etapě dospělo ke skeptickému přiznání, že tento ryzí pragmatický model nefunguje, že „z historie se stejně nikdo nikdy nepoučil“.¹¹

Brzy nato však historiografie přikračuje právě k rozsáhlým mytologizacím „národních dějin“. A čím dalekosáhlejší a radikálnější měly být transformace společenství v budoucnosti, čím utopičtější politické cíle¹² byly stavěny, tím úporněji se hledalo jejich mytologické a quasihistorické zakotvení; cíle měly být zdůvodněny jako „logický důsledek“ dlouhodobého historického vývoje či přímo jako nevyhnutelná „zákonitost dějin“. Kdo získá monopol na výklad minulosti, jako by pevněji držel ve svých rukou i budoucnost.

Pro prostor střední Evropy 19. století je přitom typická jednak absolutizace státu jakožto „národního státu“ a nejvyššího cíle, jednak podloudná záměna vyumělkované konstrukce „prostoru národní kultury“ za žádoucí a jedině přijatelné teritorium národního státu. Výběrový přístup k minulosti vedl zároveň k vyzvedání někdejších velkých a slavných státních celků, vůči nimž musí být historiky „nalezena“ (přinejhorším úplně vymyšlena) kontinuita k národní současnosti a opět zejména k národní budoucnosti.

V celém prostoru od Německa až po Řecko byla velkolepá „národní historie“ konstruována jakožto podezdívka nacionálních ambicí do budoucna, právě v těchto intencích byla historie falzifikována. Obyvatelstvo bylo přímo zaplavováno idealizovanými obrazy minulosti, jednotlivé hrdinské akty (nejlépe ze středověku) byly prezentovány jako předehra historického poslání národa a jeho státu, poslání, které se t.č. naplňuje, resp. v budoucnosti naplní. S tím se vyvíjela i velmi dokonalá a ošemetná metodologie. Německé pozitivistické dějepisectví zůstává podnes světovým velkolepým vzorem přísné

¹⁰ Tak zní i přímo nadpis jedné z jeho úvah: NIETZSCHE, F.: Sämtliche Werke, Bd. 2, München–Berlin 1988, s. 511an.

¹¹ M.j. Hegel ve svém ironickém hodnocení „pragmatického dějepisectví“, jež v rámci své kategorizace dějepisectví představuje jako obzvlášť pokleslou formu dějepisectví, která se zcela míjí s realitou. HEGEL, G. W. F.: Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, Stuttgart 1997, s. 45.

¹² Nezáleží na tom zda konzervativního či revolučního utopismu.

kritiky pramenů; tento vzor byl přejímán v prostředí českém, maďarském atp. Zároveň však řada dějepisců s vybranými „ověřenými“ fakty následně dokázala manipulovat až k formulování zcela svévolných výkladů; mnozí z nich přitom vůbec nebyli schopni sebereflexe, uvědomění si, že jde o svévoli a novou mytologii.

Každé jednotlivé „národní dějiny“ byly pak koncipovány jinak, každé získaly jinou strukturu. Každé z nich také nabyly jinou sílu (málokdy slabost) zakořenění v povědomí obyvatelstva.

Období romantiky a novoromantiky dále přinášelo a nadlouho konzervovalo negativní vymezování národa, totiž prostřednictvím nepřítele, a to odvěkého či dědičného nepřítele. Pro Němce a jejich dějiny tak byli stavěni Francouzi, pro Čechy a jejich dějiny tak byli stavěni Němci, pro Poláky byl nepřítel hned dvojitý, vedle dominantních Rusů ještě i Němci, a tak podobně se vysazování nepřítele táhne u všech národů sledovaného teritoria až po Reky. A čím jsou nepřátelé zavilejší, čím méně jsou zřetelní, čím více „čihají odevšad“, tím objemnější bojové úkoly a tím velkolepější budoucnost po vítězství nad nepřáteli (nejvýrazněji zřejmě ve vidění budoucnosti u Maďarů a Srbů).

Jednou z konečných zvráceností tohoto procesu se stala záměna kultury a jazyka – jakožto spojovníka národní minulosti, přítomnosti a budoucnosti – za krev a rasu, ať už v otevřeně vulgárních polohách, anebo v kulantnějších konceptech o pokrevním příbuzenství a o pravlasti a příchodu z pravlasti. Podle dobové módy výkladu „práva na vlast“ se pak mluvilo o dobytí nové vlasti anebo o pouhém zaujetí nové vlasti.

Představy o jednotě národa jakožto organického celku v jeho minulosti, přítomnosti i budoucnosti byly konstruovány stále zřetelněji i jako naprostý protipól vůči suverenitě rovnoprávných individuí. Nenahraditelně tak posloužily totalitářským ideologiím a režimům.

Teprve na takovýchto podezdivkách budované excesy druhé světové války přinesly jisté trendy k vystřízlivění. Přesto například francouzská historiografie, která za poslední více než půlstoletí přinesla zřejmě nejvíce konkrétních pokusů o demytologizaci, dodnes nemá na tomto poli zřetelnější úspěchy. Jednou ze zkušeností (nejen ve Francii, též u nás) je následná vcelku krátká diskuse po konkrétním pokusu o demytologizaci, přičemž veřejnost věc příliš nevnímá; zároveň velmi častým bojovníkem proti demytologizaci se stávají učitelé dějepisu a samozvaní kulturní pracovníci (od spisovatelů třetí kategorie po vyčpělé herecké hvězdy).

Tedy ani druhá polovina dvacátého století nepřinesla výraznější odvrát od mytologizaci minulosti, byly odkládány jen některé „neosvědčivší se“ konkrétní podoby. Naopak novým impulsem pro nové mytologizace se stávala hlásání potřeb po „tlusté čáře za minulostí“, minulost má být účelově vytríděna, její negativní složky mají být opět smazány či překlenuty. Hned po válce tak přichází úsilí především po vyrovnání se i „vyrovnání se“ s fašistickou minulostí a kolaborací. Zvlášť pozoruhodným fenoménem se stal přechod ke „správné mytologizaci“ italských dějin jakožto vcelku úspěšný nástroj k vyrovnání se s fašistickou ideologií. Zato problém kolaborace byl v evropských zemích povětšinou úspěšně zamlčován a maskován. Z další strany je pozoruhodné, že mytologizované německé dějiny v podobě „říšských dějin“ se natolik znemožnily, že pokusy o pozitivní remytologizaci „říšských dějin“, prezentovaných jakožto útočiště a záchrana budoucnosti křesťanského západu proti komunismu a sovětskému imperialismu (i třeba

proti kokakolové kultuře), nedokázaly využít jinak mimořádně příznivých okolností a neuspěly.¹³

Další zvlášť vysokou vlnu pokusů o tlustou čáru za minulostí přinesla devadesátá léta v zemích na východ od právě padlé železné opony. Vedle pokusů o demytologizaci nedávné minulosti vyvěřelo mnohem masivnější úsilí o novou, „lepší“ mytologizaci pokud možno celé „národní minulosti“. Tlak o to vyšší, nakolik se hlásá potřeba důrazněji se opřít o vlastní „pozitivní minulost“, protože národní společenství stojí před „velikým skokem do zcela růžové budoucnosti“. Hlasy střízlivých historiků se stávají nezdárka objektem denunciací, resp. jsou v přívalech nových vykladačů úplně utopeny.

Jakousi útěchou zůstává nový, byť živelný trend během druhé poloviny dvacátého století (zatím především v západní Evropě). Veřejné mínění se stalo mnohem proměnlivějším než dříve a zároveň je natolik zaměstnáno jinými problémy, že i bez oněch velkých politických zvratů (jakým byl mj. závěr druhé světové války) vyumělkované konstrukce „národní minulosti“ nejsou schopny vydržet a přetrvat ani jednu generační výměnu, resp. že část veřejnosti je už úplně přestala vnímat. „Národněpolitici“ vychovatelé“ stihnou sami sebe velmi rychle znemožnit, nárok na pomníky jim již nevzniká.

* * *

Má-li být otázka po národních dějinách skutečně kriticky střízlivě stavěna, bylo by žádoucí vycházet především z obecných dimenzí kontinuity, celistvosti a jedinečnosti. Jejich míra však zejména v dějinách evropských zemí může být jen stěží absolutní. Naopak vysoká míra nenaplnění, tím spíše absence těchto dimenzí je závažným důvodem k pochybnostem nikoli o „smyslu“, nýbrž o samé existenci národních dějin.

Kontinuita především předpokládá víceméně nepřerušené dějiny, absenci principiálních zlomů a minimalizaci zlomů vůbec. Celistvost vyžaduje vysokou míru uzavřenosti určitého celku, vysokou míru inertnosti vůči tlakům a vlivům zvenčí, zároveň silnou vnitřní provázanost a poměrně minimalizovanou míru vnitřní diferenciaci v relaci k stavu mimo rámec sledovaného celku. V otázce jedinečnosti lze pak velice snadno upadnout do krajního subjektivismu, není řešitelná pouhým pohledem „zevnitř“, východiskem je jedině důkladné porovnávání s jinými celky. Navíc v menších prostorech resp. menších jednotkách se jedinečnost jen velmi nesnadno resp. výjimečně slučuje s kontinuitou.

Zřetelnou kontinuitu a celistvost můžeme tedy poměrně snadno konstatovat u dějin kontinentů, resp. subkontinentů,¹⁴ podobně i jedinečnost. Speciální podobu kontinuity nalezneme u dějin impérií, u nichž mj. politické struktury výrazně dominují nad ostatními složkami chodu společnosti. Kontinuita impérií je však uzavřena, mají svůj zřetelný počátek i nevyhnutelný konec a své typické vývojové fáze, totiž dlouhou expanzi, poté poměrně krátkou stagnaci a konečně fázi rozkladu a rozpadu. Impéria přitom nejsou – byť se tak někdy tváří – skutečnými národními celky, nespádají tedy pod kategorii národních dějin.

¹³ Namísto toho přišlo pojetí dvojích německých dějin, tj. „dobrých dějin“ od reformace až k bonnské ústavě 1949 a „špatných dějin“, reakcionářských s vyústěním a ukončením v nacismu. Hromadnější úsilí o demytologizaci německých dějin přicházelo až v sedmdesátých letech.

¹⁴ Samy „světové dějiny“ jsou vlastně jen dějinami novověku.

Z obvyklých „národních celků“ pak jakžtakž splňují parametr kontinuity a celistvosti jen některé a jen v rozměru politických dějin. Skutečně pak i prosazování a uplatňování fenoménu „národních dějin“ v dějinách dějepiscectví splývá s vlnami absolutizace státněpolitických dějin. Sociální i hospodářské dějiny zato mají úpornou tendenci realizovat se v mnohem širších celcích než jsou národní, s kontinuitou v rámci národním jsou rovněž ve při a jedinečnost se může uplatnit jen na mimořádně krátkou dobu. Totéž platí ještě více pro kulturní a duchovní dějiny. Ty vůbec nerespektují národní hranice, dokážou stavět vysoké bariéry uvnitř národních celků, dokážou naprosto ignorovat prostorové uspořádání a propojovat jinak navzájem fyzicky zcela vzdálené „úlomky“ a regiony v rámci Evropy či jiných velkých kulturních okruhů. Jazyk se prokazuje jako velmi slabý spojovník, s minimálním významem, jeho vzývání je pouhou pověrou.

Z hlediska teritoriálních proměn je pak otázka kontinuity a celistvosti obzvlášť ošemetná, a to i u státních celků, které vykazují v průběhu dějin poměrně vysokou stabilitu, počínaje Francií. Co pak s takovým velkým celkem jako je Burgundsko, o menších, nikoli však malých jako třeba Navarrsko ani nemluvíme! Koncept „stálého jádra státu“, jak ho protlačovala v našem prostředí zejména meziválečná historická geografie, je jednoduše hloupý. Co s obdobími, kdy Dolní Slezsko mělo užší vazby na Prahu než Chebsko? Odkdy vyloučit dějiny podstatné části Slezska z českých dějin?¹⁵ Co s dlouhodobě pouze paralelním během dějin Čech a dějin Moravy? Do jaké míry lze vůbec odpreparovat české dějiny od dějin bezprostředních sousedů?¹⁶

* * *

Namísto starých představ o kontinuitě dějin je tedy namísto akceptovat (a to na základě věcné motivace; není k tomu zapotřebí politická motivace s potřebou „tlustých čar“), že dějiny v celém prostoru střední Evropy jsou příznačně především ostrými průlomy diskontinuity. Tyto rysy ostatně už od první poloviny devatenáctého století vycítil specifický (a dlouho neuznávaný a potlačovaný) proud německého historického myšlení (počínaje W. Humboldem), který vyzvedal jako nedocenitelné pozitivum pluralitu německých dějin, zpočátku především pro rovinu státněpolitických dějin, brzy však i pro rovinu plurality duchovní, kulturní, plurality obyčejů a mravů, posléze i třeba pro konkrétní roviny plurality ústavněpolitické¹⁷ či dokonce plurality konstruování a fungování univerzitních struktur. Tento proud získal širší prostor a brzy nato i respekt teprve cca během sedmdesátých let dvacátého století a v současnosti se úspěšně prezentuje v tématech „dějin rekonstruovaných zdola“, „dějin všedního dne“, proti tradičním politickým dějinám a dějinám státu se rozvíjejí zcela inovované „Landesgeschichte“ a „Regionalgeschichte“, zbavené balastu někdejší vlastivědy.

Otázka „Co jsou české dějiny?“ je svou strukturou spíše zavádějící, pro střídavou vědeckou analýzu tedy patrně nikoli nosná. Východiskem by byla spíše formulace „Jak jsou možné české dějiny?“ či ještě lépe přímo v podmiňovacím způsobu. V rámci

toho zvlášť naléhavým požadavkem je pak analýza materiálu k otázce „Jak se vymýšlejí české dějiny?“ Odtud pak i nosnost záměru rozplétat mýty o českých dějinách, tedy systematicky analyzovat jejich zrod a mimovědeckou funkci, počínaje tradičním *cui prodest*; tak může být mýtus skutečně nemožný.¹⁸ A nejde jen o rozplétání starých zakotřených mýtů, nýbrž i o včasnou analýzu současné „společenské objednávky“.¹⁹

Představa, že by bylo zapotřebí zkonstruovat nějaký jednotný, zřetelně vykreslený a nezpochybnitelný obraz českých národních dějin, je z vědeckého hlediska stěžejní nosná. A z hlediska „společenské potřeby“ je rovněž „vyprázdněnou“ záležitostí. Pluralistická demokratická společnost už nic takového nepotřebuje, naopak dokonce něčím takovým může být ohrožována.

A klademe-li otázku, proč se nám ve dvacátém století obrysy českých dějin ztrácejí, je třeba vyjít především z faktu, že před rokem 1918 koncepce českých dějin byla primárně účelovou politickou konstrukcí (byť se na ní spolupodepsala řada odborně skvělých historiků), po roce 1918 vzhledem ke krajně centralizovanému uspořádání Československa se české dějiny úplně „rozplynuly“ v dějinách Československa jakožto jejich základní, často výrazně dominantní, přitom naprosto neodpreparovatelná součást. Vidět v tom negativum znamená používat operátorů mimo hranice historické vědy. A dějiny Slovenska byly „odsouzeny“ do pozice dějin většího resp. silného regionu v rámci Československa, navíc rovněž s nepřilíhajícími obrysy. Vidět v tom negativum je opět mimovědecké. Použití kondicionálu není zrovna namístě, přesto však ani decentralizované uspořádání Československa by na tom příliš mnoho nezměnilo. Československé dějiny by se jen více blížily modelu švýcarských dějin.²⁰

* * *

Požadavek vědecké střídavosti naopak tlačí k pojímání „českých dějin“ jakožto nepřilíhající souvislé, nepřilíhající uspořádané a nepřilíhající systematizovatelné sumy různorodých událostí na teritoriu dnešní ČR. To si ovšem vyžaduje i ryze teritoriální pojetí, tudíž především důslednou denacionalizaci, tedy nikoli „české dějiny“ jako národní dějiny, nýbrž „dějiny na dnešním území ČR“ a to s akceptací množství větších i menších diskontinuitních průlomů, kdy uvedené území se svým rozměrem výrazně proměňuje, ba dokonce se téměř úplně ztrácí v rámci širších celků či je rozděleno mezi různorodé celky. Smysluplnost takového počínání – má-li být zachována – nebude nikterak daleko překračovat hranice encyklopedických postupů. Encyklopedismus je však pouhým odrazovým můstkem vědeckého poznání, nikoli cílem.

¹⁸ „Rozboření mýtů“, zejména ve vztahu k veřejnému mínění se může zdát efektivní, vyvolává však specifické vakuum, do něhož příčinlivci rádi rychle vecpou mýtus náhražkový.

¹⁹ Kdo v daném časovém úseku potřeboval „české dějiny“? Kdo dnes potřebuje „české dějiny“? Odkud jdou málo skrývané i dobře maskované pragmatické zdroje pro nové trendy mytologizace českých dějin, pro účelové konstruování jejich kontinuity? Komu všemu to může pomáhat v jejich aktuálních zájmech – dnes například od euroskeptiků, přes privatizéry „českou cestou“, přes novou centrální byrokracii až třeba po komunisty? K analýzám takovýchto otázek je ovšem třeba přibírat do týmu i sociology, politology, ekonomie, patrně i filozofy.

²⁰ A opět musíme dějiny Československa pojímat jako fenomén primárně politických dějin, sekundárně pak i hospodářských a sociálních dějin, zde už však víceméně jen v rozměru sociální a hospodářské politiky a jejich důsledků. V dimenzi kulturních dějin se už obrysy opět silně rozplývají.

¹⁵ Jak vůbec zařazovat dějiny Slezska do českých dějin, do pruských dějin a do polských dějin?

¹⁶ Co s trefnými bonmoty, že Čechy nejsou víc než Východní Bavorsko, kdežto Morava je Severní Rakousko?

¹⁷ Zde se například vysoce cenilo omezení možnosti zneužívání moci, ve srovnání s velkými přísně centralizovanými státy.

Aby se přitom eliminovalo obnovené nebezpečí prezentismu, je třeba už preventivně postupovat tak, aby celý minulý vývoj nemohl být předkládán jako cesta s logickým či dokonce nutným a zákonitým vyústěním právě do dnešní ČR a její společnosti. A tak je třeba brát na vědomí, že nejen rok 1989, nýbrž i rok 1992 přináší výrazný moment diskontinuity, jsou „pokusem o zcela nové dějiny“.²¹

Z hlediska kritické vědy je pak hloupá²² myšlenka, že rozpad či rozbití Československa je jakýmsi „plněním smyslu českých dějin“, že tyto dějiny konečně nabraly vznikem ČR zřetelné kontury, k nimž už dávno byly předurčeny...²³ Spíše lze naopak očekávat postupné neurčité rozplynutí, navíc bez odezvy veřejnosti. Lze totiž mj. očekávat, že hlavní problémy, které budou obyvatele ČR zatěžovat, budou mít buď kontinentální (ev. globální či subkontinentální) rozměr, anebo naopak rozměr výrazně regionální. Bude-li smysl a význam řešení na celostátní úrovni průběžně výrazně klesat, „obnovené“ české dějiny tím ztratí svůj hlavní motiv, podlouně vydávaný za smysl.²⁴

Nejvíce logických i terminologických zkratů, nejvíce sebeklamů i vědomých deformací, vymyšlených konstrukcí apod. se nakupilo kolem problému „česká kultura“. Ten se postupem času stal již v naprosté většině svých rozměrů ryším ideologem, na druhý plán přešel deformovaný odraz reality, skutečnost jako taková zůstala zcela na okraji.²⁵ Kořen celé záležitosti je zřejmý – vědomé neustálé vzájemné zaměňování české

²¹ Při důsledně puristické střízlivosti pak ČR „vychází“ jako zatím pouze krátkodobé, momentální a do značné míry historicky náhodné spojení dvou velkých regionů a několika menších regionů, spíše jako mezistupeň na „cestě do Evropy“. Evropy se silicím principem subsidiarity, s „přirozeným“ odumíráním váhy národních celků, s nárůstem váhy právě regionů (vedle celoevropské koordinace vybraných záležitostí). ČR navíc nastartovala hned od ledna 1993 s tím, že nemalá část jejího obyvatelstva považovala občanství tohoto státu za vnucené.

²² A z hlediska politického může být i nebezpečná.

²³ Vůbec během devadesátých let byla velmi často (a nejen v našem prostředí) předkládána představa, že momentálně dochází konečně naplnění principu národního státu v Evropě jakožto zákonitě naplnění dlouhodobého trendu v evropských dějinách, naplnění principu jeden stát – jeden národ. V celoevropském měřítku to však zdaleka není pravda. Tak mj. počínaje Maďarskem až po jihovýchodní cíp Evropy obyvatelstvo sice povětšinou vnímá svůj stát téměř jako národní stát, zároveň však jeho momentální hranice vnímá jako provizorium a jako nespravedlnost dějin nikoli nepodobně velkoněmeckým pojetím říše z konce 19. století (či dokonce z hitlerovské doby), nikoli v duchu středoevropského a už vůbec ne západoevropského pojetí. Zároveň jiná značná část obyvatelstva v zemích širší jihovýchodní Evropy chápe svou státní příslušnost jako nedobrovolné a dočasně uvěznění v cizím státě. Podobně značná část polského obyvatelstva vnímá jako provizorium polskou východní hranici. Na územích dříve patřících pod Sovětský svaz je vše ještě výbušnější. Národní stát tak není schopen přinést řešení.

²⁴ Jiný významný rozměr onoho rozplynutí se již uplatnil; totiž jedna z klíčových definic češství, derivovaná od Palackého a aktuálně průběžně přizpůsobovaná až po etapu pozdní normalizace, definice skrze „odvěkého nepřítele německví“, ztratila smysl. Češství se pro mnoho lidí už skutečně rozplynulo; abstraktní diskuse o možnosti jakési záchranné redefinice se pohybuje v uzočkých kruzích spíše jen pražských intelektuálů. Případná integrační síla českého jazyka je mizivá, mj. kulturní hodnota jeho dnešní podoby bývá vnímána i přímo jako pokleslá, resp. blízka nule. Patrně nebude přechodovým jevem, když množství lidí odmítá být počítáno za Čechy, resp. když odmítá otázku národní příslušnosti nikoli proto, že by byla považována za ryze osobní záležitost, nýbrž proto, že se jí chce vyhnout, odmítá vůbec takového přiřazování. Zejména v mladé generaci vzrůstá identifikace s evropanstvím a středoevropanstvím a zároveň s regionem. Nejnovější zkušenosti na pozadí sestavování matriky vysokoškolských studentů nelze zlehčovat jako rece-sistické projevy.

²⁵ To je zřejmě i hlavní důvod, proč se historikové v našem prostoru dějinám kultury často vlastně vyhýbali. Ponechali však víceméně volné pole pro „národní vychovatele“ a povrchní publicisty a jejich falzifikace, jindy pro krasoduchovské autory, neschopné podnikat skutečné analýzy. Ti dnes nechtějí nechat své

politiky a „české kultury“ v devatenáctém století, souběžně peskování a osočování těch kulturních činitelů, kteří nechtěli prvoplánově propagovat cíle české politiky. Takto zkonstruovaná měřítka a způsoby hodnocení se pak měly extrapolovat na celé dějiny „české kultury“. V obecném povědomí jsou nakonec v rámci ČR (i na dalších teritoriích širší střední Evropy) právě kulturní dějiny nejvíce propojovány s národním principem. Národním konkrétním příkladem a samozřejmým případem překroucených pohledů budiž, že absolventi gymnázií akceptují Franze Kafku jako „našeho autora“, přičemž už nejsou vždy schopni si v hlavě srovnat, že by Kafka mohl psát v jiném jazyce než česky.²⁶

Nejde jen o „jednotlivosti“. Naprosto deformovaný a vumělkovaný i zpolitizovaný je třeba koncept tolik obdivované „české meziválečné kultury“. Celý fenomén je především třeba odnárodnit, analyzovat, jak dosahování špičkových výkonů by nebylo možné bez multietnické syntézy a to nejen z vnitrostátních zdrojů celého Československa, nýbrž i zahraničních zdrojů jakožto vlastních přímých kořenů (tj. nikoli pouhých vnějších vlivů) od vídeňské moderny přes francouzskou avantgardu až po neopomenutelné argentinské tango a severoamerický jazz.²⁷ Pokud chceme uvažovat o celistvosti, pak meziválečná kultura v Brně byla nadále primárně vázána na Vídeň, mimoto měla své vlastní přímé vazby na Francii (zcela nově úzce i na Bratislavu); v této struktuře pak vazby na Prahu byly spíše druhořadé.

Jiným velkolepým falzifikátem jsou i výrazy „české baroko“ či „česká gotika“. Střety o „české baroko“ měly dlouhodobě zřetelný politický a konfesní základ; nakonec však i pro střízlivější posuzování se velmi dlouho nedařilo prosadit komparace v širším středoevropském prostoru.²⁸ Vedle prostoru širší střední Evropy bude nutno systematictěji provádět i komparace v rozměrech celoevropských, překonat jen povrchní konstataování o vztazích či vlivech a důsledně analyticky zkoumat kulturní provázanost například k humanistické Itálii, k Francii 19. století atp. především v jejich zcela konkrétních projevech a dopadech.

* * *

Přínosnější než teritoriální přístup zůstává tedy tématizovaný přístup k dějinám, kladení „velkých otázek“, na něž odpovědi je třeba hledat z našeho hlediska intenzivně v celém rámci širší střední Evropy, nezdídka pak i v rámci Evropy vůbec. Právě touto cestou může být například pro husitství – namísto subjektivistických a nacionalistických

„pravdy“ ohrozit; sahát na staré i nově fabrikované pověry o národní kultuře mívá za následek i velmi agresivní útoky.

²⁶ Děje se tak i u uchazečů o vysokoškolské studium historie.

²⁷ Dlouho prezentovaná zlovolná teze, že proti velkoleposti české meziválečné kultury stojí provincionalismus německé kultury v Čechách a na Moravě, byla už alespoň tiše odsunuta.

²⁸ Nejnověji pak bylo v těchto intencích znovuobjeveno, že jeden výrazně specifický okruh představuje baroko v rámci Bavorska a Čech (obvykle s primátem bavorským), kdežto naprosto jiným kulturním okruhem bylo baroko v prostoru dolnorakousko-moravském (s bezprostřední provázaností na severní Itálii a současně zprostředkovatelskou rolí pro Slezsko). Do širšího povědomí toto poznání zatím nevstoupilo; tím obtížnější bude prozazení poznání, že kultura na Moravě souvisle přinejmenším od pozdního středověku do konce třicátých let dvacátého století byla nejúžeji provázána především s dolnorakouským prostorem, zároveň byla zprostředkovatelkou kulturních impulsů primárně směrem na sever a na jih.

malůvek – skutečně kriticky ověřován jeho hluboký význam, právě tak se vyjeví i jeho jedinečnost. Jiné fenomény naopak přiměřeně sestoupí po žebříčku dolů.

***National History: A Question of a ‚Political-Educational‘ Function,
[Cheap] Belles-lettres or a Rigorous Scholarly Discipline?***

Vladimír Goněc

The conceiving of the conception „national history“ has resulted (in the wider sense of Central Europe) in a series of trends which have placed „political-educational“ goals and belles-lettres styles in the forefront. In a variety of historical periods and in various locations, history as a rigorous scholarly discipline has either succumbed to these trends or found itself in serious conflict with them. Within the concept of „national history“, it is necessary to assert the ideas of continuity, integrity and uniqueness along with a thorough, comparative approach within the framework of Europe.

Úvodné referáty z diskusie

ČESKO-SLOVENSKÉ VZŤAHY V 20. STOROČÍ

Bratislava, 12. apríla 2000

Usporiadali: Slovensko-česká komisia historikov
Katedra slovenských dejín
Filozofickej fakulty Komenského univerzity

SLOVENSKO-ČESKÉ VZŤAHY V HISTORICKOM VEDOMÍ SLOVENSKEJ SPOLOČNOSTI

Dušan Kováč

Doterajšia odborná literatúra o česko-slovenských, či slovensko-českých vzťahoch je pomerne bohatá. Od samých počiatkov historiografie sa v tej, či onej forme táto otázka objavila. Už prvé práce na tému Veľkej Moravy, jej polohy a rozlohy obsahovali v sebe, aj keď nie vždy explicitne formulovanú, otázku o „spoločnej minulosti Čechov a Slovákov“. Vo fáze formovania ideológie formujúcich sa moderných národov sa táto otázka dostala priamo do centra pozornosti nielen historiografie, ale aj etnografie, lingvistiky a literárnej vedy.

Mimoriadne intenzívne sa táto otázka vnímala predovšetkým na slovenskej strane. Vzhľadom na zvláštne historické podmienky v habsburskej monarchii sa však táto otázka vždy vnímala ako *sui generis politicum*, čo komplikovalo odborné spracovanie témy. Bolo tomu tak ešte v onom protopolitickom štádiu vývoja slovenského nacionalizmu – u Jána Kollára a Pavla Jozefa Šafárika. Obaja chápali národnú otázku predovšetkým ako otázku jazyka a kultúry. Búrlivý vývoj Európy, napoleonské vojny, pochod ruskej armády Európou dali však vnímaniu národa ďalšiu, aj keď iba nejasne formulovanú dimenziu. Potrebu slovenskej jednoty opieral Kollár o kultúrne argumenty – veľký národ má väčšie možnosti pre rozvoj vlastnej kultúry a tiež pre ovplyvňovanie kultúry európskej. V Kollárovej výzve k „primknutiu sa k veľkému dubisku“ však nemožno nevidieť črtajúce sa politické zafarbenie. Rovnako keď Šafárik dospel na základe historickej a lingvistickej analýzy k poznaniu o zvláštnom vývoji Slovákov, potlačil toto poznanie a nastolil potrebu zjednocovania sa a netrieštenia národných síl. Stúrova kodifikácia spisovnej slovenčiny už bola jednoznačne politickým aktom a politický charakter mala aj nasledujúca reakcia Kollára a českej kultúrnej elity a jej výtky na slovenské „odtrhnutie sa“.

Nasledujúci vývoj – revolúcia, neoabsolutizmus a dualizmus nevytvorili priaznivé podmienky na to, aby sa podarilo otázku historických česko-slovenských vzťahov odpolitizovať. Názorne to ukazuje vývoj v slovenskej historiografii na prelome 19. a 20. storočia, keď sa u slovenských historikov a publicistov – od Fraňa Sasinka, cez Pavla Križka až po Júliusa Botta a Jozefa Škultétyho – dostala otázka slovensko-českého vzťahu pod značný tlak politickej reality a potreba slovensko-českej spolupráce a nádeje, ktoré slovenská spoločnosť vkladala v českú pomoc, do značnej miery deformovali aj interpretáciu vzájomných vzťahov v minulosti. Príklad Jaroslava Vlčka, ale aj skupiny tzv. českých slovákofilov na druhej strane iba potvrdzuje ako zložito sa odborná spisba vyrovnávala s tlakom politických pomerov (podrobnejšie o tom v prvej kapitole práce D. Kováč: *Slováci–Česi–Dejiny*, Bratislava 1997).

Situácia sa radikálne nezmenila ani po roku 1918. Skôr naopak, oficiálna štátna doktrína spôsobila, že sa československé dejiny konštruovali späť po časovej osi a taktó

interpretované dejiny sa mali zas spať súčasťou oficiálnej štátnej ideológie. Rovnako to bolo aj v rokoch druhej svetovej vojny, po obnove Československej republiky a vlastne až do roku 1993. Vždy tu boli určité vonkajšie tlaky, ktoré zneprehľadňovali odbornú argumentáciu. Tieto vonkajšie tlaky nemožno vnímať jednoznačne iba ako *vonkajšie násilie*, pretože sa stali súčasťou poznávajúceho subjektu – historika, politologa, etnológa, ale skôr ako *vonkajšie okolnosti*. To nie je v odbornej historiografii celkom určite ojedinelý prípad.

Napriek týmto limitom doniesla doterajšia odborná literatúra k téme česko-slovenských vzťahov mnoho cenného materiálu, impulzov a tiež aj dost pozoruhodných výsledkov.

Ak na pozadí odbornej spisby porovnávame ako sa táto otázka prejavuje vo vedomí slovenskej spoločnosti, zistíme, že sa vytvorila dosť hlboká priepasť medzi poznatkami odbornej literatúry a historickým vedomím spoločnosti. Do určitej miery je to spôsobené aj tápaním odbornej literatúry a už spomínaným „dedičným zaťažením“ tejto otázky, ktoré sa prejavovalo v odbornej spisbe v rôznych obdobiach a z rôznych hľadísk. Celkom určite tu však pôsobí aj známy faktor: malý impakt odbornej literatúry na vedomie spoločnosti, ktoré sa napája oveľa viac z iných zdrojov – hlavne z publicistiky a z „ústneho podania“.

Sociologický prieskum tejto otázky priniesol viacero pozoruhodných faktov. Niektoré výsledky tohto výskumu sú publikované v práci: *Iveta Radičová a kol.: Malé dejiny česko-slovenských vzťahov I. a II., Bratislava 1994*. Môžeme sa tam stretnúť s viacerými pozoruhodnými výrokmami, názormi a postrehmi. Je tu celá škála typických stereotypov, ktoré sa vytvárali na základe osobnej skúsenosti, ústneho podania, ale aj na základe sledovania médií a vyučovania dejepisu. Veľmi častým, až nápadne sa opakujúcim motívom je poukazovanie na postavenie Čechov na Slovensku v kontraste so slovenskou nezamestnanosťou: „Za prvej republiky boli na všetkých vedúcich miestach vlastne Česi“ (s. 23), „...žandári, to boli Česi, všetko, tabaková tovareň, to bolo, úradnícke miesta, všetky obsadené Čechmi“ (s. 27), „starí rodičia spomínali, že mali hodne tých významnejších miest z 1. republiky obsadzovaných ľuďmi z Čiech, boli to predovšetkým úradníci alebo učitelia.“ (s. 28), „lepšie miesta napríklad v Topoľčiankach, a myslím, že to bolo všade, boli obsadené Čechmi na Slovensku bez pohľadu na to, či na to mal alebo nie, jednoducho to robil.“ (s. 43). Podobných výrokov je celé množstvo. Práve tento stereotyp je charakteristický tým, že mu takmer bez výnimky chýba historický rozmer a chýba pokus o odpoveď na otázku, prečo to bolo tak. Všetci respondenti túto skutočnosť iba konštatujú, ale nepokúsili sa vysvetliť, že na Slovensku nebol dostatok kvalifikovaných pracovných síl v administratíve, štátnej správe a v školstve. Pravdivý fakt tak dostal v priebehu rokov inštrumentalizovanú podobu, čo vedie hlavne u mladej generácie, ktorá všetko porovnáva svojou vlastnou skúsenosťou, k nepochopeniu základných problémov prvej republiky a skresľuje to tiež pohľad na česko-slovenské vzťahy v tom období.

Aj keď po rozdelení spoločného štátu prestali pôsobiť na diskusiu o slovensko-českých vzťahoch vonkajšie politické tlaky a inštrumentalizácia dejín stratila svoj *raison d'être*, neprejavila sa táto nová skutočnosť hneď ani v odbornej spisbe, tým menej v oblasti spoločenského vedomia, ktoré je tradične oveľa konzervatívnejšie.

Prieskum vnímania vzájomných slovensko-českých vzťahov v slovenskej spoločnosti ukázal jednu zaujímavú vec: deje nedávne, ktoré sú ešte v živej pamäti spoločnosti, boli deformované menej ako história staršia. Nožnice medzi výsledkami odbornej historiografie a historickým vedomím sa smerom k minulosti zreteľne rozširujú. Zdá sa to byť na prvý pohľad paradoxné – historický odstup neobjektívizuje, ale naopak, zahmlieva pohľad na minulosť. Paradoxné je to však iba potiaľ, pokiaľ si neuvedomíme, že historické poznanie je sprostredkované historiografiou, či už odbornou, ale hlavne ako to už bolo povedané, historickou publicistikou. Iba tie najsúčasnejšie dejiny vníma spoločnosť viac cez vlastnú empirickú skúsenosť.

Deformácie historického vedomia sú spôsobené dvoma hlavnými príčinami: poprvé tendenciou posúvať súčasný stav vedomia a poznania nekriticky späť po časovej osi a podruhé chaotickým historickým vedomím slovenskej spoločnosti.

Historický vývoj priviedol k tomu, že v súčasnosti už jednoznačne možno hovoriť o existencii dvoch národov: Čechov a Slovákov. Pri poslednom sčítaní sa síce objavilo niekoľko málo tých, ktorí si udali československú národnosť a o niečo viac tých, ktorí udali národnosť moravskú, to však nič nemení na veci, že v Českej republike prevládajú občania českej a v Slovenskej republike občania slovenskej národnosti. Toto je ale výsledok dlhého a v mnohom protirečivého vývoja. Každý národ je produktom takého historického vývoja.

V rámci historického procesu národy vznikajú, vyvíjajú sa i zanikajú. Predstava, že národy vznikli už pri babylonskom popltení jazykov a odvtedy tak existujú v nezmenenej podobe, je neudržateľná. A nijaký seriózný vedec či už historik, alebo etnológ nebude nič takého tvrdiť. A predsa sa táto predstava stále drží ako súčasť historického vedomia. Stacionárne, neprocesové videnie dejín sa objavuje dokonca v prácach niektorých historikov. Ak teda je dnešný stav národného vývoja českého a slovenského národa taký ako ho potvrdzuje sčítanie ľudu, neznamená to, že taký bol vždy – v 19. storočí, alebo roku 1918. V 19. storočí sa veľmi vážne diskutovala otázka etnickej a jazykovej jednoty Čechov a Slovákov a nielen Ján Kollár, ale aj Ľudovít Štúr bol až do začiatku štyridsiatych rokov stúpencom literárnej a jazykovej jednoty a dôsledne používal ako literárny jazyk češtinu. Na prelome storočí sa potom objavila akási zárodočná forma politického čechoslovakizmu, ktorá sa v rokoch prvej svetovej vojny pretavila do boja za spoločný štát na princípe jednotného politického národa československého.

Ešte aj dnes sa stretávame v historickej spisbe s blúznením, podľa ktorého Československá republika vznikla akoby na dvakrát – raz na základe samourčovacího práva českého a potom na základe samourčovacího práva slovenského národa. Teoreticky tak česko-slovenský štát vzniknúť mohol, pretože slovenská politická a kultúrna elita bola na takéto riešenie pripravená. Napokon sa však predstavitelia Slovákov vedome rozhodli pripojiť sa k myšlienke vytvorenia národného štátu národa československého. Možno diskutovať o tom, či to mali urobiť, alebo nie, možno im vyčítať, že sa rozhodli pre riešenie málo výhodné pre Slovákov, nemožno však tvrdiť, že česko-slovenský štát vznikol na základe uplatnenia samourčovacího práva slovenského národa a jeho pripojenia sa k už vytvorenému českému štátu. Tak to jednoducho nebolo. Uplatňovanie tejto špekulatívnej tézy je vlastne vyrábaním „slovenských rukopisov“, ktoré by sa možno dalo pochopiť v kontexte prvej polovice 19. storočia, ale na začiatku 21. storočia je iba trápny prejavom oneskoreného nacionalizmu.

Z dnešného hľadiska by sa mohlo zdať, že idea politického československého národa bola iba prejavom dobového oportunizmu slovenských, ale aj českých politikov. V čase vzniku Československej republiky však bolo veľa politikov, ktorí boli presvedčení o tom, že táto idea je nielen uskutočniteľná, ale aj perspektívna. Dnešní hypernacionalní autori neváhajú týchto zaslužilých slovenských politikov označovať za zradcov slovenského národa. Za takých sú označovaní predovšetkým Vavro Srobár, Milan Hodža, Ivan Dérer, Anton Štefánek, Pavel Blaho a ďalší. Sú to napospol muži, ktorí bojovali za slovenskú vec v čase, keď viacerí neskorší novoslovenskí radikáli nadávali na panslávov a pisali vlastenecké články v štátnom jazyku. Z nepochopiteľných, či skôr dobre pochopiteľných dôvodov toto biľagovanie obchádza slovenského hrdinu číslo jedna: Milana Štefánika, hoci práve ten bol priam exemplárnym príkladom politického čechoslovakistu. V tom čase, keď sa slovenský politický národ iba formoval a spôsob jeho formovania ostával otvorený, bolo nielen celkom možné, ale aj prirodzené, že slovenskí národovci, ktorí sa vážne zamýšľali nad budúcnosťou Slovákov, boli súčasne aj politikými čechoslovakistami. Takým bol napokon aj hlavný tvorca štátu – Tomáš Garrigue Masaryk, ktorý sa považoval za Slováka rovnako ako za Čecha a bol politickým čechoslovakistom s nesmiernymi zásluhami na oslobodení Slovákov.

Až vytvorenie Československej republiky umožnilo Slovákom doformovať sa ako národ v modernom politickom slova zmysle. A vo zvláštnych historických podmienkach sa Slováci politicky doformovali ako jeden národ na základe dvoch rozdielnych politických programov – na základe slovenského autonomizmu a na základe politického čechoslovakizmu. Je to zrejme dosť ojedinelý prípad vytvorenia politického dvojnároda na pozadí jazykovej, etnickej a kultúrnej jednoty. Deliaci čiara, ktorá sa takto vytvorila, ostáva do značnej miery v slovenskej spoločnosti dodnes. Ak by však súčasní ostrí kritici čechoslovakizmu chceli byť dôslední, museli by napadnúť nielen Štefánika, ale aj druhý svoj idol – Ľudovíta Štúra.

Prezentizmus a prezentistická inštrumentalizácia dejín je však iba jedným zo strašidiel, ktoré strašia v slovenskom historickom vedomí. Vážnym problémom slovenskej spoločnosti je chaotické historické vedomie, na ktorom sa podpísali svojím spôsobom predchádzajúce historické obdobia. Je známe, že historické vedomie každej spoločnosti je pomerne zložito štruktúrovaný fenomén, ktorý sa vytvára v priebehu historického vývoja. Dôležitou súčasťou historického vedomia je spoločne prežitá historická skúsenosť, predovšetkým prežitok silných zlomových historických období akými sú vojny, revolúcie, prevraty – obdobia represie, ktoré v spoločnosti vytvárajú resentment, ale aj obdobia spoločne prežitej eufórie. Pre súčasnú populáciu sú takými silnými prežitkami obdobie spoločenskej premeny roku 1989, obdobie „československej jari“ roku 1968, ale aj následnej okupácie a „normalizácie“. Historickú skúsenosť však spoločnosť aj dedí po predchádzajúcich generáciách. Pre spoločnosť slovenskú a českú sú takýmto stále silnými zážitkami trauma Mníchova, druhej svetovej vojny a potom komunistický prevrat roku 1948. Česká a slovenská spoločnosť sa však líšia vnímaním vojnového obdobia, pretože osudy oboch spoločností po rozbití predmníchovského Československa sa vyvíjali rozdielne.

Vlastné prežité skúsenosti spolu so „zdedenými skúsenosťami“ ovplyvňujú historické vedomie jednotlivcov i celej spoločnosti najintenzívnejšie. V širšom pláne sa historické vedomie dotvára na základe sprostredkovaného poznania dejín, ktoré poskytuje škola, médiá a literatúra rôzneho druhu. Pričom odborná historická literatúra sa na

utváraní historického vedomia spoločnosti bezprostredne podieľa veľmi málo. Pravda, za normálnych okolností má odborná literatúra možnosť usmerňovať aj publicistiku, aj médiá, a prirodzene, aj vyučovanie dejepisu v školách, či už prostredníctvom učebníc, učebných pomôcok, osnov, ale aj prostredníctvom výchovy a vzdelávania učiteľov, ako najdôležitejšieho článku vo vyučovacom procese. Lenže táto situácia nie je celkom bežná v slovenských podmienkach. Média a iní multiplikátori nie vždy rešpektujú výsledky, ktoré dosiahla historická veda.

Odborná historiografia však sama prechádzala a azda aj stále prechádza pomerne zložitým a diskontinuálnym vývojom. V samých začiatkoch slovenskej historiografie sa stal dominantným apologetický syndróm. Slovenská historiografia vlastne vznikala ako „obrana“ Slovákov, ich historickej a ich práva na rovnaké postavenie ako ostatné národy v Uhorsku. V dôsledku ďalšieho historického vývoja tento apologetický syndróm zotrval v slovenskej historiografii aj v ďalších obdobiach.

Podobne dlhú trvácnosť mali aj rôzne mýty z „obrodeneckých“ čias. Takéto mýty vznikali takmer u všetkých európskych národov vo fáze formovania národných spoločenstiev. Zatiaľ čo však, napríklad v českom prostredí, narazili tieto národné mýty na kritiku už v druhej polovici 19. storočia a odborná historiografia sa v nasledujúcich desaťročiach formovala v kritickom vyrovnávaní sa s nacionalistickou mýtotvorbou, v slovenskom prostredí, kde nepriaznivé podmienky pretrvávali, hrali tieto mýty naďalej úlohu ako dôležitá súčasť národnej ideológie.

Prežívanie takýchto rezíduí z fázy vrcholného obdobia nacionalizmu spôsobilo, že miestami aj dodnes nie je určitá časť spoločnosti na Slovensku schopná vnímať historiografiu ako vedeckú a kritickú disciplínu, ale považuje ju za súčasť národnej (a spravidla práve apologetickej) ideológie, za akýsi v skutočnosti už iba pomyselný zdroj národnej hrdosti, čo sa prejavuje aj v niektorých iných národných spoločenstvách, v našom najbližšom okolí hlavne na Balkáne.

V 20. storočí vstupovali do formovania historického vedomia slovenskej spoločnosti ďalšie pomerne silné ideologické vplyvy. Po vzniku Československej republiky to bola oficiálna štátna doktrína čechoslovakizmu. Jej vznik bol logickým dôsledkom toho, že sa československý štát definoval ako národný štát národa československého. Spoločný historický vývoj sa súčasne považoval za jeden z hlavných atribútov národa. Preto sa konštruovali československé dejiny späť po časovej osi až po „prvý spoločný štát Čechov a Slovákov“ – Veľkú Moravu. Pokiaľ bola slovenská historiografia málo rozvinutá, neboli vydané a z veľkej časti ani neboli známe mnohé základné pramene k slovenským dejinám, vyzeral model československých dejín tak, že sa presadila dynamika a periodizácia českých dejín a do tejto schémy sa potom vkladali slovenské reálie. Následný rozvoj slovenskej historiografie, hlavne po druhej svetovej vojne spôsobil, že tento model historického vývoja sa už začal na slovenskej strane pociťovať ako umelý a ťažko udržateľný. Táto predstava však nesporne ovplyvnila historické vedomie niekoľkých generácií.

Pomerne hlboko do historického vedomia slovenskej spoločnosti zasiahla ľudácka ideológia. Ľudáctvo bolo do značnej miery opakom a konkurentom čechoslovakizmu. Tým, že svoju ideológiu postavilo na princípe samobytnosti slovenského národa, dostalo akoby zdanie vedeckosti a odbornosti. Problém však bol v tom, že ľudácka publicistika nemala o nič viac odborných argumentov ako čechoslovakizmus, spravidla ešte

menej. Primárnym tu bol politický zápas proti centralistickým politickým stranám a ako sa ukazuje, veľká časť bojového arzenálu Ľudákov, hlavne v prvých rokoch existencie Československej republiky, vznikla v dielni iredentistických síl a mala slúžiť na oslabenie vzťahu medzi Čechmi a Slovákmi. Ak sledujeme argumenty, ktoré, v zhode s oficiálnou maďarskou i nemeckou a do značnej časti aj poľskou politikou, používal v svojej protičeskoslovenskej agitácii František Jehlička, musíme priznať, že napriek celkovej neúspešnosti Jehličkovej akcie, jeho argumenty sa postupne udomácnili v Ľudáckej publicistike. Hlavným tenorom tejto ideológie bolo ťaženie proti všetkému českému. Česi sa vykresľovali ako národ komediantov a neznačkov, ktorí okupujú Slovensko, rozťahujú sa tu, obsadili všetky dôležité úrady, zatiaľ čo Slováci sú nezamestnaní. Veľmi silne sa akcentovalo hlavne to, že Česi chcú vziať Slovákovi ich náboženstvo a chcú premeniť Slovensko na svoju kolóniu. Všetky tieto prvky sa potom, predovšetkým v rokoch druhej svetovej vojny, premenili na celú mytologizovanú koncepciu slovenských dejín. Slovenské dejiny začínali u franského kupca Sama a Pribinu, potom pokračovali Veľkou Moravou ako slovenským štátom so Svätoplukom ako slovenským kráľom a odtiaľ sa odvíjali dejiny slovenskej štátnosti, ktoré vyvrcholili v marci 1939. Takúto mytologickú koncepciu presadzuje nielen Milan S. Ďurica, ale aj súčasná neoludácka ideológia. Do tejto koncepcie sa pritom dostali aj všetky staršie „vyhovujúce“ mýty „obrodeneckej“ i staršej proveniencie. Neoddeliteľnou súčasťou Ľudáckej ideológie a koncepcie dejín sa stal silný protičeský resentment. Po 14. marci 1939 to bolo napokon pochopiteľné. Politické špičky Ľudákov a spolu s nimi ich publicistika si dobre uvedomovali, že vyhlásením slovenského štátu pomohli Hitlerovi uskutočniť jeho ďalší programový cieľ – okupovať Čechy a Moravu. Z toho „zlého svedomia“ sa potom vyvinula potreba vysvetliť slovenskej verejnosti, že táto pomoc Hitlerovi sa vlastne diala v slovenskom záujme, ba viac, bola uskutočnením tisícročnej túžby a tisícročného boja Slovákov o vlastný štát. Do historickej koncepcie vnikli aj všetky už predtým v publicistike uplatňované protičeské argumenty. Spoluzití Slovákov s Čechmi bolo treba čo najviac zdiskreditovať. Objavili sa všetky argumenty, ktoré odvtedy v časti slovenskej spoločnosti prežívajú a občas sa dostávajú na povrch. Je to mýtus o zavraždení Štefánika Čechmi (niekedy sa to konkretizuje na osoby Masaryka a Beneša), o tom, že Česi po roku 1918 posielali na Slovensko samých vývrheľov spoločnosti, že brali Slovákovi ich náboženstvo, že chceli pod rúškom československého jazyka zlikvidovať slovenčinu, že považovali Slovensko za svoju kolóniu (k tomu sa prikladal vždy vytrhnutý a neúplný citát z Ottovho hospodárskeho náučného slovníka), že Masaryk, ten humanista, strieľal (niekedy v „zjemnejšej“ forme „dal strieľať“) do slovenských robotníkov, pričom sa za slovenských robotníkov považujú aj Maďari z Košútov, že Česi zo Slovenska odvážali tovarne atď.

Pokiaľ ide o dejiny Československa, Ľudácka ideológia začína tieto dejiny tým, že vznikom Československej republiky sa vyriešila iba česká, ale nie slovenská otázka. (K tejto téze pozri tiež v tejto ročenke článok: D. Kováč, Česi a Slováci v kontexte európskych dejín 20. storočia.) Z tejto ahistorickej tézy sa potom odvíja všetko ostatné a tak dejiny Československa po roku 1918 sú dejinami Hlinkovej ľudovej strany a aj to iba z jedného hľadiska – z hľadiska slovenskej autonómie. Záludnosť a zdanlivá logickosť východzej tézy však skrýva jednu vážnu slabinu – neobsahuje definíciu toho, čo tvorilo obsah slovenskej otázky roku 1918. Podsúva sa tu základná téza Ľudáckej mytológie: Slováci bojovali o svoj štát po tisíc rokov. Fakt, že roku 1918 neexistoval

nijaký seriózný plán slovenského štátu a že všetci predstavitelia slovenskej politickej a kultúrnej elity sa napokon rozhodli akceptovať ideu česko-slovenskej štátnosti v tej podobe, ako sa ona presadila v zahraničí – ako idea národného štátu národa československého, sa jednoducho zamlčuje. Slovenskí predstavitelia mohli a sčasti aj chceli už pri Martinskej deklarácii nastoliť aj požiadavku slovenskej autonómie, ale napokon po diskusií si uvedomili, že tento program nie je ešte v danej dobe zrelý a že je dokonca pre Slovákov a teda pre perspektívne riešenie slovenskej otázky nebezpečný. Na rozdiel od Slovákov v Amerike, ktorí nemali celkom reálnu predstavu o situácii doma, slovenskí politici sa rozhodli pre štátny centralizmus a pre ideu československého národa s tým, že sa po konsolidácii štátnej moci k otázke vrátia. Malo sa to stať vo „vhodnej dobe“, pričom sa predpokladalo, že to bude v horizonte približne desiatich rokov. Nestalo sa tak. Prvý túto dohodu porušil Andrej Hlinka tým, že na Jehličkov podnet odišiel do Paríža s memorandom požadujúcim slovenskú autonómiu v čase, ktorý bol pre československý štát najnevhodnejší a ktorý vyhovoval tým, ktorí chceli samotnú existenciu československého štátu na mierovej konferencii podkopať, alebo aspoň oslabiť – Maďarsku a Poľsku. Problém slovenskej autonómie nebol teda ani tak v tom, či na ňu majú Slováci právo, alebo nie – to sa dalo ľahko poprieť, ale v tom, či je táto požiadavka politicky výhodná pre nový štát a teda aj pre Slovákov. Toto poznanie sa však do vedomia slovenskej spoločnosti nedostalo, aspoň nie v adekvátnej forme.

Slovenská otázka roku 1918 bola otázkou záchrany Slovákov ako etnika a ako národného spoločenstva. Slováci potrebovali svoje školy v slovenskom vyučovacom jazyku, potrebovali sa doformovať ako národ, k čomu bola potrebná nielen národná agitácia, ale aj vytvorenie ekonomickej infraštruktúry, vzdelanej a podnikateľskej vrstvy, aby sa tak dotvorila predchádzajúcimi desaťročiami zdeformovaná sociálna štruktúra slovenskej národnej spoločnosti. V tejto podobe teda existovala slovenská otázka a v tejto podobe sa slovenská otázka aj riešila – vznikli školy so slovenským vyučovacím jazykom, od základných po univerzitu, Slováci sa na základe rovného hlasovacieho práva dostali do parlamentu, mali počas celej existencie štátu svojich ministrov, primátorov, starostov, županov i cirkevnú vrchnosť. Slováci zažili za dvadsať rokov prvej Československej republiky búrlivý rozvoj, ktorý nemá v európskych dejinách obdobu. Tento rozvoj súčasne postavil aj slovenskú otázku do novej polohy. Nárast slovenskej inteligencie vytvoril tlak na pracovné miesta v školstve, administratíve i v priemyselnej a bankovej sfére. Dotvorená národná spoločnosť dozrievala a začala sa pociťovať potreba nanovo definovať slovenský program a teda aj slovenskú otázku. To bol však vývoj, ktorý možno sledovať hlavne v tridsiatych rokoch, teda v čase, keď už do vnútorného vývoja Československej republiky rušivo zasahovali tlaky zvonka.

Iba historické videnie a chápanie vývoja slovenskej otázky môže dať objektívnu a adekvátnu odpoveď na to, ako vyzerala slovenská otázka a ako sa riešila. Ľudácka ideologická konštrukcia zásadu historickej úplne ignoruje. Napriek tomu sa jej podarilo ovplyvniť časť historického vedomia slovenskej spoločnosti a objavuje sa aj v odbornej spisbe, naposledy aj v práci Stanislava Kirschbauma venovanej dejinám Slovenska.

Po Ľudáckej ideológii vstúpila do slovenského historického vedomia ideológia komunistická, ktorá pôsobila a ovplyvňovala spoločnosť po celých štyridsať rokov. Bola to pomerne dlhá doba a totalita do ovplyvňovania spoločnosti zapojila všetky inštitúcie – školy, médiá a do značnej miery sa jej podarilo zasiahnuť aj odbornú historiografiu. V oblasti česko-slovenských vzťahov sa táto ideológia najviac „zaslúžila“ o deformova-

nie obrazu prvej Československej republiky. Tak ako v ľudáckom podaní boli dejiny prvej republiky dejinami Hlinkovej strany, boli pre komunistickú ideológiu tieto dejiny dejinami komunistickej strany. Akceptovala sa síce myšlienka národného oslobodenia, ale úplne ahistoricky sa kritizoval buržoázny charakter republiky a rozvoj slovenského národa sa tak dostal do celkom falošného zorného uhla.

Je charakteristické, že obe totalitné ideológie, aj keď každá inak, pokrivali v slovenskej spoločnosti historické vedomie hlavne vo vzťahu k prvej republike a jej osobnostiam, predovšetkým k jej najvýznamnejším tvorcom – Masarykovi a Štefánikovi. Prejavilo sa to aj po vzniku Slovenskej republiky rok 1993, keď sa v parlamente rozhodlo o štátnych sviatkoch a pamätných dňoch nového štátu. Najvýznamnejší medzník v moderných slovenských dejinách – 28. október 1918, deň vzniku Československej republiky, sa nedostal ani medzi pamätne dni. Parlament Slovenskej republiky odrážal iba skutočný stav historického vedomia Slovákov, pretože v tomto zmysle to bola vlastne iba určitá vzorka slovenskej spoločnosti, kde obe deformácie – ľudácka i komunistická – mali svoje miesto.

Pre vnímanie česko-slovenských vzťahov v slovenskej spoločnosti je charakteristické, že sa tieto vzťahy dominantne chápu ako politikum. V spomínanej sociologickej práci *Malé dejiny česko-slovenských vzťahov* sa objavili aj iné dimenzie: respondenti hovorili o tom, že spolužitie bolo vcelku dobré, až veľmi dobré, väčšinou konštatovali, že s konkrétnymi ľuďmi – susedmi a pod. neboli nijaké problematické vzťahy, skôr naopak. Objavili sa aj názory o tom, že Slováci veľa získali od Čechov po kultúrnej stránke a pod. To však sa vyskytovalo vždy iba akosi na okraji, a vo veľkej väčšine prípadov to bolo prekryté politickým vnímaním vzájomných vzťahov. Uvedený výskum sa konal roku 1992, v čase, keď sa Československo rozdeľovalo. Dá sa predpokladať, že s väčším časovým odstupom sa aj v spoločnosti ťažisko vnímania vzájomných česko-slovenských vzťahov presunie do oblasti medziľudských vzťahov a do oblasti kultúry. To však je iba hypotéza, nakoľko nijaký takto orientovaný sociologický výskum na Slovensku v poslednom období neprebehlo.

Slovak-Czech Relationships in Historical Consciousness of Slovak Society

Dušan Kováč

Historic consciousness of Slovak society is chaotic and characterized by present instrumentalization of history. Historic consciousness has formed long-termedly under strong outer politic circumstances and pressures. Thus, interpretation of Slovak-Czech relationships is very deformed. Publicistics enlivens national revivalist, nationalistic and even communistic myths. Expert argumentation is not respected. It leads to longterm deep abyss between expert knowledge and historic consciousness of society, that have been deepening for last ten years.

SLOVENSKO A SLOVÁCI V ČESKÉ POLITICE 19. A 20. STOLETÍ

Jan Rychlík

Slováci a Slovensko zaujímali v českém politickém myšlení od 19. století zvláštní místo. K pochopení této problematiky je nutno si nejprve uvědomit, jak viděli Češi sami sebe a jak definovali svůj politický program. Od doby Josefa Jungmanna definitivně v českém prostředí vítězí jazykové pojetí českého národa, opírající se o některé starší představy¹, které však dostaly mocnou oporu v hnutí za národní sjednocení v sousedním Německu, které se rovněž opíralo o jazyk. Čechem tedy napříště měl být jen ten, pro koho byla čeština mateřským jazykem a kdo v každodenním životě hovořil, četl a psal česky. Třeba říci, že nové pojetí češství se vžilo velmi rychle a již ve čtyřicátých letech 19. století bylo chápáno jako zcela samozřejmé. Z uvedené definice Čecha samozřejmě vyplýval i další „neméně samozřejmý“ závěr, totiž že obyvatelé tzv. vedlejších zemí, tedy Moravy a rakouské části Slezska hovořící česky nejsou Moravany či Slezany, ale Čechy, nelišícími se z národnostního hlediska nijak od Čechů v Čechách. Pojem „Moravan“ či „Slezan“ se stal postupně pouze označením regionální příslušnosti, která byla kvalitativně nižší, než příslušnost národní.

Pro formování českého národního vědomí a především pro vznik českého politického programu však existence historických zemí – Čech, Moravy a Slezska – vůbec neztratila na důležitosti. Právě naopak: vědomí, že tyto země v minulosti tvořily samostatný stát, či spíše soustátí, působilo mocně na vytváření moderního českého národního vědomí. Pro formování národního vědomí bylo přitom velmi důležité, že bylo spojováno nikoliv jen s etnickým českým teritoriím, ale s celým územím Čech, Moravy a Slezska, tedy i s těmi jejich částmi, které byly etnicky německé, resp. (později) polské. Samostatnost českého státu v minulosti byla kromě toho rovněž argumentem pro zvláštní postavení v rámci habsburské monarchie v přítomnosti a to tím spíše, že Habsburkové nikdy zvláštní postavení českých zemí v rámci své říše výslovně nepochybnili. Představa, že český stát jako stát českého národa *de iure* v rámci Rakouska (resp. po roce 1867 Rakouska-Uherska) vlastně i nadále existuje a že je třeba jen realizovat jeho existenci rovněž *de facto*, se stává základním pilířem českého státního (historického) práva a (s výjimkou sociální demokracie) i politickým programem českých stran.²

¹ V českém prostředí se již ve středověku objevuje ztotožňování tehdejší národnosti s českým jazykem a pojmy „národ“ a „jazyk“ byly dokonce občas používány jako synonyma. Ovšem, na druhé straně existovalo i neméně silné územní (zemské) pojetí národa, podle kterého byl Čechem prostě obyvatel Čech. Podobné chápání bylo časté především ve stavovské obci, tedy mezi privilegovanými obyvateli. Při takovémto chápání nebyl mateřský jazyk důležitý.

² Podrobněji o jazykovém pojetí českého národa a českém státním právu viz RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945, Bratislava 1997, s. 24–25, 29–34. Tam viz i odkazy na další literaturu.

Jazykové chápání českého národa mělo pochopitelně svůj dopad i na pohled na Slovensko a Slováky. Byl-li totiž Čechem ten, kdo hovořil česky a to bez ohledu na to, kde žil, pak nebylo možno obejít otázku, zda jsou Češi i obyvatelé hornouherských stolic hovořící jazykem velmi blízkým češtině, resp. používající češtinu v písemném styku. Třeba říci, že pro většinu českého obyvatelstva byla v 19. století záležitost poměrně jasná a na výše uvedenou otázku odpovídali Češi v podstatě kladně. Chápání Čechů a Slováků jako jednoho národa na základě jazykové příbuznosti, resp. totožnosti, mělo ostatně svou prehistorii sahající nejméně do druhé poloviny 17. století. V době vlády Leopolda I. došlo totiž i na Slovensku k pokusům o násilnou rekatolizaci. Ta měla za následek exodus slovenských evangeliků do Lužice, patřící od roku 1635 Sasku.³ Slovenští evangelici zde přišli do kontaktu se starší českou protestantskou emigrací a právě v tomto prostředí vznikla představa o společném československém, resp. československém jazyku (*lingua bohemoslavica*). Slovenští evangelici zůstali věrni této myšlence i po svém návratu na Slovensko koncem 17. století. Slovenští evangelici i nadále používali tzv. bibličtinu, tj. jazyk Bible kralické jako liturgickou řeč a rovněž svou náboženskou literaturu vydávali v češtině. Rovněž katolická většina občas používala slovákizovanou češtinu jako jazyk písemného styku, byť samozřejmě nikoliv jako jazyk bohoslužby, kterým byla v celé katolické církvi latina. To, že se slovenština jevila Čechům jako dialekt češtiny a Slováci jako součást českého národa v širším slova smyslu tedy mělo svou logiku. Slovenský historik Jaroslav Šolc tento stav charakterizoval celkem výstižně takto: „Dobrovského filologickému myšlení sa javí vtedajšie Slovensko tak ako Morava – vzhľadom na odlišnosť historických osudov – len ako výraznejší región s nárečím českých Slovanov. Z toho pramení jeho sprvu zjavne negatívny, neraz až nevraživý postoj k vlastným slovenským pokusom o jazykové oživenie, najmä k bernolákovčine. Rovnako ako ostatní osvietenští učitelia svojej doby (Rulík, Nejedlý, Kopitar a iní) určuje Dobrovský ako oblasť češtiny nielen Čechy, Moravu a Sliezsko, ale aj Horné Uhorsko.“⁴

První polovina 19. století byla ovšem dobou formování vlastního národního vědomí nejen u Čechů, ale i u Slováků. Jazyková odluka, provedená roku 1843 Ludvíkem Štúrem a kodifikace spisovné slovenštiny, to byly nikoliv příčiny, ale naopak důsledky upevňujícího se separátního slovenského národního vědomí. Tento vývoj česká společnost buď neviděla, nebo sice viděla, ale nepochopila. Proto se z české strany objevily zcela iracionální nářky o „štěpení“, či „odtrhnutí“ se Slováků. Třeba říci, že i v 2. polovině 19. století chápali Češi a především česká věda Slováky jako součást širšího národa „Čechoslovanů“, zahrnujícího vedle Čechů a Slováků i Moravany a Slezany.⁵

Dokud existovalo jednotné Rakousko, mohla na české straně existovat myšlenka na politické spojení českých zemí se Slovenskem. Tato idea se skutečně také v revolučních letech 1848–1849 objevila. Na Slovanském sjezdu v Praze Češi a Slováci zasedali ve společné československé sekci, avšak myšlenku na spojení slovenští delegáti odmítli s tím, že se hodlají pokusit o vyrovnání s Maďary v rámci Uher. Na zasedání výboru sjezdu Jozef M. Hurban českým politikům řekl, že podobné spojení nepokládají Slováci

³ Sasko získalo fakticky Horní i Dolní Lužici již roku 1620, kdy ji císař Ferdinand II. dal jako český král do zástavy kurfiřtovi Janu Jiřímu za pomoc, resp. pasivitu v boji se vzburčenými českými stavy.

⁴ ŠOLC, J.: Slovensko v české politice, Banská Bystrica 1993, s. 8.

⁵ Viz hesla v Riegrově Slovníku naučném, díl VIII., s. 574 a v Ottově slovníku naučném, díl XXIII, s. 406.

za vhodné ani praktické, protože ignoruje rozdílný vývoj obou národních celků.⁶ Přesto byla myšlenka nadnesena ještě jednou Františkem Palackým na říšském sněmu v Kroměříži, avšak opět bez většího ohlasu. Jiná situace ovšem nastala, když se roku 1867 doposud jednotný rakouský stát přeměnil v dualistické Rakousko-Uhersko. Česká politika, snažící se o vyrovnání s Vídní na základě státního práva, byla v nové situaci nucena na Slovensko resignovat. Důvody byly dva: případná změna dualismu v trialismus nebyla nyní možná bez souhlasu Budapešti a kromě toho používali Maďari pro hájení svých zájmů historického práva obdobného právu českému. Podle maďarské interpretace tvořily vždy Uhry samostatný stát a proto má tento stát nárok na zvláštní postavení i nyní. Slováci naproti tomu operovali přirozeným právem: podle zásad, vyslovených již v roce 1848 v Žádostech slovenského národa (schválených v Liptovském Sv. Mikuláši) a v roce 1861 znovu formulovaných v Memorandu národa slovenského (přijaté v Turčianském Sv. Martině) měli Slováci jako svébytný národ přirozený nárok na autonomii v rámci Uher, a to bez ohledu na to, že doposud Uhry vždy tvořily jednotný a nedílný stát. Tento argument až příliš Čechům připomínal obdobnou argumentaci českých a moravských Němců usilujících v konečném důsledku o odtržení od Čech a Moravy a připojení ke sjednocenému Německu. Vůdce staročechů František Ladislav Rieger proto ujišťoval maďarské politiky, že český zájem o Slovensko je ryze kulturní a že Praha nemá v úmyslu vměšovat se do vnitrouherských záležitostí.

Bylo třeba, aby na českou politickou scénu vstoupila nová politická generace, nezatížená traumatem rakousko-uherského vyrovnání a neúspěchem jednání česko-rakouského, které definitivně ztroskotalo roku 1871.⁷ Politické oživení zájmu o Slovensko je spojeno s činností Tomáše G. Masaryka, který v roce 1882 přešel z Vídně do Prahy na českou univerzitu. Masaryk sám byl po otci Slovák. Narodil se v Hodoníně na moravsko-slovenské hranici, kde se lidé z obou stran řeky Moravy každodenně stýkali. Obyvatelstvo celého regionu – na slovenském Záhorí i na moravském Slovácku – se považovalo za Slováky v regionálním smyslu. Masaryk sám později opakovaně zdůrazňoval, že jako dítě si nějakých rozdílů „mezi Slováky moravskými a uherskými“ nebyl vědom.⁸ Tyto rozdíly si uvědomil teprve mnohem později, když v osmdesátých letech začal trávit letní prázdniny v Bystrici u Turčianského sv. Martina, kde se seznámil se Svetozárem Hurbanem Vajanským a slovenskými politiky z okruhu Slovenské národní strany (SNS).⁹ Pod vlivem Vajanského Masaryk pochopil, že sjednocení Slováků a Čechů na bázi jednotného jazyka není reálné. Místo kulturně-jazykového sjednocení proto Masaryk vytyčil program postupného politického sjednocování, které mělo vyvrcholit vznikem československého *politického* národa. Slovákům měl být přitom ponechán jejich jazyk i kultura.¹⁰ Pro Masaryka byla slovenská otázka součástí otázky české, jak to také

⁶ Archiv Národního muzea (ANM), Praha, protokol výboru Slovanského sjezdu – fotokopie v Historické expozici NM v Lobkovickém paláci.

⁷ Šlo o známé základní („fundamentální“) články, které však nakonec pro odpor rakouských Němců a Budapešti nevešly v platnost. Podrobněji viz KAZBUNDA, K.: Pokusy rakouské vlády o české vyrovnání, In: ČČH, roč. 27, 1921, s. 392–395. Obsah článků viz Ottův slovník naučný, IX., s. 771–772.

⁸ ČAPEK, K.: Hovory s T. G. Masarykem, I. souborné vydání, Praha 1990, s. 131. NEJEDLÝ, Z.: T. G. Masaryk, I., Masarykovo mládí. 2. vydání, Praha 1949, s. 159–162.

⁹ OPAT, J.: Filozof a politik T. G. Masaryk 1882–1893, Praha 1990, s. 208–209.

¹⁰ Podrobněji viz KOVÁČ, D.: Tomáš Garrigue Masaryk a Slovensko, Bratislava 2000, s. 9–16.

napsal ve své stejnojmenné práci.¹¹ Češi i Slováci měli své dějiny vzájemně chápat jako součást svých vlastních dějin, tj. měli být schopni uvažovat a myslit pod vlivem obou z nich. Proto také Masaryk vyzdvihoval především roli Jána Kollára, kterého chápal (na rozdíl od L. Štúra) jako jakýsi „prototyp“ kulturního a politického Čechoslováka: „Že se stal prvním pěvcem ideje slovanské Slovák [Ján Kollár], je jistě pozoruhodné a stojí za uvažování, jakože vůbec pro nás otázka slovenská má největší důležitost. Je na čase netoliko slovensky zpívat – i to se již zapomíná –, ale slovensky cítit a myslit. Ano myslit – k tomu nás vybízí Kollár svou požehnanou prací, Slováci i Čechy.“¹²

Masarykův zájem o Slováci měl i svou čistě utilitární stránku. Příští český stát – ať už by existoval v rámci habsburské monarchie nebo mimo ni – totiž nutně potřeboval koridor z německého obklíčení směrem na východ, k Polákům a Rusům. Masaryk nemohl nevidět, že jednu třetinu obyvatelstva potenciálního českého státu budou tvořit Němci, kteří tento stát již v principu odmítali. Připojení Slovenska tak znamenalo vedle koridoru ještě další výhodu, totiž posílení slovanského živlu. Nutnou podmínkou ovšem bylo, že Češi a Slováci budou tvořit jeden národ, když již ne v kulturně-jazykovém, tedy alespoň v politickém smyslu. Masaryk proto odmítal názor, že se Češi nemají plést do uherských záležitostí. Již v roce 1904 v článku Česká politika a Uhry napsal: „Národnostně nesmíme zapomínat, že v Uhrách žije pod maďarskou nadvládou jedna čtvrtina našeho národa.“¹³ Podle Masarykových představ se Češi a Slováci měli podporovat vzájemně: Slováci měli být posilou Čechům proti Němcům, Češi měli Slováci podporovat proti Maďarům.

K postupnému sblížení Čechů a Slováků se podle Masarykových představ mělo dospět metodou „malých kroků“ a drobné práce. Na Slovensku našla tato myšlenka odezvu především u Masarykových žáků a vůbec u odchovanců pražské univerzity. Ti od roku 1898 vydávali časopis *Hlas* a byli proto označováni jako *hlasisté* (Vavro Šrobár, Anton Štefánek, Pavel Blaho). Po zániku *Hlasu* převzal do značné míry jeho myšlenky nový časopis *Průdý*, jehož stoupenci byli pak nazýváni *průdisty*. Nutno však říci, že vliv *hlasistů* i *průdistů* byl na Slovensku velmi omezený. V českých zemích se na propagaci česko-slovenského sblížení podílela především *Československá jednota*, založená 7. května 1895. Akcí Československé jednoty se zúčastňovali i veřejní činitelé z okruhu SNS, jako např. Vajanský či Matuš Dula.¹⁴ Jinak však mezi hlasisty a průdisty a SNS, stejně jako mezi hlasisty (průdisty) a katolickou Slovenskou ľudovou stranou (SLS) existovaly hluboké rozpory, týkající se hlavně politických a sociálních otázek. Na české straně byla řada činitelů československé jednoty etnickými a kulturními čechoslovakisty věřícími v existenci jednotného československého národa v etnickém smyslu (Karel Kálal, Josef Rotnágel). Československá jednota od roku 1908 pořádala v Luhačovicích pravidelné česko-slovenské porady, na kterých se podíleli čeští a slovenští umělci, národohospodáři i politici.¹⁵

¹¹ MASARYK, T. G.: Česká otázka, 8. vydání. Praha 1990, s. 54–56. Srv. též MASARYK, T. G.: Můj poměr k literatuře. Šaldův český román, Praha 1994, s. 20.

¹² MASARYK, T. G.: Česká otázka..., s. 55.

¹³ Naše doba, 20. 10. 1904. Přetištěno v KOVÁČ, D.: T. G. Masaryk a Slovensko, s. 25.

¹⁴ ŠPIESZ, A.: Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu, Bratislava 1992, s. 114.

¹⁵ Luhačovice byly vybrány proto, protože lázeňským lékařem zde byl vždy v létě Pavel Blaho. K poradám viz Slovenský národní archiv (SNA), Bratislava, pozostalost Pavla Blahu, k. 19.

Až do roku 1914 nebyla žádná reálná naděje na politické spojení Čechů a Slováků, protože v tomto směru byl nepřekonatelnou překážkou existující rakousko-uherský dualismus. Avšak vypuknutí I. světové války a především opakované porážky rakousko-uherských armád v této válce, dávaly naději, že by Rakousko-Uhersko mohlo vůbec zmizet z mapy Evropy. V takovém případě by se společný stát Čechů a Slováků mohl uskutečnit. V tomto směru také již v roce 1914 zahájil T. G. Masaryk politické akce v dohodových státech, kam odešel přes Itálii a Švýcarsko. V memorandech, která posílal dohodovým vládám, byl vyslovován požadavek vytvoření českého státu rozšířeného o Slovensko, přičemž Slováci byli prezentováni jako větev Čechů žijící v Uhrách.¹⁶ S cílem vytvořit společný česko-slovenský stát byl v Londýně v roce 1915 vytvořen Český komitét zahraniční. Ten byl roku 1916 přeložen do Paříže a přeměněn v Česko-slovenskou národní radu (ČSNR).

Při vzniku ČSNR se poprvé ukázalo, že názory Čechů a Slováků na uspořádání příštího státu, resp. na jeho pojetí se mohou různit. Původní název organizace totiž zněl Česká národní rada. Pro T. G. Masaryka bylo velmi důležité získat podporu českých a slovenských krajských organizací. Důraz kladl především na organizace v USA, které byly v té době ještě neutrální. Jeho pozornost se zaměřila na Slovenskou ligu v Americe, založenou v roce 1907. Ta se již před válkou živě zajímala o osudy Slováků doma a byla ochotna spolupracovat jak s českými krajskými organizacemi – Českou národní aliancí a Sdružením českých katolíků – tak i s národní radou. Slovenská liga ovšem od počátku odmítala představu, že by nový československý stát měl být prostě českým státem rozšířeným o Slovensko, tedy právě ten program, se kterým Masaryk vystupoval. Obavy, aby se místo československého státu nevytvořily prostě „Velké Čechy“, vedly Slovenskou ligu k tomu, že 22. října 1915 podepsala v Clevelandě ve státě Ohio s Českým národním sdružením zvláštní dohodu, podle které měl být nový stát federací.¹⁷ Ze stejného důvodu – totiž pro zásadní nesouhlas s chápáním nového státu jako pouhého zvětšeného státu českého – se v roce 1916 delegát Slovenské ligy v Paříži Štefan Osuský postavil proti názvu Česká národní rada a odmítl i další navrhovaný název – Národní rada zemí českých, protože ten sugeroval představu, jako by Slovensko bylo jen jednou ze zemí, podobně jako Morava či Slezsko. Na kategorický požadavek Osuského byl nakonec revoluční výbor označen názvem Československá národní rada.¹⁸ Jejímí členy se vedle Masaryka stal i jeho žák a spolupracovník Edvard Beneš a slovenský astronom žijící ve Francii Milan Rastislav Štefánik.

Slovenská liga ani po Osuského úspěšném zásahu nebyla zcela spokojena. Využila proto dalšího jednání s českými organizacemi v Pittsburghu 30. května 1918, kterého se zúčastnil rovněž T. G. Masaryk. Na setkání byla sepsána krátká dohoda o spolupráci českých a slovenských organizací, podle které měl být příští československý stát demokratickou republikou, ve které by Slovensko mělo zvláštní postavení. Pittsburskou dohodu Masaryk znovu dodatečně podepsal v jejím kaligrafickém provedení ještě před

¹⁶ RYCHLÍK, J. – MARZIK, T. D. – BIELIK, M.: R. W. Seton-Watson and His Relations with the Czechs and Slovaks. Documents 1906–1951, I., Praha–Martin, 1995, dok. 61, s. 209–215, dok. 68, s. 229.

¹⁷ ČULEN, K.: Pittsburská dohoda, Bratislava 1938, s. 10–11.

¹⁸ OSUSKÝ, Š.: How Czecho-Slovakia Was Born, In: KIRSCHBAUM, J. M. (ed.): Slovakia in the 19th and 20th Centuries, Toronto, 1973, pp. 86–87.

odchodem z USA do vlasti, kdy byl již doma zvolen prezidentem nového státu.¹⁹ O ustanovení Pittsburské dohody se opíraly veškeré nároky slovenských autonomistů v následujících dvaceti letech. Masaryk se nikdy dohodou necítil vázán, protože obsahovala doložku o tom, že o definitivní úpravě česko-slovenského vztahu rozhodnou svobodně zvolení zástupci doma.²⁰ Je třeba dodat, že nebylo v Masarykových silách Pittsburskou dohodu prosadit do ústavy ani kdyby ji prosadit chtěl. Úprava česko-slovenského vztahu spadala do kompetence parlamentu, kde byla záležitost politicky neprůchodná.

Na jaře 1918 se dohodové mocnosti definitivně přesvědčily o tom, že se jim nepodaří odpoutat Rakousko-Uhersko od Německa a daly proto souhlas k jeho demontáži. V létě 1918 byla Československá národní rada postupně uznána za prozatímní československou vládu. 28. října 1918 převzal moc v Praze Národní výbor a vyhlásil československý stát. Aniž by o tomto aktu slovenští politici věděli, vyhlásila 30. října 1918 nově utvořená Slovenská národní rada v Turčianském sv. Martině spojení Slovenska s českými zeměmi. Nový československý stát se stal skutečností. Jeho vnímání v českých zemích a na Slovensku bylo však rozdílné. Pro Čechy byl nový stát rozšířenou verzí starého českého státu, přesně v intencích Masarykových memorand dohodovým mocnostem. Stát měl nový název, místo českého národa zde náhle vznikl „národ československý“, avšak kvalitativně šlo o stále stejný, český stát. Češi se proto s novým státem ihned ztotožnili a přijali jej za svůj národní stát. Jako český národní stát bylo rovněž Československo po celou dobu své existence chápáno v zahraničí, což se projevilo v tom, že pojmy „český“ a „československý“ se v běžné mluvě v různých jazycích staly synonymními. Je pravda, že i na Slovensku bylo nemálo lidí, kteří se ztotožnili s existencí jednotného československého státu a byli ochotni akceptovat i ideu jednotného československého národu. Větší část uvědomělých Slováků však nový stát chápala tak, jak si jej představovala během války Slovenská liga, tj. jako poměrně volné spojení dvou národních celků – českého a slovenského. Tzv. autonomistické hnutí, jehož hegemonem se stala Slovenská ľudová strana (od roku 1925 přejmenovaná na Hlinkovu slovenskou ľudovou stranu – HSĽS), bylo politickým hnutím za naplnění této vize. Postupně autonomistický tábor sílil. Vedle evangelické Slovenské národní strany vznikla autonomistická křídla i v ostatních slovenských politických stranách, především u agrárníků a komunistů.

Podle Masarykových představ mělo po vzniku Československa postupně nastat vytváření jednotného politického národa.²¹ Nutno říci, že Masaryk se v tomto bodě mýlil, k postupnému sblížení Čechů a Slováků nedošlo. Masaryk zde podcenil stupeň národního uvědomění Slováků na konci 19. století. Přes zesílený maďarizační tlak totiž proces formování slovenského politického národa pokračoval. Slováci se vyvíjeli v Uhrách v mnohem nepříznivějších podmínkách, než jaké měli Češi v Rakousku a proto také – na rozdíl od Čechů – vstupovali Slováci do Československa jako téměř dotvořený svébytný politický národ. Přes oficiální ideologii čechoslovakismu právě v Československé republice, která poskytla Slovákům možnost nerušeně se rozvíjet, udělali Slováci ve velmi

¹⁹ ČULEN, K.: op. cit., s. 33. Text viz též MĚCHÝŘ, J.: Slovensko v Československu. Slovensko-české vztahy 1918–1991. Dokumenty, názory, komentáře, Praha 1991, s. 6.

²⁰ MASARYK, T. G.: Světová revoluce, Praha 1925, s. 262–265.

²¹ Archiv Literatúry a umenia Matice slovenskej (ALU MS), Martin, korespondence T. G. Masaryka s Vavro Srobárem a Milanem Gettingem, sig. 173-I-33, též Archiv Ústavu T. G. Masaryka (AÚTGM), Praha, Masaryk Chaloupeckému, sig. Korespondence II–78.

krátké době onen poslední krok k dotvoření své národní identity.²² Na počátku třicátých let bylo již zcela zřejmé, že Masarykova myšlenka politického československého národa je mrtvá.²³ Jasně se to projevilo na sjezdu mladé slovenské generace v Trenčianských Teplicích 25.–26. června 1932, kde byla myšlenka jednotného politického národa i Masarykovy názory na řešení slovenské otázky odmítnuty nejen mladými lidmi, ale i agrárníky a komunisty.²⁴

Na slovenské straně se často objevovala a objevuje otázka, proč se česká politika tolik bránila myšlence autonomie Slovenska, když HSĽS opakovaně zdůrazňovala, že jí nejde o rozbití Československé republiky, ale naopak o její posílení. Důvodů negativního postoje Čechů k autonomii bylo více. Především je nutno si uvědomit, že dokud v českém vědomí existovala zafixovaná myšlenka, že Češi a Slováci jsou jedním národem, musela se samotná idea autonomie Slovenska jevit jako nesmyslná. Z českého pohledu přicházela v úvahu jen nějaká forma decentralizace na úrovni zemí, tj. správní autonomie (podobné řešení prezident Masaryk navrhoval již při své návštěvě u Andreje Hlinky v Ružomberku 21. září 1921²⁵ a skutečně se také v podobě zemského zřízení později uplatnilo²⁶). Politická autonomie byla však pro Čechy nepřijatelná především z toho důvodu, že znemožňovala přímou správu nad Slovenskem. Takovéto Slovensko nemělo pro Čechy žádný význam. Věc měla ještě další aspekt: Slovensko bylo v poměru k českým zemím menší, a to jak rozlohou, tak i počtem obyvatelstva. Avšak všechny návrhy autonomie (s výjimkou návrhu z roku 1930) předpokládaly v té či oné formě záruky proti majorizaci slovenské menšiny českou většinou. Šlo o princip, známý později jako zákaz majorizace a spočívající v odděleném hlasování českých a slovenských poslanců o určitém okruhu otázek.²⁷ To, co se ze slovenského pohledu jevílo jako spravedlivé, se z pohledu českého naopak zdálo být diktátem menšiny proti většině, neslučitelným s demokratickými zásadami rovnosti občanů a jejich hlasů. Česká politika se obávala, že československý stát nebude funkční a že – bez ohledu na subjektivní prohlášení slovenských autonomistů – se postupně rozpadne. Konečně česká politika viděla nebezpečí i v tom, že při uznání autonomie Slovenska se budou autonomie domáhat i národnostní menšiny, především Němci. Ti měli ovšem k samotné existenci Československa negativní vztah a autonomie německých pohraničních oblastí by nutně znamenala první krok k jejich odtržení.

²² Podrobněji viz NURMI, I.: Slovakia – A Playground for National Identity, 1918–1920, Joensuu 1999, pp. 186–194.

²³ Viz podrobněji BAKKE, E.: Doomed to Failure? The Czechoslovak National Project and the Slovak Autonomous Reaction, 1918–1938, Oslo 1999, pp. 302–304, 310–313.

²⁴ Viz interview Masaryka pro sjezdové vydání časopisu Politika (II., č. 11, 20. 6. 1932), ve kterém byly rovněž předem otištěny sjezdové materiály. Podrobněji RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci, I., s. 131.

²⁵ MASARYK, T. G.: Cesta demokracie, II., Praha 1934, s. 130–131. Koncept Masarykova projevu v Ružomberku, který je obsáhlejší, než publikovaný text viz AÚTGM, f. MA, Cesta demokracie, k. 10, č. 3394/31.

²⁶ Zák. č. 125/1927 Sb. V platnost vstoupil 1. 7. 1928.

²⁷ První návrh autonomie Slovenska podaný ľudáckými poslanci v Poslanecké sněmovně 25. 1. 1922 řešil záruku ochrany slovenské menšiny proti majorizaci českou většinou tak, že slovenský sněm mohl dvoutřetinovou většinou vetovat schválené návrhy zákonů celostátního Národního shromáždění. Třetí návrh autonomie z léta 1938, který byl skutečně 22. 11. 1938 přijat, již počítal s odděleným hlasováním poslanců zvolených v českých zemích a na Slovensku. Stejný princip platil i v období 1945–1948, kdy se však týkal jen záležitostí postavení Slovenska. Definitivně byl zákaz majorizace pro široký okruh otázek zaveden ústavním zákonem o československé federaci č. 143/1968 Sb.

Záležitost měla ovšem i vnitropolitický aspekt spočívající v tom, že nejsilnější autonomistickou stranou byla HSĽS, která na svém sjezdu v Piešťanech v roce 1936 přešla na fašistické pozice. Autonomii si HSĽS představovala tak, že jí bude odevzdána politická moc na Slovensku a že jen ona sama bude rozhodovat, komu umožní další existenci na politické scéně. Tento scénář také HSĽS skutečně realizovala, jakmile na podzim 1938 převzala vládu. Takováto autonomie ovšem nemohla Československo posílit ani dočasně, protože česko-slovenský stát nemohl být v jedné své části totalitní a v druhé demokratický.

Mnichovská dohoda z 30. září 1938, anexe Těšínska z následujícího dne a Vídeňská arbitráž z 2. listopadu 1938 zpochybnilly především hlavní ideu existence společného státu Čechů a Slováků, totiž vzájemnou podporu proti německému a maďarskému živlu. Československo proti Německu a Maďarsku nakonec nebojovalo a proto nebylo možné ani vyzkoušet, zda je uvedená konstrukce skutečně nosná. HSĽS využila oslabení Československa a 6. října 1938 si vynutila odevzdání politické moci na Slovensku. Ta přešla do rukou autonomní vlády vedené Jozefem Tisem.²⁸ Ostatní politické strany byly donuceny splýnout s HSĽS nebo byly rozpuštěny a zakázány.²⁹ Ústavním zákonem č. 299/1938 Sb. došlo i formálně k uzákonění autonomie Slovenska, či spíše k federalizaci Československa. V nové republice se splnily nejhorší obavy české politiky, protože Praha ztratila v podstatě jakýkoliv vliv na dění na Slovensku. V tomto ohledu můžeme pozorovat dvě linie české politiky: první, reprezentovaná předsedou vlády Rudolfem Beranem, se snažila všemi prostředky zabránit rozpadu Československa.³⁰ Tato koncepce vycházela z přetrvávajícího vnímání Československa jako národního státu Čechů, kde bylo logicky odtržení Slovenska pocítováno jako ztráta části vlastního území. Druhá koncepce, zatím ještě marginální, vycházela z toho, že Slovensko, kde ústřední vláda nemá žádnou moc, představuje nikoliv výhodu, ale naopak přítěž a proto je v zájmu především samotných Čechů se Slováků zbavit. Tak národně-socialistický poslanec Langer na veřejné schůzi v Brně 13. listopadu 1938 otevřeně prohlásil, že pro český národ je za stávajících poměrů výhodnější mít vlastní stát bez Slováků, protože ti vtiskují společnému státu totalitní a klerikální rysy, které jsou Čechům cizí.³¹ Třeba říci, že i v Beranově vládě převládá názor, že bude-li na tom Slovensko trvat, může se osamostatnit.³² Jestliže se tato koncepce nakonec nerealizovala a ústřední vláda sáhla 9. března 1939 k mocenskému zákroku na Slovensku, pak to bylo především z jiných důvodů. I když převrat na Slovensku je spojován se jménem generála Bedřicha Homoly („Homolov puč“), jeho skutečným organizátorem byl ministr dopravy generál Alois Eliáš. Ten vycházel z následující úvahy: Berlín chce využít Ľudáků, aby před světem věc vypadala jako rozpad Československa z jeho vnitřních příčin. Tomu je třeba za každou cenu zabránit. Proto je zapotřebí zasáhnout na Slovensku mocensky, aby se do věci vložil Berlín. Svět tak uvidí, že Československo zaniklo v důsledku německé agrese a to po válce,

²⁸ ČARNOGURSKÝ, P.: 6. október 1938, Bratislava 1993, s. 78–79, s. 128, 135; RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci I..., s. 142–143.

²⁹ URSÍNÝ, J.: Z mého života, Martin 2000, s. 117–122. ZAŤKO, P.: Národohospodář spomína, Liptovský Mikuláš 1994, s. 58–63.

³⁰ RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci I..., s. 161–171.

³¹ Moravský zemský archiv (MZA), Brno, f. Zemský úřad (ZÚ), k. 296, č. 19607/38 prez.

³² Toto stanovisko sdělil Rudolf Beran I. 3. 1939 ministru Karlu Sidorovi, který v ústřední vládě zastupoval Slovensko. Viz ĎURICA, M. S.: Jozef Tiso, slovenský kňaz a štátnik, I., 2. vyd., Martin 1992, s. 223.

kteří je neodvratná a kterou Německo musí nutně prohrát, umožní obnovu československého, nebo v krajním případě alespoň českého státu.³³ Třeba říci, že Eliášova kalkulace byla naprosto správná, byť generál Eliáš sám se její realizace již nedožil: v roce 1941 byl zatčen gestapem a v roce 1942 popraven.

Vyhlášení slovenského státu 14. března 1939 a okupace zbytku Čech a Moravy a nacistická okupace následující den znamenaly kvalitativně novou situaci. Pro nemalou část Slováků byl slovenský stát vyvrcholením národních tužeb. Další část byla ochotna jej akceptovat alespoň dočasně. Jiní sice nesouhlasili s Ľudáckým režimem, který spojil Slovensko s neoblíbeným nacionálně-socialistickým Německem, avšak samotnou myšlenku samostatného státu neodmítali. Ale i ti, kteří se hlásili k obnově Československa si většinou uvědomovali, že musí jít o stát kvalitativně nový, budovaný na zásadách federativního uspořádání. Naproti tomu u Čechů byla situace diametrálně odlišná a v mnoha ohledech jednodušší. Češi totiž nikdy nepovažovali tzv. protektorát Čechy a Morava za svůj stát, ale jen za formu německé okupace. Český politický program byl jasný: odstranění německé okupace, odstranění tzv. protektorátu a jeho „autonomie“ a obnova Československa v předválečných hranicích. Tento program bylo ovšem možné realizovat jedině v důsledku války a porážky Německa. Obojí bylo v českých zemích toužebně očekáváno. Český občan také nikdy nepovažoval protektorátního prezidenta Emila Háchu či protektorátní vládu za své skutečné představitele: těmi byli prezident Edvard Beneš a členové exilové vlády v Londýně.

Na počátku války se v některých pravicových odbojových kruzích objevila myšlenka, že místo Československa by bylo lépe obnovit pouze český stát. Vyhlášení slovenského státu, byť k němu došlo na nátlak z Berlína, bylo nemalou částí české veřejnosti považováno za „ránu nožem do zad“, za „slovenskou zradu“, na kterou by bylo dobře reagovat tím, že Praha bude na Slovensko resignovat a „Slováci si své věci s Maďary budou vyřizovat sami.“³⁴ Postupem času ovšem převládla spíše představa, že i Slovensko je vlastně německým protektorátem a že tedy Slováci mají zájem o obnovení společného státu.³⁵

Pro Edvarda Beneše byla nicméně myšlenka obnovení pouze českého státu nepřijatelná a to ze dvou důvodů. Jednak Beneš subjektivně setrval na koncepci jednotného československého národa a proto ztráta Slovenska byla vlastně totožná se ztrátou části českého území.³⁶ Kromě toho události let 1938–1939 se zdály potvrzovat Masarykovu koncepci o potřebě vzájemné podpory Čechů a Slováků proti Němcům a Maďarům. Po zklamání z postupu Francie a Velké Británie na podzim 1938 se Sovětský svaz, ztožňovaný se starým „slovanským“ Ruskem, zdál být jedinou zárukou české národní existence. Slovensko jako koridor k Rusku se proto jevílo jako *conditio sine qua non*.

³³ Uvedený plán nastínil Eliáš svým přátelům na tajné schůzce v nouzovských lesích nedaleko Unhoště 12. 2. 1939 – viz ČARNOGURSKÝ, P.: 14. marec 1939, Bratislava 1992, s. 24–25; LUKEŠ, F.: Podivný mír, Praha 1968, s. 245–255; FEIERABEND, K. L.: Politické vzpomínky, I., 2. vyd., Praha 1994, s. 11 násl.

³⁴ KRÉN, J.: V emigraci. Západní zahraniční odboj 1939–1940, Praha 1969, s. 349 (pozn. č. 21 pod čarou).

³⁵ Podrobněji viz RYCHLÍK, J.: Česká společnost a slovenský stát. In: Slovensko v rozechybnutí světové vojny, Bratislava 1991, s. 78–90.

³⁶ Zde byl zásadní rozdíl oproti postoji vůči Podkarpatské Rusi. Ta byla vždy chápána jako území k Československu pouze připojené, jehož obyvatelstvo není součástí „československého národa“. Proto vzdání se Podkarpatské Rusi nebylo pro Beneše větším problémem.

Uznání exilové československé vlády ze strany SSSR 18. července 1941,³⁷ po kterém následovalo i definitivní uznání ze strany Velké Británie mělo proto pro Beneše zásadní význam.

Vypuknutí Slovenského národního povstání 29. srpna 1944 chápala česká veřejnost v protektorátě i Benešova exilová reprezentace v Londýně jako potvrzení svých představ o slovenském státě jako jiné formy německé nadvlády a snaze Slováků obnovit Československo. Skutečnost, že většina Slováků chápala Československo nikoliv jako předmnichovský stát, ale jako volné spojení dvou národních státních celků, se z pohledu londýnské emigrace i protektorátní reality jevila stejně málo pochopitelná, jako požadavek autonomie za první republiky. Skutečnost, že na středním Slovensku vzniklo svobodné povstalecké území ovládané Slovenskou národní radou ovšem nebylo možno pominout. Na tom se nic nezměnilo ani poté, co byla 27. října 1944 Banská Bystrica obsazena německou armádou a souvislé povstalecké území zaniklo. I když Slovenská národní rada, resp. její delegace, která zahájila činnost na východním Slovensku počátkem roku 1945 měla podstatně omezenější pravomoci než povstalecká SNR, stále to ještě byla nezanedbatelná politická síla. Chtě-nechtě byla exilová reprezentace nucena přistoupit na politická jednání, která se uskutečnila 22.–29. března 1945 v Moskvě. Zde se střetly dvě staré koncepce, které v rudimentální podobě existovaly již v době první světové války: česká, chápající pojem „společný stát“ ve významu „jeden stát“ a slovenská, která tento pojem vnímala jako „složený stát“. Rovněž pojem „rovnoprávnost Čechů a Slováků“, kterou operovaly obě strany měla rozdílný význam pro Čechy a Slováky. Pro Čechy znamenala pouze tolik, že každý Čech, stejně jako každý Slovák má stejná práva a stejné povinnosti, tedy že každý jedinec je roven jinému jedinci bez ohledu na národnost. Pro Slováky „rovnoprávnost“ znamenala ve skutečnosti rovnost českého početně silnějšího národního celku s početně slabším slovenským celkem, tedy rovnoprávnost národních komunit a nikoliv jedinců. Oba principy byly vzájemně neslučitelné.³⁸

Velké diskuse byly již za války vedeny kolem tzv. uznání existence slovenského národa. Třeba říci, že mladší generace Čechů pod vlivem událostí v letech 1938–1945 celkem akceptovala skutečnost svěbytného slovenského národa, protože tento fakt byl již naprosto očividný. Negativní postoj Edvarda Beneše a některých jeho generačních druhů k existenci slovenského národa byl v této době již spíše výjimkou a neměl zásadní politický význam. Diskuse se však spíše týkala praktických důsledků uznání Slováků za svěbytný národ. Podle delegátů Slovenské národní rady, kteří přijeli o této věci vyjednávat s Benešem koncem října 1944 do Londýna, totiž ze svěbytnosti vyplýval nárok na vlastní politickou nadstavbu v podobě autonomie či federativního uspořádání, zatímco podle českých politiků byla otázka národnostní příslušnosti záležitostí vědomí každého jedince a ze samotného uznání slovenského národa tedy ještě nevyplývalo samo o sobě nic. Stejný problém byl znovu otevřen i na moskevských jednáních.

³⁷ OTÁHALOVÁ, L. – ČERVINKOVÁ, M. (ed.): Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943 (DHČSP), I. Praha 1966, dok. 204, s. 248–249. SSSR současně uznal Československo v jeho předmnichovských hranicích, což Velká Británie učinila teprve v létě 1942 – viz BENEŠ, E.: Paměti. Od Mnichova k nové válce a novému vítězství, Praha 1947, s. 308–309.

³⁸ K moskevským jednáním viz: KLIMEŠ, M. – LESJUK, P. – MALÁ, I. – PREČAN, V. (ed.): Cesta ke květnu., I/2, Praha 1965, dok. 133, s. 425–437, dok. 134, s. 437–440, dok. 135, s. 441–444, dok. 136, s. 447–448, dok. 137, s. 448–452, dok. 13, s. 452–453. URSÍNÝ, J.: Z mého života..., s. 65–67, HUSÁK, G.: Svedectvo o SNP..., s. 578–590, DRŤINA, P.: Československo – můj osud, II/1, 2. vyd. Praha 1991, s. 17–28.

Výsledkem moskevských jednání byl nakonec kompromis, zakotvený pak v VI. hlavě vládního programu Národní fronty, který byl vyhlášen 5. dubna 1945 v Košicích. Slovensko se v rámci Československa stalo autonomním celkem se širokými pravomocemi. V první fázi se česko-slovenské uspořádání nebezpečně blížilo konfederaci, protože ústřední vláda, vládoucí zatím pomocí prezidentských dekretů, mohla vykonávat své pravomoci na Slovensku jen se souhlasem Slovenské národní rady, která se stala slovenským parlamentem.³⁹ Tento stav, Čechy označovaný jako dualismus, nebyl ovšem trvale udržitelný. Češi se pochopitelně snažili co nejdříve obnovit reálnou moc nad Slovenskem alespoň v základních a zásadních otázkách. České politické strany od národních socialistů přes lidovce až po komunisty se obávaly, aby se neopakovala při možné další krizi situace z let 1938–1939, tj. aby se Slovensko znovu neodtrhlo. Záruku proti podobnému nebezpečí viděly v posílení centralismu. Třemi pražskými dohodami z let 1945–1946 a ustavením nejprve Prozatímního a pak Ústavodárného národního shromáždění se do léta 1946 podařilo skutečně poměrně pevně zapojit Slovensko do Československa, i když na rozdíl od předmnichovské republiky zde zůstaly samostatné slovenské orgány v podobě Slovenské národní rady a jejího výkonného orgánu – Sboru pověřenců.⁴⁰

Pro další vývoj byl rozhodující komunistický převrat z 25. února 1948. Čeští komunisté považovali Slovensko za „slabý článek řetězu“, kde je třeba mít situaci „pevně v rukou“. Je zřejmé, že obavy z možné separace Slovenska přetrvávaly na české straně i v období komunistické diktatury. Z uvedeného důvodu byl v ústavě z 9. května 1948 zaveden přísný centralistický model.⁴¹ Ten byl sice formálně v roce 1956 uvolněn,⁴² avšak ústava z 11. července 1960 jej kodifikovala ještě v rigidnější podobě, když vůbec zrušila Sbor pověřenců jako kolektivní výkonný orgán.⁴³ Třeba říci, že uvedené ústavní změny měly jen omezený význam. Jakákoliv komunistická diktatura je totiž založená na tzv. demokratickém centralismu, tj. bezpodmínečném podřízení nižších složek moci vyšším. Uvedený princip je ale v zásadním rozporu s myšlenkou federalismu, která předpokládá dělbu moci mezi členské subjekty federace a federaci samotnou. V žádném komunistickém státě proto federace nemůže ve skutečnosti existovat.

Otázka federace v podmínkách komunistického režimu se ukázala jako velmi aktuální v roce 1968, kdy v rámci celkového reformního procesu čeští reformní komunisté souhlasili se slovenským požadavkem na federalizaci státu. Již 24. června 1968 vedle Slovenské národní rady vznikla Česká národní rada jako český parlament a reprezentant české politické vůle.⁴⁴ Česká a Slovenská národní rada pak formálně společně předložily návrh ústavního zákona o československé federaci, který ve skutečnosti již předem vypracoval zvláštní vládní výbor, resp. jeho ústavně-právní komise vedená místopředsedou vlády Gustávem Husákem.⁴⁵ Zákon, schválený formálně 27. října 1968,⁴⁶

³⁹ RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. Století, II. Česko-slovenské vztahy 1945–1992, Bratislava 1998, s. 16–21.

⁴⁰ Podrobněji viz: BARTO, J.: Riešenie vzťahu Čechov a Slovákov 1944–1948, Bratislava 1968. KAPLAN, K. (ed.): Pražské dohody. Dokumenty, Praha 1992.

⁴¹ Úst. zák. č. 150/1948 Sb.

⁴² Úst. zák. č. 33/1956 Sb.

⁴³ Úst. zák. č. 100/1960 Sb.

⁴⁴ Úst. zák. č. 77/1968 Sb.

⁴⁵ RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci II..., s. 224 násl.

⁴⁶ Úst. zák. č. 143/1968 Sb.

tedy již po sovětské okupaci, rozdělil s platností od 1. ledna 1969 Československo na dva teoreticky polosamostatné státy s vlastními parlamenty (národními radami) a vlastními vládami. Mimo ně existovala ještě federální vláda a dvoukomorové Federální shromáždění mající možnost jednat o omezeném okruhu otázek, přičemž u některých z nich platil při hlasování zákaz majorizace. V teoretické rovině měly republiky značné kompetence, avšak reálná funkce systému závisela na tom, zda se podaří uchovat alespoň část z demokratizačního procesu z jara 1968. To se nestalo. Postupující normalizace federaci natolik zdeformovala, že ji zbavila reálného obsahu, což nakonec v prosinci 1970 našlo svůj výraz i ve formální novelizaci.⁴⁷ Skutečná moc zůstala v rukou stranické byrokracie v Praze. Komunistická strana nebyla federalizována a v praxi byl obnoven starý pražský centralismus s tím rozdílem, že stoupl počet slovenských komunistů v ústředních orgánech. Ti však neprováděli nějakou slovenskou politiku, protože politika byla stanovena předem jednak v Moskvě, jednak v předsednictvu ÚV KSČ v Praze. Národnostní příslušnost stranické nomenklatury byla z hlediska fungování systému celkem irelevantní.

Po sovětské okupaci Československa 21. srpna 1968 došlo postupně v následujících 20 letech k určitému posunu v českém politickém myšlení ve vztahu ke Slovensku. Průměrnému českému občanovi, který viděl neoblíbeného Gustáva Husáka a nenáviděného Vasilu Biľaka a houfy slovenských úředníků ve federálních ministerstvech se zdálo, že Slováci na normalizaci vlastně vydělali. Češi byli i za Novotného spokojeni s centralizovaným státem, federaci považovali za nutné zlo a ústupek Slovákům. Hlavním požadavkem českých reformistů nebyla federalizace, ale demokratizace. Avšak z demokratizačního procesu nezůstalo nic a situace byla ohledně občanských práv a svobod za Husáka dokonce horší, než v poslední fázi Novotného diktatury. Naproti tomu Slováci (v českém chápání) získali federaci a k tomu štedré dotace z federálního rozpočtu placené českými daňovými poplatníky.⁴⁸ Český občan ovšem neviděl, že Husák a Biľak jsou na Slovensku stejně neoblíbeni jako v českých zemích. Neviděl ani, že o politických záležitostech – pokud se o nich nerozhodovalo přímo v Moskvě – se i pokud jde o Slovensko rozhoduje i nadále v Praze a nikoliv v Bratislavě. Zásadním způsobem se nicméně změnila geopolitická situace. Postupem času německé nebezpečí ztratilo na aktuálnosti a to tím spíše, že německá menšina byla z českých zemí po roce 1945 nuceně vystěhovávána. Koridory na východ se staly nepotřebnými a s ohledem na zkušenost se sovětskou okupací v roce 1968 dokonce nežádoucími. Po válce se postupně vystřídal dvě nové generace Čechů, pro které byla svébytnost slovenského národa samozřejmou věcí. Proto mnohem snáze, než starší generace byli mladí Češi ochotni akceptovat rozdělení Československa. Pravda, v normalizovaném Československu nebyly veřejné debaty na uvedené téma možné. České postoje nicméně zazněly v rámci diskusí uspořáda-

⁴⁷ Úst. zák. č. 125/1970 Sb. srv. ŽATKULIAK, J.: Deformácia ústavného zákona o československej federácii. In: Historický časopis, 40, 1992, č. 4, s. 477 násl.

⁴⁸ Nekonečné spory o tom, kdo na koho ve federaci „doplácel“ jsou pouhým politickým populismem. V komunistickém Československu byla naprostá většina majetku v tzv. všelidovém vlastnictví, tj. patřila „všemu lidu“ Československa, ať to byli Češi nebo Slováci. Správcem tohoto majetku byl československý stát jako jediná a jednotná právnická osoba. Veškeré investice byly vynaložené touto právnickou osobou a veškerý zisk z těchto investic připadal opět této právnické osobě, nikoliv Čechům a Slovákům. Jinak řečeno: k žádnému „doplácení“ nemohlo docházet, protože prakticky neexistoval soukromý majetek – veškeré podniky spravoval jeden a tentýž československý stát, ať se nacházely na jeho území kdekoli.

ných v exilu. Za zmínku stojí, že marginálně se názor o zbytečnosti další existence Československa na české straně objevil již v roce 1968.⁴⁹

Pád komunistického režimu v listopadu 1989 přenesl výše uvedené diskuse i na domácí půdu. O tom, že normalizační federace musí být nahrazena novým systémem nikdo nepochyboval. Jednání o novém státoprávním uspořádání bylo zahájeno již na jaře 1990 mezi českou a slovenskou politickou reprezentací, tedy původně mezi Veřejností proti násilí (VPN) a Občanským fórem (OF), resp. později mezi vládními koalicemi vládnoucími v Slovenské a České republice. Z českého pohledu šlo o zajištění takového modelu, který by byl funkční a relativně stabilní. V praxi to znamenalo, že společným orgánům muselo být zajištěno minimum kompetencí především v oblasti zahraniční politiky, financí a obrany, kde by rozhodnutí federálních orgánů bylo okamžité a nepochybnitelně vykonatelné na území celého státu. Slovenská reprezentace se naproti tomu snažila prosadit model kooperujících polosamostatných států, kterým by federální orgány poskytovaly jen jakýsi servis. Zabezpečení existence uvedeného systému mělo být dáno politickou vůlí české a slovenské elity společný stát udržet.⁵⁰

I když jednání v letech 1990–1992 nevedla k cíli, za první vlády Vladimíra Mečiar (reprezentujícího původně VPN) i za jeho nástupce Jána Čarnogurského (KDH) na Slovensku a Petra Pitharta v České republice byl kompromis ještě možný. K zásadní změně došlo teprve v důsledku druhých svobodných voleb 5.–6. června 1992. V České republice se vítězem stala Občanská demokratická strana (ODS) Václava Klause, která vznikla z pravicového křídla někdejšího OF, zatímco na Slovensku zvítězilo Hnutí za demokratické Slovensko (HZDS), které vytvořil Vladimír Mečiar po svém odvolání z funkce předsedy slovenské vlády 23. dubna 1991 odtržením od původní VPN. HZDS totiž vystupovalo jednak s požadavkem samostatné mezinárodně-právní subjektivity pro Slovensko, jednak žádalo, aby Slovensko nejprve vyhlásilo tzv. svrchovanost, tj. aby převzalo veškeré kompetence a teprve pak aby rozhodlo, co z těchto kompetencí předá společným orgánům. I když HZDS hovořilo o „společném státě“, čímž se mu dařilo úspěšně manipulovat veřejností, ve skutečnosti jeho návrh znamenal pouhou unii nebo konfederaci dvou samostatných států, tedy jakési soustáty a nikoliv společný stát.⁵¹

Uvedený model byl v principu nepřijatelný pro jakoukoliv českou politickou reprezentaci, protože zbavoval ústřední orgány jakýchkoliv pravomocí a výkonné moci nad Slovenskem, ale zato jim ponechával zodpovědnost vůči cizině. Řešení společných záležitostí paritními výbory znamenalo, že by slovenská politická reprezentace disponovala právem absolutního veta. Kromě toho model navrhovaný HZDS neměl žádné mechanismy jak řešit situaci v případě, že by v paritním výboru nedošlo k dohodě. Jinak řečeno, navrhovaný systém byl výhodný pouze pro Slovensko, kterému dával výhody vlast-

⁴⁹ PLEVZA, V.: Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ, Bratislava 1971, s. 326–327.

⁵⁰ Podrobný rozbor obsahu těchto jednání se vymyká rámci této studie. K uvedené problematice viz RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci II., ..., s. 307–336; RYCHLÍK, J.: The Possibilities of Czech-Slovak Compromise, 1989–1992. In: KRAUS, M. – STRANGER, A. (eds.): Irreconcilable Differences? Explaining Czechoslovakia's Dissolution. Lanham–Boulder–New York–Oxford, 2000, pp. 51–66. ČARNOGURSKÝ, J.: A Retrospective Look at the Dissolution of Czecho-Slovakia, tamtéž, pp. 221–226. PITHART, P.: A Division/Dissolution of Czechoslovakia: Old Sins and New Forms of Selfishness., tamtéž, pp. 227–234. ZEMKO, M.: Domestic and International Aspects of the Czechoslovak State's Crisis and End, tamtéž, pp. 247–258. STEIN, E.: Česko-Slovensko. Konflikt, roztržka, rozpad, Praha 2000 (anglické originální vydání: Czechoslovakia, Ethnic Conflict, Constitutional Fissure, Negotiated Breakup, Michigan, 1997).

⁵¹ Text návrhu HZDS viz RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci II., ..., dok. 31, s. 494–518.

ního státu společně s výhodami širšího prostoru, zatímco Čechům nepřinášel kromě problémů nic.⁵²

ODS již před volbami prohlašovala, že jedinou alternativou v případě odmítnutí funkční federace je pro ni rozdělení Československa na dva zcela samostatné státy. Ke kategorickému odmítnutí návrhu HZDS ze strany ODS došlo hned na prvním setkání mezi oběma delegacemi v Brně 8. června 1992.⁵³ Je s podivem, že HZDS toto jasné prohlášení nebrala vážně. ODS však při jednáních dala jasně Mečiarovi najevo, že Slovensko jako slabší a menší partner ve federaci nemůže diktovat své představy silnějšímu partnerovi, protože spolužití silnějšího a slabšího je možné jedině tehdy, jestliže vyhovuje silnějšímu. HZDS podcenila skutečnost, že pro českou pravicovou politiku nebylo udržení Československa prioritou. Obklíčení Německem, které Češi kdysi považovali za nebezpečné, se v situaci, kdy šlo o co nejrychlejší zapojení České republiky do evropské unie, stávalo naopak výhodou. Slovensko nejenom že už nemělo hrát úlohu koridoru k Rusku, ale mělo mít naopak zcela opačnou úlohu – sloužit jako nárazníkové území proti němu. Tuto úlohu mohlo mnohem lépe plnit jako samostatný stát. Důsledkem byl celkový obrat české pravicové politiky: místo snahy po udržení Československa vstoupily do popředí pouze české zájmy. Zaskočené HZDS bylo nakonec nuceno souhlasit s rozdělením Československa a se samostatným slovenským státem, se kterým v roce 1992 v žádném případě ještě nepočítalo. O tom, že ODS upřednostňuje rozdělení státu byla veřejnost poprvé informována po čtvrtém jednání mezi HZDS a ODS v Bratislavě 19. června 1992.⁵⁴ Přes snahu HZDS a české i slovenské opozice alespoň pozdržet rozpad státu bylo rozdělení potvrzeno 25. listopadu 1992 zvláštním ústavním zákonem Federálního shromáždění,⁵⁵ byť jen velmi těsnou většinou. 31. prosince 1992 se stal zánik společného státu Čechů a Slováků skutečností.

⁵² RYCHLÍK, J.: The Possibilities..., p. 60.

⁵³ MACEK, M.: Fragments from the Dividing of Czechoslovakia. In: KRAUS, K. – STRANGER, A. (ed.): Irreconcilable Differences..., pp. 244–246.

⁵⁴ Společné komuniké HZDS a ODS bylo přečteno na tiskové konferenci v 1.30 ráno, tedy vlastně až 20. června 1992. Viz *Mladá fronta Dnes*, 22. 6. 1992.

⁵⁵ Úst. zák. č. 542/1992 Sb.

Slovakia and Slovaks in Czech Politics During the Nineteenth and Twentieth Centuries

Jan Rychlík

The language-based conception of the Czech nation has led to the one-sided view by Czechs that Slovaks only represent a „branch.“ In Czech thought, Slovakia continues to play the role of a corridor to the east, and escape from the German encirclement. That the Slovaks, as the smaller partner of their common state, should have a view on this was an unacceptable fact for the Czechs. Given the disappearance of the „German threat,“ the interest of the Czech political elite in a „joint state“ has currently disappeared.

Materiály ze semináře

ČESKÉ A SLOVENSKÉ 20. STOLETÍ

SLOVENSKÉ A ČESKÉ 20. STOROČIE

(10. liberecký seminář pro české a slovenské učitele dějepisu)

Liberec, 23.–25. srpna 2000

Uspořádala: Katedra dějepisu Pedagogické fakulty TU Liberec
pod patronací Česko-slovenské komise historiků

DVĚ SVĚTOVÉ VÁLKY V ČESKÉM ZÁŽITKU

Robert Kvaček

Včerejškem, nenávratným včerejškem nazval uprostřed světové války český novinář a spisovatel F. V. Krejčí dobu před rokem 1914. Válka oddělovala epochy, to se s jejími příběhy lety ukazovalo zřejmé, ještě se však netušilo, že bude ořezem a vývratem nejvíce ovlivňujícím 20. století. Kolik nadějí vkládali individualističtí i kolektivističtí intelektuálové do tohoto věku završujícího tisíciletí! Byly rozemlety verdunskými a dalšími mlýnky na maso. A nejen naděje tu vzaly zasně. Vyhasly milióny životů, i lidí, kteří umřeli na válku po válce. Poničeny byly hodnoty duchovní, které se zdály pevně vyzkoušené, hodnoty materiální sloužící životu, hodnoty v talentech a schopnostech, jež se nestačily rozvinout.

Všeobšáhla válka zanechala po sobě nepřehlednou škálu zážitků – těch, kteří ji zažili na frontách, kteří ji prostáli ve frontách, jimž vtrhla do života přímo nebo oklikou, následkem a výsledkem. Byly to zážitky vždy také osobní, čas jim bral na podrobnostech, ale nikoliv na hlavních pocitech. Vedle nich se utvářely zážitky skupinové, vědomé, ba cílevědomě pojmenovávané, opřené o společně prožívanou realitu a zároveň ji vykládající podle „zájmu“, tedy v duchu společného pocitu, společných měřítek a hodnocení, nezřídka zase pro společný záměr. Byly tak formovány zážitky stavovské, byla snaha najít a pevně zakotvit společný zážitek národní. Zdálo se, že válečným zážitkem se propojila nadnárodní, celosvětová „ztracená“ generace, jejíž úděl bude výstrahou. Ztracenost byla však pochopena i jinak, podnítila hněv, nenávist, běsy, touhu po odvetě, po dohnání promarněného, po dosažení a ještě překonání zisků, které před lety slibovala světová válka.

Válečný zážitek zplodil také pochopitelný strach ze světové války, možná ještě hrozivější, než byla premiéra, úpěnlivou snahu nedopustit ji, dostat se do ní, nestát se její obětí. Vznikal dokonce tam, kde by se zdál převážet pocit hrdosti z vítězství, z toho, „že jsme jim to natřeli“. Bylo to totiž příliš drahé vítězství, jehož cena se nedala brzy jen tak zaplatit.

„Jste všichni ztracená generace“ – tato slova Gertrudy Steinové vepsal jako motto do svého románu *„Fiesta. I slunce vychází“* Ernest Hemingway. Je to bezvýchodný román. Také Scott Fitzgerald smýšlel stejně (*Na pokraji ráje*): „Když tato generace dorostla, našla všechna božstva svržena a víru v člověka v základu ořezanu.“ „Ztracenost“ vyjádřil zvlášť drsně Erich Maria Remarque (*Na západní frontě klid*): „Nejsme už mladí. Nechceme už brát svět útokem. Bylo nám osmnáct let a začínali jsme milovat svět a život; museli jsme na své ideály střílet. První granát, který dopadl, trefil naše srdce. Jsme vyloučeni z toho, co pracuje, snaží se, pokračuje. Už na to nevěříme, věříme na válku.“

„Ztracenci“ měli štěstí – válku přežili. Jenže obyčejné lidské štěstí vypadá jinak, má jiné zdroje a důvody. V jejich štěstí byl nevyhladitelný smutek, třebaže nemusel být

navenek znát. I hrdost na přežití se objevovala, ale s tímto motivem nevyznávala naplno, spíš pokorně i plaše.

Některá společenství však měla pocit hrdosti ve válečném zážitku pevně ukotven. Týkalo se to i národní společnosti české. Pojímám válečný zážitek také jako interpretaci smyslu, průběhu a výsledku války; jde mi o vztahy ke světové válce vzniklé po ní, v nichž se zhodnocovala, povyšovala a třeba i proměňovala individuální zkušenost právě vlivem obecnějšího pojetí smyslu a výsledku války. Výsledek je v tomto případě integrální, dokonce nejdůležitější součástí válečného zážitku. V Německu k tomu najdeme zvlášť zřetelný příklad. Byl tu, a ne úspěšně, prosazován názor, že Německo prohrálo válku nikoliv na bojištích, ale ve Versailles. Pocit prohry, která nesmí zůstat trvalou a má být odčiněna, ještě umocňovalo to, že nešlo o porážku „obyčejnou“, ale o rozmetání představ a nadějí ve vznik říše rozpjaté vítězstvím o území, o imperiální sféry vlivu bezprostředního i plynoucího z nového postavení říše ve světě.

Také v českých zemích dal podobu hlavního válečného zážitku válečný výsledek. Jmenoval se tedy Československo. Nejen sám jeho vznik, ale výklad okolností jeho zrodu formovaly obsah tohoto válečného zážitku. Nebyl jediný, ostatní se však k němu vztahovaly, nebo k němu nějak patřily.

Většina českých vojáků prožila válku v rakouských uniformách, válečný zážitek z tohoto prostředí dostal ale literární a pak ideologickou podobu Švejka. Do obecnějšího, antiválečného smyslu se Švejk povznese později, zprvu měl být chápán – nikoliv z vůle Haškovy – jako satirický výsměch rakouské armádě. Tvořil jednu stránku poválečného českého poměru k ní; druhou bylo utrpení, se službou v ní spojené, jakoby vrchol třicetiletého českého strádání pod pobělohorskými a následnými Habsburky, které patřilo do české nacionální ideologie 19. století. Tuto kulminaci ještě utvzovaly prožitky zázemí, od politického náporu německého nacionalismu na počátku i pak ještě v průběhu války, až po důsledky hospodářského zhroutení Rakouska. Český válečný zážitek tu vyzníval jako potvrzení toho, že Rakousko nebylo schopno být příznivou státní schránou pro český národ. Jeho existenci dokonce ohrozilo. Jevilo se to jako vážný argument pro vznik Československa.

K němu se váže i další podoba českého válečného zážitku, jímž byly legie. Tady dostal zážitek většinou heroickou podobu. Radikální český nacionalismus ji ještě stupňoval oslavou vojáctví a velitelské autority, které měly také dávat zapomenout na jisté demokratické principy v legiích. Legie povyšované na hlavní zážitek přímo z válečných polí dokazovaly, že záliba v utrpení a pasivitě, prý tak vlastní české povaze a českým dějinám, byla více ideologickým postojem a že se s ním snášel i postoj zcela opačný. A měl se v české historii o co opřít a právě v legiích se o to také opíral. Český válečný zážitek – ale nejen on – si tak na první pohled libuje v paradoxech: na jedné straně Švejk, na straně druhé legie.

Nade vším se ovšem vznášel a vše spojoval vznik Československa. Pocity měly zase póly – zázrak, samozřejmost. To druhé vzhledem k sebeoceňování vyspělosti české společnosti. To první ještě povýšeno pocitem zvláštní přízně Dohody. Včera ještě neznámí Češi a ještě neznámější Slovinci se prý stali téměř jejím miláčky. Tak o tom referovala delegace českých politiků, která se počátkem listopadu 1918 vrátila ze Ženevy z porad s Edvardem Benešem o postavení zahraničního odboje. Zásluha za to byla připsána Masarykovi, Štefánikovi, Benešovi, legiím. Pověst o zvláštním zájmu Dohody na

Československu byla pak nadále rozšiřována, pěstována a utvzoována a veřejnost ji ráda přijímala. Stačily jí důkazy à la spojení s Francií, aby jí vše znělo reálně. Oplácela důvěrou (pak, ve třicátých letech, důvěrou v realnost spojení) a dokonce – vzpomněme Halasových veršů – láskou. Proto také ona hloubka zklamání mnichovského, která pak jen znásobila jeho důsledky ve smýšlení české veřejnosti.

Moderní demokracie stála proti teokracii – tak vyložil Masaryk podstatu světové války, i když v ní uviděl ještě celou řadu příčin souvisejících s krizí moderního člověka, evropské civilizace a kultury. Toto pojetí přijala většina české společnosti, třebaže o něm hlouběji nepřemýšlela. Nejen ji smiřovalo se světovou válkou, ale brala válku ze strany Dohody jako nezbytnost, ač ji zároveň jako válku rakousko-německou odsuzovala. Nebyl to, jak jsme už konstatovali, první a také jediný paradox v jejích postojích. Válka jako by byla spravedlivým trestem Rakousko-Uhersku, že ji rozpoutala a že z ní chtělo vyjít vítězně změněné, zcentralizované, německé a s německou říší objaté a pevně spjaté. Válka jako by pak byla spravedlivým činem Dohody, přinejmenším v duchu těch válek, které 19. století povolovalo jako „normální“, když na jejich konci bylo národní osvobození, sjednocení, nebo progresivní společenský vývoj. Na ně se vztahovala známá Clauswitzova teze o „pokračování politiky změněnými prostředky“. Výsledek ospravedlňoval oběti.

Česká literatura se však také starala, aby se nezapomnělo ani na válečné hrůzy, ani na zmatky, jež vypuknutí války působilo v českých hlavách. Loajalita vůči válčícímu Rakousko-Uhersku nebyla vlastní jen určité politice, ale také, zvláště v prvních válečných letech, nemalé části české veřejnosti (viz např. válečnou trilogii Boženy Benešové). Pravicová nacionalistická publicistika chtěla zase na základě svého pojetí světové války a české účasti v ní vypěstovat kult vojáctví a včlenit ho do svého systému „elit“. V žádném případě do něho neměli patřit humanističtí intelektuálové.

Uzpůsobené nacionalistické interpretace válečného zážitku pomáhaly v Německu i jinde nastolovat totalitní systémy. Toužily po „nových“ válečných zážitcích a v roce 1939 si je přivolovaly.

„Máme ji do smrti v krvi jako tlučené sklo,“ napsal o druhé světové válce Jiří Šotola z ročníku 24. Netýkalo se to jen této části mladé české generace, která s dalšími ročníky mj. poznala totální nasazení. Stalo se to obecným pocitem, a nejen českým, ale mnohých, kdo zblízka zažili a přežili. Češi a zblízka? Samozřejmě, i když muži nemuseli do pole (v roce 1938 chtěli, nebo se aspoň k tomu hotovili), a i když válečná fronta nevystavila zemi zničení. Válka však zasáhla Čechy jako národ až k samé existenci. Naplno se o tom dozvídali po ní, tušili to však za válečných let intuitivně a také to už dílem reálně poznávali. Tato neobyčejnost druhé světové války, totiž její vyhlazovací cíl vůči určitým národům a skupinám obyvatel v záměru hlavního původce, se objevovala v českém válečném zážitku a spoluformovala ho. Umocněna byla tato jeho fundamentální součástí tím, že nepochybným původcem války bylo Německo – nebo, v poválečném vyjadřování a smýšlení jednoznačněji a úderněji Němci. Poválečné smýšlení je zase označilo za odvěké nepřátele, s argumenty z prožité války.

Poválečná česká reflexe války měla úvod v závažné události předválečné. Její specifickou stránkou se totiž stal Mnichov. Válka začala v Praze, tvrdil po válce hojně rozšířený český názor. Myslelo se přitom jak na březen 1939, tak na září 1938. Mnichovský díl českého válečného zážitku utvářelo několik faktorů. Především jej vyvolalo

válečné ohrožení nacistickým Německem; pro poválečnou dobu však ono zpřesňující přídavné jméno škrtněme, tedy Německem. Česká společnost přivykala po polovině třicátých let možnosti bránit se vojensky, přesvědčována a sama sebe přesvědčující, že v takovém případě nezůstane sama. Klenotem erbovním se proto stala mobilizace z 23. září 1938 – důkaz proti všem kritikům vtiskujícím češství při hanu zbabělosti. Časem, s léty, jako by se mobilizace z mnichovského prožitku vytratila. Jistě, zasáhlo ji vzápětí vzdání se ultimativnímu diktátu, ale překryla ji především mnichovská otázka otázek – podrobit se, nebo neodejít z pole? Přitom do této tak specificky české a jako by věčné diskuse (spíše řečnické, protože účastníci většinou názory jiných nezajímají) musí být mobilizace zahrnuta, brána tedy nanejvýš vážně, přes nedostatky v dlouhodobé přípravě armády. Nesvědčí však jednoznačně pro některý ze dvou zcela protikladných názorů na chování koncem září 1938. Ještě v prvních poválečných letech působila mobilizace na hloubku prožitku z Mnichova. Také činila pravděpodobnější jinou podivnou politikou tezi, jež se objevila hned v roce 1945: podlehnutí mnichovskému velmocenskému příkazu dostávalo i etické hodnocení a posvěcení, bylo představováno jako vysoká oběť světu nepřipravenému na zápas s fašismem, appeasementem zahlcené Evropy, falešnému a falzifikujícímu míru. My jsme připraveni byli – znělo výmluvně i (dovnitř) omluvně. Dokonce jsme byli hotovi vzít na sebe první úder a odolávat mu, dokud protivník nenarazí na celou koalici, rozváděla český postoj tato interpretace září 1938. Doklad – mobilizace. Rozkazy z 30. září K noze zbraň!, Čelem vzad! Odchod! byly politickým rozhodnutím, připusťme i politickou nutností, ale bez jakékoliv etické hodnoty. Politická porážka je také porážka. Zmírňovala ji naděje, že byla prohrána „bitva“ a že válka určitě přijde. S tím také počítal a na to do budoucna spoléhal Beneš. Zmíněná etická spoluargumentace prohlubovala tu součást mnichovského zážitku, která obsahovala tvrdou kritiku Západu. Spolu s průběhem války působila na mezinárodní orientaci české společnosti a politiky.

Politicko-etickou součástí mnichovského zážitku se stal také obecně už za války rozšířený pocit „pravdy“, dokonce jakéhosi, byť tragického zadostiučinění. Vyplynul z přesvědčování Evropy v roce 1938, že Německu nejde jen o Československo a už vůbec ne o sudetské Němce. „Po nás budou postiženi jiní,“ vyjádřil toto smýšlení hned 30. září 1938 ministr zahraničí Krofta vyslancům západních mocností. A byli. Mnichov se stal, a právem, v názorech české společnosti oním faktorem, který pak rozhodl o místě Československa ve světové válce. I o tom, že Československo se jí jako reálný stát nezúčastnilo a že s válkou se musel spojit boj za jeho obnovu. V tom je český válečný zážitek z první a druhé světové války společný, jeho obsahem, byť ne jediným, je zápas o zrod a znovuzrození Československa.

Mnichovský zážitek umocněný a potvrzený březnovým z roku 1939 působil ještě dalšími momenty a událostmi z oné pohnuté a málokdy tak nehostinné české historie. Týkaly se vztahu k jiným národnostem, s Čechy dosud sdílejícími československý stát. Pro českou společnost se těžkým šokem stal 14. březen 1939, odchod Slovenska ze společného státu a společného osudu. To druhé se pociťovalo už od října 1938, na Slovensku se především přičiněním již mocných, ba všemocných luďáků neprožíval Mnichov tak jako v českých zemích. Není pro naši tematiku důležité zjišťovat důvod, podstatné bylo, co česká společnost cítila (samozřejmě se v tom odrážel její celkový poměr ke Slovensku po roce 1918). Jisté racionální důvody pro slovenský 14. březen nechtěla česká společnost, přímo znásilněná protektorátní okupací, vnímat, ani pak po roce 1945.

Pro ni byl podstatný výsledek a důsledek, a ty konec konců podstatnými byly. Také tím, a během války dokonce hlavně tím, že přiváděly Slovenskou republiku do fašistického bloku. Tedy na stranu a do tábora válečníků, na jejichž porážce závisel nejen osud český, ale i světový. Pociťovalo se to i jako „zrada“ demokratické tradice společného státu, ač tato zatím ještě nevyzrálá tradice brala notně za své i z vůle a aktivit mocnější české pravice v Druhé republice, byla jí také „zrazována“. S Mnichovem a „Pomnichovem“ tak často spojovaný pojem zrada oslaboval, nebo vůbec nepřipouštěl uvědomění si zvlášť citelné české historické tragédie, totiž i vnitřní pád masarykovského pojetí československé státnosti. Značná část nečeských občanů Československa se s ním rozloučila snadno, nebo si je vůbec nepřála. České pomnichovství navíc ukázalo, jak tenká byla i česká vrstva kultivované masarykovské demokracie. Tuto skutečnost česká společnost nevnímala a stále ji jako by přechází.

Mocnou součástí mnichovského zážitku bylo i to, co mimo jiné způsobilo, že už nebylo po druhé světové válce možné obnovit právě masarykovský model Československa založený na demokratické státnosti a usilující o moderní pojetí svobody a sociálního soužití různých národností. Šlo o chování většiny Němců v českých zemích a jeho interpretaci v českém prožitku a paměti. V nacismu spatřovala česká veřejnost vrcholení pangermanismu, a podle toho posoudila i ztotožnění se českomoravských Němců s Třetí říší. Pociťovala tuto „kulminaci pangermanismu“ jako ohrožení až k samým národním kořenům. Průběh světové války ji v tom utvrdil. Tento zážitek podněcoval k radikálním poválečným řešením česko-německých vztahů, v očích nositelů je zdůvodňoval a ospravedlňoval. Právě i síla tohoto prožitku a jeho vyostření nacionálně formulovaná hlavní příčina spěly nakonec k výsledku nejdramatičtějšímu.

Záříjový a březnový šok způsobily na jaře 1939 i zvláštní vztah Čechů k válce, která ještě nebyla. Asi jediní v Evropě – kromě jejích nacistických původců kolem Hitlera – si přáli, aby byla. Toužili po ní, vložili do ní své naděje, spojili s ní svou budoucnost. Představovali si ovšem její podobu jinak, než jak se pak vytvářela, především čekali její rychlý průběh vrcholící porážkou Německa. Tato prvotní neshoda mezi představou a skutečností se pak také na válečném zážitku obtiskla. Léta 1939–1945 promítnutá do něho mají obraz nutně složený z mnoha zkušeností a z jejich uložení do paměti, která je vždy selektivní. „Masovou“ byla zkušenost s protektorátem, s jeho prožitím a přežitím, individuálním a kolektivním. Přežití bylo přímo a jen závislé na výsledku války. Nemožnost plné české či československé účasti ve válce ještě povyšovala poměřování a oceňování úlohy těch, kteří válčili, zvláště mocností. Proto pak mohla trvale, i politicky, působit síla stalingradských děl. Prožití a přežití protektorátu se v paměti jeho obyvatel usadilo jako mnohem nesnadnější životní úsek, než jak se zřejmě jeví pod vlivem určité publicistiky mladším pokolením.

Také odboj dostal v paměti širší rozměry, než jakými se skutečně vyznačoval. Bylo to způsobeno i tím, že česká rezistence měla z více důvodů omezené možnosti a prostředky vyjádření a také určité specifické „nebojové“ formy. Záměna odporu – tedy nepřijetí toho, co okamžitě i perspektivně sledovala nacisticko-německá okupace, a odboje – aktivního vyjádření odporu, k tomuto nadceňování rezistence také přispěla.

Zvláštní ráz dodal českému válečnému zážitku konec války v českých zemích. Válka tu nepochybně končila (její přiblížení rozhodlo o povstaleckých akcích, o pražském povstání), německý nacismus zároveň předváděl od zimy 1944–1945 naplno svou

podobu (převozy vězňů, pochody zajatců, útoky „národních hostů“). Osvobození se propojilo s koncem evropské války, a tak bylo jisté, že je opravdu po válce. Dalo se tedy hned také „účtovat“: nenávist a touha po odplatě byly bezprostřední, nemusely se obávat případných nepříznivých důsledků, našly dost dalších důvodů ve svědectvích z koncentráků a vůbec z perzekucí. Dalo se také jednoznačněji radovat a oslavovat: záchrana, vítězství, budoucnost převládly nad pocity zkázy, děsu, depresi z válečných hrůz. Vítězství se samozřejmě jmenovalo především život, ale také Československo. Česká společnost jako by si zase potvrzovala životnost Československa. Už ale nešlo o „původní“, demokraticky modelované Československo.

Nutně musely působit sociální zkušenosti zvláště ze třicátých let a sama válka jako sociální krize. Otázkou bylo, do jakého konceptu a jeho realizace se tyto zkušenosti promítnou. Příliš brzy to přestalo otázkou být. Přijímaná sociální a politická řešení zasáhla demokracii. Jejich prosazování a akceptování bylo o to snažší, že demokracie – přes válečné vítězství antifašismu a antinacismu – nevyšla bezprostředně z války posílena. Posílena a utvrzena byla a je až v dalších desetiletích a v perspektivě. Nové bylo Československo národnostně. Zčásti etnicky „vyčištěné“, přitom nacionalisticky vyhraněnější v obou česko-slovenských částech. Nacionalismus povzbudila válka všeobecně a nebývale; v různých zemích a společenstvích si pro něj našli ještě své důvody. Oboje platilo také pro českou a slovenskou společnost. V případě české tu paradoxně působilo i oslabené sebevědomí od konce třicátých let způsobované útoky na její identitu a porážkou československého státu.

Osvobození v bezprostředním českém válečném zážitku dominovalo; nešlo přitom o osvobození v užším slova smyslu, tedy jen o závěrečný válečný akt. Zážitek obsahoval sice také vítězné finále, ale měl v sobě vše, co se prožívalo a cítilo od mnichovské porážky. Už ovšem s vědomím „šťastného konce“. Znat je to i v české poválečné literatuře, nejvíce v poezii, ale v umění vůbec. Komunistická politika ostatně usilovala osvobození jako nejdůležitější válečný zážitek zoficiálnit, a to v jí prospěšné ideologické interpretaci. Jistě i tato funkce osvobození vedla před lety některé mladší české politiky a publicisty k otázce, na co vlastně vzpomínat a co slavit při 50. výročí konce druhé světové války. Ostatně je překvapivě a zaskočily samy světové oslavy, jako je udivuje lpění na určitých zásadních válečných výsledcích a důsledcích. Občasné rozhořčování starší generace nad tím má argument právě také ve válečném zážitku. Výhoda? Takového válečného prožitku se jistě každé pokolení rádo vzdá. Zátěž? Svět je krásný, ale sociální svět je složitý a tragédie typu válek ho činí ještě komplikovanějším. Břemenům se žádná generace nevyhne. Cítí-li je, měla by se snažit jim i rozumět. Závažné zážitky se prostě neponechávají jen citu. Proto je racionálně zkoumá i historie. Aniž přehlídí jejich citovou stránku.

The Czech Experience in Two World Wars

Robert Kvaček

The „experience of war“ as the subject of rational research is clouded by levels of experience such as specific physical suffering, the collapse of an individual's system of values, the feeling of heroism, the post-war reflection on war and the intertwining of individual and collective experiences and furthermore specifically as the interpretation of senses, the course and results of the war and additionally as the relation of the war-time political powers to their counterpoint, the post-war powers.

ČESI A SLOVÁCI V KONTEXTE EURÓPSKÝCH DEJÍN 20. STOROČIA

Dušan Kováč

Malé národy a malé historiografie venujú obyčajne časť svojho úsilia riešeniu otázky aký je ich prínos k civilizácii a civilizačnému pokroku. Alebo ešte presnejšie: ako je tento ich prínos vidno, ako sa vyníma a vydeľuje na pozadí svetových dejín. Čo sme dali svetu? – Tak znie obyčajne otázka, z ktorej vytrča pátos, ale aj akási frustrácia. Inou podobou tejto otázky je neustále hľadanie zmyslu vlastných národných dejín. Veľké národy, ktoré sú spravidla egocentrické a introvertné nepoznajú takto položenú otázku a spravidla jej dikcii ani nerozumejú.

Otázka o viditeľnosti národa v širšom dejinnom kontexte je zodpovedateľná na princípe puzzlového efektu. Puzzlový obrázok tvorí celok, zložený z rôznych väčších i menších častí, v ktorom aj tá najmenšia čiastka nesmie chýbať, aby bol obrázok úplný. Aj vtedy, ak je to celkom nevýrazná časť modrej oblohy. Ak vykrojíme, vyčleníme, národnú jednotku z väčšieho celku a začneme ju skúmať izolovane, vystavujeme sa nebezpečenstvu, že cez takto zväčšenú optiku nedokážeme vidieť reálne súvislosti a dostaneme sa buď na pozíciu národného bolestinstva a frustrácie, alebo opačne, na pozíciu národnej výlučnosti a nabubrelej národnej mytológie.

Takto položená otázka korešponduje s tým ako si kládol otázku o „zmysluplné oblasti historického bádania“ po prvej svetovej vojne Arnold Toynbee. Jeho kritika skúmania dejín iba v národnom kontexte vychádzala z poznania nedostatočnosti takéhoto obmedzeného, z väčšieho celku vykrojeného celku. Je to možno náhoda, ale v každom prípade náhoda významná, že v úvode k svojej rozsiahlej práci *Study of History* ako takpovediac exemplárny príklad nedostatočnosti uvádza československé, české a špeciálne aj slovenské dejiny. Myslím, že má zmysel Toynbeeho stanovisko odcitovať: „Predstavme si nyní, jako *reductio ad absurdum*, že sepisujeme dějiny Západní společnosti s centrem v jednom z oněch států, které vznikly až na konci války z let 1914–1918. Znamenalo by to sepisovat dějiny společnosti, jež existuje již déle než dvanáct století, z hlediska národa, jehož existence není dosud bezpečně zajištěna. Zůstává dosud diskutabilním problémem, zda vůbec existuje nějaké československé nebo jugoslávské národní vědomí. Takové vědomí nepochybně ještě nedávno, před nějakými padesáti lety, vůbec neexistovalo, a i kdybychom se pokusili předložit dějiny Západu na podkladě jedné části těchto rodících se národností, tzn. Čechů nebo Slováků či Srbů nebo Chorvatů, jejichž dějiny, jako dějiny odlišných skupin, sahají podstatně dále, obrovská absurdnost takového počínání – byť ne třeba ve vztahu k relativnímu věku, ale ve vztahu k relativní populaci a územní rozloze – by byla jasná na první pohled... Zjistili bychom rovněž brzy, že není nejen možné napsat slovenskocentristické či chorvatskocentristické dějiny Západu, ale ani slovenskocentristické dějiny Slovenska či chorvatskocentristické dějiny Chorvatska... Zjistili bychom záhy, že o každou zkušenost, kterou prošli, a o každou činnost,

ktorej sa zabývaly, se delili s jinými společenstvami, jejichž podíl byl větší, a proto bychom při pokusech učinit jejich dějiny srozumitelnými byli nuceni rozšiřovat naše zorné pole tak, aby postupně zahrnovalo nové a nové národy. Pravděpodobně bychom museli v tomto ohledu postupovat tak dlouho, až bychom obsáhli celou Západní společnost.“¹

Aj keď sme ochotní sporiť sa s Toynbeem v niektorých detailoch, je nesporné, že jeho základná myšlienka – české i slovenské dejiny sú plne pochopiteľné iba v širšom kontexte, t.j. v kontexte dejín Západu ako ich vymedzil v svojej práci, je nielen správna, ale aj produktívna. Žiada sa doložiť, v tomto puzzle dejín Západu predstavujú české a slovenské dejiny malé čiastky, ale nemôžu tam chýbať. To je odvrátená strana Toynbeeho koncepcie, ktorá je zrejme málo viditeľná z Londýna či z Paríža, zato viac z Prahy, Bratislavy, či Zahrebu. V Toynbeeho chápaní sú české i slovenské dejiny súčasťou euro-atlantickej civilizácie, ktorú on sám nazval „západnou“. Nemusíme akceptovať Toynbeeho koncepciu dejinného vývoja, ani jeho vymedzenie jednotlivých civilizácií, zdá sa byť však nesporné, že české i slovenské dejiny prebiehali v zásade v ním vymedzenom rámci. Americký kontinent ako súčasť tejto „západnej civilizácie“ hrá špeciálne v slovenských dejinách pomerne významnú úlohu, hlavne v prvej polovici 20. storočia. Existencia Slovenskej ligy a činnosť jednotlivcov akými boli Jozef Murgaš, Albert Mamey, Michal Bosák či Štefan Roman vytvárali pevné prepojenie medzi slovenskou časťou „starého kontinentu“ a Amerikou. Je nesporné, že aj takí jednotlivci, ktorí sa uplatnili svojimi vynálezmi (Jozef Murgaš, Štefan Banič) majú väčší význam ako „Slováci v Amerike“ a ich vplyv na vývoj „nového kontinentu“ bol podstatne menší, z hľadiska vývoja americkej civilizácie vlastne zanedbateľný.

Ak sa zaoberáme českými i slovenskými dejinami nie s ako *intelligible*, ale ako s *visible field of historical study*, a ak pritom chceme mapovať túto viditeľnosť v rozmedzí celého 20. storočia, prvá otázka smeruje k tomu, čo sa o Čechoch a Slovákoch vedelo vo svete, ale hlavne v Európe, na začiatku storočia.

Aj keď bolo 19. storočie storočím nacionalizmu, svet, a hlavne Európa, delili sa predovšetkým na štáty. Tento štátny rámec bol rozhodujúci pre členenie kontinentu, ale aj pre jeho vnímanie. Obyvatelia Habsburskej monarchie boli vnímaní ako Rakúšania, po vyrovnaní roku 1867 sa Maďari veľmi usilovali, aby sa Uhorsko chápalo ako samostatná krajina. Usilovali sa o to aj pred vyrovnaním, avšak až po ňom malo toto úsilie viditeľný úspech. V tomto zmysle boli Česi často vnímaní ako Rakúšania a Slováci takmer výlučne ako Uhri. Tak vnímali situáciu v strednej Európe v hlavných európskych metropolách – v Paríži, Londýne, Berlíne, Ríme. Ak by sme sledovali vtedajšie najrozšírenejšie a najvplyvnejšie médiá – denníky, zistili by sme, že sa v európskych metropolách vedelo niečo o Čechoch, avšak Slováci ostávali prakticky v úplnej anonymite.

Vedomosť o Čechoch vyplývala jednak z historického kontextu, jednak z určitého, aj keď iste obmedzeného, vplyvu niektorých intelektuálnych kruhov. V Paríži to boli tamojší slavisti, hlavne Ernest Denis a časopis *Revue des deux mondes*. Vplyvná a

¹ Citované podľa českého prekladu: TOYNBEE, A. J.: *Studium dějin*, Praha 1995 (preložil Viktor Faktor) s. 29.

v umeleckých kruhoch cenená bola aj skupina českých maliarov a grafikov v Paríži.² V Londýne, ale hlavne v USA bol ešte pred vojnou pomerne dobre známy Tomáš Garrigue Masaryk, do určitej miery česká hudba, menej literatúra. Je zaujímavé, že ani v neďalekom Berlíne nevnímali českú otázku ako špeciálny problém, a ak, tak iba celkom na okraji. Najviac figuruje česká otázka u extrémistického Všenemeckého zväzu (Alldeutscher Verband) a to hlavne v súvislosti s ich orientáciou na možný anšlus Rakúska, teda vlastne celého Predlitavska k Nemecku. Tu sa v materiáloch konštatovalo, že v takomto Rakúsku nežijú iba Nemci, ale aj iné národy a v prvom rade vystupovali Česi. V zásade však ani expanzionistickí všenečania nepovažovali českú otázku za nejaký kardinálny problém.³

V anonymite Slovákov a Slovenska sa vytvorili iba nepatrné výnimky. Vedomosť o ich existencii išla často sprostredkované cez Čechov a záujem o nich. Tak tomu bolo v intelektuálnych kruhoch v Paríži. Aká bola neznalosť o Slovákoch možno demonštrovať aj na príklade jednej správy britského konzula v Budapešti. V súvislosti s Apponyiho zákonmi informoval britský konzul o národnostnej problematike v Uhorsku, ktorú aj on, ktorý sa zriedka pohol z Budapešti, začal intenzívnejšie vnímať až potom, keď sa maďarizačné školské reformy stretli s odporom uhorských národov a národností. V svojej správe uviedol, že v Uhorsku žijú okrem Maďarov aj iné národnosti. Vymenoval všetkých, nezabudol ani na Rusínov, avšak v jeho správe nie je ani zmienka o Slovákoch.⁴ Je to náhoda, ale opäť náhoda, ktorá má svoj hlbší zmysel. Keby sa Slováci prejavovali v Uhorsku jednoznačnejšie, nebol by na nich britský konzul celkom iste pozabudol.

V slovenskej literatúre sa spravidla uvádza prípad Černovských udalostí roku 1907 ako príklad toho, že sa Slováci dostali do vedomia európskej tlače. V zásade je to pravda, avšak krátke správy o udalosti veľmi rýchlo zapadli v záplave ďalších správ a sotva zanechali viditeľnejšiu stopu vo vedomí európskej spoločnosti.

Najzaslúžnejšiu prácu v tomto smere urobil nesporne Robert W. Seton Watson a to ako novinár i ako historik. Jeho novinárska činnosť bola významná v tom, že tu nešlo o jeden článok, ktorý sa uverejní a zapadne, ale o seriál článkov, ktoré nechali hlbšie stopy. Jeho historická práca o národnostnej otázke v Uhorsku neovplyvnila iba univerzitné vzdelané vrstvy, stala sa aj „povinným čítaním“ na príslušných oddeleniach v britskom ministerstve zahraničia, čo malo svoj význam hlavne v rokoch prvej svetovej vojny.⁵

Odlišná bola situácia iba vo východnej európskej metropole – v Petrohrade. Tu bola nielen dobrá znalosť českej, ale aj slovenskej otázky. Na českej strane bol hlavnou postavou pred prvou vojnou Karel Kramář so svojimi ruskými konexiami. Slovenská národná strana a ňou vydávané Národné noviny mali v Rusku svoje pevné kontakty. Národné noviny dostávali aj finančné dotácie. Ruský záujem o západných Slovanov

² Z posledného obdobia pozri k tejto otázke práce: HORSKÁ, P.: *Prague – Paris*, Praha 1990; HORSKÁ, P.: *Praha – 1900 – Paříž*, Praha 1992 a tiež zborník: FERENCÚHOVÁ, B. (ed.): *Francúzsko a stredná Európa*, Bratislava 1995.

³ Otázka sa sporadicky objavila v orgáne Všenemeckého zväzu *Alldeutsche Blätter*, hlavne po roku 1905.

⁴ Public Record Office London (ďalej iba PRO), Foreign Office (FO) – 371, 195, konzul Clarke, správa z 11. marca 1907.

⁵ Pozri: R. W. Seton Watson and His Relations with the Czechs and Slovaks, Documents 1906–1951, Bratislava, 1995.

nebol motivovaný nejakou panslavistickou politikou ako sa uvádza v časti literatúry, ale jednoznačne ruskou imperiálnou politikou, ktorá operovala Slovanstvom ako s potencionálnym spojencom. Bol to teda prostriedok ruskej politiky, nie jej cieľ. Dá sa predpokladať, že vzhľadom na početnosť českej a slovenskej emigrácie v Rusku, bola tu aj všeobecná znalosť o Čechoch a Slovákoch väčšia ako v západoeurópskych krajinách. To však málo menilo na celkovo malej viditeľnosti Čechov a hlavne Slovákov v európskej verejnosti.

Situácia sa zmenila v rokoch prvej svetovej vojny. Česko-slovenská zahraničná akcia znamenala pre Čechov a Slovákov vstup do svetovej politiky. Masarykovo memorandum *Independent Bohemia*⁶, ďalšie memorandá predstaviteľov Československej národnej rady (Conseil national des pays tchèques),⁷ mohutná propagandistická ofenzíva v krajinách Dohody, ale aj v neutrálnych krajinách (Švajčiarsko, USA) sa stali veľmi rýchlo známe nielen v spomenutých krajinách, ale sa nimi vážne zaoberali aj v Nemecku a predovšetkým v Rakúsko-Uhorsku. Anabáza česko-slovenských légii na Sibíri preslávila Čechoslovákov na celom svete a dodnes je predmetom pomerne širokého záujmu bádateľov.⁸

V niektorej slovenskej literature, hlavne ľudáckej proveniencie, sa „zviditeľnenie“ Slovenska a Slovákov spochybňuje argumentom, že to bolo zviditeľnenie Čechov a nie Slovákov. Tvrdí sa, že vytvorením Československa sa riešila iba česká, ale nie slovenská otázka. Je pravda, že v nasledujúcich rokoch sa namiesto Československa často používala iba skratka, z ktorej Slovensko vypadlo. Pre väčšiu známosť českej otázky sa často Československo zamieňalo s Českom. To je však iba formalistické hľadisko, ktoré nič nehovorí o podstate česko-slovenského prevratu. Vytvorenie Československa znamenalo nielen zásadný obrat v riešení slovenskej otázky v jazykovom, školskom a kultúrnom zmysle, ale do značnej miery aj v zmysle politickom. A naviac, bolo to odklätie Slovenska z jeho dlhoročnej anonymity. Slovensko sa objavilo nielen v oficiálnom názve štátu, ale vznikli jeho zemepisné a administratívne hranice, ktoré dovtedy neexistovali.

Je pravda, že to nebolo úplné „zviditeľnenie“ Slovenska. Samostatný štát zviditeľňuje krajinu tým, že sa na mape sveta stáva samostatnou integrovanou jednotkou. V tom zmysle nie sú dodnes zviditeľnení napríklad ani Flámi, ani Valóni. Druhý spôsob „zviditeľnenia“ je katastrofa, prírodná, sociálna, politická. Je však veľmi otázne, či známosť a zviditeľnenie vo svete sú hodnoty také dôležité, aby sa kvôli nim národy vystavovali katastrofám, resp. aby iba kvôli nim vytvárali samostatné štáty.

Oveľa viac ako otázka nejakého samoučelného zviditeľňovania zaujíma historikov i politológov otázka, do akej miery sa ktorý národ podieľal na tvorbe historických výziev, programov, resp. ako na nich participuje.

Ak sa obmedzíme na dvadsiate storočie a začneme na jeho začiatku, potom sa pred nami zákonite vynára otázka ako a do akej miery sa Česi a Slováci podieľali na

⁶ Originál in PRO, FO – 371, 2241, 98 – 106.

⁷ PRO, FO – 371, 2602, 98 – 106.

⁸ Z najnovšej literatúry pozri hlavne PICHLÍK, K. – KLÍPA, B. – ZABLOUDILOVÁ, J.: Českoslovenští legionáři 1914–1920, Praha 1996.

vývine európskeho nacionalizmu, resp. na tom, čomu sa hovorí v modernej literatúre národotvorný proces.

Európsky nacionalizmus má svoje ťažisko v 19. storočí. Tam sa európsky nacionalizmus vyvinul z učeneckej, literárnej, jazykovej a kultúrnej fázy do fázy politického nacionalizmu. Výrazom politického nacionalizmu bola idea národného štátu a s ňou spojená požiadavka samourčovacího práva národov. Niekde, napríklad v Nemecku a Taliansku, dospela táto idea k svojmu naplneniu, inde ostávala ako úloha, ktorá sa preniesla do dvadsiateho storočia. V dvadsiatom storočí súčasne dochádza v celoeurópskom meradle k čiastočnému vyčerpaniu tvorivého potenciálu nacionalizmu a začali sa objavovať čoraz viac jeho deštruktívne prvky, ktoré napokon priviedli aj k svetovej vojne. Bolo to znamenanie, že nacionalizmus sa dostal z obdobia vzostupnej fázy a rozkvetu do štádia stagnácie. Romantizmus prvej polovice 19. storočia vystriedalo vytriezvenie, najprv realizmus, potom skepsa. Anticipácia krízy nacionalizmu prebehla najprv v oblasti kultúry, v politike ešte žili idey vyplývajúce z koncepcie národného štátu a v určitých situáciách a v niektorých regiónoch pôsobili stimulujúco. Európske veľmoci neboli schopné udržať rovnováhu pred dynamicky sa presadzujúcimi požiadavkami politického nacionalizmu a ich vlády sa dali na cestu, ktorá napokon priviedla k svetovému konfliktu. Svojím spôsobom príznačné je, že po skončení svetovej vojny tvorba národných štátov prebiehala nie syntézou, ale rozdeľovaním. Inou otázkou je, do akej miery možno v tejto fáze skutočne hovoriť o národných štátoch, napríklad v prípade Československa, alebo Juhoslávie, ale aj v niektorých ďalších. Zdá sa, že tu oficiálna doktrína a národná agitácia neboli celkom v súlade s realitou.

Česi i Slováci na tomto vývine európskeho nacionalizmu participovali. Každý národ zvlášť, ale do značnej miery aj spoločne. Česká politická a kultúrna elita urobila krok od záujmu o jazyk a kultúru k politickým požiadavkám pomerne rýchlo. Ako akceleračný tu nepochybne pôsobilo historické vedomie, spojené s pocitom krivdy a frustrácie zo straty vlastnej štátnosti na začiatku 17. storočia. Toto vedomie sa pomerne rýchlo stávalo majetkom celej národnej pospolitosti, aj keď úspešná národná agitácia v niektorých oblastiach, hlavne na Morave, bola zavŕšená až na začiatku 20. storočia. Výhodné tu bolo aj sociálne rozvrstvenie českej spoločnosti, predovšetkým početnosť strednej mestskej i vidieckej vrstvy, ktorá sa stala hlavným nositeľom národných ideí. Dôležitý je však obsah politického programu. Jadrom programu od Palackého, prakticky až do prvej svetovej vojny bol program českej štátnosti, nie program samostatného štátu. Uskutočnenie českej štátnosti v tejto podobe znamenalo program federalizácie, austroslavizmu, alebo inej formy národnej štátnosti v rámci Habsburskej monarchie. Išlo teda o „vyrovnanie sa“ s Habsburgovcami vo forme podobnej akú dosiahli roku 1867 Maďari.⁹

Slovenský politický program bol takisto programom slovenskej štátnosti, autonómie, federalizácie Uhorska a pod. Nešlo teda o požiadavku samostatného štátu. Táto v slovenskom politickom kontexte absentuje, ak neberieme do úvahy niektoré okrajové programy, až do dnešných dní.

Myslím, že sa táto skutočnosť doteraz málo reflektovala. Bol to iste do značnej miery prejav politického realizmu, nakoľko medzinárodná situácia a situácia v Habsburskej monarchii a špeciálne v jej uhorskej časti nedávala možnosť pre iné koncepcie.

⁹ Porovnaj hlavne KOŘÁLKA, J.: Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích, Praha 1996.

Avšak na druhej strane program akejsi otvorenej štátnosti, resp. štátnosti vo vnútri väčšieho celku – to je program, ktorý je dodnes produktívny, okrem iného aj v neustále sa meniacich koncepciách európskej integrácie.

Program vytvorenia česko-slovenského štátu a jeho realizácia na konci prvej svetovej vojny predstavuje tiež jav, ktorý v európskom kontexte nadobúda hlbší význam.

Československá republika vznikla ako národný štát národa československého. Formálne sa teda malo aj v tomto prípade jednať o všeobecne akceptovanú ideu – každý národ má mať svoj štát. Tento formálny rámec, ktorý sa prejavil predovšetkým v prvých mesiacoch existencie Československa a potom v jeho ústave z roku 1920, nevystihuje však v nijakom prípade obsah toho, čo znamenala Československá republika v európskom kontexte. Na pozadí idey národného štátu tu vznikol štát, ktorý sa súčasne, a to už od svojho vzniku, pokúsil prekročiť tento príliš zväzujúci a už vlastne nie celkom moderný rámec národného štátu v etnickom, ale aj politickom zmysle. Československá republika sa budovala ako moderný demokratický štát. Princípy demokratického, parlamentného republikánstva sa ťažko zosúladujú s národným štátom. Národnému štátu viac vyhovuje, a to hlavne vtedy, keď sú v štáte početné národnostné menšiny, nejaká forma monarchie, alebo nejaká forma autoritatívneho štátu. Ústava Československej republiky síce hovorila o národnom štáte národa československého, pričom štátoformnými národmi boli iba Česi a Slováci, ale demokratický princíp neumožňuje vylúčiť z politického rozhodovania nijaké menšiny. Demokratický občiansky princíp napokon v Československej republike bol dominantným a potlačil oficiálnu, úzko chápanú doktrínu.¹⁰ Ukázalo sa to nielen vo vzťahu k menšinám, ale vo vzťahoch vo vnútri štátoformného národa, teda medzi Čechmi a Slovákmi. Slovenská svojbytnosť nedostala vyjadrenie v ústave a v oficiálnej doktríne, avšak uskutočňovala sa do značnej miery v praxi.¹¹ Na konci prvého desaťročia existencie Československej republiky začalo dozrievať prvé ovocie demokratického občianskeho vývoja. Časť odbojných menšín začala prechádzať od negatívizmu k aktivizmu, čo dostalo aj formálne svoje vyjadrenie v účasti nemeckých strán vo vláde. Tento proces bol do značnej miery úspešný, aj keď napokon ostal nedotiahnutý. Do vývoja zasiahla medzinárodná situácia, na ktorú bola Československá republika veľmi citlivá. Medzinárodná situácia, hlavne nástup nacizmu v Nemecku, ovplyvnili napokon aj postoj menšín k československému štátu.

Československý pokus o vytvorenie moderného občianskeho štátu na pozadí národnoštátnej doktríny skončil Mnichovom. Po roku 1945 sa v obnovenom Československu dostala najprv do popredia otázka vzťahu Čechov a Slovákov. Opať tu bol rozdiel medzi oficiálnou doktrínou, ktorá uznávala dva samostatné národy a medzi politickou praxou, ktorá sa pokúšala o obnovenie centralistického modelu medzivojnového Československa. Tu však rozdiel medzi doktrínou a praxou dopadol v neprospech praxe a v neprospech perspektívnejšieho riešenia. Napriek ilúziám a napriek mnohým sklamaniam na slovenskej strane, bol ešte roku 1989, aj po štyridsiatych rokoch komunistickej diktatúry, tento štát relatívne pevný. Jeho rozpad nebol dôsledkom národného pohybu a neuskutočnil sa v dôsledku realizácie sebaurčovacieho práva. Je to nesporné jeden

¹⁰ Z novších prác pozri najmä zborník: Slovensko v politickom systéme Československa, Bratislava 1992; Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě, 1 – 2., J. Valenta – E. Voráček – J. Harna (Eds.), Praha 1999.

¹¹ Porovnaj KOVÁČ, D.: Slováci – Česi – dejiny, Bratislava 1997; RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945, Bratislava 1997.

z najzaujímavejších fenoménov európskeho vývoja konca 20. storočia, ku ktorému sa budú historici ešte dlho vracieť.

Ľudácka historiografia v snahe bagatelizovať význam prvej republiky pre Slovákov vytvorila tézu, ktorá sa ešte aj dnes objavuje: Vznik Československa bol iba riešením českej otázky, slovenská otázka riešená nebola. Z tejto základnej premisy sa potom vytvoril záver: Až ľudácky program predstavuje riešenie slovenskej otázky. Nekorektnosť základnej premisy vedie, prirodzene, k nesprávnemu záveru. Pritom v propagande sa objavovali a aj objavujú aj také názory, že Slovensko bolo českou kolóniou, vykorisťovanou ekonomicky a utláčanou sociálne i politicky. Analýza postavenia Slovenska po ekonomickej i politickej stránke pritom už dnes dovoľuje vidieť otázku česko-slovenských vzťahov i otázku postavenia Slovenska vo veľmi reálnej podobe. Je pritom zaujímavé, že sa v doterajšej literatúre neobjavilo porovnanie situácie v Československu s inými viacnárodnými štátmi. Takéto porovnanie ale vedie k zaujímavému poznatku. Český národ bol v novom štáte nesporné nielen početne najsilnejší, ale hospodársky a kultúrne vyspelejší v porovnaní so Slovákmi, ktorí v dôsledku nepriaznivej situácie v Uhorsku nemohli rozvinúť svoju národnú ekonomickú a kultúrnu infraštruktúru. Táto prevaha bola teda jednoznačná, napríklad v porovnaní s postavením Srbov v Južoslávii, kde Srbi boli najsilnejší početne, politicky a vojensky, nie však v ostatných oblastiach života. Napriek tejto jednoznačnej prevahe sa nedá povedať, že by z nej Česi pre seba nejakú výrazne ťažili a že by sa nožnice v úrovni oboch častí štátu rozširovali. Objavili sa, samozrejme, pokusy situáciu využiť, ale vcelku sa presadila skôr tendencia postupného vyrovnávania. Táto tendencia je celkom zrejmá, keď porovnáme vývoj za celých 74 rokov existencie štátu. Po rozdelení Československa v roku 1993 sa ukázalo, že Slovensko sa svojou úrovňou nijako podstatne nelíši od českých krajín. Vysvetlenie tohto javu by sme mohli hľadať aj v oblasti sociálnej psychológie, aj v demografii, nazdávam sa však, že podstatnou mierou k tomu prispela práve toľko kritizovaná oficiálna doktrína politického československého národa. Keďže bol jeden národ na jednom štátnom území, tendencia k vyrovnávaniu oboch častí pôsobila naprosto prirodzene. Toto si v plnej miere uvedomovali mnohí poprední slovenskí politici i národohospodári. Je pozoruhodné, že si to neuvedomujú viacerí slovenskí historici.

Pokiaľ ide o slovenský nacionalizmus v celoeurópskom kontexte, vznik Československa tu pôsobil ako katalyzátor, ktorý urýchlil a v zásade ukončil národnú agitáciu medzi Slovákmi. Vznikol tak v kultúrnom i politickom zmysle slovenský národ. Určitou raritou, ktorá sa v doterajšej literatúre vôbec neobjavila, bolo, že Slováci sa v politickom zmysle dotvorili ako politický dvojnárod, na základe dvoch rozdielnych politických programov – na princípe československej štátnosti bez ďalších požiadaviek a na princípe československej štátnosti s požiadavkou autonómie.¹² Toto rozdelenie v určitých modifikáciách existuje do súčasnosti.

V období po druhej svetovej vojne sa už v politickom a národnom zmysle neobjavilo veľa takých javov, ktoré by boli zaujímavé v porovnaní s ostatným európskym vývojom. Krátke obdobie „riadenej demokracie“ malo v Československu celý rad zvláštností, tie však vyplývali hlavne z toho, že tu existovala násilne prerušená tradícia parlamentnej demokracie, čo absentovalo v okolitých krajinách. Presadenie komunistickej

¹² O tom podrobnejšie KOVÁČ, D.: Slovensko: Odkiaľ a kam?, in: OS 8.3/2000, tiež Listy č. 4/2000.

totality však urobilo z celej sovietskej sféry vplyvu šedú zónu, kde sa postupne presadil rovnaký typ diktatúry s nepatrnými národnými zvláštnosťami. Po februári 1948 sa pozornosť celého sveta uprela na Československo až roku 1968 v súvislosti s pokusom o reformu totalitného systému. Československá jar mala nesporne celý rad zvláštností – od ekonomickej reformy až po zrušenie cenzúry a vyhlásenie programu vytvorenia „socializmu s ľudskou tvárou“, čo malo znamenať vlastne zachovanie a demokratizáciu toho typu systému, ktorý sa vytvoril v krajinách strednej a východnej Európy. Aj v tomto hnutí možno nájsť určité historické konotácie a pozostatky demokratickej tradície prvej republiky, avšak v zásade to bol jeden z mnohých pokusov vymaniť sa zo železnej klietky, do ktorej sa spoločnosť dostala v dôsledku komunistickej totality. Nešlo o to, klietku odstrániť, ale iba trochu uvoľniť jej mreže. Československá jar 1968 však ostáva stále predmetom študijného záujmu historikov a politológov na celom svete.

Obdobne je to aj s „neznou revolúciou“. Aj tu šlo o jeden z mnohých spôsobov odstránenia komunistickej totalitnej diktatúry. Termíny „nezná“, či „zamatová“ možno vnímať ako vtipnú a pohotovú autointerpretáciu toho, čo sa v Československu udialo. Až na niektoré drobné epizody sa však komunistický systém zrútil bez väčšieho odporu, ako obor na hlinených nohách. Zaujímavé porovnávacie štúdie možno urobiť až pri analýze procesov, ktoré nastali po zrútení sa komunistického režimu. Tu boli rozdiely vo vývoji, vo formovaní sa spoločenských síl a napokon aj v dosiahnutej úrovni politickej a hospodárskej stability značné. Štúdium týchto procesov je však iba v začiatkoch a je to skôr terén pre politológov ako pre historikov, pretože základný predpoklad historického skúmania – pramenný materiál, je zatiaľ iba torzovitý.

Skúmanie účasti Čechov a Slovákov ako samostatných národných kolektívov na historickom vývoji Európy je teda procesom identifikácie vlastnej národnej časti puzzlového obrázku celoeurópskeho vývoja, resp. v Toynbeeho zmysle dejín Západu. Uvedomenie si širšieho celku, v rámci ktorého prebiehal národný vývoj Čechov a Slovákov, znamená súčasne zreálnenie pohľadu na vlastné národné dejiny a tiež určenie kritérií na hodnotenie národného vývoja. Je to cesta k odmytologizovaniu a odheroizovaniu vlastného pohľadu na národné dejiny, ale na druhej strane tiež uvedomenie si svojho pevného, a treba povedať aj nezastupiteľného miesta v dejinách západnej civilizácie.

Zreálnenie postavenia národných dejín ako dejín kolektívu v rámci širšieho kolektívu, resp. civilizácie, umožňuje súčasne vidieť v reálnych kontúrach aj prínos do európskej, resp. svetovej pokladnice vedy a kultúry. Kritériom úrovne vlastného vkladu a vlastnej národnej úrovne potom nemôže byť iba všeobecná známosť, ale aj štruktúrna podobnosť, či rozdielnosť vlastnej národnej vedy a kultúry. Pokiaľ ide o viditeľný prínos, ktorý sa prejavil aj vo všeobecnom akceptovaní výsledkov kultúrnych a vedeckých aktivít, možno povedať, že až po vzniku ČSR roku 1918 sa začala intenzita impaktu v rámci európskej, ale aj svetovej komunity zvyšovať. V prvom období to bolo zjavné hlavne pokiaľ išlo o českú kultúru a vedu. Predpoklady sa tu vytvárali už pred vznikom Československa. Nielen univerzita, vysoké a umelecké školy, ale aj vybudovanie celej vlastnej národnej infraštruktúry v oblasti vedy a kultúry tu vytvorilo predpoklady rázneho vstupu do vedomia európskej spoločnosti. Spisovatelia Jaroslav Hašek a Karel Čapek sa stali trvalou súčasťou svetovej literatúry a tento proces akceptácie vyvrcholil v Nobeovej cene pre Jaroslava Seiferta. Aj český (do určitej miery aj československý) medzi-

vojnový film sa presadil nielen na festivaloch, ale aj u divákov a odtiaľ viedla cesta k takým uznávaným osobnostiam svetového filmu ako Miloš Forman, Věra Chytilová a ďalší. Rovnako to bolo aj v oblasti hudobného a výtvarného umenia a postupne aj vo vede, čo napokon bolo vyjadrené v Nobeovej cene pre Jaroslava Heyrovského.

Slovenská kultúra a veda prešla od roku 1918 závažným vývojom. Predsa však fenomén, ktorému hovoríme „zviditeľnenie“ tu nastúpil podstatne neskôr a aj menej viditeľne. Slovenská veda a kultúra musela v prvom rade budovať vlastnú infraštruktúru, intenzívne preberala a registrovala všetko, čo sa dialo vo svete, a prenikanie navonok – to bola skôr záležitosť obdobia po druhej svetovej vojne. Proces vývoja, ktorý tu prebiehal je možné nazvať „od anonymity k normálnej kooperácii“, pričom slovenská kultúra a umenie sa stali normálnou súčasťou európskej kultúrnej sféry, čo platí hlavne pre film, výtvarné umenie a hudobné, predovšetkým interpretačné umenie. Pre literatúru je stále značným handicapom jazyk. Zložitost' prenikania slovenskej vedy a kultúry do európskej spoločnosti je treba vidieť aj v tom, že v čase, keď vnútorné podmienky na takéto prenikanie boli priaznivé, t.j. vytvorilo sa tu dobré zázemie umelecké i vedecké, vznikla súčasne umelá politická bariéra – železná opona – ktorá pôsobila po celých štyridsať rokov ako brzdiaci faktor.

V súčasnom postmodernom svete, v ktorom existuje značná diverzita, možno hovoriť o určitej rovnováhe európskeho priestoru, aj keď, pochopiteľne, veľké národy majú vždy výhodu nielen v početnosti, ale aj v tradičnej recepcii hodnôt v rámci kontinentu i mimo neho. Prebiehajúci proces európskej integrácie je skôr otázkou ekonomicou (do určitej miery aj politickou), nie však otázkou kultúry, vedy a ani nie otázkou mentality, pretože česká a slovenská veda a kultúra sú už do značnej miery súčasťou európskeho kultúrneho a duchovného priestoru.

Czechs and Slovaks in the Context of Twentieth-Century European History

Dušan Kováč

The historian must soberly deal with the issue of increasing „awareness“ about Czechs and Slovaks in a all-European context. Any bias (imbalance) in this presentation leads to a false picture being created and a loss of reality. This can manifest itself either in a feeling of national frustration or a pompous national mythology. The Czech and Slovak mentalities, as well as their cultures, have already become integrated within twentieth-century European cultural and spiritual spheres through a process characterized as „from anonymity to normal cooperation.“ What remains is to complete the processes of economic and, to a lesser degree, political integration with Europe.

ČESKÉ HISTORICKÉ MÝTY VERSUS MÝTY O ČESKÝCH SOUSEDECH

Jan Rychlík

O různých „mýtech“ v našich dějinách se hovoří velmi často. Co je to historický mýtus? Jednotná a všeobecně uznávaná definice zatím neexistuje a proto si dovoluji pokusit se o vlastní definici. *Historický mýtus je široce rozšířená vymyšlená událost beroucí na sebe podobu quasihistorického faktu nebo pravdě evidentně odporující interpretace skutečné historické události, pokud trvale nebo dlouhodobě působí na historické a národnostní vědomí relativně velké části obyvatelstva.* Vznik a působení historického mýtu je velmi obdobné působení folklórní historické epiky či historické pověsti: na počátku je reálné historické jádro, přičemž však rozhodující není skutečná událost, ale její hodnocení, které musí být jednoznačně kladné nebo záporné, přičemž osoby, působící v události jsou rovněž jednoznačně buď hrdiny, nebo „padouchy“. Etnos (před zformováním moderního národa), resp. národ se s pozitivním hodnocením a hrdinou jednoznačně ztotožňuje a hrdinové se stávají jakýmsi imaginárními vůdci etnosu (národa). „Padouši“ jsou jednoznačně zatraceni a jsou ztotožněni s nepřáteli etnosu (národa), resp. s jeho zrádci.¹ Spojení folklórní epiky či historické lidové prózy (pověsti) s mýtem je velmi úzké. Albánský mýtus o Skanderbegovi jako ochránci národa, bulharský mýtus o králi Markovi jako bojovníkovi proti Turkům nebo srbský mýtus Kosova pole přímo vycházejí z lidové tradice, ať už z folklórní epiky nebo pověstí, přičemž skutečnost, tak jak je v nich opisována, dnes bere naprostá většina Albánců, Bulharů či Srbů za historickou skutečnost a to bez ohledu na reálná fakta. Ta jsou přitom přesně opačná: jak Skanderbeg, tak Marko byli ve skutečnosti tureckými vasaly, přičemž Marko jako turecký vasal dokonce padl v tažení proti křesťanským Vlachům (předchůdcům dnešních Rumunů). Bitva na Kosově poli skončila ve skutečnosti nerozhodně, přičemž Turci měli větší ztráty. Postupný zánik samostatnosti srbských knížat byl způsoben spíše vpádem uherského krále Zikmunda Lucemburského do Srbska, který přinutil regentku carevnu Milici uzavřít s Turky nevýhodný mír.² Úplné podrobení srbského území nastalo ostatně teprve v 15. století.

Své historické mýty mají všechny národy. Jejich úloha stoupá právě v té etapě, kdy se ze středověké národnosti resp. různých etnických skupin začínají formovat moderní národy. Ani u Čechů tomu nebylo a nemohlo být jinak. Až do počátku 19. století byly české dějiny především dějinami českého území. Dějiny v tomto pojetí – to byl především popis událostí, které se odehrály za jednotlivých panovníků. Takto pojeté české dějiny nebyly v rozporu s dějinami okolního světa, ale naopak, tvořily s nimi jeden celek, či lépe řečeno: české dějiny byly jen jakýmsi výsekem z univerzálních světových

¹ Podrobněji rozebírám tento problém ve své knize *Etnos i folklor*. Vezni-4, Sofija 1997, s. 29–73.

² ŠESTÁK, M. a kol.: *Dějiny Jugoslávie*, Praha 1998, s. 72–74.

dějin. V rámci historického vědomí tehdejších lidí, tedy v rámci toho, co tehdy věděl průměrný obyvatel o své minulosti, byl samozřejmě široký prostor pro různé pověsti a legendy. Dnes je známe především v literární redakci Aloise Jiráska, kde vyšly pod názvem *Staré pověsti české*. Jirásek sem zařadil řadu pověstí, které za „staré“ považoval již romantismus, byť mají rozdílný původ.³ Původní staré pověsti se týkaly především konkrétních osobností minulosti, populárních či naopak nepopulárních, kterým lidové podání připisovalo činy, jež nevykonaly (v pozitivním smyslu), nebo naopak nespáchaly. Šlo ještě o mýtus „přednárodní“, etnický, svým způsobem o folklórní epiku.

Transformace starých pověstí a legend do „celonárodních mýtů“ nastává v souvislosti s formováním moderního národa, což v českých podmínkách odpovídá časovému období konce 18. a počátku 19. století. Postavy pověstí (v českém prostředí např. Karel IV., Václav IV., Jan Žižka) se stávají ochránci celonárodních zájmů, resp. bojovníky za národní svobodu. Tato transformace je doprovázena i změnou koncepce dějin. Se vznikem novodobých národů v 19. století začaly být české dějiny chápány nejen jako dějiny českého státního území, ale současně i jako dějiny českého etnika na tomto území, přičemž oba přístupy se kombinovaly. Dějiny Čechů byly ztotožňovány s dějinami českých zemí, k dějinám jiných etnik na území českého státu bylo přihlíženo zpravidla jen tehdy, pokud docházelo ke konfliktu s českým etnikem. V tomto směru nebyl český vývoj něčím zvláštním. České dějiny počátku 19. století musely ovšem reagovat na skutečnost, že starý český stát zde již reálně nebyl, resp. byl přítomen jen potenciálně jako součást habsburské monarchie. Aby se zdůvodnila potřeba jeho reálného obnovení (být opět v rámci habsburských držav), byla vytvořena následující koncepce: v dávných dobách zde měl český národ svůj velký a silný stát, který úspěšně odrazil všechny útoky svých nepřátel–sousedů. Časem byl tento stát oslaben a český národ svým nepřátelům dočasně podlehl. Nyní (v 19. stol.) však nadešel čas, kdy se národ probudí („obrodí“), aby opět dosáhl své bývalé velikosti, což bude také (jednou) znamenat obnovu vlastního státu.

Třeba ještě říci, že v lidovém chápání měla obnova národní velikosti i sociální dimenzi. „Staré dobré časy“ byly totiž (samozřejmě zcela naivně a v rozporu se skutečností) chápány i jako věk sociální spravedlnosti, kdy se chudým vedlo „dobře“, zatímco nyní se lidem daří „špatně“. To současně znamená, že obnova někdejší národní velikosti bude znamenat i obnovu sociální spravedlnosti a lidem se opět bude dařit „dobře“.

Výše uvedená koncepce dějin vyžadovala především akceptaci myšlenky, že český národ (ale obecně to platí o každém národě), jak se vyvinul v 19. století, existoval již v dávném středověku a že je odjakživa jakýmsi personifikovaným subjektem dějin. Oba předpoklady byly objektivně nesprávné, protože ve středověku samozřejmě český národ, tak jak jej dnes známe, ještě neexistoval a z toho také vyplývá, že nemohl být subjektem dějin. Pokud jde o koncept nepřítelů, ničícího silný český stát, ten byl ztotožněn s německým etnikem, ať už za hranicemi zemí české koruny nebo uvnitř. Boje českých knížat s německými císaři, ve kterých šlo o vztah českého státu k Svaté říši římské, resp. o vztah českého panovníka k císaři jako teoretické světské hlavě západního křesťanstva, tak dostaly dodatečně národnostní podtext, který v raném středověku neměly a ani nemohly mít. Obdiv k husitství, který se znovu objevuje v 19. století, zvýrazňuje potom národnostní aspekty tohoto hnutí. České protestantské stavy se jeví jako opory

³ Československá vlastivěda, III., Lidová kultura, Praha 1968, s. 271–272.

českého národního života a jeho samostatnosti. Z tohoto hlediska se pak porážka českých protestantských stavů jeví jako „národní neštěstí bez hranic“ a současně jako konec české samostatnosti.

Koncept českých dějin jako „stýkání a potýkání se“ Čechů se „zlými“ Němci nacházíme v ucelené podobě poprvé u Františka Palackého, byť kořeny tohoto pojetí jdou mnohem hlouběji do minulosti a stopy je možno nalézt dokonce již v humanistickém období. Palacký koncepci výrazně obohatil vyzdvihováním husitství jako vrcholu národních dějin a naopak Bílé hory jako tragédie českého národa. V úvodu ke svým *Dějinám českého národa v Čechách a v Moravě* o tom napsal: „[...] jelikož Římanství dotýkalo se Čechův ne samo sebou, ale téměř veskrze jen prostřednictvím Němectva, může se také říci, že dějiny české zakládají se vůbec hlavně na sporu s Němectvem, čili na pojímání a zamítání způsobův a řádův německých od Čechův.“⁴ A dále „Ze tří válek o záležitosti duchovní, kterými v posledním pultisíciletí národové křesťanství až do dna zbouření byli, dvě první, měvše za příčinu náboženské potřeby, v Čechách povstaly i skonaly, a byly vlastně války české. V jedné národ náš, zachovavší až potud neporušené jádro bytu svého, skutky zářnými celý přemohl takorba svět; ve druhé, zpronevěřiv se sám sobě, nejen nedovedl nic slavného, ale přišel i bez mála na mizinu.“⁵ Přitom do zapomenutí upadla zcela správná Palackého myšlenka vyjádřená rovněž v úvodu, že totiž bytí byla Bílá hora tragédií, musela přijít, protože stavovský stát byl v toku dějin již odsouzen k zániku a absolutismus v dané historické situaci (17. století) představoval přirozený pokrok vpřed. Proto Palacký chápe počátek války třicetileté jako okamžik, kdy Čechy vstoupily do své nové historické doby.⁶

V uvedené koncepci nacházíme hned několik historických mýtů, které přžívají v té či oné podobě dodnes. Je to za prvé představa o odvěkém potýkání Čechů s Němci a za druhé obraz Bílé hory jako národní tragédie a konce české samostatnosti. Z mýtu bělohorského vyplývá vlastně nepřímo i mýtus národního obrození, kdy národ „ukřižovaný na Golgotě Bílé hory“, vstává z mrtvých. Mýtus prodělal ještě další metamorfózu: po roce 1945 (resp. již 1938) byla Bílá hora označována za „první Mnichov“: v letech 1618–1620, stejně jako v roce 1938, byli Češi zrazeni svými západními spojenci, kteří jim odmítli přijít na pomoc. Odtud byly rozvíjeny i některé další paralely: již v roce 1620 se Češi – stejně jako o třista osmnáct let později – obětovali za Evropu a hodnoty západní civilizace, přičemž „zrada“ se spojencům již tehdy vymstila: odmítli přijít Čechům na pomoc proti Habsburkům, protože se chtěli vyhnout válce, a „za trest“ pak museli válčit s Habsburky sami ještě dalších dvacet osm let. Fenomén prvního Mnichova měl ještě další obdobu: westfálský mír z roku 1648, kterým byla habsburská moc v českých zemích ponechána nedotknuta, začal být označován za „druhý“ Mnichov (po Bílé hoře).

Poslední mýtus se týká husitství jako českého národního a sociálního hnutí, i když z dnešního hlediska zůstává tato otázka poněkud stranou. Z husitství byl od poloviny 19. století čerpán mýtus o tzv. „pokrokových tradicích českého národa“, resp. českého lidu, tj. husitství bylo vydáváno za jakýsi vzor demokracie, resp. v komunistickém období pokusu o sociální spravedlnost, na kterou moderní československý (popř. socialistický

⁴ PALACKÝ, F.: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, Praha 1933, s. 17 (vydání neuvedeno)

⁵ Tamtéž, s. 18–19.

⁶ Tamtéž, s. 21.

československý) stát navazuje.⁷ Možno souhlasit s Petrem Čornejem, který napsal, že od poloviny 19. století „koncepte českých dějin s vysokým oceněním husitské epochy zapustila, byť v zjednodušené podobě, kořeny v historickém povědomí národa a těšila se obecné přízni i úctě. Politicky aktivní vrstvy jazykově české společnosti se pod jejím vlivem do té míry ztotožnily s husity, že se dovolávaly jejich příkladu v mohutném státoprávním zápasu let 1868–1871 a spatřovaly v nich (pochopitelně ahistoricky) své předchůdce v boji za občanské svobody a proti klerikalismu.“⁸

Pro člověka majícího alespoň průměrné historické vzdělání nemůže být problém odhalit téměř okamžitě neopodstatněnost a historickou nesprávnost všech uvedených představ. Jak husitstvím, tak Bílou horou se zabýval již před první světovou válkou v polemice s Masarykovou *Českou otázkou* (a tedy vlastně nepřímo i s Palackým) Josef Pekař. Ten správně označil husitství za hnutí středověké, které nemělo nic společné s moderními demokratickými názory o rovnosti lidí a jejich podílu na správě věcí veřejných.⁹ Mýtus, který u Palackého nabývá podobu teze o boji mezi „slovanskou demokracií a německým feudalismem“ jsme vyvrátili vlastně již v předchozím odstavci. Ve středověku nejen že neexistoval německý národ, ale do roku 1871 neexistoval ani jednotný německý stát, se kterým by český stát mohl bojovat. Ve vztazích českého panovníka k jednotlivým německým státům – především samozřejmě k Sasku, Bavorsku a rakouským zemím, které sousedily s českou korunou – se střídala spolupráce a konflikt, což ovšem platí i o vztazích českých panovníků k ostatním sousedům – Polsku a Uhrám. Vztah k císaři od 15. století, kdy císařská moc v říši definitivně upadla, ztratil na významu a od momentu, kdy se Habsburkové jako čeští králové stali v 16. století prakticky natrvalo římskými císaři, se stal irelevantním. Pokud jde o vztahy mezi českým a německým etnikem v českých zemích, pak sice skutečně občas docházelo ke konfliktům, avšak z hlediska celého období převažovala nesporně až do 19. století spolupráce a obě komunity žily po většinu času ve vzájemné koexistenci. Přesto teze o „odvěkém potýkání se Čechů s Němci“ prokázala velkou životnost, neboť bylo možno ji využít k politickým cílům jak po roce 1918, tak (zejména) po roce 1945.

Co se týče mýtu Bílé hory, pak je nutno si uvědomit, že samotná bitva byla pouhou šarvátkou, kterou císař vyhrál především díky tomu, že špatně placené stavovské vojsko, kterému nebyl již delší čas vyplacen žold, se rozuteklo. Vztahu mezi českým a německým etnikem se celá událost vůbec netýkala, náboženské poměry v českých zemích byly ve skutečnosti otevřenou záležitostí až do konce třicetileté války, tedy do roku 1648. Problém konce české samostatnosti je komplikovaný a při jeho řešení záleží na volbě kritérií. Z právního hlediska se postavení zemí české koruny po roce 1620 nijak nelišilo od období před rokem 1618 – Habsburkové zde vládli pouze z titulu českých králů, resp. moravských markrabat, takže z tohoto hlediska samostatnost českých zemí nebyla nijak narušena. Tento stav se nijak nezměnil minimálně do vydání pragmatické

sankce roku 1713, která vytvořila z dědičných habsburských zemí nedělitelný celek. Posuzujeme-li samostatnost českého státu z hlediska jeho existence jako samostatného subjektu mezinárodního práva, pak naopak přestal český stát existovat již v roce 1526, kdy volbou Ferdinanda I. na český trůn došlo ke spojení českých zemí, Uher a rakouských zemí v personální unii, začínající se rychle měnit v unii reálnou. V jistém ohledu došlo ke ztrátě mezinárodněprávní subjektivity českého státu dokonce již roku 1490 vznikem personální unie s Uhrami. Na druhé straně je třeba říci, že i jako subjekt mezinárodního práva přestával český stát existovat jen postupně, protože v některých mezinárodních smlouvách vystupovali Habsburkové výslovně pouze jako čeští králové a převzaté závazky se ostatních zemí netýkaly. Pokud bychom za kritérium existence českého státu brali trvání historicky vzniklých zemských institucí a podíl české stavovské obce jako tehdejšího „politického národa“ na správě českých zemí společně s panovníkem (*imperium mixtum*), pak dospějeme k závěru, že přeměna českého státu v pouhou provincii mnohonárodnostní habsburské říše byla provedena v polovině 18. století, byť prosazení absolutismu po roce 1620 k podobnému vývoji nepochybně otevřelo cestu.

Představě Bílé hory jako konce české samostatnosti, po které následuje dlouhá doba útrap, velmi napomohly historické práce Ernsta Denise *Konec samostatnosti české a Čechy po Bílé hoře*, vydané česky v letech 1893 a 1905–1906.¹⁰ Denis přímo navázal na Palackého a zřejmě proto se jeho pracím v českém prostředí dostalo poměrně velkého ohlasu. Pobělohorská doba se jevila jako „doba temná“, jako období, kdy český národ musel vypít svůj „kalich hořkosti“ až do dna. Název „temno“, vypůjčený z názvu románu Aloise Jiráska, se velmi rychle vžil, byť autor sám neměl v úmyslu celou dobu označit jako negativní a nic nepřinášející. Pro protestanty byla pobělohorská doba samozřejmě dobou náboženské nesvobody, což mělo zřejmě svou relevanci i pro Palackého a Denise, kteří byli nekatolíky. V 19. století se nicméně chápání pobělohorské doby jako času neexistence náboženské svobody (na rozdíl od doby předbělohorské) rozšířilo všeobecně prakticky na veškeré české obyvatelstvo, včetně „matrikových katolíků“ tvořících tehdy ještě většinu společnosti. Pobělohorská doba zároveň získala charakter období, kdy je postižena většina obyvatelstva ztrátou starých práv a svobod. Je to doba zvýšeného útlaku poddaných, kterým „cizí“ vrchnost bere jejich stará práva. Místní vzpoury a jejich vůdcové byly již v 17.–18. století často obsahem lokálních pověstí. V 19. století získávají tyto pověsti celonárodní charakter a rovněž národnostní náter. Hrdina již neumírá v boji za nějaké staré místní výsady, nýbrž se z něj stává vůdce odboje *českých* poddaných či měšťanů proti nepřijíci *cizí* vrchnosti, přičemž tento boj má celonárodní význam. S ohledem na poměry v „době temna“ se pak období národního obrození musí nutně jevit jako „svítání po dlouhé noci“ a probuzení k „lepšímu životu“ národa v budoucnu.

Z hlediska historické vědy je většina výše uvedených představ neopodstatněná. Persekuce nekatolíků v českých zemích sice nepochybně existovala, avšak je třeba si uvědomit, že náboženská nesnášenlivost byla všeobecnou normou tehdejší Evropy. Tolerance k jinému náboženství (jako např. tolerování evangelíků v Uhrách) nebyla výrazem práva na náboženskou svobodu, ale zvláštní milostí panovníka a to ještě zpravidla jen dočasnou. To platilo na obou stranách a proto katolíci v protestantských zemích rovněž až na výjimky nebyli trpěni. Zvýšení poddanských povinností a připoutání poddaných

⁷ Viz NEJEDLÝ, Z.: Komunisté – dědici velikých tradic českého národa. 4. vyd., Praha 1951. Jako perlu cituji následující pasáž: „My upřímně, z hloubi duše a zplna srdce hlásíme se k Husovi a jiným revolučním hrdinům husitským. A nic by nám nevadilo, kdyby se i dnes u nás objevil Žižka a svým palčátem, snad trochu primitivní, ale účinnou metodou, pomohl udělat ve světě pořádek, jako jej dělal tenkrát, před šestistv lety.“ (s. 104).

⁸ ČORNEJ, P.: Václav Vladivoj Tomek: Jan Žižka a husitská epocha. In: TOMEK, V. V.: Jan Žižka (úvod k faksimilovanému vydání). Praha 1993, s. IX.

⁹ PEKAR, J.: Masarykova česká filosofie. Praha 1912. Srv. též: Smysl českých dějin. Praha 1929.

¹⁰ DENIS, E.: Fin de l'indépendance bôhème. [Paris], 1890, týž: La Bôhème depuis la Montagne Blanche. [Paris], t.II., 1901, 1903.

k půdě, označované někdy jako druhé nevolnictví, nemá rovněž nic společného s Bílou horou. Šlo o důsledek hospodářského rozvratu v době války, spojeného především s úbytkem obyvatelstva a nedostatkem pracovních sil. Vzpouře poddaných měly čistě sociální, nikoliv národnostní charakter a byly namířeny jak proti „novým cizím“, tak proti „starým českým“ rodům. Tak tomu bylo i v případě dnes neznámější vzpoury – povstání Chodů vedených Janem Sladkým-Kozinou, neboť rod Lamingennů z Albenreuthu byl v Čechách usazen již dávno před Bílou horou. Co se týče mýtu národního obrození jako „znovuzkříšení ukřižovaného národa“, nešlo ve skutečnosti o žádné „buzení spících Čechů“, ale o zformování moderního národa coby nové kvality ze staré středověké národnosti. Podobný proces známe u většiny dnes existujících evropských národů, přinejmenším u těch, které se vyvíjely v mnohonárodnostních státech.¹¹

Po vzniku Československé republiky se mýtus Bílé hory transformoval do podoby mýtu o „třistaleté porobě“ Čechů pod Habsburky a údajném národnostním útisku a germanizaci Čechů v Rakousku, resp. Rakousku-Uhersku, označovaném jako „žalář národů“. V této koncepci představoval 28. říjen 1918 jakýsi antiklimax 8. listopadu 1620: vznik československého státu, ztotožňovaného v českém chápání se starým státem českým, byl chápán jako „odčinění Bílé hory“. Odtud se rovněž odvíjela teze o potřebě nápravy křivd, které český národ utrpěl pod Habsburky vinou Němců. Ovšem, tato koncepce nebyla vhodná z hlediska zapojení Slovenska do jednotné koncepce dějin nového státu, protože ve slovenských dějinách rok 1620 nepředstavuje vůbec žádný mezník.

Teze o národnostním útisku Čechů v Rakousku a jejich germanizaci ve skutečnosti vůbec neodpovídají skutečnosti. O nerovnoprávném postavení Čechů v monarchii je možno hovořit z hlediska jejich podílu na správě státu jako celku, nikoliv však z hlediska národnostního. V rakouské části monarchie (na rozdíl od Uher) byla ústavně zaručena rovnoprávnost všech národů a jazyků. Němčina nebyla nikdy uzákoněna jako státní či hlavní úřední jazyk. Samozřejmě, správa území, na kterém žilo obyvatelstvo hovořící nejméně deseti jazyky, se neobešla bez určité vnitřní jednotící řeči. Takovouto řeč mohla být logicky jediné němčina jako jazyk dvora, hlavního města a dynastie a jako *lingua franca* tehdejší střední Evropy. Tuto skutečnost však nemožno považovat za germanizaci. Habsburkové samotní se nepovažovali za Němce, germanizaci německých území v žádném směru nepodporovali a neměli zájem vytvářet z Rakouska národnostně německý stát, protože ten by se logicky snažil o připojení k sousednímu sjednocenému Německu. Habsburkové proto zcela správně pokládali všenněmeckou myšlenku za smrtelné nebezpečí pro samotnou existenci monarchie. Česko-německý konflikt včetně jazykových sporů nebyl způsoben existencí habsburské monarchie, nýbrž tím, že v Čechách a na Moravě žily vedle sebe dvě stejně vyspělé národní komunity, z nichž každá měla vlastní program. Konflikt pokračoval i po roce 1918, kdy se Rakousko-Uhersko rozpadlo, což jasně dokazuje, že nebyl vázán na tento státní útvar.

Výše uvedené mýty působily a působí směrem „dovnitř“, tj. směrem k upevňování národního vědomí a uvědomění si odlišnosti od ostatních národů (umědomění si odlišnosti od okolí je právě podstatou formování národního vědomí). Aby uvedený systém fungoval, je třeba, aby existovaly jako integrální součást ještě „vnější“ mýty, tj. fixované, historicky nesprávné chápání dějin okolních národů. Postoj k Němcům je dán již představou o odvěkému potýkání se Čechů s Němci. Neopodstatněnost tohoto mýtu

¹¹ HROCH, M.: Obrození malých evropských národů. Praha 1971.

byla již ukázána výše. Vztah k Polákům byl naproti tomu formován dvěma protichůdnými faktory: na jedné straně zde působila jazyková blízkost, na druhé odlišný historický vývoj a rozdíl v sociálním složení české a polské společnosti. Aristokratická polská společnost byla kladena do protikladu s „demokratickou“ (rozuměj: plebejskou) společností českou.

Mnohem důležitější se v 19. a 20. století ukázal vztah ke Slovákům. V 19. století se v české společnosti nejprve v souvislosti s kodifikací spisovné slovenštiny objevil mýtus o „odtržení se Slováků“, ačkoliv ve skutečnosti byla situace opačná – ne samostatný jazyk formoval slovenský národ, ale naopak kodifikace slovenštiny byla výrazem narůstající slovenské svébytnosti. Uvedený mýtus byl postupně koncem 19. století překryt „mýtem mladšího bratra“, tj. představou o zaostalosti Slováků, které Češi zachraňují zjařma maďarizace. Tento mýtus se stal do značné míry součástí státní ideologie nového československého státu po roce 1918.¹² Nikdo samozřejmě nepopírá a nemůže popřít, jaký obrovský význam pro dotvoření slovenského národa měl vznik Československé republiky v roce 1918.¹³ Nikdo také nemůže popřít devastující vliv maďarizace, především po rakousko-uherském vyrovnání roku 1867. Bez existence Československa by byl nepochybně celý proces formování slovenského politického národa delší a bolestnější. Na druhé straně je třeba si uvědomit, že proces formování slovenského národa pokročil velmi daleko již před vyrovnáním a proto ani násilná maďarizace jej nemohla zvrátit. Na často diskutovanou otázku, zda by bez vzniku Československa došlo k zániku slovenského národa, nemáme a ani nebudeme samozřejmě nikdy mít jednoznačnou odpověď. Stav výzkumu národního vědomí před rokem 1918 však ukazuje, že přinejmenším beprostředně takovému nebezpečí nehrozilo.¹⁴ Přeceňování jazykové blízkosti Čechů a Slováků a nepochopení principu, že každý politicky dotvořený národ se snaží získat vlastní politickou nadstavbu v podobě nějaké formy státnosti, vedl na české straně nejen k nepochopení podstaty autonomistického hnutí, ale i k vytváření dalších mýtů, jako např. legendy o „ráně nožem do zad“ ze strany Slováků v roce 1939.

Třeba říci, že pojednání o historických mýtech nemá vlastně žádný závěr. Každý národ má své mýty, protože právě ty pomáhají utvářet nebo alespoň dotvářet historické vědomí. Historik ovšem musí přesně rozlišovat, co je mýtem a jaká je historická skutečnost.

¹² Uvedený problém rozebírali v poslední době nezávisle na sobě dva zahraniční badatelé – Norka E. BAKKE v práci *Doomed to Failure? The Czechoslovak National Project and the Slovak Autonomist Reaction 1918–1938*, Oslo 1998 a I. NURMI: *Slovakia – A Playground for Nationalism and National Identity. Manifestation of the National Identity, 1918–1919*, Helsinki 1999.

¹³ Odkazují na svou práci Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945. Bratislava 1997, s. 60–62.

¹⁴ Klasickým novodobým mýtem ve vztahu ke Slovensku je např. často opakované tvrzení, že Češi vybudovali na Slovensku školství. Ve skutečnosti mělo Slovensko již před rokem 1918 hustou síť škol všech stupňů, včetně Alžbětinské univerzity v Bratislavě. Šlo samozřejmě o školy maďarské, ve kterých se posluchovači nenaučili nic, nebo téměř nic o slovenských dějinách a literatuře, avšak jinak byla jejich naplň poněkud srovnatelná s naplň škol v českých zemích (resp. o jeden stupeň nižší).

Czech Historical Myths versus Myths About the Czechs' Neighbors

Jan Rychlík

This article sketches out the main myths (about the conception of an age-old conflict with the Germans, about Hussitism as an attempt to create a more just society, about White Mountain as a national catastrophe, about the National Renaissance as resurrection), their aims, the backgrounds of their creation and the degree of their historicity and invalidity. The task of the historian is to precisely differentiate between myths and historical reality.

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2000

OBRAZ MODERNÍCH ČESKÝCH DĚJIN V SOUČASNÝCH SLOVENSKÝCH UČEBNÍCÍCH DĚJEPISU

Zdeněk Beneš

Problém vzájemného vztahu českých a slovenských dějin bude jistě ještě po dlouhou dobu otázkou zatíženou akutní aktuálností. Vztah obou národů je a zřejmě i nadále bude – jak bylo před nedávnem řečeno D. Kováčem – *dán jednotou* (zdůrazněno zde) *rozdílnosti a vzájemné blízkosti*.¹ Stejně konstatování platí i pro oblast historické vědy. Už proto, že obě „národní“ historiografie musejí reflektovat mnohá společná témata, zejména ta, jež se týkají dějin 20. století. Z věcného hlediska je zbytečné připomínat, že pod poněkud vágním pojmem historiografická reflexe se skrývá složitý komplex interpretací historické skutečnosti; nepřipadá mi ale nadbytečné zabývat se tímto pojmem jakožto kategorií didaktickou. Abych předešel případným nedorozuměním, jež mohou vyplývat z jisté odílozosti lpějící dosud na didaktice dějepisu vzhledem k jejím vývojovým osudům v minulých desetiletích, považuji za potřebné provést na počátku svého referátu jakýsi didaktický minirekurs.

Učebnice jako didakticko-historický text

Vlastním tématem mého příspěvku je obraz moderních českých dějin v současných slovenských učebnicích dějepisu. Prvým problémem, u něhož je třeba se zastavit, je faktum učebnice dějepisu jakožto sémantického prostoru vyvolávajícího určitý typ historiografické reflexe minulosti a zároveň tuto reflexi určujícího. Učebnici samu je potom také třeba co nejpřesněji definovat. Český Pedagogický slovník definuje učebnici jako *druh knižní publikace uzpůsobené k didaktické komunikaci svým obsahem a strukturou*. Školní učebnice pak funguje jednak jako prvek kurikula, tj. prezentuje výsek plánovaného obsahu vzdělání a jednak jako didaktický prostředek, který je informačním zdrojem pro žáky a učitele a jež řídí a stimuluje učení žáků.² Je zřejmé, že tato obecně pedagogická definice je pro naše potřeby příliš široká. Blíže k našemu cíli nás může posunout jiné z Průchových vymezení učebnice, a to jako *integrovaného znakového útvaru přinášejícího informaci o nějakém výseku objektivní skutečnosti*.³ Ale i v tomto případě se budeme pohybovat na půdě pedagogiky a nikoli didaktiky dějepisu jako mezní historické disciplíny.⁴ Poměrně jednoduchou transformaci těchto (a dalších možných) definic a charakteristik učebnic lze vytvořit snad pro potřeby historiografických analýz dějepisných učebnic vyhovující definici: *Učebnice dějepisu je specifický typ historické literatury, který je primárně určen konkrétnímu adresátovi, jímž*

¹ KOVÁČ, D.: Slováci – Česi – dejiny. Bratislava 1997, s. 6.

² PRŮCHA, J. – WALTEROVÁ, E. – MAREŠ, V.: Pedagogický slovník, Praha 1998², s. 268.

³ PRŮCHA, J.: Učebnice: Teorie a analýzy edukačního média, Brno 1998, s. 24.

⁴ Blíže viz: BENEŠ, Z.: Historický text a historická skutečnost, Praha 1995.

je žák či student všech typů základních a středních škol, na nichž je dějepis vyučován, a užití v pedagogické komunikaci. Z těchto determinant plynou její specifické funkce a jim je také podřízena celková struktura učebnice.

Podle této definice je dějepisná učebnice typem historické literatury, který je strukturován vzhledem ke specifickému typu sociální komunikace – pedagogické komunikace. Ta je zaměřena na dosažení pedagogických cílů a její povahu určuje komplex kompetencí jejich účastníků.⁵ V něm hraje určující roli komunikativní kompetence a její rozhodující součástí je v případě dějepisu kompetence jazyková, tedy schopnost srozumitelně a jazykově a stylisticky správně se vyjadřovat. Během výuky dějepisu by se žák základní školy či student střední školy také měl úměrně svému věku a vyspělosti seznamovat se základy kompetence odborně historické, tj. měl by si osvojovat určité návyky a dovednosti, které patří do souboru tzv. „historické racionality“, tj. v historickém výzkumu uznávaných a uplatňovaných postupů a metodik.⁶

Prameny

Předkládaná analýza vychází z textů tří učebnic určených základním školám a tvořících souvislou a koncepčně jednotnou řadu učebnic:

U2) DVOŘÁK, P. – MRVA, I.: *Dejepis 2 – Slovensko v stredoveku a na začiatku novoveku*, Bratislava 1997. ISBN 80-7158-026-0.

U3) KOVÁČ, D. – KOPČAN, V.: *Dejepis 3 – Slovensko na prahu nového veku*. Bratislava 1997². ISBN 80-7158-080-5.

U4) KOVÁČ, D. – KAMENEC, I. – KRATOCHVÍL, V.: *Dejepis 4 – Slovensko v novom storočí*, Bratislava 1997. ISBN 80-7158-067-8.

Gestorem celého projektu je Dr. Dušan Kováč, DrSc., učebnice didakticky zpracoval Dr. V. Kratochvíl.

Model slovenských učebnic

Důvod, proč jsem alespoň v základním přehledu připomněl základní didaktické pojmy a jejich souvislosti se – doufám – odhalí sám, podíváme-li se na základní strukturně informační celek slovenských učebnic. Představuje jej jedna dvoustrana, rovnající se jedné kapitole, tj. jednomu relativně uzavřenému informačnímu celku. Jejím základním – didakticky i „čtenářsky“ – strukturálním prvkem je *výkladový text*. V daném modelu učebnice je velmi krátký, průměrně asi 2 strany rkp. podle ČSN, tj. 1800 znaků včetně mezer na 1 stranu. Verbální text učebnice doplňují ještě *doplňující texty*, texty písemných *historických pramenů*, z nichž jeden plní funkci *motivačního textu*, popisky k ikonickým textům a texty zařazované do kategorie aparátu řídicího osvojování učiva (tj. Úlohy, Premýšlám, diskutujeme, Bude vás zaujímat, Z knižnice i Do Slovníčka).

⁵ PRŮCHA, J. a kol.: *Pedagogický slovník*, s. 164; GAVORA, P.: *Pedagogická komunikácia v základnej škole*, Bratislava 1988, s. 22; ŠVEC, V.: *Pedagogická príprava budoucích učiteľů: Problémy a inspirácie*. Brno 1999, s. 18–26.

⁶ Je samozřejmé, že zde uvažujeme „normativně“, bez ohledu na reálnou situaci. Vzrůst znalostí a dovedností souvisejících s výukou je ostatně proklamovaným cílem vyučování jakéhokoliv předmětu a z tohoto předpokladu také vycházejí všechny pedagogické dokumenty.

Dále je třeba vzít v potaz, že k analýze je použit soubor učebnic určených pro základní školu. Tomuto určení odpovídá jak celkový rozsah verbálních textů každé kapitoly, tak i typografické a výtvarné zpracování. V každé z kapitol tak může být uveden jen značně omezený počet faktů – pro žáka nových faktů může tu být max. 8–10, limitujícím faktorem je soubor určení vytvářejících hygienu učebnice, jako čtivost textu a jeho čitelnost atp.⁷

Moderní české dějiny ve slovenských učebnicích

Pokud je můj referát vymezen jako obraz (reflexe) moderních českých dějin ve slovenských dějepisných učebnicích, pak je třeba určit, jaký dějinný úsek jimi rozumím. Za moderní české dějiny budu v tomto příspěvku považovat české dějiny od r. 1918 do 90. let. Jsem si samozřejmě vědom toho, že je to mezník, který příliš neodpovídá dnes užívané periodizaci českých dějin: soudobé dějiny jsou nyní v české historiografii datovány od desetiletí 1938/48 a novodobé dějiny počínají 2. polovinou 18. století.⁸ Nicméně je to přístup oprávněný, neboť odpovídá celkové intenci dějinného obrazu, jaký posuzované slovenské dějiny přináší. Dokládá to již pouhý přehled obsahu tří dílů učebnice; teprve ve čtvrtém dílu jsou totiž české dějiny hlouběji tematizovány. Je to přirozené natolik, že není třeba dalšího zdůvodňování. Co si ale zaslouží hlubší pozornost, je výběr faktů a jejich interpretace, s níž se tu setkáme.

Osa výkladu je vedena od I. sv. války jakožto konfliktu, který *ohrozoval stabilitu států, najmä národnostne nejednotných, akým bolo aj Rakúsko-Uhorsko*. V postupujícím a prodlužujícím se konfliktu, který měl svůj vojenský průběh a politické souvislosti, se nakonec ukázalo *jako najvýhodnejšie spojenie českých krajín a Slovenska do jedného štátu*. Rozhodující slovo v uskutečnění tohoto záměru však měl zahraniční odboj (U4, 8). Ten se formoval jako *slovenský a český* (zachovávám tu pořadí uváděné učebnicí) a jeho vrcholným orgánem byla v r. 1916 vzniklá Československá národní rada, tvořená T. G. Masarykem, M. R. Štefánikem a E. Benešem. Zdůrazněna tu je přitom Štefánikova úloha organizátora legií a jeho osobnosti je věnována také následující samostatná kapitola (U4, 12–13). Samotný vznik ČSR je interpretován z hlediska dynamiky slovenského politického vývoje zejména roku 1918 a zdůrazněna je tak Martinská deklarace z 30. 10. 1918, již *sa Slováci prihlásili k spoločnému štátu s Čechmi*. Do tohoto rámce je vsazeno i vyhlášení ČSR v Praze 28. října, a to větou *medzitým v Prahe 28. októbra Národný výbor prevzal moc a prijal prvý zákon, ktorým bola vyhlásená Česko-slovenská republika* (U4, 14). Sám institut Národního výboru ale není vysvětlen, jako ostatně je pomínut i celý český domácí odboj a situace v českých zemích během války. Konstituování ČSR v letech 1918–1920 je opět interpretováno jako vstup Slovenska do československého státu, přičemž je tento proces charakterizován jako *oslobodenie*. Jako destabilizační faktor je zmíněna koncepce čechoslovakismu, obsažená v Ústavě ČSR z r. 1920 (*Ústava vychádzala z predstavy jednotného československého národa, ktorá však nezodpovedala skutočnosti, a preto oslabovala budúcu vnútornú aj vonkajšiu stabilitu Česko-slovenska* (U4, 16). Této koncepci také odpovídal v zásadě centralistický model řízení

⁷ K tomu viz: MLADÝ, K.: *Tvorba a výroba učebnic*, Bratislava 1988, str. 49–54 a 101–107.

⁸ JIRÁSEK, Z.: Doba nejnovější, či soudobé dějiny? In *Listy katedry historie 4 (Periodizační a terminologické otázky ve výkladu dějin)*. Hradec Králové 1993, s. 45–51; též: BENEŠ, Z.: Dějiny a přítomnost. Zamyšlení nad povahou soudobých dějin. In: *Soudobé dějiny*, V, 1999, č. 1, s. 45–54.

státu, jehož výrazem bylo i postavení Šrobárova Ministerstva s plnou mocí pro správu Slovenska, jež podléhalo pravomoci pražského (Švehlova) ministerstva vnitra.

V takto vymezeném politickém a administrativním prostoru ČSR *hládalo Slovensko svoju cestu*, jak charakterizuje česko-slovenský vztah název třetí kapitoly druhého tématického bloku. Výkladový text této kapitoly přehledně a vyváženě vystihuje vnitroslovenskou politickou scénu, objektivně charakterizuje i přínos nové republiky pro politický – a jak ukazují dvě další kapitoly i kulturní – život a celkovou vzdělanost na Slovensku. Daleko problematičtější se ukázalo vyrovnávání v oblasti hospodářské a sociální: zde se projevil *zdedené nerovnosti medzi oboma časťami nového štátu* (U4, 20). V *zápase o každodenný chlieb* se tato nevyrovnanost projevovala velmi citelně, zejména v obdobích ekonomických krizí. A to přesto, že ČSR jako celek patřila k hospodářsky vyspělejšími evropským zemím. Zmíněny tu jsou české firmy Baťa a Škoda i vysoká hodnota československé koruny (U4, 22). Větší hospodářská síla české části státu tak vystavila slabší slovenský průmysl i zemědělství ihned do *úlohy chudobnejšieho a slabšieho partnera* (U4, 22). Počáteční nadšení slovenského obyvatelstva nad vznikem ČSR proto brzy vystřídal *vystřídlivění*, neboť *Slovensko sa nechcelo uspokojit' s postavením slabšieho, nerovnoprávneho partnera voči českej časti republiky* (U4, 20). Protože je tato věta uvedena v prvním odstavci kapitoly Slovensko *hľadá svoju cestu*, je tento problém interpretován jako prvořadý problém vnitropolitického problému ČSR.

V následujících čtyřech kapitolách druhého tématického bloku je pak žákům slovenských základních škol představen vcelku pozitivní obraz rozvoje Slovenska a slovenského života v předmnichovském Československu, avšak opět bez hlubšího zřetele k situaci a vývoji v české části státu. Explicitně je zmíněna pouze úloha Čechů jako specifické národní skupiny na Slovensku (U4, 28), již tvořili zejména státní zaměstnanci, ale také učitelé, kteří na Slovensko přišli po roce 1918 (U4, 26), z nichž ovšem jenom někteří skutečně rozuměli specifickým slovenským poměrům. Oceněn je také přínos českých umělců pro rozvoj slovenské kultury, jmény jsou připomenuti Oskar Nedbal jako šéf opery SND, Karel Plicka a jeho dokumentární filmy o Slovensku a Martin Frič, jakožto režisér filmu J. Jánošík (U4, 30).

Z tohoto přehledu je zřejmé, že české dějiny, chápeme-li je jako dění uvnitř české části ČSR nejsou reflektovány faktograficky bohatě, ale jsou ve výkladovém textu interpretovány vlastně implicitně jako rámec, v němž se slovenské dějiny odehrávají – k tomuto konstatování se později ještě vrátím. Pokud budeme chápat české dějiny jako dějiny československé (což je jenom následek takového chápání dějin, jehož zakládajícím pojmem je stát⁹), pak máme před sebou vyvážený a de facto pozitivní obraz českých dějin let 1918–1935/38. Z tohoto pozitivně laděného obrazu existují dvě výjimky: politická, již představuje koncept čechoslovakismu, a sociálně-ekonomická, daná odlišným ekonomickým, sociálním i politickým vývojem před rokem 1918. V této souvislosti je poněkud překvapující, že učebnice nikde nezmiňuje právě zásadní problém „unifikace“ Československa, jež nebyl pouze otázkou sladění zákonů a právních norem a institucí, ale i otázkou sociální, ekonomickou a nakonec i kulturní.

Do poněkud jiné optiky se české dějiny dostávají – opět zcela přirozeně – ve třetím tématickém bloku, jež se zabývá dějinami slovenského státu. Učebnice sleduje genezi rozpadu Československa v mezinárodněpolitických souvislostech, jejichž počát-

⁹ Viz BENEŠ, Z.: Československé dějiny a dnešní český školní dějepis (v této ročence výše).

kem je nástup nacismu k moci v roce 1933. ČSR je tu zobrazena jako oběť mezinárodní hry sil, jejichž tlaku se malý stát nemohl účinně bránit a jimž musel podlehnout. A to přesto, že *občania celej republiky boli pripravení hájit svoj štát, čo dávali najavo v mnohých manifestáciach, vyhláseniach, verejných prejavoch, pri ktorých vystupovali bez ohľadu na svoju stranickú, národnú či náboženskú príslušnosť* (U4, 34). Po podrobení se mnichovskému diktátu došlo v ČSR k podstatným státoprávním i politickým změnám. V důsledku postupného rozpadu státu a mnichovské katastrofy vedly ke *sklamání z postoja bývalých spojencov i z dovtedajšieho politického systému* (U4, 36). K právě ocitované formulaci by mohl zřejmě specialista na situaci v českých zemích za druhé republiky vznést doplňující a korigující poznámky, nicméně obě posledně uvedené citace nám mohou posloužit jako téměř typické ukázky zjednodušujících formulací, s nimiž se v dějepisných učebnicích vcelku běžně setkáváme a jimž se nelze vzhledem k didaktickým determinantám didakticko-historického obrazu historické skutečnosti nikdy plně vyhnout.

Zánik druhé republiky je popsán jako mocenský záměr A. Hitlera, uskutečněný využitím jejích vnitřních problémů, zejména česko-slovenských vztahů. J. Tiso se Hitlerovu nátlaku podřídil, stejně jako o několik hodin později i E. Hácha, rozhodl se však *dodržat ústavný postup* (U4, 38) a tak Snem Slovenskej krajiny byl 14. března 1939 svolán na pokyn československého prezidenta E. Háchy. Následně vzniklý Protektorát Čechy a Morava je tu charakterizován jako *úplná nadvláda Nemecka, ktorá priniesla českému obyvateľstvu teror, utrpenie a poníženie*, zatímco Slovensko se *tomuto tragickému osudu vyhlo*. Vyhlášení samostatného státu však Slováci přijali se smíšenými pocity strachu, nadějí, ulehčení a hrdosti (U4, 38). V souvislosti s nacionalizací veřejného života na Slovensku je tu také zmíněn zčásti dobrovolný a zčásti vynucený odchod Čechů ze Slovenska.

K českým dějinám se text učebnice vrací znovu až v souvislosti se Slovenským národním povstáním. Ve stručném, přesto však dostatečně reprezentativním přehledu se příslušná kapitola zabývá politickými koncepcemi postavení Slovenska po válce. Konstatuje, že občanský odboj sledoval linii obnovení Československa a více pozornosti věnuje ustavení SNR a přijetí Vánoční dohody v prosinci 1943. Cílem slovenského odboje se tehdy stalo obnovení demokratického Československa, v němž však bude uznána *svojbytnosť slovenského národa a jeho rovnoprávne postavenie s českým národem*. Když povstání vypuklo v souvislosti s obsazováním slovenského území německou armádou, bylo vyhlášeno obnovení ČSR a E. Beneš uznán jako exilový prezident (U4, 46).

Vstup Slovenska do obnovené republiky (U4, IV/1) byl provázen obnovou hospodářského života a také *zápasom o demokraciu* (U4, IV/2), v němž se opět projevil výrazný rozdíl mezi českými zeměmi a Slovenskem, tentokrát v politické orientaci. Důsledkem výsledku voleb 1946 byl také obnovený tlak na Slovensko. Jejich hlavním nositelem byla KSČ, *krátkozrakou podporovaná* českými nekomunistickými stranami, které *sa nechceli zmieriť s rovnocenným postavením Slovenska v spoločnom štátě, aké sa dosiahlo v SNP* (U4, 52). Vnitropolitický zápas se negativně odrážel ve všech sférách slovenského života a – to je řečeno pouze kontextuálně – vyvolával u slovenských občanů nedůvěru ke stávajícímu politickému systému. To vytvářelo podmínky k nastolení totalitního systému. Dnem jeho nástupu bylo vyjmenování vlády obrozené Národní fronty v Praze dne 25. února 1948. Následná sovětizace Československa (U4, IV/3) byla ambivalentní: Na jedné straně vytvořila totalitní systém podle sovětského vzoru, včetně politického proná-

sledování a centralistického rozhodování. Jenom variantou tohoto modelu řízení bylo postupné omezování pravomocí slovenských orgánů, jež vyvrcholilo v r. 1960 rozpuštěním Zboru povereníkov a suspendací pravomocí SNR (U4, 54). Na druhé straně ale přinášela zejména pro Slovensko, přes všechny chyby hospodářské politiky režimu, hospodářský vzestup: *Napriek totalitnému režimu sa Slovensko stávalo modernou priemyselnou krajinou* (U4, 56).

Krize systému v polovině 60. let vedla k potřebě politických změn, které na Slovensku prohlubovaly necitlivé zásahy pražských politických orgánů. Připomenuta je tu neoblíbenost A. Novotného na Slovensku a zmíněno silící přání Slováků na změnu postavení Slovenska v republice, v samostatném odstavci je popsán i vznik československé federace, je zmíněno i její dvojí právní vymezení, původní z podzimu 1968 a její normalizační úprava z r. 1970; zcela oprávněně je tato zmínka vřazena do kapitoly o „umrtvené společnosti“ (U4, V/2), tedy normalizaci. Najdeme tu i zmínku o Janu Palachovi a vzniku Charty 77.

Pád komunistického režimu znovu otevřel *citlivú a stále neuspokojivo riešenú štátoprávnu otázku*. Tři roky jednání a sporů byly rozhodnuty po volbách roku 1992, v nichž jak v českých zemích, tak na Slovensku *zvíťazili tie politické strany a hnutia, ktoré sa rozhodli riešiť túto otázku pokojným rozdelením federatívneho Česko-Slovenska a vytvorením samostatných štátov* (U4, 64).

Starší české dějiny ve slovenských učebnicích

V našem přehledu reflexe moderních českých dějin ve slovenských učebnicích dějepisu jsme dospěli k okamžiku, v němž se české dějiny znovu stávají dějinami „cizími“, dějinami sousedního státu. Uzavírá se tak jedna kapitola slovenských dějin, ta v níž slovenské dějiny byly součástí dějin československých. Jako každá dějinná epocha, byla ovšem i tato výslednicí předchozího dějinného vývoje. Je tedy nutné pro ucelený výklad se zabývat alespoň stručně i československými „předdějinami“:

Do zorného pole výkladu slovenských učebnic se české dějiny – chápeme-li je jako dějiny území – dostávají v 9. století, v souvislosti s Velkou Moravou. Ta není interpretována jako „společný stát Čechů a Slováků“, nýbrž jako raně středověký slovanský stát, jehož tvůrci byli moravští Mojmírovci, kteří nejprve porazili a ke svému státu připojili území ovládané nitranským knížetem Pribinou (ten je tak prvním historicky doloženým *předkem* dnešních Slováků), a posléze i území Čech (U2, 8). Po pádu „Svatoplukovy říše“ (U2, 1/3), byli zadunajští Slované podrobeni starými Maďary a Moravu posléze připojili ke svému státu čeští Přemyslovci.

Další zmínky o českých dějinách najdeme pak v textu učebnice na těch místech, kde se dostaly do přímého kontaktu dějiny uherského státu a státu českého – v případě Přemysla II. Otakara a Bély IV. (U2, 26), v souvislosti se středověkou kolonizací a vznikem slovenských horních měst ve 14. stol. (U2, 32), samozřejmě v souvislosti s husitstvím (U2, 34), porážkou Ludvíka Jagellonského u Moháče (U2, 42), s pronikáním reformace na Slovensko (U2, 46) a s protireformací v Čechách v 17. stol. (U2, 52) a nakonec při výkladu o posledním náporu Turků na střední Evropu v 17. století (U2, 60). Je nezbytné připomenout i to, že habsburští panovníci jsou tu reflektováni pouze jako uherští králové.

Znovu jsou pak Čechy a Morava připomenuty až v souvislosti s napoleonskými válkami a bitvou u Slavkova (U, 28); je to ale poslední „připomínka“. Od 1. pol. 19. století jsou v učebnici české dějiny reflektovány podstatně hlubším způsobem: především je připomenut zrod českoslovákismu, který vznikl ve slovenském protestantském prostředí jako průvodní znak představy, že národ je společenstvím lidí jednoho jazyka a kultury (U3, 30). Jmenovány tu jsou významné osobnosti, J. Dobrovský, J. Kolár, P. J. Šafařík, J. Jungmann. Tyto souvislosti jsou připomenuty i při výkladu vzniku štúrovské spisovné slovenštiny (U3, 44). Samostatnou kapitolu tvoří výklad o „česko-slovenské spolupráci“ (U3, IV/6) v letech cca 1867–1918, v němž je jí vzhledem k celkovým proporcím textu učebnice věnována velice podrobná pozornost. Připomenutím takových osobností jako je Štefánik, Masaryk, Šrobár a takových organizací jako je Československá jednota, Detvan anebo Luhačovická setkání, je připravován výklad o vzniku ČSR.

České dějiny v kontextu obecných dějin¹⁰

Je potřebné ještě zmínit skutečnost, že české dějiny se dostávají do zorného pole slovenských učebnic také při výkladu obecných dějin. V učebnici *Európa v období stredoveku*¹¹ jim jsou v rámci tématického celku *Slovania v stredoveku* věnovány tři kapitoly. V první (*O našom západnom susedovi*) nalezneme stručný přehled dějin českého státu od jeho vzniku po rok 1306, ve druhé (*„Otec vlasti“*) pojednávají autoři o lucemburské epoše českých dějin a kladou přitom důraz na dobu vlády Karla IV. a ve třetí (*„Ktož jsú Boží bojovníci...“*) se slovenští žáci základních škol seznámí s dějinami husitství v letech 1402–1434/37.¹² Ve výkladovém textu jsou pak české dějiny připomenuty ještě v souvislosti s počátkem třicetileté války.¹³ Více kontextuálně, tedy v geografickém vymezení historického dění, se české dějiny připomínají také v následujícím svazku této učebnicové řady *Na prahu moderného sveta* v souvislosti s napoleonskými válkami (bitva u Slavkova) a s prusko-rakouskou válkou 1866.¹⁴

České dějiny jsou samozřejmě součástí výkladu i v řadě učebnic určených slovenským středním odborným školám,¹⁵ v nichž jsou strukturně včleňovány více do kontextu obecných dějin. Z technických důvodů jsme však na tomto místě nuceni na výklad tohoto obrazu českých dějin rezignovat.

A nakonec je třeba připomenout i neméně zřejmý fakt, že osobnosti či události z českých dějin, stejně jako jiné (zejména obrazové) odkazy na české dějiny, nalezneme i v ostatních verbálních či neverbálních složkách výkladu ve všech svazcích slovenských učebnic pojednávajících o historickém vývoji od středověku do současnosti.

¹⁰ Tato kapitola nebyla v libereckém referátu přednesena.

¹¹ MÚČSKA, V. – SKLADANÝ, M.: *Európa v období stredoveku*, Bratislava 2000². Gestorem i této řady učebnic je D. Kováč a za didaktické zpracování odpovídá V. Kratochvíl.

¹² Tamtéž, s. 34–39.

¹³ Tamtéž, s. 58.

¹⁴ TKADLEČKOVÁ, H. – SKLADANÝ, M.: *Na prahu moderného sveta*, Bratislava 1995, s. 26, 42.

¹⁵ Dějepis pro střední odborné školy a střední odborné učiliště. Autory prvního dílu *Od pravěku k novověku* (Bratislava 1999) jsou K. FREMAL, V. CHROMEKOVÁ a P. MARTULIAK, třetí díl *Slovensko a svět v letech 1849–1939* (Bratislava 1999) napsali P. MARTULIAK, V. CHROMEKOVÁ a V. VARINSKY. Gestorem projektu je E. CHÝLOVÁ, která jej zpracovává i didakticky.

Závěr

Krátký průhled do reflexe starších českých dějin ve slovenských učebnicích nám umožnil přesněji nahlédnout do kontextu, v němž jsou ve slovenském školním dějepisu české dějiny (ve svém normativním pojetí, jak je představují učebnice) vykládány. Pokusím se tedy na závěr tento rámec vymezit: Zakládajícími pojmy slovenského didakticko-historického obrazu ve sledovaných učebnicích jsou Slovensko a slovenský národ, vykládané důsledně na půdorysu historicky se měnících státních útvarů a forem. Tyto pojmy však jenom vymezují pole, skutečným zakládajícím pojmem výkladu je proces sebeidentifikace slovenského národa a jeho dějinně proměnné znaky. Je to samozřejmě postup zcela legitimní, setkáme se s ním v případě českých dějin i v českých učebnicích. Zřetelné je sledování tohoto procesu právě na etapě, v níž české a slovenské dějiny splývají v dějinách československých. Jistá faktografická chudost obrazu českých dějin v učebnicích je ovšem ryze didaktickým důsledkem a nikoli nějakým záměrem. Lze se o tom samozřejmě snadno přesvědčit otevřením Dějin Slovenska D. Kováče¹⁶, v nichž se setkáme se stejným obrazem, avšak protkaným daleko větším množstvím faktů z „užších“ českých dějin. Avšak i ona povytce „kontextuální“ přítomnost českých dějin let 1918–1992 ve výkladovém textu učebnic, zejména tím, že je sledována i ve své „předhistorii“ od přelomu 18. a 19. stol., vytváří dostatečný prostor k jejich možné hlubší reflexi v samotné reálné výuce, která se od její normativní podoby, dané školskými dokumenty a učebnice vždy liší. V každém případě však vytváří podmínky k překonávání vzájemných stereotypů, jimiž je obecné sociální vědomí na obou stranách česko-slovenské hranice zatěžováno, neboť jde o stereotypy nedůvěry.¹⁷

Přehled obsahu a strukturace učiva v učebnicové řadě slovenských dějin

U2

I. Velká Morava 1. Pribina a Mojmir 2. Solúnski bratia 3. Riša Svatoplukova 4. Rozvadení bratia II. Slovensko v Uhorsku 1. Stari Mađari prihádzajú 2. Kráľovstvo svätého Štefana 3. Nitrianske údelné vojvodstvo 4. Hradiská a hrady 5. Tatári idú... 6. Vojny ničia krajinu 7. Králi sa striedajú, velmoži bohatnu III. Rozkvet Uhorského kráľovstva 1. Anjouovci na uhorskom tróne 2. Osídľovanie Slovenska a zlatonosná horúčka 3. Žigmund Lxemburský a turecká hrozba 4. Kráľ so znamením havrana IV. V susedstve Turkov 1. Moháčska katastrofa	2. Bratislava – hlavné a korunovačné mesto 3. O kresťanskej slobode 4. Turci na Slovensku 5. Chlieb náš každodenný V. Habsburgovci a Slovensko 1. Slováci, susedia, cudzinci 2. Zápas o cirkevnú jednotu 3. Humanizmus a renesancia na Slovensku 4. Neposlušná šľachta 5. Koniec hrozného nepriateľa 6. Posledný kurucký odboj 7. Poddaný, mešťan, šľachta U3 I. Vek osvietenstva 1. Ustaraný cisár 2. Veľká ozdoba Uhorska 3. Cesta Slovákov na juh 4. Žena na tróne 5. „Milostivý“ urbár 6. Slovenský Sokrates

OBRAZ ... ČESKÝCH DĚJIN V ... SLOVENSKÝCH UČEBNÍCÍCH DĚJEPISU

II. Slovensko v pohybe

1. Osvietený reformátor
2. Anton Bernolák
3. Uhorskí jakobíni
4. Napoleon a Slovensko
5. Slovania a Slováci
6. Cholerové povstanie
7. Čas pary a komínov

III. Slovenská jar

1. Život slovenského roľníka
2. Premeny mesta
3. Ľudovít Štúr
4. Spisovná slovenčina
5. Revolučné Uhorsko
6. Žiadosti slovenského národa
7. Slovenski dobrovoľníci

IV. Čas nádejí a sklamaní

1. Memorandum slovenského národa
2. Matica slovenská
3. Vznik Rakúsko-Uhorska
4. Do sveta
5. Rozvoj priemyslu a železníc
6. Česko-slovenská spolupráca

V. Nové storočie

1. Volebné právo pre všetkých!
2. Maďarizácia školstva
3. Krvavé udalosti v Černoveji
4. Spolkový život
5. Moderný životný štýl

U4

I. Slovensko v rokoch 1914–1918

1. Svetová vojna a Slováci
2. Slovenský a český zahraniční odboj
3. Milan Rastislav Štefánik
4. Rozhod Slovákov s Uhorskom a vznik ČSR

II. Slovensko v novej republike

1. Slovensko vstupuje do česko-slovenského štátu
2. Bratislava – metropola Slovenska
3. Slovensko hľadá svoju cestu
4. Zápas o každodenný chlieb
5. Nepoznaná sloboda
6. Škola – základ života
7. Spoluobčania či protivníci
8. Kulturný rozlet Slovenska

III. Slovensko v rokoch 1938–1945

1. Mračná nad Československom
2. Od autonómie k samostatnosti
3. Vznik nového štátu
4. Slovenská republika na mape Európy
5. Aká bola Slovenská republika
6. Život v Slovenskej republike
7. Slovenské národné povstanie

IV. Slovensko v obnovenom Československu

1. Návrat Slovenska do obnovenej republiky
2. Zápas o demokraciu
3. Sovietizácia Československa
4. Dve tváre komunistickej totality
5. Kultura pre všetkých

V. Dejiny súčasnosti

1. Neúspešný pokus o reformu
2. Umŕtvená spoločnosť
3. Na ceste k demokracii a samostatnosti

The Representation of Modern Czech History in Contemporary Slovak History Textbooks

Zdeněk Beneš

The self-identification process of the Slovak nation and the fluidity of this process in history forms the basic line of interpretation. This is very clear for the stage concerning the history of Czechoslovakia. The relative paucity of facts in the picture of Czech history is given by the didactic limits and at the same time balanced by the „contextual“ presence of Czech history in interpreting the period 1918–1992 as well as the eighteenth and nineteenth centuries.

¹⁶ KOVÁČ, D.: Dějiny Slovenska, Praha 1998, zvl. s. 162–338.

¹⁷ KOVÁČ, D.: Slováci a Česi, s. 5.

ČEŠI A SLOVÁCI Z POHLEDU STUDUJÍCÍ MLÁDEŽE

Blažena Gracová

„Pokud jsi jinému neodpustil jeho jinakost, jsi daleko od cesty k moudrosti.“ Toto čínské přísloví uvádí práci na téma „Obraz Slovenska a Slováků ve vědomí české studující mládeže“, jejíž některé závěry poslouží následujícímu textu.¹ V jedné ze současných českých středoškolských učebnic dějepisu jmenovali její autoři právě rozdíly v mentalitě Čechů a Slováků mezi významnými příčinami rozhodnutí vytvořit od roku 1993 dva zcela samostatné státy.² Rovněž sociologové z Centra pre výskum spoločenských problémov v Bratislave při svém šetření roku 1990 připustili existenci jakéhosi kulturně historického genotypu myšlení a chování národa a pokusili se v případě Čechů a Slováků získat pohled obou národů na sebe sama a na toho „druhého“.³ Vzájemné vidění bylo tehdy spíše negativní. Výrazný rozdíl se navíc projevil v hodnocení vlastního národa. S nadměrnou autokritičností Čechů nápadně kontrastovala shovívavost Slováků vůči sobě samým.⁴ Zajímalo nás, nakolik se pohledy Čechů a Slováků, nyní už příslušníků sousedních států, za deset let změnily. Tentokrát vzorek respondentů byl záměrně vybrán z mladých lidí na obou stranách hranice, neboť právě oni budou žít ve sjednocující se Evropě a protože především oni by v sobě neměli nést zátěž minulosti v podobě negativních stereotypů vnímání sousedních – a nejen sousedních – národů.

Dlouhodobý výzkumný projekt,⁵ z jehož zjištění vycházíme, nesledoval pouze obraz Slováků ve vědomí studující mládeže, ale upíral pozornost k příslušníkům všech sousedních zemí a směřoval k pokusu o rekonstrukci aktuální podoby heterostereotypu Slováka, Poláka, Němce, Rakušana, Maďara⁶ a rovněž českého autostereotypu. Závěry

¹ ČECHOVÁ, B.: Diplomová práce. Ostrava 1999. 147 stran. Vedoucí práce B. Gracová.

² HARNA, J. – FIŠER, R.: Dějiny českých zemí, II. Fortuna, Praha 1998, s. 260.

³ TIMORACKÝ, M.: Verejná mienka o česko-slovenských vzťahoch. In: GÁL, F.: Dnešní krize česko-slovenských vztahů. SLON, Praha 1992, s. 68–90.

⁴ Tamtéž, s. 73–79. Šlo o reprezentativní vzorek respondentů.

⁵ Grantový projekt „Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypních obrazů sousedních národů u české mládeže“, financovaný GA ČR (č. 406/98/0637), řešitelka Blažena Gracová. Jeho cílem byla analýza dějepisných učebnic se zaměřením na přežívající etnické stereotypy, průzkum vědomostí studující mládeže z historie sousedních zemí a v poslední fázi rovněž pokus o rekonstrukci aktuálních heterostereotypů sledovaných národů a jejich vzev na školní výuku. Na projektu v rámci diplomového semináře participovaly Denisa Drabinová, Šárka Tolková, Bohumíra Čechová, Silvie Chalupová, Jana Pehálková a Kateřina Najdková.

⁶ Heterostereotyp Maďara byl do výzkumu zařazen především z důvodů historických (společná existence v rámci jednoho státního celku a pak přímé sousedství před rokem 1993), ale rovněž s ohledem na společné směřování středoevropských „posttotalitních“ zemí do evropských struktur. – Termín stereotyp jako pojem sociální psychologie byl poprvé použit r. 1922 Waltrem Lippmanem. Vyjadřuje komplex představ, které mají příslušníci určitých skupin o sobě samých (autostereotyp), nebo o příslušnících jiných skupin (heterostereotyp). Ztotožňován s předsudky, klišé, zjednodušenými, předpojatými, silně emocionálně laděnými obrazy sociálních skupin či národů, rezistentními vůči empirickému „zfalšování“. Odpovídají často

ve vztahu k ostatním sledovaným národům budou na tomto místě využívány pouze ke komparaci. Vzhledem k didaktickým souvislostem a záměřům si výzkum nekladal obvyklé nároky sociologických šetření.

Empirický průzkum byl uskutečněn postupně u tří skupin české studující mládeže v letech 1998 a 1999. 404 žáků a 390 středoškoláků řady regionů České republiky⁷ prokazovalo své znalosti o sousedních národech a vyjadřovalo své postoje vůči nim. Současně bylo dotazováno 221 žáků a 315 středoškoláků ve snaze prověřit jejich vědomí národní identity.⁸ Vzorek respondentů byl doplněn ještě o vysokoškoláky, kteří poskytli údaje pro rekonstrukci jak heterostereotypů sousedních národů, tak autostereotypu. 244 dotázaných budoucích učitelů dějepisu tvořili studující filozofických nebo pedagogických fakult pěti univerzit ČR.⁹ Naše zjištění se tak mohou v případě heterostereotypů opírat o názor celkového počtu 1038 respondentů (38,92 % žáků ZŠ, 37,57 % SŠ a 23,51 % VŠ), český autostereotyp mohl být konstruován z odpovědí 775 dotázaných (28 % žáků ZŠ, 40,52 % SŠ a 31,48 % VŠ). Výběr vzorku byl podmíněn technickými možnostmi.¹⁰ Průzkum na Slovensku byl v rámci grantového projektu proveden na podzim roku 1998. Dotazníky vyplnilo 103 žáků ZŠ a 101 studentů gymnázií z Banské Bystrice.

SYMPATIE ČESKÉ MLÁDEŽE KE SLOVÁKŮM

Východiskem našeho výzkumu sledujícího aktuální podobu heterostereotypu příslušníků sousedních národů u české mládeže byl úkol, požadující seřazení Slováků, Poláků, Němců, Rakušanů a Maďarů podle vlastních sympatií a jejich umístění na 1.–5. místo (1. místo = nejoblíbenější, 5. místo = nejméně oblíbený). Otázka nevyšetřovala skutečnou míru obliby a předem požadované seřazení podle sympatií mohlo být zavádějící. Počítali jsme s negativní reakcí respondentů. Zařazení tohoto úkolu však mělo své opodstatnění, a to jak z důvodu srovnání s obdobnými předchozími výzkumy, tak ve vazbě na následující šetření. Pro naše zpracování bylo významné zjištění průměrného umístění jednotlivých národností a četnost přiděleného pořadí 1.–5.

Otázku nechali někteří mladí lidé bez odpovědi či s dodatkem, že nejsou nacionalisté, že mají všechny sousední národy rádi stejně, případně že hodnotí jednotlivce,

„přirozené“ orientační potřebě, nutnosti odlišit „vlastní“ a „cizí“, „my“ a „oni“. Obrazem se zpravidla rozumí širší pojem než stereotyp.

⁷ Region „jižní Morava“ tvořili respondenti z Břeclavi a Znojma, regiony „u německých hranic“ respondenti z Českých Budějovic, Plzně, Ústí nad Labem a Děčína, region „vnitrozemí“ zahrnoval respondenty z Prahy a Brna, „východní Čechy“ zastupoval Hradec Králové a Nový Bydžov, na severní Moravě a ve Slezsku byl průzkum proveden v Ostravě a v Bohumíně. Zvolené vymezení regionů nerespektovalo hranice správních oblastí a nebylo vedeno ani výhradně hlediskem geografické blízkosti k jednomu příslušnému sousednímu státu.

⁸ Devět měst, v nichž proběhl průzkum: v Čechách Praha, Hradec Králové, Plzeň a Ústí nad Labem, na Moravě a ve Slezsku Brno, Břeclav, Znojmo, Ostrava a Bohumín.

⁹ UK Praha, MU Brno, UJEP Ústí nad Labem, v době průzkumu ještě VŠP Hradec Králové a Ostravská univerzita.

¹⁰ Volba základních a středních škol byla orientována zejména kritériem územním – pro účel následného srovnání výsledků výzkumu v jednotlivých regionech ČR, přičemž přímý výběr konkrétních škol byl ovlivněn kontakty pracovníků katedry historie FF OU. U vysokoškolských respondentů územní kritérium nebylo podstatné, neboť studující jednotlivých univerzit pocházejí vždy ze širšího regionu a není výjimkou ani jejich bydliště v kterékoliv oblasti ČR. Podstatné však bylo jejich studijní zaměření na učitelství dějepisu, ať už na úrovni ZŠ či SŠ. Nezohledňovali jsme pohlaví respondentů, určujícím znakem byl tedy typ školy, u obou skupin mladších dotazovaných také region.

nikoliv národy jako celky, nebo zařadili všechny národy vedle sebe na některé z pěti umístění. Z mladších respondentů tak učinila 4,03 % dotázaných, převážně gymnazistů, procento neodpovídajících vysokoškoláků nebo přímo negativně reagujících na takto formulovanou otázku se výrazně nelišilo (6,56 %). Slovenští respondenti úkol splnili bez výhrad.¹¹

Jaký je tedy postoj české studující mládeže ke Slovákům? Pomineme-li neodpovídající studenty, pak pro zbývajících zhruba 93 % jsou Slováci jednoznačně nejoblíbenějším sousedem. Sympatie k nim vzrůstají s věkem i vzděláním mladých lidí. Přetrvávající nejvícejší vztah k národu, s nímž nás váže dlouholeté soužití v jednom státním celku, je naprosto pochopitelný. Je potěšující, že tato náklonnost přežila komplikované období zániku federace. Největší sympatie ke Slovákům se projevily v regionu severní Moravy a Slezska. Důležitou roli zde hraje pravděpodobně zastoupení slovenské menšiny v regionu, vysoký počet smíšených rodin a intenzivní vzájemné kontakty v minulosti i současnosti. Vysoké oblibě se Slováci těší rovněž na jižní Moravě, která je – podle Mariana Timorackého – tradičně považována za oblast „svou přirozeností nejvíce podobnou“ Slovensku.¹² Nejmenší sympatie ke Slovákům projevili žáci ZŠ ve „vnitrozemí“ (města Praha, Brno – 2,64). V tomto regionu byli dokonce v pořadí obliby předstiženi jinak „druhými“ Rakušany.¹³ Povšimneme-li si procentuálního zastoupení konkrétního umístění Slováků, je patrná sestupná tendence, s narůstajícím rozdílem mezi prvním a posledním místem úměrně věku respondentů. Avšak jako nejméně oceňovaný národ byli Slováci zmiňováni nepatrně častěji než Rakušané (8,28 % a 5,75 %). Nápadná je vyšší preference Slováků u starších respondentů (VŠ – 1,93, SŠ – 2,10) oproti žákům (2,35). Snad je to jistá nostalgie ze vzpomínky na už neexistující Československo, s nímž právě tito měli poněkud delší zkušenost.

Průměrné umístění sousedních národů podle stupně obliby:

typ školy	Slováci	Poláci	Němci	Rakušané	Maďaři
ZŠ	2,35	3,14	3,20	2,51	3,81
SŠ	2,10	2,98	3,70	2,49	3,74
VŠ	1,93	2,83	3,87	2,47	3,84
celkově	2,16	2,95	3,55	2,50	3,82

¹¹ Počet polských respondentů, oslovených v roce 1996, kteří se vyhnuli úkolu seřadit sousední národy podle obliby, byl o něco vyšší (15,77 %). Viz GRACOVÁ, B.: Obraz Čechů, Poláků a jejich minulosti u studující mládeže. FF OU, Ostrava 1998, s. 216–219. – Rozdílně zareagovali rakuští gymnazisté v průzkumu roku 1998, když úkol splnilo necelých 63 % dotázaných. Někteří ze zbývajících formulací otázky označili za rasistickou, nemorální, nesmyslnou, idiotskou, drzou. Ostatní zvolili mírnější formu odůvodnění, že nechtějí zobecňovat, že své sympatie neřídí podle příslušnosti k určitému národu. Viz NAJDKOVÁ, K.: Znalosti české a rakouské studující mládeže z historie sousedního národa. In: Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypních obrazů sousedních národů 2. (Red. B. Gracová) FF OU, Ostrava 1999, s. 127–128. Jistě jde o pozitivní vliv tzv. výchovy k evropanství, jejímž cílem je odbourávání nepřátelských obrazů jiných národů. Nabízí se však i jiné vysvětlení, a sice jako výsledku dlouholeté výchovy k zdrženlivosti, která rakouským studentům bránila v odpovědích, mnohdy za přímého přispění vyučujících, kteří byli průzkumu přítomni.

¹² TIMORACKÝ, M.: c.d., s. 67–68.

¹³ Analýza dotazníků podle regionů viz DRABINOVÁ, D.: Etnické stereotypy a studující mládež. In: Školní výuka..., c.d., s. 24.

Četnost jednotlivých stupňů obliby Slováků u českých respondentů:

typ školy		1	2	3	4	5
ZŠ	relativní četn.	38,78 %	19,64 %	20,15 %	10,46 %	10,97 %
SŠ	relativní četn.	46,63 %	20,75 %	15,63 %	9,97 %	7,01 %
VŠ	relativní četn.	51,32 %	23,68 %	11,40 %	7,89 %	5,70 %
celkově	relativní četn.	44,61 %	20,99 %	16,45 %	9,69 %	8,28 %

Srovnáme-li naše výsledky se zjištěními průzkumu z roku 1996,¹⁴ můžeme sledovat tendenci ke zmírnění odstupu průměrného umístění jednotlivých sousedních národů (rozdíl v průměrném umístění mezi nejoblíbenějším a nejméně oblíbeným se snížil o 0,71 u středoškolařů a 0,91 u vysokoškolařů) a ke snížení rozdílu v umístění Slováků a druhých Rakušanů. Zásahu na tom mají především nejmladší dotazovaní.¹⁵

Oblibu vybraných evropských i mimoevropských národů, mezi nimi všech sousedních zemí, pravidelně sleduje u obyvatel České republiky Institut pro výzkum veřejného mínění v Praze. Starší respondenti upřednostňují mezi sousedními národy nikoliv Slovaky, ale Rakušany.¹⁶

A jaká byla reakce na obdobný dotaz na Slovensku?

V obdobném úkolu pro slovenskou mládež zaznamenali nejvyšší oblibu Češi, další pořadí se shodovalo s českými preferencemi. Pokud posuzujeme zvlášť reakce obou věkových kategorií respondentů, ve vztahu k Čechům se významnější rozdíly neprojeví. Více než 80 % dotázaných umístilo svého západního souseda na první nebo druhou pozici. Naopak ani jednou neklesli Češi v míře obliby na poslední místo.

Průměrné pořadí obliby sousedních národů u slovenských respondentů

	Češi	Poláci	Němci	Rakušané	Maďaři
ZŠ	1,58	3,32	3,01	2,59	4,50
SŠ	1,66	2,59	3,54	2,68	4,53
Celkem	1,62	2,96	3,28	2,64	4,52

Četnost jednotlivých stupňů obliby Čechů u slovenských respondentů:

		1	2	3	4	5
ZŠ	relativní četn.	61,00 %	25,00 %	9,00 %	5,00 %	0 %
SŠ	relativní četn.	62,00 %	18,00 %	12,00 %	8,00 %	0 %
celkem	relativní četn.	61,50 %	21,50 %	10,50 %	6,50 %	0 %

¹⁴ GRACOVÁ, B.: c.d., s. 212–216.

¹⁵ DRABINOVÁ, D.: c.d., s. 24.

¹⁶ Šetření probíhají každé dva roky u reprezentativního vzorku respondentů. Poslední výzkum – 9904 z roku 1999. Tímto vzorkem respondentů jsou dlouhodobě označovani za nejoblíbenějšího souseda Rakušané, následně pak Slováci, s určitým odstupem jsou zhruba rovnocenně hodnoceni Poláci a Maďaři, nejhůře pak Němci (zásluhou starších dotazovaných). Dlouhodobě se projevující trend nárůstu sympatií vůči reformním státům střední Evropy je rovněž doprovázen oslabením rozdílu v míře obliby jednotlivých národů.

VLASTNOSTI SLOVÁKŮ

O charakteristiku vlastností typických či naopak netypických pro příslušníky sousedních národů, pokud lze ovšem o nějakých „typických národních“ vlastnostech vůbec hovořit, jsme se pokusili na základě analýzy údajů, vepsaných respondenty do jim předložené tabulky. Obsahovala 35 vlastností, jejichž míru typičnosti bylo možno odlišit výběrem ze škály pěti možností.¹⁷ Seznam vlastností byl vytvořen pomocí obdobného standardizovaného dotazníku polského lingvisty Jerzyho Bartmińskiego.¹⁸ Postoje k příslušníkům různých národů zahrnují aspekt sociální, psychologický, existenční, ideologicko-politický a fyzický. Z hlediska emocionálně-hodnotícího rozlišujeme vlastnosti kladné (+), negativní (-) a neutrální (0).

Seznam vybraných 35 vlastností:

aspekt sociální

(+) přátelský, spolehlivý, obětavý, pohostinný, slušný

(-) odměřený, vlezlý, výbojný, závistivý, hulvátský, sobecký, nespolehlivý

aspekt psychologický

(+) veselý, vzdělaný, chytrý, rozvážný, smysl pro humor

(-) hloupý, lehkomyšlný, nevzdělaný, samolibý, pedantský

(0) chladný, horkokrevný

aspekt existenční

(+) zručný, pracovitý, abstinence

(-) nešikovný, líný, nepořádný, lakomý, alkoholismus

(0) podnikavý

aspekt ideologicko-politický

(-) nacionalismus, rasismus

Rovněž v této části dotazníku někteří mladí lidé odmítli přiřadit vlastnosti představitelům jednotlivých národů zdůrazněním jejich individuality a jedinečnosti každého člověka. Pokud však tabulka zůstala prázdná bez příslušného komentáře, lze se také domnívat, že se na této skutečnosti podepsala buď nedostatečná informovanost, nebo jistá „pohodlnost“ zamýšlet se nad poměrně obsáhlým materiálem. Vyhodnocení tohoto úkolu bylo navíc komplikováno skutečností, že většina respondentů nevyplnila celou tabulku. Vážený průměr číselného hodnocení na škále 1–5 byl proto vypočítáván pouze z hodnot, které byly v tabulce uvedeny. Avšak při posuzování typických a netypických

¹⁷ 1 = rozhodně není typická, 2 = spíše není typická, 3 = ani tak, ani tak, 4 = spíše je typická, 5 = rozhodně je typická.

¹⁸ BARTMIŃSKI, J.: Naši sąsiedzi w oczach studentów. In: Narody i stereotypy (Red. T. WALAS), Kraków 1995, s. 258–269. Jmenovaný sestavil metodou sémantického diferenciatu dotazník o 26 položkách na škále 1–5, obsahující vlastnosti nejčastěji užívané pro charakteristiku jednotlivých národností. Výběr zařazených vlastností byl přizpůsoben českému prostředí a předpokládaným reakcím respondentů. V roce 1996 byla v případě polského heterostereotypu odzkoušena možnost otevřené otázky. Viz GRACOVÁ, B.: c.d., s. 255.

vlastností jsme vycházeli z celku respondentů, poněvadž v tomto případě výše procent při poměrně vysokém počtu neodpovídajících by byla zavádějící.

Procento neodpovídajících se lišilo u různých skupin respondentů, ve vztahu k jednotlivým sousedním národům, ale i u konkrétních vlastností, které měly být ohodnoceny. Rekonstrukce heterostereotypu bude však vycházet z názoru více než poloviny dotázaných. Co se týče jednotlivých sousedních národů, tak nejochotněji respondenti hodnotili právě Slováci a Němce, o něco méně už Poláky, největší problémy měli s posuzováním Maďarů.

Následující tabulka předkládá přehled vlastností, které jednotlivým národům v krajní či mírně podobě přisoudilo více než 30 % dotázaných (z celkového počtu 1038 respondentů). Slováci nejsou naším sousedem „nejbohatším“ na stereotypní označení. Toto „prvenství“ zauímají – jak vyplývá z názoru české studující mládeže – Němci a Rakušané, naopak s Maďary naši respondenti spojují nejméně typických vlastností.

VLASTNOSTI SOUSEDNÍCH NÁRODŮ

(Relativní četnosti nad 30 % při součtu relativních četností hodnot 4+5 jako typické a 1+2 jako netypické vlastnosti na škále 1–5 v dotazníku.)

Poláci		Slováci		Němci		Rakušané		Maďaři	
typická	netypic.	typická	netypic.	typická	netypic.	typická	netypic.	typická	netypic.
přátelský 42,93%	spolehlivý 30,51%	přátelský 47,85%	rozházný 30,13%	zručný 38,41%	přátelský 34,18%	přátelský 38,31%	horkokrevný 30,61%	veselý 36,77%	chladný 34,08%
veselý 38,50%	odměřený 32,51%	zručný 32,34%	chladný 38,70%	pracovitý 53,53%	obětavý 31,57%	zručný 36,39%	pohostinný 32,54%	abstinance 37,44%	
pohostinný 42,16%	chladný 40,72%	veselý 48,61%	abstinance 43,51%	rozházný 40,05%	horkokrevný 32,44%	veselý 33,11%	liný 35,23%	smysl p. humor 31,28%	
smysl p. humor 37,45%	abstinance 41,20%	pohostinný 46,49%	hloupý 30,60%	vzdělaný 51,11%	abstinance 33,31%	pracovitý 49,39%	nevzdělaný 41,20%	horkokrevný 38,32%	
podnikavý 38,03%	rasismus 34,07%	smysl p. humor 48,32%	pedantský 30,71%	spolehlivý 36,39%	liný 36,00%	rozházný 37,25%	hulvát-ský 36,19%		
alkoholismus 31,48%	hloupý 31,65%	závistivý 34,84%	nešikovný 31,76%	chytrý 39,75%	nevzdělaný 42,06%	vzdělaný 48,80%	hloupý 38,89%		
	pedantský 30,81%	nacionalistický 35,63%		podnikavý 55,93%	hloupý 38,11%	spolehlivý 38,12%	nepořádný 40,33%		
	lakotný 30,32%	alkoholismus 36,48%		odměřený 38,03%	nepořádný 41,97%	slušný 44,19%	lehkomyslný 35,14%		
				chladný 39,66%	lehkomyslný 30,04%	chytrý 38,60%	nešikovný 41,66%		
				výbojný 45,91%	nešikovný 36,58%	pohostinný 39,17%	nespolehlivý 37,35%		

Pokračování tabulky

Poláci		Slováci		Němci		Rakušané		Maďaři	
typická	netypic.	typická	netypic.	typická	netypic.	typická	netypic.	typická	netypic.
				nacionalistický 47,95%	nespolehlivý 34,17%	podnikavý 46,59%			
				rasismus 41,97%					
				pedantský 35,24%					
				samolibý 37,83%					
celkem 6	8	8	6	14	11	12	9	4	2
nad 40 % 2	2	4	1	7 (9)	2	4	3		
nad 50 %				3					

Které z vlastností tedy byly vybrány jako příznačné pro Slováci? Bylo jich celkem osm a převládají mezi nimi kladné přívlastky. Mezi šesti netypickými vlastnostmi převažovaly negativní, tedy rovněž pozitivní hodnocení. Jestliže se zaměříme pouze na krajní hodnoty 1 a 5, pokud jejich výskyt překročil 15 %, pak počet vlastností charakteristických pro našeho nejoblíbenějšího souseda se zúžil na pět, nepříznačných na pouhé dvě. Tři z těchto vlastností přitom zdůraznila pětina dotázaných. Počet přívlastků spojených se Slováci byl i v krajní poloze vyšší, pokud jsme brali v úvahu názor jednotlivých sledovaných kategorií. Alespoň některá ze tří skupin českých respondentů určila osm vlastností jako typických pro Slováci, čtyři naopak jako nepříznačné pro tento národ.

Čechům se Slováci jeví jako lidé přátelští, veselí, se smyslem pro humor. Považováni jsou rovněž za národ pohostinný, vysokoškoláky také za horkokrevný. Mladí lidé však Slováci pokládají za závistivé, alkoholiky a také za nacionalisty (tento názor projevíly plně tři čtvrtiny budoucích učitelů dějepisu). A čím pro Čechy Slováci rozhodně nejsou? Nepřátelští, pedantští, ale nejsou přý ani rozvázní, a rozhodně nepatří k národům abstinentů. Na první a poslední ze jmenovaných netypických vlastností se v krajní poloze shodlo více než 15 % všech dotazovaných. Mezi příznačnými slovenskými vlastnostmi převažují kladné. Jedinou výrazně vnímanou negativní vlastností je slovenský nacionalismus. Vyhraněnější názor vyjádřili vysokoškoláci, u nichž šest typických vlastností a čtyři netypické potvrdila alespoň v mírnější podobě většina z nich. Z mladších respondentů méně kategorické názory mají dotázaní z těch regionů, které nesousedí se Slovenskem. Konkrétnější představy o slovenských „národních“ vlastnostech si utvořili dotazovaní žijící v bezprostředním sousedství Slovenské republiky.¹⁹

¹⁹ ČECHOVÁ, B.: c.d., s. 113–114. – DRABINOVÁ, D.: c.d., s. 37.

VLASTNOSTI SOUSEDNÍCH NÁRODŮ

(užití krajní hodnoty 1 a 5, relativní četnosti nad 15 %)

Poláci		Slováci		Němci		Rakušané		Maďaři	
typická	netypic.	typická	netypic.	typická	netypic.	typická	netypic.	typická	netypic.
podnikavý 20,79%	chladný 16,75%	přátelský 18,96%	chladný 16,08%	pracovitý 29,93%	horkokrevný 15,50%	pracovitý 19,93%	nevzdělaný 16,17%	horkokrevný 22,24%	chladný 15,69%
	abstinance 21,85%	veselý 19,63%	abstinance 21,85%	rozvázný 15,50%	abstinance 18,29%	vzdělaný 16,55%	hloupý 16,36%		abstinance 17,71%
	rasismus 15,11%	pohostinný 20,31%		vzdělaný 19,53%	liný 15,98%	slušný 16,08%	nepořádný 21,37%		
		smysl p. humor 20,02%		podnikavý 26,95%	nevzdělaný 19,25%	podnikavý 17,04%			
		nacionalista 15,79%		odměřený 17,91%	hloupý 18,67%				
				chladný 20,50%	nepořádný 22,24%				
				výbojný 26,09%	lehkomyslný 17,04%				
				nacionalista 29,46%	nešikovný 16,75%				
				rasismus 21,75%					
				samolibý 17,91%					
celkem 1	3	5	2	10	8	4	3	1	2
nad 20 % 1	1	2	1	6	1		1	1	

Slováci jsou nejčastěji charakterizováni z hlediska sociálního (přátelský, pohostinný, závistivý) a psychologického (veselý, smysl pro humor, nejsou chladní, pedantští, hloupí). Existenční aspekt vystupuje v případě „abstinance“ jako vlastnosti netypické pro všechny sousední národy (s výjimkou Rakušanů).

* * *

SROVNÁNÍ NEJFREKVENTOVANĚJI ZASTOUPENÝCH VLASTNOSTÍ

(vážený průměr)

vlastnost	Polák	Slovák	Němec	Rakušan	Maďar
přátelský	3,46	3,58	2,75	3,43	3,13
veselý	3,43	3,74	3,04	3,34	3,48
pracovitý	2,97	2,97	3,80	3,72	3,02
vzdělaný	2,95	3,07	3,80	3,76	2,85
smysl pro humor	3,43	3,73	2,86	3,18	3,38
podnikavý	3,49	3,06	3,97	3,72	3,11
chladný	2,41	2,46	3,50	2,90	2,47
horkokrevný	2,93	3,18	2,69	2,60	3,54
abstinance	2,23	2,28	2,47	2,78	2,30
alkoholismus	3,32	3,48	3,26	2,85	3,26
výbojný	2,79	2,88	3,81	2,91	3,28
nacionalismus	2,93	3,37	3,88	3,07	3,14

Povšimněme si typičnosti některých vybraných vlastností pro jednotlivé národy. Čím větší je rozdíl váženého průměru od neutrální hodnoty 3, tím příznačnější (nebo naopak nepříznačnější) je ona vlastnost. Za přátelské jsou pokládáni všichni naši „sousedé“ s výjimkou Němců. Nejintenzivněji tuto vlastnost vnímáme u Slováků, zhruba shodně u Poláků a Rakušanů, neutrální hodnotě se blíží v případě Maďarů. Hodnocení Němců potvrzuje fungování stereotypu „dědičného nepřítele“. Nejsilněji vystupuje u vysokoškolačů (2,50), nejméně u žáků ZŠ (2,88). Obdobně „veselost“ dominuje u Slováků, přibližně shodně je posuzována u Maďarů, Poláků, ještě i u Rakušanů, zatímco v případě Němců má téměř neutrální hodnotu. V názoru se ovšem značně lišili vysokoškolačové od ostatních, když pro Poláky (3,70) i Maďary (3,80) označili tuto vlastnost za téměř stejně příznačnou jako pro Slováky (3,91). Odlišili tím jednak Rakušany (3,21), ale především Němcům se podle jejich soudu této vlastnosti nedostává (2,72).

„Pracovitost“ je charakteristická pro Němce a Rakušany, u ostatních národů se respondenti rozhodli pro neutrální postoj. I u této vlastnosti jsme zaznamenali značné difference v názorech jednotlivých skupin dotazovaných. Stereotyp pracovitěho Němce a Rakušana opět funguje především v povědomí nejstarších (4,43 a 4,15), když hodnoty získané z dotazníků žáků se pohybovaly podstatně níže (o 0,82–0,99), naproti tomu pro Poláky vysokoškolačové nepokládají pracovitost za příznačnou. Další vlastností, která se české mládeži spojuje především s našimi německy mluvícími sousedy, je vzdělanost. U ostatních národů se hodnoty pohybují nepatrně nad průměrem u Slováků a mírně směřují k netypičnosti u Poláků a Maďarů. Studující historie však rozhodli, že je to vlastnost různou měrou typická pro všechny naše sousedy.

Největší smysl pro humor mají Slováci, značný také Poláci i Maďaři. Jen mírně příznačný je pro Rakušany, Němcům se ho naopak nedostává. Je to názor především nejstarších respondentů (2,37), kteří se navíc domnívají, že smysl pro humor trochu chybí i Rakušanům (2,94).

Podnikavost je vlastnost přiřčená různou měrou a zřejmě i v různé podobě všem našim sousedům. Nejvyšší hodnoty u Němců a Rakušanů jsou pravděpodobně oceněním jejich ekonomické úspěšnosti shodně všemi skupinami dotázaných. Typicky „polská“

podnikavost je jistě vztahována ke zkušenosti z příhraničních tržišť a v jistém smyslu jde i o stereotyp spojovaný s naším severním sousedem, zafixovaný nejsilněji u nejstarších (3,93). Neutrální hodnotu „podnikavost“ už jen nepatrně překračuje u Maďarů a Slováků.

Vlastnost „chladný“ je přisuzována pouze Němcům, na druhé straně její jistý protiklad – tedy horkokrevnost – není ani typicky německou, ani rakouskou vlastností. Respondenti rozhodli, že je příznačná jen pro Maďary, o něco méně ještě pro Slováky. Vysokoškoláci v tomto případě projevili vyhraněnější názor. Jednak za horkokrevné označili i Poláky (3,24), jednak jimi uváděné hodnoty směřovaly výrazněji ke krajním možnostem. U Maďarů o 1,15 a u Slováků o 0,69 směrem k typičnosti, u Němců o 0,66 a u Rakušanů o 0,41 směrem k nepříznačnosti zmíněné vlastnosti.

Zádný z našich sousedů není respondenty pokládán za národ s negativním vztahem k alkoholu. Abstinenty rozhodně nejsou Poláci, Slováci ani Maďaři, což nejradikálněji vyjádřili vysokoškoláci. Hodnoty ve vztahu k Němcům a především k Rakušanům byly umírněnější a shodné u všech skupin dotazovaných. Třebaže abstinence je nejméně typická pro Poláky, za největší alkoholiky byli označeni Slováci (Poláci je ovšem hned následují). Tato vlastnost je stejně příznačná pro Maďary a Němce. Pouze u Rakušanů hodnoty zásluhou nejstarších respondentů nedosáhly ani průměru.

Výbojní jsou Němci a Maďaři. Rozhodli o tom především vysokoškoláci (4,24 a 3,58), pravděpodobně především na základě znalosti historie. Žáci u Maďarů volili neutrální hodnoty a v případě Němců se rovněž lišili v míře typičnosti (o 0,64). Pro ostatní sledované národy není tato vlastnost příznačná. Podle úsudku české studující mládeže nacionalismus není charakteristický pouze pro Poláky. S většinovým názorem ovšem nesouhlasili opět vysokoškoláci (3,44). Největší míru nacionalismu přičítali opět Němcům (4,37), spatřují ho však markantně také u Slováků (4,14), o něco méně pak u Maďarů (3,76), nejméně u Rakušanů (3,20).²⁰

Pohled na „druhé“ se odvíjí od pohledu na sebe sama. Pokusme se tedy alespoň naznačit aktuální autostereotyp české studující mládeže. Budeme vycházet z míry typičnosti, kterou respondenti přidělili některé ze 30 v dotazníku uvedených vlastností.²¹ Jejich výběr se částečně lišil od charakteristik předkládaných k posouzení heterostereotypů. Byly totiž vybírány rovněž na základě známých výroků českých filozofů, kteří se pokoušeli určit „typicky české“ vlastnosti.

První nápadný rozdíl v šetření se projevil ve vyšší frekvenci odpovědí. Další spočívá ve skutečnosti, že na „typické“ vlastnosti některého ze sousedních národů se pouze výjimečně shodla většina respondentů (při součtu hodnot 4+5 a 1+2), kdežto při výčtu vlastních charakteristik se tak stalo u deseti vlastností (8 typických a 2 nepříznačných), přitom „smysl pro humor“ a „závistivost“ s Čechy spojilo více než 75 % dotazovaných. Na první ze jmenovaných vlastností se i v krajní poloze shodla většina (53 %).

Zatímco při posuzování „druhých“ naprosto převažovaly kladné přívlastky a pozitivní obraz souseda, snad s výjimkou Němců, vůči svému národu jsou mladí lidé mnohem kritičtější. Zhruba z poloviny tyto vlastnosti, označené za více či méně typické či naopak netypické pro Čechy – a respondenti jich uvedli téměř tři desítky – nebyly licho-

tivé. Při konstruování autostereotypu vyjdeme z vlastností, které byly nejčastěji uváděny v krajních polohách.

Kromě už zmíněného smyslu pro humor se mohou Češi pochlubit ještě schopností improvizace (19 %), kulturností (15 %) a podle úsudku mladších respondentů také vlastenectvím (16 %). Výrazně vnímanými negativními českými vlastnostmi jsou následující: „závistivost“ (36 %), „chytráctví“ (25 %), „podezíravost“ (21 %) a „alkoholismus“ (25 %). Těžko posoudit, jak byla myšlena česká „podnikavost“ (23 %). Zda jako aktivita nově se nabízející od počátku 90. let, či jako snaha rychle se obohatit s vynaložením pokud možno co nejmenšího úsilí. Pro náš národní charakter není příznačný „kult mučednictví“, „výbojnost“ ani „vznešenost“.

Velké rozdíly se vyskytly, rozlišovali-li jsme respondenty podle jejich věku a stupně vzdělání. Obecně lze říci, že studenti historie přistupují k hodnocení „národní povahy“ velmi kriticky. U většiny pozitivních kategorií dosahuje skupina vysokoškoláků nižších hodnot než u žáků, a naopak negativní a kritizující vlastností se dostávají u respondentů s vysokoškolským vzděláním do popředí.²²

Na rozdíl od Čechů slovenská mládež vnímá svůj národ veskrze pozitivně. Jediná „špatná“ vlastnost, na které se shodlo 65 % respondentů, je sklon k alkoholismu. Slováci se považovali za lidi přátelské, zručné, veselé, se smyslem pro humor. Takto je charakterizovali i čeští respondenti. Tři čtvrtiny oslovené slovenské mládeže prohlašují svůj národ za pohostinný. Většina také potvrzuje v hlavních rysech slovenské povahy spolehlivost, rozvážnost, chytrost, obětavost a podnikavost. Naopak se necítí být národem hloupým, chladným, nevzdělaným a nešikovným. Nepůsobí prý ani jako vlezlí a lakomí a ani nejsou abstinenty. Respondenti ZŠ i gymnázií se ve svých názorech shodují. Žáci však projevili menší autokritičnost.²³

Slováci nehodnotí pozitivně jen sebe. Mezi Čechy podle nich převládají lidé přátelští, pracovití, se smyslem pro humor, vzdělaní, pohostinní, veselí a rozvážní. Vadou na kráse se zdá jen alkoholismus a 26 % slovenských respondentů vnímá i český nacionalismus. Nezdáme se jim chladní, nijak výrazně vlezlí, sobečtí, nespolehliví a ani nešikovní. Z hlediska věkových kategorií jsou pozitivně naladěni mladší respondenti. Globálně vzato slovenská mládež přisuzuje sobě i nám téměř stejné vlastnosti, pouze na charakteristice vlastního národa se shodlo o 10 % až 15 % více dotázaných.²⁴

POROVNÁNÍ AUTOSTEREOTYPU ČECHA S HETEROSTEREOTYPY SOUSEDNÍCH NÁRODŮ

CELKOVĚ: 1569 respondentů (ZŠ, SŠ, VŠ). Vážený průměr.

vlastnost	Cech	Polák	Slovák	Němec	Rakušan	Maďar
smysl humor	4,43	3,43	3,73	2,86	3,18	3,38
závistivost	4,01	2,84	3,38	2,95	2,67	2,78
podnikavost	3,90	3,49	3,06	3,97	3,72	3,11
alkoholismus	3,51	3,32	3,48	3,26	2,85	3,26
rasismus	3,35	2,50	2,99	3,51	2,64	2,76

²² Tamtéž.

²³ ČECHOVÁ, B.: c.d.

²⁴ Tamtéž.

²⁰ DRABINOVA, D.: c.d., s. 31–37.

²¹ TLOLKOVA, Š.: Autostereotyp Čecha u studující mládeže. In: Školní výuka dějepisu..., c.d., II, s. 51n.

Pokračování tabulky

vlastnost	Čech	Polák	Slovák	Němec	Rakušan	Maďar
hulvátství	3,15	2,70	2,82	3,04	2,40	2,75
pracovitost	3,17	2,97	2,97	3,80	3,72	3,02
spolehlivost	3,08	2,69	2,77	3,34	3,51	2,73
nacionalismus	2,94	2,93	3,37	3,88	3,07	3,14
výbojnost	2,58	2,79	2,88	3,81	2,91	3,28

Srovnáme-li český autostereotyp s heterostereotypy sousedních národů, dospějeme k následujícímu závěru. Podle mladých lidí jsou nejtypičtějšími vlastnostmi všech tří slovanských národů „smysl pro humor“ a „alkoholismus“. (Na vlastnosti „přátelský“, „veselý“ a „pohostinný“, bohatě zastoupených u Slováků i Poláků, jsme se netázali v případě Čechů, neboť ty zpravidla fungují v každém autostereotypu. Takže i je lze připojit ke „slovanským přednostem“.) Naproti tomu nepříznivou vlastností je „výbojnost“. U našeho národa však uvedené charakteristiky dosahují nejčastěji krajních poloh. Máme tedy největší smysl pro humor (stereotyp „švejkovství“), jsme největšími alkoholiky (alespoň tak usoudili mladší dotazovaní), ale jsme také nejméně agresivní. Čechy se Slováky spojuje ještě „závistivost“. Slováci jsou navíc vnímáni jako nacionalisté, což je vlastnost, kterou respondenti přičítají především Němcům, v menší míře také Maďarům. Maďaři se Slovanům přibližují – podle názoru české mládeže – smyslem pro humor, veselostí, pohostinností a pozitivním vztahem k alkoholu. A čím se Češi podobají německy mluvícím sousedům? Především podnikavostí (ale to i Poláci), protože pro Němce a Rakušany charakteristická pracovitost a spolehlivost je v našem případě vnímána jen nepatrně nadprůměrně. Pouze Němcům se prý blížíme projevy rasismu, na druhé straně nás od nich výrazně odlišuje smysl pro humor a nevýbojnost. Tato skutečnost jen potvrzuje další vžitý stereotyp „národa holubičích povah“, nejvýrazněji projevový studujícími historie (výbojnost dosahuje hodnoty 2,1). Naši respondenti si jsou vědomi také příslušného českého nedostatku „dobrého vychování“.

ZÁVĚR

Vzájemné vidění české a slovenské studující mládeže je velmi pozitivní. Výzkum rozhodně nepotvrdil tezi o převážně negativním zabarvení etnických heterostereotypů, a to ani ve vztahu k ostatním českým „sousedům“. Více negativních a sebekritických rysů nalezneme v českém sebeobrazu. Češi tak projevili větší autokritičnost než Slováci. Převaha kladných vlastností v obrazu Slováka odpovídá prvnímu umístění v pořadí oblíbenosti sousedních národů. Přímé sousedství působí v případě Slováků pozitivně na podobu heterostereotypu. Příznivé naladění vůči Slovákům je dlouhodobější a výraznější u studujících. Slováci jsou vnímáni jako sousedé Čechům nejbližší. Z hlediska věkových kategorií respondentů lze konstatovat rozdíl v intenzitě stereotypů především u studujících historie. Vyplývá z hlubších znalostí a nemá výraznější dopad na jejich emocionálně hodnotící obsah. Stereotypní obrazy sousedních národů ve vědomí české studující mládeže nejsou nepřátelské. Působení školy by proto mělo směřovat k jejich

důkladnému poznání a případné „kultivaci“, neboť „vymazání“ stereotypů jakožto elementů poznávacího aparátu z našeho života by nebylo možné.²⁵

Students' Views of Czechs and Slovaks

Blažena Gracová

The perceptions that Czech and Slovak students have of each other is very positive. Research has rejected the thesis that negatively-biased ethnic stereotypes predominate, even in relations with the other Czech „neighbors.“ More negative and self-critical features can be seen in the Czechs' views of themselves. Czechs manifest a greater amount of self-criticism than do Slovaks. Of all the neighbors, Slovaks are perceived to be the closest to the Czechs.

²⁵ MÜTTER, B.: Stereotypen und historisches Lernen. Geschichte in Wissenschaft und Unterricht. 4/2000, s. 258. – BARTMIŃSKI, J.: Nasi sąsiedzi w oczach studentów. In: Narody i stereotypy, c.d., s. 258–269.

PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA A LIBERECKO

Miloslava Melanová

První světová válka, která zpusťovala a radikálně proměnila Evropu, poznamenala nebývalou měrou všechny evropské národy a všechny vrstvy obyvatel. Trýzeň válečného běsnění v podobě mrtvých, zraněných i trvale tělesně postižených i doposud netušené dopady na život lidí v zázemí doléhaly na příslušníky všech válčících států a národů. Ve svém výsledku byla však jinak vnímána těmi, kteří se mohli počítat k vítězům, a těmi, jejichž cíle nebyly naplněny.

Obyvatelé Liberecka, z nichž rozhodující většinu tvořili Němci, byli vystaveni podobnému válečnému utrpení jako ostatní občané monarchie. Do válečných zákopů nastupovali na počátku válečného střetnutí muži ve stáří od 21 do 37 let, v posledních letech války pak nejenom dvaapadesátiletí, ale také ročník 1900, tj. chlapci, kteří právě dovršili osmnácti let. Téměř tisíc mužských životů pouze z města Liberce zásluhou války vyhaslo. Také ti, kteří nebyli přímými účastníky bojů, prožili konflikt velmi citelně. Nedostatek potravin, paliva a základních životních potřeb, v prvním světovém válečném konfliktu velmi naléhavý v celé monarchii, byl na Liberecku o to tíživější, že šlo o průmyslovou oblast bez dostatečného zemědělského zázemí.

Na samém počátku byl postoj k válce u německé populace Liberecka veskrze pozitivní. Již vzápětí po zprávě o atentátu v Sarajevu vystřídala lidský soucit nad úmrtím následníka a jeho manželky protisrbská válečná nálada. Od vyhlášení mobilizace pak zavládla v oblasti válečná euforie, které podlehly všechny vrstvy obyvatelstva. V samotném Liberci se po tři večery konala před radnicí shromáždění oslavující rozhodný postup a spojení s Německem. Spolu s rakouskou hymnou zněla hymna německá a oblíbená *Wacht am Rhein*.¹ Do služby vlasti se ochotně zapojili členové nejrůznějších spolků. K ostraze významných objektů civilních i vojenských se hlásili střelci, veteráni i turneři. Sdružení *Deutsche Jungmannschaft* vyzývalo mladé muže i ženy k pomoci v zemědělských usedlostech, kde chyběli hospodáři odvelení na frontu.² V průběhu války pak byla zapojována ještě mladší generace – jako poštovní a soudní doručovatelé a poslíčci se uplatňovali i mladí skauti a středoškoláci.

Zatímco Češi hleděli na tažení proti slovanským Srbům s rozpaky a doufali, že zůstane lokálním konfliktem, uveřejňoval nacionální deník *Reichenberger deutsche Volkszeitung* od 3. srpna na titulní straně články slibující velkou evropskou válku. Zároveň přinášel drobné zprávy o projevech českého přátelství vůči Srbům. I když šlo často o informace o výkřících jednotlivců, opouštějících ve večerních hodinách lokály, přispí-

¹ Jahrbuch und Wohnungsanzeiger der Stadt Reichenberg für das Jahr 1915. Reichenberg 1914, s. 470.

² An die deutscher Jungmannschaften und Mädchenbünde. Reichenberger deutsche Volkszeitung (dále pouze RDV) 31. 7. 1914, s. 3.

val tak list k představě o nespolehlivosti Čechů.³ Tento pohled měl své místo v celkovém chápání války jako boji Němců se Slovany. Boj proti zpátečnickým slovanským státům na jihu a východě nadchl především německé nacionály, ale byl přijatelný i pro sociální demokraty a dokonce i reformní liberály.⁴ Nacionálové, ovládající libereckou radnici, viděli navíc ve válce příležitost ke zvratu poměrů v Čechách i v monarchii. Dlouholeté úsilí o rozdělení země v podobě jazykově uzavřených německých území mělo nejhorlivější zastánce právě v Liberci. Zde se také již v prvním desetiletí nového století zrodil nejradikálnější německý plán na řešení česko-německého sporu, a sice vytvoření provincie *Deutschböhmen*. Ta měla být podle propracovaných návrhů samostatnou korunní zemí v rámci monarchie.⁵ Liberecké návrhy narážely především na odpor Čechů, kteří nechtěli dopustit rozbití jednoty historického území českého státu a oprávněně se obávali o osud českých menšin v takové provincii. Všechny liberecké projekty byly založeny na principu teritoriálního oddělení obou národních společností.⁶ Taková úprava poměrů v Čechách znesnadňovala postavení menšin – nejenom českých, ale také např. silné německé menšiny v Praze. Na neúspěchu všech česko-německých jednání se proto také podílela nejednotnost německých stanovisek a zároveň postoj rakouských vlád.

Omezení parlamentarizace za války a součinnost s německým státem slibovaly snazší prosazení německých požadavků v Čechách. V průběhu války se navíc zrodila lákavá idea *Mitteleuropy*, jednotného obrovského vojenského a hospodářského prostoru od Severního moře po Jadran. Její autor, levicový liberál a poslanec německého sněmu Friedrich Naumann, nabízel malým národům v tomto prostoru spolupráci, avšak pod německou hegemonií.⁷ Přednáška, kterou měl v březnu 1916 v Liberci, měla obrovský ohlas.⁸ Z hlediska hospodářského zajímala myšlenka *Mitteleuropy* zejména průmyslníky. Pro ně byla významná také východní polovina monarchie. Podnikatelé a agrárníci z Uher byli důležitými partnery a maďarský národ měl v *Mitteleuropě* zaujmout pevné postavení vedle německého. Krátce po Naumannově liberecké přednášce se ve Vídni a Budapešti konaly porady o hospodářském sblížení s Německem. Zprávy o nich v nejčtenějším libereckém deníku *Reichenberger Zeitung* již nesou titul „Na cestě do Střední Evropy“.⁹ Radikální nacionalistické síly zase uchvacovala Mitteleuropa především tím, že nabízela splnění naprosté německé hegemonie.

Představa jednotného hospodářského prostoru však zaujala také nenacionální sociální demokraty. I oni válku po jejím rozpoutání přijali, a sice jako žádoucí boj proti carskému Rusku. Pouze z jejich levice zazněly antimilitaristické protesty.¹⁰ Tento proud se také zdržoval nacionálních útoků vůči neněmeckým národnostem. Gesto levicového

libereckého redaktora K. Kreibicha při výročí upálení M. Jana Husa v roce 1915, kterým chtěl protestovat proti nacionální zášti vůči Čechům, zůstalo však ojedinělé.¹¹ Většina německého obyvatelstva Liberecka vnímala válku jako nezbytný zápas za prosazení požadavků národních, popř. politických, či sociálních. V roce 1930 mohl tak liberecký kronikář a vlastivědný badatel Viktor Lug konstatovat: „Přesvědčení, že nám vnucená válka proti světu nepřátel je správnou věcí a musí vést k vítězství, ovládalo až do posledního roku války obyvatelstvo.“¹²

Pozitivní postoj k válce a ke spojení s Německem se projevoval oslavami vojenských vítězství na frontách. Města při nich byla ozdobena rakouskými i německými vlajkami a byly pořádány pochodňové průvody, koncerty a čepobití. S opravdovým přesvědčením se na nich podílely početné skupiny a to i ve druhé polovině války, kdy již probíhala masová socialistická shromáždění žádající ukončení války. Nacionální nadšení slavilo úspěch také v jazyce. Snahy Německého jazykového spolku, působícího v Liberci již dvě desetiletí, byly konečně realizovány v podobě vymýtlání cizích slov z německého jazyka. Z jídelních listků v restauracích zmizely francouzské a anglické názvy, oblíbené rozloučení „Adieu“ bylo nahrazeno pozdravem „Grüß Gott“.¹³

Vnímání války jako vlasteneckého zápasu provázely projevy národní obětavosti. Kromě zapojení mládeže a žen do charitativních a pomocných prací se pořádaly sbírky nejrozličnějšího druhu a poslání. Byly organizovány spolky, institucemi či přímo úředníky magistrátů a obecních úřadů. Liberecký magistrát nechal zhotovit dřevěný model městského symbolu, rytíře z vrcholu radniční věže, zvaného Wimpelträger.¹⁴ Do něho mohl dárce určitého obnosu, určeného válečným vdovám, vlastnoručně zatlouci železný cvok. Válečným invalidům byla pak určena sbírka, při níž mohli dárce podobným způsobem ozdobit tabuli s nápisem „Bůh ztrestej Anglii“.¹⁵ V září 1916 se ve městě naposledy rozevzdučely všechny zvony. Většina jich byla snesena a roztavena na válečnou výrobu. Ohlas měla sbírka „zlato za železo“, při níž liberecké ženy měnily zlaté prsteny za železné kroužky. O vlastenecké obětavosti svědčila také účast na válečných půjčkách. Ty sice mohly lákat vysokými úroky, ale české obyvatelstvo je spíše ignorovalo. Aktivní podíl libereckého obyvatelstva a města samotného na všech osmi půjčkách, z nichž nejvyšší zájem ve městě byl o poslední z přelomu června a července 1918, dokazuje také důvěru v další existenci rakousko-uherského státu.¹⁶ Půjčky se po válce staly předmětem sporů a dalším zdrojem komplikovaného vztahu k novému státu.

První konkrétní krutý dopad bojů poznali všichni obyvatelé Liberecka již v posledních srpnových dnech 1914, kdy byli do města dopraveni první ranění.¹⁷ Záhy vyrostly ve městě čtyři nouzové špitály, v nichž členové Červeného kříže a dobrovolné ošetrovatelky pečovaly o stovky raněných. Jako nemocnice pro těžce raněné i domov pro postižené sloužil Domov invalidů, dokončený ve městě měsíc po vypuknutí války.

¹¹ Blíže MELANOVÁ, M., c.d., s. 90.

¹² LUG, V.: Die Stadt Reichenberg im Weltkriege. Reichenberg 1930, s. 9.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ LUG, V., c.d., s. 32.

¹⁵ Jahrbuch und Wohnungsanzeiger der Stadt Reichenberg für das Jahr 1918, s. 460.

¹⁶ LUG, V., c.d., s. 43.

¹⁷ LUG, V., c.d., s. 24.

³ Např. čl. Tschechische Serbenfreunde, RDV 29. 7. 1914, s. 3. K vývoji českých postojů za války viz: URBAN, O.: Česká společnost 1848–1918, Praha 1982, s. 574–649.

⁴ Blíže KŘEN, J.: Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918. Praha 1990, s. 401–403.

⁵ NOVOTNÝ, J.: Čeští Němci a habsburská monarchie. In: Český lev a rakouský orel v 19. století. Praha 1996, s. 47–53.

⁶ Blíže k libereckým návrhům: MELANOVÁ, M.: Liberec na cestě k projektu samostatné provincie. In: Česko-slovenské vztahy – Slovensko-české vztahy. Liberec 1998, s. 83–95.

⁷ Blíže Křen J., cit.d. s. 378–380.

⁸ Herr Dr. Naumann. Reichenberger Zeitung (dále pouze RZ) 11. 3. 1916 (Abendausgabe), s. 2. Mitteleuropa. RZ 12. 3. 1914, s. 1–2. F. Naumann. RZ 13. 3. 1916 (Abendausgabe), s. 1–2.

⁹ Auf dem Wege nach Mitteleuropa. RZ 31. 3. 1916, s. 1.

¹⁰ Karel Kreibich hlasoval proti účasti obce Růžodol I. na válečné půjčce. Viz Der sozialdemokratischer Gemeindevorsteher gegen die Kriegsanleihe. RDV 22. 11. 1914, s. 6.

Ještě koncem roku 1914 se v souvislosti s pohyby na východní frontě objevili na Liberecku první běženci z východní Haliče – šlo převážně o židovské obyvatelstvo. Pro jejich pobyt byly opět organizovány sbírky, a to peněžní i věcné.¹⁸ Úsilí uprchlíků o přežití vyvolávalo v době velkých zásobovacích potíží v dalších letech nevraživost a antisemitismus, zdá se však, že slabší než v českých zemědělských oblastech. Dalším novým, válečným jevem byla existence velkých zajateckých táborů, fungujících v bezprostřední blízkosti Liberce od prosince roku 1914. Vedle průmyslového města s 37 000 obyvatel žilo v polovině roku 1915 dokonce až 46 000 zajatců. Velká část jich byla sice vzápětí přemístěna (převážně do sousedního Saska), avšak i v dalších letech bylo v lágru kolem 20 000 zajatých Rusů.¹⁹

Otázka potravin a dalších životně důležitých potřeb představovala jedno z hlavních úskalí válečného života. Ani přidělové hospodářství nedokázalo zajistit dostatek potravin, což bylo v souvislosti s nemožností získat základní produkty v nejbližším okolí pocítováno velmi záhy. Kromě státem nařízeného a městem organizovaného přidělového zásobování na základě lístkového systému se vedení města a magistrát snažily zabezpečit obyvatelstvo vlastními opatřeními. Již koncem roku 1914 byla zřízena první polévková kuchyně a rozšířena existující lidová kuchyně, v níž bylo možno získávat jídla za nízké ceny. Do konce války samo město provozovalo šest podobných zařízení. Liberecký magistrát začal posléze sám zajišťovat některé potraviny (drůbež, ryby a celé kusy dobytka), které pak byly prodávány přímo v radničním dvoře. Na jaře roku 1917, kdy začal být nedostatek potravin ještě tíživější, byla pro koordinaci těchto záležitostí ustanovena obecní hospodářská rada (*Gemeindewirtschaftsrat*) v čele se starostou. Ve stejné době město zřídilo ve vlastní režii nový typ potravinových lístků, tzv. *U-Karten*, které nezámožné a středně zámožné obyvatelstvo opravňovaly k nákupům levnějších potravin.²⁰

Přes dobrou organizaci stoupala nouze a s ní i pauperizace vrstev, dříve příslušejících ke střední třídě. Svízelná situace přispívala k válečné turistice za potravinami (na venkov a do německého pohraničí), dala vzniknout černému trhu a vedla ke spekulacím, obohacování a vzniku nového typu zbohatlíků. Důsledky války proměňovaly sociální a profesní skladbu obyvatelstva. Omezování výroby v textilních továrnách, postižených nedostatkem surovin, vedlo k velké nezaměstnanosti v řadách textilních dělníků. Města a obce proto zahájily nouzové stavby a organizovaly také přesun dělníků k opevňovacím pracím do Vídně a dalších měst na Dunaji.²¹ Od roku 1915 se pak původní textiláci uplatňovali také ve zbrojní výrobě. Nedostatek pracovních sil se naopak projevoval v řemeslnických profesích. Novým jevem byla zaměstnanost žen středních vrstev. Vedle klasické veřejné činnosti v charitativních spolcích se ženy ujmaly organizace nových typů sbírek a zásobování, pracovaly jako úřednice a ošetřovatelky v lazaretech. Zároveň musely ve velké míře nahradit muže na polích a v profesích, dosud jim nepřístupných, jako byly určité druhy řemesel, řízení obchodních firem, či zcela moderní technické funkce. Od léta 1916 jezdily např. v liberecké městské dopravě řidičky tramvají.²² O rok později byly ve městě zřízeny jednoroční obchodní kurzy pro ženy. Se změnou postavení

¹⁸ Aufruf. RDV 10. 11. 1914, s. 2.

¹⁹ LUG, V., c.d., s. 33–34.

²⁰ LUG, V., c.d., s. 9–16.

²¹ LUG, V., c.d., s. 35–36.

²² LUG, V., c.d., s. 37–38.

ve společnosti rostl také zájem o rovnoprávnost politickou. Během války se tak stále více objevují návrhy na poskytnutí volebního práva ženám.

Potřeby válečného života kladly značné nároky na správní i samosprávné úřady, na které stát přenášel nové povinnosti. Obecní volby byly během války zastaveny. Vyspělá komunální administrativa statutárního města Liberce zvládala nové úkoly s příslovecnou důkladností, avšak se značným vypětím a zároveň s přesvědčením o vlasteneckém poslání. Obtíže válečného života, kdy se kromě potravin nedostávalo také palivo a ošacení i další základní životní potřeby, radikalizovaly nejpostiženější vrstvy. Od léta roku 1916 se na Liberecku množí průvody a shromáždění hladových dělníků a nemajetných žen, žádajících chléb. Ke skutečnému zlomu došlo však v roce následujícím. Zprávy o pádu carského režimu a revoluci v Rusku ovlivnily postoje císaře, vládních kruhů i všech politických proudů a doslova elektrizovaly lidové vrstvy. Změnily zároveň stanovisko sociálních demokratů, kteří začínají žádat uzavření míru. V širokých vrstvách se místo dosavadní pasivity šíří odpor proti válce a bídě a ohlas nacházejí radikální návrhy. Zesílená váha těchto vrstev se mj. projevila v tlaku na prosazení vlivu do samospráv, tj. na změnu dosavadního omezeného volebního práva v komunální sféře. Sociálně demokratické seskupení se v květnu 1917 vyslovilo pro přepracování městského statutu Liberce. Hlavním požadavkem přitom bylo udělení volebního práva do městské samosprávy také pro nemajetné a ženy. Odpověď vedení města, ovládaného měšťanskými nacionálními stranami, je příznačná. Je uznána oprávněnost volebního práva žen a dělníků, avšak z národně politických důvodů doporučeno reformu odložit, dokud nebudou nově uspořádány poměry v Čechách.²³ Pod pojmem „nové uspořádání poměrů“ se skrývá splnění německého požadavku uzavřeného území. Při plném volebním právu by se totiž mohlo podařit příslušníkům české menšiny proniknout do městského zastupitelstva. V uzavřeném území by se příslušníci českých menšin v jednojazyčné komunální sféře i s plným volebním právem těžko prosazovali. Demokratizace samosprávy a celého politického života, požadovaná levicovými proudy již dávno před válkou, se však ve druhé polovině válečného období stala programem širších vrstev. Poválečný stát také prostor pro demokracii široce otevřel.

Poněkud odlišný poměr k válce od samého počátku zaujímal určitá část obyvatel Liberecka. Byli to příslušníci české menšiny. Jejich postavení bylo svízelné již před vypuknutím války. V samotném Liberci žili pod stálým tlakem majoritní společnosti a magistrátu, střežícího německý charakter města. Tento nepřátelský postoj byl jedním z důvodů přesunu Čechů do okolních, s Libercem srůstajících, avšak národnostně vesměs snášenlivějších obcí. Přesto zaznamenala česká menšina před válkou značné hospodářské a kulturní úspěchy nejenom v celé aglomeraci, ale i v samotném městě. Bohatě se rozvrstvila také v ohledu politickém. Válka však její život poznamenala velmi silně. Došlo k ochromení nebo přímo zákazu českých spolků, proti nimž umožňoval válečný režim snadnější zásahy. Špatná situace České záložny, kterou negativně poznamenaly hromadné výběry vkladů na počátku války, ohrozila menšinu hospodářsky.²⁴ Citelnou ztrátou pro ni byl skon dvou předních měšťanských vůdců, mladočecha Václava Šamánka a národního sociála právníka Josefa Hlíňáka. Jejich úmrtí v průběhu roku 1916 předcházelo tragický střet o osud České záložny, v jejímž čele Václav Šamánek stál a za niž drobným

²³ Eine neue Wahlordnung für die Stadt Reichenberg. RDV 20. 8. 1917, s. 2.

²⁴ HEPTNER, J.: MUDr. Václav Šamánek. Liberec 1989, s. 20–21.

střadatelům také ručil.²⁵ Také čeští sociální demokraté válkou utrpěli. Již v roce 1914 byl zastaven sociálně demokratický Ještědský obzor, vydávaný pravidelně od roku 1907. Pokus přenesení listu s pozměněným názvem do Horního Růžodolu, kam nezasahoval vliv liberecké nacionální radnice, nebyl úspěšný. I zde jej cenzura zastavila. Zmizel tak jediný český politický list na Liberecku. Představa Čechů jako potencionálních zrádců je v převážně německém prostředí vystavovala ještě většímu politickému dohledu než v českých oblastech.

Češi byli zároveň vyloučeni z participace na výnosu dobročinných akcí zámožných německých spolků a organizací, což ve válečných podmínkách průmyslové aglomerace ztěžovalo jejich přežití. Sociální pomoc jim často odpíral i magistrát, jak ukazuje jeho úsilí o zřízení městského domova pro chudé šestinedělky výhradně německé národnosti.²⁶ Takové podmínky vedly část českých matek, jejichž mužové byly odveleni, k rozhodnutí zapisovat děti do německých škol. Zde mohli žáci trpící nedostatkem jídla i ošacení očekávat lepší pomoc. V těžce vybojovaných libereckých českých školách klesl počet žáků během války o celou čtvrtinu, což musíme připsat především na vrub přechodu dětí na školy německé.²⁷ Ekonomický tlak tak opět přispíval k asimilaci. Není divu, že za této situace se liberečtí Češi stáhli do soukromí. Politickou činnost obnovili až v podzimních měsících roku 1918, kdy se v Liberci konstituoval Okresní národní výbor, který pak v prosinci sehrál důležitou roli při obsazení města československým vojskem. Válečné atmosféra ještě více prohloubila odcizení české a německé společnosti na Liberecku.

V průběhu posledního válečného roku se také definitivně rozešli ve svém směřování Češi a Němci v českých zemích. České politické proudy a celá společnost přijaly postupně jako svůj cíl program samostatného československého státu, v němž měli mít své místo – místo národnostní menšiny – čeští Němci. Ti ovšem něco takového nepředpokládali. Na Liberecku se naopak aktivizoval projekt zvláštní německé provincie, který v tomto okamžiku našel uplatnění u dalších politiků. Po vyhlášení Tříkrálové deklarace, kterou se česká reprezentace hlásila o samostatnost, vystoupili němečtí poslanci z Čech se zásadním prohlášením, v němž odmítli jakoukoliv platnost společného zemského sněmu a jménem všech českých Němců žádali vytvoření provincie Deutschbohmen. Stejně jako Češi se Němci dovolávali práva na sebeurčení.²⁸ Válečné připoutání k Německu, idea Mitteleuropy i změny na východě Evropy se zdály otevírat možnosti pro národní integraci v jiné státní podobě.

Rakouský císař a vláda usilovali o zachování monarchie. Pod stálým vlivem spojenectví s Německem ustupovali i v případě Čech především německému tlaku a německým požadavkům. Tomu odpovídalo květnové nařízení o krajských vládách v Čechách, jehož realizace by zásadně oslabil zemske centrální instituce v Čechách. Podle zpráv o situaci na frontách se až do léta 1918 zdálo vítězství ústředních mocností možné.²⁹ To utvrzovalo obyvatelstvo Liberecka v přesvědčení, že jejich představy budou naplněny. Vnitřní rozklad monarchie byl však zřejmý. Navzdory válečnému hospodářství

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Eine Beschwerde der Stadt Reichenberg vom Verwaltungsgerichtshof. RZ 10. I. 1916, s. 3.

²⁷ LUG, V., c. d., s. 53.

²⁸ MOLISCH, P.: Die sudetendeutsche Freiheitsbewegung in den Jahren 1918–1919. Wien–Leipzig 1932, s. 11–12.

²⁹ KŘEN, J., c. d., s. 448–449.

nebyl státní aparát schopen zajistit obyvatelstvu ani velmi omezené dávky potravin a v posledních měsících ani ubránit válečné sklady před hladovými davy. Liberecko trpělo nedostatkem chleba zvláště silně. Zastupitelstvo města obviňovalo válečný obilní ústav z nespravedlivého rozdělování a žádalo na konci července jeho rozdělení na český a německý.³⁰ Z pohledu prostých občanů v zázemí se monarchie hroutila ve svých základních funkcích.

V závěrečných měsících došlo ke zhroucení také na frontách. Tehdy dospěli čeští a moravští Němci k vytouženému spojení. Všechny politické proudy, včetně sociálních demokratů žádají na základě práva na sebeurčení nové uspořádání Rakouska a vytvoření provincií z hraničních území Čech a Moravy. Monarchie však definitivně zmizela – stalo se tak 21. října, kdy němečtí poslanci říšské rady vyhlásili Německé Rakousko.³¹ Jeho součástí měly být německé oblasti Čech a Moravy. Den po vyhlášení samostatného Československa pak němečtí poslanci z Čech vyhlásili provincii Deutschbohmen s hlavním městem v Liberci.³² Starý liberecký projekt tak došel naplnění. Monarchie, jejíž součástí měl útvar původně být, však přestala existovat. Od nového Rakouska, k němuž měla provincie stejně jako tři další patřit, byla však geograficky oddělena, což její životaschopnost zpochybňovalo. Podle předpokladů politiků i podnikatelských kruhů Liberecka se očekávalo spojení Rakouska s Německem. Tomu však výsledek války a dosavadní zkušenosti s velkoněmeckými plány neodpovídaly. Postoj dohodových mocností a závěry mírových konferencí rozhodly o zachování původního rozsahu českých zemí v novém československém státě. Liberecko se tak stalo jeho součástí.

Německé obyvatelstvo Liberecka a Čech vstoupilo do nového státu s přesvědčením, že jeho právo na sebeurčení nebylo respektováno. Součástí jeho historické paměti bylo také nezasloužené ignorování jeho velkých válečných obětí. Muži, kteří padli v zájmu staré monarchie, byli v německy osídlených oblastech uctíváni jako hrdinové. Češi a Slováci uctívali jako hrdiny legionáře, bojující proti ní. Z války si tak liberečtí Němci nesli pocit prohry a krivdy. Krivda byla silnější. Zdálo se, že jsou největší obětí versailleského systému, který bude třeba rozmetat.

Výsledek války změnil státní i národní identitu českých a moravských Němců. Před rokem 1918 netvořili zeměpisně ani kmenově jednotlý celek, vůči novému státu se začínají identifikovat jako sudetští Němci. Přestože nový stát, založený na svobodomyšlných ideálech, nabídl díky rozsáhlé demokracii uplatnění všem skupinám a vrstvám společnosti, což se na Liberecku, jemuž je tato úvaha věnována, projevilo v samosprávě, kultuře i občanském životě, vztah německého obyvatelstva k tomuto státnímu celku zůstával až do druhé poloviny dvacátých let v rozhodující většině rezervovaný, či přímo negativní.

³⁰ LUG, V., c. d., s. 63.

³¹ KŘEN, J., c. d., s. 470. K postoji rakouských Němců za války přehledně: SUTTER, B.: Im Ersten Weltkrieg. In: Habsburgermonarchie 1848–1918. Bd. III/1, Wien 1980, s. 317–339.

³² MOLISCH, P., c. d., s. 20–22. LUG, V., c. d., s. 72–73. KŘEN, J., c. d., s. 482–483.

World War I in the Liberec Region

Miloslava Melanová

This war was seen by the German-speaking population as a patriotic struggle and they viewed Czechs as being unreliable. The idea of joining up with Germany to create a unified region known as „Mitteleuropa“ was very popular. Only the leftist Social Democrats reacted skeptically. In 1917, the Social Democratic party as a whole actively supported efforts at democratization. The outcome of the war was seen by the majority of the German-speaking population as a wrong which must be righted.

DRUHÁ SVĚTOVÁ VÁLKA A LIBERECKO

Stanislav Biman

Válečný prožitek je velké téma, hodné rozborů a úvah. Z pohledu jeho nositelů a spoluvůrců však ne příliš žádoucí, neboť *válečný zážitek je především německou záležitostí*. Němci válkou žili, každodenně ji prožívali a naplňovali. Výsledek války nakonec určil i jejich válečný zážitek.

Toto téma nastiňuje nepříjemné otázky v souvislostech, ve vlastním dění místních Němců, dotýká se legend, mýtů a účelově utvořených polopravd, jimiž se historie odstoupených území Německu v roce 1938 jen hemží.

Jde až pod kůži, neboť se dotýká a musí se dotýkat i zcela zásadní otázky o odpovědnosti a podílu na ní. Je to také o jedné velké legendě, legendě o oběti, která ve skutečnosti obětí nebyla (oběť nenese vinu, ani ji nemůže nést, neboť sama je cílem), protože Němci z těchto oblastí nebyli objektem – alespoň ne v drtivé většině – ale aktivním subjektem dění.

Téměř nulová přítomnost osobních výpovědí o této době je toho dokladem i svébytnou odpovědí.

Jak vnímali Němci v Říšské župě Sudety své postavení po připojení odstoupených území k Německu? Jak tomu bylo v libereckém regionu?

Liberec jako politické a správní středisko župy se navenek nepříliš odlišovalo od ostatních jejích částí. Počáteční období euforie, kdy do města přijížděla z Berlína jedna návštěva za druhou, jedna paráda stíhala druhou, město kypělo „společenským“ a kulturním životem, liberecké divadlo – odmysleme se od obsahu programu dramatických děl – si stále udržovalo vysoký standard ve svých obou souborech (činoherní i operní), i ono se postupně – pod vlivem válečných opatření – stále více halilo do válečné, šedivě nudné jednotvárnosti a ponurosti, aby se posléze vůbec neodlišovalo od ostatních měst a městeček v župě.

Stav klidu a pocitu bezpečného zázemí zde trval také poměrně déle jak v ostatních částech. Úřednictvo státních a stranických služeben, které tvořilo nyní podstatnou část obyvatelstva města a mělo převážně statut nepostradatelných (tzv. Uk-Stellung), neodcházelo do armády a na frontu, doplněné vojenskou posádkou, početnou uniformovanou policií, složek SA a SS, dávaly městu ráz a tvář „vojenského ležení“. Tento stav se změnil až od roku 1943.

Pocit přímých důsledků války, jenž byl v ostatních částech župy „hmatatelný“ již od vzniku války, přicházel do Liberce pomaleji, opožděně a zpočátku ještě jen jaksi „zadními vrátky“, i když některým důsledkům se nemohlo vyhnout ani „hlavní město župy“. Fronta a s ní spojená výroba měly přednost, takže již v únoru 1940 byly ve městě vyhlášeny první uhelné prázdniny a omezen provoz v řadě úřadoven.

Vzhledem k nepoměrně vysokým platům úředníků státní správy a služeben NSDAP byl zavedený přidělový systém (27. 8. 1939) spíše nadějí pro ostatní obyvatelstvo, které si nemohlo dovolit nákupy na černém trhu, jenž byl v Liberci neobyčejně rozšířen, protože nedaleké Turnovsko, nyní již v tzv. Protektorátě Čechy a Morava, nadále zůstávalo zásobárnou města.

Již v roce 1940 jsou v liberecké nemocnici umístěni první ranění a invalidé a posléze byl pro ně vybudován samostatný lazaret; přicházejí první váleční zajatci, nasazení na práce v místních průmyslových závodech, v nichž se od konce roku 1940 projevil již zcela otevřeně nedostatek pracovních sil; přicházejí zahraniční civilní dělníci a nuceně nasazení, pro které je vybudováno několik barákových táborů; do města přijíždějí na zotavenou první transporty dětí z měst zasažených bombardováním, aby byly posléze doplněny příchodem celých rodin z vybombardovaného Porýní.

Ať to zní jakkoli paradoxně, zůstává skutečností, že i když válečná realita činila domácí poměry měsíc od měsíce složitějšími, byla pro místní německé obyvatelstvo stále únosná. Rozuměli ji a měli pro ni pochopení, neboť to bylo potřebné a žádoucí „pro vítězství“ a posléze nutné „pro frontu“.

Tato „únosná realita“ se zhoršuje i v Liberci od jara roku 1943, i když je to opět pro „hlavní město“ mírnější, než v ostatních částech župy. V rámci úspory energie a zajištění pracovních sil pro zbrojní a válečný průmysl, bylo k 1. dubnu 1943 ve městě uzavřeno z existujících 2 128 obchodů, řemeslnických živností, hostinců a lékařských ambulací 280.

Zlomovým obdobím pro celou župu se stalo jaro 1944, kdy do ní válka „vtrhla“ nečekaným způsobem. Přelom začal obrovským bombardováním Mostu. Dne 17. května 1944 došlo k prvnímu dennímu náletu na Sudety – na závod na výrobu umělého benzínu v Záluží u Mostu a s tím i vlastního města Mostu. Ztráty na civilním obyvatelstvu byly tak velké, že nesměly být ani zveřejněny. Šok, jenž toto bombardování vyvolal, byl proto tak velký, že obyvatelstvo, dosud ujišťované o bezpečnosti župy i v případě leteckých útoků, se přesvědčilo, že to není pravda a že většina obětí leteckého náletu byla důsledkem naprosté nepřipravenosti odpovědných a chaotičnosti učiněných opatření. Bezprostředně následující nálety na župy (jen Most byl bombardován celkem pětadvacetkrát) vyvolaly u veškerého obyvatelstva konečně pocit trvalého ohrožení a u části i fanatickou nenávisť vůči „nepřátelům“, která vedla i ke známým případům lynčování a ubití některých spojeneckých letců, kteří byli sestřeleni nebo museli seskočit na území župy (v západních a severozápadních Čechách).

V této souvislosti je nutné uvést, že území župy nebylo nikdy cílem psychologického bombardování, jak tomu bylo v Německu, ale jen strategického. Napadány byly komunikační spoje, zbrojní a válečná výroba.

V závěrečném období války se stal Liberec městem lazaretů a útočištěm německých utečenců z Pobaltí a Slezska. Totální válka, vyhlášená v roce 1943, se stala od léta 1944 skutečně totální. Liberecké divadlo již nezahájilo sezónu 1944/1945; městské radě se podařilo však zabránit tomu, aby v jeho prostorách byl umístěn válečný sklad. „Až do konce války“ byly zakázány všechny taneční zábavy. „Kultura“ byla zredukována na filmová představení, protože ta byla stále nejosvědčenějším nástrojem nacistické propagandy a pro obyvatelstvo také zdrojem určitého uvolnění.

Drtivá část místního obyvatelstva vnímala změnu svého postavení po říjnu 1938 zcela pozitivně a podle toho přijímala nacistický pořádek, přizpůsobovala se mu a velmi aktivním způsobem jej pomáhala upevňovat v rámci „zglajchšaltování“, tj. přebudování demokratické společnosti na vůdcovský nacistický režim. Především masovou účastí ve formacích SA, SS a dalších organizacích, přidružených k NSDAP, jakož i přímým členstvím v této straně.

S novými poměry bylo spojováno i mnoho nejrůznějších plánů a záměrů osobních i obecných, které se většinou nenaplnily, a nebylo to vždy jen proto, že byly příliš ambiciózní. V případě Liberce to byl plán na jeho budování v reprezentativní německé středisko politického, správního, kulturního a hospodářského života.

Mnichovská dohoda splnila přání po připojení k Německu, jako „osvobození od české nadvlády a útlatku“, které sice neexistovaly, ale byly vhodným vnitřním i vnějším odůvodněním tohoto kroku.

Lze mluvit o nadvládě a útlatku tam, kde menšina, jakou Němci v Československu byli, má zajištěna všechna občanská a politická práva, má vlastní politické strany, bohatý spolkový život, jazyková práva, vlastní školství, včetně vysokých škol, zastoupení v parlamentu i ve vládě? Lze hovořit o útlatku tam, kde menšina – až na určité výjimky, které jsou v procentech zcela mizivé – po celý svůj život, ve své činnosti a kariéře vystačí jen s němčinou a nikdy nepocítí ani nutnost ani potřebu se seznámit s jazykem „utlačovatelů“? Lze považovat za „útlak“ potrestání činů, které měly za cíl přímé poškození bezpečnosti československého státu nebo k němu vyzývaly?

Tvrzení o tom, že Mnichov byl pro Němce „znovuzřízením staré historické právní situace“ (viz Lidové noviny 16. 12. 1999 „Humanita: podání sklenky vody“), svoji upřímností je jasnou odpovědí po živené a některými německými politiky udržované legendě o útlatku a neplnoprávném postavení Němců v Československu, o situaci, která musela být změněna.

První týdny po Mnichovu, doprovázené tolika násilnostmi na Čechách a odpůrcích nacismu, kdy život na odstupovaném území určovaly sekretariáty Sudetoněmecké strany (SdP) a její složky, ukázaly hloubku rozchodu Němců s Čechy, která se v příštích letech ještě prohlubovala, ale nikterak nezmenšovala.

Jestliže se kdy zrodila v české společnosti myšlenka po úplném oddělení Němců od Čechů, tak se to mohlo stát právě již v těchto tragických pomnichovských týdnech. To, co vůči Čechům (a nejen vůči nim) následovalo, bylo jen potvrzením nechtění na straně Němců a nemožnosti na straně Čechů pokračovat ve vzájemném vztahu v budoucnosti.

Naděje Čechů, že vypuknutí války přivede konec nacistické okupace a obnovení Československa, sice byly u Němců brány dlouho s posměšky, aby se pro ně od roku 1942 staly nevyřčenou a nezodpovězenou otázkou: Co bude po možné prohrané válce?

Vlastní vypuknutí války bylo přijato – především u starší a střední generace (obě prožily nebo poznaly důsledky I. světové války) – bez nadšení, spíše s rozpaky. První vítězství v „bleskové válce“ byla však již doprovázena hrdoostí na „wehrmacht“, na činy otců, manželů a synů, pochopením válečných opatření a jejich podporou, ztotožněním se s Goebbelsovým výkladem o ohrožení Německa, nutnosti zavedení nového pořádku v Evropě a vedení této války.

Teprve napadení Sovětského svazu a otevření africké fronty vyvolávají u širšího obyvatelstva jisté pochybnosti o jejich nutnosti. Zvyšující se počty lidských obětí na frontách se stále více přímo dotýkají většího a většího počtu německých rodin a připoutávají je tak vědomě či nevědomky stále více k nacistickému režimu a jeho budoucnosti. Čím osobnější a internější bylo u jednotlivců ztotožnění se s výsledky Mnichova, tím naléhavěji musela a také byla řešena otázka budoucího vyústění tohoto konfliktu. Otázka, kterou říšíští Němci řešili pouze v rovině vlastní odpovědnosti a spoluviny, Němci v župě Sudety si uvědomovali, že ji budou řešit ještě v jedné pro ně mnohem podstatnější rovině: vůči Čechům.

Dochází zdánlivě k paradoxu: na jedné straně se rodí nedůvěra a kritika aparátu strany a některých jejích představitelů, na druhé straně se upevňuje víra v Hitlera, která nabývá v této době u části obyvatel až rozměrů jeho zbožnění a téměř absolutní víry ve správnost jeho rozhodnutí, která nejsou dobře a odpovědně plněna a naplňována nižšími složkami strany a především armádním velením. Tato víra v Hitlera, jejich osvoboditele z roku 1938, zůstává nadějí až do posledních dnů nacistického režimu, kdy vina za porážku je vztahována na všechny, ale ne na Hitlera.

Závěr války a nastávající vojenskou porážku provázely bezradnost, pocit opět-ného opuštění, křivdy z nového podvedení, projevující se mstou na zajatých spojeneckých letcích, masovou bezcitností k osudu válečných zajatců a vězňů nacistických koncentračních táborů, transportovaných ve vagonech nebo pěšky přes území župy, až fyzicky pociťovaným strachem ze sovětské armády a vlastně i očekáváním zázraku: že se vše vrátí do předmnichovské situace. Jen málokterí si uvědomovali hloubku propasti, která byla vytvořena nejen mezi Němci a Čechy, ale i mezi Němci a okupovanými národy a také mezi vlastními Němci (jsou doloženy i u nás případy, že Němci-antifašisté byli v prvních dnech po kapitulaci zavražděni, protože hrozilo nebezpečí, že nebudou „solidární“ s ostatními a budou spolupracovat s Čechy a spojeneckými armádami).

Válečná fronta se dotkla území župy až na samém konci války, a to převážně – až na část severní Moravy a západních Čech – již jen formou vojenského obsazení (nikoli přímých bojů).

Co zůstalo a nadále přetrvává jako válečný zážitek u Němců z odstoupených území? Z kusých svědectví lze doložit jen nemnohé, které je jistě jen částečným obrazem. Dávno je přehlušena a zahlazena vzpomínka na sociální a zásobovací problémy z těchto let, platové a cenové problémy, že je ani nepřipomínají a chápou je jen jako nutnou součást tehdejších poměrů nebo je přímo bagatelizují. Své tehdejší občanské postavení již nezmiňují vůbec.

Zůstává však stále velmi osobně chápáný a pojímaný pocit obětí, které přinesli v podobě padlých a invalidů. Není však již brán v úvahu příčinný vztah.

Jako dominantní válečný zážitek zůstává útěk, vyhnání a odsun, jako nespravedlnost, jako msta Čechů. Tento zážitek je vnímán vytrženě ze souvislostí, abstrahován a povýšen nade vše a v nesposlední řadě i personifikován. Je tak mohutný, ani ne tak pro svou lidskou stránku, kterou lze pochopit, ale proto, že na počátku bylo euforické opojení z „osvobození“ od Čechů, pocit naprosté moci, zdánlivé naplnění snu o své představě svobody, nenaplněných snech o své výjimečnosti a předurčenosti, poslání a středobodovosti zájmu o ně a také ještě o mnohém jiném, což se nám dnes může zdát sice až nadnesené, leč dobová svědectví o tom v dokumentech vypovídají zcela jednoznačně.

Jako historici nejsme a nemůžeme být soudci nebo dokonce moralisty. Naším úkolem je poznání o dané době a regionu, studium všeho, co se zde odehrálo. Jedině pod tímto zorným úhlem lze chápat tyto poznámky, úvahy a vlastně celý tento diskusní příspěvek.

World War II in the Liberec Region

Stanislav Biman

Following their accession to Hitler's Third Reich, the German-speaking population experienced a feeling of euphoria and total identification with the regime. From the beginning of the war through 1943, the primary feeling was one of safety, with any direct consequences of the war not being perceived. The turning point came in the spring of 1944. The negative consequences of the war were attributed to lower-level Nazi party officials and military leaders. A blind faith in Hitler remained right through to the end of the war. The end of the war brought about a feeling of helplessness and a new feeling of having been deceived and wronged.

ŠTÚDIE

BERNARD BOLZANO A GREGOR BERZEVICZY O JAZYKU A JAZYKOVEJ OTÁZKE

Peter Macho

S istou dávkou zjednodušenia možno povedať, že v poslednej knihe renomovaného českého historika Miroslava Hrocha z histórie českého národného obrodenia¹ vystupujú do popredia dva osobnostné fenomény – Josef Jungmann a Bernard Bolzano. Tieto postavy českej minulosti stelesňujú dve odlišné koncepcie národa a vlasti, jazykový nacionalizmus a občiansky patriotizmus.

M. Hroch vo svojej knihe okrem iného reaguje aj na kritiku jungmannovskej koncepcie českého národa zo strany niektorých intelektuálov (patriacich do roku 1989 k českému disentu), ktorí ako pozitívnu alternatívu k jazykovému nacionalizmu vyzdvihovali predstavy Bernarda Bolzana o národe a vlasti.² Na ich adresu Hroch poznamenáva, že je chybné vytýkať Jungmannovi, že sa prostredníctvom svojho jazykového programu postavil na stranu reakcie proti konceptu demokratickej občianskej spoločnosti: „Stačilo by, aby si tieto kritické prosté prečítali príslušné partie Dvojího rozmlouvání, v nichž je jazykový program jednoznačně spojen s principiální představou o rovnosti všech lidí, tedy i těch manuálně pracujících. Jaký jiný než občanský program je implicitně obsažen v představě rovnosti všech lidí?“³

Autor ďalej vysvetľuje, že Jungmann v dvojdielnej stati *O jazyku českém* (1806) „vyjádřil a popsal objektivní skutečnost, že česky mluvící lid v Čechách nezíská rovnoprávnost tím, že si někteří jeho příslušníci osvojí němčinu, ale že k dosažení rovných práv (která považujeme za předpoklad občanské společnosti) potřebuje něco jiného: aby jeho mateřský jazyk byl zrovnoprávněn jako jazyk školy, správy i hospodářství.“⁴

Podobné stanovisko zaujal k tomuto problému aj Jiří Kořalka. Upozornil najmä na skutočnosť, že novodobí stúpenci Bolzanovej koncepcie nedocenili skutočný historický vývoj a širší stredoeurópsky kontext. Pritom česko-nemecký vzťah nemohol byť riešený a riešiteľný len v úzkom rámci Čiech. Jeho záver je jednoznačný: „Skutočnou alternatívou vŕči novodobému češství tedy nebylo pokojné soužití českého a německého etnika v Čechách na prenacionální základně, nýbrž začlenění veškerého obyvatelstva českého etnického původu a českého jazyka do širšího národně politického celku velko-německého nebo rakousko-německého.“⁵

¹ HROCH, M.: Na prahu národní existence. Touha a skutečnost. Praha 1999.

² Pozri napr. PATOČKA, J.: Dilema v našem národním programu. Jungmann a Bolzano. In: Jan Patočka, *Náš národní program*, Praha 1990, s. 41–56. Podobne texty Petra Pitharta v exilovom časopise *Svědectví* (1979) a v rámci zborníka *Problém tolerance v dějinách a perspektivě* (ed. Milan Machovec), Praha 1995.

³ HROCH, M.: c. d., s. 146.

⁴ Tamže, s. 148.

⁵ KOŘALKA, J.: Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích, Praha 1996, s. 65.

M. Hroch i J. Kořalka teda nepokladajú bolzanovský bohemizmus, t.j. občiansky antiromantický patriotizmus vychádzajúci z územno-politického rámca Českého kráľovstva, ktorý kládol doraz na racionalitu a morálne hodnoty osvieteniského razenia, za reálnu alternatívu k práve sa formujúcej českej alebo nemeckej národnej identite. Hroch charakterizuje Bolzanove predstavy jednoznačne ako utópiu: ako ušľachtilý, ale predsa len utopický projekt.⁶

Na druhej strane rakúsky historik Moritz Csáky, ktorý sa vo viacerých prácach zamerával na výskum vzťahov medzi jazykovým nacionalizmom a zemským (resp. štátnym) patriotizmom v Uhorsku v približne rovnakom časovom horizonte, charakterizuje uhorské vlastenectvo (Staatspatriotismus) ako reálnu alternatívu k maďarskému nacionalizmu. Zaujímavá je pritom skutočnosť, že pri hľadaní analógie k uhorskému patriotizmu prstom ukazuje práve na bohemizmus, konkrétne na aktivity Josefa Dobrovského a na založenie pražského Vlasteneckého múzea.⁷ Medzi protagonistami uhorského občianskeho patriotizmu uvádza viaceré známe i menej známe osobnosti: vysoko vyzdvihuje najmä Gregora Berzeviczyho. Ten sa koncom prvého decénia 19. storočia dostal do sporu s významným predstaviteľom jazykového nacionalizmu Ferencom Kazinczom, ktorý ako spiritus movens maďarskej jazykovej obnovy zohral podobnú úlohu ako v českom kontexte Josef Jungmann.⁸

Cieľom tejto štúdie je porovnanie Berzeviczyho a Bolzanových názorov na jazyk a jazykovú otázku v českom a uhorskom prostredí. Vplyvom Bolzanovho učenia na Slovensku sa zaoberal český bádateľ Jaromír Loužil⁹, o obidvoch osobnostiach sa – pravda, iba okrajovo – zmieňuje vo svojej poslednej monografii slovenská historička Mária Vybíjalová.¹⁰

* * *

Filozof, logik a matematik Bernard Bolzano (1791–1848) pôsobil ako profesor náboženskej vedy na filozofickej fakulte pražskej univerzity. Ako vysokoškolský učiteľ intenzívne pôsobil svojim humanizmom, demokratizmom a ušľachtilým mravným pádom na mladú študentskú generáciu. Veľkú popularitu si vybudoval najmä vďaka exhor-

Podľa Kořalku však teritoriálne založený bohemizmus zostával v priebehu 19. storočia reálnou spoločenskou silou zásluhou veľkej časti aristokracie v Čechách a vďaka významným skupinám národnostne nevynášaného obyvateľstva, najmä židovského. KOŘALKA, J.: c. d., s. 65.

⁷ K tomu pozri jeho práce CSÁKY, M.: Die Hungarus-Konzeption. Eine „realpolitische“ Alternative zur magyarischen Nationalstaatsidee? In: Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder. Texte des 2. Österreichisch-ungarischen Historikertreffens Wien 1980 (Hrsg. von A. M. Drabek, R. G. Plaschka und A. Wandruszka). Wien 1982, s. 71–89; CSÁKY, M.: Von der Aufklärung zum Liberalismus. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn, Wien 1981.

⁸ Na analógie v jazykovedných a národnokultúrnych aktivitách J. Jungmanna a F. Kazinczyho upozorňuje štúdia HEJL, F. – PRAŽÁK, R.: Die Typologie der nationalen Wiedergeburt in den Ländern Mittel- und Südosteuropa, in: Problems of Continuity and Discontinuity in History. Published on the occasion of the XVth International Congress of Historical Sciences in Bucharest 1980, Prague 1980, s. 53–73.

Hlavným tlmočníkom bolzanizmu, jeho cirkevno-reformnej zložky, bol na Slovensku začiatkom 50. rokov 19. stor. Ján Palárik. Podrobnejšie v štúdiu LOUŽIL, J.: Bernard Bolzano a Slovensko, m: Filozofia, 36, 1981, č. 6, s. 733–746. V súvislosti s národnostnou otázkou Loužil upozorňuje na analogické postoje Palárika a Bolzana. Konštatuje však, že v Palárikovom prípade zrejme nešlo o priame ovplyvnenie Bolzanom: „mnohem spíše jde jen o shodné metodické východisko, jehož základ tvoří protiromantický racionalismus“.

⁹ VYBÍJALOVÁ, M.: Alexander Rudnay v kontexte národnoobrodenského hnutia, Martin 1998.

tám, ktoré mali študentom nahrádzať nedeľné náboženské kázne. Nekompromisné a kritické postoje voči pomerom v habsburskej monarchii ako aj verejné hlásanie názorov a ideálov, ktoré vrchnosť chápala ako rozporné s oficiálnym učením cirkvi, či ako nebezpečné pre existujúci politický režim, ho priviedli do konfliktu s cirkevnou hierarchiou i štátnou mocou. Po rozsiahlom vyšetrowaní ho na základe cisárskeho dekrétu z roku 1819 definitívne zbavili učiteľského miesta a prepustili zo štátnych služieb. Nasledoval zákaz publikovať, jeho práce sa ocitli na indexe.¹¹ Svoje názory a predstavy o ideálnom štáte s republikánskym zriadením zhmuloval do sociálno-utopického spisu. Na základe jeho analýzy je Bolzano charakterizovaný ako neskoroosvieteniský mysliteľ.¹²

Spišský rodák Gregor Berzeviczy (1763–1822), právnik a ekonóm, od roku 1792 statkár na rodinnom majetku vo Veľkej Lomnici, sa stal známym svojimi návrhmi na sociálne a hospodárske reformy.¹³ Venoval sa problematike zahraničného obchodu i poddanskej otázke. V roku 1795 sa publicisticky angažoval v prospech účastníkov tzv. Martinovičovho sprisahania uhorských jakobínov. V tej dobe navrhoval osamostatnenie Uhorského kráľovstva na čele s panovníkom z hannoverskej dynastie, bol teda stúpencom konstitučnej monarchie. V čase napoleonských vojen, v roku 1809 adresoval Napoleonovi návrh novej uhorskej ústavy s mnohými liberálnymi prvkami, ktorá mala napomôcť budovaniu modernej občianskej spoločnosti.¹⁴

Zatiaľ čo Berzeviczy patril k vrstve uhorskej strednej šľachty¹⁵ a z hľadiska svojej konfesie bol protestantom, Bolzano pochádzal z katolíckej, meštiansko-obchodníckej rodiny: jeho matka bola pražská Nemka; otec síce pochádzal z Lombardska, teda z talianskeho územia pod vládou Habsburgovcov, ale väčšinu svojho života prežil

¹¹ K jeho životu a dielu pozri najmä práce SEIDLEROVÁ, I.: Politické a sociálne názory Bernarda Bolzana, Praha 1963; WINTER, E.: B. Bolzano, ein Denker im österreichischen Vormärz, Wien 1967; LOUŽIL, J.: Bernard Bolzano, Praha 1978; PAVLÍKOVÁ, M.: Bolzanovo působení na pražské univerzitě, Praha 1985.

¹² URFUS, V.: Bolzanovy představy o nejlepším státě na pozadí osvěcenských státovědeckých a utopických idejí, in: Literární archiv, 16/1985, s. 7–13. Posledné české vydanie tohto spisu v preklade V. Bláhu pozri Bernard BOLZANO: O nejlepším státě, Praha 1981.

¹³ Základná literatúra o Berzeviczym: GAÁL, J.: Berzeviczy Gergely élete és művei, Budapest 1902; UNČOVSKÝ, L.: Gregor Berzeviczy, Martin 1956; HORVÁTH, R.: Berzeviczy Gergely közgazdasági és népszerű tanai, Szeged 1964; BALÁZS, E. H.: Berzeviczy Gergely a reformpolitikus, Budapest 1967.

¹⁴ Preklad francúzskeho textu ústavného návrhu do maďarčiny uverejnil MARCZALI, H.: Berzeviczy Gergely magyar alkotmánytervezete Napoleonnak ajánlva, in: Budapesti Szemle, 1933, č. 671, s. 16–40 a č. 672, s. 182–200. Porovnaj CSÁKY, M.: Das österreichische Herrscherhaus, Napoleon und Ungarn, in: Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs, Wien – Köln – Graz 1974, s. 323, 324.

¹⁵ Predok rodu Berzeviczyovcov-Brezovických pochádzal z Tirolska a do Uhorska prišiel začiatkom 13. stor. v sprievode kráľovnej Gertrúdy, manželky Ondreja II. Rozvetvený rod sa v 15.–18. stor. čiastočne poslovenčil, v 19. stor. však viacerí jeho príslušníci patrili k exponentom maďarizácie. Porovnaj VARSÍK, B.: Otázky vzniku a vývinu slovenského zemanstva, Bratislava 1988, s. 195–197. Predkovia Gregorovej matky z rodu Horvát-Stančič pochádzali z Chorvátska: Marek Horvát sa vyznamenal v boji proti Turkom, začo dostal od Ferdinanda I. donáciu v Spišskej stolici; jeho syn Gregor Horvát-Stančič/Horvát-Stansith sa významnou mierou pričinil o šírenie reformácie v tomto regióne. KVAČALA, J.: Dejiny reformácie na Slovensku 1517–1711, Liptovský Sv. Mikuláš 1935, s. 109–110, 124–129.

v Čechách, ktoré pokladal za svoju vlasť.¹⁶ Materinským jazykom obidvoch bola nemčina¹⁷, o Bolzanovi vieme jednoznačne, že ovládal aj druhý zemský jazyk, češtinu.¹⁸

Berzeviczy i Bolzano sa hlásili k vlastenectvu, ktoré vyrastalo z územno-politického rámca Uhorského, resp. Českého kráľovstva. Primárne bol tento druh identity viazaný na územie, nie na jazyk.¹⁹ S pôvodným zemským patriotizmom ho spájali práve onen teritoriálny rámec kráľovstva, politicky však bol zahrotený proti tradičnému stavovstvu a jeho privilégiám. Obaja uprednostňovali politické, sociálne a hospodárske reformy pred súdobým hypertrofovaným záujmom o jazyk a literatúru.

Napriek tomu, alebo práve preto, sa ani jeden z nich celkom nevyhol zaujatiu stanoviska k jazykovej otázke, ktorá začala od konca 18. storočia tvoriť súčasť verejného diskurzu. Nevyhnutnosť vyjadriť sa k tomuto problému vyplývala už z objektívnej dačnosti: veď z hľadiska etnickej štruktúry boli Čechy a Uhorsko heterogénnymi krajinami. Akékoľvek predstavy, názory či projekty spoločenskej modernizácie museli naraziť na túto realitu.

Pri analýze Bolzanových názorov vychádzam z jeho textov, ktoré sa zvyknú uvádzať ako protiklad k jungmannovskému chápaniu vlasti a národa. Ide o exhortu *O lásce k vlasti* (1810)²⁰ a *O poměru obou národností v Čechách* (1816)²¹. K nim pripájam text *O lásce k vlasti a mateřskému jazyku*, ktorý v roku 1983 objavil a prvý raz s charakteristikou „neznáma exhorta Bernarda Bolzana“ publikoval v pôvodnom nemeckom znení i v českom preklade J. Loužil.²² Posledne menovaný text pochádza z roku 1806, chronologicky teda predchádza vyššie uvedeným exhortám. Významný je však tým, že do istej miery koriguje tradičný obraz o Bolzanovom vlastenectve, ktoré sa často interpretovalo ako jazykovo indiferentný bohemizmus. V exhorte z roku 1806 sa totiž Bolzano evidentne priklonil k jazykovým požiadavkám, ambíciám a ideálom jungmannovskej generácie.

Ako vidno, Bolzano sa k jazykovej otázke – či už priamo alebo nepriamo – vyslovil viackrát. V prípade Berzeviczyho je situácia trochu odlišná. Priamo k meritu veci sa vyjadril iba v jednom rozsiahlejšom príspevku, ktorý pod názvom *Etwas über Nationen*

¹⁶ Taliansky pôvod z otcovej strany, resp. taliansky znejúce priezvisko, umocňovalo podozrenie polície z revolučnej a protištátnej aktivity Bolzana. PAVLÍKOVÁ, M.: Bolzanovo působení na pražské univerzitě, Praha 1985, s. 97.

¹⁷ Matka G. Berzeviczyho neovládala dobre maďarčinu, aj on sa tento jazyk naučil až v pokročilom veku, keď pôsobil ako praktikant v maďarskom prostredí Szabolcskej stolice. Vyplýva to z jeho životopisu Biographie Gregors von Berzeviczy, in: BALÁZS, E. H.: Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus, Budapest 1967, s. 227.

¹⁸ PAVLÍKOVÁ, M.: Bolzanovo působení..., s. 84.

¹⁹ Podrobnejšie porovnal jungmannovský (jazykový, etnicko-nacionálny) a bolzanovský (územno-politický, resp. občiansky, patriotický) koncept NOVOTNÝ, J.: Dvě obrozená pojetí národa, vlasti a vlastenectví (Bernard Bolzano – Josef Jungmann). In: Literární archiv, 16, 1985, s. 15–21.

²⁰ Českú verziu tohto textu pozri v edícii NOVOTNÝ, J.: Obrození národa – svědectví a dokumenty. Praha 1979, s. 128–137.

²¹ V prípade tejto exhorty vychádzam z českej verzie publikovanej v edícii NOVOTNÝ, J.: Obrození národa, s. 163–179.

²² LOUŽIL, J.: Neznámá exhorta Bernarda Bolzana „O lásce k vlasti a mateřském jazyku“, in: Strahovská knihovna, 18–19/1983–1984, s. 223–243.

nen und Sprachen časopisecky publikoval v roku 1817.²³ Vzhľadom na túto disproporciu, na očividný nepomer medzi Bolzanovou a Berzeviczyho produkciou, ktorá sa primárne alebo sekundárne venuje otázke jazyka, prihladam v mojej štúdii aj na Berzeviczyho myšlienky a názory vyslovené v iných dielach, prípadne v korešpondencii, ktoré odborná literatúra registruje už dávnejšie.

* * *

V súvislosti s analýzou Bolzanovej „neznámej exhorty“ dospel J. Loužil k zaujímavému poznatku: pražskí vysokoškóľáci si ju vypočuli v tom istom roku, v ktorom Jungmann na stránkach časopisu *Hlasatel český* zverejnil programový dokument obrodneckej inteligencie, dva štylizované rozhovory *O jazyku českém*.

V úvodnej časti exhorty Bolzano prezentuje svoje názory na jazyk ako znakový systém a komunikačný prostriedok, ktorý môže slúžiť rôznym úlohám, okrem iného prebúdzaniu lásky k vlasti. Predovšetkým však požaduje, aby sa jazyk používal najmä na šírenie správnych pojmov, jasných úsudkov a presného myslenia, čo podľa jeho presvedčenia prispeje k podpore cnosti a blaženosti. J. Loužil zdôrazňuje, že na rozdiel od jungmannovskej romantickej koncepcie, podľa ktorej je jazyk nositeľom národného ducha a láska k vlasti zahŕňa prednostne lásku k jazyku, funguje u Bolzana vzťah jazyk–vlasť ako vzťah medzi dvoma nezávislými entitami, ako vzťah medzi prostriedkom a účelom.²⁴ Toto neskoroosvietenské racionalistické ponímanie však v nasledujúcich častiach textu Bolzano prekračuje a približuje sa práve k jungmannovskému chápaniu. Každý národ – poznamenáva Bolzano – má svoj zvláštny jazyk, ktorý ho odlišuje od ostatných obyvateľov Zeme, prostredníctvom jazyka je daná osobitosť národa. Ďalej pokračuje: „Bohatý, libozvučný, rozvinutý jazyk je v zemi, kde sme sa narodili, tím neúčinnnejším prostriedkom, jak probouzet a využívat rozumnou lásku k vlasti, a jeho pěstování musí proto být nejsvětější povinností každého syna vlasti...“²⁵

Oveľa závažnejšie a z hľadiska príbuznosti s názormi jungmannovskej buditelskej skupiny aj preukaznejšie sú nasledujúce Bolzanove slová: „Běda těm, kdo přispívají k tomu, aby se nějaký živý jazyk, tento účinný prostředek podporování dobra, stal mrtvým, anebo docela zanikl! Jsou to nepřátelé vlasti, nepřátelé lidstva, nepřátelé samého Boha, neboť na Zemi nemá vládnout jen jeden jazyk, stejně jako nemá panovat jen jeden národ; krása světa má spočívat v rozmanitosti, jeho harmonie v odlišnosti jeho jednotlivých částí, působících ale ve svém celku k jednomu cíli!“²⁶

Aj keď tu Bolzano explicitne nespomína češtinu, ale hovorí všeobecne o akomkoľvek jazyku, je zrejmé, že väčšina poslucháčov musela vnímať príhovor svojho kazateľa nielen ako obhajobu rečovej plurality, ale aj jazykovej a tým fakticky aj národnej rovnoprávnosti Čechov v Českom kráľovstve.

²³ BERZEVICZY, G.: Etwas über Nationen und Sprachen, in: Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst, 1817, s. 287–289. Jeho latinsky koncipovanu prácu De lingua hungara, ktorá zostala v rukopise, som zatiaľ nemal k dispozícii.

²⁴ LOUŽIL, J.: Neznámá exhorta..., s. 227.

²⁵ Tamže, s. 241.

²⁶ Tamže.

V súvislosti s prítomnosťou týchto „jungmannovských“ motívov v texte J. Loužil predpokladá, že na začiatku svojej učiteľskej dráhy bol Bolzano prístupný vplyvu emocionálne zafarbenej nacionálnej agitácie svojich českých študentov. Možno povedať, že sa stotožnil s jazykovým programom českého národného hnutia, hoci na druhej strane neopustil principiálne stanovisko svojej humanistickej etiky. Zrejme až pod dojmom zvyšujúceho sa napätia, ktoré v 20. rokoch 19. storočia prerastalo do česko-nemeckého antagonizmu, revidoval tento svoj postoj a sformuloval utopickú koncepciu jedného (v zmysle *böhmisch*) národa pozostávajúceho z dvoch jazykových kmeňov, českého a nemeckého, ktoré žijú v spoločnej vlasti, v Českom kráľovstve.²⁷

Tá sa vyskytuje už v jeho exhorte z roku 1810: Bolzano v nej vyzýva Čechov i Nemcov, aby sa navzájom milovali bratskou láskou, aby vytvorili jeden národ. Prejaviť sa to má okrem iného aj tým, že si jedni i druhí osvoja obidva zemské jazyky, teda nemčinu i češtinu. J. Loužil pokladá za príznačné, že sa v nej „národnostní otázka mihne jen na okraji“. Do istej miery možno u Bolzana hovoriť o ústupe od názorov, ktoré vyslovil pred štyrmi rokmi. Na druhej strane však jeho text z roku 1810 obsahuje aj myšlienky a formulácie, ktoré sú v mnohom identické práve s „jungmannovskou“ neznámou exhortou z roku 1806.

V jednej časti svojho príhovoru sa prednášajúci Bolzano priamo obracia na svojich poslucháčov. Tí sa totiž v budúcnosti vďaka svojmu vzdelaniu a profesii stanú príslušníkmi elitnej vrstvy ktorá má byť vzorom pre nižšie sociálne skupiny obyvateľstva: „Pokud hledáte svou čest v dovedném napodobení cizoty; pokud se řídíte ve věcech lhostejných, v oděvu, bydlu, v pokrmech, ve jménech různých věcí dle ciziny; pokud se stydíte za mateřskou řeč svou v širších kruzích a hledáte svou čest v tom, že nejen pro potřebu rozumíte řečem cizím, ale že jimi i sličně a hbitě hovoříte: potud nemůže ani celý národ nabýti pravé lásky k vlasti: neboť vyšší třídy jí samy pohrdají.“²⁸

Slepé preberanie cudzích vzorov, zvykov a mravov, odcudzenie sa svojej materinskej reči a jej zapretie v prospech cudzieho jazyka pokladá Bolzano za nesprávne a nemorálne. Pohrdanie materinským jazykom, také časté vo vyšších spoločenských kruhoch, označuje za pohrdanie láskou k vlasti. Ak príslušníci vyšších stavov – medzi nimi aj vzdelanci – pohrdajú láskou k svojej vlasti, nielenže nemôžu byť vzorom pre ostatných obyvateľov krajiny, ale ju ani nemôžu vstúpovať svojim podriadeným, žiakom, študentom, členom cirkevnej obce. Spreneverujú sa svojmu životnému poslaniu, účinkovať v prospech celku, pre blaho všetkých. Na prvý pohľad sa môže zdať, že Bolzanovo odsudzovanie tých, ktorí pohrdajú materinským jazykom (a tým de facto aj láskou k vlasti), nie je v príhovore z roku 1810 formulované tak zreteľne a čitateľne ako v exhorte z roku 1806. Ak však prihladáme na obsah a tendenciu celej prednášky, nemôže nám uniknúť, že na inom mieste textu varuje svojich poslucháčov: „...jestli vás nebude naplňovati láska k vlasti, stanete se nejhroznějšími metlami jejími, jejími zrádci a skutečnými původci jejího zahynutí.“²⁹

V istom zmysle je teda táto exhorta z hľadiska jazykovej otázky ešte vyhrteľnejšia. V roku 1806 je Bolzanovi nepriateľom vlasti, celého ľudstva i Boha ten, kto pripieva k zániku akéhokoľvek jazyka: prednášateľ tu predpokladá aktívnu osobnú anga-

²⁷ Tamže, s. 229.

²⁸ Citované podľa NOVOTNÝ, J.: Obrození národa, s. 135.

²⁹ Tamže, s. 131.

žovanosť nejakého jednotlivca, hoci mieru tejto angažovanosti presne nevymedzuje. V roku 1810 mu je však zradcom vlasti už aj ten človek, ktorý sa za svoju materinskú reč hanbí, prípadne rezignuje na jej používanie na verejnosti. Samozrejme, ani v tomto druhom prípade celkom neabsentuje fenomén istého aktivizmu, rozdiel tu však je.

Ak sa teda pozeráme na problém z tohto zorného uhla, možno povedať, že v kontexte Bolzanových príhovorov k akademickej mládeži stojí text *O lásce k vlasti* (1810) v strede medzi exhortou z roku 1806 (*O lásce k vlasti a mateřskému jazyku*) a z roku 1816 (*O poměru obou národností v Čechách*). A to nielen chronologicky, ale aj myšlienkovy.

Berzeviczyho východiskové pozície boli trochu iné. Hoci v pozadí jeho výpovedí o jazykovej otázke nachádzame tiež vznikajúce obrysy konfliktu medzi patriotizmom a nacionalizmom, tento spíšský Uhor nereagoval na germanizáciu, resp. na nezdravú dominanciu nemčiny; reagoval na súdobé maďarizačné snahy. Pritom však pozície a rozšírenie maďarčiny v Uhorsku neboli ani zďaleka také ako postavenie nemčiny v českom prostredí. Takmer počas celej prvej polovice 19. storočia musela o svoje miesto na výšni bojovať – ani nie tak s nemčinou, skôr s latinčinou.

Na veľkú rozšírenosť latinčiny vo verejnom živote Uhorska a vo vzájomnej komunikácii jeho obyvateľov upozorňujú dobové pramene i dnešní bádatelia.³⁰ Zatiaľ čo v Čechách bola postupne marginalizovaná a vytlačaná najmä do sféry cirkevno-náboženskej, v krajinách Svätostefanskej koruny si pomerne dlho udržala pôvodné alebo aspoň relatívne silné postavenie aj v oblasti zákonodarstva, súdnictva, administratívy a vzdelávania. V administratívnych kruhoch sa znalosť latinčiny vyžadovala až do 40. rokov 19. storočia. Fungovala ako kontaktná reč v etnicky zmiešaných oblastiach, bola symbolom príslušnosti k vzdelaným elitným vrstvám; veľmi často ju vnímali ako jeden z integrujúcich prvkov rečovo, etnicky, stavovsky i konfesiónálne pestrej uhorskej spoločnosti.

V roku 1790 vyšiel v Pešti anonymný spis *Politisch-kirchliches Manch-Hermæon*, ktorý spôsobil značný rozruch. Neznámy autor si totiž dovolil kritizovať nielen nacionálno-stavovskú koncepciu uhorskej strednej šľachty, ale jednoznačne sa postavil aj proti myšlienke, že maďarčina má vo verejnom živote úplne nahradiť nemčinu a latinčinu. Argumentoval najmä tým, že Maďari tvoria sotva tretinu obyvateľstva v Uhorsku, logicky sa teda väčšina nebude podriaďovať menšine. V tejto súvislosti stojí za zmienku skutočnosť, že autorstvo protišľachtického pamfletu sa pripisovalo Gregorovi Berzeviczymu.³¹ Koniec koncov podobné názory Berzeviczy aj skutočne hlásal. V reformne zameranom sociálno-kritickom spise o postavení roľníkov (*De conditione et indole rusticorum in Hungaria*, 1806) kladie čitateľovi nasledujúce otázky: „Kto prinúti polovicu obyvateľov Uhorska, aby písali i hovorili po maďarsky? Kto môže žiadať od šľachticov, ktorí bývajú medzi Slovanmi a Germánmi – celý rok nepočujú ani slova po

³⁰ K latinizmu v Uhorsku a v stredovýchodnej Európe pozri práce: BALÁZS, E. H.: Latinitat als Charakteristikum des Adels in Osteuropa. In: Sprache und Volk im 18. Jahrhundert (Hrsg. von H. H. Bartens), Frankfurt am Main – Bern 1983, s. 51–59; Gy. TÓTH, I. Gy.: Latinčina ako hovorená reč v Uhorsku v 17. a 18. storočí so zreteľom na Slovensko. In: Historický časopis, 44, 1996, I, s. 102–113; pomerne vyčerpávajúci obraz o latinizme v uhorskom kontexte podáva RAPANT, D.: K počiatkom maďarizácie I.–II. Bratislava 1927–1931.

³¹ Neskorší výskum ukázal, že spis napísal Slovák, peštiansky evanjelický farár Ján Molnár. Magyarországi történet, 5/1. (1790–1848), Budapest 1980, s. 58–59.

maďarsky – aby narábali maďarčinou tak ľahko, ako je to potrebné pre vybavovanie a prerokovanie verejných vecí?³²

Vo svojom návrhu uhorskej ústavy z roku 1809 zaujal kritické stanovisko k úsilíu zaviesť v Uhorsku maďarčinu ako oficiálny štátny jazyk. Nespochybňuje výhody národného jazyka, upozorňuje však na to, že v krajine žije viac národov; zastáva názor, s ktorým F. Kazinczy bytostne nesúhlasil, že totiž maďarčina nie je dostatočne ustáleným a kultivovaným jazykom. Uhorsko je v Európe príliš osihotené – zdôrazňuje Berzeviczy. Túto myšlienku treba chápať zrejme v tom zmysle, že maďarčina v postavení výlučného úradného jazyka, bez užšieho jazykového príbuzenstva a susedstva, obklopená germánskym a slovanským elementom, by ešte viac prehĺbila izolovanosť krajiny. Preto východisko z tejto situácie vidí iba jedno: navrhuje ponechať ako úradný jazyk latinčinu, ktorá sa v tejto funkcii osvedčuje už po stáročia.³³

Spišský rodák teda vo vedomí mnohých svojich súčasníkov vystupoval ako odporca maďarských národnostných a jazykovo-kultúrnych snažení, čo nezodpovedalo celkom pravde.

Svoje pozície v tejto historickej „úlohe“ nepriateľa maďarskej národnej myšlienky nechtiac upevnil práve v rokoch 1808–1809, kedy sa dostal do sporu s Ferencom Kazincsym. Zatiaľ čo Kazinczy očakával (národný) pokrok od reformy a šírenia maďarského jazyka a jazykového vzdelania, Berzeviczy tomuto názoru odporoval a zdôrazňoval nevyhnutnosť a prioritu štrukturálnych zmien v spoločenskej a hospodárskej sfére.³⁴

* * *

V roku 1816 Bolzano predniesol na pražskej akademickej pôde trojdielnu exhortu pod názvom *O poměru obou národností v Čechách* a o rok neskôr Berzeviczy publikoval vo viedenskom časopise článok *Etwas über Nationen und Sprachen*.

Bolzano svojím vystúpením reagoval na národnostné napätie v Čechách, konkrétne i na univerzitnej pôde, ktoré vzniklo v súvislosti s vydaním cisárskych jazykových nariadení. V exhorte Bolzano vychádza z premisy, že rôznosť jazykov spôsobuje v krajine mnoho ťažkostí. Obmedzuje vzájomnú komunikáciu, izoluje inorečových obyvateľov, vytvára podhubie pre národnostnú nenávisť. Niekoľko rečí existujúcich v rámci jedného národa spôsobuje už to zlo – zdôrazňuje Bolzano – že zatemňujú obraz podstatnej rovnosti všetkých občanov práve prostredníctvom tejto jazykovej rôznosti: „Či snad nedává se dosud Němcům a těm, kdož se k nim přidali, přednost v tisícerych věcech velmi důležitých? Nepřednášejí-li se u nás všecky vědy vyšší v řeči německé? Nebyla-li řeč německá povýšena za jazyk úřední, v němž se pojednává o všech záležitostech veřejných?... Zda nenese část obyvatelstva trpce, že takto odstrčena jest? Ale ještě více: zdaž nejsou velicí a vznešení v zemi, všickni bohatí a velcí majetníci v národě buď rozenými Němci a nebo dokonce cizozemci, a nebo takoví lidé, kteří se k Němcům počítají, poněvadž

³² Citované podľa UNČOVSKÝ, L.: G. Berzeviczy. Martin 1956, s. 99.

³³ MARCZALI, M.: Berzeviczy Gergely magyar alkotmánytervezete Napoleonnak ajánlva, in: Budapesti Szemle, 1933, č. 672, s. 191.

³⁴ CSÁKY, M.: Die Hungarus-Konzeption. Eine „realpolitische“ Alternative..., s. 86. Na okraj sporu medzi Kazincsym a Berzeviczym M. Csáky poznamenáva, že analogicky k maďarským aj českí jazykovi nacionalisti mali málo porozumenia pre [praktické] riešenie sociálnych otázok, ktoré boli na programe dňa.

dávno již odložili českou řeč a český mrav? Zdaž nežije česky mluvící část obyvatelstva v žalostném stavu chudoby a poroby?³⁵

Bolzano dospieva k poznaniu, že rečová a národnostná príslušnosť sa prekrývajú so sociálnou otázkou doby. Protirečenia sa usiluje odstrániť zavedením bilingválnosti, ktorú odôvodňuje existenciou už spomínaného jedného dvojrečového, dvojkmeňového národa v Čechách. Uvedomuje si však, že takéto riešenie – tu a teraz – nie je možné, preto v nevyhnutných prípadoch navrhuje používať tlmočníkov.

Berzeviczy hľadá riešenie inde. Nazdáva sa, že latinčina je jazyk, ktorý sa dokáže obohatiť, modernizovať a priblížiť živým rečiam. Úplne tradicionalisticky teda hlása návrat k latinčine, ktorá sa v úlohe oficiálneho jazyka osvedčuje už po stáročia. Nestavia sa však proti pestovaniu a rozvíjaniu ostatných krajinských rečí. Predpokladá ale, že zavedenie jedného štátneho jazyka v konečnom dôsledku prispeje k vytvoreniu jedného štátneho národa.³⁶

Bolzano konštatuje, že ten, komu by sa podarilo odstrániť rôznosť jazykov v Čechách a dosiahnuť, aby všetko obyvateľstvo hovorilo jednou rečou, by sa stal najväčším dobrodincem celého národa, „tak jako by byl největším dobrodincem veškerého lidstva ten, kdo by uvedl jednu řeč na celém světě“. Je presvedčený, že v Čechách d'alekej budúcnosti sa tak môže stať. Dotýka sa tu však aj otázky celosvetového dorozumievacieho prostriedku, hoci v tomto smere nevyslovuje nejakú konkrétnu prognózu. Pokladal to za príliš neaktuálne a radikálne riešenie. J. Havránek pripomína, že v súvislosti so spisom francúzskeho utopistu E. Cabetu zaujal veľmi kritické a odmietavé stanovisko práve k myšlienke univerzálneho jazyka.³⁷

Berzeviczyho postoj k tejto téme nie je celkom jednoznačný: v článku z roku 1817 sa síce vyjadril – pravda, len okrajovo – že pre ľudstvo by nebolo žiadnym nešťastím, keby existoval len jeden jazyk, ale hlbšie sa nad touto otázkou nezamýšľal. Odporúčal však, aby sa latinčina stala úradným jazykom a dorozumievacím prostriedkom nielen pre Uhorsko, ale pre celú habsburskú monarchiu. V uhorskom kontexte nešlo o nejaký nový, a už vôbec nie o prevratný názor. V dobe, v ktorej ho Berzeviczy vyslovil, mal latinizmus v Uhorsku ešte stále veľa prívržencov. Úvahy nad zavedením latinčiny v dedičných krajinách a v taliansky hovoriacich provinciách sa však zákonite museli považovať za anachronizmus. To, čo sa napokon v Uhorsku javilo ako pozitívum latinizmu, teda integrujúca a vyvažujúca funkcia latinčiny ako neutrálneho „nadnárodného“ komunikačného prostriedku, bolo z hľadiska českého kontextu bezpredmetné. Úlohu latinčiny totiž z väčšej časti už dávno prevzala nemčina.

Záverom možno povedať, že obidvaja intelektuáli – Berzeviczy i Bolzano – odmietali úzkoprý jazykový nacionalizmus, ktorý vo viacetnickom protredí pokladali za deštruktívny. Hoci preferovali územno-politický a občiansky patriotizmus, ktorý sa primárne nespájal s otázkou jazyka, úvahám na tému jazyk a jazykový problém v Uhorsku a v Čechách sa v konečnom dôsledku nemohli vyhnúť. Táto štúdia však zároveň ukazuje, že v značnej miere sú oprávnené pochybnosti Jana Křena o tom, či je pri vedeckom

³⁵ Citované podľa NOVOTNÝ, J.: Obrození národa, s. 167.

³⁶ BERZEVICZY, G.: Etwas über Nationen und Sprachen. In: Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst, 1817, s. 288, 289.

³⁷ HAVRÁNEK, J.: Vztah Bernarda Bolzana k Etienneu Cabetovi ve světle jeho připomínek na okraj Cabetovy Voyage en Ikarie. In: Literární archiv, 16, 1985, s. 27.

výskume účelné príliš striktné a prikre rozlišovanie medzi patriotizmom a nacionalizmom. Upozorňuje totiž nielen na podobnú myšlienkovú štruktúru oboch javov, ale aj na to, že sa môžu od seba odlišovať len pomerom jednotlivých ingrediencií, vrátane jazykovej zložky.³⁸

Bernard Bolzano and Gregory Berzeviczy on Language and the Language Question

Peter Macho

The Czech-Hungarian parallels in the areas of „linguistic nationalism“ and national Romanticism, i.e. Josef Jungman and Ferenc Kazinczy, respectively, has already been examined in historical research. As a counterpoint to these figures, this article creates a parallel between Bolzano and Berzeviczy in terms of dealing with language questions in accordance with the principles of civil society and liberalism and on a rationalist basis. The rationalist stance for Bolzano was bilingualism (at the time a utopian idea, but with a perspective in the long-term), while for Berzeviczy it was „Latinism“ (at the time fully realistic, but virtually impossible to maintain in the long term).

MILOŠ ŠTEFANOVIČ V KONTEXTE ČESKO-SLOVENSKÝCH VZŤAHOV

Roman Holec

Miloš Štefanovič sa pohyboval v slovenskej politike len čosi vyše 15 rokov, ale vyoral brázd, ktorú sa iným, neraz oveľa ambicióznejším politikom, nepodarilo zanechať za sebou ani po celoživotnom snažení. Do verejného diania vstúpil roku 1885, keď ako čerstvý držiteľ advokátskeho diplomu zviedol v tlači ostrú polemiku s profesormi bratislavského lýcea, s ich kolegami na evanjelickej teológii, s novinami *Pozsonyvidéki Lapok* a ďalšími subjektami, kvôli známej študentskej „panslávskej“ afére. Už predtým však mal pôsobením v najprednejších slovenských advokátskych kanceláriách v očiach štátnych a samosprávnych orgánov biľag, ktorého sa nezbavil do konca života.

Rozsah Štefanovičových aktivít vzbudzuje aj po vyše storočnom odstupe rešpekt a núti si položiť prinajmenšom dve otázky – aký vlastne Miloš Štefanovič bol a ako sa mohol vypracovať v slovenských pomeroch na osobnosť takéhoto rangu? Okrem transparentných národno-slovenských postojov boli s menom Miloša Štefanoviča spojené ďalšie charakteristické rysy, ktorých uvedomenie umožňuje hlbšie poznanie a pochopenie názorového spektra a čínorodosti tohto politika „par excellence“ v slovenských podmienkach:

1. Roku 1887 na stránkach časopisu *Svetlo* volal spolu so svojim otcom po volebnej aktivizácii *Slovenskej národnej strany* (ďalej SNS). V tom čase boli podobné názory viac výnimkou ako pravidlom. Volebnú pasivitu Štefanovič kritizoval aj počas celých deväťdesiatich rokov a stál pri zrode všetkých volebných paktov SNS. Horúčkovitá aktivita a aktivizmus boli teda Milošovi Štefanovičovi vlastné, a to až do predčasnej smrti roku 1904, ba je pravdepodobné, že sa na nej svojim spôsobom aj podpísali.

2. Dalším charakteristickým celoživotným znakom Štefanovičových postojov bol kriticismus. Zdedil ho nepochybne po otcovi, na rozdiel od neho sa však v jeho osobe s kritikou vždy spájala konštruktívnosť. Napr. už roku 1885 uviedol, že príčinu všetkých „nešťastí“ treba hľadať predovšetkým u seba, veď vláda Kolomana Tiszu stála v osemdesiatich rokoch na poslaneckých mandátoch z územia nemaďarských národov: „Čo tedy máme sa sťažovať na Maďarov, keď my sami sme značne, poťažne naša rozdrobenosť, sobeckosť, chúlitosť, malátnosť – chabosť je toho príčinou?... Zapýriť by sme sa mali už raz pred samými sebou až po uši, od studu prichodilo by nám zastrieť si oči, keď povážime, že krajec chleba a pohár smradľavice alebo i čo najmenšie pohrozenie prstom postačuje, aby za snemového vyslanca zvolený bol bárs i hocijaký mamlas.“¹ S tridsaťročným predstihom volal po založení národnostnej strany, ktorá by mohla teoreticky disponovať 150 poslancami.

³⁸ KRÉN, J.: Nacionalismus či patriotismus? In: *Dějiny a současnost*, 2/98, s. 2–6.

¹ Štefanovič, M.: Schmerling a Koloman Tisza. *Svetlo*, 1, č. 2 z 1. 6. 1887 (Cit. podľa BOKES, F.: Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914. III. Bratislava, SAV 1972, s. 91).

3. Vlastná slovenská politika bola Štefanovičovi tradične priúzkou a chápal ju vždy v širšom, minimálne stredoeurópskom kontexte. Len tak mohol prekonávať tradičný provincionalizmus, len tak sa mohol povzniesť nad vtedy častými unikmi do sveta nereálnych koncepcií a fatalistických vízií. Kontakty Štefanoviča na maďarských špičkových politikov, rozhodujúci podiel na formovaní aliancie nemaďarských národov, úzke styky s predstaviteľmi rumunskej a srbskej politiky, čulé kontakty na uhorských Nemcov, na rakúskych sociálnych demokratov, na politikov Francúzska a Nemecka, relácie o jeho aktivitách v európskej tlači i v diplomatických správach² atď. – v tom všetkom sa výrazne odlišoval od svojich generačných druhov a právom mu patrí ešte pred Milanom Hodžom predikát politika stredoeurópskeho formátu, ba v mnohom akoby Hodža nadväzoval na jeho koncepcie a aktivity.

Štefanovičovi nikdy nerobilo problémy vhodne použiť švajčiarsky (ten bol predovšetkým obľúbený), turecký, arménsky, či iný príklad. Aj pri najobyčajnejších publicistických úvahách rozmyšľal aspoň stredoeurópsky a argumentačnú silu svojich záverov dokazoval minimálne porovnávaním uhorského kontextu so situáciou v Čechách, resp. v Predlitavsku. V tomto smere málokto sledoval tak podrobne dianie na západ od uhorských hraníc. Najlepším svedectvom toho sú zahraničnopolitické úvahy v brožúre *A nemezis* (1898). Z minulosti nechvalne známeho Antona Schmerlinga, presadzovateľa centralizmu a germanizácie, neváhal v osemdesiatych rokoch prirovnať k režimu Kolomana Tiszu, aby prostredníctvom takejto symboliky v plnej miere vynikla falošnosť uhorskej vlády, oháňajúcej sa a skrývajúcej sa za v praxi neplatný národnostný zákon.³ Tento a iné články demonštrujú aj ďalšiu veľmi obľúbenú metodu Štefanovičovej argumentácie – historický prístup. Fundované návraty do minulosti umožňovali oveľa presvedčivejšie vystupovať so stanoviskami k najpálčivejšej súčasnosti.

4. Štefanovičovou výhodou oproti martinskej garnitúre slovenskej politiky bolo, že pôsobil v Bratislave, odkiaľ mal na skok do oboch metropol habsburského súštátia. Ako renomovaný advokát bol materiálne nezávislý a bežne sa pohyboval v kruhoch, kam sa ktorýkoľvek iný slovenský intelektuál dostal podstatne ťažšie. Jeho advokátska prax, široké všeobecné vzdelanie a politický rozhľad mu umožňovali aj istú názorovú nezávislosť a súčasne utvárali predpoklady na komunikáciu s reprezentantami rôznych ideovo-politických smerov a názorových skupín. Stretával sa napr. s poprednými predstaviteľmi a teoretickými fundovanými osobnosťami sociálnej demokracie a citlivo vnímal sociálnu otázku. Systematicky sledoval takmer všetku politickú tlač v Uhorsku, hodnotil kroky vlády a vyvodzoval z nich závery pre taktiku politiky a každodennú politickú prax. Neváhal písať županom, štátnym tajomníkom a ministrom, a to sebaavedomým štýlom človeka, ktorý uvedených považuje za úradníkov – služobníkov každého občana štátu.

Spriaznenou dušou pri nekonečných politických dišputách bol Štefanovičovi predovšetkým dlhoročný profesor na bratislavskom katolíckom gymnáziu Eduard Krajňák. Ako štátny zamestnanec nemohol verejne prejavovať svoju slovacity a politické názory, o to otvorenejšie ich však s náležitým kriticismom formuluje v súkromných listoch. Diskusie Štefanoviča a Krajňáka sú svedectvom toho, ako intenzívne vnímali

² Podrobnejšie KRAJČOVIČ, M.: Dr. Miloš Štefanovič (1854–1904) v stredoeurópskej politike. Biografické štúdie 26 (Martin 1999), s. 41–67; KRAJČOVIČ, M.: Slovenská politika v strednej Európe 1890–1901. Bratislava, Veda 1971 a v ďalších prácach tohto autora.

³ Vid' pozn. č. 1.

politické dianie v monarchii a v Európe. Krajňák takto opisoval dlhé hodiny politických úvah a analýz: „Keď už zabehnem k Štefanovičovi, osedláme si bujného konika politickej fantázie a letíme ponad krajiny, državy, ktorých budúci osud potom určíme. Potom prichodíme k tej, pre nás veľmi potešiteľnej konklúzii, že Rusko má ešte dosť roboty na Východe a vnútri, takže na niekoľko rokov sme na seba odkázaní. Teda: čuť a pracuj vo svojom kruhu v tichosti a pripravuj sa na búrlivé výjavy v našej monarchii.“⁴ Aversia voči novej pozitívnej úlohe Ruska v strednej Európe a voči programovému rusofilstvu niektorých martinských kruhov je z citátu viac ako zrejmé. Spoliehať sa na seba samého a nepodliehať ilúzii o pomoci iných – to bola axióma Štefanovičovho aktivizmu.

Na „búrlivé výjavy“, spomínané v Krajňákových slovách, bol koniec 19. storočia mimoriadne bohatý. Odohrali sa napr. vo viedenskom parlamente roku 1897, kde spory o tzv. jazykovú reformu premiéra Kazimierza Badeného vyústili do vládnej krízy i do „najzahanbujúcejších“ chvíľ rakúskeho parlamentarizmu (bitiek, obštrukcií a demolovania parlamentných interiérov). „S veľkou napnutosťou sprevádzame viedenské udalosti“, píše Krajňák, „tam ide o náš osud. Štef. (Štefanovič – R. H.) myslí, žeby Schönerera, Wolfa (vodcovia radikálneho nemeckého nacionalizmu v Predlitavsku – R. H.) atď. trebalo nám pozlatiť. Jejich účinkovanie je „voda na náš mlyn“. Liberáli by radi nastrašili korunu, aby svoje panstvo tam pre Nemcov, tu pre Maďarov naďalej zabezpečili, pravda v záujme židovskej exploatacie.“⁵ V situácii frontu, kde sa proti sebe vykrýšľovali nemecká pravica a nacionalisti na jednej a parlamentná pravica s Badenim a českými poslancami na druhej strane, verili Krajňák so Štefanovičom, že panovník bude dohnaný k spolupráci so Slovanmi. „S napnutím sledujeme vývin vecí za Litavou“, píše Krajňák a pokračoval: „Tak sa zdá, že sa prajne vyvinujú a Habsburáci vo svojom záujme inaugurovali Slovanom prajnú politiku a pripojili sa k Romanovcom. Teda hore hlavu!“⁶

Uvedené nádeje sa nenaplnili, rovnako ani v roku 1899, keď Krajňák vyslovil ďalšiu nenaplnenú prognózu: „V Rakúsku ide boj medzi Hohenzollernovcom a Habsburgovcom, ktorí sú teraz nútení opierať sa o Slovanov. U nás už začínajú sa spriatelovať s ideou foederatívnej Austrie a túžia, že sa vývin vecí nezastaví pri Litave.“⁷

Štefanovič bol už v tom čase realistickejší. Uvedomoval si dynastické (zahraničnopolitické i vnútropolitické) záujmy, ktoré viedli monarchiu k uzavretiu dvoj-spolkovej zmluvy s Nemeckom roku 1879. Podľa neho tým zámerne zviazali ruky Nemecku, aby nemohlo zasahovať do vnútorných záležitostí Rakúska, kde Viedeň postupne oslabovala „nemeckú hegemoniu“. Nedôvera k Slovanom však zostala, hoci uvedená politika si ešte pevnejšie k sebe pripútavala, i tak lojálnych, Slovanov. V záujme dynastie teda bolo rovnoprávne postavenie národov a vývoj k tomu v Predlitavsku smeroval. Štefanovič viackrát zdôrazňoval, či už v spomínanom diele *A nemezis* (1898), v ďalších

⁴ E. Krajňák L. V. Riznerovi, s. d. (asi december 1900). Archiv literatury a umenia Matice slovenskej Martin (ďalej ALU MS), sig. M 89 B 26.

⁵ E. Krajňák L. V. Riznerovi z 26. 4. 1897. ALU MS, sig. M 89 B 26.

⁶ E. Krajňák L. V. Riznerovi z 9. 11. 1897. ALU MS, sig. M 89 B 26. Realistickejší bol Krajňák pri hodnotení Rusov roku 1902: „Alebo myslia si nektorí Slováci, že by Rusi, keď by po šťastlivej vojne Uhorskom opanovali, náš kraj na raj pretvorili?“ V súvislosti s vnútorným vývojom v štáte vyslovil presvedčenie, že zmeny a reformy musia byť radikálnejšie, aby sa mohol uplatniť priaznivejší vývoj. Od toho sa odvíjal Krajňákov postoj ku korune (E. Krajňák L. V. Riznerovi, s. d. /asi október 1902/. ALU MS, sig. M 89 B 26).

⁷ E. Krajňák L. V. Riznerovi z 15. 4. 1899. ALU MS, sig. M 89 B 26.

článkoch alebo v súkromných listoch, že Berlín je prirodzeným spojencom Budapešti a rakúska koruna musí hľadať k vyrovnaní tejto trojčlenky spojencov inde. Nevidel ich však medzi Slovami v širšom zmysle slova, ale ani medzi rakúskymi Nemcami. V každom prípade vývojové tendencie v Predlitavsku vytvárali tlak na Uhorsko a vyvolávali pochybnosti, prečo by mala byť maďarská hegemonia v záujme koruny. Práve záujmy veľmocenského postavenia monarchie povedú podľa Štefanoviča k odstráneniu hegemonie aj v zalitavskej časti ríše.

Z naznačenej situácie v Predlitavsku môžu Česi šikovne profitovať, lebo vlastnými silami by ani zďaleka nedosiahli to, čo majú. Štefanovičov kritizmus voči českej politickej „namyslenosti“ bol preto podmienený uvedeným názorom: „Nech by len nebolo konkurencie Habsbursko-Hohenzollernskej, aby nech by sa prví tešili u Nemcov tej popularity, akej sa tešia poslednejší – ako ďaleko by to doviedli Česi vlastnou silou! Je k tomu potrebná hodná dóza nadutosti, pririekajúť všetko vlastnej sile – à la Maďari – a nechciet vidieť hru záujmov dynastických.“⁸ V uhorských pomeroch by však aj Česi boli podľa Štefanoviča bezmocní, lebo uhorskí Slovania nemajú na dvore vôbec porovnateľné pozície s Maďarmi. A to napriek ich tradičnej lojalite. „Má právo a možnosť koruna previesť čestné exekúcie 44. zák. čl. z roku 1868 (národnostného zákona – R. H.)?“⁹ pýta sa Štefanovič a hneď si otázku zodpovedá: „Myslím, že každý súdny človek povie: má. A to by bol už samo sebou smrtný úder hegemonii maďarskej. Má koruna právo a možnosť previesť rozšírenie volebného práva, ustálenie rovného cenzusu a zabezpečenie čistých volieb? Ja zase myslím, že má, a to by už bola smrť m. heg. (maďarskej hegemonie – R. H.)“⁹

5. Už z uvedených citátov je zrejmé, čo asi imponovalo súčasníkom na Štefanovičovi – predovšetkým schopnosť pomenovať problémy a nachádzať prijateľné riešenia, koncepčné videnie a politická prezieravosť. Rovnako jeho charakterové vlastnosti vzbudzovali rešpekt medzi spolupracovníkmi i politickými súpermi. Štefanovičova slovenskosť bola transparentná, ale nebránila mu zaujímať kritické postoje voči všetkým chybám a nedostatkom slovenského národno-emancipačného hnutia. Kritickosť, tak charakteristická pre Štefanovičovcov – otca i syna – však v prípade Miloša nikdy nebola samoúčelom a vždy sa, ako už bolo povedané, pohybovala v konštruktívnej rovine. Vidieť to z myšlienky, ktorú sformuloval už roku 1891: „Dnes ľudstvo tak rýchle žije, že smelo možno vysloviť: ak by Slovač ešte raz mala mať potrebu na Štúra, ak by slovenský národ tak ďaleko zapadol, že by ho bolo treba hľadať, tak ho viac ani sto Štúrov nevzkriesi a ani légia slovensko-slovanských Vambérych (maďarský orientalista svetového mena – R. H.) nenájde. Netreba šanovať ani našu zradnosť, ani našu zbabelosť, ani našu chúlitosť a máklosť, dnes nie na to čas. Dolžno (treba – R. H.) poznať signatúru času a podľa toho jednať...“¹⁰

Takto v skratke a s nemalou dávkou zjednodušenia môžeme charakterizovať osobnosť Štefanoviča ako človeka, ktorý sa nedal vtesnať do úzko vymedzených hraníc kých štruktúr, ktorým bolo z duše cudzie politikárčenie, intrigánstvo, „lieň“, „mravný urbarializmus“ a malomestský provincionalizmus v politike. „Veci u nás stoja tak,“ píše v jednom z mnohých kritických listov Štefanovič, „že je skutočne na pováženie, či sa je

s našou inteligenciou národnou hodno popúšťať do reči seriózne... Lebo je to chasa vo veľkom počte bez všetkej serióznosti, bez všetkého citu povinnosti, ba v mnohých a mnohých prípadoch bez citu cti... Je to smrdľatá, stojacia barina ten premilený duch slovenský a musela by to byť poriadna búrka, čo by jej nakoľko natoľko odobrala ten umrtvujúci puch.“¹¹ Na svojich súčasníkov nešetril nikdy kritickými slovami, a to nielen v súkromných listoch, ale aj vo verejných tlačiarňach: „My, inteligencia slovenská národná, sme aspoň v 80–90 % vinou nášho smutného položenía, naša chabosť, naša ničomnosť privádza vždy viac a viac do úpadku cirkev i národ. Ľud nás neopúšťa, ale my ho opúšťame; cirkve od nás neodpadajú, ale my odpadujeme od cirkvi; nepriatelia nás nepremáhajú, ale my sa sami nivočíme... Mravná hniloba sa nás chytila v dešperátnych rozmeroch a nebude obrodenia, nebude znovuzrodenia pre národ, pre cirkev, kým nedorastie, nedospeje inteligencia druhá, nová, mravným a duchovným nadaním obsažnejšia než je dnešná.“¹² Tu treba vidieť príčiny jeho osobných konfliktov so švagrom a dlhoročným podpredsedom SNS Matúšom Dulom, ako aj napatého vzťahu s ostatnými koryfejmi martinskej politiky.

Do deväťdesiatych rokov 19. storočia spadá vrchol Štefanovičových národno-politických aktivít, a to v obdivuhodnej šírke. Bráni slovenské záujmy na pôde evanjelickej cirkvi a neohrozene vystupuje na synodách a seniorátnych konventoch (roky bol činný ako seniorátny poddôzorca a synodálny vyslanec nitriansky), roku 1893 sa dostáva do Ústredného výboru SNS, ale vystupuje s prejavmi aj na masových ľudových zhromaždeniach. V Modre odznieva požiadavka federalizácie Uhorska podľa švajčiarskeho vzoru. K tejto myšlienke sa Štefanovič často vracia aj vo svojej publicistike. Ošľahaný mnohými rokovaniami, koncepčnými diskusiami a solidárnymi obhajobami v rôznych monstreprocesoch stáva sa hlavným slovenským nositeľom rumunsko-srbsko-slovenskej koalície vrcholiacej národnostným kongresom roku 1895 a jeho širokým medzinárodným ohlasom. Táto spolupráca sa mu stala reálnou alternatívou voči česko-slovenskej koncepcii presadzovanej rodiačim sa hlasizmom. Pre Štefanoviča bolo charakteristické, že nikdy neopustil rámec *Slovenskej národnej strany*, či už to bolo pri výzvach na spoluprácu s Čechmi (napr. počas pokusov získať podporu medzi mladočechmi, predovšetkým u T. G. Masaryka), pri koordinácii politiky s uhorskou *Katolíckou ľudovou stranou* (*Magyar Katolikus Néppárt*) alebo pri rumunsko-srbsko-slovenskej spolupráci. Naopak, cieľavedome sa snažil, síce kriticky, ale z pôdy SNS, o premenu jej taktiky a cieľov.

Jeho kritickosť na margo česko-slovenských vzťahov vychádzala z viacerých zdrojov. Na adresu Masarykovej práce *Česká otázka*, ktorú dostal od samotného autora, a najmä Masarykovej formulácie o „najväčšej dôležitosti“ slovenskej otázky pre Čechov, Štefanovič uviedol, že skutočnosť bola doteraz iná. Slovenská otázka sa zužovala zväčša na frázu typu „proč jste se odtrhli“ a na Riegrove formulácie, že Slováci sú nešťastní pre Čechov. Štefanovič žiadal od Čechov konkrétnu pomoc a zdôvodňoval ju nasledovne: „Je pravda, že ako každému človeku, tak i každému národu nutno sa rodiť a rásť zo

¹¹ M. Štefanovič M. Dulovi zo 17. 7. 1896. ALU MS, sig. A 1510. O pár mesiacov nato nešetril ani ešte tvrdšími slovami: „A tá čvarga že vraj inteligentná a že vraj národná, tá ho (ľud – R. H.) zapredáva, že až desno pomysleť... takéto špinavé papule sa rúhajú a so steskom a vzdychom prízna ľud, že vraj za pálenku, za slopanicu, za zlatku, piatku zapredaný!“ (M. Štefanovič S. Hurbanovi-Vajanskému zo 16. 10. 1896. In: Korešpondencia S. H. Vajanského. II. Bratislava, SAV 1972, s. 115).

¹² Štefanovič, M.: Odpoveď na Prihlas bratom vo viere (leták), s. d. Literárni archiv Památniku národného písemníctví Praha (ďalej LA PNP), J. Vlček.

⁸ M. Štefanovič J. Škultétymu, s. d. ALU MS, sig. 49 AS 17.

⁹ Tamže.

¹⁰ M. Štefanovič J. Škultétymu z 27. 8. 1891. ALU MS, sig. 49 AS 17.

samého seba, ale i to je pravda, že priateľské, ale poviazané sily suseda vlastný záujem káže rozväzovať. Že sily česko-slovenské sú si priateľské, to vari dnes nepotrebuje dokazu, ako ani to, že sily slovenské sú nielen zanedbané, ale i poviazané, zauzlené až na umrtenie... Čechom aj ich vlastný záujem káže nedovoliť, aby sme vždy hlbšie a hlbšie upadali, ale naopak, nakoľko sa dá im pomôcť, nám naše sputnané sily uvoľniť.“¹³

Ako vidieť, voči niektorým prejavom česko-slovenských vzťahov zastával rovnako kritický postoj ako martinské elity. Ukázalo sa to napr. roku 1895, keď anonymný dôverný obežník „priateľov zhody česko-slovenskej“ pozýval do Prahy slovenské a české osobnosti na poradu „o potrebe spoločného spisovného jazyka“. Odpovede sa mali posilať na adresu Jaroslava Vlčka, mimochodom Štefanovičovho švagra. Miloš Štefanovič podal v rozsiahlom liste dôkladnú analýzu česko-slovenského vzťahu a českej politiky: „Mrzí kohosi, že už nakoľko natoľko umkli hlúpe heslá a otázky „prečo ste se odtrhli?“ Nie zhodu, len nezhodu a daromné šťáračky môže zamýšľaný pokus vyvolať a ku cieľu vytknutému nepride i tak ... zámysel bude možno previesť len potom, keď Slováci prídu ku istej politickej moci a tým ku politickému významu. Toto je i český záujem eminentne, a žiaľ! dosť, že to dosiaľ v Čechách nikto nechcel a snáď ani nechce tak chápať. Akciu treba zahájiť na poli politickom, menovite volebnom, a ku tomu sú nie reči, ale peniaze potrebné... Keďby sa u Čechov celá ich múdrosť dotýčnej Slovenska nebola skomosovala do tej hlúpej otázky „prečo ste se odtrhli?“, neboli by mohli a smeli dovoliť, aby hneď roku 1867/8 a r. 1870, tedy pri prvých a druhých voľbách Slováci tak na prasto, na holo boli vyšli. Keďby boli hodili na Slovensko pár sto tisíc zlatých a boli našim politickým slepcom povedali, že trúbiť síce môžu ataku na celej čiare, ku podujatiu seriozneho boja ale aby vybrali isté body, isté okresy, – tak by nebolo bývalo žiadnym bosoráctvom 10–15 mandátov dobyť, – a neboli by nám zavreli ani Maticu, ani školy, ba mohli sme mať archimedesovský bod, z ktorého sme mohli vyvížiť celú spupnosť a násilníckosť maďarskú a z ktorého sme mohli zručnou agitáciou našu moc rozširovať a upevňovať a možno aj Čechom samým služby preukázať, ktoré by im boli stáli za investíciu... len keď budeme mať vyslancov na sneme, budeme mať možnosť zaoberať sa i s otázkou jednotného spisovného jazyka s Čechmi, do tých čias s vykrámením tej otázky podpálime len vlastnú strechu.“ Štefanovič konštatoval ľahostajnosť českej politiky voči Slovákom: „... ale je to s tou ich politikou také voľáke ako so sviecou pod šaffom, za hranicami Česka nemožno dovidieť, dobadať toho ich svetla, toho ich dôvtipu politického, a veruže politika, akže má byť hodná toho mena, musí počítať so všetkými silami a faktormi v celej monarchii aspoň, a musí na všetky sily zreteľ obracať.“¹⁴

Krátko nato Štefanovič znovu obšírne a zásadným spôsobom hodnotí vývoj česko-slovenských vzťahov. V liste T. G. Masarykovi reaguje na priebeh pražskej česko-slovenskej porady, ktorá sa uskutočnila pri príležitosti účasti veľkej, vyše stočlennej slovenskej delegácie na pražskej národopisnej výstave v júli 1895.¹⁵ Kritizuje vystúpenie

¹³ M. Štefanovič T. G. Masarykovi z 1. 3. 1895. List sa nachádza v Archíve T. G. Masaryka v Prahe (ďalej ATGM), citovaný je podľa edície JIRÁSEK, J.: Z korešpondencie predstaviteľov českého a slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia. Historický časopis, 17 (1969), č. 2, s. 280.

¹⁴ M. Štefanovič J. Vlčkovi z 2. 5. 1895. LA PNP, J. Vlček.

¹⁵ M. Krajčovič v už uvedenej práci (KRAJČOVIČ, M.: Dr. Miloš Štefanovič..., s. 63) chybné udáva k listu zo 6. 7. 1895, že schôdza sa uskutočnila pravdepodobne pri príležitosti založenia Československej jednoty (v skutočnosti sa jej zakladajúce zhromaždenie uskutočnilo 7. 5. 1896) a ani jeho citácie Štefanovičových listov v tejto práci nie sú presné.

predsedu SNS Pavla Mudroňa, najmä jeho rolu prosebníka a apely na „blížkosť príbuzenstva“ medzi oboma národmi. Podľa Štefanoviča, prvé nie je dôstojné „človeka zdravých údov a zdravého mozgu“, druhé nie je zárukou akejkol'vek účinnejšej spolupráce. „Nie starosť o nás, ale starosť o seba nechže bude prvou pohnútkou a najmocnejším hybadlom u Čechov chopiť sa otázky slovenskej“ a uviesť ju do takých koľají, z ktorých budú mať prospech tak Česi, ako aj Slováci. Skutočnosť je však tristná a preto si Štefanovič naliehavo kladie otázku, prečo „Česi neurobili ani pre seba, ani pre nás, takrečeno zhola nič? Politická nerozhľadenosť, úzkoprsosť až hriešna ziera na človeka zo všetkých strán. A keď človek pozná českú domyselnosť, vytrvalosť, nie je k pochopeniu, prečo práve tuná taká osudná zaslepenosť, neprezieravosť?“¹⁶ Maďari by sa na mieste Čechov boli podľa Štefanoviča voči svojim 2,5 milióna krvou i rečou blízkym ľuďom úplne ináč správali. Keby Palacký pochopil význam Slovákov pre Čechov, mohol už v šesťdesiatych rokoch, keď bol politický priestor v krajinách svätostefanskej koruny oveľa väčší, vrhnúť do politického zápasu v Hornom Uhorsku a s finančnou pomocou pomôcť vydobýť 10–15 mandátov. Slováci by sa stali významným politickým faktorom a nemohli by stratiť ani školy, ani Maticu. Takto však, sami na seba ponechaní, predovšetkým vlastnou vinou („strašnej slabosti a nespôsobilosti“ a „mlhavej zmalátnenosti“) dostali sa Slováci do pozície, že pred očami ľahostajných Čechov ležia „zbití, pošliapaní až do tej čiernej zeme“.

Volebný mandát je na Slovensku skôr cieľom ako prostriedkom. Pritom práve on by mal utvoriť možnosti na presadenie sa kapitálu, zakupovanie pozemkových majetkov a zakladanie priemyselných podnikov. Aj preto Česi zanedbávali vlastný záujem, keď nepodporovali slovenskú tlač a ľutovali prostriedky k agitácii a volebnej akcii na Slovensku. Na druhej strane slovenská volebná pasivita bola len dôkazom vlastnej slabosti, ba bankrotu, a písať o nej znamenalo vystupovať so sebaobžalobou a prichádzať do konfliktu s oficiálnou mienkou. Podľa Štefanoviča možno sa stretnúť s násilím, korupciou a inými prekážkami, ale pri sústredenom útoku by nebolo možné nevychádzať minimálne jeden zo 60–70 okresov.¹⁷

Publicistika priekopníka hlasizmu Jána Smetanaya a konkrétne jeho brožúra *Slovensko* (Praha 1896) dala Štefanovičovi podnet na početné polemické reakcie a ďalšie rozsiahle úvahy o česko-slovenskom vzťahu.¹⁸ Predovšetkým odmieta „hlúpu fixnú ideu o spisovnej reči spoločnej“. To je podľa Štefanoviča možné len školami a taktiež len vtedy, keď „Slováci dôjdu ku politickej moci, váhe a preto ak Čechom záleží na rozšírení ich reči až za Moravu, je politicky elementárnym príkazom všetko možné vynaložiť na to, aby Slovákom ku politickej moci dopomohli“. Keby českí politici boli menej maličerní a viac slovanskí, museli by už dávno státisíce vynaložiť k vyššie uvedenému cieľu. Namiesto fráz typu „prečo ste se odtrhli“ alebo „spojte se s námi!“ by mali pochopiť, že Slovákov treba doviest' k poznaniu, že „samostatná spisovná slovenčina je pre dlhý čas nemožnosťou“. Prvým krokom bude konštatovanie nevhodnosti slovenčiny na písanie vedeckých diel. Štefanovič rovnako odmieta Masarykom uvádzanú ilúziu o češtine a českej kultúre ako sprostredkovateľom medzi Západom a Ruskom. O vzdelanom Slovákovi

¹⁶ M. Štefanovič T. G. Masarykovi zo 6. 7. 1895 (ATGM). Cit. podľa: JIRÁSEK, J.: Z korešpondencie ..., s. 281–282.

¹⁷ Tamže.

¹⁸ M. Štefanovič J. Vlčkovi zo 16. 5. 1896. ALU MS, sig. 67 B 20. Začiatkom roku 1904 prijal Štefanovič ako riaditeľ *Tatrabanky* Smetanaya do tohto finančného ústavu.

kovi platí, že oveľa viac čerpá z nemeckých ako z českých zdrojov. Zmeniť tento stav možno len pomocou škôl. V závere rozsiahleho listu si kladie Štefanovič otázku – komu vlastne slúži Smetanayova brožúra? Zapríčiňuje totiž rozbroj tam, kde by mala panovať zhoda; neslúži ani Čechom, ani Slovákom, ale výlučne Maďarom. Ak by Česi, podľa vzoru pomoci Rumunského kráľovstva Rumunom v Sedmohradsku, podporovali Slovákov, mohlo by to Maďarom narobiť poriadnu „šarapatu“. Odtiaľ snaha „rozdvojiť, čo sa zbližuje“ a „českí ľudia sadajú na lep takejto sprostej nástrahe!!!“ V závere sa Štefanovič dostal ku kritike rodinkárstva medzi slovenskými elitami. Dôsledkom je, že „všetko udúšajú a nás aj do materielnej zhuby ženú“.

Štefanovič zohral rozhodujúcu úlohu pri kontaktoch s novokonštituovanou *Katolíckou ľudovou stranou* (*Magyar Katolikus Néppartom*) a pri uzavretí volebného paktu SNS s ňou. Na Štefanoviča sa obrátili predstavitelia *Ľudovej strany* v snahe získať slovenskú podporu vo voľbách roku 1896 a on formuloval na rokovaníach s Jánom Molnárom a kniežaťom Liviom Odescalchim zásady volebnej i povolebnej spolupráce oboch politických subjektov. Nečudo, že práve Štefanoviča si vyhľadali vládne kruhy s ponukou skorumpovať ho na zvolanie jzazu a výber účastníkov, sympatická mu musela byť myšlienka brožúry pre ľud o jeho postavení, plán nového časopisu a lepšej organizácie – všetko s úmyslom osloviť ľud a oveľa účinnejšie ho zatiahnuť do politických kráľov. Štefanovičovi však vadila priveľmi úzka prepojenosť, ba závislosť na českej politike (Šrobár sa odvolával na stranu realisticko-pokrokovú – T. G. Masaryka, J. Herbena, A. Hajna a A. Rašina) a rovnako príružka koncepcia česko-slovenskej vzájomnosti. Až taká úzka, že sa strácal priestor pre vlastné slovenské postoje. Nepochybne pôsobila aj nedôvera voči menám, ktoré ešte nič nedokázali (dokonca nevedeli ani doštudovať) a nič neznamenal. Pritom ich radikalizmus neraz triafal vedľa a nie vždy ponúkal účinné riešenia. „Písal som Vlčkovi“ oznamoval Štefanovič, „aby Masaryk radšej vyhnal z Prahy tých milých realistov slovenských a poslal ich domov spásu realistickú konať – miesto vykrikovania spoza hranice.“¹⁹ Plánovaný tajný spolok *Jednota* nepovažoval Štefanovič rovnako za šťastný krok. Ani Masarykovi sa nepodarilo získať bratislavského advokáta pre plány nového politického krídla a hlasisti tak museli začínať bez jeho prirodzenej authority.

Napriek uvedenému vystúpenie hlasistov Štefanovič vnímal ako mimoriadne aktuálne a potrebné, bol to podnet na zvýšenie konkurencie, ktorý by mal Martinčanov

¹⁹ M. Štefanovič J. Škultétymu, s. d. ALU MS, sig. 49 AS 17. K tomu aj V. Šrobár M. Štefanovičovi z 11. 12. 1894 (publikované v BOKES, F.: c. d., s. 246–248).

vyprovokovať k horúčkovej činnosti. Na druhej strane vytykal hlasistom ich programovú neujasnenosť, odtrhnutosť od života („Masaryk by lepšie urobil, keby ich vyhnal z Prahy a poslal domov spásu realizmu prevádzať a nie kázať“)²⁰ a ich mentorstvo, ktoré vyniká najmä popri neschopnosti postarať sa o seba a ísť príkladom pre ostatných.

Aj preto ťažko znášal hašterenie a uprednostňovanie osobných záujmov pred národnými vo voľbách v rokoch 1896 a 1901 – bola to preň v mnohom krutá skúsenosť a rozčarovaniu z nej dáva Štefanovič priechod v mnohých svojich článkoch a súkromných listoch. Ľudská a politická malichernosť, na ktorú neustále narážal a ktorú ako jednotlivca nebol schopný z politickej praxe programovo odstrániť ho viedla k viacerým doslova „buričským“ názorom. Jedným z nich bola mimoriadne citlivá otázka slovenského politického centra. Citlivá preto, že každá iná predstava ako Martin sa v tejto Mekke slovenskej politiky chápala div nie ako národná zrada.

Štefanovič sa otázkou nového centra intenzívne zaoberal od roku 1897. Podľa neho doba si žiada vybudovať centrum slovenskej politiky nie ako diskusný klub, postavený na tradíciách, národných autoritách a rodinných vazbách: „Martin nemá práva hatiť to, aby sa život národný na mieste druhom rozriastol mohutnejšie, ako je to v Martine vôbec možno ... Odložte tedy bokom lokálne ohľady a kocúrkovstvá...“²¹ Nové centrum má mať predovšetkým ekonomický význam, lebo hospodárska sila ide ruka v ruku s politickými možnosťami. Bratislava bola Štefanovičovi málo slovenská, navyše excentricky položená a hoci sa nebránil, ako uvádzal, ani Trenčín, či Trnava, jeho voľba padla na Zvolen: „Jediný Zvolen ako hlavné mesto Slovenska má všetky možné podmienky a výhľady ku tomu, aby základom svojho geografického, etnografického a najnovšie i premávkového polozenia, ako prešporský, tak aj košícký kraj na národnom základe ku sebe pritiahol, pripútnal.“²² Okrem tu zbiehajúcich sa železničných tratí argumentoval aj tamojšou valcovňou plechu, na čele ktorej stál český riaditeľ. Do Zvolena kládol sídlo roku 1897 projektovaného veľkého peňažného ústavu s 2-miliónovým účastinným kapitálom, ktorý by bol súčasne bankou a poisťovňou. Originálnou ideou bolo vyplatenie poisťného klientovi už vopred s tým, že splácanie pravidelnej ročnej anuity by pokračovalo až do poistencovej smrti. V prípade jeho skoršieho úmrtia by dedičia neboli nútení vyplatiť sumu poisťného. Rozsahom aktivít pripomínal Štefanovičov projekt pôvodné plány *Tatrabanky* z roku 1884, ktoré sa vzhľadom na rad objektívnych a subjektívnych okolností nikdy nenaplnili. Keďže sa koncom deväťdesiatych rokov mohli podobné plány chápať ako konkurencia *Tatre*, musel k tomu Štefanovič zaujať stanovisko. Bolo jednoznačné ako vždy: *Tatra* „ako dosiaľ hnila, tak i dohnije. Životaneschopnosť *Tatry* nemôže alebo aspoň nemá byť prekážkou zdravšieho života...“²³ Vzhľadom na finančnú náročnosť a obmedzené domáce zdroje počítal Štefanovič s rozhodujúcou českou finančnou účasťou. Z tohto dôvodu dali v Prahe celý detailne vypracovaný projekt posúdiť trom finančným odborníkmi: Josefovi Gruberovi, Janovi Lošťákovi a Janovi Kolouškovi. Ani jeden posudok nedopadol pre Štefanovičovu ideu priaznivo, čo sa dalo čakať vzhľadom na finančnú nevýhodnosť pre peňažnú inštitúciu a vzhľadom na to, že išlo skôr o pôžičku ako o poisťku. Odmietavé stanoviská poskytli

²⁰ M. Štefanovič J. Vlčkovi z 1. 2. 1898. LA PNP, J. Vlček.

²¹ M. Štefanovič M. Dulovi z 31. 7. 1901. ALU MS, sig. A 1510.

²² M. Štefanovič A. Halašovi z 10. 4. 1901. ALU MS, sig. 37 J 41. K tomu aj Štefanovič, M.: Z našich úloh. Ružomberok 1898.

²³ M. Štefanovič J. Vlčkovi zo 16. 9. 1897. LA PNP, J. Vlček.

bratislavskému advokátovi možnosť vyjadriť sa kriticky na českú adresu: „Kto nemá chuti, ľahko vykrúti! Nemal som dôvery ku Čechom, lebo ich znám. Sú úzkoprsí egoisti, ľudia malého horizontu, opravdoví šnórkári... Bude to slúžiť mne osobne ku uspokojeniu – a všeobecne ku poučeniu, čo sú hodné ich povedačky o česko-slovenskej jednote, vzájomnosti etc. etc., ich rady a naučenia, ich výtky a karhania atď. atď.“²⁴ Keď neuspel medzi národohospodármi, nechal Štefanovič prostredníctvom Jaroslava Vlčka oboznámiť aj T. G. Masaryka a mladočeských politikov Karla Kramáča a Josefa Kaizla (krátko nato predlitavského ministra financií) so svojím projektom. Jeho plán sa ani tak nezrealizoval.

Vo Zvolene roku 1902 vznikla, nepochybne aj pod vplyvom týchto úvah, dynamicky sa rozvíjajúca *Zvolenská ľudová banka*, jeden zo špičkových slovenských bankových ústavov, budovaný s cieľom hospodárskej emancipácie stredného Slovenska. Zvolen sa však nakoniec nestal z rôznych dôvodov očakávaným centrom a skôr k nemu smeroval Ružomberok, ako priemyselne, kapitálovo a obyvateľstvom najdynamickejšie rastúce mesto v období pred 1. svetovou vojnou na Slovensku. Ďalšou Štefanovičovou koncepčnou požiadavkou bolo „nebojovať na celej čiare, vyznačiť si 3–4–5 okresov a na tie sa vrhnúť, naše sily sú slabé, aby sme sa rozprestierali po celom Slovensku... Organizáčny prvok na Slovensku je stolica a preto treba dobýjať tieto prvky jeden po druhom, nie ale všetky naraz, lebo síl nemáme ani len toľko, aby sme naraz na jednu celú stolicu urobili nábeh. Tedy i v stolici tej, ktorú vezmeme na program, musíme si najprv vybrať jeden bod, jedno mesto – okres, a tak postupne zobrat celú stolicu...“²⁵ Neúspešné voľby na prelome storočí nevedojak potvrdzovali oprávnenosť týchto slov. Je pozoruhodné, že uvedený scenár sa začal uplatňovať bezprostredne po Štefanovičovej smrti, a to na Liptove – od úspešnej komunálnej politiky na pôde Ružomberka až po urputnú snahu presadiť sa v župnom zastupiteľstve Liptova a obsadiť oba liptovské poslanecké mandáty. Odpor miestnej džentry, župných štruktúr a vplyvných ľudí, spätých s celouhorskými politickými záujmami, ako aj s cirkevnou hierarchiou, bol prisilný na realizáciu podobných cieľov. Spomeňme búrlivé udalosti v Ružomberku roku 1906 ústiace do pamätných monstreprocesov, černovskej tragédie, ako aj do zmeny štatútu mesta, stodolovské voľby v Mikuláši a ďalšie okolnosti, ktoré v konečnom dôsledku prekazili, aby sa Ružomberok stal slovenskou metropolou v zmysle Štefanovičových úvah.

Začiatok 20. storočia bol v slovenskej spoločnosti poznačený zápasom podnikateľských a politických kruhov o realizáciu projektu martinskej celulózy. Bolo do nej vložené priveľa kapitálu a stálo za ňou priveľa záujmov, slovenských i českých, aby sa nepoužili všetky dostupné prostriedky, aby tento miliónový podnik bol uvedený do prevádzky. Finálna fáza boja o celulózu roku 1903 spadá do obdobia, keď sa rozhodovalo, kto nastúpi na čelo *Tatrabanky* zmietajúcej sa v stratách a dubióznych pohľadávkach. Ako kandidáti na post predsedu boli vyhladení zakladateľ *Tatry* Rudolf Krupec a Miloš Štefanovič, teda na jednej strane podnikateľ, človek spätý s Martinom a udržiavajúci korektné vzťahy aj so župnými štruktúrami a na druhej strane bratislavský advokát, ktorý bol pre štátne orgány nevelmi prijateľný a ktorý sa navyše nikdy netajil so svojou kritikou martinských pomerov a ako sme videli, neušetril ani *Tatrabanku*.

²⁴ M. Štefanovič J. Vlčkovi z 24. 10. 1897. LA PNP, J. Vlček.

²⁵ M. Štefanovič A. Halašovi z 10. 4. 1901. ALU MS, sig. 37 J 41.

Tá mala za sebou početné aféry sprevádzané stratami a pochybnými investíciami, čo malo za následok státisícové škody. Interne ich nastolil na grémiách banky už roku 1902 jej funkcionár Peter Kompiš. Všetky dubiózne, resp. neisté pôžičky (vrátane pôžičky slovenským účastným podnikom – martinskej *Dielni na náradie*, tzv. stoličkární, žilinskému elektrotechnickému podniku *Helios* a turčianskemu pivovaru) zrátal do sumy 637 000 korún, teda na 2/3 základného kapitálu banky. „Na svetlo sveta“ ich vyniesol Ján Zigmundík a bývalý úradník *Tatrabanky* Anton Bielek. Ak sa prvého podarilo spacifickovať poukázaním, že medializácia problémov prinesie banke viac škody ako úžitku, s Bielkom nemali podobné kroky nádej na úspech. Ako redaktor z Čiech podporovaných *Ludových novín* mal totiž neustále spory s martinskou spoločnosťou, ktorá usilovne hľadala zámienku, ako sa ho zbaviť. Našla ju v údajnej sprenevere a Bielek dostal z banky výpoveď. Na základe Bielkových informácií, ktoré takto nadobúdali aj osobnú polohu („a ja stojím v tej kloake po členky“), ale i ďalších indícií, znovu nastoloval na rôznych grémiách banky tieto háklivé otázky kremnický archivár Pavel Krížko a na valných zhromaždeniach Andrej Halaša. Kreslo riaditeľa Žigmunda Pauliny-Tótha sa vtedy už povážlivo triaslo a banka sa v októbri 1902 rozhodla poistiť intabuláciou na jeho dome.²⁶

Pauliny-Tóth sa ako riaditeľ *Tatrabanky* napriek všetkým uvedeným ťažkostiam programovo snažil vymaniť zo situácie, keď by sa mohol ľahko dostať do závislosti na budapeštianskych bankách. Východisko videl v úzkej spolupráci s českým kapitálom, najmä so *Živnostenskou a Zemskou bankou*. Snažil sa o finančné napojenie sa na ne prostredníctvom úverov, ale i sprostredkovaním investičných možností a obchodov s nehnuteľnosťami. Cieľavedome pracoval na tom, aby sa český podnikateľský element etabloval na Slovensku prostredníctvom kúpy veľkostatkov, zdrojov nerastného bohatstva alebo rôznych potenciálne nádejných prevádzok.

Bolo charakteristické, že *Tatrabanka* sa stala už od roku 1887 vôbec prvým klientom pražskej *Živnostenskej banky* v Uhorsku, a teda aj na Slovensku. Aj keď postupne boli akceptované úverové potreby aj ďalších slovenských bánk, *Tatrabanka* zostávala jedným z hlavných klientov a užívateľov úverových služieb pražskej veľkobanky. Roku 1892 dosiahol jej úver výšku 100 000 korún. Vzťah k *Živnobanke* však nebol bez konfliktov. Martinčania sa dokonca pokúšali lavírovať medzi pražskou centrálou a brnenskou filiálkou (1889), čo pri priam úzkostlivej finančnej politike pražskej banky len ťažko mohlo mať šancu na úspech. Roku 1894, a to už je úzko spojené s menom Žigmunda Pauliny-Tótha, sa *Tatrabanka* pokúsila vstúpiť do obchodného spojenia s pražskou *Zemskou bankou Království Českého* (cez jej riaditeľa Karla Mattuša), s pomocou ktorej sa chcela vymaniť z hrozacej úverovej závislosti na Budapešti. Tento krok bol pozoruhodný najmä tým, že *Zemská banka* nepatrila medzi profilujúce české finančné ústavy a neprekračovala programovo teritórium Čiech a Moravy. *Tatrabanka* od nej nakoniec získala úver vo výške 200 000 korún. Keď martinský finančný ústav začal úverovať brnenskú firmu Adolf a Karol Löw, zakladateľku žilinskej súkenky, bola to práve *Zemská banka*, ktorá roku 1896 primála *Tatru* k vypovedaniu úveru vo výške

²⁶ Ž. Pauliny-Tóth J. Zigmundíkovi. ALU MS, sig. 69 D 18; P. Kompiš R. Krupcovi z 27. 4. 1902. ALU MS, sig. 37 V 13; A. Bielek K. Káľalovi z 20. 10. 1902. LA PNP, K. Káľal, kart. 1; A. Bielek J. Zigmundíkovi z 19. 4. 1904. ALU MS, sig. 69 A 20; Zápisnica z XVIII. riadneho val. zhromaždenia *Tatrabanky* z 21. 4. 1904. Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), *Tatrabanka*, kart. 1 (úradné knihy); A. Bielek A. Halašovi z 19. 3. 1905. ALU MS, sig. 37 A 34.

50 000 zlatých (t.j. 100 000 korun). Pozadie tohto kroku nie je celkom jasné a pravdepodobne súvisel s rozrastajúcim sa konkurenčným zápasom jednotlivých veľkobánk o lukratívny žilinský podnik. Tento úver a vôbec kontakty s Lowom sa *Tatre* v slovenskej spoločnosti dosť zazlievali, hoci Löw „v národnom ohľadu se slušne drží“ a medzi jeho úradníkmi dominovali Česi.²⁷ Väčšina prameňov tvrdí, že obchody s Löwom boli riskantné a s následnými ťažkými stratami pre viaceré slovenské banky, vychádzajúc z krachu materskej textilky v Brne a zo straty pozícií pôvodného majiteľa v hospodárskej kríze 1900–1903. Možno však nájsť aj názory hovoriace o úplnom opaku. Faktom zostáva, že Löwa úverovala aj ružomerská *Úverná banka* a že *Tatrabanka* sa, nezávisle na kontaktoch s Lowom, vďaka viacerým neúspešným, nezodpovedným a riskantným obchodom od prelomu storočia čoraz viac ocitala v hlbokkej kríze.

Roku 1897 sa vzťah k *Zemskej banke* skomplikoval, keď *Tatre* z Prahy náhle vypovedali úver a dostali ju do chúlостivej situácie, lebo súčasne musela vyplatiť vyše 70 000 zlatých (140 000 korun) z vkladov Oravskej župy, ktorá takto trestala *Tatru* za to, že úradníci jej dolnokubínskej filiálky hlasovali vo voľbách roku 1896 proti vládne mu liberálnemu kandidátovi. Rovnako bolo treba zachraňovať ľudí, ktorým z tých istých dôvodov hromadne vypovedávali pôžičky ich veriteľia.²⁸

Nezáinteresovaný akcionár sa mohol až roku 1903, teda po odstúpení Žigmunda Pauliny-Tótha, oficiálne dozvedieť, že čosi nie je v poriadku. Zvolená formulácia správy ho nepochybne najprv prekvapila, potom rozčúlila, ale v žiadnom prípade neukojila jeho zvedavosť: „Nepoviem ct. valnému zhromaždeniu žiadnu novinu, keď prednesieme ten známy fakt, že v poslednom desaťročí sa banka bola popustila do jedného druhého príliš riskantného obchodu a následkom toho utrpela značnejšie straty.“²⁹

Obe kandidatúry na uprázdnené riaditeľské kreslo – Krupcova i Štefanovičova – konfrontačne rozdelili slovenskú spoločnosť i účastinárov *Tatrabanky* na dva približne rovnaké tábory, ktoré si navzájom vyhadzovali na oči všetky svoje poklesky, vrátane bankových. Za Krupcom stáli aj predstavitelia župy a bol pre nich oveľa prijateľnejší ako politicky nebezpečný a miestnymi pomermi „neskorumpovaný“ Štefanovič. Je možné, že kandidatura Miloša Štefanoviča mala byť pôvodne len tieňovou hrou a on sám len figúrkou v komplikovaných zákulisných intrigách, hrajúcich vabank o martinskú celulózku. V hektických predvolebných diskusiách vznikla, údajne medzi Martinčanmi, myšlienka obetovať známeho Štefanoviča a za udelenie koncesie sa zaviazat' zvoliť pre Maďarov určite prijateľnejšieho Krupca. Nepochybne tu okrem uvedených „národných“ cieľov hrali svoju úlohu aj osobné motívy. To nakoniec naplno povedali Bielkove *Ludové noviny*, keď uviedli, že sa v Martine pravdepodobne naľakali muža so „železnou energiou, bystrozrakom a inteligenciou“, ktorý vysoko prevyšoval svoje okolie a popri ktorom sa naraz „mnoho národných veličín“ ocitlo v úlohe „piadimužíkov“. Treba preto podľa uvedených novín prekaziť takúto „samovražedné salto mortale“ tam, kde ide o ťažko nahonobený slovenský kapitál. Pocity žiarlivosti a diletantizmu musia v takýchto okolnostiach prestať hrať úlohu.³⁰

O celom pláne sa už v štádiu jeho zrodu dozvedel Štefanovič a s neskrývaným rozhorčením odmietol hrať úlohu, v ktorej sa kšeftuje s jeho menom.³¹ Zásadný postoj odmietajúci byť figúrkou v komplikovaných zákulisných intrigách, hrajúcich vabank o martinskú celulózku, mu nakoniec priniesol víťazstvo. Celulózku síce Slováci nakoniec stratili, zato Štefanovič nestratil svoju tvár. Nebol totiž zaťažený martinským prostredím a vzťahmi, a nebyť vážnej srdcovej choroby, ktorou v tom čase už trpel, mal všetky predpoklady vyvieť *Tatrabanku* z finančnej krízy, do ktorej sa dostala v období riadenia Ž. Pauliny-Tótha.

Martin sa nerád zmieroval s tým, že by Štefanovič so svojou priamosťou, energiou a „železnou vôľou“ zaujal tak významný post. Napriek zložitým zákulisným hrám si na druhej strane mnohí účastinári uvedomovali, že len človek zvonku, nezaťažený rodinnými a inými vazbami, je schopný rozťat' zložené kľbko problémov, ktoré hrozilo katastrofou pre túto vlnkovú loď slovenského peňažníctva. Štefanovič sa javil byť na túto priam „národnú“ úlohu ako stvorený a vzhľadom na svoje nekompromisné postoje a charakterové vlastnosti sa doňho vkladali nádeje, ktoré on jednoducho sklamať nemohol. Hoci bol laikom v oblasti peňažníctva, hoci sa čoraz naliehavšie hlásila vážna srdcová choroba, hoci prijatím funkcie správcu banky strácal aj finančne a hoci sa mu do Martina vôbec nechcelo – nebol z tých, ktorí by cúvli pred veľkosťou úloh.

Voľbu Miloša Štefanoviča, bratislavského advokáta a v bankových záležitostiach laika, treba chápať ako pokus postaviť na čelo *Tatrabanky* vysokú morálnu autoritu, nezdiskreditovanú aférami a nezaťaženú martinskými pomermi a vazbami. Pritom sám bol švagram tak svojho predchodcu v kresle riaditeľa Žigmunda Paulinyho-Tótha, ako aj Matúša Dulu, významného koryfeja martinskej politiky a miestnych finančno-hospodárskych aktivít. Napriek tomu sa Štefanovič hneď po svojom zvolení prezentoval razantnými opatreniami a upevnil v banke rozkolísanú disciplínu.

Štefanovič stabilizoval železnou rukou pomery v rozbúrenej *Tatrabanke*, čo možno demonštrovať na známom strete s bohémskym Jozefom Gregorom Tajovským, ktorý vyústil výpoveďou Tajovského v apríli 1904. Nebyť vážnej choroby mal Štefanovič najlepšie predpoklady vyvieť *Tatrabanku* z morálnej krízy, hoci zlepšiť jej finančnú situáciu by sa ani jemu zrejme nepodarilo. Pomocnú ruku mu v tom nepodal ani český kapitál a len potvrdil kritický postoj Štefanoviča k česko-slovenskej kapitálovej spolupráci. Ani zďaleka ju nepovažoval za spoluprácu rovného s rovným, ba práve naopak. Na slovenskú spoločnosť mali podľa neho Česi demoralizujúci účinok práve svojím prosperchárstvom, lebo oni vždy „budú obeťou svojho groša, svojho prospechu a budú pokračovať ďaľ toho“.³²

Ani takéto stanovisko však nebránilo Štefanovičovi ako členovi kuratória rozdeľujúceho štipendiá Dionýza Štúra prideliť ich „pražským lumpom“ (slová Svetozára Hurbana Vajanského). Ješitný Vajanský pokračoval z vacovského väzenia ďalšími zločivými poznámkami: „Praha je našim nešťastím a malo by sa to otvorene raz povedať... Hriech je podporovať pražských žiakov.“³³

²⁷ Podrobnejšie: Direktorské listy *Tatrabanky*. ALU MS, sig. 2 E 4, s. 131–143, 244–246 (citát) a 249.

²⁸ Ž. Pauliny-Tóth K. Matušovi z 18. 2. 1897. Direktorské listy *Tatrabanky*. ALU MS, sig. 2 E 4, s. 252.

²⁹ *Tatra*... Ročné správy a záverečné účty na XVIII. obchodný rok 1903. Turč. Sv. Martin 1904, nestr.

³⁰ *Banka Tatra*. *Ludové noviny*, 7, č. 46 z 29. 4. 1903.

³¹ M. Štefanovič J. Škultétymu z 9. 4. 1903. ALU MS, sig. 49 AS 17.

³² Tamže.

³³ S. Hurban Vajanský J. Škultétymu z 28. 1. 1904. In: Korešpondencia S. H. Vajanského. II. Bratislava, SAV 1972, s. 214.

Po zvolení Štefanoviča za riaditeľa *Tatrabanky* odmietla povoliť celulóžke ďalšie úvery a v tomto kontexte je zrejmé, prečo sa celulóžka začala čoraz tesnejšie pripútať k ružomerskému *Úvernému spolku*, ktorého predseda Vladimír Makovický bol súčasne podpredsedom martinského závodu a jedným z jeho najaktívnejších protagonistov. Na jeseň roka 1903 už česká časť správy pod ťarchou nepriaznivých okolností naliehala na okamžitý predaj podniku. Hoci sa Slováci postavili proti, iné riešenie sa nenašlo. A to napriek tomu, že ešte v novembri, doslova v posledných dňoch pred definitívnym predajom, sa zo strany slovenských členov správy uskutočnili posledné zúfalé pokusy o získanie prevádzkovej koncesie. Cez evanjelického farára v Nadľaku Ľudovíta Boora sa podarilo získať vplyvného politika a poslanca Jozefa Kristóffyho, ktorý v záležitosti celulóžky intervenoval u nového ministerského predsedu Štefana Tiszu (od začiatku novembra 1903) a ministra obchodu Karola Hieronymiho. Mal upozorniť na „neslýchanú krivdu“, ktorá sa diala Slovákom. V rovnakom čase deputácia celulóžky (Pavol Mudroň, Matúš Dula, Andrej Halaša) žiadala riešiť celú kauzu na prijatí u turčianskeho župana i podžupana. Posledný krok – deputácia Vladimíra Makovického, Karla Bubelu a Miloša Štefanoviča k premiérovi Š. Tiszovi – sa nakoniec uskutočnila bez Bubelu, lebo rakúsky ministerský predseda barón Ernest von Koerber i barón Johan Chlumecký mu odmietli dať odporúčania a vsetinsky podnikateľ a politik vzápätí nato rezignoval. Pád celulóžky sa stal neodvratným.

Malomestské a intrigánske pomery, do ktorých Štefanovič vstúpil, boli oveľa horšie ako očakával. Týždeň pred voľbou opäť vyplavili na povrch neutešené pomery v banke a latentnú krízu martinskej society. V plnej miere zodpovedali zdrvivúcej kritike vyslovenej roku 1903 aj v súvislosti s *Tatrou* v súkromnom liste básnikom Pavlom Országhom Hviezdoslavom: „Skutočne, hanbím sa, že som Slovákom, keď vidím výsledky spolku, ktorý uzurpuje si posvätné meno *Tatry*, kdežto prináleží mu iba ak meno ... no okúňam sa ho vyslovíť. Toľký groš zobrať kedysi na chudobnom národe a cez dlhých 17 rokov nepodať iného, mimo porážajúcich dôkazov a svedectví našej ničomnosti, nesusúlosti, ľahotárstva... nekonečné straty a straty, mrhanie bez hraníc, šafárenie na posmech. Nuž, podľa tohoto čo sme my iného než zberba, ktorá sama seba zdiera do deviatej kože, až sa i požírie? Ba zmaďarizovať nás alebo počesť!... blato a bahno! A my sa opovážime... kritizovať šafárenie v obciach, stolicích, v krajine? Frflať na aziatské, hnile pomery? Nemáme takého oprávnenia ani za máčny máčik! Na hospodárskom poli máme cele slobodné ruky: a kam sme to doviedli už pri viacerých spolkoch s touto svojou autonómiou? A my snívame o podmienkach „národa“, o Slavianstve!... samovoľná depauperizácia a demoralizácia... Hrozné! hrozné! kam takto zjdeme? akože sa dostaneme kedy k ľudu, keď nie sme schopní zavarovať, ale iba zmrhať jeho mozole? Nech ho Boh chráni od takej inteligencie!“³⁴

Chýry o veľkých stratách *Tatrabanky*, dovtedy ako tak držané pod pokrievkou, sa nakoniec prevalili aj na stránky neslovenskej tlače (v USA vyvolali dohady o krachu *Tatry*) a podnikteli *Živnobanku*, aby ako jej najväčší neslovenský partner zisťoval ich opodstatnenosť. Popredný slovenský finančník Vladimír Makovický najprv podobne

³⁴ P. O. Hviezdoslav J. Škultétymu z 30. 3. 1903. In: Korešpondencia P. O. Hviezdoslava so S. H. Vajanským a J. Škultéty. Bratislava, SAV 1962, s. 188–189. Štefanovič sám prehovoril Hviezdoslava k zamestnaniu sa v propech *Tatry* a jej dolnokubínskej filiálky. Básnik niesol prácu v banke veľmi ťažko a stále sa chcel spod nej oslobodiť. Keď sa odhodlal k písomnej žiadosti o uvoľnenie, Štefanovič sa už nachádzal v kritickom stave.

chýry odmietol, ba vyhlásili ich za „mystifikáciu“, vzápätí však pripustil prešľapy i finančné straty, hoci nie v takom rozsahu ako sa o nich písalo v protislovenskej tlači. *Živnobanka* napriek tomu, alebo práve preto, zablokovala pohľadávky martinskému ústavu, čo vyvolalo Štefanovičovu podráždenú reakciu: „Keď sa *Živnostenská* opováži nám neposlať naše vlastné peniaze pre takúto hlúposť, čo možno od nej očakávať v tom páde, že by sme potrebovali od nej credit v zlých časoch? Ajhľa! tá pravá tvár vzájomnosti česko-slovenskej! Šnórkária... s odchovávaním učňov a pri stykoch, kde stoja v hre stá a stá tisíce nášho groša a tým samým asi jedna z hlavných artérií nášho nár. života vôbec – nešťitili by sa bez všetkého rozumného vážneho dôvodu urobiť nám tú najväčšiu neprijemnosť, prípadne vohnať nás do kalamity“.³⁵

V skutočnosti ďalší vývoj v *Tatrabanke* potvrdil, že české opatrenia neboli celkom bezdôvodné a rozhorčenie riaditeľa v Martine nemalo opodstatnenie. Štefanovičove výroky na adresu Čechov akoby nadviazali na myšlienky rozvité v jednom z málo známych listov slovakofilovi Karlovi Kálalovi: „V Čechách ... si myslia, že keď nazbierajú kedy-tedy pre dáky si nešťastníkov, pohorencov, abo vytopených, abo hladujúcich pár sto zlatých, abo pre doktorého novinára odsúdeného a zatvoreného pár sto abo pár tisíc zlatých, keď dajú obedy a podpory slovenským študujúcim, vezmú na výučbu zopár učňov – tým že urobili všetko a Slovensko že im časom padne do lona ako zrelá, lepšie rečeno hnilá hruška. Velikánsky omyl! Takým šnórkárstvom sa v dnešných pomeroch nedá poradiť nič.“³⁶ Vyčíta ďalej Čechom, že nepoznajú slovenské pomery a sú vo vzťahu k Slovákom málo aktívni. Lenže Štefanovič ako jeden z najlepších slovenských znalcov českej a predlitavskej politiky rovnako vyčítal Slovákom (konkrétne aj *Národným novinám*) veľmi povrchný alebo žiadny záujem o veci za riekou Moravou. Budúcnosť monarchie Štefanovič spájal s jej federalizáciou a ťažko niesol, keď sa kvôli vlastným záujmom nezohľadňovala táto strategická úloha a Česi alebo Srbi postupovali samostatne, aj na úkor svojich potenciálnych spojencov a Slováci zase sa utiekali do rieš ilúzií a fatalizmu.

U Štefanoviča sa onedlho po zvolení opäť prejavila spomínaná choroba a postupne ho úplne vyradila z práce bankového riaditeľa. Banka upadla do starých koľají a chýb.

V novembri 1904 Miloš Štefanovič zomiera. Jeho skonom odchádza výrazná osobnosť, ktorá bola prirodzenou autoritou a svedomím slovenskej politiky a spoločnosti.

Miloš Štefanovič in the Context of Czech-Slovak Relations

Roman Holec

This Bratislava-based lawyer and subsequent director of the Tatra Bank managed to acquire a much broader perspective on questions of Slovak politics, the Slovak economy, questions of the place of Slovakia within Hungary and Central Europe and questions of Czech-

³⁵ M. Štefanovič V. Makovickému zo 6. 8. 1903. SNA, V. Makovický, B-D, *Tatrabanka*, krab. 20, inv. č. 18.
³⁶ M. Štefanovič K. Kálalovi z 21. 8. 1899. LA PNP, K. Kálal.

Slovak relations than the so-called „Martin Core“ of the Slovak national movement. The article's author follows his cogent and critical comments in an analysis of his correspondence, where he was able to freely express himself.

SPOLUPRÁCA ČESKOSLOVANSKEJ JEDNOTY A NÁRODNEJ RADY ČESKEJ NA ZAČIATKU 20. STOROČIA¹

Dagmar Pelčáková

Postoj českej verejnosti voči Slovensku prešiel od osemdesiatych rokov 19. storočia do začiatku I. svetovej vojny značným vývojom. Pretrvávajúci sentimentálny pohľad na Slovensko medzi slovákofilmi sa menil na utilitárny s jasnou snahou o posilnenie českého „národného živlu“ nielen v Predlitavsku, ale postupne v rámci celej habsburskej monarchie. Menila sa tiež forma a obsah národnej práce a jej význam. Národná agitácia sa zamerala na mobilizáciu čo najširšej sociálnej skladby vo všetkých regiónoch, aby sa posilnilo vnímanie českej a neskôr česko-slovenskej etnickej súdržnosti.² Prvotné zameranie na nadviazanie kultúrnych a osvetových kontaktov gradovalo postupne do vytvárania významných hospodárskych väzieb a následného vytvárania politických koncepcií, ktoré vyvrcholili v priebehu I. svetovej vojny do koncepcie vytvorenia národného štátu Čechov a Slovákov.

Česká politika vnímala a sledovala snahy slovákofilov, ale len pomaly ich prijímala a adekvátne začleňovala do svojej politickej práce. Dôkazom toho je aj spolupráca medzi vrcholnou politickou inštitúciou českého národa v prvom desaťročí 20. storočia a spolku, ktorého praktická činnosť smerovala práve k rozširovaniu českého kultúrneho priestoru smerom na východ.

Prvý pokus o založenie Československej jednoty iniciovali predstavitelia slovákofilskeho hnutia v Čechách a niektorí členovia vysokoškolského spolku Detvan ešte roku 1886. Designovaným predsedom Jednoty mal byť dr. Josef Herold, jeden z vodcov mladočechov. Policajné orgány však využili formálne nezrovnalosti v predložených stanovách a činnosť Československej jednoty povolili až po vykonaní úprav. V rovnakom období však už prebiehalo v Prahe policajné vyšetrovanie viacerých spolkov a politických pracovníkov v súvislosti s hnutím Omladiny. Možné perzekúcie zo strany štátnych orgánov odradili vedúcich funkcionárov od práce na Jednote a oddialili jej založenie.³

Novým impulzom na konštituovanie Jednoty ako nepolitického orgánu na rozvíjanie česko-slovenskej spolupráce bolo úspešné uskutočnenie národopisnej výstavy

¹ V záujme zachovania pôvodných názvov a vyhoveniu pravopisnej normy slovenského jazyka používam v celom texte názvy inštitúcií a tlačí v nominative v českom origináli, v ďalších formách už skloňujem podľa pravopisnej normy slovenského jazyka.

² M. Hroch túto fázu nazýva ako fázu C národného hnutia, ktorá je charakterizovaná masovým hnutím za dosiahnutie politických cieľov. Pozri: HROCH, M.: V národnom zájmu. Požiadavky a ciele evropských národných hnutí devätnásteho storočia ve srovnávací perspektíve. Praha 1999, s. 16.

³ K prvým pokusom o založenie Československej jednoty pozri prácu URBAN, Z.: Problémy slovenského národného hnutia na konci 19. storočia. Praha 1972, s. 143–144.

v letných mesiacoch roku 1895 v Prahe. Výstava mala dokumentovať úspechy a silu českého národa v monarchii a jeho vedomie prináležitosti k ostatnému slovanskému svetu. Okrem iného mala potvrdiť aj opodstatnenosť snáh oficiálnej českej politiky o postupné štátoprávne vyrovnanie v rámci Predlitavska. Českí politickí predstavitelia hľadali podporu pre svoje ambiciózne politické plány u ďalších slovanských národov v rámci monarchie a nadviazali aj intenzívnejšie česko-slovenské osobné kontakty.⁴ Výsledkom spoločných rokovaní bolo opätovné konštituovanie Československej jednoty. Jej definitívny vznik a začiatok sústavnej práce na rozvíjaní česko-slovenskej vzájomnosti sa datuje od roku 1896.

Ustanovujúce valné zhromaždenie Československej jednoty sa konalo 7. mája 1896⁵ v dvorane budovy Městská Beseda v Prahe. Na jej vzniku sa podieľali viacerí významní českí politickí a kultúrni pracovníci, slovakoфіli a členovia študentského spolku Detvan. Úvodné rokovanie otvoril Antonín Havlík, učiteľ a hlavný iniciátor založenia organizácie, ktorá mala pracovať na rozširovaní česko-slovenských vzťahov.⁶ Za predsedu ustanovujúceho valného zhromaždenia bol aklamáciou zvolený vtedy už ríšsky a zemský poslanec Josef Herold.⁷ V úvodnej reči František Pastřnek, budúci „starosta“ (predseda) Jednoty, vysvetlil účel a úlohu založenej národnej korporácie. Podľa stanov mala „pěstovat kulturní a hmotné zájmy československé“.⁸ Svoju aktivitu mala oriento-

⁴ Už predchádzajúca krajinská tzv. jubilejná výstava roku 1891, na ktorej sa zúčastnili tiež delegácie jednotlivých slovanských národov v rámci monarchie (slovensku delegáciu viedol Pavol Mudroň, predseda Slovenskej národnej strany), povzbudila českú verejnosť k slovanofilským a frankofilským prejavom. Rakúske a uhorské vládne a policajné orgány v súvislosti s pripravovanou národopisnou výstavou pozorne sledovali národnostný pohyb v jednotlivých župách. Pozri: URBAN, Z.: c. d., s. 150–151; TKADLEČKOVÁ, J.: Slovakoфіlské hnutí v českých zemích koncem 19. století. In: O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov. Bratislava 1956, s. 218–229; JABLONICKÝ, J.: Príspevok k česko-slovenským vzťahom od konca 19. stor. do roku 1914. In: Historické štúdie IV, 1958, s. 5–54; RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vzťahy 1914–1945. Bratislava 1997, s. 36–39. Ku kontaktom mladočechov s francúzskymi politikmi pozri: HORSKÁ, P.: Spolupráce českých a francouzských nacionalistů na přelomu 19. a 20. století. In: Francúzsko a stredná Európa (1867–1914). La France et l'Europe centrale. Ed. Ferenčuhová, B., Bratislava 1995, s. 37–54.

⁵ Valné zhromaždenie Jednoty sa uskutočnilo len päť dní po oficiálnom začiatku milénárnych osláv – tisícročia „zaujatia vlasti“ Maďarmi a vzniku uhorského štátu, v Budapešti. Oslavy, ktoré mali demonštrovať silu a jednotu Uhorska, sa stretli u nemaďarských národov s negatívnymi reakciami. Bližšie pozri: KOMORA, P.: Milénárne oslavy v Uhorsku roku 1896 a ich vnímanie v slovenskom prostredí. In: Slovensko na začiatku 20. storočia. Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby. Ed. Podrimavský, M. a Kováč, D., Bratislava 1999, s. 100–116.

⁶ Ďalšími členmi prvého výboru boli František Pastřnek, profesor filologie na pražskej univerzite, Josef Lošťák, riaditeľ Zemskej banky, Jiří V. Klíma, učiteľ, Václav Křofáč, redaktor Národných listov. Z okruhu spolku Detvan sa aktívne zúčastňovali práce v Československej jednote Ján Smetanay, Gustáv Novomeský, Jozef Minárik, Vavro Šrobár, Milan Rastislav Štefánik. Finančný príspevok Jednote poskytol aj František L. Rieger. Významnými spolupracovníkmi Československej jednoty v ďalších obdobiach boli aj Jaroslav Vlček, Karel Kálal, Rudolf Pilát, Josef Rotnágel, Adolf Heyduk, Bohdan Pavlů, František Votruba a mnohí ďalší.

⁷ Josef Herold (1850–1905) vyštudoval právo. Okrem neho sa venoval politike, bol členom Národnej strany slobodomyselnej – mladočesi, ktorú zastupoval na krajinskom sneme a v ríšskej rade. Bol významným odborníkom pre záležitosti autonómie a školstva. Angažoval sa vo viacerých spolkoch. Od roku 1903 ako člen Národnej rady českej sa zaslúžil o jej jasné programové a organizačné začlenenie do celonárodnej práce vo všetkých oblastiach verejného života.

⁸ Literárni archiv Památníku národního písemnictví Praha (ďalej LA PNP), fond Československá jednota (ďalej ČJ), Zápis o ustanovujúci valné hromadění konané ve čtvrtek dne 7. května 1896. Zápis z výborových schůzí a valných zhromaždení neobsahujú žiadne údaje a výroky, ktoré by mohli upozorniť policajné

vať na oblasti ohrozené odnárodňovaním, mala podporovať krajanov na Morave, Sliezsku, na Slovensku a v Dolnom Rakúsku. „Nemůžeme hned na počátku své činnosti hmotně podporovati chudou mládež slovanskou, chceme proto aspoň českou knihou šířiti vědomí pospolitosti.“⁹ Činnosť Československej jednoty mala naplňovať ideál Karla Havlíčka Borovského o duševnom spojení celého československého národa a pracovať na zvyšovaní jeho vzdelanosti, aby sa mohol vyrovnávať a neskôr predčiť susedné národy.¹⁰ Podľa dikcie stanov a vágnosti vyjadrení o programe činnosti Jednoty je zjavné, že jej poslanie a význam pre českú spoločnosť ešte nebol definitívne vymedzený a orientoval sa viac na rozvíjanie kultúrnych a osvetových aktivít masového charakteru.

Československá jednota nebola, na rozdiel od iných obranných jednot, regionálne zameraná a do svojej činnosti zahŕňala nielen českú menšinu, ale aj ďalšie slovanské národnosti. Skutočnosť, že od samého začiatku svojho účinkovania zahrnula do svojej činnosti aj aktivity na Slovensku, mala veľký význam pre rozvoj česko-slovenských vzťahov. Od začiatku sa Jednota aktivizovala v hľadaní kontaktov na Slovensko formou dôverníkov z radov slovenskej inteligencie bez konfesijného alebo profesijného obmedzenia. Počas celého svojho predvojnového pôsobenia však nerozširovala svoju činnosť zakladaním miestnych odborov na Slovensku tak, ako to robila v krajinách Koruny českej.¹¹ Výraznou mierou sa podieľala na rozširovaní českých knižníc na Slovensko, podporou slovenských študentov na vysokých a neskôr aj na stredných a odborných školách v Čechách a na Morave, umiestňovaním učňovskej mládeže do remeselníckej služby, usporadúvaním kultúrnych podujatí so slovenskými účastníkmi, vydávaním a podporovaním slovenských publikácií a tlače. Sprostredkúvaním a samotným uverejňovaním správ o dianí na Slovensku v českej tlači sa Jednota podieľala na presadzovaní myšlienky česko-slovenskej vzájomnosti a potrebe vzájomnej spolupráce v českej verejnosti.¹² Od začiatku 20. storočia sa práca Československej jednoty zamerala aj na prehľbovanie hospodárskych, najmä bankovníckych vzťahov so Slovenskom. V jej členskej základni sa združovali osobnosti s veľmi blízkym vzťahom ku Slovensku, často pochádzajúci z Moravy, ktorí mali výrazný podiel na rozširovaní vzájomných osobných a profesionálnych kontaktov. Išlo najmä o príslušníkov stredného stavu – inteligencie, ako humanitne, tak aj technicky vzdelanej, majiteľov stredných podnikov a príslušníkov slobodných povolání. Aktívnymi pracovníkmi v Jednote však neboli politici. Činnosť spolku bola mnohostranná, dôsledne sa však, aj vzhľadom na existujúce politické pomery v Uhorsku, vyhýbala politickému pôsobeniu. Prvoradým cieľom Československej jednoty bolo rozvinúť národnú prácu medzi českým obyvateľstvom a neskôr rozširovať myšlienky česko-slovenskej vzájomnosti na území krajín Koruny českej a Dolného

orgány na prípadné nedodržiavanie stanov. Z tohto dôvodu je pomerne komplikované dedukovať obsah a význam jednotlivých poznámok a záverov.

⁹ Tamže.

¹⁰ Tamže.

¹¹ Zakladaniu miestnych odborov a „zoficiálneniu“ kontaktov na Slovensko bránil fakt, že uhorské orgány by jej činnosť na svojom území nepovolili ako zasahovanie do vnútroštátnych záležitostí, resp. by ju mohli kedykoľvek zrušiť.

¹² O rozširovanie informácií o politickom, hospodárskom a spoločenskom dianí na Slovensku sa zaslúžili najmä žurnalisti, ktorí aktívne pracovali vo výboroch Československej jednoty. Medzi prvými boli V. Křofáč, ďalej Jan Malypetr, František Votruba, Bohdan Pavlů. Do tlače prispievali aj ďalší členovia. Samotná Jednota vydávala tlač Slovenská korespondence a spolupracovala pri vydávaní revue Naše Slovensko.

Rakúska.¹³ Na dosiahnutí týchto cieľov kooperovala s viacerými národnými spolkami a obrannými jednotami. Najvýznamnejšia bola spolupráca s regionálne vymedzenými obrannými jednotami: Národní jednota severočeská, Národní jednota pošumavská¹⁴, Národní jednota pro severovýchodní Moravu a vzdělávacími spolkami napr. Ústřední Matice školská atď. Spoločne usporadúvali kultúrne akcie, slovenské večery, pomáhali rozširovať českú knihu a zbierkami podporovať slovenských študentov. Na finančnej výpomoci pre slovenských študentov sa spolupodieľal aj študentský podporný spolok Radhošť.¹⁵ Pri propagácii myšlienky česko-slovenskej vzájomnosti sa podarilo na začiatku 20. storočia umiestniť pravidelnú rubriku aj do časopisu telovýchovnej organizácie Sokol,¹⁶ čím sa mohla ovplyvňovať masová základňa organizácie v intenciách práce Jednoty. Spoluprácu a nemalú morálnu a finančnú pomoc očakávala Československá jednota aj od Národnej rady českej.

Vývoj česko-nemeckého vzťahu v rámci Predlitavska¹⁷ a existencia širokého stranického spektra na českej politickej scéne vyvolali potrebu zriadenia celonárodnej ústrednej inštitúcie na organizovanie verejného života, obranu národnej existencie a reprezentáciu českého národa ako „ústrojného“ celku doma i v zahraničí.¹⁸ Práce v pripravovanej národnej a politickej korporácii sa mali zúčastniť zástupcovia zákonodarných zborov a reprezentanti českých politických strán. V novembri 1899 sa iniciatívy ujala Národní strana svobodomyslná a povolala zástupcov z vybraných politických strán na porady. Obsahom porád bola diskusia o nevyhnutnosti zabezpečenia spolupôsobenia všetkých politických strán, ktoré sa hlásia k spoločnému národnému a štátoprávnemu programu a uskutočňovania dôraznej obrany národných a jazykových záujmov. Konštituovaná Národní rada česká mala zabezpečovať navonok jednotné vystupovanie českých politických reprezentácií v otázkach národných a jazykových, mala pôsobiť ako „hovorca“ českého národa.

¹³ Podrobnejšie sa aktivitami Československej jednoty a celého slovakofilského hnutia v Čechách a na Morave zaoberali nasledujúce práce: KULÍŠEK, V.: O činnosti a významu Československé jednoty před vznikem ČSR. Historický časopis, 10, 3, 1962, s. 351–368. Ďalej pozri: TKADLEČKOVÁ, J.: c. d.; URBAN, Z.: Česko-slovenská vzájemnost před první světovou válkou. In: O vzájemných... c. d., s. 239–250; URBAN, Z.: K základním rysům českého slovakofilství před první světovou válkou. Acta Universitatis Carolinae, Ph et Hi 5, 1991, Studia historica 38, 1993, s. 51–61; KOVÁČ, D.: Slováci a Česi – Dejiny. Bratislava 1997, najmä s. 51–55; SZARKA, L.: Slovenský národný vývin – národnostná politika v Uhorsku 1867–1918. Bratislava 1999, s. 210–217.

¹⁴ ZIMOLA, J.: Boj Čechů v Čechách – z dějin Národní jednoty Pošumavské. Nová Bystřice 2000, 80 s.

¹⁵ Materiály spolku Radhošť sú uložené v Archíve University Karlovy. Pozri tiež: URBAN, Z.: Problémy..., c. d., s. 143.

¹⁶ Rubriku v Sokolských besedách viedol od roku 1910 Josef Rotnagl, najvýznamnejší organizátor česko-slovenskej spolupráce v Československej jednote.

¹⁷ Hlavným impulzom na konštituovanie Národnej rady českej bolo publikovanie jednotného národného programu piatich nemeckých strán ako návrhu na riešenie vnútro politickej krízy v Predlitavske. Tzv. svätodušný program nemeckých strán z 19. mája 1899 nastolil požiadavku jednotného Rakúska, boli odmietnuté české štátoprávne aspirácie a riešenie jazykových otázok v rámci vládnych nariadení.

¹⁸ Státní ústřední archiv (ďalej SÚA) Praha, fond Národní rada česká 1900–1950 (NRČ), inventár I. diel, Praha 1970; Ottův slovník naučný (ďalej OSN), Doplnky, díl 28, 1909, s. 986. Národní rada česká mala ako nadstranička organizácia koordinovať akciu v národnostných záležitostiach. TOBOLKA, Z.: Politické dějiny čsl. národa III./2. 1891–1914. Praha 1936, s. 234–241.

Ustanovujúca schôdza Národnej rady českej bola 17. júna 1900. Predsedom sa stal Emanuel Engel¹⁹, vtedajší predseda českého poslaneckého klubu na rišskej rade a mladočeský politik. Národní rada česká nevyvíjala dlhší čas žiadnu činnosť. České politické strany boli od roku 1900 zatlačené do defenzívy, keď vládli značné politické rozpory medzi jednotlivými stranami, a nemohli predkladať návrhy na štátoprávnu autonómiu českých krajín.²⁰ Až roku 1903, na návrh predsedu organizačného výboru Josefa Herolda bol schválený organizačný poriadok. Následne bol Herold zvolený za predsedu Národnej rady českej.²¹ Výraznú aktivitu začala Rada vyvíjať roku 1905 v súvislosti s diferenciáciou českého politického spektra a požiadavkou všeobecného volebného práva.²² Definitívnu formu všennárodnej autoritatívnej inštitúcie nadobudla až roku 1906, keď na výročnom zasadnutí valného zhromaždenia v Staromestskej radnici 24. 6. bol schválený prepracovaný základný poriadok Národnej rady českej a vytýčená úloha s heslom „Národ sobě!“ Jej činnosť sa mala zaoberať starostlivosťou o spoluprácu všetkých činiteľov v českom národe, najmä českých politických strán vo všetkých dôležitých otázkach, „jež se týkají společných zájmů českého národa v zemích koruny české a v ostatním soustátí Habsburském i příslušníků národa za hranicemi vůbec...“; mala rokovať o spoločných snahách českého národa pri dobývaní a bránení štátneho práva českých krajín, rovnoprávnosti českého jazyka, „o národně-politickém, osvětovém, národohospodářském a sociálním povznesení národa a zejména také zřízení samosprávného, o ochraně utiskovaných menšin“. Ako relevantné sa javilo aj zabezpečenie pravdivého informovania zahraničia o českom národe a o ďalších otázkach, ktoré sa týkali národnej cti a disciplíny, prostriedkov k uskutočňovaniu úloh Národnej rady českej, ktorými boli okrem každoročných subvencií aj zvláštny český národný kolok. Národní rada mala pracovať na realizácii zdokonalenej finančnej národnej organizácie a uskutočnení ideálneho postupného zjednotenia národných zbierok.²³ V organizačných zásadách sa zdôrazňovalo, že vzhľadom na všennárodný ráz inštitúcie boli programové a politické otázky, ktoré neboli styčnými bodmi zastúpených strán v Národnej rade českej, vylúčené. Rovnako neboli predmetom jej práce ani otázky a podnety, na uskutočňovanie ktorých existovali samostatné odborné korporácie a ktorým ich Rada postupovala.²⁴

Organizačne sa mala vytvoriť spoločná parlamentná komisia českých politických strán, do ktorej by boli kooptovaní dôvernici zo všetkých odborov národného života. Vrcholným orgánom Národnej rady českej bolo valné zhromaždenie, ktoré malo

¹⁹ K politickej činnosti E. Engla pozri: VELEK, L.: Emanuel Engel (1844–1907). Politický a sociální profil politického vůdce v 19. století. In: Osobnost v politické straně. Sborník referátů z konference „Úloha osobnosti v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861–1999“ (ed. P. MAREK), Olomouc 2000, s. 33–45.

²⁰ Pozri: KOŘÁLKA, J.: Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Praha 1996, s. 175; TOBOLKA, Z.: c. d., s. 247–260.

²¹ J. Herold bol na čele Národnej rady českej do roku 1908, keď ho vystriedal Jaromír Čelakovský. Od r. 1909 do 19. 3. 1914 bol predsedom Rady Jan Podlipný a v období I. svetovej vojny (činnosť však bola prerušená) Adolf Prokůpek. Kancelárom Národnej rady českej bol od r. 1905 do r. 1938 Augustin Seifert.

²² Roku 1905 dala Rada impulz na usporiadanie prvého zjazdu českej samosprávy, podnietila zriadenie organizácie Svaz českých okresů a měst a iniciovala akciu Českej akadémie na presné stanovenie názvosloví obcí. V rámci krajiniského snemu bol na podnet Rady založený spoločný Svaz českých zemských poslanců a na rišskej rade Jednotný český klub. SÚA Praha, f. NRČ, inventár.

²³ OSN, tamže.

²⁴ Tamže.

charakter všenárodného zhromaždenia.²⁵ Splnomocneným a výkonným orgánom bol ústredný výbor, ktorý mal pracovné poradné odbory. Poradné odbory Rady boli: štátoprávny, samosprávny, národohospodársky, osvetový, jazykový, menšinový, zahraničný, finančný. Československá jednota mala svojich zástupcov v zahraničnom odbore, kde bol samostatný slovanský výbor, menšinovom, národohospodárskom, školskom a sociálnom a sliezskom. Podľa prerokúvanej záležitosti boli pozývaní jej zástupcovia aj na schôdze ďalších odborov.²⁶ Finančné prostriedky získavala Národná rada česká od rôznych spolkov vo forme subvencií a darov. Významným zdrojom príjmov bol aj výťažok z tzv. národného kolkú, z ktorého potom poskytovala Rada prostriedky pre potreby národných jednôt na zaistenie ochrany českých menšín a pod.²⁷

Činnosť Národnej rady českej sa teda zameriavala na kooperáciu jednotlivých politických strán a skupín smerom navonok, na oficiálne vystupovanie a presadzovanie politických koncepcií, ktoré by pomohli českému národu a krajinám Koruny českej dosiahnuť uznanie štátoprávneho historického práva a jazykové zrovnoprávenie s nemčinou. Naproti tomu, činnosť Československej jednoty bola od začiatku definovaná ako apolitická. Jednota bola reprezentantkou praktického uplatňovania menšinových zásad v širokých vrstvách českého obyvateľstva v intenciách svojich spolkových stanov smerom zdola. Správy o spolupráci oboch inštitúcií sú z tohto dôvodu veľmi obmedzené.²⁸ Keďže však J. Herold bol až do 15. októbra 1903 členom výboru Československej jednoty a aj potom udržiaval styky s predstaviteľmi Jednoty, možno predpokladať, že práca oboch inštitúcií bola aspoň čiastočne koordinovaná. Rovnako aj ďalší členovia Národnej rady českej sa zúčastňovali porád Československej jednoty.²⁹

Prvá správa o kontakte Československej jednoty a Národnej rady českej je z 31. októbra 1903. Hovorí sa v nej o zaslaní prípisu na Radu.³⁰ Tento však nebol začiatkom novembra odoslaný, čo vyvolalo diskusiu na schôdzi výboru. Do zápisu bolo uvedené: „Výbor usnášajú sa opäť na tom, aby dopis p. dr. Heroldovi zaslaný bol v prvotním znení a vyslovuje súčasne své podivení nad tím, že dopis, který byl panům funkcionářům k podpisu předložen, nebyl jimi podepsán, ač měli vykonati prostě usnešení výboru.“³¹ List s dátumom 4. novembra 1903 je adresovaný Josefovi Heroldovi, predsedovi Národnej rady českej v Prahe. Vyslovuje sa v ňom počudovanie, že „dosud slavná

²⁵ Zasadali v ňom zástupcovia poslaneckých klubov, politických strán, verejnej tlače, krajinských odborov Národnej rady českej, zahraničných Čechov, zástupcovia mesta Prahy a mestských rád, českých menšín a najdôležitejších inštitúcií. Z politických strán mali v nej svoje zastúpenie všetky okrem sociálno-demokratickej, ktorá programovo nepresadzovala český historický štátoprávny program.

²⁶ OSN, tamže.

²⁷ SÚA Praha, f. NRČ, inventár.

²⁸ V materiáloch Národnej rady českej, ktoré sú uložené v Štátnom ústrednom archíve v Prahe, sú len sporadické správy o jej spolupráci s ďalšími organizáciami. Rovnako problematická je aj torzovitosť archívnych materiálov vo fonde Československej jednoty (chýba napr. kniha zápisov o valných zhromaždeniach a schôdzach výboru Československej jednoty z obdobia 21. 11. 1896 – 14. 7. 1902 a neexistujú ani mnohé ďalšie materiály) a nie je tak možné sledovať, akú reakciu vyvolalo napr. založenie Národnej rady českej medzi členmi a pracovníkmi Československej jednoty. Nie je možné ani rekonštruovať priebeh rokovaní o novej spolupráci medzi Jednotou a Radou.

²⁹ Napr. dôvernej schôdže ústredného výboru a všetkých odborov Československej jednoty zo dňa 22. januára 1913 sa zúčastnil A. Seifert. Pozri: LA PNP, f. ČJ, zápis... z 22. 1. 1913 a prezenčná listina.

³⁰ LA PNP, f. ČJ, zápis... z 31. 10. 1903.

³¹ Tamže, zápis... z 5. 11. 1903. Členmi výboru boli v tomto období: Sedláček, Klášterský, Purghart, Havlík, Stypa, Kalabis, Šmíd, Jerábek, Jakubičková, Pšorn, Strnad, Úprka, Pakosta, Haluzický, Srb, Rambousek.

Národná rada neuznala za nutné povolati ako zástupce Československé Jednoty niekoho, kto by v Národnej rade za Jednotu Československou informoval a raditi mohl. Výbor Československé Jednoty musel by hlboko litovať, kedyby opomenutí to bolo vedomým, neboť by svědčilo o tom, že činnost Jednoty naší v Dol. Rakousích a na Slovákku³² není vítána těmi, kdož Národní radě v čele stojí.“ Ďalej sa pokračovalo, že Jednota dovtedy nepovažovala za vhodné zlučovať drobnú národnú prácu s politikou niektorej strany, pri tomto presvedčení zotrúva, ale považuje za úplne nevyhnutné mať svojho zástupcu v Rade. Pozabudnutie na taký spolk, akým je Československá jednota, nesvedčí o úplnej svedomitosti a skutočnom zaujme. „Národní rada“ sestává by měla ne z činných politiků, nýbrž především z činných a opravdových pracovníků a z toho důvodu prosíme, aby nám bylo sděleno, hodlá-li Národní rada zástupce našeho povolati, čili nic.“³³ Nasledujúci zápis zo schôdže výboru Jednoty obsahoval aj odpoveď J. Herolda, prečo neboli jej zástupcovia dovtedy povolani do Národnej rady českej. Zdôrazňovalo sa v nej, že Československá jednota má sympatie Rady, má teda menovať svojich zástupcov aj do obdobia, kým bude Národná rada česká reorganizovaná.³⁴ Jednota navrhla svojich delegátov E. Kalabisu do národohospodárskeho odboru, K. Sedláčka do školského a sociálneho odboru a T. Stypu do sliezskeho odboru.³⁵ Z tónu listu adresovaného Rade je zrejme, že medzi členmi výboru Československej jednoty prevládala nespokojnosť s prácou Národnej rady českej. Príčin však mohlo byť viac. Výraznejšia práca Rady nastala až v neskoršom období, išlo by tak pravdepodobne viac o snahu Jednoty upozorniť na svoje aktivity a miesto spolkovej práce smerom k českej spoločnosti. Dalším dôvodom mohlo byť úsilie vedenia samotnej Rady o zaktívnenie svojej činnosti a získania vážnosti medzi politickými kruhmi, čomu by prípadne dopomohol razantnejší ohlas zo strany spolku, akým bola Československá jednota. Na zásadnejšie a jednoznačnejšie zodpovedanie tejto hypotézy však chýbajú archívne materiály.

Výbor Jednoty bol dlhodobo nespokojný s pozornosťou politických predstaviteľov, ktorú prejavovali rozširovaní myšlienky česko-slovenskej vzájomnosti a národnobrannej činnosti vôbec. Malá morálna podpora zo strany relevantných politických kruhov zákonite zneisťovala pracovníkov Jednoty a vyvolávala otázky o smerovaní, správnosti a dôležitosti vykonávanej práce. To spôsobovalo viaceré krízy a personálne nezhody medzi členmi výboru Československej jednoty, čo sa prejavilo už v nasledujúcom období.

Začiatkom roka 1904 sa v rámci pravidelnej schôdže výboru Jednoty uskutočnila aj dôverná diskusia o práci Národnej rady českej. Zástupcovia spolku v Rade referovali o dovtedajšej práci odborov a rokovalo sa aj o ďalších aktivitách, zameraných na menšinovú politiku, na pôde Rady. Výbor sa uzniesol, že zvolení zástupcovia mali zostať na svojich miestach, dr. Kalabis mal vstúpiť aj do menšinového odboru a listom sa mali

³² Geografické a národnostné vyčlenenie regiónu Slovákko je v danom období veľmi vágne a nejednoznačné. Často sa napr. v materiáloch Československej jednoty používal tento termín pre širšie moravsko-slovenské pomedzie so značnou jazykovou pribuznosťou. Otázka chápania hraníc medzi moravským Slovákkom a uhorským Slovenskom je tak predmetom ďalšieho výskumu.

³³ SÚA Praha, f. NRČ/prezidium (ďalej P) 1914–1918, sign. Spolupráca s NRČ 1900–1909, 1910, kart. 17/2. Pripis Československej jednoty zo 4. 11. 1903.

³⁴ LA PNP, f. ČJ, zápis... 16. 11. 1903.

³⁵ SÚA Praha, f. NRČ/P., kart. 17/2, Pripis Československej jednoty z 18. 11. 1903.

zaslať menšinové požiadavky Československej jednoty na Národnú radu českú.³⁶ Prípís, ktorý zaslala Jednota Rade, mal zásadný význam pre jej ďalšiu prácu. Upozorňoval Národnú radu na nedostatočnú osvetovú prácu na moravsko-slovenskom pomedzí a predkladal plány Československej jednoty orientovať svoju národnú prácu na moravské Slovácko.³⁷ Podľa listu smerovali prvotné aspirácie Jednoty na posilnenie českého živlu na Ostravsko v Sliezsku, Slovácko a uhorské Slovensko a do českých osád v Dolnom Rakúsku. Dôležitosť jej práce bola zo začiatku významnými politickými osobnosťami prirovnávaná k pôsobeniu spolku Ústrední Matice školská, ktorý sa orientoval na české školstvo v najbližšom pohraničí. „A tak zdálo sa, že jak Ústrední výbor Československé Jednoty pochopil poslání své tak, že i veřejnost česká pozná povinnosti své k Jednotě.“³⁸ Toto sa však, podľa osnoveľa listu, nenaplnilo a v dôsledku nedostatku finančných prostriedkov musela Jednota upraviť v mnohom svoj program. Upriamila sa na podporu mladej slovenskej inteligencie a remeselníckeho dorastu. Správa menovala viaceré školy na Morave a v Prahe, kde študovali študenti z uhorského Slovenska. Spomína sa aj založenie a financovanie učiteľa maďarského jazyka na reálnom gymnáziu v Hodonine, „aby vychovalo Slovácku moravskému, uhorskému obchodníckej dorost, jehož rozlehlé kraje postrádají, jsouce úplně v rukách obchodníku židovsko-německých...“³⁹ Jednota rozvinula a propagovala akciu knižnú a novinársku a podporovala slovenskú žurnalistiku. O svojej činnosti informovala aj v súvislosti s pokusom o presadenie českého národného živlu v pozemkovom vlastníctve na území Slovenska od roku 1902 sprostredkovaním predaja hospodárstiev a pod.⁴⁰

Prípís Československej jednoty ďalej odôvodňoval zmenu orientácie svojej práce na moravské Slovácko. Uvedeným dôvodom, prečo sa tak stalo, bol jednak „ubohý stav hmotný i duševní“, ktorý volal po náprave: „Jen silné Slovácko může přímo působiti na Slovensko.“⁴¹ Ďalším, ďaleko závažnejším dôvodom podľa predstaviteľov Jednoty, bola príležitosť na skoré získanie českého kresla v krajskom sneme a ríšskej rade za skupinu Hodonín, Břeclav, Dolní Kamenice, Hustopeče, Slavkov, aby sa oživil v týchto mestách národný ruch. Rovnako lákavou bola aj možnosť úspechu vo voľbách do brnenskej obchodnej a priemyselnej komory, ktorá by umožnila povznesenie slováckeho obchodníctva a živnostníctva a získanie tak troch mandátov do krajského snemu a jedného do ríšskej rady. Československá jednota týmto prípisom fakticky žiadala morálnu a politickú zábezpeku svojej práce pre moravské Slovácko.⁴²

K listu bolo pripojené aj prehlásenie Lide český!, ktorým žiadal výbor Československej jednoty podporu aj od predstaviteľov Národnej rady českej. Mala tým byť „dôležitosť Jednoty vůči veřejnosti dokumentována“ a mala „nabýti opory, aby mohla do poslední litery svůj národně hospodářský úkol na Moravském Slovácku provésti.“

³⁶ LA PNP, f. ČJ, zápis... 7. 1. 1904.

³⁷ Už v predchádzajúcom období sa prejavila orientácia Jednoty na moravsko-slovenské pomedzie podporou etnografických a turistických akcií.

³⁸ SÚA, f. NRČ/P, kart. 17/I. Výročná správa Československej jednoty v Prahe za správny rok 1904, 4 s.

³⁹ Tamže.

⁴⁰ Blížšie pozri HOLEC, R.: Agrárne hnutie na Slovensku v kontexte česko-slovenských vzťahov do vzniku ČSR. In: Česko-slovenská historická ročenka 1999. Brno 1999, s. 65–81; tiež HOLEC, R.: Hospodářská politika Uhorska z pohľadu slovenských ekonomických záujmov. In: Slovensko na začiatku 20. storočia, c.d., s. 66–79.

⁴¹ SÚA, f. NRČ/P, kart. 17/I. Výročná správa Československej jednoty v Prahe za správny rok 1904, 4 s.

⁴² Tamže.

V prehlásení sa žiadala finančná podpora pre akcie na Slovácku a v Dolnom Rakúsku. Činnosť Československej jednoty bola prezentovaná ako veľmi úspešná: „Československá Jednota patří mezi přední spolky naše – a což více váží – ona útočí – a dobývá.“ Prácu na Slovácku odôvodňovala: „Slovácko je jazyčkem jenž rozhodne boj o Moravu – a Morava s českou většinou na sněmu znamená splnění našich dlouholetých tužeb.“ Česká verejnosť nemá zabúdať, že „každý halíř Československé Jednotě věnovaný ponese úroky stonásobné ve směru národohospodářském tak i – na to důraz klademe – i národně politickém.“ ... „Celá řada vesnic českých na Moravském pohraničí dusí se v objetí německém – a Čechové je opustili. Teď ujímá se jich Československá Jednota.“⁴³ Svoju prácu v Dolnom Rakúsku odôvodňovala Jednota ako obranu jazyka a českého ľudu na tomto území. Na záver je zdôraznená povinnosť podporovať Československú jednotu zo strany českého národa.

Zo zápisov Československej jednoty nie je známe, ako reagovala Národná rada česká na spomínaný dokument, a teda ani či sa akcentovali nejaké finančné alebo politické záväzky relevantných politických orgánov. Obsah a dikcia prípisu aj prehlásenia Lide český! sa nevymyká tradičným „oslavno-burcujúcim“ žiadostiam o morálnu a finančnú podporu pre národnú prácu. Je otázne, aký praktický význam mal takýto apel a vôbec národnoobránná spolková činnosť v podmienkach narastajúceho českého nacionalizmu v českých krajinách a na Morave.⁴⁴ Svoju úlohu tu zrejme zohral fakt, že blízkosť moravsko-slovenského pomedzia umožňovala väčšiu flexibilitu kontaktov, ktoré už v tom období boli rozvinuté na oboch stranách. Ako je však vidieť, v oboch dokumentoch sa zdôrazňuje práca vykonaná na území Čiech a Moravy, čo evokuje snahu Jednoty zotrvať striktne len v hraniciach českých zemí. Presnú príčinu zmenu pohľadu na orientáciu práce spolku smerom od česko-slovenskej vzájomnosti k dosiahnutiu plnej národnej svojbytnosti v rámci Moravy sa pravdepodobne nepodariť identifikovať. Dôvodom mohli byť personálne spory vo vnútri Jednoty, ktoré sa prejavili obavou z politickej orientácie mimo územia Čiech a Moravy, deklarovanou práve v týchto dokumentoch. Rovnako nemožno zanedbať ani isto realistickú ideu o posilnení moravského Slovácka a vytvorení tak zázemia na ďalší prienik smerom na východ. V konečnom dôsledku sa však zámer bezvýhradnej práce v hraniciach českých krajín nepodarilo dôsledne naplniť. Vyvolal však istú nervozitu zo strany slovenských predstaviteľov, ktorí tento krok chápali ako retardačný.⁴⁵

O mesiac neskôr sa uskutočnila ďalšia dôverná schôdza po oznámení dr. Kalabisa, že sa vzdáva členstva vo výbore Jednoty a v Národnej rade českej. Výbor rezignáciu Kalabisa neprijal.⁴⁶ Rovnako mala Československá jednota upozorniť Radu na potrebu zriadenia samostatného sekretariátu pre Sliezsko.⁴⁷ Závažným problémom vzájomných kontaktov Jednoty a Rady bolo pridelovanie príspevku z národného kolku,

⁴³ Tamže.

⁴⁴ K otázke moravského nacionalizmu pozri PERNES, J.: Pod moravskou orlicí aneb dějiny moravanství. Brno 1996, najmä s. 123–127. J. Pernes zdôrazňuje, že začiatkom 20. storočia sa Morava jednoznačne priklonila k politike Prahy a českému nacionalizmu.

⁴⁵ Vyjadril sa k nemu Pavol Blaho na zjazde priateľov Slovače v Hodonine r. 1905.

⁴⁶ LA PNP, f. ČJ, zápis... 5. 2. 1904. Po valnom zhromaždení, na ktorom sa vyostřili vzťahy medzi členmi výboru, a po vystúpení Kalabisa z výboru bol jeho nástupcom menovaný Alois Klášterský. Nie je známe, aký dôvod pre rezignáciu Kalabisa uviedol. Pozri zápis... 21. 7. 1904.

⁴⁷ Tamže, zápis... 18. 2. 1904.

ktorý bol vyhlásený ako zvláštny český národný príspevok. Národní rada z jeho výťažku, na ktorého vytváraní sa podieľali ako jednotlivci, tak rôzne právnické osoby, poskytovala podiely všetkým ústredným národným inštitúciám. Príspevok z národného kolku tvoril tak isté percento z príjmu týchto korporácií. Nie je však známy administratívny mechanizmus vyčleňovania a udeľovania národného kolku, ani koľkým združeniam a spolkom bol, resp. nebol udelený. Samotná Československá jednota s jeho pridelovaním mala neustále problémy a musela každoročne jeho vyplatenie urgovať.⁴⁸

Okrem podpory svojho národno-hospodárskeho programu žiadala Československá jednota od Národnej rady českej aj o spoluprácu v personálnej oblasti. Nebolo nič výnimočné, že si jednotlivé národné korporácie vymieňali informácie o činnosti národných pracovníkov v jednotlivých regiónoch a ich profesijnom zázemí. Medzi sebou spolupracovali na ich umiestnení na vhodnom pôsobisku, aby sa títo zachovali pre národnú prácu. Československá jednota mala takúto eminentnú snahu umiestniť svojho popredného spolupracovníka Karola Kálala v Prahe. Ten po odchode z miesta učiteľa vo Frenštáte pod Radhoštěm hľadal nové pôsobisko. Na schôdzi výboru sa na základe žiadosti Karola Velemínskeho, učiteľa z Moravskej Ostravy, odporúčilo intervenovať v Národnej rade českej.⁴⁹ Jednota zaslala v tejto veci žiadosť Rade, v ktorej vysvetlila dôležitosť osoby K. Kálala pre prácu pre Slovensko. „Jest všeobecným přesvědčením, že by práce, oněch jednot a spolku dosud zanedbaných krajů Slovacka moravského i uherského nabyta zcela jiného rázu, a kdyby muži takovému jako je p. učitel Kálal bylo umožněno státi zde v Praze v ústředí z něhož práce ta má býti řízena a uplatněti zde všechny své bohaté zkušenosti praktické, a znalost života na Slovensku, co nejdůkladnější.“⁵⁰ V liste sa upozorňovalo, že kroky Jednoty, ktoré v tejto veci už podnikla, sa minuli účinkom a jedine Národní rada česká má dostatočný vplyv, aby sa otázka umiestnenia K. Kálala v Prahe vyriešila k spokojnosti Československej jednoty. „Nepochybujeme, že slav. ústřední výbor Národní rady uzná důležitost této otázky vzhledem k osobě p. uč. Kálala a významu jeho pro Slovensko – a prosíme tudíž snažně, aby vymožen byl vliv ústřed. výboru a p. p. vlivných funkcionářů jeho k tomu, aby otázka tato příznivě byla vyřízena.“⁵¹ Priebeh korešpondencie v tejto otázke nie je kompletný, faktom však zostáva, že K. Kálal miesto v Prahe nezískal.

Ako je z už uvedených materiálov zrejmé, obdobie rokov 1904–1905 bolo časom krízy práce Československej jednoty a jej orientácie na Slovensko. Navonok sa prejavila viacerými personálnymi spormi, ktoré boli jednak nasmerované na kritiku práce jednotlivých členov výboru (išlo o kritiku práce zapisovateľa, pomerne rýchle striedanie predsedov a výboru spolku) a jednak sa artikulovali ako istý generačný a programový spor medzi staršími a mladšími pracovníkmi Jednoty (spor Havlík ako predstaviteľ striktnnej orientácie práce na Slovensko – Kalabis orientujúci sa na české kraje). Spor vyvrcholil vylúčením Kalabisa z radov členov spolku. Ako dôvod sa uvádzala činnosť proti stanovám. Následná Kalabisova aktivita proti činnosti Jednoty, ktorú sprevádzala aj

⁴⁸ Po žiadosti Československej jednoty o pridelenie príspevku z národného kolku požiadala Národní rada česká o informáciu kompetentného úradníka. Tamže, zápis... 12. 6. 1904. Podľa výročných správ Československej jednoty v rokoch 1911 a 1913 bol tento príspevok 600–700 K.

⁴⁹ Tamže, zápis... 16. 6. 1904.

⁵⁰ SUA, f. NRČ/P, kart. 27, list Československej jednoty ústrednému výboru Národnej rady českej, b. d.

⁵¹ Tamže.

nežiaduca publicistická činnosť na oboch stranách⁵², priniesla aj pozitívne kroky. V prvom rade sa po organizačnej stránke spresnila práca výboru a jednotlivých odborov Československej jednoty, najmä evidencia členov, usporiadanie pokladne atď. Čo je však najdôležitejšie, rozvinula sa vnútorná diskusia o ďalšej práci Československej jednoty. Po prechodnej snahe o orientáciu na moravské Slovácko, sa zamerala jej spolková aktivita smerom na pôvodné záujmové územie. Programovo sa mala jej činnosť orientovať na Slovensko a Dolné Rakúsko. Mala podporovať slovenské roľnícke vrstvy, študujúcich a rozširovať znalosti a styky so Slovenskom. Hlavnou úlohou Jednoty malo byť zriadenie korešpondenčnej kancelárie pre české časopisy, ktorá by informovala o slovenských záležitostiach a rozširovala tak všeobecný záujem českého obyvateľstva o Slovensko.⁵³ To sa aj uskutočnilo a vydávanie tlače Slovenská korespondence trvalo s prestávkami až do roku 1910, keď sa najmä z finančných dôvodov pristúpilo k jej likvidácii. Nahradil ju Slovenský denník, ktorý poskytoval vyššiu mieru informovanosti českej verejnosti o slovenských veciach. Finančne sa na založení nakladateľského spolku, vydávajúceho Slovenský denník, roku 1910 podieľala aj Československá jednota a Národní rada česká.⁵⁴

Od roku 1905 začala Jednota výraznejšie spolupracovať s ďalšími obrannými jednotami a spolkami napr. Pošumavskou a Severočeskou jednotou.⁵⁵ Na návrh Československej jednoty sa predniesli v menšinovom odbore Národnej rady českej podnety na zriadenie ďalších obranných jednot kvôli lepšiemu prehľadu a rozčleneniu práce: pre české kráľovstvo západné a východné územie a pre Moravu južnú, západnú, severnú a východnú. Rovnako sa mala zriadiť obranná jednota pre Sliezsko. Jednota sa aktivizovala aj v zakladaní svojich miestnych odborov a informovaní verejnosti o svojej práci.

Činnosť Československej jednoty sa neorientovala len na Moravu a Slovensko, do svojej práce zahŕňala aj územie Dolného Rakúska. Prvoradou snahou na tomto území bolo podporiť zakladanie škôl a kultúrnych inštitúcií za spolupráce aj ďalších spolkov. Vzniknutý Dolnorakouský fond pro české školy venkovské sa stretol však s negatívnou reakciou zo strany rakúskych úradov a naplnenie jeho činnosti založením českej školy sa neuskutočnilo. V neskoršom období prebiehali rokovania o založení českej školy v Gmünde. Na dosiahnutie úspechu tohto projektu sa nadviazala spolupráca aj so Sokolskou telocvičnou jednotou vo Viedni a ďalšími kultúrnymi inštitúciami v Gmünde. Vo výbore Jednoty bol prednesený aj návrh, aby sa česká škola zriadila radšej bližšie k českým krajom a potom pokračovala postupne do ohrozených oblastí.⁵⁶

Orientácia práce Československej jednoty na moravsko-slovenské pomedzie priniesla roku 1905 jednu z najvýznamnejších a prvú masovú akciu v prospech Sloven-

⁵² LA PNP, zápis... 6. 10. 1904, 28. 10. 1904 a 29. 11. 1904. Práve Havlík mal pripraviť elaborát, ktorý mal byť odpoveďou na Kalabisovu brožúru. Mali sa v ňom vyvracať tvrdenia Kalabisa proti činnosti Československej jednoty. Vo fonde Československej jednoty ani Národnej rady českej sa spomínané materiály nezachovali.

⁵³ Tamže, zápis... 3. 1. 1905. Uvedené programové zásady navrhoval doplniť do spisu pre Národní radu českou Rudolf Pilát, popredný hospodársky pracovník a bankový úradník Živnostenskej banky v Prahe.

⁵⁴ Tamže, zápis... 2. 3. 1910. Podľa uznesenia zahraničného odboru Národnej rady českej sa mala začať akcia na vypísanie subskripcii na založenie knižtlačiarkeho spolku v Prešporku, ktorý by prevzal Ľudové Noviny. V nasledujúcom období sa vypracovali prevolaní k českým obchodníkom a priemyselníkom, kde sa vyzývali aj k príspevku na garančný fond pre Slovenský denník.

⁵⁵ Tamže, zápis... 6. 4. 1905.

⁵⁶ Pozri zápis... 3. 5. 1905.

ska mimo Prahy ako hlavného centra česko-slovenskej práce.⁵⁷ Bolo ňou usporiadanie zjazdu priateľov Slovače v Hodoníne v auguste 1905.⁵⁸ Cieľom akcie mala byť prezentácia slovenského a slovákkeho výtvarného umenia, predvedenie národných zvykov z územia „moravského a uhorského Slovákka“. Československá jednota prostredníctvom svojho miestneho odboru v Uherskom Hradišti navrhla, aby sa počas konania výstavy v Hodoníne uskutočnila aj schôdza, na ktorej by sa rokovalo o Slovensku a kam by Jednota mohla vyslať svojich zástupcov.⁵⁹ Československá jednota si dala za úlohu pripravovať pripravované stretnutie v tlači.⁶⁰

Zjazd priateľov Slovače sa uskutočnil 13. – 15. augusta 1905. Hlavným organizátorom zjazdu bol výstavný výbor v Hodoníne. O hodonínskych slávnostiach informovali aj brnenské Lidové noviny 15. augusta 1905. Stretnutia sa zúčastnili zástupcovia z jednotlivých obcí moravského Slovákka, sokoli, priatelia Československej jednoty ako z Čiech a Moravy, tak aj Slovenska. Z významných osobností sa ho zúčastnili František Udržal, poslanec ríšskeho snemu, Adolf Stránský, ríšsky a moravský poslanec, Josef Anýž, poslanec a redaktor Národných listov a viacerí kultúrni pracovníci. Zo Slovenska prišli Pavol Blaho⁶¹, ktorý bol aj spoluorganizátorom celej akcie a Milan Hodža ako oficiálny predstaviteľ slovenskej politickej reprezentácie.⁶² Národná rada česká zaslala stretnutiu pozdravný list. V nedeľu 13. 8. sa uskutočnila schôdza Československej jednoty a v utorok 15. 8. sa konal zjazd Sokolstva. Zjazd Slovače otvoril predseda Československej jednoty dr. Jindřich Rychlík, ktorý poukázal na dôležitosť uhorského Slovákka pre české snahy. Rychlík informoval o cieľoch práce pre Slovensko a okrem iného hovoril: „Chceme mať za zády silný slovanský kmen, ktorý by nás spojoval se slovanským východom.“⁶³ Dovtedajšia teoretická práca sa mala v budúcnosti orientovať na veci hospodárske a kultúrne. „Ovšem z Čech a Moravy může přijíti pro hospodářskou a kulturní práci na Slovensku jen pomoc. Práce hlavní, iniciativní čeká na Slováky samy.“⁶⁴ O novom rozvoji práce Československej jednoty sa pochvalne vyslovil na zjazde aj Pavol Blaho. Ten sa domnieval, že bolo chybou triedenie práce Československej jednoty na viacej úloh. „Je třeba obmeziti se na úkol menší, ale tomu věnovati všecku energii a

všecku houževnatost.“⁶⁵ Niet pochýb, že Blaho mal na mysli sústavnú prácu pre Slovensko a nedávne pokusy pracovníkov Jednoty o zmenu orientácie práce.

Hodnotenia výsledkov zjazdu priateľov Slovače, ako aj ďalšej činnosti Československej jednoty, nie sú známe, nakoľko chýba kniha zápisov z obdobia 1. 7. 1905 až 2. 6. 1909. Nie je tak možné rekonštruovať proces orientácie práce Československej jednoty jedine na Slovensko, ktorého prvou lastovičkou bolo práve zorganizovanie stretnutia priateľov Slovače v Hodoníne a personálne je spojený s pôsobením Jindřicha Rychlíka ako predsedu Československej jednoty.⁶⁶ Doklad o politickej orientácii smerom na Slovensko poskytuje zachovaný zápis z dôvernej schôdze Československej jednoty zo 14. marca 1907.⁶⁷ Na nej sa analyzoval politický, hospodársky a kultúrny význam Slovenska pre český národ a definovali sa politické kroky na získanie a udržanie významnejšieho postavenia na Slovensku a v celom Uhorsku. Hlavný referát predniesol Karel Kálal. Prezentoval celú škálu názorov a odporúčaní, ktoré mali zabezpečiť zachovanie Slovákov pre český kultúrny priestor a presadiť záujem o Slovensko medzi českými politickými a hospodárskymi kruhmi. Kálal vo svojom referáte konštatoval, že Slováci sú pre Čechov veľmi dôležití. Hospodárske ovládnutie Slovenska by umožnilo získanie celého Uhorska. Politicky česko-slovenské spojenectvo zabezpečuje hradzu proti pomäďarčeniu a ponemčeniu. Ako hlavný politický krok je potrebné začleniť Slovensko do programu českých politikov a zabezpečiť silnú kritiku Uhorska doma aj v zahraničí účasťou slovakofilov v českej delegácii. Dotkol sa tiež riešenia jazykovej otázky a nadviazania hospodárskych väzieb. „Slovensko pro náš národ je osvěžení.“⁶⁸ Predseda Jednoty Jindřich Rychlík uvádzal, aká činnosť sa na pôde spolku v prospech Slovenska vykonávala. Hlavný význam sa kládol na nadviazovanie osobných kontaktov a neustálej podpory – finančnej aj morálnej.⁶⁹ Artikulovala sa tiež potreba zachovania už získaných pozícií v Sliezsku a na Morave.⁷⁰ Odznali aj názory prítomných, ktoré dokumentovali malý rádius pôsobenia Jednoty a potrebu zapojenia do práce pre Slovensko aj Národnú radu českú. Zástupca Rady, tajomník Augustin Seifert, uviedol, že Národná rada víta činnosť Jednoty, keď vyjadrením toho je zvolenie predsedu J. Rychlíka do ústredného výboru Rady.⁷¹ „V zahraničnom odboru má býti pamatováno na Slovensko. Jménem Národní Rady děkuje Č. Jednotě za práci pro Slovensko a přeje jí zdaru v další činnosti.“⁷² Materiál veľmi podrobne definuje spektrum českých záujmov na Slovensku. Jednoznačne treba povedať, že vyslovené názory rečníkov sú prezentované v duchu idey jednotného československého národa. Najvýraznejšie dokladá, že v českej spoločnosti sa význam

⁵⁷ Tamže.

⁵⁸ Jindřich Rychlík sa stal predsedom Jednoty roku 1905 a v tejto funkcii zotrval do roku 1907. Bližšie informácie o tejto osobnosti sa mi nepodarilo získať.

⁵⁹ LA PNP, f. ČJ, zápis z dôvernej schôdze usporiadanej Československou jednotou v Prahe dňa 14. marca 1907.

⁶⁰ V otázke jazyka treba postupovať pomaly, najprv žiadať, aby čítali po česky, potom sa dostavi aj písanie. Ďalším potrebným bodom je zabezpečiť Slovákom živobytie zakladaním podnikov. Tamže.

⁶¹ Československá jednota podporovala finančne vydávanie Slovenského týždenníka, členovia sa snažili publikovať aj v zahraničnej tlači články o procesoch proti národnostiam v Uhorsku. K. Kálal informoval o pripravovanej brožúrke Vyhubiť. Tamže.

⁶² Išlo najmä o Opavsko a Břeclavsko, kde by sa tak zamedzila možnosť narušenia slovanského obyvateľstva nemeckým. Tamže.

⁶³ Roku 1909 bol členom spravodajskej komisie zahraničného odboru Národnej rady český František Tábor-ský, vtedajší predseda Československej jednoty.

⁶⁴ Tamže.

⁵⁷ Už roku 1902 usporiadalo Sdružení moravských umělců výtvarníku výstavu v Hodoníne, na ktorej sa zúčastnil aj francúzsky sochár Auguste Rodin.

⁵⁸ K usporiadaniu zjazdu priateľov Slovače v Hodoníne pozri VOCHALA, J.: Luhačovské sněmy československé. Praha–Luhačovice 1936, s. 11–12, najnovšie MAREČKOVÁ, S.: K sjezdu přátel Slováků 13. 8. 1905 v Hodoníně. Historický časopis 48, 2, 2000, s. 331–339.

⁵⁹ Tamže, zápis... 12. 4. 1905.

⁶⁰ Predseda Československej jednoty sa na jej poradnej schôdži sťažoval, že denná tlač spomínajú správu o pripravovanom zjazde priateľov Slovače v Hodoníne neuverejnila. Pozri zápis... 31. 5. 1905.

⁶¹ Pavol Blaho, skalický lekár, politik a osvetový pracovník, organizátor akcií česko-slovenskej vzájomnosti na Slovensku, bol jedným z hlavných iniciátorov stretnutia priateľov Slovače a nasledujúcich pravidelných luhačovských stretnutí. Pozri JANŠÁK, Š.: Život dr. Pavla Blahu. Slovenské národné hnutie na prahu 20. storočia. Zv. II., Trnava 1947, s. 148–151.

⁶² Milan Hodža, už v tom období významný agrárny politik, bol v tom čase poslancom uhorského snemu a redaktorom Slovenského týždenníka. Jeho vystúpenie, ktoré sa orientovalo na kultúrnu a hospodársku spoluprácu, podnietilo novú politickú orientáciu česko-slovenských vzťahov a zbliženie česko-slovenského agrárneho hnutia. Zároveň však podráždilo uhorskú vládu a upozornilo ju na „nežiaducu“ aktivitu na moravsko-slovenskom pomedzí. Pozri: MAREČKOVÁ, S.: c. d., s. 334.

⁶³ Lidové noviny, XIII, č. 184, 15. 8. 1905, s. 1, čl. Slovenský den v Hodoníně.

⁶⁴ Tamže.

Slovenska začal akcentovať ešte pred udalosťami v Černovej. Česká spoločnosť si už výraznejšie začínala uvedomovať politický, hospodársky a kultúrny význam Slovenska v rámci vlastných nacionálnych záujmov. Keďže chýbajú správy Československej jednoty z obdobia po udalostiach v Černovej roku 1907 a prednáškového turné Andreja Hlinku po Čechách a Morave, ktoré boli nepochybne najvýznamnejším impulzom na prejavenie záujmu o dianie na Slovensku v českej verejnosti⁷³, nemôžeme zodpovedne analyzovať ďalšie kroky českej politiky. Založenie československého komitétu, ktorého finančná zbierka smerovala k podpore obetí v Černovej⁷⁴, a prvé stretnutia v Luhačovičiach, ktoré sa konali pravidelne od roku 1908, taktiež nie sú zaznamenané v zápisniciach Československej jednoty.⁷⁵

Ďalšie správy o činnosti oboch korporácií pochádzajú až z roku 1910, teda z obdobia výraznej aktivizácie česko-slovenskej spolupráce aj zásluhou Jednoty. Potreba hmotného zabezpečenia jednotlivých národných korporácií vyvolala začiatkom tohto roku diskusie o zavedení tzv. národnej dane, ktorá by nahradila národný kolok a zaviazala národné výrobné podniky a jednotlivcov k pravidelnému a povinnému odvodu. Na poradu, ktorá sa konala 5. februára 1910 a zvolávala ju Národná rada česká, boli pozvaní aj zástupcovia z Československej jednoty Rudolf Pilát, Tomáš Stypa a Hamáček. Na pôde Jednoty o porade referoval T. Stypa. Zo zachovaných materiálov oboch inštitúcií nie sú známe podrobnejšie plány a projekty o národnej dani. V konečnom dôsledku však projekt nebol väčšinou prítomných prijatý, výhrady vyslovila najmä Ústřední Matice školská. Je zrejmé, že koncepcia zavedenia národnej dane nebola dostatočne prepracovaná a neboli vyjasnené kompetencie, ani spôsob vyberania a spravovania finančných prostriedkov. Prijaté uznesenie totiž upozornilo, že je na samotnej Národnej rade českej, aby v tejto veci podnikala konkrétne kroky. R. Pilát tiež navrhol, aby sa najskôr sústredila pozornosť na samosprávne korporácie.⁷⁶

Posledný, ale najvýznamnejší dokument o spolupráci Národnej rady českej a Československej jednoty je zaslaný Radou 16. júna 1911. List bol odpoveďou na úvodník v Slovenskom denníku Československá vzájomnosť a peňažníctvo z 11. mája 1911⁷⁷, v ktorom autor kriticky hodnotil aktivity Národnej rady českej v prospech Slovenska. Článok je polemikou na česko-moravskú spoluprácu proti germanizmu a na rozširovanie myšlienky česko-slovenskej vzájomnosti v českej spoločnosti. Konštatovalo sa v ňom, že česká, resp. pražská politika len veľmi málo reflektovala potreby národného života na Morave, nepochopila význam Moravy pre rozširovanie myšlienky česko-slovenskej vzájomnosti. „Neutešený výsledok kusej práce politickej výchovy českej pospolitosti,

⁷³ K udalostiam v Černovej pozri HOLEC, R.: Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť, Martin 1997, s. 128–139. Pozri tiež: STEHLÍK, M.: Prednáškové turné Andreje Hlinku v Čechách a na Moravě v roce 1907 v kontextu česko-slovenských vzťahů. In: Česko-slovenská historická ročenka 1999. Brno 1999, s. 83–95.

⁷⁴ Čiastočne sa venuje STEHLÍK, M.: c. d., s. 93.

⁷⁵ K luhačovickým stretnutiam pozri VOCHALA, J.: c. d., 103 s.; JURČIŠINOVÁ, N.: Význam česko-slovenských porad v Luhačovičiach pred I. svetovou vojnou pre vznik spoločného štátu Čechov a Slovákov. In: Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848–1918. Ed. P. Švorc. L. Harbufova. Prešov 1999, s. 143–151; KOVÁČ, D.: Slováci – Česi – Dejiny. Bratislava 1997, s. 55–58.

⁷⁶ Tamže, zápis... 16. 2. 1910.

⁷⁷ Slovenský denník, II., 88, 11. 5. 1911, s. 1, čl. Československá vzájomnosť a peňažníctvo. Autor článku použil značku i. h. Ide však pravdepodobne o aktivitu Františka Votrubu a Josefa Rotnágla, prípadne Antona Stefánka.

konanej neorientovanou a pestovaním československej vzájomnosti nie základne sa zaoberajúcou žurnalistikou pražskou, javí sa menovite v tom, že prívrženci vzájomnosti sú omnoho slabšie zastúpení v spoločnosti českej, nežli v slovenskej. Dali by sa celé kapitoly písať o zúfalých borbách českých hlásateľov vzájomnosti, ktoré museli podstúpiť, kým aspoň čiastočne zlomok vedúcich ľudí českých priviedli k poznaniu povinnosti národnej voči Slovensku.“ Autor článku upozorňoval ďalej na vysokú mieru prispôbiivosti českých usadlíkov na Slovensku vládnucim uhorským pomerom, čo sa odrážalo aj na pôsobení českých peňažných ústavov. Pripomenul, že bezpodmienečné prijatie myšlienky vzájomnosti predpokladá rovnakú ochotu aj zo strany českej: „Ano, hotoví sme túto prijať bez zadných dvier, konzekventne, ale len v tom páde, jestli ono heslo „bud“ – alebo!“ prijaté bude v plnom rozsahu i na druhej strane. Vo všeobecnom ponímaní českej verejnosti my však netvoríme rovnocennú časť spoločného národa a napríklad vo všenárodnej inštitúcii českej v „Národnej rade“, ktorá má mimo iné odbor dolnorakúsky, slovenský atď., sme vôbec nie zastúpení; nemáme prostriedky, aby sme vplývali na vedenie českej politiky k rešpektovaniu špeciálnych záujmov a potrieb vetvy národa československého na Slovensku.“⁷⁸ Je zaujímavé, že v zápisniciach z výborových schôdzí Jednoty sa nenachádza nikde správa o zaslanom príse na Radu, ani o odpovedi a jej obsahu. V odpovedi na článok sa Národná rada česká ústami svojho predsedu a na základe jednohlasne prijatého uznesenia vyslovuje k práci Československej jednoty a česko-slovenskej spolupráci vôbec. „Národná rada česká má za povinnosť svoju podporovať ústojne rozdelenou a soustavně prováděnou národní práci vůbec a proto také považuje za jediné správné, aby jako ústředí české práce pro Slovensko byla i nadále Československá jednota a proto podporuje, jak dalece může, tuto jak morálně, tak i hmotně.“ Národná rada upozornila tiež, že zástupcovia Jednoty pracujú v jednotlivých výboroch Rady, samotný spolok je finančne podporovaný vyčleňovaním podielu z výťažku národného kolku a Národná rada česká je „ochotná dbáti dle možnosti i nových dalších návrhů Československé jednoty.“⁷⁹ Týmto jednoznačne vyslovila Národná rada česká podporu aktivitám Československej jednoty v otázke rozvíjania česko-slovenských vzťahov a priznala jej mandát českých politických kruhov na ďalšej práci. Nastáva však problém, prečo tak spravila Národná rada česká až pomerne dlho po masovej aktivizácii česko-slovenského hnutia v Čechách a na Morave. Nedostatok archívnych materiálov neposkytuje dostatočnú istotu pre historika, aby mohol jednoznačne usúdiť, že sa podobná iniciatíva zo strany jednej alebo druhej inštitúcie nevyskytla aj v minulosti, najmä po roku 1908. To, že jediný existujúci dokument s podobným obsahom je datovaný až roku 1911, môže svedčiť o nezaujme českých politických kruhov o Slovensko, čo by potvrdila aj skutočnosť zotrúvania oficiálnych českých politických snáh na uznaní českého štátneho práva. Faktom tiež je, že pravidelných luhačovických stretnutí sa nezúčastňovali relevantné politické kruhy z Čiech a Moravy⁸⁰ a organizovanie národohospodárskej a politickej práce sa ponechávalo na starosť záujmovej korporácii. Tá, aj v prípade priaznivého finančného zabezpečenia svojej činnosti, dobrej organizovanosti a bohatej podpore zo všetkých kruhov českej spoločnosti, nemohla dostatočne koordinovať všetky dôležité oblasti v rámci česko-slovenskej spolupráce v daných politických pomeroch. To potvrdila aj anketa medzi českými a slovenskými kultúrnymi pracovníkmi, ktorú uskutočnila

⁷⁸ Tamže.

⁷⁹ SÚA, f. NRČ/P, kart. 27, list zo 16. 6. 1911.

⁸⁰ Pozri KOVÁČ, D.: c. d.; JURČIŠINOVÁ, N.: c. d.

revue Prúdy a uverejnila po skončení I. svetovej vojny. Na otázku o dostatočnej práci Československej jednoty na pestovanie česko-slovenskej vzájomnosti bola najčastejšia odpoveď, že spolok je príliš centralizovaný, má vo svojom programe aj iné úlohy: „zdarné pestovanie vzájomnosti má byť položené na širšie základy“.⁸¹

Česko-slovenský vzťah od začiatku 20. storočia do vypuknutia I. svetovej vojny prešiel výraznou vývojovou amplitúdou. Na vývoji dvoch organizácií – Československej jednoty a Národnej rady českej – je vidieť zmenu vnímania a postavenia Slovenska v českej spoločnosti: od sentimentálnej osvetovej práce po nadviazanie aktívnej hospodárskej, ekonomickej, kultúrnej a v konečnom dôsledku aj politickej spolupráce. Je však zrejmé, že relevantnosť česko-slovenských vzájomných vzťahov bola hodnotená inak v Jednote a inak v Rade. Rovnako diferencovane k nim pristupovala aj česká verejnosť. Kým medzi inteligenciou sa myšlienka spolupráce presadzovala pomerne rýchlo, v konečnom dôsledku má práve tu najsilnejšiu tradíciu, medzi politickými predstaviteľmi je viditeľný skôr vlažný opatrnícky prístup. Vzájomné vzťahy akcelerovali počas vojny, keď česká a aj slovenská politická reprezentácia naplno využila ponúknuté možnosti nielen blízkej spolupráce, ale aj spojenia dvoch národov.

Cooperation Between 'Czechoslovak Unity' and the Czech National Council at the Beginning of Twentieth Century

Dagmar Pelčáková

A change in the perception of Slovakia in Czech society can be seen the development of both of these organizations: from sentimental educational work through to establishing direct economic, cultural and subsequently political cooperation. The approach of elements in Czech society towards Czech-Slovak relations was differentiated. While intellectuals quickly took up support for increased relations, among politicians, a more cautionary approach can be seen.

⁸¹ Prúdy. Revue mladého Slovenska. Roč. V. 1913–1919. Ružomberok 1919, s. 456–566. Anketa sa pripravovala už pred začiatkom I. svetovej vojny.

SPOLUPRÁCA ČESKOSLOVANSKEJ JEDNOTY SO SLOVENSKÝMI DÔVERNÍKMI PRI ROZVÍJANÍ KULTÚRNYCH VZŤAHOV MEDZI ČECHMI A SLOVÁKMI

Nadežda Jurčišinová

Vývoj česko-slovenských vzťahov na prelome 19. a 20. storočia ovplyvnila významnou mierou činnosť spolku Československá jednota (ďalej ČJ). Vznikol 7. mája 1896 v Prahe a jeho prvotným poslaním bolo ochraňovať české národné záujmy v okrajových oblastiach Čiech – v národnostne zmiešaných oblastiach v Sliezsku, Dolnom Rakúsku, na Morave. Popritom sa venoval aj Slovensku. Vo vzťahu k nemu prijala ČJ na valnom zhromaždení 23. marca 1909 závažné rozhodnutie, ktorým sa do centra jej pozornosti dostalo práve Slovensko. Dôležité miesto v tejto línii činnosti ČJ zaujali aj ňou pravidelne zvolávané česko-slovenské porady v Luhačovicích v rokoch 1908–1913.¹

Vznikom ČJ sa vytvorila organizačná základňa pre systematické pestovanie česko-slovenských vzťahov predovšetkým v troch smeroch: rozširovala znalosti o slovenskom dianí v českých krajinách, informovala Slovákov o českom živote a organizovala priamy styk predstaviteľov kultúrnych, hospodárskych a politických kruhov z Čiech a Slovenska.²

Vo vzťahu k Slovákom bola činnosť ČJ rozsiahla a všestranná. Upriamila sa hlavne na výchovu slovenskej mládeže v českých školách, umiestňovanie slovenských učňov u českých majstrov, posielanie českých kníh a časopisov na Slovensko, podporu slovenskej tlače, usporiadavanie prednášok o živote Slovákov, organizovanie slovenských večerov, hospodársku spoluprácu a spoluprácu v umení.

Celú prácu ČJ koordinoval jej ústredný výbor so sídlom v Prahe na čele s predsedom. Počas existencie spolku sa v tejto funkcii vystriedali: F. Pastrnek (prvý predseda v r. 1896–1903), J. Lošťák (bol predsedom len tri mesiace), J. Otto (bol vo funkcii len dva mesiace), K. Židlický (od decembra 1903 do októbra 1904), J. Rychlík (v r. 1904–

¹ Blížšie pozri: JURČIŠINOVÁ, N.: Význam česko-slovenských porad v Luhačovicích pred I. svetovou vojnou pre vznik spoločného štátu Čechov a Slovákov. In: Stredoeurópske národy na križovatkách dejín 1848–1918. Prešov – Bratislava – Wien 1999, s. 143–151. Do I. svetovej vojny, kedy ČJ zastavila svoju činnosť, bol názov spolku Československá jednota, po vzniku ČSR obnovil svoju činnosť, ale pod názvom Československá jednota.

² KULÍŠEK, V.: O činnosti a významu Československé jednoty před vznikem ČSR. Historický časopis 3, 1962, s. 354.

1908), F. Táborský (v r. 1908–1911) a J. Rotnágľ (v r. 1911–1938). Vo výboroch ČJ pracovali známi predstavitelia českého národného života.³

Pre lepšie zvládnutie práce zakladala ČJ od roku 1902 pri ústredí odbory a to akademický (26. 1. 1902), dámsky (14. 7. 1902), turistický (1902), literárny (12. 1. 1912), národohospodársky (10. 10. 1911, reorganizovaný bol 14. 4. 1913) a poľnohospodársky (17. 10. 1912).⁴ Od toho istého roku (1902) pristúpila ČJ i k zakladaniu miestnych odborov ČJ v mestách v Čechách a na Morave. Odbory pri ústredí a miestne odbory ČJ preberali na seba časť úloh, ktoré si ČJ stanovila.

Nepriaznivá politická situácia v Uhorsku neumožňovala vytvárať miestne odbory ČJ na Slovensku. Z tých istých príčin nebolo možné ani uskutočňovať oficiálne a priame kontakty Slovenskej národnej strany s ČJ. Preto si ČJ vo vzťahu k Slovensku utvárala sieť dôverníkov a spolupracovníkov z radov národne uvedomelej inteligencie a meštianstva. Tí v nej boli organizovaní ako jednotlivci a o nich sa vo svojom pôsobení na Slovensku opierala. Slovenskí dôverníci, ktorých prvý zoznam pomáhali zostaviť slovenskí študenti zo spolku Detvan v Prahe, pochádzali zo všetkých oblastí Slovenska. Boli to národne uvedomelí kňazi katolícki a evanjelickí, učitelia, advokáti, lekári a pod.⁵

Otázkou dôverníkov sa výbor ČJ zaoberal už na druhom zasadnutí 28. mája 1896. V tento deň boli za dôverníkov ČJ menovaní J. Smetanay a K. Salva.⁶ Zároveň člen výboru A. Havlík predložil zoznam 60 adries hlavne učiteľov, možných spolupracovníkov a dôverníkov ČJ. Pri takomto počte adresátov sa predpokladala obsiahla korešpondencia. A tak na návrh predsedu ČJ F. Pastrnka vypracovali obširnejší list, v ktorom bol objasnený účel spolku.⁷ S týmto listom sa F. Pastrnek obrátil na popredných slovenských predstaviteľov.⁸ Medzi prvými, ktorých oslovil boli i L. Rizner a J. Škultéty. Popri informáciách o zameraní spolku ČJ požiadal L. Riznera o námety „jako bychom nejvyšší styky se Slovenskem zapřísti a udržeti měli“. Zároveň sa informoval o možnosti, ako by mohli Slováci vstupovať za členov ČJ. Uvedomoval si zložitost' tejto otázky, a preto mu navrhol: „Nemohou-li přistupovati za členy, chtěli bychom jich co nejvíce za důvěrníky, kteří by s námi stáli v nepřetržitěm spojení, nám radili, knihy od nás přijímali a je rozmnožovali...“⁹ List od ČJ obdržal i K. Salva a ponúkol jej pomoc pri zostavovaní zoznamu dôverníkov.¹⁰ Podobne aj oslovený A. Kmeť (predseda Muzeálnej slovenskej spoločnosti) uvítal vznik spolku ČJ a úlohy, ktoré si vo vzťahu k Slovákom stanovil. Navrhol F. Pastrnkovi spôsob nadviazania kontaktu na Slovensku – „súkromnými listami alebo vytlačeným vyzvaním mohli by ste publikum slovenské vyzvať“.¹¹ Zároveň odporúčal, aby sa snažili získať predovšetkým „centrum (sv. Martin), lebo dľa toho spravuje

sa komotné publikum“. A. Kmeť si v tejto súvislosti uvedomoval skutočnosť, že „tážište zajiste bude v Česku a bratia Česi musia zabezpečiť zdar spolku; my sa len pripojíme a ochotne podporovať budeme dľa skrovných síl“.¹²

Určitým sklamaním pre výbor ČJ bolo to, že viacerí oslovení slovenskí predstavitelia nereagovali na list predsedu. Napriek tomu sa ČJ nevzdala svojho zámeru a vyhľadávala dôverníkov na Slovensku, „aby vešla v užší styk s potřebami slovenskými a účinněji působiti mohla“.¹³ Výbor ČJ sa sústredil najmä na výber a dokompletizovanie ich zoznamu a zároveň pracoval na prevolaní k dôverníkom. Zoznam navrhovaných dôverníkov ČJ bol prečítaný na zasadnutí výboru 17. decembra 1896, následne bol v diskusii doplnený a schválený. Z neho sa vychádzalo pri odosielaní prevolania k dôverníkom ČJ z 22. apríla 1897. V zápisnici výboru ČJ z tohto dňa sa uvádza: „Napsáno bylo na 56 adres důvěrníků ze Slovenska, jimž byla expedována hektografovaná provolání“.¹⁴

Prevolanie k dôverníkom ČJ z 22. apríla 1897 objasňovalo celkové zameranie a náplň práce jej dôverníkov. Úvod tohto dokumentu oboznamoval s cieľom ČJ – pestovať kultúrne záujmy česko-slovenské a podporovať chudobnú mládež, ktorá sa chcela v ktoromkoľvek odbore vzdelávať. „Aby náš spolek tohoto účelu čím snadnějše a istejšie dosiahl, je třeba, aby na Slovensku mal svojich *důvěrníků* (podčiarkli autori – pozn. aut.), ktorí by svojou radou, vedomost'ami, skúsenost'ami písomne alebo ústne občas upovedomili výbor spolku, tak tedy účinne sa súčastnili práce spolku smerujúcej k povzneseniu blahobytu a vzdelaných podmienok národa slovenského“.¹⁵ Tieto všeobecne označené povinnosti dôverníkov sú v ďalšom texte dokumentu bližšie špecializované. Ich úlohou bolo: „1. Označovať miesta, kde by Českoslovanská Jednota mohla s úspěchom zakládat' knihovny veřejné alebo privátne. 2. Působit' vo svojom okolí na rodičov zámožných i chudobných, aby svoje deti posielali na štúdiá i na remeslá do Čiech alebo na Moravu a o počte a hmotných pomeroch takýchto mladíkov podávať zprávu Českoslovanskej Jednote. 3. Získavať členov vo svojom okolí. 4. Podávať ďalšie návrhy, jako by Českoslovanská jednota čím účinnějše a snadnějše mohla rozvínať svoju činnost' na Slovensku. 5. Navrhovať ďalších dôverníkov zo svojho okolia“. Dokument uzatvárala apelácia na slovenského predstaviteľa, jeho lásku k ľudu a zaujatost' preň. Vyslovoval nádej, „že *úkol důvěrníka* (podčiarkli autori – pozn. aut.) Českoslovanskej Jednoty pre svoje miesto a okolie ráčite láskave na seba prevziať“.¹⁶

Prevolanie vyjadriilo základné sféry pôsobnosti ČJ v prvých rokoch jej existencie vo vzťahu k Slovensku, ktoré boli upriamené na rozvíjanie vzťahov v kultúrnej oblasti. Zároveň konkretizovalo predstavy o spôsoboch spolupráce so slovenskými dôverníkmi. Prevolaie sa stretlo u slovenských predstaviteľov s väčším ohlasom než list predsedu. Viacerí naň reagovali a v priebehu nasledujúcich mesiacov sa hlásili za dôverníkov ČJ. V listoch uvítali myšlienku vzniku spolku a zameranie jeho činnosti, vyjadrovali svoj názor naň a predkladali aj svoje námety a návrhy na skvalitnenie jeho práce. Niektorí vyslovili svoje prvé požiadavky k ČJ. E. Stodola z Liptovského Mikuláša a

¹² Tamtiež.

¹³ ALU MS Martin, sign. 49 AI 20. List F. Pastrnka J. Škultétymu zo dňa 7. 2. 1897.

¹⁴ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis o VS (ČJ) ze dne 10. 12. 1896 a ze dne 22. 4. 1897.

¹⁵ ALU MS Martin, sign. 37 B 22. List ČJ A. Halašovi zo dňa 22. 4. 1897.

¹⁶ Tamtiež.

³ Literární archiv Památníku národního písemnictví (ďalej LA PNP) Praha, fond ČJ. Zápis o valných hromadách a schůzích Ústředního výboru ČJ v Praze v r. 1896–1898; od 2. 4. 1903–29. 11. 1904; od 19. V. 1909 do apríla 1913.

⁴ Tamtiež.

⁵ LA PNP Praha, fond ČJ. Českoslovanská jednota a střední Slovensko.

⁶ TKADLEČKOVÁ, J.: Slovačofilské hnutí v českých zemích koncem 19. století. In: O vzájemných vztá-
hoch Čechov a Slováků. Bratislava 1956, s. 226.

⁷ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis z výborové schůze (ďalej z VS ČJ) ze dne 28. 5. 1896.

⁸ Archiv literatury a umění Matice slovenské (ďalej ALU MS) Martin. List bol vo fonde A. Halaša, J. L. Holubyho, J. Škultétyho, L. Riznera. Ide o listy zo dňa 30. 5. 1896.

⁹ ALU MS Martin, sign. M 89 C 20. List F. Pastrnka L. Riznerovi zo dňa 30. 5. 1896.

¹⁰ LA PNP Praha, fond F. Pastrnek. List K. Salvu F. Pastrnkovi zo dňa 1. 6. 1896.

¹¹ LA PNP Praha, fond F. Pastrnek. List A. Kmet'a F. Pastrnkovi zo dňa 18. 6. 1896.

učiteľ J. Zigmundík z Pezinku boli prví, ktorí na prevolanie reagovali.¹⁷ List E. Stodolu z 26. apríla 1897 bol napísaný s nadšením pre myšlienku spolupráce. Dôverníctvo v spolku ochotne prijal a dodal: „Veľmi ma teší, že Váš spolok pochopil tú ideu, že čo je slovenské, je i české a naopak, že je stav náš nie irrelevantný pre Vás, že si ciele národa nášho, smerujúce k jeho pozdvihnutiu z kultúrnej a hmotnej zaostalosti osvojujete, a že k cieľu tomu primeranie prostriedky volíte...“¹⁸

V máji 1897 došlo výboru ČJ viacero odpovedí s vyjadrením súhlasu so spoluprácou. A. Bielek prijal úlohu dôverníka s tým, že sa „budem snažiť urobiť všetko, čo budem môcť“.¹⁹ Podobne aj J. Vesel z Zvolena a A. Halaša z Martina prijali na seba úlohu dôverníkov ČJ.²⁰ A. Halaša to oznámil v liste F. Pastrnkovi z 30. apríla 1897, kde napísal „dôverníctvo pre Martin a okolie s ochotou prijímam“.²¹ Podobnú kladnú odpoveď na ponuku dôverníka obdržal výbor ČJ aj od A. Kmeťa, ktorý oznámil: „ČJ ochotne stojím k službám, jestli v niečom budem môcť byť osožný.“²² Zároveň navrhol za dôverníka ČJ evanjelického farára v Prencove L. Kuchtu. S. Daxner, advokát v Tisovci, podmienil prijatie miesta dôverníka ČJ odpoveďou, ktorú očakával od Českého klubu v Plzni ohľadom umiestnenia jedného roľníckeho chlapca z Tisovca. ČJ poverila zapisovateľa, aby sa o tejto záležitosti informoval v Českom klube. Medzi ďalšími, ktorí dôverníctvo ČJ prijali v máji 1897 boli P. Makovický, C. Gallay, učiteľ v Čáčove, redaktor Katolíckych novín M. Kollár, J. Botto, „pravotár“ vo Veľkej Revúcej a J. Bohúň z Bieleho Potoka.²³ J. Botto v liste z 3. mája 1897 popri tom, že „vdáčne prijal“ úlohu dôverníka ČJ pre Revúcu a okolie vyslovil i obavy, či sa mu podarí očakávania ČJ splniť. Poznamenal: „Ťažkosti vidím len v tom, že pre zadubené, zakliate srdcia slovenské účinkovanie moje v „ťažké časy“ upadne a že pri najväčšej ochote a snaživosti prajným, žiadúcim pozhnaným výsledkom nekochám sa žiaducim úspechu“.²⁴ Úlohu dôverníka ČJ prijali ev. farár J. Slávik (navrhol za dôverníka aj G. Lehockého v Krupine), ako aj J. Žarnovický, farár v Pezinku, P. Križko, archivár v Kremnici, R. Osvald v Teplej a Š. Mišík, správca fary vo Veľkom Hnilci.²⁵ Ten oznámil, že prijíma úlohu dôverníka na Spiši, konkrétne v Hnilci a okolí, a ubezpečil výbor, že „hotový som dľa síl svojich napomáhať cieľ tohoto spolku, t. j. pestovať kultúrne záujmy česko-slovenské“.²⁶ V Pukan-ci prijal úlohu dôverníka pravotár J. Švarc. Kladné odpovede zaslali aj Š. Fajnor a D. N. Bodický z Liptovského Mikuláša a F. Šujanský, farár v Selciach.²⁷ Na list F. Šujanského reagovala ČJ slovami: „Výbor Československé Jednoty s veľikým uspokojením prijal na vedomosť, že ráčite byť ochoten pôsobiť ve smyslu našem t. j. abychom Čechové,

¹⁷ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis o VS (ČJ) dne 29. 4. 1897.

¹⁸ LA PNP Praha, fond F. Pastrnek. List E. Stodolu F. Pastrnkovi zo dňa 26. 4. 1897.

¹⁹ LA PNP Praha, fond F. Pastrnek. List A. Bieleka F. Pastrnkovi zo dňa 29. 4. 1897.

²⁰ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis o VS (ČJ) dne 6. 5. 1897.

²¹ LA PNP Praha, fond F. Pastrnek. List A. Halašu F. Pastrnkovi zo dňa 30. 4. 1897. Medzi ním a F. Pastrnk-om sa v nasledujúcich rokoch viedla bohatá korešpondencia, týkajúca sa všetkých stránok činnosti ČJ.

²² LA PNP Praha, fond F. Pastrnek. List A. Kmeťa F. Pastrnkovi zo dňa 3. 5. 1897.

²³ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis o VS (ČJ) dne 6. 5. 1897, dne 13. 5. 1897 a dne 19. 5. 1897.

²⁴ LA PNP Praha, fond F. Pastrnek. List J. Bottu F. Pastrnkovi zo dňa 9. 5. 1897.

²⁵ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis o VS (ČJ) dne 31. 5. 1897 a dne 18. 6. 1897.

²⁶ LA PNP Praha, fond F. Pastrnek. List Š. Mišíka F. Pastrnkovi zo dňa 29. 5. 1897.

²⁷ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis o VS (ČJ) dne 1. 7. 1897 a dne 13. 9. 1898.

Moravané a Slováci považovali se za časti jednoho celku, jenž tvoří předně náš společný jazyk a pak společné kulturní zájmy a potřeby.“²⁸

Otázkou dôverníkov sa výbor na schôdzach často zaoberal a ich zoznam doplňoval. Napokon na schôdzi 20. júna 1898 došlo k upresneniu zoznam dôverníkov, osvedčených pracovníkov v každej župe.²⁹ Dôverníci pracovali podľa pokynov pražského ústredia ČJ, podávali mu najrôznejšie informácie z oblasti česko-slovenských vzťahov a podieľali sa na činnosti ČJ spočiatku najmä v kultúrnej oblasti, neskôr i v hospodárskej.

Jednou z dôležitých činností ČJ na Slovensku bolo zasielanie kníh a časopisov, ako aj zakladanie knižníc. V snahe, aby tieto knižnice splnili svoj účel, bolo dôležité správne vybrať pre ne miesto ako aj človeka, ktorý by za ich prevádzku zodpovedal. Preto sa ČJ obracala na dôverníkov s požiadavkou: „Kdekoľi bylo by možno zříditi knihovnu dobře spravovanou (nejlépe koncesii opatřenou půjčovnu knih), oznamte nám jména těch, kdož by byli ochotni je spravovati a my knihy pošleme.“³⁰ Jedným z dôverníkov ČJ, ktorý reagoval na túto ponuku bol F. Šujanský. Doporučil založiť knižnicu v Selciach pri Banskej Bystrici. ČJ vyhoveľa jeho žiadosti a zaslala mu 70 kníh.³¹ E. Stodola, podobne ako aj iní dôverníci, upozornil na význam šírenia kníh medzi ľudom. „Náš ľud je v tomto ohľade veľmi zaostalý“, napísal F. Pastrnkovi.³² Vyslovil želanie, aby sa pri expedovaní kníh na Slovensko posielali tiež knihy písané po slovensky. Išlo mu o to, aby sa najprv v ľude vzbudila chuť a láska k čítaniu. Najobľúbenejším čítaním na Slovensku boli podľa jeho mienky povesti a rozprávky. Aj jemu bola zaslaná väčšia zásielka kníh. Dôverníci ČJ poskytovali námety a návrhy na skvalitnenie knižnej akcie a zlepšenie spolupráce. Tak K. Salva navrhol ČJ, aby v záujme rozvoja česko-slovenskej vzájomnosti pristúpila k „1) vydávání týdeníku připravujícího půdu k vzájemnosti; 2) sřízení kanceláře udržující spojení s Čechy“.³³ Podľa mienky A. Bieleka ČJ by „najprospernejšie účinkovať mohla“, keby začala „s vydávaním slovenských knížiek pre ľud. Museli by byť *báječne lacné* (zdôraznil autor listu – pozn. aut.). Knižky museli by mať dvojaký cieľ: prebúdzajú v človeku Slováka a učiť ho rozumne hospodáriť“. Dodal: „Keď to urobíte, budete dobrodincami ľudu slovenského. Keď to neurobíte, vaše účinkovanie nebude mať zdaru.“³⁴ Okrem toho navrhol, aby ČJ podporovala založenie lacného ľudového týždenníka. Jeho námetmi sa výbor zaoberal a odpovedal mu, že ČJ sama lacný ľudový týždenník vydávať nemôže, ale mohla by poskytnúť tomu, kto sa na to podujme, podporu. Vyjadrila podporu a súhlas i s vydávaním lacných a poučných spisov pre ľud, ale upozornila ho, že „jedná sa však v prvom radě, kdo by je psal“.³⁵ Ústredný výbor ČJ posielal na Slovensko okrem celých knižníc i menšie zásielky kníh. V rokoch 1901–1914 umiestnila ČJ na Slovensku okolo 10 000 českých kníh.³⁶

²⁸ ALU MS Martin, sign. A. 1167. List F. Pastrmka F. Šujanskému zo dňa 9. 11. 1897.

²⁹ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis o VS (ČJ) dne 20. 6. 1898.

³⁰ ALU MS Martin, sign. 37 B 22. List ČJ A. Halašovi, podpísaný Malypetr tajomník, dátum neuvedený.

³¹ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis o VS (ČJ) dne 4. 11. 1897 a dne 13. 9. 1898.

³² LA PNP Praha, fond F. Pastrnek. List E. Stodolu F. Pastrnkovi zo dňa 26. 4. 1897.

³³ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis o VS (ČJ) dne 29. 4. 1897 a dne 11. 6. 1896.

³⁴ LA PNP Praha, fond F. Pastrnek. List A. Bieleka F. Pastrnkovi zo dňa 29. 4. 1897.

³⁵ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis o VS (ČJ) dne 13. 5. 1897.

³⁶ POTEMRA, M.: Rozvoj česko-slovenských vzťahov v rokoch 1901–1914. Historický časopis 27, č. 3, 1979, s. 402.

Zakladanie knižníc na Slovensku sa neobišlo bez problémov. V snahe vyhnúť sa im obrátil sa výbor ČJ na dôverníka A. Halašu s otázkou „jako by bolo možno učiniť, aby knihovne zasielané Jednotou, neboli prístupné konfiškácii zo strany úradov?“ V úsilí zabrániť tomu, bolo potrebné nájsť riešenie a výbor ČJ predložil A. Halašovi na zváženie návrh: „Či by nebolo možno úradne vymôcť si *licenciu* (podčiarkli autori listu – pozn. aut.) ku pôžičke kníh za mierny poplatok tak, žeby sa knihovňa stala majetkom nedotknuteľným.“³⁷

Zvláštnu pozornosť venovala ČJ knihám pre mládež. Najväčší záujem bol o rozprávky, knihy ilustrované a populárne odborné. Nezabúdala ani na časopisy pre ňu a „predpláca pre školské deti slovenské v niekoľko tisícich exemplároch Květy české mládeže a Mladý čtenář“.³⁸ Návrh na rozosielanie časopisov pre mládež prostredníctvom dôverníkov predniesol A. Havlík na zasadnutí výboru ČJ 24. júna 1896. Uvažovali okrem Květov české mládeže aj nad iným časopisom, ktorý by mohol byť podobne rozširovaný.³⁹ Neskôr to bol aj Časopis České mládeže. Tieto časopisy v štrnásťdňových intervaloch zasielali asi 30 dôverníkom, ktorí ich mládeži zadarmo rozdávali.

Úloha dôverníkov v tzv. knižnej akcii spočívala jednak vo vybraní vhodného miesta na zriadenie knižnice, odporúčaní zodpovedného pracovníka, ako aj v rozširovaní kníh a časopisov, ktoré od ČJ obdržali. V knižnej akcii spolupracovali najmä E. Stodola, F. Šujanský, Š. Mišík a i.

Poprednou úlohou ČJ bola štipendiálna pomoc slovenským študentom na českých školách a umiestňovanie slovenských učňov u českých majstrov. Aj v tejto práci sa spoliehala na pomoc svojich dôverníkov. Ti tieto snahy vítali, pretože si samí uvedomovali význam výchovy slovenskej inteligencie. E. Stodola F. Pastrnkovi napísal: „Kto má inteligenciu, má kľúč národa. Dochovávaním intelligencie slovenskej vydobyjete si smerodajný vplyv na inteligenciu a tak na národ.“ Okrem toho upozornil na závažnú skúsenosť a to „že sú tí, čo u vás študovali alebo tu príležitostne boli, čechofilí“.⁴⁰

Úlohou dôverníkov bolo poskytovať údaje o chlapcoch, ktorí mali záujem študovať na českých školách a ktorí by toto štúdium brali vážne, informovať o hmotnom stave rodiny, z ktorej študent sa dožadoval štipendia, propagovať a agitovať vo svojom okolí mládež pre štúdium na českých školách. U jednotlivých žiadateľov o udelenie štipendia pre chudobných slovenských chlapcov bolo potrebné popri školskom svedectve a vysvedčení o nemajetnosti uviesť aj mená dôverníkov, na ktorých by sa mohla ČJ v prípade potreby obrátiť so žiadosťou o informácie o hmotných pomeroch žiadateľa, ako aj v iných záležitostiach.⁴¹ Veľmi časté boli žiadosti o poskytnutie informácií o rodinných pomeroch podporovaných študentov. Slovenskí dôverníci získavali na Slovensku nadaných chlapcov pre štúdium na českých stredných, vysokých i odborných školách v Čechách, na Morave a hlavne v Prahe. Staral sa o nich nielen Ústredný výbor ČJ v Prahe, ale tých, ktorí študovali mimo Prahy na školách v Čechách a na Morave mali na starosti miestne odbory ČJ. Študentská akcia a posielanie slovenských žiakov na české

³⁷ ALU MS Martin, sign. 37 B 22. List ČJ A. Halašovi zo dňa 15. 3. 1898.

³⁸ Tamtiež.

³⁹ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis o VS (ČJ) dne 24. 6. 1896.

⁴⁰ LA PNP Praha, fond F. Pastrnek. List E. Stodolu F. Pastrnkovi zo dňa 26. 4. 1897.

⁴¹ ALU MS Martin. List ČJ redakcii Národných novin zo dňa 26. 8. 1900.

školy bolo hlavnou úlohou slovenských dôverníkov.⁴² ČJ pri realizácii tejto úlohy vychádzala zo stavu slovenského školstva, o ktorom získavala poznatky aj od svojich dôverníkov. Zároveň im poskytovala informácie o českých školách najmä novozriadenných. Nielen o vzdelanie chlapcov, ale i dievčat sa zaujímala ČJ. Na lekára P. Blahu zo Skalice sa ako svojho dôverníka obrátila so žiadosťou, aby vo svojom okolí zistil, či by niektorá z roľníckych rodín nemala záujem poslať dievča na dievčenskú hospodársku školu v Kroměříži, kde bolo aj vypísané štipendium vo výške 120 až 160 K.⁴³

Značnú pozornosť venovala ČJ výchovnej starostlivosti o remeselnícku mládež. Chlapcov umiestňovala na vyučenie sa remeslu u českých majstrov rôznych remesiel (kupcov, cukrárov, perníkárov, stolárov, košíkárov, krajčírov, kožušníkov a iných). Tí sa na ňu obracali s ponukou, že sú ochotní prijať do učenia chlapcov zo Slovenska. Učňovská otázka bola ďalším pravidelným bodom rokovania výboru ČJ. Na zasadnutí 23. septembra 1897 prijal uznesenie, týkajúce sa realizácie učňovskej akcie a z neho vyplynula aj úloha pre dôverníkov na Slovensku. Tí mali vo svojom okolí zistiť záujem štrnásťročných chlapcov o vyučenie sa v niektorom zo spomínaných remesiel, nakontaktovať sa na ich rodičov alebo pestúnov a ponúknuť im túto možnosť. Zároveň mali ubezpečiť rodičov o tom, že „Československá jednota jako matka zde o ně pečuje a se stará i chceme je zde také v pokračovacích školách průmyslových dáti vzdělávati“.⁴⁴ V. Šrobár bol poverený informovať o tom na Slovensku A. Bieleka. V tejto záležitosti sa napísalo aj firmám, aby stanovili podmienky, za akých sú ochotní prijať chlapcov do učenia. Spolu 43 dôverníkom boli odoslané listy, v ktorých boli upozornení aj na to, čoho sa majú vyvarovať pri vypravovaní slovenských chlapcov a zároveň boli požiadaní, aby ich posielali aj na štúdiá na zimné hospodárske školy.⁴⁵

Učňovská akcia bola spočiatku uskutočňovaná vo veľkom rozsahu. Učni pričádzali zo Slovenska v skupinách. Zaoštarávanie veľkého počtu učňovských miest vyžadovalo od ČJ bohatú korešpondenciu najmä s dôverníkmi zo Slovenska. Snažila sa včas všetko pred ich príchodom pripraviť – zabezpečiť umiestnenie učňov u majstrov a dohodnúť s nimi podmienky. Po podpísaní zmluvných formulárov bolo potrebné sa osobne presvedčiť, či boli spokojní aj učni aj majstri. Z tohto dôvodu vyzývala dôverníkov, aby včas zaslali potrebný menoslov žiakov, pre aké remeslá sa rozhodli, ako i dôvernú správu o pomeroch rodičov týchto chlapcov. Informácie boli potrebné, aby „mohli s mistry vyjednávať i všechny podmínky náležitě umluvit“.⁴⁶ Aby mohla všetko včas pripraviť pre prijatie učňov, dožadovala sa toho, aby ich neposielali skôr, než budú všetky podmienky dojednané.

ČJ v korešpondencii informovala dôverníkov jednak o miestach, aké ponúkli jednotliví majstri pre vyučenie, ako aj o podmienkach majstrov, aby dôverníci mohli informovať rodičov. Podmienky českých majstrov boli nasledovné. Keď rodičia sami zabezpečili chlapcovi šatstvo, tak bol učňom tri roky, pokiaľ ho mal šatit majster, tak bol učňom štyri roky. Za dobré chovanie niekedy majster odpustil učňovi pol roka. Výbor ČJ sa často pri sprostredkovaní učňovských miest obrátil na svojich dôverníkov s požiadav-

⁴² Pozri bližšie: LA PNP Praha, fond ČJ. Československá jednota a střední Slovensko.

⁴³ Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, fond P. Blaho. List ČJ P. Blahovi zo dňa 16. 9. 1901.

⁴⁴ ALU MS Martin, sign. 37 B 22. List ČJ A. Halašovi zo dňa 25. 9. 1897.

⁴⁵ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis o VS (ČJ) dne 23. 9. 1897 a dne 21. 10. 1897.

⁴⁶ ALU MS Martin, sign. 37 B 22. List ČJ A. Halašovi zo dňa 25. 9. 1897.

kou, aby oni na základe zväženia odporúčali slovenských chlapcov. Tým chceli predísť zlým skúsenostiam, ku ktorým spočiatku dochádzalo. Mnohí rodičia totiž posielali na remeslo chlapcov, s ktorými si doma nevedeli rady a chlapci považovali učenie sa remeslu v Čechách za „jakousi polepšovnu“. Vyjadrením dôverníka by sa zabránilo zbytočným nákladom a mrzutostiam. Išlo o to, aby učni považovali svoje vyslanie na učenie do Čiech za vyznamenanie.⁴⁷ ČJ vyzývala dôverníkov, aby poradili v tejto otázke slovenským rodičom a informovali ich o podmienkach v Čechách. „Prosíme snažne našich ľudí, aby šuhajcov, chcúcich sa učiť ďakemu remeslu, a ich rodičov poučili o učňovskej akcii Jednoty a aby tým šuhajcom, ktorý by sa v Čechách remeslu učiť chceli, v prevedení tohoto úmyslu nápomocnými boli.“⁴⁸ Dotyční obchodníci, ktorí mali záujem o prijatie učňov do učenia si stanovili aj podmienky: „Doba učení trvá 4 roky. Při nastoupení musí učeň přinést sobě dvojí oblek a prádlo. Na dále jest pak zaměstnavatel povinen sám učně šatiti a prádlo mu zaopatřovati. Zápisné do grémia zaplatí zaměstnavatel sám.“⁴⁹ Tieto podmienky boli výhodné i vzhľadom na tú skutočnosť, že českí kupeckí učni nielenže sa museli počas celých štyroch rokov v učebnom pomere sami šatíť, ale museli ešte zamestnávateľovi zaplatiť 100 až 300 zlatých.⁵⁰ Učňovská akcia ČJ bola spočiatku úspešná. Už v druhom roku činnosti sa jej podarilo umiestniť v Prahe a v niektorých mestách celkom 49 učňov.⁵¹

V snahe vyhnúť sa nedorozumeniam v plynulom umiestňovaní učňov na remeslá, dožadoval sa výbor ČJ v budúcnosti, aby mu bolo dopredu oznámené „koľko učňov hodlá ten-onen dôverník poslať do Čiech na vyučenie, jaké podmienky kladú rodičia a na jaké remeslo chcjú dať svojho syna, a chlapca až vtedy prosíme poslať, keď príde z Jednoty náležitá odpoveď“.⁵²

Po umiestnení učňov u majstrov a uzavretí zmluvy s nimi vypracoval konateľ ČJ zoznam učňov s ich úplnými adresami a rozoslal ho dôverníkom. ČJ bola aj po umiestnení učňov u majstrov aj naďalej s nimi v kontakte a v prípade problémov im bola nápomocná. V učňovskej akcii sa angažovali najmä A. Bielek, E. Stodola, Nemček, N. Slabej a i.

Výbor ČJ sa radil so svojimi dôverníkmi aj pri organizovaní zábavných a poučných večerov. V tejto súvislosti požiadal o námety a návrhy ako takéto večierky usporiadať, aby z nich mali Slováci čo najväčší prospech. Išlo im hlavne o „slovenskú *spolučinnosť* a *účasť*“ (zdôraznil autor listu – pozn. aut.) na takých večierkoch.⁵³

Práci dôverníkov v rozvíjaní činnosti na Slovensku prikladala ČJ veľký význam, pretože boli najdôležitejším pojtkom so Slovákmi. Ich význam bol objasnený v liste zo dňa 15. marca 1898: „Ponevadž však jej účelom (ČJ – pozn. aut.) je nielen v náhodilých, symptomatických prípadoch pomáhať, ale hlavným účelom je: *sústavná, systematická práca jak doma v Čechách a hlavne na Slovensku*, a ponevadž je presvedčená, že takúto systematickú prácu nemôže ináč vyvinovať, lež za *súčinnosti svojich slovenských dôver-*

⁴⁷ ALU MS Martin, sign. 37 B 22. List ČJ A. Halašovi bez dátumu.

⁴⁸ Zpráva o účinkování ČJ. Hlas II., 1900, s. 362.

⁴⁹ ALU MS Martin, 37 B 22. ČJ A. Halašovi zo dňa 7. 7. 1902.

⁵⁰ Tamtiež.

⁵¹ Československá jednota. Slovenské listy I., 4. 7. 1898, s. 6.

⁵² ALU MS Martin, sign. 37 B 22. List ČJ A. Halašovi zo dňa 15. 3. 1898.

⁵³ ALU MS Martin, sign. 37 B 22. List ČJ A. Halašovi zo dňa 15. 3. 1898.

nikov“ (zdôraznil autor listu – pozn. aut.).⁵⁴ Od svojich dôverníkov vítali námety na prostriedky a spôsoby, akými by ČJ mohla prispieť v čo najväčšej miere Slovákom. Sama uviedla niekoľko návrhov, ku ktorým sa bolo potrebné vyjadriť alebo ich doplniť „*novými návrhmi*, ovšem za nynejších pomerov *splnitelnými*“ a tým by prispeli k „rozprúdeniu požehnanej činnosti tohoto spolku“.⁵⁵

Členovia výboru ČJ sa prostredníctvom svojich dôverníkov zaujímali aj o politickú situáciu a pomery na Slovensku. F. Pastrnek sa v liste adresovanom J. L. Holubymu zaujímal o priebeh volieb v Uhorsku v roku 1896.⁵⁶

Dôverníci ČJ boli informovaní o činnosti ČJ prostredníctvom výročných správ, ktoré im zasielali. Na starosti to mal spočiatku V. Šrobár, zvolený na schôdzi výboru ČJ 24. júna 1897 za referenta pre Slovensko. Okrem toho sa dôverníci zúčastňovali niektorých zasadnutí výboru ČJ. Na jednom z nich 17. februára 1898 sa ako hostia zúčastnili N. Slabej a S. Jurenko z Myjavy a na zasadnutí výboru 31. októbra 1903 bol prítomný J. Botto. Hostia sa jednak bližšie oboznámili s činnosťou ČJ a zároveň jej predostreli svoje poznatky a skúsenosti zo spolupráce. N. Slabej napr. informoval výbor ČJ o tom, ako sa využívala knižnica zaslaná ČJ na Myjavu. N. Slabej využil pražský pobyt aj na návštevu učňov z Myjavy v Prahe. Vyslovil spokojnosť s opatreniami, ktoré výbor pre nich urobil. N. Slabejovi bola ako dôverníkovi a prispievateľovi na činnosť ČJ udelená plná moc, „aby sbíral příspěvky na Slovensku pro nás“.⁵⁷ (Išlo o finančné príspevky pre ČJ – pozn. aut.). Neskôr mu bola zaslaná členská kniha a list dôverníkom, ktorý im mal rozdať, čo aj urobil.

ČJ sa prostredníctvom svojich dôverníkov snažila získať informácie o ohlase jej činnosti na Slovensku. V novembri 1897 sa na J. L. Holubyho obrátil predseda ČJ F. Pastrnek s požiadavkou, že by rád od neho počul „co soudíte o naší činnosti v Československé jednotě; a nejen co sám soudíte – prosím co nejupřímněji – nýbrž též co soudí na Slovensku jiní a též co se na maďarské straně myslí. Takových zpráv máme zde velmi zapotřebí. Račte tedy pověděti otevřeně, jak se o nás mluví“.⁵⁸

V korešpondencii im boli zo slovenskej strany tieto informácie poskytované.

Úsilie ČJ bolo upriamené na získanie čo najväčšieho počtu dôverníkov z radov popredných slovenských činiteľov. Dopĺňovanie zoznamu dôverníkov, najmä z radov lekárskeho a právnického, bolo výborom ČJ spočiatku pridelené V. Šrobárovi, ktorý úzko spolupracoval s ČJ do odchodu z Prahy roku 1898.⁵⁹ Neskôr sa spoliehala na iniciatívu a horlivosť samotných slovenských dôverníkov. Vyzývala ich k tomu, aby oznámili „jména vlastenců, kteří by chtěli“ pracovať v prospech Slovenska v kultúrnej oblasti. Mali sa usilovať vo svojom okolí získať čo najviac Slovákov za členov ČJ.⁶⁰ Taktiež v správe o činnosti ČJ z rokov 1899–1900 boli vyzvaní najmä slovenskí inteli-genti, aby vstupovali do jej radov, lebo ako sa v nej uvádzalo „poslal by sme ich tam

⁵⁴ Tamtiež.

⁵⁵ Tamtiež.

⁵⁶ ALU MS Martin, sign. 58 S 2. List F. Pastrnka J. L. Holubymu zo dňa 2. 11. 1897.

⁵⁷ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis o VS (ČJ) dne 17. 2. 1898, dne 31. 3. 1898 a dne 21. 4. 1898.

⁵⁸ ALU MS Martin, sign. 58 S 2. List F. Pastrnka J. L. Holubymu zo dňa 2. 11. 1897.

⁵⁹ ROTNÁGL, J.: Vavro Šrobár v Československé jednotě. In: Šrobárov sborník k 70. narodeninám. Bratislava 1937, s. 66.

⁶⁰ ALU MS Martin, sign. 37 B 22. List ČJ A. Halašovi, bez dátumu.

málo napočítali!“⁶¹ Podobne aj časopis Hlas priniesol na svojich stránkach nielen výňatok zo zprávy o činnosti ČJ prednesenej na valnom zhromaždení 25. apríla 1900, ale v súvislosti s poukázaním na činnosť ČJ v prospech Slovákov redakcia poznamenala: „...máme mnoho príčin Jednotu v jej čisto kultúrnej činnosti čo najúčinnšie podporovať. Vyzývame preto inteligentov slovenských, aby vstupovali v rady jej členov. Posiaľ by sme ich tam málo napočítali!“ a na záver dodali: „Ešte raz snažne odporúčame Česko-slovanskú Jednotu slovenskému obecnstvu!“⁶²

Výbor ČJ nebol spokojný so zapájaním sa Slovákov do spolupráce s ňou. Zo všetkých členov a priaznivcov v počte 2361 v roku 1912 bolo len 140 Slovákov, t. j. 6 % všetkých členov a priaznivcov ČJ. Ale aj z týchto 140 bolo 69 zo 4–5 slovenských obcí (z Vrbového 14, z Piešťan 14 a z Modry 12, ostatní boli zo Starej Pazovej /Vojvodina/ – 27 a z Nadľaku 16). Z ostatného Slovenska prispelo na potreby spolku 71 ľudí, ktorí tvorili len 3 % všetkých členov a priaznivcov ČJ. Vzhľadom na prácu a snahu, ktoré ČJ pre Slovákov vyvíjala, považovala tento malý záujem zo strany Slovákov za neadekvátny jej aktivite. Domnievala sa, že na Slovensku by mal byť väčší duševný a hmotný záujem o ňu a jej snahu by mal podporovať všemožne každý svedomitý Slovák. „Čím je ČJ pre Slovákov pochopil z katolíckych farárov iba jeden, z evanjelických 12, z vyše 60 advokátov siedmi, z asi 25 lekárov traja, z 200 peňažníkov 18, z 50 slovenských peňažných ústavov 18, z učiteľov ôsmi, z kupcov dvaja, z roľníkov a remeselníkov asi 40,“ uvádzalo sa vo výročnej správe ČJ za rok 1912.⁶³ Tieto údaje informujú nielen o zainteresovanosti na hmotnej podpore pre prácu spolku, ako aj o počte podporovateľov a približujú i sociálny pôvod dôverníkov a priaznivcov ČJ.

Niektorí slovenskí dôverníci a redaktori očakávali od ČJ väčšiu a účinnejšiu podporu, tú však spolok nemohol poskytnúť zvlášť pre slabú finančnú základňu. Situácia po organizačnej stránke sa zlepšila po zriadení informačnej kancelárie ČJ v Skalici, s ktorou boli dôverníci v stálom styku.⁶⁴

Vonkajšiemu zakotveniu ČJ na Slovensku v radoch tunajších národovcov bránila jednak okolnosť, že jej činnosť bola prijímaná v určitých kruhoch s rozpakmi, ba aj s nedôverou, zvlášť keď niektorí predstavitelia ČJ sa netajili so svojimi názormi, že považujú Čechov a Slovákov za jeden národ, ktorý by mal používať jeden spoločný jazyk. Vážnejšou príčinou, prečo ČJ nemohla s úspechom rozšíriť sieť dôverníkov i v neskoršom období, keď si získala svojou prácou dôveru a autoritu, bolo jej stále sledovanie uhorskými správnymi orgánmi, ktoré robili niektorým dôverníkom na Slovensku problémy. Napr. farár Nemček z Rajca pre problémy s miestnymi uhorskými úradmi sa vzdal dôverníctva v ČJ a doporučil za seba známeho národovca farára R. Zaymusa. Nemček patrili pôvodne k tým slovenským národovcom, ktorí sa silne exponovali na začiatku učňovskej akcie ČJ, vedľa neúnnavného A. Halašu, redaktora A. Bielka a L. Podjavorinskej. Ministerstvo vnútra v Uhorsku sledovalo ČJ v súvislosti s národnostným pohybom na Slovensku.⁶⁵

⁶¹ Správa o účinkovaní československej jednoty. Hlas II., 1900, s. 361.

⁶² Zpráva o účinkovaní ČJ. Hlas II., 1900, s. 362.

⁶³ Z XVII. výročnej zprávy ČJ za správny rok 1912. Průdy IV., 1912/13, s. 390–391

⁶⁴ Informačnú kanceláriu v Skalici založil za podpory ČJ P. Blaho. Začala činnosť 15. 11. 1905, potom ju prerušila a znovu ju obnovila 15. 10. 1908.

⁶⁵ URBAN, Z.: Problémy slovenského národného hnutia na konci 19. storočia. Praha 1972, s. 166.

Nie zriedkavým javom bolo prepustenie zo zamestnania z národnostných dôvodov. Výboru ČJ bola poskytnutá informácia, že „náš dôverník, p. Václav Šalka, pomolog v Királyfia (hontská stolice), propuštěn byl ze služby. Stalo se tak z průzračných důvodů národnostních, jelikož jeho nehlučná, za to úspěšná národní práce mezi slovenským lidem zdála se býti v poslední době „nebezpečnou“.“⁶⁶ V. J. Šalka sa obrátil na výbor ČJ so žiadosťou o pomoc, tak finančnú ako aj s nájdením miesta. Na mesiac október 1910 mu bola zaslaná skromná podpora 50 K s vyjadrením poľutovania výboru nad tým, že je si vedomý toho, že daná suma je „velmi nepatrná“, ale vzhľadom na skromné finančné pomery v spolku viac mu zaslať nemohli. Zároveň sa usilovali mu pomôcť nájsť nové pracovné miesto.⁶⁷ Ján Cablk, jeden z dôverníkov ČJ, si musel počas vojny z dôvodu, že „... bol v spojitosti s Československou jednotou, odpykať jednoročné väzenie a vyše 1/2 roka trvajúce prísne internovanie...“⁶⁸

Sledovaná bola aj korešpondencia medzi slovenskými a českými predstaviteľmi. M. Ivanka informoval o tom J. Rotnágla v liste z 3. decembra 1909. Napísal: „Predovšetkým na otázku, či mi môžete úprimne písať odpovedám Vám, že nie! Každý list, ktorý dostanem, i ktorý ja pošlem ide najprv do cenzúry, tam ho revidujú a často nedajú ďalej. Avšak nevýznamné, všeobecné politizovanie v listoch je dovolené. Súkromné tajnosti je lepšie nepísať, radšej ústne odkázať.“⁶⁹

Uhorské vládne orgány, župné a miestne vrchnosti pozorne sledovali aj činnosť ČJ. Znepokojovala ich nielen učňovská akcia, ale oveľa pozornejšie a ostražitejšie sledovali priliv českých kníh a časopisov na Slovensko a podporu poskytovanú v českých krajinách slovenským vysokoškólakom a stredoškólakom. Neskôr sledovali i hospodárske úsilie českých podnikateľských kruhov na Slovensku a snažili sa mu podľa možnosti zabrániť.

Zo zápisníc ČJ, z korešpondencie medzi ČJ a dôverníkmi, ako aj z činnosti ČJ je zrejmé, že napriek týmto a podobným prekážkam sa práca dôverníkov ČJ na Slovensku, najmä v prvých rokoch, úspešne rozvinula.⁷⁰ Súviselo to s celkovou činnosťou ČJ, ktorá bola v týchto rokoch bohatá. Aktivita dôverníkov na Slovensku vo veľkej miere závisela od vnútornej situácie v ČJ. V čase krízy v nej (koncom roku 1902, v rokoch 1903 a 1904) došlo k jej oslabeniu. K oživeniu spolupráce s dôverníkmi došlo v roku 1905, kedy sa výbor ČJ podrobne zaoberal programom budúcej činnosti ČJ, ktorý navrhoval na zasadnutí výboru 3. januára 1905 R. Pilát. Súčasťou jeho návrhov bolo aj zriadenie korešpondenčnej kancelárie pre české časopisy. Pri realizácii tejto myšlienky sa mal výbor ČJ snažiť „získati na Slovensku dôverníky zvlášť ve stavu roľníckem“, ako aj „... povzbudzovati zámožnejší roľníky slovenské, aby své syny dávali vychovávatí na českých roľníckých školách“.⁷¹ O mesiac neskôr na schôdzi výboru ČJ 4. februára 1905 sa výbor ČJ opäť programom zaoberal. Činnosť na Slovensku mala byť upriamená na zriadenie spomínanej korešpondenčnej kancelárie pre české časopisy za pomoci dôverní-

⁶⁶ SNA Bratislava, fond P. Blaho. List ČJ P. Blahovi zo dňa 20. 10. 1910.

⁶⁷ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis o SV (ČJ) dne 12. 10. 1910.

⁶⁸ SNA Bratislava, fond J. Cablk, kart. č. 7, sign. II. b/2). J. Cablk: ČJ v Prahe. List z 1. 5. 1926 napísaný pri príležitosti 30 rokov činnosti ČJ.

⁶⁹ ALU MS Martin, sign. 64 C 8. List M. Ivanku J. Rotnáglovi zo dňa 3. 12. 1909.

⁷⁰ Korešpondencia medzi nimi je pomerne bohatá najmä z rokov 1896, 1897, 1898, 1899, slabšie z rokov 1900–1905. Týka sa to najmä dokumentov uložených v ALU MS Martin čiastočne aj LA PNP Praha.

⁷¹ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis o VS (ČJ) dne 3. 1. 1905.

kov na Slovensku, ako aj na šírenie kníh a časopisov, na podporovanie slovenských študentov a roľníckej mládeže. Na druhom májovom zasadnutí v roku 1905 sa výbor ČJ zaoberal otázkou menovania nových dôverníkov. Tí mali byť evidovaní v zvláštnej knihe. V snahe splniť túto úlohu sa mal zadovážiť zoznam slovenského kleru, z ktorého sa mali vybrať spoľahlivé osoby. R. Pilát preto objednal požadovaný zoznam katolíckeho a evanjelického kleru zo Slovenska. Okrem toho odovzdal Jednote kalendár Spolku sv. Vojtecha, v ktorom boli uvedené adresy odberateľov zo Slovenska. Tie boli členkou výboru zapísané „do nášeho adresáre slovenského“. ⁷² Aj takýmto spôsobom získaval výbor ČJ mená prípadných dôverníkov.

Výbor sa zaoberal aj vypracovaním prevolania a dotazníkov pre dôverníkov. Tie mali byť odoslané na Slovensko. Poverený tým bol R. Pilát na základe pokynov tak, že „dopisy tyto budou zasílány ze Slovenska, v různých dobách, v obálkách různé barvy a velikosti a pouze na osoby doporučené jako spolehlivé“. ⁷³

Táto aktivita vo vzťahu ku Slovensku a snaha získať tu nových dôverníkov nanačovala zmenu postoja vo vzťahu k Slovákom, ktorá bola najmä koncom roku 1902 a v rokoch 1903 a 1904 oslabená.

Významnou zmenou v činnosti práce dôverníkov ČJ boli od r. 1908 pravidelne zvolávané luhačovické porady, na ktorých sa dôverníci a spolupracovníci ČJ schádzali a v priamom kontakte diskutovali o otázkach česko-slovenskej spolupráce. Práca dôverníkov sa dostala na novú kvalitatívnu úroveň a rozšírila sa aj o hospodársku spoluprácu. V tom istom roku sa predseda ČJ F. Tábořský prostredníctvom listu obrátil na slovenských predstaviteľov so žiadosťou o pomoc a poskytnutie informácií. V úvode zdôraznil: „Stále nutnější jest potřeba, aby v zájmu účinné československé vzájemnosti rozšířeny byly naše obapolné jak osobní tak písemné styky. O významu a vlivu jich na provádění našich snah zajisté netřeba se zmiňovati... Nutno však přistoupiti konečně k uskutečňování myšlenky té. Za tím cílem zvolila si Jednota řadu důvěrníků slovenských, kteří podávali by jí případné pokyny i informace ze svých krajů. Volíc za důvěrníky ty nejlepší muže Slovenska, nemohla pominouti Vás... I doufáme, že funkci důvěrnickou neodmítnete a nám radou i zprávami nápomocen budete.“ Požiadali P. Blaha ako svojho dôverníka o odpovede na 4 otázky: „1. Jsou v kraji Vašem knihovny? 2. V kterém místě jest potřeba založení nových knihoven největší? 3. Komu svěřiti správu nové knihovny (na koho ji zaslati)? 4. Jsou u Vás škole odrostlí hoši, kteří chtěli by se v Čechách nebo na Moravě vyučiti řemeslu, nebo obchodu a po vyučení znova na Slovensko se vrátiti?“ ⁷⁴ Z toho je zřejmé, že ČJ mala záujem znovu rozvinúť aktivitu najmä v knižnej akcii a remeselníckej.

Ako dôverníci ČJ v predvojnovom období pracovali viaceré osobnosti slovenského národného života. Činnosť ČJ podporovali aj platením členských príspevkov. Najexponovanejším slovenským dôverníkom bol lekár P. Blaho. Bol nevoleným, ale stálym predsedom porád slovenských dôverníkov. Významnou mierou sa na rozvoji stykov medzi Slovákami a Čechmi podieľali aj ďalší dôverníci.

Predvojnoví slovenskí dôverníci ČJ predstavovali rôzne ideové smery, konzervatívnejšie i pokrokovejšie. Boli medzi nimi bývali hlasisti, predstavitelia klerikálneho

ako i konzervatívneho prúdu Slovenskej národnej strany. Spájal ich protimaďarský a pročešský postoj a zjednocovala ich myšlienka českej a slovenskej vzájomnosti.

Zoznam slovenských dôverníkov ČJ a miesto ich pôsobenia:

Bacúrov pri Zvolene: A. Medvecký, K. Medvecký.
Banská Bystrica: S. Zoch, I. Thurzo.
Bánovce: J. Jesenský.
Biely Potok: J. Bohúň.
Brezová pod Bradlom: J. Lichner, J. Plačko, J. Chorvát, J. Š. Húska, Z. Bzdušková,
A. Nosková, E. Nosková, J. Papánek, J. Rektoris.
Bytča: J. Minárik.
Budapešť: M. Hodža, A. Štefánek, M. Sloboda, J. Wagner.
Bzince pod Javorinou: L. Podjavorinská.
Čáčov: C. Gally.
Detva: J. Slabeycius.
Dolný Kubín: P. O. Hviezdoslav, J. Smetanay.
Hontianska župa: J. V. Šalka.
Illok: J. Maliak.
Kovačica: J. Petrikovič.
Kremnica: P. Kriško.
Krupina: J. Slávik.
Liptovský Mikuláš: M. Kollár, J. Pálka, E. Stodola, J. Ruman, Jur. Janoška, Š. Fajnor,
D. N. Bodický.
Lučenec: L. Bazovský.
Modra: S. Zoch a Vl. Jurkovič.
Myjava: V. Kubány, N. Slabej, S. Jurenko.
Nad'ľak: J. Gregor-Tajovský.
Námestovo: F. Skyčák.
Nové Mesto nad Váhom: R. Markovič.
Nový Sad: L. Mičálek.
Pezinok: J. Zigmundík, J. Žarnovický.
Prenčov: A. Kmeť, L. Kuchta.
Prešporok: I. Déer.
Pukanec: J. Švarc.
Rajec: Nemček.
Ružomberok: V. Šrobár, F. Houdek, Vl. Makovický, P. Makovický, D. Makovický,
I. Páříčka, M. M. Bella, K. Salva, A. Bielek, M. Kollár.
Senica: C. Kresák, L. Šimko.
Selce: F. Šujanský.
Skalica: L. Okánik, P. Blaho.
Smolenice: J. Novák.
Teplá: R. Osvald.
Tisovec: S. Daxner, Š. Daxner, E. Hanes, E. Manica, R. Manica, K. Čipka, G. Čipka,
F. Krechta, Tisovská sporiteľňa. (Každoročne zaslali členský príspevok ČJ do Prahy i
ďalší dvaja nemenovaní národovci z Tisovca.)
Topoľčany: I. Hrušovský.

⁷² LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis o VS (ČJ) dne 3. 5. 1905 a dne 10. 5. 1905.

⁷³ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis o VS (ČJ) dne 24. 5. 1905.

⁷⁴ SNA Bratislava, fond P. Blaho. List ČJ P. Blahovi zo dňa 7. 11. 1908.

Trenčín: K. Štúr.

Turč. Sv. Martin: P. Mudroň, S. H. Vajanský, A. Halaša, M. Dula, P. Kompiš, M. Pietor, I. Daxner.

Vacov (dočasne vo väzení): M. Ivanka.

Vajnory: F. Juriga.

Veľká Revúca: J. Botto.

Veľké Leváre: J. Maliarik.

Veľký Hnilec (na Spiši): Š. Mišík.

Vrbové: J. Cablk, J. Janči.

Zemianske Podhradie: J. L. Holuby.

Zvolen: J. Medvecký, L. Medvecký, J. Nováček, J. Hermann, C. Hermann, Z. Hájnik, J. Vesel, VI. Fajnor, V. Paulíny.

Žilina: I. Hálek.⁷⁵

Cooperation Between 'Czechoslovak Unity' and Its Slovak Confidants in the Development of Cultural Relations Between Czechs and Slovaks

Nadežda Jurčišinová

This article follows specific the activities of this organization towards Slovakia: the formation of a network of confidants, work for libraries in Slovakia, arranging the education of Slovaks in the Czech lands, etc. Special attention is given to consultations in Luhačovice. An appendix contains a list of confidants.

⁷⁵ Uvedený zoznam dôverníkov vychádza z materiálov: SNA Bratislava, fond P. Blaho, kart. č. 18, sign. 938. ČJ P. Blahovi. Důvěrníci ze Slovenska. KULÍŠEK, V.: O činnosti a významu Československé jednoty ... c. d., s. 353. LA PNP Praha, fond ČJ. Dokument Československá jednota a střední Slovensko (bez uvedeného autora).

PRAŽSKÁ LÉTA ANTONA ŠTEFÁNKY (1915–1918)

Marek Junek

Po vypuknutí první světové války byl národní a společenský život omezen ve všech oblastech: vládl utužený vojenský režim, bylo vyhlášeno stanné právo, obyvatelstvo bylo nuceno k projevům loajality. Proto slovenská politická reprezentace vyhlásila nejprve pasivitu a ještě v roce 1914 vedení Slovenské národní strany (SNS) vyhlásilo loajalitu s uherskou vládou. Válečná omezení se ve velké míře dotkla i žurnalistiky: úbytek inzerce a předplatitelů, cenzura, instrukce jak informovat o válečných událostech apod. Potíže čekaly i na samotné novináře. Část jich musela narukovat, někteří byli zatčeni, ostatní očekávali, co bude. Ve stejné situaci se nacházeli i redaktori Slovenského denníka. Redaktori tohoto jediného deníku na Slovensku měli situaci ztíženou v tom, že Slovenský denník byl zastaven už v první dny války. Obnoven byl po intervenci předsedy Slovenské národní strany Matúša Duly na podzim roku 1914.¹

V tomto svízelném postavení se nacházel i hlavní redaktor Slovenského denníku Anton Štefánek, který jako rezervista musel narukovat, ovšem v Bratislavě se mu podařilo získat trvalou dovolenku. Protože předpokládal, že ho stihne stejný osud jako Milana Hodžu, Ivana Déreera, Ivana Markoviče či Janka Jesenského, kteří jako panslávové byli zatčeni, odešel ke své sestře do Brna, jež byla provdaná za ředitele brněnské pobočky Ústřední banky českých spořitelien Františka Skorkovského. Do Budapešti se Štefánek vrátil na počátku září 1914 a zjistil, že Slovenský denník je zastavený. Odjel tedy zpět do Brna, kde se přihlásil za externího spolupracovníka Lidových novin. Zde spolupracoval s členy redakce a významnými českými spisovateli Rudolfem Těsnohlídkem, Stanislavem K. Neumannem a Jiřím Mahenem. Psal drobníčky a větší články o Slovensku, překládal z maďarštiny, snažil se studovat, navštěvoval zraněné slovenské vojáky a rozdával jim knihy a noviny.²

Štefánek předpokládal jako mnozí jiní, že válka brzy skončí. Proto byl rozhodnutý, že v Brně zůstane až do konce války. V listopadu 1914 předpokládal v souvislosti s tažením ruských vojsk brzký konec války (informace o situaci získával ze zpráv uprchlíků z Haliče). Starosti mu dělal Slovenský denník. Nemohl totiž psát aktuální zprávy a komentáře, rovněž byl nespokojený s redakční prací Dušana Porubského, který podle Štefánky noviny pramizerně redigoval. To byl jeden z hlavních důvodů, proč po obdržení stipendia odjel na počátku roku 1915 do Budapešti. Zde ale nezůstal, vrátil se zpět do

¹ HOUDEK, F.: Hodža a slovenská národní rada. In: Milan Hodža. Publicista, politik, vědecký pracovník, Praha 1930, s. 225.

² ALU MS Martin, Štefánkova pozůstalost, sign. 42 XIV 176, Novinářské a politické zážitky, s. 13–4. SNA Bratislava, Osobný fond – Anton Štefánek (OF-AŠ), i. č. 129, kart. 11, Denník 1909–1920, s. 96–97. SNA Bratislava, Osobný fond – Fedor Houdek (OF-FH), i. č. 129, kart. 4, Štefánek Houdkovi 21. 10. 1914.

Brna a 9. února 1915 se přestěhoval do Prahy, kde přijal místo redaktora v Národních listech, tiskovém orgánu mladočechů.³

Štefánek měl původně působit jako spolupracovník agrárního Venkova (měl mít na starost slovenské a uherské záležitosti). Ovšem na počátku roku 1915 přijel do Prahy František Votruba, který byl nucen uprchnout z Uher, protože byl odveden a 15. února měl narukovat. Proto na konci roku 1914 odešel do Budapešti a později do Prahy. Zde měl původně nastoupit na své místo v Času, ale protože ten byl zastavený, měl začít působit v Národních listech. Zde však probíhaly různé prohlídky a častá vyšetřování, což pro Votrubu jako pro dezertéra bylo nebezpečné. Proto mu Štefánek navrhl, že si spolu vymění místa.⁴

V roce 1915 tedy Anton Štefánek působil jako redaktor Národních listů a současně jako hlavní redaktor Slovenského denníka v Budapešti. Ovšem fakticky byl Slovenský denník řízený Karlem Huškem. Štefánek zasílal do Budapešti většinou jen úvodníky, ve kterých často propagoval československou myšlenku. Tato tendence vyvrcholila v článcích „Spisovná reč a nárečie I–IV“ a „K otázce spisovnej reči“. V článkách se zabýval otázkou přežití malého národa v těžkých dobách a problémem, jestli se Slováci nepomaďarští, pokud se uzavrou a spolehnou se pouze sami na sebe. Řešení obou problémů viděl Štefánek ve spolupráci s Čechy, v pěstování československé vzájemnosti. Odmítal počestňování a strach před ním. Vyžadoval vzájemnou spolupráci.⁵ Tyto články byly hlavní příčinou, proč byl dne 6. října 1915 Slovenský denník zastaven. Když publicista Karol Hušek spolu s Vavro Šrobárem zjišťovali, proč byl Slovenský denník zastaven, dozvěděli se, že denunce přišla z Martina, protože Slovenský denník se prý stal pročeskoslovenským orgánem, byl placen z Prahy a propagoval odtržení Slovenska od Uher.⁶ Na zastavení Slovenského denníka je možné pozorovat, jak odlišná byla situace před válkou a během ní. Štefánek totiž před rokem 1914 napsal mnoho článků, kde propagoval československou vzájemnost až na nejvyšší možnou mez a výsledkem byly polemiky s jinými politickými proudy na Slovensku. Za války byl Slovenský denník zastaven za mnohem mírnější pojetí česko-slovenské spolupráce.

Pokud jde o Štefánkovu činnost v Praze, je možné ji rozdělit do dvou časových období. Od počátku roku 1915 zhruba do března 1917 a od dubna 1917 do vzniku ČSR.

Vstupem do Národních listů Anton Štefánek stavovsky povýšil. Byl totiž zvyklý ze slovenských novin připravovat téměř sám celé číslo, napsat ho, zkorigovat a upravit pro sazeče. Co je dle práce na novinářském poli se dozvěděl až v Národních listech. Redakce byla rozdělena na národohospodářské, politické, sportovní a soudní zpravodajství, působili zde specialisté na mladočeskou politiku, kteří psali úvodníky a polemiky. Štefánek dostal na příkaz Aloise Rašína na starost referát uherský a slovenský. Ale jak napsal ve svých vzpomínkách, velmi špatně ovládal maďarštinu i přes to, že působil jako redaktor v Budapešti. Ta byla totiž dvojazyčná a s němčinou člověk vystačil v úřadě,

³ SNA Bratislava, OF-AŠ, i. č. 649, kart. 11, Denník 1909–1920, str. 97. SNA Bratislava, OF-FH, i. č. 129, kart. 4, Štefánek Houdkovi 12. 11. 1914.

⁴ VOTRUBA, F.: Tiché akordy, Bratislava 1980, s. 118–119.

⁵ Slovenský denník, 24. 8. 1915 a 11. 9. 1915.

⁶ ALU MS Martin, Štefánkova pozůstalost, sign. 42 C 100, Hušek Štefánkovi 6. 10. 1915. ŠROBÁR, V.: Paměti z vojny a vezenia, Praha 1946, s. 46–50. Štefánek později napsal, že intervence přišla ze strany Jána Mudroně, který intervenoval u maďarského pohraničního komisaře Berzeviciho. (SNA Bratislava, OF-AŠ, i. č. 874, kart. 26, Naša situácia v Prahe počas vojny.)

společnosti i na ulici. Proto se Štefánek musel naučit maďarsky až v Praze a podle vlastních slov už v roce 1916 plyně četl a rozuměl.⁷

Jeho redaktorská práce nebyla velmi bohatá. Do tiskárny se dostalo jen málo jeho článků. Bylo to dáno velkou konkurencí v redakci a především tím, že dobře neovládal češtinu (jazykové korektury Štefánkových článků prováděl především český spisovatel Josef Holeček). Pokud jde o náměty článků, většinou pojednávaly o závažných politických událostech v Uhrách, o slovenském životě, různých senzaciích a v neposlední řadě o československé otázce. Už v březnu 1915⁸ napsal, že vývoj v posledních deseti až patnácti letech dokázal, že slovenština je součástí české, přesněji řečeno česko-slovenské literatury. Tento názor je legitimní, protože Čechy, Slovensko, Morava a Slezsko jsou geograficko-státoprávní pojmenování jednoho plemenného celku, kulturně a historicky více méně jednotně vyrostlého. Sociologové učí, že společný jazyk a především společná vůle jsou základem národností. Různost dialektů zde nerozhoduje. To znamená, že různost českého a slovenského dialektu nerozhoduje o tom, že Češi a Slováci jsou dva různé národy (tuto teorii pak Štefánek dokazoval na příkladu Německa: zde existuje několik dialektů, ale jen jeden německý národ). Štefánek byl tedy mezi prvními, kdo propagoval myšlenky o jednotném československém národě v českém tisku během první světové války. Ve svých článkách se většinou omezoval jen na jazykovou otázku.

Protože Štefánkova redakční činnost nebyla příliš rozsáhlá, mohl využít volný čas na sebevzdělávání a na propagaci Slovenska a československé otázky. Stýkal se především s předsedou Československé jednoty Josefem Rotnáglem a spisovatelem a publicistou Janem Herbenem, kteří měli kontakty na úřední a poloúřední kruhy. Byl to pravděpodobně Rotnágel, kdo ho seznámil s politiky Přemyslem Šámalem a Bedřichem Štěpánkem a v podstatě ho uvedl do kruhů Mafie. Dále vedl rozhovory s politiky Karlem Kramářem, Aloisem Rašínem (do jejich zatčení), Antonínem Švehlou, Zdeňkem Tobolkou, literárním historikem Jaroslavem Vlčkem a dalšími o problémech, jak upravit budoucí sjednocení českých zemí se Slovenskem, když bude válka vyhrána a jak pokračovat ve vzájemné spolupráci v opačném případě. Jejich zájem o Slovensko byl ale minimální. Čeští politici tvrdili, že je nutné počkat na konec války a pak teprve vše řešit. Vysokoškolská profesora (především Albert Pražák a Václav Chaloupecký) se snažili vyřešit renacionalizaci v duchu československém. Štefánek se snažil všechny přesvědčit, že bude možný analogický národní vývoj jako například v Německu a Holandsku.⁹ Na toto téma vedl Štefánek spolu s Votrubou mnoho rozhovorů i s českými historiky Josefem Pekařem, Jaroslavem Bidlem, Josefem Šustou a Kamilem Kroftou. Do sporů se dostával především s Pekařem, který stál na straně historického práva českých zemí a tvrdil, že Slováci v něm nemají žádné místo. K vyhrocení názorů došlo po Karlově korunovaci za uherského krále. Pekař tvrdil, že teď, když Karel složil korunovační přísahu a vydal příslušný inaugurační diplom, musí zachovat celistvost a nezávislost Uher. Proto plány na spojení českých zemí se Slovenskem jsou namířené proti jeho programu a nemůžou se nikdy uskutečnit. I přes tyto své názory byl Pekař ochoten pomáhat Slovákům v boji s jejich nepřáteli. Ovšem jen v rámci daných poměrů. K dalším tématům, o kterých

⁷ ALU MS Martin, Štefánkova pozůstalost, sign. 42 XV 13, Pražské ..., s. 16–17. Tamtéž, sign. 42 XIV 176, Novinářské a ..., str. 39–40. Ovšem pasivně maďarštinu ovládat musel, protože ve svých dopisech z Brna v roce 1914 se zmiňuje, že překládá z maďarštiny. Zde je možná stylizace do nepřítelů všeho maďarského.

⁸ Národní listy, 21. 3. 1915.

⁹ ALU MS Martin, Štefánkova pozůstalost, sign. 42 XIV 176, Novinářské a ..., s. 33, 42–43.

Štefánek často diskutoval, patřily rozdíly mezi maďarskou a rakouskou politikou. Upozorňoval hlavně na podvody, tzv. „diskrecionální“ právo státních úředníků, volebních předsedů a županů. Většinou se setkával s nepochopením, čeští politici a kulturní představitelé se nedokázali vžít do psychologického ovzduší uherského státního života.¹⁰

Štefánkovo působení ovšem nezůstalo omezeno jen na Prahu, respektive české země. V průběhu celé války udržoval spojení se slovenskými centry. Je nutné konstatovat, že kontakt zesílil hlavně ke konci války. Spojení s Ružomberkem a s Vavro Šrobárem udržoval většinou přes Růženu Houdkovou, které německy psal „milostné“ dopisy a přes paní Olgu Houdkovou, již adresoval „obchodní“ dopisy (v těchto dopisech byly zašifrovány informace o situaci v Praze a o zahraničním odboji). Často si dopisoval s evangelickým farářem z Modre Samuelem Zochem. Vedle toho udržoval kontakt s Vidní, kde v cenzorském oddělení působili politik a publicista Milan Hodža, podnikatel Kornel Stodola a sociální demokrat Ivan Dérer. Stýkal se i s Budapeští, kde byli novináři Karol Hušek a Ján A. Wágner. Tato střediska informoval o situaci v Praze a o zahraničním odboji. Naopak z těchto center přinášel informace o situaci na Slovensku, v Uhrách a o činnosti nemaďarských národností v Uhrách (četné byly především kontakty se zastupci Rumunů, především s Juliem Maniuem). Informace byly dále předávány především pomocí Jana Herbena. Posílali je také do zahraničí, především Williamu Steedovi, Setonu Watsonovi a Ernstu Denisovi. Informace psali na tenký papír, který byl v rolnických knihařstvih zalepován do desek hudebních a pěveckých sešitů a pomocí muzikantů a operních zpěváků byly zprávy převáženy za hranice.¹¹

Jako uherský státní občan byl Štefánek pod stálým policejním dozorem. Budapešťská policie ho prostřednictvím pražské několikrát pozvala na kontrolu, jestli má v pořádku doklady. Vedle toho se spolu s Votrubou museli mít na pozoru před maďarskými špióny. Ve svých vzpomínkách se Štefánek zmiňuje o bývalém katolickém teologovi a Štefánkovi příteli z Vidně Janu Pazúrikovi, za první světové války zaměstnanci maďarského ministerstva vnitra.¹²

Celkové hodnocení období do počátku roku 1917 bylo spíše negativní. Štefánek byl zklamán situací a politickým ovzduším, které tehdy panovalo v Praze. Kritizoval opatrnost Čechů a jejich absolutní nezájem o Slovensko. Současně se po uvěznění Rašína zhoršoval jeho vztah k zaměstnavatelům (stěžoval si na opatrnost Zdeňka Tobolky a na záporný vztah redakce k česko-slovenské otázce). Pavlu Blahovi napsal, že chápe, proč se část slovenské společnosti chová odmítavě k Čechům. Češi jsou česky mluvící Němci, tvrdí, úskoční, ve formách suroví, demokraticky laxní, nafoukaní, ale pracovití držgrosšové, kteří na smrt nenávidí Němce.¹³

Situace v Praze se radikálně změnila na jaře 1917. Na konci roku 1916, po smrti hraběte Stürggha a císaře Františka Josefa I. a nástupu Karla I. na trůn, bylo jasné, že musí ve vedení monarchie nastat změny, protože dosavadní systém byl neudržitelný.

¹⁰ ALU MS Martin, Štefánkova pozůstalost, sign. 42 XV 13, Pražské ..., s. 7, 14–15. ALU MS Martin, Štefánkova pozůstalost, sign. 42 XIV 176, Novinárske a ..., s. 30.

¹¹ ŠTEFÁNEK, A.: Slovensko pred prevratom a počas prevratu, Praha 1923, s. 42–43. ALU MS Martin, Štefánkova pozůstalost, sign. 42 XV 13, Pražské ..., s. 5. Děni ve Vidni a v Budapešti blíže popisují: STODOLA, K.: Denník. In: Milan Hodža ..., s. 119–196. WAGNER, J. A.: Rozpomienky na Pešť. In: Milan Hodža ..., s. 216.

¹² ALU MS Martin, Štefánkova pozůstalost, sign. 24 XV 13, Pražské ..., s. 9, 13.

¹³ JANŠÁK, Š.: Život Dr. Pavla Blahu II, Trnava 1947, s. 444.

Změny se ale měly dotknout pouze Předlitavska, což dal panovník na srozuměnou svoji korunovací v Budapešti 30. prosince 1916. V reakci na možné změny, především na možné svolání parlamentu, došlo k dohodě devíti českých stran (19. listopadu 1916), jejichž představitelé se sdružili do Českého svazu (sdružoval poslance na říšské radě) a Národního výboru, který měl být pražským ústředím české politiky. Působení české politiky zůstávalo i v této době loajální vůči Rakousku-Uhersku a panovníkovi. První větší rozpory v oficiální politice se objevily až v souvislosti s přípravou prohlášení Českého svazu k znovuoctvení říšské rady. A v této době také začalo silnější agitační působení Slováků v Praze. Ale je nutné říci, že jejich postavení zůstávalo i nadále těžké. Většina české společnosti nepočítala s tím, že by bylo možné vytvořit společný státní útvar aspoň v rámci federalizované říše. Velký vliv zde měly teorie Josefa Pekaře a jeho výklad historického práva, jak bylo napsáno výše. Rovněž zde působila uherská korunovace císaře, která potvrzovala integritu Uher. Proti zapojení Slováků do českého programu byli především katolické strany, staročeši a mladočeši. Přesto se Slováci, tj. hlavně Štefánek a Votruba, pustili do těžké práce, která měla vyvrcholit připojením Slovenska do českého politického programu. V pravou chvíli jim z Ružomberka přispěchal na pomoc Vavro Šrobár. Na konci dubna přijel do Prahy a Štefánek spolu s Votrubou ho upozornili na těžkosti, na něž naráží slovenská věc v Praze. Po jeho příjezdu do Prahy byl svolán kroužek českých profesorů¹⁴, aby se poradil o učebnicích pro slovenské školy (pro lidové školy a gymnázia měly být dokončeny do konce roku 1917, rovněž bylo určeno, kdo má připravit čítanky, slabikáře a jiné publikace. Tento úkol se nepodařilo splnit). Na schůzce u Herbena se Šrobár sešel s některými členy Mafie. Mluvili spolu o tom, zda je Slovensko připraveno na převzetí státní moci, zda jsou vypracovány administrativní, soudní, poštovní a železniční katastry. Protože v té době probíhala jednání o tom, jak by měla vypadat deklarace Českého svazu, poprosil přítomné, aby nezapomněli na Slovensko. V dalších dnech došlo k podrobné poradě Šrobára se Štefánkem a Votrubou. Na jejím základě se Šrobár rozhodl, že se ohlásí u Švehly a vyloží mu podrobně politický, kulturní a hospodářský stav Slovenska a především to, že Slováci se chtějí zbavit maďarské nadvlády a že slovenská inteligence chce bez výjimky vytvořit jeden státní útvar s národem českým. Ovšem hlavní bod Šrobárovy argumentace byl následující: „Poukázal som mu na stavovské roztriebenie slovenského ľudu, na možný politický útvar strán, ich silu, význam a počet... Klerikáli, mladočeši a staročeši nás opúšťajú, žiadam vás, zaujmite sa vy, českí roľníci, za nás, neopúšťajte nás, veď slovenský národ je z veľkej väčšiny ľud roľnícky a vy ste bratia jeho!“¹⁵ Šrobár tedy apeloval na to, že po případném spojení českých zemí a Slovenska přibude agrárikům sto procent nových voličů, protože Slovensko je ryze agrární oblast. Šrobár spolu se Štefánkem a Votrubou si neuvědomili (je otázkou, jestli záměrně), že Slováci ještě nejsou tak občanský vyspělí, aby volili stavovsky, že nejen při volbách převládne měřítko náboženské. Toto stanovisko překvapuje především u Štefánka, který už před rokem 1914 měl Slovensko celkem dobře zmapované a který se významu religiozity na Slovensku a nedostatečně vyvinutému stavovskému citění věnoval v několika svých článcích a studiích.

¹⁴ Podobné schůzky, kde se plánovala příprava učebnic a propagačních brožur o Slovensku a pro Slovensko, byly pořádány i před rokem 1917. Schůzek se účastnili především členové Československé jednoty (Jaroslav Vlček, František Bílý, Jan Kabelík, František Táborský a Emil Šolc). Další debaty probíhaly v literárním semináři J. Vlčka. Hlavní náplní schůzek byly plány, jak dostat slovenské knihy do středoškolských a městských knihoven a časopisy do čítáren.

Otázka Slovenska se poprvé na veřejnosti objevila 17. května 1917, kdy byl vydán projev českých spisovatelů k českým poslancům. Spisovatelé v něm apelovali na poslance jako na mluvčí „českoslovanského národa“ a mluvili o programu našeho národa, „který je založen jeho dějinami a jeho kmenovou jednotností“. Autor projevu, Jaroslav Kvapil, později potvrdil, že pod pojmem českoslovanský myslel československý, protože tento pojem by v té době neprošel.¹⁶ Projev českých spisovatelů měl vliv na formulování některých programů politických stran, které se měly stát základem pro prohlášení Českého svazu.¹⁷ Nakonec zvítězil text, který předložil Švehla 27. května 1917. V prohlášení ze dne 30. května se mluvilo o zájmech říše a dynastie a byl zde vysloven požadavek „sloučení všech větví českoslovanského národa v demokratický stát český, přičemž nelze opominouti ani větve slovenské, žijící v souvislém celku s historickou vlastí českou.“ Text prohlášení byl kombinací historického práva s přirozeným, která umožnila vytyčit požadavek spojení českých zemí se Slovenskem. Lze souhlasit s názorem Jana Galandauera¹⁸, že prohlášení Českého svazu z 30. května 1917 se stalo přelomem v české politice za první světové války. Česká politika poprvé překročila hranice historického státního práva a slovenskou problematikou se začali zabývat čelní představitelé jednotlivých politických stran. Do května 1917 se možným spojením českých zemí a Slovenska čeští politikové téměř nezabývali, i když existovaly různé programy u představitelů českého zahraničního odboje a u českých a slovenských emigrantů. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku se možným spojením se Slovenskem zabýval pouze úzký okruh osobností, spolupracujících s Československou jednotou.

Text prohlášení znali dopředu i slovenští reprezentanti. Byl s ním seznámen Milan Hodža, který byl ve spojení s českými poslanci ve Vídni. Jeho stanovisko ale bylo opatrnější než názory Štefánka a Votruby, s nimiž se dostal do sporu. V Praze (především Votruba) neměli hnát slovenskou otázku na ostří nože nebo jinak to Slováci odnesou perzekucí. Podle Votruby vzbudil Hodža těmito svými názory ve Vídni určité pochybnosti. Také proto si Votruba pozval Švehla k sobě na konzultaci a dal mu přečíst formulaci prohlášení. Ptal se, zda konec prohlášení neuškodí Slovákům. Votruba mu vysvětlil, že perzekuce v době naprosté politické pasivity je vyloučena. Čeští politici se ovšem mají připravit na slovenské protesty.¹⁹

Štefánkovo hodnocení situace se začalo postupně měnit. V červenci 1917 napsal Šrobárovi, že věci československé si vedou dobře, ale ještě není možno se oddávat přílišným nadějím. To i přesto, že Slováci spolu s Čechy se dostali na světové fórum. Podle Štefánka Rakušané spolu se sociální demokracií a katolíky údajně spolupracovali s Černinem na obnově Rakouska a dělali velký nátlak na Český svaz, aby se vzdal politické pasivity. Část české politické reprezentace by do toho podle Štefánka šla, ale bojí se

¹⁵ ŠTEFÁNEK, A.: c. d., s. 48. ŠROBÁR, V.: c. d., s. 53–55.

¹⁶ ROTNÁGL, J.: Češi a Slováci, Praha 1945, s. 207–208.

¹⁷ K jednotlivým návrhům a místu Slovenska v nich a definitivní znění prohlášení: GALANDAUER, J.: Vznik Československé republiky. Programy, projekty, předpoklady. Praha 1988, s. 75–84, 288.

¹⁸ GALANDAUER, J.: Prohlášení Českého svazu z 30. května 1917 – zapomenutá programová revoluce. In: Český časopis historický, roč. 91, 1993, s. 583–594.

¹⁹ VOTRUBOVÁ, Š. – ŠIMKOVIČ, A.: Korešpondencia Františka Votruby, Bratislava 1961, s. 384–385 (Votruba Šrobárovi 10. 7. 1917). Ihned po přednesení prohlášení dostal Štefánek příkaz, že má sledovat reakce v maďarském tisku a především ohlasy na slovenskou část. Výsledky pak Štefánek uveřejnil v Národních listech a v týdeníku *Národ*. (ALU MS Martin, Štefánkova pozůstalost, sign. 42 C 35, Heinz Štefánkovi 31. 5. 1917.)

rozehnávané veřejnosti. „Ponaučení pre nás vyplýva z toho, že napriek záväznému štátoprávnemu osvedčeniu Českého zväzu nemáme ešte bitku vyhranú.“ Dále psal o významu prohlášení: „Ty ani nevieš, akú službu sme vykonalí Čechom našou formulou. Cisár im môže dať všetko, len Slovensko nie, to ani v teórii. Pochívajú Česi sa môžu teraz vyhovárať na Slovákov a jednotnú vôľu národa. Posiaľ tak i činia. Heslo je: „přečkať a nedat se svěst“ do situácie, ktorá by Čechov kompromitovala, v tomto duchu vyznievajú všetky naše porady s Herbenom, Švehlom, Sísom, Stříbrným a pod.“²⁰ Ke konci roku byl Štefánek plný optimismu. Psal, že v Čechách mají Slováci za sebou celý národ, protože Češi vědí, že se nemohou spolehnout na pomoc zvenčí a musí prorazit ve svorném šiku. Dále se zmínil o tom, že české státní právo se už neposuzuje tak přísně, že „by sa nedal nájsť expadiens i s nemeckým územím českého kráľovstva a že sa hlavný dôraz kladie na Slovensko.“²¹ (Zde Štefánek narážel na spekulace, které se objevily v německém i českém tisku, že Češi vyměnili německé území historických zemí za Slovensko. Tyto spekulace byly definitivně vyvráceny Třikrálovou deklarací).

K této výrazné změně názorů přispělo i to, že Štefánek konečně pronikl do oficiálního českého politického a žurnalistického světa. Na počátku června 1917 mu bylo oznámeno, že byl kooptován za člena tiskového odboru Národní strany svobodomyšlné a v dubnu 1918 byl přijat za člena Spolku českých žurnalistů.²² Upevnění postavení se projevovalo i v úkolech, které mu zadávalo vedení Mafie. Na počátku roku 1918 byl pověřen Dr. Štěpánkem, aby odcestoval do Budapešti a tam zjistil, kde se vyrábí munice plněná otravným plynem a jaké je její složení. Rovněž dostal písemný rozkaz z redakce *Národních listů*, aby navštívil hraběte Michala Károlyiho a hraběte Báthyaného a požádal je o rozhovor ohledně politické situace v Maďarsku. Štefánek zjistil, že výbušnina se vyrábí v továrně Manfred-Weiss a za pomoci českých inženýrů získal vzorky, které odvezl přes Vídeň do Prahy.²³

Jedna z mála věcí, se kterou byli Slováci v Praze nespokojeni, byla nízká informovanost o Slovensku. Ale i tento nedostatek se pomalu začínal měnit. V Štefánkove korespondenci se nachází velké množství dokladů o přednáškách a večírcích, které iněly propagovat Slovensko. Byly pořádány na celém území českých zemí a pořádaly je různé organizace. Dalším způsobem propagace Slovenska se staly studie a články v novinách a časopisech. Vycházely různé slovenské přílohy a celá slovenská čísla (jejich význam ale není možné přeceňovat). Charakteristickým se v tomto smyslu stal týdeník *Národ*. V průběhu roku 1917 vyšla dvě slovenská čísla (bylo připravováno i třetí). První slovenské číslo, ze dne 14. června 1917, bylo vesměs napsáno českými, slovakofilsky orientovanými autory. Štefánek, pod pseudonymem Levársky, do tohoto čísla napsal úvodník, ve kterém popisuje vývoj politické situace na Slovensku od počátku století, hlasizmus a postavení žurnalistiky na Slovensku.²⁴ Další číslo ze dne 30. 8. 1917 bylo už plně v rukou Slováků. Ovšem Štefánek si stěžoval na nezámě a na to, že téměř celé číslo musel spolu s Frýdeckým a Votrubou napsat sám.²⁵ Ve člancích se věnují maďarské reakci na

²⁰ SNA Bratislava, Osobný fond – Vavro Šrobár (OF-VŠ), i. č. 120, kart. 14, Štefánek Šrobárovi 11. 7. 1917.

²¹ Tamtéž, Štefánek Šrobárovi 6. 12. 1917.

²² ALU MS Martin, Štefánkova pozůstalost, sign. 42 I 3, Akční výbor národní strany svobodomyšlné Štefánkovi 5. 6. 1918. Tamtéž, sign. 42 L 79, Spolek českých žurnalistů Štefánkovi 17. 4. 1918.

²³ Tamtéž, sign. 42 XIV 176, Novinárske a ..., s. 43.

²⁴ *Národ*, r. 1, 1917, s. 222–223.

²⁵ SNA Bratislava, OF-VŠ, i. č. 120, kart. 14, Štefánek Šrobárovi 11. 7. 1917.

prohlášení Českého svazu, kdy úředníci ministerstva vnitra cestují po Slovensku a snaží se přimět známé Slováky k odsouzení prohlášení a k projevům loajality. Ve člancích dokazují, že Slováci už plně stojí za československou myšlenkou a nenechají se zlomit maďarským nátlakem. Kritizují maďarský imperialismus a maďarizaci, konstatují nemožnost nějaké maďarské vlády zmírnit maďarizaci, protože veřejné mínění by vládu do 24 hodin smetlo. V Rakousku není možné zavést poměry snesitelné pro slovanskou většinu bez vyřešení národnostní otázky v Uhrách. Slovenský lid i ostatní nemaďarské národnosti se už nedají obalamutit a nachytat. „Dost' bolo času s nami poctivo nakladať. Dost' bolo príležitostí krivdy naše odčiniť a bolestné údery a rany liečiť. Dnes odmietame s nimi súčinnosť rozhodne a vedomí si následkov všetkých. Osud československého národa bude riešený ...“²⁶

V těchto člancích dospěli Slováci podstatně dále než čeští politici. Odmítali nejen spolupráci s Budapeští, ale ve své podstatě mluvili o vzniku samostatného státu.

Protože v Praze bylo požadováno více informací o Slovensku, došlo k prohloubení kontaktů se slovenskými středisky, hlavně ve Vídni a v Ružomberku. V roce 1917 vzrostl především význam Vídne a to díky otevření říšského sněmu. Také proto požádal Štefánek v roce 1918, po zastavení Národních listů, o místo ve Vídeňském deníku.²⁷ Ve Vídni se často scházeli přední slovenští představitelé (Anton Štefánek, Milan Hodža, Kornel Stodola, advokát Milan Ivanka, Vavro Šrobár, sociální demokraté Emanuel Lehocký a Ivan Dérer, později i Matúš Dula). V jednáních s představiteli Českého svazu se mluvilo o budoucích hranicích Slovenska či o postavení slovenštiny v Horních Uhrách. Na schůzkách se rovněž projednávalo obnovení Slovenského denníka. Vedení se opět měli ujmout Milan Hodža a Anton Štefánek. Vybavení mělo být získáno z Prahy. Rotační stroj a „linotypwriter“ měla poskytnout redakce Venkova. Peníze měly poskytnout české banky, ale Štefánek rovněž požadoval, aby se co nejvíce peněz nasbíralo na Slovensku kvůli možnému krytí účtů a vedení knih respektive bankovních účtů před nepřítelem. Štefánek byl na rozdíl od Hodži přesvědčený, že na konci roku 1917 ještě nenastala vhodná doba pro jeho obnovení (mluvil o polovině roku 1918). Argumentoval německými vojenskými úspěchy, které ovšem byly propagandou zveličené. Slovenský denník se nakonec do konce války obnovit nepodařilo. Proto se Hodža alespoň snažil složit kauci na Slovenský týždenník, aby Slováci drželi v ruce nějaký politický orgán²⁸ (dne 10. června 1918 si Stodola poznamenal, že Tatra banka složila kauci 10.000 K. a Slovenský týždenník se stal politickým orgánem).

Na podzim roku 1917 došlo k radikalizaci české politiky. Prohlášení z 30. května 1917 přestávalo být aktuální. Proto na generálním sněmu říšských a českých poslanců, který svolal Český svaz na 6. ledna 1918, bylo zformulováno nové stanovisko, tzv. Tříkrálová deklarace, jejímž autorem byl Alois Rašín. Chybí v ní zmínka o zájmu říše a dynastie. Požadavek vlastního svrchovaného, plnoprávného a demokratického státu znamenal rozluky Rakouska-Uherska.²⁹ Deklarace se také přihlásila ke Slovensku a ke spojení Čechů a Slováků v jeden stát. V podobném duchu se pak nesla většina oficiálních i

²⁶ Národ, r. 1, 1917, s. 413–415.

²⁷ ALU MS Martin, Štefánkova pozůstalost, sign. 42 N 16, Vídeňská matice Štefánkovi l. 10. 1918.

²⁸ STODOLA, K.: c. d., s. 160–162, 169. SNA Bratislava, OF-VŠ, i. č. 120, kart. 14, Štefánek Šrobárovi 6. 12. 1917.

²⁹ ROTNÁGL, J.: c. d., s. 210–211.

neoficiálních vystoupení až do vzniku samostatné republiky (k nejvýznamnějším patřily Národní přísaha 13. dubna a oslavy založení Národního divadla, jichž se zúčastnili i Slováci, v čele s Pavlem Országhem Hviezdoslavem).

Reakce Antona Štefánka, ale nejen jeho, na tento vývoj událostí byla nadšená. V Praze podle něj panovala zimniční činnost v zájmu slovenské politiky, umění a vědy: „... naše heslo může být jen Československý štát, nech sa robí čokoľvek, ponevač jedine v bratoch Čechoch budeme mať oduševnených a verných spojencov a podporovateľov. Na iného sa spoľahnúť nemôžeme. Že keby nás niektorá strana česká, alebo politika česká i sklamlala, národ český nás neskľame nikdy.“³⁰

Na počátku roku 1918 se postupně začalo měnit i politické smýšlení na Slovensku. Stále více silily hlasy, které nesouhlasily s pasivitou SNS. Narůstající tlak jednotlivých politických směrů a vývoj politické situace v Uhrách (především vládní návrh volební reformy) byly hlavní příčinou toho, že vedení SNS se rozhodlo aktivně vystoupit. Mělo být svoláno valné shromáždění, které se ale neuskutečnilo. Proto se prvním výraznějším politickým projevem na Slovensku stalo prvomájové shromáždění v Liptovském Sv. Mikuláši, kde byla pronesena rezoluce, jejímž hlavním tvůrcem byl V. Šrobár (spolu s redaktory Karlem Huškem a Jánem Burjanem). Vedle jiných požadavků rezoluce obsahovala požadavek uznání práva na sebeurčení pro všechny národy a tedy i pro uherskou větš československého národa. Rezoluce se tak stala důkazem, že část slovenské politické reprezentace souhlasí s politikou vedenou v českých zemích a vedenou československým zahraničním odbojem.³¹ Potvrzením vývoje směřujícího k vytvoření československého státu se stala důvěrná porada SNS v Martině dne 24. května 1918. Závěrečné prohlášení se přihlásilo k vytvoření společného státu, skládajícího se ze Slovenska, Čech, Moravy a Slezska a stalo se tak v podstatě potvrzením převahy československé myšlenky ve slovenské politice.³²

Pro Štefánka začala horečná činnost, která se stupňovala a vyvrcholila v říjnu 1918. Agitoval, prosil, rozkazoval, nadával. Chtěl zvýšit informovanost na Slovensku o tom, co se děje v českých zemích a v zahraničí. Proto se snažil, aby bylo na Slovensko posíláno co nejvíce českých knih a novin, protože největším nepřítelem podle Štefánka byla nevědomost o tom, co se děje v cizině.³³ S Hodžou se shodli na tom, že je zapotřebí rozjet na Slovensku kulturní akci. Měly se začít vydávat drobné brožurky pro lid. Ujmout se tohoto podniku měl Knihnakladatelský spolok v Budapešti pod vedením L. Medveckého. Stále se jednalo o posílení publicistiky, hlavně politické, na Slovensku. A Štefánek především žádal o informace. Měly se vypracovat vědecké práce, které se týkaly geografie, kartografie, hospodářského a politicko-administrativního popisu Slovenska. Materiál měl být připraven pro mírovou konferenci. Rovněž se mělo pokračovat ve sbírání infor-

³⁰ STODOLA, K.: c. d., s. 169, 174.

³¹ Štefánek později napsal, že rezoluci ještě téhož dne (tj. 1. 5. 1918) zanesla Oľga Houdková do Těšína a odeslala ji Štefánkovi do Prahy. 3. 5. už byla k dispozici českým novinám. K rezoluci byl přiložen Šrobárovův dopis, ve kterém vyjádřil své pocity: „Posielame Vám do Národných listov a do Vonkova úplné súhlasné znenie o ľudovom shromáždení v L. Sv. Mikuláši na 1. mája. Vec sa výtečne podarila a myslím, že už toľko nebudete frľať na nás. Za dnešných okolností viac robiť nelze.“ (ALU MS Martin, Štefánkova pozůstalost, sign. 42 Z 10, Šrobár Štefánkovi b. d. ŠTEFÁNEK, A.: c. d., s. 51–52.)

³² K vývoji situace na Slovensku v první polovině roku 1918 bližší: HRONSKÝ, M.: Slovensko pri zrode Československa, Bratislava 1988, s. 205–260. ROTNÁGL, J.: c. d., s. 221–224.

³³ Tato akce byla znemožněna nařízením, podle kterého byla českému tisku odhata poštovní přeprava do Uher. Proto se začalo uvažovat o zaslání letáků na Slovensko. (Národ, r. 2, 1918, s. 183.)

mací o útisku Slováků a o politickém dění na Slovensku. Velkou pozornost věnoval školské otázce. Do Prahy se mělo posílat co nejvíce nadaných slovenských studentů. Jejich hmotnou podporu měla zajistit Československá jednota, prezident Hlávkových kolejí byl ochotný vzít si na starost 5 až 6 studentů, prostředky se rovněž měly získat od soukromých osob.³⁴

Slováci nebyli členy žádného českého politického orgánu. Situace se nezměnila ani po ustanovení Národního výboru československého dne 13. července 1918. Bylo to dáno tím, že každá slovenská účast v takové instituci znamenala perzekuci. Aby Národní výbor nezůstal bez zastoupení Slováků, bylo do něj povoláno několik slovakofilů, kteří měli Slováky zastupovat. Na počátku srpna došlo k jednání Josefa Rotnáglá se Slováky v Prešpurku a Ružomberku a na jejich základě byli do tzv. Slovenského komitétu Národního výboru jmenováni František Modráček, Ing. Záruba-Pfeffermann, Rudolf Pilát, Alois Kolísek a Josef Rotnágl, který zastupoval Štefánka.³⁵

Na Slovensku po martinské poradě SNS 24. května 1918 opět došlo k poklesu politické aktivity, ale situace se již nemohla vrátit před květen 1918. Už na konci května 1918 se znovuobjevila myšlenka zřízení Slovenské národní rady (SNR) jako nejvyššího slovenského politického fóra. Předpokládalo se, že záležitosti související se vznikem SNR budou projednány na shromáždění Slovenské muzeální společnosti a Živeny 27. srpna 1918 nebo na oslavách sedmdesátých narozenin Hviezdoslava. Obě akce byly zakázány. Přesto se 31. srpna 1918 objevil v Národních novinách článek, který vyzýval k urychlení příprav na vytvoření SNR. S jejím vytvořením souhlasily všechny politické směry na Slovensku. Proto se v Budapešti 12. září 1918 uskutečnila schůzka sedmi předních funkcionářů Slovenské národní strany, na níž se jednalo o vzniku SNR. O výsledcích této schůzky informoval Matúš Dula všechny významné politiky dopisem ze dne 23. září 1918. Aktivita Slovenské národní strany a především Matúše Duly se plně rozvinula až v říjnu 1918, v souvislosti s voláním české politiky o bližší kontakty se slovenským vedením a s rostoucí snahou Maďarů získat Slováky k prouherskému prohlášení. Vyvrcholením této horečnaté činnosti se pak stalo deklarační shromáždění v Martině 30. října 1918.³⁶

Poslední týdný před vznikem republiky žil Štefánek překotnou činností a očekáváním. Neustále cestoval z Prahy do Vídně, jednal s českými poslanci na říšské radě, s členy Národního výboru a se skupinou vídeňských Slováků o současném vývoji a o opatřeních, jež bude nutné provést po vzniku republiky. O všech těchto jednáních informoval své přátele na Slovensku, především Pavla Blaha. Protože v této době už měli v Praze informace o jednáních Duly, Stodoly a dalších s hrabětem Michalem Károlyim, dostal Dula při své návštěvě Prahy instrukce, aby se Slováci k ničemu nezavazovali, nic neslibovali a všechny své kroky projednávali s Národním výborem v Praze a se Slovenským komitétem. V případě, že by se slovenští politici dostali do nebezpečí (především hrozba zatčení), měli se skrýt na Moravě, resp. měli přijet do Prahy, kde už byli připraveni na jejich příchod. Podle Štefánka měli tito politici v Praze vytvořit výkonný výbor

³⁴ STODOLA, K.: c. d., s. 172. ALU MS Martin, Štefánková pozůstalost, sign. 42 K 11, Štefánek Dulovi 18. 9. 1918. SNA Bratislava, OF-FH, i. č. 129, kart. 4, Štefánek Houdkovi 24. 1. 1918.

³⁵ ROTNÁGL, J.: c. d., s. 224–226. O podobné radě, která by zastupovala Slováky, se jednalo už od konce roku 1917.

³⁶ Blíže k vývoji před 30. 10. 1918: HRONSKÝ, M.: c. d., s. 261–280.

Slovenské národní strany, který měl vést politický a žurnalistický boj proti maďarské vládě a boj na ochranu Slováků.³⁷ V Praze a ve Vídni se rovněž jednalo o budoucích poměrech na Slovensku. Všichni si byli vědomi významu církevní otázky a důležitosti obsazení státních úřadů. Tato místa měli obsadit spolehliví lidé. Nižší místa měli obsadit Slováci a pokud by to bylo zapotřebí, měli být doplněni Čechy, což se při budování republiky nedodrželo, protože na Slovensku byl nedostatek „věrných“ Slováků a při obsazování jednotlivých míst převládly politické zájmy. O všech těchto důležitých otázkách se rozhodovalo shora, protože většina politiků byla přesvědčena o tom, že kvůli nepříznivým poměrům na Slovensku není možné uspořádat referendum o těchto důležitých otázkách.³⁸

Poslední Štefánkova cesta do Vídně před vznikem Československa se uskutečnila 21. října 1918. Zde se setkal s některými českými poslanci a se členy delegace, která odjížděla na jednání se zástupci emigrantů do Ženevy. Další den (22. října 1918) se ve Vídni konala porada, jíž se vedle Štefánka zúčastnili Hodža, Stodola, Lehocký, Tvarožek a další. Projednávalo se (především kritizovalo) Jurigovo vystoupení v uherském parlamentu 19. října 1918. Dále byl založen tzv. akční výbor, který měl rozhodovat v záležitostech, které vyžadovaly okamžité a rychlé řešení. Vznikl především proto, že Národní rada byla nehybné těleso, a proto bylo zapotřebí vytvořit pohyblivý výbor, který by byl exekutivním orgánem Národní rady. Jeho členy se stali Matúš Dula, Pavel Blaho, Anton Štefánek, Kornel Stodola a Emanuel Lehocký. Aktivita výboru se do převratu nestačila plně rozvinout. Z Vídně odjel Štefánek k sestře do Brna a 25. října 1918 byl zpět v Praze.³⁹

Vyvrcholením Štefánkovy předválečné a válečné činnosti se stal 28. a 30. říjen 1918. Přestože nepatřil k užší slovenské politické špičce, svou novinářskou činností, drobnou prací a obrovským zaujetím pro československou otázku vykonal velkou práci. A to i přes idealismus a často nekritické zaujetí československou otázkou. Převratem pro Štefánka činnost neskončila. Přímou naopak. Jako člen tzv. prozatímní slovenské vlády a později jako jeden z referentů Ministerstva s plnou mocí pro správu Slovenska se začal plně věnovat školství, které pro něj bylo před rokem 1914 jedním z hlavních témat a plně se zapojil do budování první Československé republiky.

Anton Štefánek's Prague Years

Marek Junek

At the beginning of 1915, Štefánek became the editor of Národní listy in Prague. He maintained contacts with both Czech politicians and Slovak centers. He, together with Vavro Šrobár, promoted the inclusion of Slovakia within the Czech political program. Information about

³⁷ JANŠÁK, Š.: c. d., s. 449, 453.

³⁸ Tamtéž, s. 450.

³⁹ JANŠÁK, Š.: c. d., s. 451–453. SNA Bratislava, OF-AŠ, i. č. 649, kart. 11, Denník 1909–1918, s. 99.

Slovakia in the Czech lands began to markedly increase following 1917. At the same time, close cooperation between Slovak centers and the Czech resistance was also taking place.

K ÚLOHE FRANCÚZSKEJ VOJENSKEJ MISIE V BOJOCH NA SLOVENSKU A PRI UTVÁRANÍ JEHO HRANÍC V ROKU 1919

Marián Hronský

Francúzska vojenská misia bola vyslaná do Československa na základe zmluvy z 20. januára 1919, ktorá bola 26. januára 1919 doplnená ďalšou medzivládnu dohodou. Obe zmluvy podpísali za česko-slovenskú stranu minister zahraničia Eduard Beneš (v zastúpení ministra vojny gen. M. R. Štefánika) a za francúzsku predseda vlády a minister vojny v jednej osobe Georges Clemenceau. Zatiaľ čo zmluva z 20. januára 1919 legalizovala vyslanie francúzskej vojenskej misie a stanovila podmienky služby v misii, medzivládna dohoda z 26. januára 1919 určovala kompetencie misie a špecifikovala jej úlohy.¹

Prvá časť francúzskej vojenskej misie prišla do Prahy 13. februára 1919 na čele s generálom Maurice C. J. Pellé, ktorý s veľkými diplomatickými a organizačnými schopnosťami patril ku skupine najznámejších francúzskych generálov – víťazov „Veľkej vojny“.² Podľa januárovej zmluvy celkový predpísaný stav misie bol 39 dôstojníkov a 38 osôb pomocného personálu. No v priebehu marca 1919 počet členov misie už prekročil dohovorenú hranicu na 47 dôstojníkov a 60 osôb prideleného mužstva a v súvislosti s vojnovým konfliktom s Maďarskou republikou rád (ďalej MRR) i následným odchodom talianskych dôstojníkov z ČSR v letných mesiacoch roku 1919 bol už viacnásobne prekročený.³

¹ Francouzská vojenská mise v Československu 1919–1939. Edice dokument. Serie I: 1919–1925. Svazek I: Smlouvy, dohody, statuty. Praha 1999. Dok. 2–3, s. 14–22. Problematiku týchto dokumentov zasvätené a podrobne rozoberá BRACH, R.: Příjezd francouzské vojenské mise do Prahy v únoru 1919. In: Historie a vojenství, 1997, č. 2, s. 26–36.

² Edvard Beneš v liste Ministerstvu národnej obrany do Prahy 25. 1. 1919 predstavoval gen. Pellého ako bývalého šéfa Generálneho štábu maršala Joffra: „Výběr nemohl býti pro nás šťastnějším, neboť generál Pellé jest člověk velice taktičtí, mající zde veliký vliv a zkušený odborník.“ (Vojenský historický archiv [ďalej VHA], Praha, MNO-Presidium, 1919, kr. 5, č. 13). Tento portrét doplňovala aj charakteristika osobnosti gen. Pellého (Tamže, kr. 6, č. 81). Pozri tiež FIDLER, J.: První náčelník Hlavního štábu československé branné moci, générál de division Maurice-César-Joseph Pellé. In: Historie a vojenství, 1999, č. 1, s. 178–189.

³ K 1. októbru 1919 početný stav francúzskej vojenskej misie činil 147 dôstojníkov a generálov a 202 poddôstojníkov a mužstva – pozri BŘACHOVÁ, V.: Francouzská vojenská mise v Československu. In: Historie a vojenství, 1967, č. 6, s. 904, pozn. 95. Podľa iných údajov k 1. 1. 1920 francúzska vojenská misia mala vo svojich radoch 135 dôstojníkov – pozri MARÉS, A.: Francouzsko-československé vztahy v oblasti vojenství 1918–1924 z pohledu Příže. In: Československý časopis historický, roč. 97/1999, č. 1, s. 57. Pozri tiež FERENČUHOVÁ, B.: Talianska a francúzska vojenská misia na Slovensku a československo-maďarský konflikt v rokoch 1918–1919. In: Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918–1920. Zborník referátov z konferencie v Michalovciach 14.–15. 6. 1994 (zostavil Ladislav Deák). Martin 1995, s. 143.

Týmto sa výraznejšie posilnilo aj veliteľské postavenie francúzskej misie v česko-slovenskom (ďalej čs.) vojsku. Pôvodne totiž, v duchu zmluvy z 20. 1. 1919, činnosť misie mala byť poradná a prišla do ČSR s úlohou uplatniť francúzsky vplyv na spôsob organizácie čs. armády, metódy výcviku a prípravu dôstojníckeho zboru. Tiež v roku 1919 málo kto tušil, že jej pôsobenie v ČSR bude tak dlhé.⁴ No na druhej strane už vymenovanie generála Pellého 17. februára 1919 za náčelníka hlavného štábu čs. brannej moci, aj keď tento ešte neexistoval, bolo vlastne základom veliteľského postavenia francúzskej misie v čs. vojsku. Pritom prednostnú orientáciu branných síl nového štátu na Francúzsko potvrdzovala nielen prítomnosť francúzskej vojenskej misie v ČSR, ale aj skutočnosť, že 18. februára 1919 boli ďalšou zmluvou ozbrojené sily čs. štátu oficiálne podriadené maršalovi F. Fochovi ako hlavnému veliteľovi spojeneckých vojsk. Význam tejto zmluvy pre ČSR bol predovšetkým politický a morálny, nakoľko oficiálne potvrdzovala Česko-Slovensko ako štát spojenecký a čs. armádu formálne uznávala za armádu spojeneckú, čo iste malo svoju váhu a pozdvihovalo aj prestíž armády. No v súvislosti s tajnou zmluvou o kompetenciách francúzskej vojenskej misie z 26. januára 1919 dávala táto dohoda jej náčelníkovi gen. M. Pellému – ako zástupcovi hlavného veliteľa maršala F. Focha v ČSR – veľmi silné postavenie.⁵

Lenže francúzska vojenská misia v ČSR skoro nadobudla taký význam, že zd'aleka prerástla aj svoj pôvodný iba vojenský rámec. Podobne ako bol generál Pellé ihneď vtiahnutý do riešenia tešinského problému, vzápätí bol vtiahnutý aj do zložitej problematiky utvárania hraníc Slovenska, obsadzovania Podkarpatskej Rusi i vojenského konfliktu ČSR s MRR koncom prvej polovice roku 1919. To všetko podmieňovalo, aby využil svoje nielen vojensko-organizačné, ale aj diplomatické schopnosti a možnosti. Nakoľko na jednej strane mal presadzovať politickú vôľu Francúzska, ale na druhej strane mal tiež preukázať lojalitu voči česko-slovenskému štátu, do ktorého služieb práve vstúpil, jeho pozícia nebola ľahká a rozhodne musel pečlivo zvažovať svoje postoje a kroky. No a práve otázka Slovenska zohrávala v nich zväčša dôležitú úlohu, pričom zrovna na Slovensku sa nachádzala aj talianska vojenská misia.⁶

Vymanenie Slovenska z mocenských sfér bývalého Uhorska malo odlišný priebeh ako vymanenie Česka z Predlitavska. Slovensko sa na konci svetovej vojny stalo búrlivou arénou živelných revolt, bojiskom i predmetom diplomatických rokovaní.⁷ Jeho konkrétne začleňovanie do nového štátu – ČSR – sa začalo cestou vojenského obsadzovania územia Slovenska málopočetnými jednotkami domáceho čs. vojska, nakoľko ani nová maďarská Karolyiho vláda sa ho nehodlala dobrovoľne vzdať a trvala na integrite bývalého Uhorska.⁸ V dôsledku toho, ako aj istých chýb a nejasností v súvislosti

s belehradským prímierom z 13. novembra 1918 (ktoré v 17. bode obsahovalo formuláciu, že „Dohoda nezamieša sa do vnútornej administratívy Uhorska“), zasiahla v polovici novembra maďarská vláda na Slovensku ozbrojenou silou, vytlačila na okraj západnej časti jeho územia málopočetné jednotky domáceho čs. vojska a voči slovenskému obyvateľstvu podnikala krvavé represálie.⁹

V tejto ťažkej situácii prichádzali aj z pražskej vlády Eduardovi Benešovi do Paríža zúfale výzvy o urýchlenu vojenskú i diplomatickú pomoc. Napriek tomu, že francúzsky minister zahraničných vecí Stephen Pichon podporoval Benešove žiadosti, Georges Clemenceau rozhodne odmietol poslať francúzske jednotky na Slovensko. Pomohol však rodiacej sa ČSR diplomatickou cestou, keď v tajnom rozkaze hlavnému veliteľovi východných spojeneckých vojsk v Soluni prikázal: „Zdôrazňujem, že Česko-slovenskú republiku mocnosti uznali za spojenecký štát, a tak sa k nej treba aj správať... Musíte teda žiadať od grófa Károlyiho, aby stiahol oddiely, ktoré poslal do slovenských krajín.“¹⁰ Z toho vychádzala aj tzv. Fochova nóta, ktorú 3. decembra 1918 predložil šéf vojenskej dohodovej misie v Budapešti pplk. Vix maďarskej vláde.¹¹

O priamu vojenskú pomoc sa však Česko-Slovensko muselo v tejto kritickej chvíli uchádzať inde. Ako sa v posolstve z Paríža do Prahy 27. novembra 1918 sťažoval E. Beneš: „Zde mění plány den co den. Slíbili nejdříve divisi naši a francouzskou, pak slíbili, že pošlou divisi z Uher k nám, nyní zase říkají... abychom své území svým vojskem ochránili. Krátce... provedeme tudíž věc následující. Během nejkratší doby začnou přijíždět naše oddíly vojenské, nejdříve ty z Itálie, pak také ty zdejší. Generál Piccione si jistě pospíší, aby to šlo co nejrychleji...“¹² V tom mal Beneš pravdu, lebo novomenovaný veliteľ čs. légie v Taliansku generál Luigi Piccione mal svoje ambície aj vzhľadom k čs. ozbrojeným silám ako celku a talianska vláda chcela pomocou svojej vojenskej misie využiť reálnu možnosť na preniknutie do nového stredoeurópskeho štátu. Tým skôr, že jedine cez územie Talianska bol možný aj tranzit čs. légii z Francúzska i Ruska.

Československo-talianske rokovania o vyslaní vojenskej misie na čele čs. legiónárskeho zboru z Talianska boli síce náročné, ale v decembri 1918 ich v Ríme ukončil Z. Fierlinger a medzivládnu dohodu podpísal E. Beneš v zastúpení čs. ministra vojny gen. M. R. Štefánika a taliansky minister vojny gen. E. Caviglia.¹³ Pri rokovaníach musel Fierlinger v mnohom ustúpiť, pričom talianska strana si vyhradzovala, že vyslaní talianski dôstojníci nebudú závislí na dôstojníkoch druhej armády a napokon dohodu parafovali v znení, že taliansky personál bude podliehať výlučne čs. vláde.¹⁴

Na druhej strane Taliani nešetřili materiálnou pomocou: potravinami, poskytnutím vagónov i lokomotív, nových nákladných áut, koní, ba sľúbili aj zbrane ukoristené od Rakúska. Zo spôsobu akým vybavili čs. zbor talianskych légii možno konštatovať, že išlo o dosť veľkorysú a účinnú pomoc spriatelenej krajine. Pritom už 7. decembra 1918

⁴ BRACH, R.: První kroky francouzské vojenské mise v Československu (únor–květen 1919). In: Historie a vojenství, 1997, č. 4, s. 9–10.

⁵ Podrobnejšie pozri BRACH, R.: Příjezd francouzské ..., c. d., s. 35–36.

⁶ Takto sa skupina talianskych dôstojníkov slúžiacich v čs. armáde bežne označovala i keď k tomu z právneho hľadiska chýbal zmluvný podklad. Podrobnejšie pozri KLÍPA, B.: Italská vojenská mise v Československu. In: Historie a vojenství, XLIV/1995, č. 3, s. 35.

⁷ Podrobnejšie pozri MEDVEČKÝ, K. A.: Slovenský prevrat. I–IV. zv. Trnava 1930–31; HRONSKÝ, M.: Slovensko na rázcsti. Slovenské národné rady a gardy v roku 1918. Košice 1976.

⁸ Podrobnejšie pozri HRONSKÝ, M.: K otázke účasti slovenských dobrovoľníkov na obsadzovaní Slovenska československým vojskom (november 1918–marec 1919). In: Historický časopis, 20/1972, č. 4, s. 541–583; HRONSKÝ, M.: Priebeh vojenského obsadzovania Slovenska československým vojskom od novembra 1918 do januára 1919. In: Historický časopis, 32/1984, č. 5, s. 734–757.

⁹ Podrobnejšie pozri HRONSKÝ, M.: Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920. Bratislava 1998, s. 97–112.

¹⁰ FERENCÚHOVÁ, B.: Talianska a francúzska vojenská misia..., c. d., s. 135.

¹¹ HRONSKÝ, M.: Boj o Slovensko a Trianon... c. d., s. 123.

¹² BENEŠ, E.: Světová válka a naše revoluce. III. zv. Dokumenty. Praha 1928, s. 518.

¹³ KLÍPA, B.: c. d., s. 33–35. Tento autor objavil tiež originál tejto dohody v Archive ministerstva zahraničních věcí ČR, Praha, Smlouvy, kr. 12, dok. č. 1325.

¹⁴ Tamže, s. 34. Porovnaj tiež BRACH, R.: První kroky francouzské... c. d., s. 27. Pritom BRACHOVÁ, V.: c. d., s. 888 uvádza: „... do smlouvy byl dán bod, že gen. Piccione podléhá přímo čs. ministru národní obrany.“

Ústredné železničné veliteľstvo v Prahe oznamovalo, že zhruba od polovice mesiaca bude z Talianska prichádzať 5 vlakov denne, aby postupne prepravili 25 000 dobre vyzbrojených a vybavených mužov talianskej légie, ktorí budú dirigovaní smerom na Slovensko.¹⁵

Zdá sa, že váhanie Francúzska vojensky sa angažovať na Slovensku a neobyčajná ústretovosť a pohotovosť talianskej vlády zaskočili aj samotného E. Beneša, ktorý sa usiloval najmä o vyslanie francúzskej vojenskej misie do ČSR. Isté je, že začiatkom novembra 1918 sa čs. diplomacia pod jeho vedením jednoznačne rozhodla pre profrancúzsku orientáciu čs. štátu a jeho armády a s Talianskom sa rokovalo iba akosi z nevyhnutnosti. Už 9. novembra 1918 sa Beneš obrátil písomne na vládu v Prahe o súhlas rokovať s Francúzskom o vyslaní „vojensko-politickej misie francúzskej“ do Čiech a 15. novembra mu vláda odpovedala kladne. No až 17. 12. 1918, po dosiahnutí dohody medzi Piccionom a Firlingerom, požiadal Beneš oficiálne francúzsku vládu o vyslanie tejto misie, čo napokon viedlo k už spomínaným čs.-francúzskym zmluvám z januára 1919. Zároveň príchod francúzskej vojenskej misie do Prahy a vymenovanie gen. Pellého 17. 2. 1919 za náčelníka hlavného štábu čs. armády založilo známy spor Pellé – Piccione, ktorý mal svoje vnútropolitické i zahraničnopolitické pozadie, domáce i zahraničné dejiská a dohry. Pritom práve prvý polrok 1919 bol zvlášť poznačený týmto sporom. Nie je však úlohou nášho príspevku analyzovať tento zložitý konflikt, v ktorého pozadí bol boj o mocenský vplyv v ČSR, pričom navonok sa javil ako kompetenčný spor o hlavné velenie na Slovensku medzi Pellém a Piccionem. Oficiálne ho otvoril pamätný rozkaz 9000/op. ministra národnej obrany Václava Kľofáča z 20. 3. 1919, ktorý delil Slovensko na dva vojenské obvody. Západný obvod zostával v podriadenosti generála Piccioneho a východný sa prideloval francúzskemu generálovi Edmundovi Ch. A. Hennoquovi.¹⁶

Z hľadiska obsahového zamerania tohto príspevku však rozhodne treba konštatovať, že kritická situácia na Slovensku v druhej polovici novembra 1918 a nutnosť odvolania maďarského vojska z jeho územia, naliehavo nastolili aj otázku vymedzenia teritória Slovenska. Totiž Slovensku v jeho histórii chýbalo jednotnejšie etnické, geografické alebo administratívne vymedzenie v rámci bývalého Uhorska. Severnú hranicu s Poľskom sice v hlavných črtách stelesňovala historická uhorsko-haličská hranica tiahnuca sa pohorím Tatier a Karpát, ale najproblémovnejšie sa stalo vymedzenie južnej hranice Slovenska s Maďarskom.

Až do rozhodnutia mierovej konferencie ju nahradzovali demarkačné čiary. Pritom prvá z nich sa v podstate zrodila už v diplomatickom úsilí E. Beneša v Paríži medzi 20.–26. novembrom, keď sa mu podarilo získať nesúhlas francúzskej vlády s Károlyiho výkladom belehradského prír. i s maďarským vojenským postupom na

¹⁵ VHA Trnava, VVVS 1918–1919, príř. č. neg. 30, spis č. j. 1276/2. Pozri tiež KLÍPA, B.: c. d., s. 35–36. FERENCÚHOVÁ, B.: c. d., s. 135. HRONSKÝ, M.: Hlavné politicko-diplomatické a vojenské dispozície pri utváraní hraníc Slovenska v rokoch 1918–1919 (Prvá časť). In: Vojenská história. Roč. 2, 1998, č. 3, s. 36.

¹⁶ K sporu Pellé – Piccione sa základné dokumenty nachádzajú hlavne vo VHA Praha, Francouzská vojenská mise (ďalej FVM), kartón 5, A-Manipul. spisy, odd. III, zv. 9, č. 1–12, 20, 28. Tiež VHA Praha, ZS-Velitelství, italská mise 1918–19, kartón 24. Pozri tiež BRACH, R.: První kroky francouzské... c. d., s. 26–31. KLÍPA, B.: c. d., s. 52–78. BŘACHOVÁ, V.: c. d., s. 896–902. HOLOTÍK, L.: Úloha talianskej a francúzskej vojenskej misie na Slovensku r. 1919. In: Historický časopis, roč. 2/1954, č. 1, s. 46–50.

Slovensku a načrtoť vtedy aj líniu, za ktorú by sa mali stiahnuť maďarské vojská.¹⁷ Jej vytýčenie však bolo poznačené istou náhlivosťou, pretože sa v nej nebral zreteľ na komunikačné a strategické požiadavky terénu. To sa neskôr stalo na čs. strane predmetom nespokojnosti a kritiky. Zvlášť zo strany vojakov, nakoľko z tejto línie vychádzala (vlastne sa s ňou zhodovala) aj prvá dočasná hranica Slovenska s Maďarskom – tzv. Pichonova demarkačná čiara – ktorá sa stala oficiálne známa až o mesiac neskôr. O priaznivých výsledkoch svojho úsilia v Paríži Beneš s istým zadost'učinením Prahu dôvernou cestou informoval, konkretizoval túto líniu a radil čo najrýchlejšie ju obsadiť čs. zborom z Talianska, už v svojich listoch Karlovi Kramárovi z 27. a 28. novembra 1918.¹⁸ Práve z týchto Benešových dispozícií potom vychádzali aj nariadenia pražského Ministerstva národnej obrany (MNO) zo 7. decembra a hlavne obsiahle „Direktivy po obsazení Slovenska“ z 9. decembra 1918, kde sa už priamo vyhradzovalo čs. légiám z Talianska Benešom načrtnutú líniu obsadiť.¹⁹

Táto línia skutočne nebola výsledkom dohodového diktátu, ale úporného Benešovho úsilia v Paríži, naliehania pražskej vlády a odhodlania veľkej časti slovenského obyvateľstva nevrátiť sa do Uhorska. Francúzska vláda však prikrčila k notifikovaniu tejto línie až po upresnení, čo si o dočasnej čs.-maďarskej hranici myslia ostatné dohodové veľmoci.²⁰ Až 19. 12. 1918 ju oznámila svojim diplomatickým zástupcom a 21. decembra 1918 oficiálne notifikovala, pričom maďarskej vláde túto jej nótu tlmočil v Budapešti pplk. Vyx 24. decembra 1918. Hovorilo sa v nej, že až do rozhodnutia mierovej konferencie hranica Slovenska sa má stanoviť nasledovne: „Dunaj od súčasnej západnej hranice Maďarska až po Ipľ, tok Ipľa až po Rimavskú Sobotu, potom rovná čiara od západu na východ až po rieku Uh, tok Uhu až po hranice s Haličou.“²¹ Potom túto provizórnu hranicu, tzv. Pichonovu demarkačnú čiaru, obsadil bez väčších problémov v prvých dvadsiatich dňoch januára 1919 čs. legionársky zbor z Talianska na čele s generálom L. Piccionem, ktorý sa stal aj hlavným veliteľom čs. vojska na Slovensku. Treba však dodať, že ešte do konca roku 1918 vnútrozemie Slovenska obsadili jednotky domáceho čs. vojska pod velením plukovníka Františka Schöbla.²²

Táto južná hranica však bola nielen dočasná, ale aj nepokojná. Pribežne tu dochádzalo k rôznym incidentom, prepadom, prestrelkám atď. No ako sme už naznačili, aj pre iné príčiny bola táto demarkačná čiara pre česko-slovenskú stranu nevyhovujúca. Okrem komunikačných a hospodárskych dôvodov nespokojnosť prejavovali zvlášť vojaci poukazujúc na vojenskostrategické faktory. Osobitne sa zdôrazňoval strategický význam Bukových hôr, Novohradských vrchov a Matry ako výhodných hraníc pri budovaní nového štátu. Preto sa čs. delegácia na mierovej konferencii v Paríži domáhala spolu

¹⁷ V dobových prameňoch čs. proveniencie (najmä vojenského charakteru) sa táto Benešova línia označuje aj ako demarkačná línia z 25. 11. 1918.

¹⁸ BENEŠ, E.: c. d., s. 517–524.

¹⁹ VHA Praha, VS-Schbl 1918, kr. 1, Pozri tiež HRONSKÝ, M.: Hlavné politicko-diplomatické a vojenské... c. d., s. 36–37.

²⁰ FERENCÚHOVÁ, B.: Veľkomocenský diktát alebo vedecký problém? Rokovania o hraniciach Československa v prvej fáze mierovej konferencie v Paríži roku 1919. In: ŠVORC, P. – HARBULOVA, L. (ed.): Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848–1918. Prešov – Bratislava – Wien 1999, s. 241.

²¹ Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), fond V. Šrobár – pozostalosť, kr. 4, č. 34/21/4 – kópia francúzskeho textu nóty.

²² Podrobnejšie pozri HRONSKÝ, M.: Hlavné politicko-diplomatické a vojenské... c. d., s. 39–45.

s Rumunmi, ktorým tiež nevyhovovala demarkačná čiara určená v Belehrade, novej demarkácie. Česko-slovenské požiadavky ústne prezentoval 5. februára 1919 na zasadnutí Rady desiatich E. Beneš, pričom v písomných požiadavkách, ktoré dostal sekretariát mierovej konferencie v 11 memorandách sa konkrétne Slovenska týkalo memorandum č. 5 a čiastočne memorandum č. 2.²³ Išlo v nich o vymedzenie teritória Slovenska, jeho konečných hraníc, kde sa premietlo viac variantov požiadaviek československej strany, vrátane maximalistického variantu. Ten sa, s výnimkou skromnejšej požiadavky južnej hranice na Dunaji, premietol aj do tzv. druhej demarkačnej čiary.

Nie je doteraz dostatočne objasnené celé diplomatické pozadie toho, ako došlo k určeniu druhej demarkačnej čiary medzi Slovenskom a Maďarskom. Rozhodne však k tomu nemohlo dôjsť bez vedomia maršala Focha a francúzskej vojenskej misie, ktorá už od 13. februára 1919 bola v ČSR. Podľa najnovšej štúdie B. Ferenčuhovej Česko-Slovensko prekonzultovalo na Quai d'Orsay ešte pred prvým vystúpením E. Beneša 5. februára 1919 v Rade desiatich svoje územné nároky a oprávnenie mohlo očakávať, že časť francúzskych diplomatických a hlavne vojenských kruhov podporí aj jeho maximalistické nároky.²⁴ Pritom sám generál Pellé rozhodne patril k prívržencom strategicky výhodnej demarkačnej čiary ČSR s Maďarskom, čo neskôr aj evidentne presadzoval. Adresne na úplný súhlas a podporu gen. Pellého, ako náčelníka generálneho štábu čs. armády, sa odvolávalo aj Memorandum pražského MNO mierovej konferencii z 9. marca 1919, aby bola pozmenená demarkačná čiara a to tak, aby ČSR mohla slobodne využívať železnicu Bratislava, Štúrovo, Bánréve a železnicu Košice, Alsóimihaly, Sátorajlajúhely, Užhorod, Užok a medzi česko-slovenskými a maďarskými silami by zostala úzka neutrálna zóna. Ako sa však v Memorande zdôrazňovalo: „Podotýká se, že tato nově žádaná demarkační čára byla zvolena jen z důvodů komunikačních, nikoliv co budoucí strategická hranice. Budoucí strategická hranice, která jest požadována na mírové konferenci leží mnohem jižněji, takže zatím žádáme jen z komunikačních důvodů daleko méně než doufáme, že nám bude později definitivně přiknuto...“²⁵

Teda v predstavách a požiadavkách čs. strany sa „budúca strategická hranica“ Slovenska s Maďarskom akosi stotožňovala nielen s tzv. druhou demarkačnou čiarou, ale aj s definitívnou južnou hranicou Slovenska, ktorej návrh prerokovávala a potom mala Najvyššej rade mierovej konferencie predložiť Komisia pre čs. záležitosti v Paríži. Pritom v Memorande MNO požadovaná zmena z komunikačných dôvodov, umožňujúca prekročiť Pichonovu demarkačnú čiaru, považovala sa iba za nevyhnutný predbežný krok. Ako oznamoval čs. premiér Karel Kramář E. Benešovi 23. februára 1919, bolo takéto prekročenie prvej demarkačnej čiary pre zabezpečenie železničných tratí už „predbežne smluvené“ s maršalom F. Fochom.²⁶ Pokiaľ však išlo o tzv. druhú demarkačnú čiaru, o F. Fochovi „který ustanovil demarkační čáru“, píše adresne prezident T. G. Masaryk E. Benešovi do Paríža až v liste zo 7. apríla 1919.²⁷ Ten istý deň vydal tiež

minister národnej obrany V. Klobáček pamätný rozkaz č.j. 10807 op., v ktorom podrobne vyznačoval druhú demarkačnú čiaru s tým, že „postup k nově stanoveným hranicím v území bývalých Uher, pokud přiznány jsou jako nové provisorní hranice čs. republiky, počne v nejbližších dnech.“ Pričom s postupom čs. vojsk súčasne vraj začne aj postup Rumunov a Srbov. No rozkaz na dosiahnutie tejto demarkačnej čiary „bude vydán později“.²⁸ Podľa výpovede ministra Klobáčka pred Branným výborom Národného zhromaždenia 7. mája 1919, táto druhá demarkačná čiara „byla v platnosti již od 13. března t.r., avšak nešli jsme přes ní dříve, abychom se vyvarovali krveprolití.“²⁹ Celkove možno povedať, že určite od 20. marca a v apríli 1919 sa ČSR skutočne pripravovala na definitívne zabratie územia, ktoré jej prisúdila mierová konferencia.³⁰

Avšak neskôr, keď sa naplno rozhorel vojenský konflikt ČSR s Maďarskou republikou rád, dáva 12. júna 1919 E. Beneš z Paríža Masarykovi zistiť: „a) kdy jsme dostali novou linii; b) kdo ji poslal, kdo ji dostal a zdali Klobáček nebo kdo dal rozkaz táhnout na Miškovce“. Zároveň vyslovuje svoj názor, že to bol zrejme maršal F. Foch, ktorý: „Také naši novou demarkační linií patrně Radě Čtyř neohlásil, takže my, když jsme šli do Miškovic, jsme se jevíli jako rušitelé míru. Nevím, ale zdá se mi, že to bylo tak.“³¹ V tejto súvislosti treba ešte dodať, že Benešom spomínaný postup na Miškovce (Miskolc) – teda postup na druhú demarkačnú čiaru – začali jednotky čs. armády spolu s obsadzovaním Podkarpatskej Rusi na základe rozkazov ministra národnej obrany V. Klobáčka č.j. 13062/op. z 27. apríla 1919 o 13.00 hod. adresovanom gen. Hennocquovi a č.j. z 13070/op. z 28. apríla 1919 o 10.40 hod. adresovanom gen. Piccionemu.³²

Pokiaľ išlo o Benešovu domnienku, že F. Foch Radu štyroch s druhou demarkačnou čiarou neoboznámil, nemožno zatiaľ ani potvrdiť ani vyvrátiť. Podľa posledných výskumov však F. Foch predložil čs. požiadavku druhej demarkačnej čiary na zasadnutí Komisie pre čs. záležitosti 24. marca 1919 a doložil ju listom E. Beneša a tiež vyššie spomínaným Memorandum MNO. Foch navrhol opatrenie neutrálnych zón A a B, z ktorých by sa stiahli česko-slovenské aj maďarské vojská a na ich mieste by vznikla zóna pre Medzispojeneckú komisiu železníc. No vzhľadom k tomu, že tri dni pred tým v Maďarsku nastúpila vláda B. Kuna, väčšine delegátov Komisie pre čs. záležitosti sa zdalo zbytočné venovať tejto otázke pozornosť.³³ Tiež posúdenie návrhu Komisie pre čs. záležitosti v otázke slovensko-maďarskej hranice sa na mierovej konferencii oddialilo až

²⁸ VHA Praha, MNO, Hlavný štáb-oper. odd. 1919, kr. 2, č. 3-78/25. Doslovne podľa tohto rozkazu hlavnú časť druhej demarkačnej čiary: „Dunaj až k Verőcze, Surdok, Muszlai h. trig. 803, Mátra trig. 1010, Bona halom trig. 368, Dobagópart kóta 329, Bakta, F. Tarkány, Kácibérc, kóta 572, Halom vár trig. 314, Kasnyilás kóta 219, Mályi, Gesztely, Csanálos, Monok, Tállya, Szokolya trig. 610, Szokolya trig. 616, Varhegy t. trig. 383, Sáros Patak“ – mali obsadiť jednotky pod velením gen. Piccione. Cieľom skupiny gen. Hennocqua malo byť dosiahnutie línie: „Vajdácska, Szolomaj kóta 121, Kis Kövest, N. Rozvágy, Agárd, Bezdéd, N. Lányi, Heteny. Směrem k východu necht' dosáhne gen. Hennocque linii Botrágy, Bályu, N. Dobrony, Putka, Helmec kóta 304, Árok kóta 333, řeka Uh. Na řece Uhu dosud stojící oddíly necht' chrání východní bok Slovenska.“

²⁹ VHA Praha, MNO-Presidium. Branný výbor 1920, č. 5003-5950, kr. 9, inv. č. 3/2.

³⁰ Pozri napríklad prípis MNO č. j. 8445 op. pod názvom: „Přípravy pro obsazení nově přiknutého území rozhodnutím mírové konference“, ktorý 21. 3. 1919 MNO odoslalo Prezidiu ministerskej rady a Munisterstvu železníc (Tamže, MNO-Hlavný štáb-oper. odd. 1919, kr. 1, č. 3-9/7).

³¹ ŠOLLE, Z.: c. d., s.

³² VHA Praha, MNO, Hlavný štáb-Operač. odd., kr. 2, č. 3-45/3.

³³ FERENČUHOVÁ, B.: Veľmocenský diktát... c. d., s. 248.

²³ RASCHHOFFER, H. (ed.): Die tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris 1919/1920, Berlin 1937, s. 158/159–204/205, 44/45–54/55 + mapové prílohy č. 9–11 a č. 3.

²⁴ FERENČUHOVÁ, B.: Veľmocenský diktát... c. d., s. 243–244.

²⁵ VHA Praha, MNO, Hlavný štáb-oper. odd. 1919, kr. 2, č. 3-23/16 – koncept.

²⁶ KRAJČOVIČ, M.: Károlyiho vláda v Maďarsku a osudy Slovenska v strednej Európe 1918–1919. In: Historické štúdie, 36, Bratislava 1995, s. 44.

²⁷ SOLLE, Z.: Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919. Část druhá, Praha 1994, s. 214.

na máj a jún 1919 – v dôsledku váhania i úvah USA a zvlášť Veľkej Británie o novom prístupe k porazenému Rakúsku a Maďarsku.

Keď 27. marca 1919 maršal Foch predložil Rade štyroch návrh na ozbrojený zásah proti Budapešti, ktorý spájal aj s možnosťou väčšej intervencie proti bolševizmu v Rusku, stretol sa s ostrým nesúhlasom tak u prezidenta W. Wilsona ako aj Lloyda Georgea, takže sa na ozbrojený zásah viac nemyslelo.³⁴ 8. apríla 1919 prišli aj generálovi Pellému do Prahy inštrukcie od maršala Focha, ktoré predpisovali čs. jednotkám striktné obranný postoj.³⁵ Takto až do 27. apríla 1919 čs. MNO rozkaz na postup na druhú demarkačnú čiaru nevydalo. Keď však 16. apríla 1919 rumunská armáda začala postupovať do údolia Tisy, zrejme vedúci čs. vojenskej a politickí predstavitelia znervózneli a sám generál Pellé sa 24. apríla 1919 telegraficky pýtal F. Focha, či predchádzajúce inštrukcie sú stále platné.³⁶ No ešte skôr než dostal Pellé odpoveď na danú otázku, vydal minister Kľofáč už spomínané rozkazy z 27. a 28. apríla 1919 na obsadenie Podkarpatskej Rusi a k postupu na druhú demarkačnú čiaru. Ako sa sám na schôdzi Branného výboru 7. mája 1919 jednoznačne vyjadril: „Jednali jsme z vlastní iniciativy, bez rozkazu velitelství Dohody, nebo v porozumění s Rumuny“.³⁷ Takto ešte 27. apríla 1919 bol Pellé nútený informovať tak maršala Focha, ako aj ministerstvo zahraničných vecí a ministerstvo vojny Francúzska o tom, že po správach o ústupe maďarských jednotiek z frontu Palocs – Užhorod a po informáciách o okupácii Čopu rumunskými vojskami, čs. vláda vydala rozkaz obsadiť opustené územia zamerajúc sa v prvom rade na Nové Mesto pod Šiatrom a Čop.³⁸

To však vôbec neznamená, že prípravy i samotné rozhodnutie začať s postupom na druhú demarkačnú čiaru prebehli bez vedomia gen. Pellého. Francúzsky generál zrejme bol o všetkých závažnejších okolnostiach vedúcich k tomuto kroku dobre informovaný – v žiadnom prípade nemohlo ísť iba o svojvôľu ministra národnej obrany V. Kľofáča. V tomto duchu neskôr vyznievalo aj rokovanie Branného výboru Národného zhromaždenia 15. júla 1919, ktoré okrem zaangažovanosti gen. Pellého pri informovaní Dohody poukázalo, že „kroky, ktoré v květnu daly se na Slovensku, daly se nejen na žádost gen. Piccione, nýbž i na žádost tak zv. slovenské vlády v Bratislavě“.³⁹ Napokon svoju istú informovanosť o probléme Pellé ako svedok nepoprel ani v svojom liste G. Clemenceauovi a francúzskemu generálnemu štábu zo 17. júla 1919, v ktorom sa priamo vyjadroval na otázku zodpovednosti čs. vlády za konflikt s Maďarskom a pripomenul najvyšším miestam v Paríži svoje správy z 24. a 27. apríla 1919.⁴⁰ No pokiaľ konkrétne išlo o druhú demarkačnú čiaru, pre čs. jednotky na Slovensku, ktoré mali túto demarkačnú čiaru obsadiť, rozhodujúcim bol už citovaný rozkaz V. Kľofáča č.j. 10807 op. zo 7. apríla 1919, na ktorý potom nadväzovali ďalšie jeho rozkazy na postup. Teda ich postup na juh nebol

³⁴ PERMAN, D.: The Shaping of the Czechoslovak State. Diplomatic History of the Boundaries of Czechoslovakia, 1914–1920. Leiden, 1962, s. 184–185. Pozri tiež DEJMEK, J.: Velká Británie a nové uspořádání střední Evropy, 1918–1919 (Přehled hlavních problémů a tendencí). In: Středoeurópské národy na křižovatkách... c. d., s. 263–264.

³⁵ FERENČUHOVÁ, B.: Talianska a francúzska... c. d., s. 140.

³⁶ Tamže, s. 140–141.

³⁷ VHA Praha, MNO-Presidium. Branný výbor 1920, č. 5003-5950, kr. 9, inv. č. 3/2.

³⁸ FERENČUHOVÁ, B.: Talianska a francúzska... c. d., s. 141.

³⁹ VHA Praha, MNO-Presidium, 1919, kr. 7, č. 38.

⁴⁰ Francouzská vojenská mise v Československu... c. d., Svazek 2, A: 1919–1920. Běžné zprávy, dok. 10, s. 116.

svojvoľný a bol prísne vymedzený druhou demarkačnou čiarou, ktorú práve rozkaz zo 7. apríla 1919 určoval. 4. mája 1919 už informoval Pellé maršala Focha, že spojenie s Rumuni, ktoré bolo jedným z cieľov operácie, bolo nadviazané a že je potrebné, aby Dohoda určila dočasnú demarkačnú čiaru medzi čs. a rumunskými jednotkami a tiež navrhol, kde by mala viesť. Okrem iného tiež v tomto dôležitom dokumente dôrazne žiadal o odpoveď, lebo úplná absencia direktív privádza ho do delikátnej situácie vo vzťahu k čs. vláde, ktorá podriadila svoju armádu maršalovým rozkazom.⁴¹

Ako je známe, Podkarpatskú Rus sa čs. jednotkám zoskupenia generála Hennocqua podarilo obsadiť už do konca apríla 1919 a na návrh maršala Focha mierová konferencia prostredníctvom francúzskeho ministra zahraničných vecí Stephena Pichona oznámila 7. mája 1919 tiež demarkačnú čiaru medzi čs. a rumunským vojskom. ČSR ju prijala bez námietok už 9. mája a ešte ten istý deň osobitným prípisom informoval o nej Pellé generála Hennocqua s tým, aby sa o konkrétnostiach obsadenia tejto čiary dohodol priamo s rumunským veliteľom.⁴² No jednotkám západného armádneho zoskupenia pod velením gen. L. Piccioneho, sa po počiatočných úspechoch nepodarilo druhú demarkačnú čiaru obsadiť. V bojoch o Salgótarján a Miškovec utrpeli fiasko a po mesačných bojoch boli zatlačené späť na východiskové pozície, z ktorých 29. apríla 1919 začali postup na druhú demarkačnú čiaru.⁴³

I keď o osude talianskej vojenskej misie v ČSR sa v skutočnosti rozhodlo v Paríži a čiastočne i v Ríme, šok, ktorý spôsobila porážka čs. vojska, vyústil do známeho záveru, že vinní boli „zrádzajúci Taliani“ aj keď skutočné príčiny boli omnoho zložitejšie.⁴⁴ V noci z 31. mája na 1. júna 1919 došlo na Slovensku k výmene talianskych veliteľov za francúzskych. Ako 31. mája o 24.00 hod. v telegrafickom hlásení gen. Piccione stručne oznámil pražskému MNO: „V tomto okamžiku propouštím vrchní velení československých oddílů na Slovensku“ – čím oficiálne ukončil aj spor Pellé – Piccione.⁴⁵ Dôsledkom bol mrazivý postoj Talianska k ČSR na mierovej konferencii a teraz už aj jeho jasný promaďarský postoj.⁴⁶

Výmena talianskeho velenia za francúzske na Slovensku isteže neprišla v tom najvhodnejšom čase, lebo práve v noci na 30. mája 1919 sa začala všeobecná maďarská ofenzíva na sever, ktorá viedla zakrátko k obsadeniu celého východného Slovenska až po poľské hranice a k nebezpečnému prieniku jednotiek maďarskej Červenej armády (ďalej ČA) aj na strednom a západnom Slovensku. Teda výmena nepriniesla z hľadiska operačnotaktického okamžite priaznivý efekt a v ústupe na sever čs. jednotky ešte istý čas pokračovali aj pod novým velením. Až koncom prvej dekády do polovice júna 1919 sa front na Slovensku začal stabilizovať, pričom na niektorých úsekoch prešli čs. jednotky aj do miestnych protiútokov.⁴⁷ Je však nesporné, že po nástupe gen. M. Pellého sa upev-

⁴¹ FERENČUHOVÁ, B.: Talianska a francúzska... c. d., s. 141.

⁴² VHA Praha, MNO, Hlavný štáb-oper. odd. 1919, kr. 2, č. 3-64/4. Tamže analogický prípis od ministra Kľofáča č.j. 14918/op. z 13. 5. 1919.

⁴³ Podrobnejšie pozri HRONSKÝ, M.: Priebeh vojenského konfliktu ČSR s Maďarskom roku 1919. In: Historický časopis, roč. 41 (1993), č. 5–6, s. 589–597. Tiež súhrnné dôverné hlásenie gen. Piccioneho MNO a ministrovi V. Šrobárovi z 22. 5. 1919, SNA, V. Šrobár – pozostalosť, kr. 4, č. 32-34/22/4.

⁴⁴ Podrobnejšie pozri KLÍPA, B.: c. d., s. 59–78.

⁴⁵ VHA Praha, MNO, Hlavný štáb-oper. odd. 1919, kr. 7, č. 22-6/3.

⁴⁶ FERENČUHOVÁ, B.: Talianska a francúzska... c. d., s. 143. Pozri tiež poznámku 41.

⁴⁷ Podrobnejšie pozri HRONSKÝ, M.: Priebeh vojenského konfliktu... c. d., s. 600–613.

nila disciplína a organizácia vojsk. Ovšem francúzsky generál mal už také právomoci, o akých sa L. Piccionemu ani nesnívalo. Totiž 4. júna 1919 bol gen. Pellé prezidentom Masarykom menovaný aj hlavným veliteľom čs. brannej moci a všetka vojenská činnosť dotýkajúca sa vojenských operácií bola sústredená do hlavného veliteľstva.⁴⁸ Po 4. júni menoval Pellé francúzskych dôstojníkov na čelo skoro všetkých jednotiek, ktoré bojovali proti Maďarsku.

Ešte podľa rozkazu MNO č.j. 16643/op. z 27. mája 1919 bolo dňom 1. júna 1919 zrušené hlavné veliteľstvo čs. vojsk na Slovensku a opätovne sa potvrdzovala platnosť rozdelenia čs. jednotiek operujúcich na Slovensku na dve skupiny podriadené priamo MNO, čo potvrdil aj rozkaz gen. Piccioneho z 30. mája 1919.⁴⁹ Išlo o západnú Slovenskú skupinu a východnú Rusínsku skupinu. Takto v čase výmeny velenia francúzskymi dôstojníkmi, Rusínsku skupinu prevzal gen. Hennocque, dovtedajší veliteľ 3. divízie na Podkarpatskej Rusi. Mal sídlo v Košiciach a bola mu podriadená 1., 3. a 6. čs. divízia. Slovenskú skupinu prevzal od gen. Piccioneho dovtedajší šéf štábu francúzskej vojenskej misie v ČSR divízny generál E. D. Mittelhauser. Mal sídlo v Bratislave a bola mu podriadená 2. 4. a 7. divízia. Hranice medzi oboma armádnymi skupinami boli gen. Pellém 4. júna 1919 upravené tak, že ich predstavovala čiara Martinová, Jelšava, Dobšiná, Poprad (príčom označené miesta patrili Rusínskej skupine).

Podľa dispozícií Rusínskej skupine bol pridelený úsek „košícký“ (6. divízia), ktorý sa mal sústreďovať na obranu Hornádu a velil mu francúzsky brigádny generál Charbord. Bývalý „rusínsky“ úsek bol pri tejto príležitosti premenovaný na úsek „karpatský“ (3. divízia) a spadala do neho aj obrana údolia rieky Bodrogu a velil mu od 3. júna francúzsky brigádny generál Destremau. Francúzski dôstojníci prevzali tiež velenie menších úsekov Rusínskej skupiny: od talianskeho plukovníka Angiona prevzal velenie v údolí rieky Slanej major A. Prignot pričom toto veliteľstvo bolo zlúčené s veliteľstvom III. brigády v jedno veliteľstvo. V údolí rieky Bodvy prevzal velenie mjr. B. Pujo, ktorému podliehala ešte dielčia skupina na kóte 322, ktorej velil major Roton. Velenia na Hornáde sa ujal pplk. A. Gillain.⁵⁰

Po generálovi Mittelhauserovi francúzski dôstojníci obsadili hlavné veliteľské funkcie aj v Slovenskej skupine, ktorú tvorili: „dunajský“ úsek bránila 7. legionárska divízia pod velením brigádneho generála Schuhlera a úsek pozdĺž Iľpu lučenecká skupina (2. divízia), ktorú 4. júna 1919 prevzal od gen. Letovského plk. J. Šnejdárk. Špeciálne „bratislavskému“ úseku velil pplk. J. P. Brau. V oblasti 7. divízie v priebehu bojov došlo k vytvoreniu nových skupín: v okolí Nových Zámok pôsobila skupina pod velením plukovníka V. Bonneaua; pri Komárne skupina pod velením pplk. Costiera; v okolí Nitry brigáda, ktorej velil generál L. Kieffer a v okolí Vráblov brigáda pplk. M. Barrésa.⁵¹ Iba menšej „štiavnickej“ skupine v rámci 2. divízie úspešne velil čs. dôstojník mjr. S. Bláha.

⁴⁸ Francouzská vojenská mise v Československu... c. d., dok. 11, s. 32. V dennom rozkaze č. 234 gen. Mittelhausera z 5. 6. 1919, bol tento Masarykov menovací rozkaz citovaný s nasledujúcim dodatkom: „Tento rozkaz, který dáva generálovi Pellé velení nad vším vojskem Československým, budíž čten všemu mužstvu při těch rozkazech za sebou jdoucích“. (VHA Trnava, Zemské vojenské veliteľstvo (ďalej ZVV) Bratislava. Prezídium 1919, kr. 6, prez. č. 2299, S-216 -3/25).

⁴⁹ VHA Trnava, ZVV Bratislava. Prezídium 1919, kr. 5, prez. č. 1980, S-215-3/29 a prez. č. 2147, S-215-1/7.

⁵⁰ Podrobnejšie pozri JEŽEK, Z.: Boj o Slovensko v letech 1918–1919. Praha 1928, s. 105.

⁵¹ Tamže, s. 104. Pozri tiež HRONSKÝ, M.: Priebeh vojenského konfliktu... c. d., s. 599–613.

Bolo prirodzené, že francúzski dôstojníci pri výmene obsadili prednostne rozhodujúce veliteľské posty na Slovensku po talianskej vojenskej misii, ktorá mala 129 dôstojníkov, ale z francúzskej vojenskej misie bolo najskôr pre Slovensko určené iba 27 dôstojníkov. Kritickú situáciu v tomto smere signalizoval už telegram Zemského vojenského veliteľstva v Košiciach pražskému MNO z 28. mája 1919, v ktorom sa okrem iného hovorilo: „...odchádzajú italští důstojníci a není náhrady... pošlete posily a hlavně dstojníky separátním vlakem k velení pluků a praporů aspoň provisorně, dokud nedojdou francouzští – snad by mohli někteří francouzští dstojníci i v nižší hodnosti provisorně sem býti posláni – ale hned ...“⁵² Takto pre malý počet členov francúzskej vojenskej misie velenie plukov a nižších jednotiek prevzali čs. dôstojníci (pri plukoch talianskych légii čs. legionárski dôstojníci), čo však nevylučuje, že v priebehu bojov francúzski dôstojníci v niektorých prípadoch velili aj menším jednotkám. Napríklad v dennom rozkaze gen. Mittelhausera č. 240 z 30. júna 1919 bol okrem plukovníka Bonneaua citovaný aj kapitán Allieris, ktorý ako dôstojník gen. štábu bol 5. júna 1919 vyslaný za jedným oddielom, aby ho vyviedol z chúlостivej situácie a „díky jeho energii a osobnímu příkladu, podařilo se mu zmíněný oddíl, vyčerpaný několika denními boji, dopřaviť 16 km od místa, z něhož vyšel. Potom opustiv oddíl, odebral se sám na výzkum, až k nepříteli, a prošel prudkým ohněm, vrátil se s cennými zprávami, k plnému obdivu těch jež měl za úkol vésti.“⁵³ Celkove však možno povedať, že nasadenie francúzskych dôstojníkov na veliteľských miestach za bojov na Slovensku nadobudlo masový charakter práve vzhľadom k vyšším veliteľom, nakoľko Francúzi v čs. armáde tvorili skoro dve tretiny vyšších veliteľov (počítajúc od brigády vyššie).⁵⁴

Treba podotknúť, že gen. Pellé ešte skôr, než mu zverili hlavné velenie, začal z vlastnej iniciatívy prípravné kroky, aby sa odstránili rôzne nedostatky v čs. armáde, ktoré potom úsilovne rozvíjal a presadzoval. Tak sa pôvodne poradný charakter francúzskej misie v prvej etape jej pôsobenia v ČSR na začiatku júna 1919 dosť plynule premenil a jej príslušníci prevzali veliteľskú zodpovednosť v rámci čs. brannej moci v nasledujúcej etape. Týmto aktívnym prístupom sa tiež francúzska vojenská misia v ČSR výrazne odlišila od ďalších francúzskych vojenských misií v krajinách strednej a východnej Európy. Aj za priameho tlaku nepriateľských vojsk sa Pellého úsilie sústredilo predovšetkým: 1) na usporiadanie veliteľských pomerov, 2) na pozdvihnutie disciplíny a bojového ducha, 3) na zastavenie maďarskej ofenzívy, 4) na vytvorenie nových záloh a na začiatok príprav k veľkej protiofenzíve pod jeho velením, keby sa obom veliteľom dvoch armádných skupín na Slovensku nepodarilo vlastnými silami a pridelenými posilami zdolať odpor nepriateľa a vypudiť ho z územia ČSR, 5) na opätovné obnovenie funkcie zbrojného priemyslu v ČSR a zlepšenie situácie v oblasti výzbroje čs. armády.⁵⁵ To v podstate tlmočil aj v svojej tajnej správe z 5. júna 1919 určenej iba G. Clemenceauovi a maršalovi Fochovi.⁵⁶ Pozdvihnutie disciplíny a bojového ducha sledovala už jeho vlastenecky ladená výzva k dôstojníkom, poddôstojníkom a vojakom vydaná pri prevzatí hlavného velenia, v ktorej sa okrem iného hovorilo: „Vlast je v nebezpečí!

⁵² VHA Trnava, ZVV Bratislava-Prezídium 1919, kr. 5, prez. č. 1162, S-216-1/4.

⁵³ Tamže, kr. 7, prez. č. 3234, S-217-5/36.

⁵⁴ FIDLER, J.: Význam francouzské vojenské mise pro výstavbu československé branné moci. In: Vojenské rozhledy, roč. 8 (40), 1999, s. 119.

⁵⁵ Pozri tiež JEŽEK, Z.: c. d., s. 105.

⁵⁶ FERENCÚHOVÁ, B.: Talianska a francúzska... c. d., s. 144.

Úspechy maďarské invazy vydaly tisíce Slovákov maďarskému jaňmu a pomste – a uvádějí v nebezpečí vše co jste dosáhli revolucí a co jest Vám tak drahé. Není možné, aby Dohoda opustila Vás – své bratry Čechoslováky – potřebuje ale času aby mohla pomoci... Povinností každého dnes jest vyplniti dané rozkazy až do krajnosti, obětovati vše je-li třeba i svůj život! Buď jak buď, my Maďary odrazíme.“⁵⁷

No len čo francúzska vojenská misia prevzala velenie čs. armády, Pellé začal tiež biť na poplach. Žiadal, aby najvyššie velenie Dohody rozhodlo o kombinovanej francúzsko-rumunskej ofenzíve na Budapešť a navrhoval stanoviť novú strategickú líniu paralelnú s Pichonovou demarkačnou čiarou, ale asi 25 km južnejšie. Francúzsky vyslanec Clément-Simon v Prahe však Pellého návrh nepodporil. Podľa jeho názoru vraj útok na Budapešť nie je potrebný, aj keď treba pomôcť z čs. územia vytlačiť Maďarov, ktorí prekročili demarkačnú čiaru z novembra 1918. Tiež odporúčal zotrvať na Pichonovej demarkačnej čiare Ipel' – Rimavská Sobota – Užhorod.⁵⁸ V sprievodnom liste k tajnej správe z 5. júna 1919, s ktorou sa oboznámil aj Philippe Berthelot z politického vedenia Quai d'Orsay, však Pellé zúfalo naliehal: „Bojím sa, že prideme neskoro. Celé Slovensko je ohrozené, celá budúcnosť tejto krajiny je spochybnená. Možno si navždy popudíme proti sebe svojho najistejšieho spojenca v strednej Európe, ktorý sa tak odcudzí nášmu vplyvu“. Vidí aj možnosť konať: „Viem od generála Francheta d'Esperey a oficiálne od generála Persana, že rumunská armáda, rumunská vláda chcela intervenovať a že p. Clemenceau to zakázal. Viem, že francúzska armáda v Maďarsku je pripravená konať. Nedopustíte, aby sa naplnila nová ťažká chyba a táto krajina bola rozdrvená“.⁵⁹

Po alarmujúcich správach Pellého a od francúzskych vojenských a diplomatických zástupcov vo Viedni, ktorí tiež nástojili na otvorení protimaďarskom zásahu, sa 5. júna 1919 zišla najvyššia rada a na jej podnet aj predstavitelia Najvyššej vojenskej rady vo Versailles, ktorým Clemenceau oznámil, že Maďarsko zaútočilo na ČSR. 7. júna 1919 zaslal predseda mierovej konferencie Clemenceau maďarskej vláde B. Kuna prísny rozkaz (injocion), v ktorom ju žiadal, aby do 48 hodín zastavila ďalšie boje na Slovensku, inak Dohoda pristúpi k extrémnym opatreniam.⁶⁰ Čo však je menej známe, zároveň s odoslaním tejto nóty dostal Franchet d'Esperey od Clemenceaua rozkaz, aby okamžite pripravil koncentrickú ofenzívu s cieľom okupácie Maďarska. Rumunské jednotky po jeho pravom boku mali uvoľniť Čecho-Slovákov a potom sa otočiť na juh. Srbské jednotky mali postupovať rovno na Budapešť. Pritom francúzske sily mali operovať medzi Srbmi a Rumunmi. Celú ofenzívu mal riadiť Franchet d'Esperey, no mala sa začať až na rozkaz Najvyššej rady Dohody.⁶¹ Podobne málo známe je tiež to, že s dátumom 12. júna 1919 poslal aj maršal Foch generálovi Pellému predbežné dispozície o úlohách čs. ozbrojených síl v prípadnej ofenzíve na Budapešť. Tieto však mali v podstate defen-

⁵⁷ VHA Trnava, ZVV Bratislava-Prezídium 1919, kr. 6, prez. č. 2300, S-216-3/25.

⁵⁸ FERENCŮHOVÁ, B.: Talianska a francúzska... c. d., s. 144 a poznámky 43 a 44 – telegramy Clementa-Simona na francúzske Ministerstvo zahraničných vecí z 2. a 10. júna 1919.

⁵⁹ Tamže, s. 144.

⁶⁰ VHA Praha, MNO-Hlavný štáb, 2. odd. 1919, kr. 20, inv. č. 476. La Campagne de Slovaquie (27 Avril-14 Aout 1919). Annexes. Etatt major general de l'armée Tchéco-Slovaque, 2 Bureau N0824/2 EM, Fevier 1923, Annexe No 26.

⁶¹ FERENCŮHOVÁ, B.: Talianska a francúzska... c. d., s. 144.

zívný charakter, pričom maršal Foch zdôraznil, že pokiaľ prebiehajú s B. Kunom politické rokovania, ofenzíva neprichádza do úvahy.⁶²

Text Clemenceauovho ultimáta maďarskej vláde zo 7. júna 1919 síce čs. politikov a vojenské velenie neuspokojoval, ale 10. júna gen. Pellé predsa len telegraficky nariadil dočasne zastaviť útoky čs. vojsk ako reakciu na Clemenceauovu nótu. Jednotky čs. vojska sa mali obmedziť na obranu, keby však nepriateľ na ne zaútočil, mali ihneď prejsť do protiútoky. Nariadenie malo platiť do 10. júna 22 hod., kedy sa 48 hod. lehota Clemenceauovho ultimáta končila. Keďže maďarská Červená armáda ultimátum vôbec nerešpektovala, bol vydaný rozkaz na pohotovosť a ďalší postup.⁶³

9. júna 1919 však B. Kun zaslal odpoveď predsedovi mierovej konferencie, v ktorej obvinil ČSR, Rumunsko a Južosláviu zo zneužitia prestíže dohodových mocností, násilného narušenia belehradského príméria z 13. novembra 1918 a demarkačných čiar určených Dohodou.⁶⁴ Karel Kramář, Beneš a Ion Bratianu boli predvolaní na Najvyššiu radu Dohody, kde im prezident W. Wilson a D. Lloyd-George vyčítali rozpútanie násilnosti v strednej Európe. W. Wilson zdôraznil, že treba prestať s dočasnými demarkačnými čiarami a určiť konečnú hranicu. V prípade ČSR Najvyššia rada prijala odporúčanie Komisie pre čs. záležitosti z 25. marca 1919 o konečnej slovensko-maďarskej hranici. Ako v liste z 10. júna 1919 oznamoval E. Beneš prezidentovi Masarykovi: „Právě sme byli povoláni před Radu Čtyř. Ze žalujících stali jsme se obžalovani, že prvý jsme překročovali demarkační linii – a toto obvinění se stalo na základe raportu italských generálů. Mstí se,“ píše Beneš a pokračoval: „Zítřa bude oficiálně Konferenci schválena naše definitivní hranice, bude prohlášena a za tu nesmíme se vůbec hnout. Tak bylo rozhodnuto. To je linie – Ipla – na jih od Lučenice podél dráhy (dráha je naše k Putniku), pak na sever poněkud k Novému Městu a Čopu. To je uspokojující celkem. Pokusíme se zachránit všechna železniční spojení.“⁶⁵

Z Najvyššej rady sa záležitosť dostala do Rady ministrov zahraničných vecí (Rada desiatich), ktorá 11. júna 1919 oznámila hranicu rumunským a čs. delegátom. Vedúci čs. delegácie K. Kramář v zásade hranicu akceptoval, pričom jeho požiadavka na malú korekciu týkajúcu sa železničnej trate Čata – Kalonda – Lučenec v jej strednom úseku, ako aj na bratislavské predmostie, v danej chvíli a na danom fóre nemali nijakú nádej na úspech. Ako naznačil Beneš Masarykovi v liste z 11. júna 1919 – pre odmietavý postoj Lloyd-Georga i Wilsona.⁶⁶ Podobný osud mal aj návrh gen. Pellého, ktorý telegraficky adresoval francúzskemu Ministerstvu vojny a žiadal v ňom, aby sa maďarské jednotky stiahli na líniu na juh od Tisy – Lucz, Miškovca a Vacova, potom ďalej na západ až po rakúske hranice po čiare prebiehajúcej 25 km južne od Dunaja. Rada desiatich rozhodla, že „z politického hľadiska by bolo nevhodné, aby sa vojenská demarkačná línia odchyľila od hranice, ktorú stanovila Najvyššia rada a ktorú prijala československá delegácia“.⁶⁷

⁶² VHA Praha, FVM, kr. 5, A-Manipulované spisy, III. odd., 10. zv., č. 1.

⁶³ Podrobnejšie k tomu pozri HRONSKÝ, M.: Priebeh vojenského konfliktu... c. d., s. 607–614.

⁶⁴ VHA Praha, FVM, kr. 1, A-Manipulované spisy, I odd., III. zv., č. 2 (opis).

⁶⁵ ŠOLLE, Z.: c. d., s. 273–274.

⁶⁶ Tamže, s. 275. Pozri tiež HRONSKÝ, M.: Boj o Slovensko a Trianon... c. d., s. 217–220.

⁶⁷ FERENCŮHOVÁ, B.: Talianska a francúzska... c. d., s. 145 a pozn. 52 – zápisnica z Rady ministrov zahraničných vecí 11. 6. 1919.

12. júna 1919 sa Najvyššia rada rozhodla notifikovať B. Kunovi, Ion Bratianovi a K. Kramárovi hranice s Maďarskom, požadujúc okamžité zastavenie bojov, stiahnutie vojsk za určené hranice a ich rešpektovanie. O tomto rozhodnutí bol oficiálne K. Kramárovi doručený aj presný opis hraničnej čiary s udaním všetkých zemepisných podrobností – aby sa predišlo akýmkoľvek pochybnostiam a omylom.⁶⁸ Potom, o dva dni nasledovalo tzv. druhé ultimátum signované Clemenceauom a telegraficky odvysielané z Paríža v nočných hodinách 14.–15. júna 1919, v ktorom Dohoda popisala hranice a žiadala, aby ozbrojené sily ČSR, Rumunska a Maďarska bezodkladne zastavili nepriateľstvo, a maďarskú vládu vyzvala, aby sa bezodkladne stiahla za vymedzené maďarské hranice v lehote 4 dní (počínajúc 14. júnom), v opačnom prípade dohodové a spojenecké mocnosti budú postupovať na Budapešť. Čs. vláde vyjadrovala dôveru, že bude dozerat' „aby ústup maďarského vojska nebol znepokojovaný a pri vykonaní tohto pohybu česko-slovenské vojenské sily ostanú v medziach svojich vlastných hraníc“.⁶⁹

16. júna 1919 o 12 hod. síce B. Kun telegraficky odpovedal Clemenceauovi, že sa podrobuje rozhodnutiu mierovej konferencie, ale ústup maďarského vojska začal podmieňovať novými požiadavkami v snahe získať čas. Okrem iného, maďarská vláda ešte stále kalkulovala s tým, že Nemecko môže odmietnuť podpísať Versailleskú mierovú zmluvu. Tiež hlavný štáb maďarskej Červenej armády plánoval na bratislavskom smere operáciu väčšieho rozsahu, pre ktorú si vytvoril isté predpoklady presunutím strategických záloh. V tejto situácii, vychádzajúc zo skúsenosti, že vláda B. Kuna neuposlúchla už nótu Dohody zo 7. júna 1919 a nezastavila tiež bojové akcie po prevzatí tzv. druhej nóty z 15. júna 1919, gen. Pellé urobil rozvážne rozhodnutie, s ktorým oboznámil ministra národnej obrany V. Kľofáča v situačnej správe z 16. júna 1919: „Ako som Vám už oznámil, naši maďarskí nepriatelia útočili napriek výslovným rozkazom Dohody včera na rôznych bodoch nášho frontu... Vzhľadom na tieto útoky som považoval za potrebné dať generálom Mittelhausserovi a Hennoquemu rozkaz, aby vo svojich operáciách pokračovali... Čo sa týka mojej osoby a z čisto vojenského stanoviska, môžem vysloviť iba tento názor: Maďari ukázali mnohými svojimi útokmi, ktoré podnikali od 7. júna (deň prvého zákroku Dohody) do včerajšieho dňa, že sa nehodlajú podrobiť rozkazom Dohody... Napriek tomu, že poznám úmysel čs. vlády vyplniť do krajnosti inštrukcie dohodových mocností, nemôžem inak, než navrhnúť nasledujúce riešenie otázky: V operáciách nech sa pokračuje dovtedy, pokiaľ jediný maďarský vojak sa bude nachádzať na území čs. republiky...“⁷⁰

Takto 18. júna (kedy podľa druhého ultimáta maďarské vojsko už malo byť mimo územia ČSR) sa bojovalo zo všetkých síl na celom slovenskom fronte. Okrem toho, 16. júna 1919 bola v Prešove vyhlásená Slovenská republika rád. Ťažisko bojov sa presunulo na západ, kde sa maďarské velenie pokúsilo vynútiť rozhodnutie vo vojne operácii, ktorá mohla ohroziť aj Bratislavu, ale napokon sa čs. jednotkám podarilo v boji pri Nových Zámkoch postup maďarskej ČA zastaviť.⁷¹ Medzitým 22. júna 1919 predseda mierovej konferencie Clemenceau rádiotelegraficky oznámil čs. vláde, že podľa rozkazov hlavného veliteľa spojeneckých vojsk maršala F. Focha je zmocnený hlavný

⁶⁸ Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. Zv. II. Bratislava 1998, dokument č. 188, s. 93–95.

⁶⁹ VHA Praha, FVM, kr. I, A-Manipulované spisy, I odd., III. zv. č. 3–6.

⁷⁰ Dokumenty slovenskej národnej... c. d., dokument č. 190, s. 98–99.

⁷¹ Podrobnejšie pozri HRONSKÝ, M.: Priebeh vojenského konfliktu... c. d., s. 615–618.

veliteľ čs. vojsk gen. Pellé stanoviť maďarským vojskám lehoty a spôsob ústupu na stanovenú hranicu.⁷² Na tomto základe Pellé už 22. júna 1919 oznámil hlavnému veliteľovi maďarskej Červenej armády V. Böhmovi do Gödöllő, že v zmysle svojho poverenia žiada, aby maďarské a čs. vojsko zastavilo paľbu 24. júna o 5 hod. ráno a maďarské vojsko ihneď začalo ústup z územia Slovenska. Odpoveď si vyžiadal do 23. júna do 15 hod. Tak sa aj stalo a 24. júna boli boje zastavené.⁷³ No maďarská strana znovu začala ústup maďarského vojska zo Slovenska robiť závislým od vyprázdnenia maďarského územia obsadeného rumunským vojskom na východ od Tisy a žiadala aj gen. Pellého, aby poskytol odklad začiatku ústupu.⁷⁴

Aby podal dôkaz dobrej vôle a zamedzil ďalšie krviprelievania, gen. Pellé bol ochotný o niekoľko dní predĺžiť lehotu k ústupu a navrhol Budapešti vytvorenie štvorkilometrového neutrálneho pásma medzi oboma armádami, ktorého stred tvorila definitívna slovensko-maďarská hranica určená Najvyššou radou 12. júna 1919. Hranice a spôsob obsadenia tohto neutrálneho pásma, ako aj kontrola ktorá sa tu mala vykonávať, mali sa konkrétne stanoviť na rokovaníach v Bratislave.⁷⁵ Rokovania v Bratislave sa začali 25. júna, za čs. stranu ich viedol gen. Mittelhausser a maďarských zástupcov viedol Ľudový komisár P. Ágoston.⁷⁶ Dohodu podpísali 1. júla 1919 a protokol o demarkačnej čiare a neutrálnom pásme bol ratifikovaný vládami v Prahe a Budapešti 3. júla s platnosťou od 4. júla 1919.⁷⁷

Vzhľadom k tomu, že aj bratislavské rokovania sa maďarská strana snažila preťahovať i pre ďalšie dôvody, generál Pellé zaslal 26. júna Najvyššej vojenskej rade do Versailles a hlavnému veliteľovi maďarskej Červenej armády V. Böhmovi, že deň 30. júna je krajná lehota na ústup jeho vojsk⁷⁸ a potom stanovil, že sa celý ústup musí uskutočniť do 4. júla 23.59 hod.⁷⁹ V prípade, že maďarská Červená armáda nezačne 30. júna 1919 s ústupom, gen. Pellé pripravil na 1. júla začiatok ofenzívy čs. jednotiek, čo telegraficky oznámil aj maršalovi Fochovi 28. júna 1919.⁸⁰ Minister národnej obrany V. Kľofáč túto situáciu vylicil 10. júla 1919 pred Národným zhromaždením takto: „... A tak zahájili Maďari dne 30. června svůj ústup za hranice. Stalo se tak v hodině vážné a poslední, neboť náš vrchní velitel generál Pellé vydal již 28. června oběma vrchním generálům rozkaz, aby dne 1. července ráno zahájena byla všeobecná ofenzíva. Jen rychlý ústup nepříteli zabránil našemu vojsku vítězně provázeti nepříteli zbraní až za hranice. Naše vojsko bylo již tou dobu v dobrém stavu...“⁸¹ Napokon maďarské vojsko podmienky splnilo a zdá sa, že dôležitú úlohu pri tom zohralo aj podpísanie Versailleskej

⁷² VHA Praha, FVM, kr. I, A-Manipulované spisy, I odd., III. zv., č. 12. Tiež č. 13 – rádiogram maršala Focha z 22. 6. 1919.

⁷³ Tamže, č. 14–17.

⁷⁴ Tamže, č. 18, 19, 23.

⁷⁵ Tamže, č. 17 – rádiogram gen. Pellého V. Böhmovi do Gödöllő z 23. 6. 1919 o 22.20 hod.

⁷⁶ Tamže, MNO-Hlavný štáb-Oper. odd. 1919, kr. 7, č. 22-6/3.

⁷⁷ Protokoly o demarkačnej čiare a neutrálnom pásme pozri VHA Praha, MNO-Hlavný štáb-2 odd. 1919, kr. 20, inv. č. 476 – La Campagne de Slovaquie... c. d., Annexe No 51 bis. Tiež FVM, kr. 4, III. odd., 7. zv., č. 24–29.

⁷⁸ Tamže, FVM, kr. I, A-Manipulované spisy, I. odd., III. zv., č. 24.

⁷⁹ Tamže, č. 31 – rádiogram Pellého Böhmovi z 29. 6. 1919.

⁸⁰ Tamže, kr. 5, III. odd., 10. zv., č. 75, 79.

⁸¹ Tamže, MNO-Presidium 1919, kr. 6, inv. č. 34, inv. j. 1910 - tisk.

mierovej zmluvy Nemeckom 28. júna 1919.⁸² Všetky presuny čs. vojska na stanovené pozície sa skončili 7. júla 1919.⁸³ Už v situačnej správe zo Slovenska dňa 7. júla 1919 adresovanej Vojenskej kancelárii prezidenta republiky sa hovorilo: „Naše oddily obsadily území až k severní hranici neutrálního pásma“.⁸⁴

Nedoriešená však ešte zostala otázka bratislavského predmostia. Pritom bez predmostia bola Bratislava ako prístav, priemyselné stredisko, komunikačný uzol, hlavné mesto a sídlo správy Slovenska na ľavom brehu Dunaja na dosah náhleho nepriateľského prepadu z protihľehého brehu. Preto aj prostredníctvom gen. Pellého sa čs. strana usilovala získať bratislavské predmostie (Petržalku) a mierová konferencia túto žiadosť riešila v súvislosti s otázkou Burgenlandu. Plán na obsadenie predmostia vypracoval gen. Mittelhauser na pokyn gen. Pellého.⁸⁵ Ten presadzoval názor, že v prípade Petržalky treba maďarskú stranu postaviť pred hotový fakt. Jednotky čs. vojska ju prekvapivou nočnou akciou obsadia a vyhnú sa zdĺhavým diplomatickým rokovaniam. Čakalo sa iba na povolenie z Paríža, ktoré telegraficky zaslal E. Beneš do Prahy 11. augusta 1919. „Predmostí obsahuje území, jehož hranice jde po bývalé hranici rakouské od Dunaje k jihu až jeden kilometr na východ od obce Bergu, odtud na východ přes železnici v Kittsee asi dva km severně od Kittsee, kterážto obec zůstává Rakušanům. Odtud pak na východ přes druhou železnici až k Dunaji. Místo Antonienhof by se také aspoň provisorně mohlo obsadit“ – telegrafoval Beneš.⁸⁶ Potom v skorých ranných hodinách 14. augusta 1919 bratislavské predmostie bez výstrelu obsadili jednotky čs. vojska pod velením plk. Braua a pričlenenie Petržalky k ČSR bolo tiež zahrnuté do Trianonskej mierovej zmluvy.⁸⁷

Úspešná akcia obsadenia bratislavského predmostia bola nielen posledným aktom vojenského konfliktu ČSR s Maďarskou republikou rád, ale aj akýmsi epilógom celého vojenského zápasu, ktorý v rokoch 1918–1919 zvädzalo československé a maďarské vojsko o územie Slovenska, o jeho južnú hranicu. V boji o Slovensko bola dôležitá vojenská aj diplomatická činnosť, pritom francúzska vojenská misia a najmä generál Pellé zohrávali dôležitú úlohu na obidvoch frontoch. Z vojenského hľadiska francúzski dôstojníci sa rozhodne a iniciatívne chopili veliteľských funkcií a opatrenia gen. Pellého v organizácii armády, na pozdvihnutie disciplíny a bojového ducha, vytvorenie nových záloh, na získanie výzbroje z Francúzska i opätovné uvedenie do činnosti vojenského priemyslu, rozhodne mali svoj podiel na zvýšení bojaskopnosti čs. armády a zastavení maďarskej ofenzívy na Slovensku. V druhej polovici júna sa situácia čs. jednotiek očividne zlepšila, čo potvrdzovali nielen úspechy čiastočných ofenzív pod francúzskym velením, ale československá armáda si vytvorila istú zálohu aj na útočnú operáciu väčšieho rozsahu v prípade, že sa pre ňu Dohoda rozhodne.

Napriek všetkému to však nebol hlavne silnejúci odpor československého vojska, čo zastavil maďarskú ofenzívu, ale bol to fakt, že sa nespĺnili maďarské nádeje

⁸² Pozri tiež výmenu rádiogramov medzi gen. Pellém, V. Böhmom a maďarskou vládou z 30. júna–9. júla 1914 (Tamže, FVM, kr. 1, A-Manipulované spisy, I. odd., III. zv., č. 32–47).

⁸³ Tamže, FVM, kr. 5, A-Manipul. spisy, III. odd., 10 zv., č. 93 – operač. rozkaz gen. Pellého č. 3294, 3/EM. Tiež kr. 3, III. odd. 3. zv., č. 71–74 a ďalej.

⁸⁴ Tamže, VKPR, kr. 12, 1919, Všeob. č. j. 477.

⁸⁵ Tamže, FMV, kr. 4, A, III odd., 7 zv., č. 95.

⁸⁶ Tamže, 4 zv., č. 79–80.

⁸⁷ Podrobnejšie pozri HRONSKÝ, M.: Boj o Slovensko a Trianon.... c. d., s. 185–186.

orientované na vzostup revolučnej vlny v Nemecku a Rakúsku. Svoju úlohu tu zohrala aj tvrdohlavosť Rumunov, ktorí napriek príkazom Dohody ohrozovali Budapešť. No rozhodujúcu úlohu tu mal ostrý postoj Dohody, ktorá od zeleného stola mierovej konferencie pohrozila komunistickej vláde B. Kuna ozbrojenou intervenciou. I v tomto smere však horúčkovitá diplomatická a vojensko-diplomatická aktivita gen. Pellého zohrala svoju úlohu. S náčelníkom francúzskej misie vo Varšave dohodol tiež neutralitu Poľska v československo-maďarskom konflikte, vďaka čomu sa niekoľko praporov z Tešínska i od slovensko-poľských hraníc uvolnilo na operácie na južnom Slovensku a pokúšal sa aj o súčinnosť s Rumunskom proti Maďarsku. Z hľadiska problémovej náplne tohto príspevku treba tiež zdôrazniť, že naliehal na maršala Focha a Clemenceaua o určenie výhodnejšej strategickej demarkačnej čiary s Maďarskom, nástojil na konečnom stanovení slovensko-maďarskej hranice a žiadal o predmostie Bratislavy v Petržalke. Minister národnej obrany V. Kľofáč už 10. júla 1919 pred Národným zhromaždením vyslovil úprimné poďakovanie, ktoré nemalo byť „pouhou formalitou diktovanou zákony kurtoisie“, všetkým „spojeneckým dôstojníkom, ktorí s vrchným veliteľom československé branné moci generálom Pellé v čele akci slovenskou víťazne vedli jak po stránce strategické, tak vojensko-diplomatické. Francouzští generálové a důstojníci věnovali věci slovenské stejné nadšení, s jakým ještě před rokem bránili svoji krví zbrocenou, ruinami a dýmem požárů pokrytou vlastní zemí...“⁸⁸

Napokon treba povedať, že v polovici roku 1919 mala už ČSR za sebou svoju prvú (a vlastne i poslednú) skutočnú vojnu. A práve: „Vojna na Slovensku priniesla vytvorenie hlavného štábu armády, a to zlúčením oddelení vojenského odboru MNO a zodpovedajúcich oddelení francúzskej vojenskej misie“, ako charakterizoval vznik hlavného štábu československej armády gen. Pellé v správe o činnosti francúzskej vojenskej misie v ČSR z 14. októbra 1919.⁸⁹ Aj po skončení vojny členovia francúzskej vojenskej misie zostali na značnej časti veliteľských miest na Slovensku, pričom zároveň prevzali plnú zodpovednosť aj za ochranu jeho hraníc, ktoré ešte ani zďaleka neboli stabilné. Činnosť francúzskej vojenskej misie iste nemožno doslova stotožňovať s postojom Francúzska. Táto na čele s gen. Pellém prišla do ČSR získavať priateľov a spojencov, pričom už v polovici roku 1919 si tu získala také významné postavenie, ktoré zďaleka prerástlo jej pôvodné poslanie.

The Role of the French Military Mission During the Battles in Slovakia and in the Establishment of the Slovak Borders in 1919

Marián Hronský

The members of this mission played one of the key roles in the military occupation of Slovakia's territory. General Pellé was the key intermediary with the Supreme Council and the Supreme Military Council of the Agreement in the promotion of Czechoslovak defensive interests

⁸⁸ VHA Praha, MNO-Presidium, 1919, kr. 4, č. 2178.

⁸⁹ Tamže, FVM, kr. 5, III. odd., 11. zv., č. 73.

over those of Hungary and in the promotion of both the line of demarcation and the final borders, including the important bridgehead at Bratislava. He also mediated the neutrality of Poland in these questions.

STRANY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN A ICH VOLIČSTVO ZA PRVEJ ČSR

(Príspevok ku komparácii výsledkov menšinových strán v českých krajinách a na Slovensku vo voľbách do Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia)

Milan Zemko

Miesto národnostných menšín v Československu, nástupníckom štáte po Rakúsku-Uhorsku, bolo určované ich početnosťou, záväzkami nového štátu, vyplývajúcimi z mierových zmlúv, a predovšetkým každodenným vzťahom medzi menšinami a „československým národom“ (ako sa sám prostredníctvom svojich zástupcov definoval v ústave a ďalších zákonoch). Tento vzťah závisel popri početnosti tej-ktorej menšiny aj od jej hospodárskej, kultúrnej a vôbec civilizačnej vyspelosti a schopnosti prejavit' svoju vôľu v organizačných, inštitucionálnych formách. Dôležité miesto v tomto vzťahu mala však aj politika susedných štátov – predovšetkým Nemecka, Maďarska a Poľska – voči štátom, v ktorých žila nemecká, maďarská, resp. poľská menšina.

Nezanedbateľnú rolu v postavení národnostných menšín hrala sféra každodennej politiky a keďže Československo bolo parlamentnou demokraciou, konštitutívnu zložkou tejto politiky bola stranická scéna, na ktorej pôsobili a usilovali sa presadiť aj politické strany národnostných menšín. Keďže z hľadiska vnútropolitického bolo Československo dedičom súšťaťia – Predlitavska alebo krajín zastúpených na ríšskej rade a Uhorského kráľovstva – tradícia odlišnej vnútornej politiky a stranickej scény v dvoch častiach jedného mocnárstva sa prejavovala aj v politickom živote nového štátu, vrátane jeho stranickej scény. V štúdiu sa pokúsím komparovať niektoré zhody a odlišnosti v postavení politických strán národnostných menšín v českých krajinách a na Slovensku, ako sa tieto prejavili vo výsledkoch štyroch volieb do Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia v rokoch 1920, 1925, 1929 a 1935.¹

Pre české krajiny aj pre Slovensko bol charakteristický vysoký počet príslušníkov národnostných menšín. Podľa sčítania ľudu z roku 1921 predstavovali príslušníci národnostných menšín 3 088 971 osôb, t.j. 31,46 % z československých občanov českých krajín a 942 323 osôb, t.j. 31,88 % z československých občanov Slovenska.² Tento pomerný počet príslušníkov menšín klesol podľa sčítania ľudu roku 1930 v českých kraji-

¹ Problematika menšinových strán na Podkarpatskej Rusi, predstavujúcej stredne veľký volebný kraj, no s najvyšším zastúpením národnostných menšín, nie je predmetom tohto príspevku. K téme politických strán na Podkarpatskej Rusi viď štúdiu M. Barnovského Niekoľko poznámok k stranicko-politickej štruktúre na Podkarpatskej Rusi v Česko-slovenskej historickej ročenke 1997, s. 83–93.

² Tieto i nasledujúce štatistické údaje podľa Zpráv Státního úřadu štatistického Republiky československé, roč. XIII. (1932), č. 150, Řada D, č. 15, s. 1212–1218, roč. XIII. (1932), č. 179, Řada D, č. 19, s. 1432–1434 a roč. XIV. (1933), č. 195, Řadok D, č. 27, s. 1535–1540.

nách na 30,50 % (3 207 347 osôb) a na Slovensku na 27,91 % (908 280 osôb) z počtu československých občanov, v českých krajinách sa teda znížil o 0,96 % a na Slovensku o 3,97 %, ostával však stále vysoký. Základný rozdiel medzi českými krajinami a Slovenskom z hľadiska menšín a ich politických strán, ktoré sú predmetom tohoto príspevku, bol daný ich absolútnym počtom a ten súvisel s rozdielom medzi počtom občanov českých krajín a Slovenska, resp. Podkarpatskej Rusi. Občania českých krajín predstavovali v roku 1921 73,43 % občanov republiky, kým občania Slovenska 22,10 % a na Podkarpatskú Rus pripadlo 4,47 % z celkového počtu 13 373 463 občanov ČSR. Podľa sčítania ľudu v roku 1930 predstavovali pomerne čísla 72,63 %, 22,47 % a 4,90 % z celkového počtu 14 479 565 občanov republiky.

V českých krajinách boli najpočetnejšou a zďaleka najdôležitejšou národnostnou menšinou Nemci, ktorých bolo v roku 1921 v absolútnych číslach 2 973 418, t.j. 30,28 % a v 1930 roku 3 080 938, t.j. 29,80 % občanov. Nasledovali s veľmi veľkým odstupom Poliaci s počtom 73 190, t.j. 0,75 % (r. 1921) a 80 645, t.j. 0,77 % (r. 1930) občanov českých krajín. Židovská národnostná menšina na treťom mieste nedosahovala s 30 267, resp. 30 002 osobami viac než 0,31 %, resp. 0,29 % z celkového počtu československých občanov v dvoch uvádzaných sčítaniach ľudu. V prípade židovských voličov je však potrebné vziať do úvahy aj počet príslušníkov židovského vierovyznania, ktorý niekoľkonásobne presahoval počet občanov židovskej národnosti v českých krajinách (r. 1921 – 125 083 a r. 1930 – 117 551 osôb). Z 345 súdnych okresov v českých krajinách podľa sčítania ľudu v roku 1921 malo 125 absolútnu väčšinu nemeckého obyvateľstva (jeden okres mal poľskú väčšinu), pričom v 82 súdnych okresoch presahovala nemecká väčšina 90 % obyvateľstva. V ďalších 18 súdnych okresoch bol počet nemeckého obyvateľstva medzi 20 až 50 percentami, okresy s poľským obyvateľstvom v tomto rozsahu boli 2. Počty príslušníkov iných národností v českých krajinách nie sú z hľadiska našej témy relevantné, pretože politické strany len troch národnostných menšín sa uchádzali v parlamentných voľbách o hlasy voličov.

Na Slovensku boli najväčšou národnostnou menšinou Maďari, predstavujúci 634 827 v roku 1921, t.j. 21,48 %, a 571 988 v roku 1930, t.j. 17,58 % československých občanov na Slovensku. Druhí v poradí boli Nemci so 139 880 (r. 1921), resp. 147 501 (r. 1930) príslušníkmi, čo v pomerných číslach znamenalo 4,73 %, resp. 4,53 % československých občanov na Slovensku. Na treťom mieste sa nachádzali príslušníci národnosti ruskej, malorúskej, ukrajinskej, karpatorúskej, rusínskej alebo rusňáckej (ako ich uvádzali Zprávy Štátneho úradu štatistického Republiky československej) dosahujúci 85 628 r. 1921, t.j. 2,90 % a 91 079 r. 1930, t.j. 2,80 % občanov na Slovensku. Konečne na štvrtom meste boli príslušníci židovskej národnosti v počte 70 522, t.j. 2,39 % roku 1921 a 65 385, t.j. 2,01 % r. 1930. V prípade židovských voličov však treba vziať do úvahy – podobne ako v českých krajinách – aj príslušnosť občanov k židovskému vierovyznaniu, ku ktorému sa na Slovensku hlásil roku 1921 takmer dvojnásobný počet občanov (135 887) a roku 1930 viac ako dvojnásobný počet (136 737) než bolo príslušníkov židovskej národnosti. Z 81 politických okresov malo podľa sčítania ľudu 1921 13 okresov v roku 1921 absolútnu väčšinu maďarskú, 3 rusínsku a 1 nemeckú, pričom v 7 okresoch presahovala maďarská väčšina 90 % obyvateľov. Okresov s národnostnou menšinou v rozsahu 20–50 % bolo 6 maďarských, 5 nemeckých a 1 rusínsky. Príslušníci ostatných národností na Slovensku sa ako politicky organizované spoločenstvo vo verejnom živote neprejavili.

* * *

Ústavným potvrdením demokratického charakteru novovzniknutého československého štátu mal byť aj volebný systém, ktorý by bol „dúkazem naprosté spravedlnosti ke všem obyvatelům republiky, nechť se tito hlásí k národnosti většiny či menšiny obyvateľstva“.³ Takým bol podľa tvorcov československej ústavy a volebného poriadku (zákona) pomerný volebný systém, ktorý bol natoľko ústretový voči menšinám, predovšetkým veľkým, že ani Nemci, ktorí odmietali všetko možné v novom štáte, „nikdy, ani v dobách největšího hněvu, neobořili se na volební řád a neformulovali proti němu vážnějších námitek“.⁴ Volebný poriadok do poslaneckej snemovne vydaný ako zákon č. 123/1920 Zb. aj s novelizáciami v rokoch 1925, 1927 a 1935 rešpektoval v širokom rozsahu princíp pomerného zastúpenia a neobmedzoval formovanie volebných koalícií. Popri finančných nákladoch vyplývajúcich z volebného zákona jediným, aj keď pre malé strany vážnym limitujúcim faktorom pre vstup do parlamentu (s výnimkou strán so silnou regionálnou pozíciou) bola nutnosť získať aspoň v jednom volebnom kraji počet hlasov dosahujúci krajské volebné číslo. Aj táto podmienka bola novelou volebného poriadku pred voľbami roku 1935 zmiernená tak, že nevyhnutné bolo získať aspoň 20 000 hlasov v jednom volebnom kraji (volebné číslo v každom volebnom kraji v tom čase už presahovalo uvedený počet hlasov) alebo celoštátne najmenej 120 000 platných hlasov. V roku 1935 predstavovalo toto číslo 1,46 % platných hlasov odovzdaných vo voľbách do Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia.

Vážnejšia výhrada voči volebnému poriadku sa mohla týkať rozdelenia mandátov na jednotlivé volebné kraje, keďže vo volebných krajoch s početne významnými národnostnými menšinami (predovšetkým v novozámockom, košickom a užhorodskom) pripadalo na jeden mandát podstatne viac aj občanov aj platných hlasov než vo volebných krajoch s výrazne dominujúcou československou väčšinou.⁵

Na Slovensku volebný zákon kreoval volebné kraje a z nich najmä dva s významným zastúpením národnostného voličstva odlišným spôsobom než v českých krajinách, v ktorých sa volebné kraje tvorili určitým počtom úplných a susediacich súdnych okresov, takže vytvárali kompaktné celky. Hranice volebných krajov v českých krajinách boli totiž totožné s hranicami predpokladaných žúp, ktoré však reálne nikdy nefungovali ako územnosprávne ustanovizne a „oživovali“ sa len vo svojej volebnej úlohe. Na Slovensku sa územnosprávnou reformou vytvorilo 6 veľžúp, ktoré v rokoch 1923–1928 reálne fungovali, ale ich hranice ani počet sa nezhodovali s volebnými krajinami, ktorých bolo sedem, pričom ani jeden z nich nebol kompaktným celkom zloženým z určitého počtu úplných politických okresov, ale pri ich konštrukcii sa prihliadalo na zemepisné, demografické, a najmä národnostné pomery. Predovšetkým územia košického a novozámockého volebného kraja sa konštruovali tak, že sa do nich zaradili aj jednotlivé obce s väčšinovým alebo významným počtom príslušníkov maďarskej a nemeckej národnosti

³ PEROUTKA, F.: Budování státu, Praha 1991, III., s. 976.

⁴ Ibid., s. 977.

⁵ Vo voľbách roku 1935 pripadalo napr. na jeden poslanecký mandát v užhorodskom volebnom kraji 34 443 platných hlasov, v novozámockom 33 325 a v košickom 31 262, zatiaľ čo v pražskom čast' A 22 850, v lipťovskom i kulášskom 21 742 a v prešovskom 21 704 platných hlasov. (Zprávy..., roč. XVI. (1935) č. 47, Řada B, č. 4.)

z okresov, ktoré z väčšej časti patrili do iného volebného kraja.⁶ V dôsledku takejto konštrukcie novozámockého a košického volebného kraja, sa v týchto dvoch volebných krajoch sústredilo v parlamentných voľbách roku 1920 91,78 % platných hlasov pre menšinové strany na Slovensku, roku 1925 76,32 %, roku 1929 82,30 % a roku 1935 83,56 %.

* * *

Dobové dokumenty a historická literatúra potvrdzujú, že príslušníci národnostných menšín (vari s výnimkou rusínskej) prijali vznik štátu „československého národa“ odmietavo až nepriateľsky, aj keď nemali dost vlastných síl ani zahraničnú podporu, aby sa od nového štátu oddelili. Politickí reprezentanti menšín dávali nevôľu voči novému štátu často a zreteľne najavo a nádeje na zmenu aktuálnych pomerov vkladali do rozhodnutia mierovej konferencie, alebo aj do zmeny hraníc vojenskou mocou (na Slovensku v čase ofenzívy Maďarskej červenej armády na jar 1919). No napriek odmietavému, resp. vyčkávacému postoju sa nemecké politické zoskupenia v českých krajinách rozhodli zúčastniť v júni 1919 na všeobecných voľbách do obecných zastupiteľstiev (na Slovensku a Podkarpatskej Rusi sa voľby v tom čase pre vojnový konflikt s Maďarskom nemohli konať), aby získali samosprávu aspoň v obciach a demonštrovali parížskej konferencii, že existuje čisto nemecké územie.⁷ Ako organizovaná politická strana sa však týchto volieb zúčastnili len nemeckí sociálni demokrati, ktorí podali 1239 kandidátnych listín, ostatných 2 112, čiže 63 % kandidátnych listín podali rôzne nemecké volebné zoskupenia, charakterizované v oficiálnej volebnej štatistike ako skupiny rázu nacionálneho, národnosociálneho, agrárneho, kresťansko-sociálneho, liberálneho atď., teda nie politické strany.⁸

Po uzavretí Saint-Germainskej mierovej zmluvy v septembri 1919 a uznaní československo-maďarských hraníc de facto sa v priebehu nasledujúcich jesenných a zimných mesiacov postupne ustanovili jednotlivé strany národnostných menšín ako samostatné politické subjekty pôsobiace na území československého štátu, ktoré boli pripravené zúčastniť sa v apríli 1920 prvých všeobecných volieb do oboch komôr Národného zhromaždenia na území českých krajín a Slovenska. Voľby sa opäť nekonali na Podkarpatskej Rusi a ani na územiach, na ktorých sa mal vykonať plebiscit, navyše v parlamente mali byť dodatočne zastúpení aj legionári nachádzajúci sa mimo územia štátu. Z týchto dôvodov sa volilo do poslaneckej snemovne len 281 poslancov namiesto 300, ako to určovala ústava.

Už počet kandidátnych listín československých (ako sa dobovo označovali) a menšinových strán v českých krajinách a na Slovensku zreteľne signalizoval rozdiely medzi politickou a straníckou scénou v oboch častiach republiky. V českých krajinách

⁶ Do košického volebného kraja patrila napr. aj väčšina obcí kežmarského okresu a tri obce zo staroľubovianskeho okresu na hornom Spiši, takmer pri poľských hraniciach, ktoré administratívne patrili do XIX., liptovskomikulátskej župy (porov. zákon č. 205/1925 Zb., čl. I., ktorým sa menil zákon č. 123/1920 Zb. z a. n.).

⁷ PEROUTKA, F.: c.d., I., s. 659.

⁸ Porov.: Volby do Národného zhromaždenia v dubnu 1920 a všeobecné voľby do obecných zastupiteľstiev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v červnu roku 1919. Státní úřad statistický, Praha 1922, úvod dr. J. Náhlavského, s. 39.

si už za Rakúsko-Uhorska česká a nemecká spoločnosť vytvorili (aj vďaka podstatnému rozšíreniu práva hlasovať) paralelné stranícke scény, na ktorých pôsobili subjekty reprezentujúce prakticky všetky dobové ideové orientácie – od konzervatívnych cez liberálne, nacionálne až po socialistické a ktorých súčasťou boli aj strany orientované záujmovostavovsky, napr. agrárne.⁹

V prvých voľbách do Národného zhromaždenia kandidovalo teda v českých krajinách popri desiatich československých stranách, z ktorých šesť patrilo k oporám stranického a vládneho systému (ďalšie štyri sa ukázali ako dočasné zoskupenia) aj sedem nemeckých strán, z nich šesť vo všetkých volebných krajoch.¹⁰ Až na volebnú koalíciu nacionálov a národných socialistov kandidovali nemecké strany samostatne, aj keď v štyroch výrazne českých volebných krajoch využili možnosť združiť sa na jednej kandidátke (s výnimkou sociálnych demokratov, ktorí zásadne kandidovali samostatne). V týchto voľbách získali nemecké strany v českých krajinách spolu 1 585 321 platných hlasov, ktoré predstavovali 32,63 % platných hlasov v tejto časti štátu (na Slovensku nekandidovala ani jedna z týchto nemeckých strán). Do celkového súčtu hlasov pre menšinové strany treba zahrnúť 34 691 hlasov (0,71 %) odovzdaných združeným židovským stranám. Poľské strany v týchto voľbách nekandidovali, keďže ich voličstvo žilo na plánovanom plebiscitnom území.

Najúspešnejšia z nemeckých strán bola Nemecká sociálnodemokratická robotnícka strana v Československu, ktorá získala 689 589, t.j. 43,50 % hlasov odovzdaných pre nemecké strany a 14,19 % zo súhrnu platných hlasov v českých krajinách (československá sociálna demokracia získala 33,35 % z hlasov pre československé strany a 22,23 % z celkového počtu platných hlasov v českých krajinách). Nemeckej sociálnej demokracii pripadlo v poslaneckej snemovni 31 mandátov a v českých krajinách sa ocitla na druhom mieste, hneď za československou sociálnou demokraciou. Z ostatných nemeckých strán získala koalícia Nemeckej národnej strany a Nemeckej národno-socialistickej robotníckej strany pod názvom Nemecké volebné spoločenstvo 328 735 hlasov a 15 mandátov, Zväz poľnohospodárov (agrári) 241 747 hlasov a 11 mandátov, Nemecká kresťanskosociálna ľudová strana 212 913 hlasov a 10 mandátov a Nemecká demokratická strana slobodomyselná (liberáli) 105 446 hlasov a 5 mandátov. Nemecká slobodosociálna strana kandidovala len v karlovarskom volebnom kraji a získala 7 630 hlasov.

Zo šiestich nemeckých parlamentných strán ovládajúcich po prvej svetovej vojne stranícko-politický priestor nemeckej spoločnosti v českých krajinách sa liberáli postupne rozpadnú a stratia politickú váhu, veľkonemecky a pronacisticky orientovaní nacionáli a národní socialisti budú zakázaní v roku 1933 a až do roku 1938 sa udržia na politickej scéne sociálni demokrati, agrári a kresťanskí sociáli. V dvadsiatych rokoch pribudnú ešte dve nemecké živnostnícke strany, ktoré však nikdy nebudú kandidovať samostatne a nepresadia sa ani ďalšie malé, často odštiepené, efemérne strany a zoskupenia. Pred voľbami roku 1935 vznikne zo Sudetonemeckého vlasteneckého frontu Sudetonemecká strana, faktická nástupníčka dvoch zakázaných nacionalistických strán, ktorá po voľbách s dvojtretinovou podporou všetkých hlasov pre nemecké strany politicky ovládne nemeckú spoločnosť v Československu.

⁹ Porov.: URBAN, O.: České a slovenské dějiny do roku 1918, Praha 1991, s. 211–222.

¹⁰ Porov.: Zprávy..., rok 1920, č. 2., s. 12–16.

Na odlišnej politickej a straníckej úrovni bola politická, a teda aj volebná scéna na Slovensku. Bolo to dané nielen veľmi rozdielnymi absolútnymi číslami počtu obyvateľov, a teda aj voličov medzi českými krajinami a Slovenskom, ale aj celkovou tradíciou a úrovňou politických strán a ich voličstva. V dôsledku uhorského volebného zákona, ktorý vysokým majetkovým cenzom a ďalšími podmienkami významne limitoval počet voličov, v Uhorsku nejestvovali – až na sociálnu demokraciu, ktorá však nikdy nebola zastúpená v uhorskom parlamente, a rodiace sa agrárne hnutie – masové strany, ale predovšetkým volebné strany a či skôr pomerne voľné politické združenia honorácií, ktoré sa často štiepili a znovu zjednocovali podľa postojov najsilnejších straníckych osobností k aktuálnym politickým problémom. Sama slovenská politická scéna nebola rozvinutá, takže okrem sociálnej demokracie a ľudovej strany, ktorá vznikla krátko pred vypuknutím prvej svetovej vojny, všetky ostatné politické prúdy zastrešovala Slovenská národná strana, tá však žila chabým, nevýrazným politickým životom.¹¹ Po vzniku ČSR sa politický a stranícky život rozvíjal len postupne, no i s pomocou českých partnerov dosť rýchlo na to, aby sa aj politické strany na Slovensku zapojili na jar 1920 do volebnej kampane. V stave postupného vzniku a organizovania sa v novom, hoci neželanom štáte boli tiež menšinové strany, predovšetkým maďarsko-nemecké a židovské.¹²

Vo voľbách roku 1920 kandidovalo na Slovensku spolu 9 politických strán a koalícií z nich 5 menšinových.¹³ Z 1 341 191 platných hlasov pripadlo na maďarsko-nemecké a maďarské strany kandidujúce len v dvoch volebných krajoch (novozámockom a košickom) 278 635, t.j. 20,80 % a na židovské strany, kandidujúce v piatich krajoch, 45 217, t.j. 3,37 %, spolu 323 852, čiže 24,17 % hlasov.¹⁴ Nižší absolútny aj pomerný počet hlasov pre menšinové strany na Slovensku než by to zodpovedalo počtu menšinových obyvateľov bol daný nielen tým, že až na združené židovské strany ostatné menšinové strany mimo novozámockého a košického volebného kraja nekandidovali, ale aj tým, že aj v etnicky maďarských okresoch získali relatívne značný počet hlasov československé strany, predovšetkým sociálna demokracia.¹⁵

Spomedzi menšinových strán najviac hlasov získala volebná listina Maďarsko-nemeckej kresťanskosocialistickej strany, na ktorej kandidovala aj Spišská nemecká strana a v košickom volebnom kraji Maďarská maloroľnícka strana – 139 355, t.j. 10,39 % hlasov na Slovensku a 5 mandátov. Táto strana, premenovaná po voľbách opäť na Krajinskú kresťanskosocialistickú stranu, keďže v jej radoch začala popri nemeckej sekcii pôsobiť aj sekcia slovenská,¹⁶ patrila k dvom najväčším stranám maďarskej menšiny v ČSR. Jej voličstvo tvorili maďarskí alebo promaďarsky orientovaní občania na vidieku aj v mestách prevažne katolíckej konfesie. Na druhom mieste sa z menšinových

¹¹ Vid': PODRIMAVSKÝ, M.: Organizácia Slovenskej národnej strany v rokoch 1900–1914, in: Historické štúdie XXII, Bratislava 1977, s. 177–207.

¹² Porov.: Politické strany na Slovensku 1860–1989, Bratislava 1992, časť 1918–1938, s. 105–213 (pasáže o vzniku a formovaní strán po roku 1918).

¹³ Porov.: Zprávy..., rok 1920, č. 2, s. 12–16.

¹⁴ Ibid., s. 12–16.

¹⁵ V košickom volebnom kraji, v ktorom nekandidovala maďarsko-nemecká sociálna demokracia, získali československé strany aj v mestách s prevahou maďarského, resp. maďarského a nemeckého obyvateľstva prevažný počet hlasov, napr. v Lučenci – 66,32 %, v Košiciach – 63,27 %, v Rožňave – 61,57 %, v Levoči – 59,95 %. Kým v košickom kraji československí sociálni demokrati získali 87 334 hlasov, v novozámockom len 46 471 hlasov. (Porov. Volby..., Praha 1922, s. 32–33; Zprávy..., r. 1920, č. 2, s. 12–13).

¹⁶ Politické strany..., Bratislava 1992, s. 150.

strán v týchto voľbách umiestnila Maďarsko-nemecká sociálnodemokratická strana, ktorá sa po vzniku ČSR transformovala z Uhorskej sociálnodemokratickej strany. Kandidovala len v novozámockom volebnom kraji, no získala 108 546, t.j. 8,09 % hlasov a 4 mandáty. Táto strana – podobne ako ostatné sociálnodemokratické strany v ČSR – prešla krátko po voľbách veľkými politickými turbulenciami, stratila väčšiu časť členstva a prívratcov v prospech KSC, v ďalších voľbách už nekandidovala a maďarská zložka strany splynula s československou sociálnou demokraciou.¹⁷ Len v novozámockom volebnom kraji kandidovala samostatne Maďarská maloroľnícka strana, z ktorej sa po zániku Maďarsko-nemeckej sociálnodemokratickej strany stala jedna z dvoch najsilnejších maďarských strán na Slovensku, od roku 1925 pod názvom Maďarská národná strana. Podporovali ju hlavne stredné poľnohospodárske vrstvy protestantských denominácií.¹⁸ Vo voľbách roku 1920 však dostala len 26 520 hlasov, čo stačilo na získanie jedného mandátu v druhom skrutíni, ďalší mandát jej pripadol zo spoločnej kandidátky v košickom volebnom kraji. Malá Maďarská národná strana, kandidujúca len v košickom volebnom kraji, získala 4 214 hlasov a po voľbách zanikla. Združené židovské strany, kandidujúce v piatich volebných krajoch, získali síce 45 217, t.j. 3,37 % hlasov na Slovensku, no podobne ako v českých krajinách nepodarilo sa im dosiahnuť krajské volebné číslo, resp. 20 000 hlasov v jednom kraji a nezískali ani jeden mandát.

Na národnostné strany pripadlo vo voľbách do Poslaneckej snemovne NZ v roku 1920 31,40 % platných hlasov z celkového počtu 6 200 032 v štáte a získali 82 z 281 mandátov.¹⁹ Taký pomerný počet hlasov ani počet mandátov samostatne kandidujúce menšinové strany už nikdy v ďalších parlamentných voľbách súhrnne nezískali, hoci sa hlasovalo na celom území štátu a volil sa plný počet 300 mandátov. Dôvody boli trojakého druhu: postupne sa zvyšoval absolútny i relatívny počet českých a slovenských voličov, časť menšinových voličov získala internacionalistická Komunistická strana Československa a časť menšinových voličov prešla postupne spolu s malými menšinovými stranami (predovšetkým rusínskymi, poľskými a židovskými) do volebných koalícií s československými stranami a podiel ich hlasov sa nedal identifikovať.

* * *

Pre predčasné parlamentné voľby v novembri 1925 bolo z hľadiska menšinových strán významné to, že sa prvýkrát konali na celom území štátu, a teda že sa na nich zúčastnilo voličstvo veľkého menšinového volebného kraja – užhorodského, ktorý zahŕňal celú Podkarpatskú Rus, ako aj voličstvo plebiscitného územia v Sliezske s poľskou a nemeckou menšinou. Vo voľbách kandidovalo vôbec najviac strán a koalícií – 29 a v rámci nich aj najviac menšinových strán a zoskupení zo všetkých volieb za prvej republiky – 13 (okrem tých, ktoré kandidovali v koalícii s československými stranami). Účasť strán na voľbách bola taká vysoká napriek tomu, že novelizáciou volebného poriadku,²⁰ podľa ktorej bolo na vstup do parlamentu nevyhnutné získať aspoň v jednom kraji volebné číslo (čiže nestačilo len 20 000 hlasov), sa vo volebných krajoch

¹⁷ Ibid., s. 167.

¹⁸ Ibid., s. 160.

¹⁹ Porov.: Zprávy..., rok 1920, č. 2, s. 16.

²⁰ Zákon č. 205/1925 Zb., čl. 51.

s významným počtom menšinových voličov a vysokým volebným číslom podstatne sťažil vstup najmä menším stranám do poslaneckej snemovne. Vo voľbách prvýkrát kandidovala Komunistická strana Československa – sekcia III. internacionály (ako sa sama označovala), ktorá mala hrať významnú rolu v pôsobení na voličstvo národnostných menšín. V dobovej odbornej literatúre je na rozdiel od „československých strán“, ku ktorým bola priradovaná aj HSLŠ či SNS, označovaná ako „internacionálna strana“.

Výsledky novembrových volieb²¹ z hľadiska menšinových strán potvrdili tendencie charakteristické pre politický vývin v celom štáte a súčasne sa prejavili niektorými odlišnosťami v českých krajinách a na Slovensku. Spoločné bolo predovšetkým to, že významne stratili sociálnodemokratické strany, aj keď strata nemeckej sociálnej demokracie bola o niečo menšia (–41,13 % z počtu hlasov získaných v predchádzajúcich voľbách) než strata československej sociálnej demokracie v českých krajinách (–48,89 %). Na Slovensku zaznamenala československá sociálna demokracia katastrofálnu porážku (–88,23 % a nedosiahla ani v jednom volebnom kraji volebné číslo). Maďarsko-nemecká sociálna demokracia vôbec nekandidovala a smerovala k zániku. Na úkor všetkých troch sociálnodemokratických strán získali hlasy predovšetkým komunisti, no nie rovnako vo voličstve každej národnosti.

V českých krajinách uspeli komunisti väčšmi medzi voličstvom českým než nemeckým. Napr. v 170 súdnych okresoch s 90%-nou a vyššou českou väčšinou získali komunisti 14,01 % hlasov, kým v 82 súdnych okresoch s rovnako vysokou nemeckou väčšinou pripadlo komunistom len 8,47 % hlasov pri súhrnnom zisku hlasov v českých krajinách vo výške 12,16 %. Ešte markantnejší bol rozdiel na Slovensku medzi 28 okresmi s 90%-nou a vyššou slovenskou väčšinou, v ktorých komunisti získali 11,51 % hlasov, a 7 okresmi s podobnou maďarskou väčšinou, v ktorých komunisti zaznamenali zisk až 25,61 % hlasov pri ich súhrnnom zisku hlasov vo výške 13,89 %.²² Volebné výsledky ukázali, že kombinovaný radikalizmus v sociálno-politickej a národnostnej sfére s verbálnou podporou sebaurčovacieho práva národov a biľagovaním československého štátu ako produktu nespravodlivých mierových zmlúv a ambícií českej buržoázie oveľa účinnejšie pôsobil v maďarskom etnickom prostredí než v prostredí nemeckom, pričom výška odovzdaných hlasov komunistom v menšinových oblastiach významne určovala výšku ich volebných ziskov aj na krajinskej úrovni.

Túto volebnú orientáciu potvrdzuje i porovnanie súhrnných výsledkov československých strán bez komunistickej a menšinových strán.²³ Československé strany získali v novembrových voľbách 57,61 % hlasov v českých krajinách oproti 66,65 % v roku 1920, čo znamenalo pokles o 9,04 %, menšinové strany získali spolu 30,24 % oproti 33,35 % v roku 1920, pričom na nemecké strany pripadlo 28,93 % (oproti 32,64 %) a na ostatné (židovské, poľskú kandidujúcu prvýkrát) – 1,31 % (oproti 0,71 %). Aj medzi nemeckými stranami – podobne ako medzi československými stranami – vystriedali na prvom mieste sociálnych demokratov agrárci v koalícii so živnostníkmi (432 528 hlasov a 18 mandátov), druhé miesto si však udržali nemeckí sociálni demokrati so 405 942 hlasmi a 17 mandátmi (medzi československými stranami pripadlo lidovcom), nasledo-

vali kresťanskí sociáli (314 440 hlasov a 13 mandátov) a za nimi nacionálna (237 477 hlasov a 10 mandátov) a nacionálnosocialistická strana – 168 278 hlasov a 7 mandátov (medzi československými stranami nasledovali po agrárnikoch československí socialisti, sociálni demokrati, živnostníci a národní demokrati). Ďalšie dve nemecké strany – Zväz kresťanského vidieckeho ľudu a Nemecká slobodnosociálna strana – kandidovali každá v jednom volebnom kraji a získali zanedbateľný počet hlasov (13 759).

S výnimkou sociálnych demokratov pribudli hlasy a mandáty všetkým nemeckým parlamentným stranám, dôležité však bolo, že zosilneli strany (agrárci a kresťanskí sociáli), ktoré už pred voľbami smerovali od negativistickej k aktivistickej politike v československom štáte a po rozpade „všennárodnej koalície“ československých strán a krátkej medzihre s úradníckou vládou vstúpili do koalície občianskych strán, resp. do tzv. pánskej koalície.

Na Slovensku takisto stratili československé strany a percentuálne klesli zo 75,83 % v roku 1920 na 65,86 %, teda o 9,97 %, túto pomernú stratu spôsobili zisky komunistov a čiastočne aj menšinových strán, ktoré v novembrových voľbách 1925 kandidovali už vo všetkých slovenských volebných krajoch. No aj menšinové strany stratili absolútne aj pomerne a oproti predchádzajúcim voľbám klesli z 24,17 % na 20,24 %, teda o 3,83 %, pričom vývin v podpore menšinových strán bol komplikovanejší.

V dvoch južnoslovenských volebných krajoch kandidovali vôbec prvýkrát, no bez väčšieho úspechu, nemecké strany z českých krajín – sociálnodemokratická a národná – ktoré spolu získali na Slovensku 8 500 (0,60 %) hlasov. Aj v ďalších voľbách sa opakovane potvrdilo, že pokiaľ nemecké strany z českých krajín kandidovali na Slovensku samostatne, nemali nádej na úspech medzi nemeckým voličstvom, orientovaným prevažne hungaristicky a sčasti aj prokomunisticky. V prešovskom volebnom kraji kandidoval prvýkrát samostatne rusínsky Autonómny poľnohospodársky zväz, no dosiahol len 6 875 (0,48 %) hlasov a v budúcnosti už rusínske strany na Slovensku samostatne nekandidovali. Židovské strany klesli oproti predchádzajúcim voľbám zo 45 217 (3,37 %) na 43 568 (3,06 %) hlasov. K najväčšiemu poklesu a súčasne prerozdeleniu hlasov došlo v maďarskom voličstve. Maďarské a maďarsko-nemecké strany klesli oproti predchádzajúcim voľbám z 20,80 % na 16,10 % z celkového počtu hlasov na Slovensku, stratili teda 4,70 % hlasov, v absolútnych číslach 48 110 hlasov. V košickom a ďalších 5 volebných krajoch, v ktorých v roku 1920 nekandidovali, získali však dokopy 36 496 hlasov (2,56 %), zatiaľ čo v jedinom novozámockom volebnom kraji stratili 84 606 hlasov (5,94 %). Strata išla na konto už nekandidujúcej maďarsko-nemeckej sociálnej demokracie, ktorej hlasy získali z väčšej časti komunisti, z menšej časti iné maďarské strany a nemecká sociálna demokracia. Prvé miesto medzi maďarsko-nemeckými stranami zaujala Maďarská národná strana (maďarskí agrárci v koalícii so Spišskou nemeckou stranou a celoštátne s nemeckým Zväzom poľnohospodárov) so 109 468 hlasmi a 5 mandátmi (ďalší mandát pripadol poslancovi z Podkarpatskej Rusi) pred Krajinskou kresťansko-socialistickou stranou s 98 383 hlasmi a 4 mandátmi. Dve malé odštiepené strany od obidvoch dominujúcich maďarských strán (Krajinská sedliacka strana a Západoslovenská kresťansko-socialistická strana) získali dohromady 1,53 % hlasov a krátko po voľbách zanikli.²⁴

²¹ Porov.: Zprávy..., roč. VI. (1925), č. 123, Řada B, č. 13., s. 972–976.

²² Porov.: Volby do poslanecké sněmovny v listopadu 1925, Stát. úřad stat., Praha 1926, úvod Dr. J. Náhlavského, s. 22.

²³ Nižšie komparácia údajov zo Zpráv r. 1920, č. 2 a Zpráv roč. VI (1925), č. 123.

²⁴ Politické strany..., Bratislava 1992, s. 169–170.

Na rozdiel od nemeckých agrárikov a kresťanských sociálov, ktorí po voľbách smerovali do novo sa formujúcej koalície občianskych strán, obidve maďarské parlamentné strany ostali v opozícii. Ich vzájomná spolupráca bola síce poznačená politickými aj osobnými konfliktmi (napr. národná strana po voľbách istý čas spolu s nemeckými agrárnikmi podporovala aktivistickú politiku a uvažovala o vstupe do vlády), no takáto situácia v maďarskom politickom tábore neprekážala v tom čase ani budapeštianskym vládnym kruhom, ktoré napriek rôznym iredentistickým akciám videli, že zmena hraníc nie je na programe dňa, a podporovali obidve strany.²⁵

* * *

Na ďalších predčasných parlamentných voľbách v októbri 1929 sa zúčastnilo dokopy 19 volebných subjektov, o 10 menej ako na predchádzajúcich voľbách, z nich bolo 9 menšinových volebných subjektov (o 4 menej oproti predchádzajúcim voľbám).²⁶ Ďalšie menšinové zoskupenia boli zastúpené na kandidátnych listinách československých agrárikov, národných demokratov a lidovcov. Na volebné výsledky pre československé aj menšinové strany, ale aj komunistov mal dopad celý komplex politických aj hospodárskych faktorov. Voľby sa konali v čase vrcholiacej hospodárskej konjunktúry, ktorá však nepriniesla všetkým hospodárskym odvetviar ani regiónom štátu čo len približne rovnaký hospodársky vzostup. Občania už pred voľbami prejavovali nespokojnosť s politikou niektorých vládnych strán, ale aj s politikou strany azda najopozitnejšej – komunistickej. Pohyby v politických náladách voličstva sa odrazili vo volebných výsledkoch tak vládnych ako aj opozičných strán.

Celoštátne si udržala prvé miesto československá agrárna strana, no v českých krajinách ju predstihla v tom čase opozičná sociálna demokracia. Ďalšie vládne strany stratili a týkalo sa to aj dvoch nemeckých strán – agrárikov a kresťanských sociálov – z ktorých každá viedla volebné zoskupenie ďalších menších politických subjektov. Naopak, opozičná nemecká sociálna demokracia sa stala s 501 921 hlasmi a 21 mandátmi opäť prvou stranou medzi nemeckými stranami v českých krajinách. Druhé miesto zostalo nemeckým agrárnikom s ich spojencami (379 452 hlasov a 16 mandátov), tretie kresťanským sociálom v koalícii s ďalšou živnostníckou stranou (348 097 hlasov a 14 mandátov), na štvrtom a piatom mieste sa vymenili nacionálni socialisti (204 096 hlasov a 8 mandátov) s nemeckými nacionálmi v koalícii so Sudetonemeckým krajinským zväzom (189 071 hlasov a 7 mandátov), no tieto dve veľkonemecky a voči ČSR negatívne orientované strany oproti predchádzajúcim voľbám dohromady oslabili. Maximálny zisk národných socialistov a nacionálov v troch voľbách, v ktorých kandidovali počas dvadsiatich rokov či už spoločne alebo osobitne, predstavoval 405 755 hlasov, t.j. 25,81 % hlasov pre nemecké strany vo voľbách roku 1925, získavali teda oveľa menej než nemecké strany postupne sa orientujúce na aktivistickú politiku. Pritom časť nemeckého voličstva hlasovala za komunistov.

V absolútnych číslach menšinové strany (nemecké a poľsko-židovská koalícia) v českých krajinách získali takmer o 40 000 hlasov viac než v predchádzajúcich voľbách,

²⁵ Ibid., s. 164–165; DEÁK, L.: Zjednotenie maďarských opozičných strán roku 1936, in: Historický časopis, 46, 1998, s. 579.

²⁶ Porov.: Zprávy..., roč. X. (1929), č. 145, Řada B, č. 6, s. 1190–1192.

pričom nemecké strany o takmer 57 000 hlasov viac (+3,63 % hlasov pre nemecké strany), kým Poliaci so Židmi o 13 000 hlasov menej (–24,08 % hlasov pre poľsko-židovské strany), nedosiahli teda v koalícii očakávaný synergický efekt. V relatívnych číslach však menšinové strany klesli z 30,24 % na 29,58 % platných hlasov v českých krajinách a z nich nemecké strany z 28,93 % na 28,63 %. Tento malý relatívny pokles je vysvetliteľný jednak väčším celkovým nárastom hlasov pre československé strany a v prípade nemeckého voličstva aj pre komunistickú stranu, ktorá v týchto voľbách stratila hlasy českých, slovenských, ale aj maďarských a rusínskych voličov.²⁷

Takýto trend sčasti potvrdzujú aj výsledky volieb v súdnych, resp. politických okresoch, v ktorých príslušníci niektorej z národností dosiahli najmenej 90 % obyvateľov okresu. V 115 českých okresoch s uvedenou českou väčšinou klesli hlasy pre komunistov z 13,82 % na 9,42 %, kým v okresoch s nemeckou väčšinou vzrástli z 9,42 % na 10,84 % hlasov. V 53 moravsko-sliezskych okresoch klesli hlasy pre komunistov z 13,62 % na 10,57 %, kým v okresoch s nemeckou väčšinou stúpili, aj keď nepatrne – zo 4,47 % na 4,93 % hlasov. Na Slovensku v 27 politických okresoch s uvedenou slovenskou väčšinou klesli komunisti z 11,52 % na 7,56 % platných hlasov a takisto, aj keď miernejšie klesli v 6 okresoch s maďarskou väčšinou – z 24,14 % na 22,49 %.²⁸

V českých krajinách v dôsledku oslabenia komunistov a menšinových strán vzrástlo relatívne číslo hlasov odovzdaných československým stranám oproti predchádzajúcim voľbám z 57,61 % na 60,50 % platných hlasov. Rovnaký trend bol aj na Slovensku, kde československým stranám odovzdalo svoje hlasy 69,31 % voličov oproti 65,86 % v roku 1925, pričom menšinové strany stratili len minimálne v absolútnych aj relatívnych číslach (–2 707 hlasov, resp. –0,21 %).

Opäť stratili židovské strany, ktoré percentuálne klesli z 3,06 % na 2,36 % platných hlasov. Oproti roku 1925 mierne získali maďarsko-nemecké strany – prvýkrát spoločná koalícia kresťanských socialistov, maďarských národnárov a Spišskonemeckej strany s 226 776 hlasmi a samostatne kandidujúca ďalšia odštiepená strana so 6 894 hlasmi – vzrástli zo 16,10 % na 16,37 % všetkých hlasov na Slovensku. Pred voľbami nastala zmena na stranícko-politickej scéne slovenských Nemcov, keď sa popri Spišskej nemeckej strane a nemeckej sekcii Krajinskej kresťansko-socialistickej strany, obidvoch hungaristických, sformovala Karpatonemecká strana, orientovaná prostredníctvom sudetských Nemcov na Nemeckú ríšu a odmietajúca promaďarskú politiku.²⁹ V parlamentných voľbách kandidovala spolu s nemeckými agrárnikmi a získala 13 711 hlasov, kým opäť a samostatne kandidujúca nemecká sociálna demokracia 4 829 hlasov, čo dokopy predsta-

²⁷ Dôvody volebného úspechu komunistov boli bezpochyby hospodárske a sociálne, keďže pohraničné oblasti s nemeckým obyvateľstvom sa oveľa menej podieľali na hospodárskej konjunktúre dvadsiatich rokov než priemysel vo vnútrozemí. Hlasovanie však mohlo vyjadrovať aj pomer časti ľavicového nemeckého voličstva voči československému štátu, ktorý – podobne ako u organizovaných nemeckých komunistov – nebol priaznivý, keďže existenciu ČSR nepocitovali (do nacistického uchopenia moci v Nemecku) pre seba ako pozitívum. (Porov.: REIMAN, P.: Ve dvacátých letech – Vzpomínky, Praha 1966, s. 171–174.)

²⁸ Porov.: Volby do poslanecké sněmovny v říjnu 1929, Stát. úřad statist., Praha 1930, Úvod. J. Náhlavského, s. 22.

²⁹ Porov.: KOVÁČ, D.: Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871–1945), Veda, Bratislava 1991, s. 75–82.

vovalo 1,30 % platných hlasov.³⁰ Rusínske strany po predchádzajúcom neúspechu samostatne nekandidovali.

Voľby roku 1929 potvrdili – napriek určitým presunom voličskej podpory jednotlivým stranám – značnú stabilizáciu pomerov na československej straníckej a voličskej scéne, vrátane menšinových strán, charakteristickú pre druhú polovicu dvadsiatych rokov. Významnejší pohyb mali priniesť hospodárske a politické udalosti prvej polovice tridsiatych rokov, čo sa odrazilo aj vo výsledkoch posledných parlamentných volieb za prvej republiky, osobitne vo volebných výsledkoch menšinových strán.

* * *

Po voľbách roku 1929 nahradila koalíciu občianskych strán, resp. tzv. pánsku koalíciu koncentračná vláda širokej, resp. československo-nemeckej koalície, ktorá sa s nevelkými obmenami, vedená postupne tromi agrárnickými premiérmi, udržala až do jari 1938. Popri československých občianskych stranách (agrárnej, lidovej, živnostenskej a v prvých rokoch jej pôsobenia i národnodemokratickej) ju tvorili opäť aj sociálni demokrati a československí socialisti. Z nemeckých strán boli v tejto koalícii zastúpení sociálni demokrati s agrárnikmi a celkom v závere jej pôsobenia opäť aj kresťanskí sociáli.

Volebné obdobie po roku 1929 veľmi významne poznačili dva faktory svetového dosahu – veľká hospodárska kríza, ktorá sa v ČSR doznievala aj vo volebnom roku 1935, najmä v pohraničných regiónoch, a uchopenie moci nacistami v Nemecku roku 1933. Hospodárska kríza veľmi ťažko dopadla na hospodárstvo menšinových oblastí, ktoré sa ani v čase predchádzajúcej konjunktúry nedokázalo celkom skonsolidovať, a teda na životné podmienky menšinových, najmä nemeckých obyvateľov.³¹ Nástup Hitlerovho režimu v Nemecku dal nové mocné impulzy nemeckej, ale aj maďarskej iredente.³²

Na zmeny v Nemecku reagovala československá vláda na jeseň roku 1933 rozpuštením dvoch extrémnych nacionalistických nemeckých parlamentných strán – národnosocialistickej a nacionálnej. Ich dedičom sa prakticky okamžite stal Sudetonemecký vlastenecký front, schopný sústrediť okolo seba podstatne viac prívržencov a voličov, než koľko ich dokázali – pravdaže za iných vnútro- aj zahraničnopolitických okolností – sústrediť obidve rozpustené strany.

Májové voľby roku 1935 do obidvoch komôr Národného zhromaždenia, ktorými sa opäť, aj keď len o niekoľko mesiacov, skrátilo volebné obdobie, predchádzala novelizácia volebného poriadku spomenutá vyššie, ktorá mala uľahčiť menším stranám vstup do parlamentu. Vo voľbách táto zákonná úprava vskutku umožnila dvom nemeckým (agrárnikom a kresťanským sociálom) a jednej československej strane (Národnej

³⁰ Porov.: Zprávy..., roč. X. (1929), č. 145, Řada B, č. 5, s. 1190–1191.

³¹ Na ich ťažké životné pomery poukázal v súvislosti s narastaním Henleinovho hnutia taký prominentný český intelektuál ako F. X. Šalda vo svojom Zapisníku v novembri 1934, keď napísal: „V německých okresech zuří bída a hlad, jakých tam není ještě pamětníka, bída opravdu katastrofální, tak strašná, že snad zdecimuje jejich obyvatelstvo.“ (Cit. podľa: Střední Evropa, r. 13., č. 71/červen 1997, s. 90.)

³² Porov.: KOVÁČ, D.: c.d., s. 89–97.

obci fašistickej) získať mandáty v druhom skrutíniu a vstúpiť do poslaneckej snemovne.³³

Napriek zvýhodneniu malých strán kandidovalo vo voľbách 1935 najmenej volebných subjektov zo všetkých parlamentných volieb za prvej republiky – 16, z nich 5 menšinových. Ďalšie menšinové strany kandidovali, podobne ako v predchádzajúcich voľbách, s československými stranami. Prvýkrát v parlamentných voľbách nekandidovali samostatne, resp. v národnostných koalíciách židovské, poľské a rusínske strany. Nemci išli do volieb so štyrmi volebnými subjektmi, tri z nich – sociálni demokrati, agrárnici a kresťanskí sociáli – patrili k nemeckému straníckemu establishmentu v ČSR a novým subjektom bola Sudetonemecká strana, pôvodne Sudetonemecký vlastenecký front. Dve dominujúce a už tradičné maďarské strany – národná a kresťansko-socialistická – spolu so Spišskou nemeckou stranou sa opäť spojili do volebnej koalície. S maďarskou koalíciou kandidovali v českých krajinách – no neúspešne – aj zvyšky nemeckých liberálov a časť nacionálov pod názvom Sudetonemecký volebný blok. Na Slovensku zas Karpato-nemecká strana opustila svojho koaličného partnera (nemeckých agrárnikov) a kandidovala v koalícii so Sudetonemeckou stranou, fakticky ako jej súčasť.³⁴

Na menšinové strany v českých krajinách pripadlo v májových voľbách 1935 spolu 1 874 181 platných hlasov, o 190 858 hlasov viac než v predchádzajúcich voľbách. V pomerných číslach to predstavovalo 29,77 % hlasov (+0,19 % oproti roku 1929). Z nemeckých menšinových strán získali 28 588 (0,45 %) hlasov poľské strany v koalícii s HSLS v moravskoostravskom volebnom kraji. Oproti predchádzajúcim voľbám to bolo pre nemecké menšinové strany o 25 415 hlasov menej. Ostatné hlasy pre menšinové strany – 1 845 593, t.j. 29,32 % – pripadli nemeckým stranám a volebným zoskupeniam, ktoré oproti predchádzajúcim voľbám získali o 216 273 platných hlasov viac.³⁵ Tento prírastok bol podmienený jednak prirodzeným prírastkom novovoličov, no do značnej miery aj presunom nemeckých komunistických voličov k Sudetonemeckej strane, ktorá takto dokázala sústrediť na seba nielen prevažnú časť prívržencov vládnych nemeckých strán a kresťanských sociálov, ale aj značnú časť radikalisticky orientovaných voličov, ktorí v dvadsiatych rokoch podporovali KSČ. Napr. v českých okresoch s 90%-ným a vyšším zastúpením nemeckého etnika klesli hlasy pre komunistov oproti predchádzajúcim voľbám z 10,84 % na 5,62 %, v moravskosliezskych, v ktorých KSČ aj v dvadsiatych rokoch získavala len slabú podporu, klesli zo 4,93 % na 2,91 % platných hlasov.³⁶

Z hľadiska získaných hlasov voľby vyhrala nielen medzi nemeckými stranami, ale aj celoštátne Henleinova Sudetonemecká strana. V českých krajinách získala 1 220 439 hlasov, čo predstavovalo 19,38 % všetkých hlasov v tejto časti štátu a 66,13 % hlasov pre nemecké strany a znamenalo zisk 44 mandátov. Na druhom mieste skončila nemecká sociálna demokracia s 293 358 hlasmi (–208 568 oproti roku 1929) a 11 mandátmi, nasledovali kresťanskí sociáli so 162 781 hlasmi (–185 316) a 6 mandátmi, nemeckí agrárnici so 142 144 hlasmi (–237 315, no v predchádzajúcich voľbách kandidovali v koalícii

³³ Porov.: Zprávy..., roč. XVI. (1935), č. 47, Řada B, 4, s. 344.

³⁴ Porov.: ČAPEK, E.: Co má vědět volič? 2. Vydání, doplněné výsledky voleb, Praha 1935, s. 41–43; KOVÁČ, D.: c.d., s. 98–100.

³⁵ Porov.: Zprávy..., roč. XVI. (1935), č. 47, Řada B, č. 4, s. 342–344.

³⁶ Porov.: Volby do poslanecké sněmovny v květnu 1935, Stát. úřad statist., Praha 1936, úvod. J. Náhlovského, s. 22.

s liberálmi a odštiepencami nacionálnej strany) a 5 mandátmi. Na poslednom mieste sa ocitol Sudetonemecký volebný blok v koalícii s maďarskými stranami so ziskom 26 817 hlasov.

Kým v českých krajinách menšinové strany predovšetkým vďaka úspechu Sudetonemeckej strany zaznamenali nárast v absolútnych číslach aj percentuálne, na Slovensku predstavovali volebné výsledky menšinových strán celkovo odlišný trend. Menšinové strany získali spolu 263 935, t.j. o 21 949 hlasov menej ako v roku 1929, pričom ich pomerný podiel na hlasoch odovzdaných na Slovensku klesol z 20,03 % na 16,24 %. Koalícia maďarských národnárov, kresťanských socialistov a Spišskej nemeckej strany, ktorá v tomto zložení kandidovala druhýkrát, získala 230 713 hlasov (+3 937), t.j. 14,19 % hlasov na Slovensku a 9 mandátov, keďže však ďalšie maďarské strany nekandidovali, ich podiel poklesol o 2,16 %. Na Slovensku kandidovali aj tri nemecké strany, z nich dve z českých krajín – sociálna demokracia a agrármici, no s veľmi skromným výsledkom: 5 409 hlasov pre sociálnych demokratov a 255 hlasov pre agrárikov. Treťou nemeckou stranou bola Karpatonemecká strana, silnejšie zakorenená na Slovensku než predchádzajúce dve, fungujúca však ako filiálka Henleinovej strany. Získala 27 558 hlasov (1,70 %), o 13 847 viac ako v predchádzajúcej koalícii s agrármi, počet hlasov si zdvojnásobila a pripadol jej jeden mandát, no nedosiahla cieľ získať väčšinu nemeckých voličov na Slovensku.³⁷

Na celkové oslabenie pozícií menšinových strán na Slovensku v májových voľbách 1935 pôsobili v zásade štyri faktory: rezignácia židovských a rusínskych strán na samostatnú kandidátku, slabší prílív nových voličov, súvisiaci s nižšou natalitou maďarskej a nemeckej menšiny, pokračujúce zisky československých strán (čo súviselo aj s napredujúcou „demaďarizáciou“ a prejavilo sa stratami maďarských strán vo všetkých volebných krajinách s výnimkou novozámockého) a opätovné značné zisky komunistov, tentokrát však aj a výraznejšie v etnicky slovenských volebných krajinách. Kým v 30 okresoch so slovenskou väčšinou nad 90 % vzrástli komunisti zo 7,56 % na 10,55 %, v 4 okresoch s maďarskou väčšinou nad 80 % (väčšina nad 90 % podľa sčítania ľudu z r. 1930 už nejstvovala) vzrástli komunisti z 22,44 % na 24,24 %.³⁸

Určitú výpovednú hodnotu o celkovej volebnej sile menšinových strán a jej vývinovej dynamike v parlamentných voľbách za prvej ČSR v českých krajinách a na Slovensku má aj porovnanie ich volebných výsledkov v prvých a posledných voľbách. V roku 1920 získali menšinové strany v českých krajinách spolu 1 620 557 hlasov, t.j. 33,35 % všetkých platných hlasov, z nich pripadlo nemeckým stranám 1 586 060 (32,64 %) a iným menšinovým (t.j. židovským) stranám 34 497 (0,71 %) hlasov. V roku 1935 predstavovalo absolútne číslo získaných hlasov pre menšinové strany 1 873 181 hlasov, teda oproti roku 1920 nárast o 252 624 (+15,93 %), no podiel na celkovom počte odovzdaných hlasov v českých krajinách klesol o 3,70 % na 29,65 %. Aj v českých krajinách sa napriek značnému nárastu hlasov pre nemecké strany – vlastne len pre Sudetonemeckú stranu – prejavil vo volebných výsledkoch celkovo vyšší absolútny nárast českého voličstva, ako aj to, že napriek významnému oslabeniu KSČ v etnicky nemeckých regiónoch, časť nemeckých hlasov pripadla komunistom aj v roku 1935. Hlasy pre iné

³⁷ Porovnané volebné výsledky v Zprávach..., roč. X. (1929), č. 145 a v Zprávach roč. XVI. (1935), č. 47.

³⁸ Porov. Volby..., Praha 1936, úvod J. Náhlavského, s. 22.

menšinové strany (židovské, resp. poľské) boli bez väčšej volebnej váhy v prvých aj posledných voľbách.

Na Slovensku vychádza porovnanie prvých a posledných volieb do poslaneckej snemovne československého parlamentu ešte väčšmi v neprospech menšinových strán. Kým v roku 1920 pripadlo menšinovým stranám 323 852, t.j. 24,17 % všetkých hlasov, z nich maďarsko-nemeckým a maďarským 278 635 (20,79 %) hlasov a židovským 45 217 (3,37 %) hlasov, v roku 1935 získali menšinové strany spolu 263 935 hlasov, čo znamenalo pokles oproti roku 1920 o 59 917 (–18,50 %) a pokles podielu na platných hlasoch na Slovensku o 7,87 % na 16,24 %. Pritom maďarsko-nemecké strany v spoločnej koalícii získali 14,19 % všetkých hlasov a nemecké strany (ktoré r. 1920 nekandidovali), 2,04 % hlasov.³⁹ Dôvody tohoto vývinu vo volebnom správaní boli uvedené vyššie s tým, že na Slovensku sa oveľa silnejšie než v českých krajinách prejavila tendencia menšinových voličov odovzdať hlasy komunistom, ale aj československým stranám.

* * *

Keď český medzivojnový publicista Emanuel Čapek hodnotil výsledky májových volieb roku 1935, zhmul svoj názor do dvoch viet: „Celkem nejsou výsledky voleb takové, aby vštíly přílišnou pevnost dosavadní vládní většiny, zvláště uvážíme-li, jak těžké stíny vrhají hospodářské potíže a mezinárodní mraky. Čekat, že tento parlament vydrží do roku 1941, by snad bylo trochu optimistické, neboť třídní a jiné protivy se přiostrily.“⁴⁰ Vieme, že publicistova predpoveď bola správna, aj keď E. Čapek asi netušil rozsah, podobu a najmä konečné dôsledky udalostí, ktoré mali nasledovať. Ved' po troch rokoch predovšetkým tie „jiné protivy“, resp. „mezinárodní mraky“ a ich mocní svetoví hýbatelia dramaticky skoncovali najprv s územnou integritou Československej republiky, nasledoval zánik československého demokratického režimu a fakticky aj jeho početne a hlavne politicky zdecimovaného parlamentu a nakoniec bol zničený československý štát. Súčasťou nemilosrdnej hry oných protiv a či rozporov boli aj národnostné menšiny, i keď predovšetkým v postavení manipulovaných objektov a časť ich politickej reprezentácie v role poslušných aj iniciatívnych nástrojov.

Political Parties Representing National Minorities and Their Electorate During the First Czechoslovak Republic

Milan Zemko

All parts of the country, minority political parties gained the support of the vast majority of minority voters. However, a relatively significant portion of Hungarian and Ruthenian (Rusyn) voters gave their votes to the Communist Party. In the Czech Lands, the number of minority party

³⁹ Porovnané volebné výsledky v Zprávach r. 1920, č. 2 a v Zprávach roč. XVI., (1935), č. 47.

⁴⁰ ČAPEK, E.: c.d., s. 46.

voters grew in absolute terms and in percentage terms declined only slightly, In Slovakia, the number of minority party voters declined in both absolute percentage terms.

DOKUMENTY

„IZ DNEVNIKA V. A. ZORINA“

Záznamy o rozhovorech sovětského velvyslance s českými a slovenskými politiky v dubnu 1945 v Košicích

Vilém Prečan

O takzvaných denících sovětských diplomatů jsem psal po prvé před pěti lety, když jsem zveřejnil své zkušenosti ze studia v ruských archivech za léta 1994–1995.¹ Vysvětlil jsem, že ve skutečnosti šlo o soubory záznamů o služebních rozhovorech, které ten který pracovník sovětské diplomatické služby, tj. Lidového komisariátu zahraničních věcí (Narodnyj komissariat inostrannyh del, NKID) vedl s cizinci. Tehdy jsem se také poprvé zmínil o existenci série záznamů o rozhovorech, které měl v dubnu 1945 v Košicích sovětský velvyslanec V. Zorin se členy československé vlády a s některými dalšími českými a slovenskými politiky.²

V rámci svého předsevzetí zveřejňovat v Česko-slovenské historické ročence nově přístupné dokumenty, jež se převážně, nebo aspoň zčásti dotýkají česko-slovenských vztahů, dal jsem nejprve přednost pramenům tak závažným, jako byla dokumentace o „Kostnici a Canosse“ Šmidkeho povstaleckého vedení KSS (záznam ze zasedání ústředního výboru KSČ 17. a 18. července 1945 v ročence 1997), a dokumentům vážícím se k pobytu delegace povstalecké Slovenské národní rady v Londýně (v ročence 1999). Teprve nyní přichází na řadu svým způsobem ucelený soubor zpráv, jež napsal či nadiktoval Zorin o zmíněných rozhovorech. Tak či onak souvisí s oběma předcházejícími příběhy jako jejich meziakt, jímž byla éra „košického zajetí“, jak jsem v ročence z roku 1997 charakterizoval situaci českých exulantů – členů vlády – a jejich pocity v situaci, kdy jediným skutečným pánem na Slovensku byla Slovenská národní rada. (Jiným takovým meziaktem byla krátká epizoda konfliktního závěru jednání o vládním programu v Moskvě v březnu 1945, kdy byli k debatě přizváni i představitelé SNR; v historické literatuře ovšem už byla plně dokumentovaná.)³

Snad se příliš nezmýlím, jestliže i prameny v tomto souboru Zorinových relací nadřizným složkám aparátu sovětské zahraniční politiky služby označím za svým způsobem jedinečné. Nemáme totiž příliš mnoho autentických svědectví pocházejících z té doby konce války začátku míru, nepoznamenaných zkušeností a prožitky následujících let, jak je tomu v případě memoárů, a navíc svědectví do jisté míry osobního rázu, kdy v rozhovoru, nikoli v písemném exposé či jakékoli zavazující (a svazující) písemnosti, aktéři událostí toho na sebe tolik řekli: o svých programových politických představách, o své ideověpolitické výbavě, o svých záměrech a zájmech, vlastně o sobě samotných.

Zejména nemáme z té doby žádné podobné prameny o způsobu komunikace československých komunistů se sovětskými činiteli. Pravda, jistou dávku servility či alespoň snahy podbídnout a zalíbit se velvyslanci Velkého bratra, nebo se aspoň učinit zajímavým, lze nalézt takřka u všech Zorinových prostofekých spolubesedníků (čest výjimkám); takřka bez výjimky všem

¹ Vilém Prečan, *Dokumenty sovětské éry v ruských archivech – nový pramen k československým dějinám 1941–1945*. In: *Soudobé dějiny*, 2 (1995), 4, s. 609–628, zde 617–619.

² V daném případě jde o písemnosti uložené v moskevském Archivu zahraniční politiky Ruské federace, který je součástí Ministerstva zahraničních věcí Ruské federace.

³ Viz mj. *Cesta ke Květnu*. Vznik lidové demokracie v Československu. 1–2. K vydání připravili M. Klimeš, P. Lesjuk, I. Malá, V. Prečan. Praha 1965, dok. 133–135, s. 425–444.

českým Zorinovým-společníkům – bez rozdílu stranické příslušnosti – trčela příslovečná sláma z bot v podobě frustrace z nemohoucnosti vlády na Slovensku spravovaném SNR. Ale v případě náměstků předsedy vlády Gottwalda a Širokého je až křiklavé, že hovořili s velvyslancem cizího státu nikoli jako reprezentanti československého státu, nýbrž jako se soudruhem ve zbrani, jemuž – navíc – jakoby svému nadřízenému podávali hlášení o tom, jaká je situace či jaké podávají výkony na společné „třídní frontě“. Takto bezpochyby vyznívá i rozhovor se Slánským, ale ten aspoň neměl žádnou státní funkci!

Je také zajímavé sledovat, jak neměli co říci, nebo jaká témata vnesli do rozhovoru Josef David, Ivan Pietor, František Hála, Jan Šrámek. V těchto případech je ovšem interpretace obtížná, protože se nabízí příliš mnoho nejednoznačných vysvětlení. Snad ještě dvě poznámky toho druhu, už poslední, nemám v úmyslu matérii předžvýkávat; proto také šetřím poznámkovým aparátem u vlastních dokumentů. Při čtení bezpochyby zarazí Slánského nápadná podezřivost, s jakou reagoval na zprávu o existenci jakési České národní rady. A opakovaně se připomíná skutečnost, že nemáme zpracovanou problematiku vysídlování Maďarů ze Slovenska v dubnu 1945, ačkoli to byla zřejmě velmi živá otázka, přinejmenším soudě podle frekvence, s jakou se dostávala na pořad jednání se Zorinem.

Soubor předkládaných dokumentů plasticky zobrazuje ještě jeden rozměr „košického zajetí“ I. československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků (její oficiální název v soudobých dokumentech): vláda a také prezident byli odříznuti a izolováni od ostatního světa; takřka až do konce pobytu v Košicích neměli k dispozici vlastní rádiatelegrafické spojení. Komunikace s Londýnem, kde zůstal ministr Hubert Ripka a početný zbytek někdejšího londýnského čs. státního zřízení včetně vládního aparátu, byla možná pouze přes Moskvu, přičemž rádiatelegrafické spojení Košice–Moskva obstarávaly oběma směry sovětské vojenské orgány.

Sověti se postarali o izolaci čs. vlády a prezidenta Beneše ještě jedním způsobem, o němž se záznamy nezmiňují, který je však nutno mít na paměti. Pod záminkou, že jde o území v bezprostředním zázemí fronty a že v Košicích není možné zajistit vhodné ubytování, nedostali západní spojenecké vlády povolení vyslat do Košic své diplomatické mise s personálem. Pro Brity a Američany to byla po týdny matérie k demaršům a trpkým stížnostem. Aféra začala 28. březnem 1945, kdy se Britové jako první dověděli nepříznivou zprávu od ministra Ripky, ještě šokovaného po předcházejícím rozhovoru se sovětským chargé d'affaires Čičajevem, který mu tlumočil ono stanovisko „sovětských vojenských míst“. (Zavazadla britského velvyslance Nicholse byla v té době už na cestě.) A tak hlavním zdrojem informací o tom, jak si vede nová čs. vláda na osvobozeném území, byl pro Američany i Brity moskevský tisk, jak o tom svědčí telegramy velvyslanců v Moskvě jejich centrálním v Londýně a Washingtonu.

Obstrukce se přirozeně netýkala sovětské diplomatické mise, a tak Zorin a jeho personál byli jediní diplomaté, kteří provázeli prezidenta i vládu od okamžiku odjezdu z Moskvy (31. března) přes Humenné (kde končilo železniční spojení) do Košic (slavnostní přivítání 3. dubna večer). Po pěti týdnech pak dorazili přes Bratislavu do Prahy 10. května, dobré tři týdny před prvním kontingentem britských a amerických diplomatů.⁴

Zorinova kvalifikace na funkci velvyslance

Československá strana se dověděla o sovětském úmyslu jmenovat Zorina novým velvyslancem u československé vlády, s určením už nikoli pro Londýn, jak tomu bylo u jeho předchůdce V. Lebeděva, ale pro působení v osvobozeném Československu, 20. března 1945. Toho dne sdělil

⁴ Příslušné spisy britské strany viz Public Record Office (dále jen PRO), FO 371, 47149; k americké reakci viz *Foreign Relations of the United States*, 1945, Volume IV (Europe), Washington 1968. Teprve 31. května 1945 oznámil československý velvyslanec v Londýně ministru A. Edenovi, že velitelství Rudé armády dalo povolení, aby na pražském letišti přistálo letadlo se členy a personálem britské a americké diplomatické mise. (PRO, FO 371, 47149, N 6294/3411/12.)

náměstek lidového komisaře zahraničí Vyšinskij velvyslanci Fierlingerovi, že vedoucí 4. evropského oddělení Valerian A. Zorin byl jmenován velvyslancem SSSR v Československu a že jemu, Vyšinskému, bylo uloženo požádat československou vládu o souhlas. Vyšinského záznam o rozhovoru se sice zmiňuje o Fierlingerově formální námitce, že k takovému souhlasu není oprávněn a že k tomu je příslušná vláda.⁵ Nicméně již 22. března oznamovaly všechny moskevské deníky Zorinovo jmenování.⁶ Den předtím proběhlo jednání prezidenta Beneše s Molotovem, a zde se asi věc vyřídila, i když v zápise se o tom výslovně nehovoří.

Britskému velvyslanci u čs. vlády Philipu Nicholsovi se toho o Zorinovi příliš mnoho zjistit nepodařilo. V bezprostřední informaci pro svého ministra citoval pouze údaje čerpané z čs. informačního bulletinu, resp. od ministra Ripky (Zorin jako vedoucí oddělení komisariátu zahraničí, které se zabývá československou agendou), a mohl se odvolat na jedinou interní charakteristiku, která pocházela od generála Píky, že Zorin je „inteligentní, avšak obtížný partner při vyjednávání“.⁷

Valerian Alexandrovič Zorin (ročník 1902) se ve spisech vynořuje jako vedoucí 4. evropského oddělení či odboru (*otdel*) Lidového komisariátu zahraničních věcí v červenci 1943; vystřídal v této funkci N. Novikova. Tento útvar komisariátu se zabýval agendou Československa a několika dalších států, například Polska, Maďarska, Rumunska a Bulharska, jak lze soudit ze spisů, jež dostával Zorin k vyřízení nebo na vědomí. S československou problematikou byl Zorin dobře obeznámen: podílel se na přípravě československo-sovětské smlouvy z prosince 1943 a byl přítomen při jejím slavnostním podpisu. Po celý rok 1944 byl pravidelným partnerem velvyslance Fierlingera při jednání v lidovém komisariátu o všech bilaterálních otázkách dotýkajících se tak či onak zájmů obou vlád; v jeho rukou se sbíhaly doslova všechny nitky československé agendy, a byl to on, kdo připravoval stanoviska a předkládal návrhy v těch případech, kdy rozhodnutí bylo vyhrazeno hlavě úřadu Molotovovi nebo některému z jeho náměstků (například Vyšinskému).

Stejně tomu bylo v prvních měsících následujícího roku. Zorin byl přítomen jednání prezidenta Beneše s Molotovem v březnu 1945 a zápis o obou těchto rozhovorech byl pořízen právě jím. Komentář k návrhu programu československé vlády, který připravilo zahraniční vedení KSČ v Moskvě, posuzoval v NKID také on. Jeho komentář byl ostatně dosti kritický. Zorinovi se zejména nelíbilo, že kapitola pojednávající o zahraniční orientaci Československa ztrácí jakýkoli cit pro míru ve vztahu k Sovětskému svazu a k jednotě slovanských národů; nabádal, že je nutno zdůraznit také záměr upevňovat přátelské vztahy Československa s Anglií, Spojenými státy, Francií a d. O návrhu kapitoly týkající se česko-slovenského vztahu napsal: „I když se v celém oddílu hovoří o rovnoprávnosti českého a slovenského národa, otázka státních forem tohoto vztahu je postavena krajně neurčitě (*krajne rasplyvčato*), nevzpomíná se tu ani autonomie Slovenska, ani federativní spojení Česka a Slovenska. Je zřejmé, že v zájmu překonání slovenského separatismu, tolik pěstovaného Němci, je třeba hovořit konkrétněji (*boleje opredelenno*) o budoucím státoprávním postavení Slovenska v rámci jednotného (*jedinogo*) československého státu.“⁸

Je tedy zřejmé, že Valerian Zorin byl na funkci velvyslance v Československu dobře připraven. V jistém smyslu bylo jeho jmenování nepřímým svědectvím o významu, jaký Moskva Československu připisovala. V žádném případě nešlo o negativní zlom v kariéře, spíše naopak: v roce 1947 odcházel Zorin z Prahy do funkce náměstka ministra zahraničí; v této funkci byl poslán s onou osudnou misí do Prahy v únoru 1948, kdy měl zabezpečit dostatečně rozhodný postup vedení KSČ ve vládní krizi.

⁵ Archiv vnější politiky Rossijskoj Federacii (dále jen AVP RF), 0138/26/132/5/4. *Iz dnevníka A. Ja. Vyšinského*, 20. 3. 1945.

⁶ PRO, FO 371, 47077, N 3223/28/12. Clark Kerr to Foreign Office, Tel. No. 940, 24 March 1945.

⁷ „...intelligent, but difficult in negotiation.“ Tamtéž, N 3657/28/12. Nichols to Eden, 3 April 1945.

⁸ *Sovetskij faktor v Vostočnoj Jevrope 1944–1953. T. 1, 1944–1948. Dokumenty*. K vydání připravila redakční skupina pod vedením odpovědné redaktorky T. V. Volokitině. Moskva 1999, dok. č. 47, s. 175–177. Dále jen SOVETSKIJ FAKTOR, 1999.

Dnevní, jediné dostupné prameny

Z údajů v záznamech i z toho, co je známo odjinud, vyplývá, že sovětské velvyslanectví v Košicích bylo v nepřetržitém styku s Moskvou, kam posílalo vlastní zprávy, jakož i nóty a informace o požadavcích československé strany. Bohužel nemá badatel nadále – ani v roce 2000 – přístup k došlým a odeslaným telegramům NKID, což je vážný handicap při studiu sovětské zahraniční politiky a činnosti jejího aparátu v centru i v zahraničí. Depeše, hlavní forma styku centrály s diplomatickými misemi v zahraničí, představovaly totiž nejdůležitější částí písemnosti každého ministerstva zahraničí kteréhokoli státu.

Lze oprávněně předpokládat, že také naprostá většina rozhovorů velvyslance a jeho podřízených s československými partnery a z nich vyplývající agenda byla předmětem radiotelegrafické korespondence, podle důležitosti věci bezpochyby ještě téhož dne. „Deníkové“ záznamy, které se psaly na stroji v otevřené řeči a postupovaly se do centrály ve více vyhotoveních (podle počtu adresátů na rozdělovníku), se zřejmě psaly dodatečně, někdy se zpožděním i několika dnů. Musely být napsány, to patřilo k rutině a k základní povinnosti pracovníka diplomatické služby, který se stýkal s cizinci, avšak – jak se domnívám – to nebylo urgentní, jestliže věc sama byla projednána a vyřízena v šifrovaných depeších.

Jinak tomu nemohlo být, v tom se snad nemýlím. Jen tak dává smysl někdy až velmi podstatný rozdíl mezi datem konání rozhovoru a datem vyhotovení čistopisu „deníkového“ záznamu, uvedeným v záhlaví, jak se s tím setkáváme i v souboru 21 záznamů, které se tu dále publikují. A protože urgentní záležitosti byly nade vše pochybnost vyřizovány šifrovanou radiotelegrafickou korespondencí, nemůže historik dělat žádné překotné závěry ze skutečnosti, že v našem případě byly záznamy registrovány prezentačním razítkem jak v sekretariátu Molotova, tak ve 4. evropském oddělení komisariátu až na začátku června 1945.

Tato předběžná poznámka byla nezbytná k pochopení následujícího popisu souboru 21 dokumentů, které se tu publikují v původním znění a v překladu do češtiny.

Všechny jsou nadepsány *Posolstvo SSSR v Českoslovakii*. V záhlaví vlevo stojí *Iz dnevníka V. A. ZORINA*, vpravo *Sekretno*, *Ekz. No.* s číslem vyhotovení, datum a další, zřejmě pořadové číslo, které se asi vztahovalo ke korespondenci velvyslanectví. V záhlaví nebo v levém rohu dole je prezentační razítko kanceláře, kam spis došel, buď je to *4-j Jevropejskij Otdel* (v tom případě je razítko nahore), nebo *S-1 Narkoma NKID* (razítko je vždy v levém rohu dole); v rubrice razítkového předtisku je uvedeno číslo spisu a datum, kdy byl spis zaregistrován.

Za textem záznamu nebo na rubu jsou údaje o počtu vyhotovení, dále datum, jež je, pokud to bylo možné kontrolovat, totožné s datem konání rozhovoru, a rozdělovník. U souboru 21 záznamů, které se tu zveřejňují, to byli tři (v několika případech jen dva) adresáti v tomto pořadí: V. M. Molotov, A. J. Vyšinský, 4. evropský odbor (právě ten v několika případech na rozdělovníku chyběl), poslední vyhotovení (buď třetí, nebo čtvrté) bylo určeno v *delo*, čili do spisu původce písemnosti, to znamená velvyslanectví. Všechna vyhotovení číslo 1 (prvopisy), určená pro sekretariát národního komisaře Molotova, byla registrována v též den – 3. června 1945 –, což zřejmě souviselo s Molotovovou nepřítomností v úřadě po dobu konání ustavujícího zasedání OSN v San Francisku.

Ve spisech, které jsem v Archivu zahraniční politiky Ruské federace dostal ke studiu, identifikoval jsem záznamy o Zorinových rozhovorech v Košicích ve třech spisových svazcích (archivních jednotkách). Ve svazku pocházejícím z fondu 06 (sekretariát lidového komisaře Molotova) je plný soubor všech 21 rozhovorů; nejsou tam žádné jiné spisy.⁹ Všechny jsou označeny

⁹ AVP RF, 06/7/51/821/1–48. Původní označení svazku, uvedené na obalu, je *Delo Če–021, zapiski besed posla SSSR v Českoslovakii 11. 4.–25. 5. 45*. Musím vysvětlit, proč jsem nepřevzal všechny záznamy z tohoto svazku, nýbrž několik z jiného svazku, o němž bude řeč. Pravidla bádání v AVP RF vylučují kopírování celého svazku v úplnosti. Nechtěl-li jsem záznamy pracně opisovat, musel jsem některé z nich dát okopírovat odjinud. Proto se v několika případech signatury archivního uložení spisu různí.

jako *Ex. No. 1*, tedy první vyhotovení; měl by to být prvopis, strojopisný originál, jsou to však všechno modré průpisy. Ve fondu 0138 (*Referentura po Českoslovakii*)¹⁰ jsou ve svazku číslo 8 (s původním označením *4-j Jevropejskij Otdel. Dnevníki rabotnikov posolstva SSSR v Českoslovakii*) záznamy s číslem vyhotovení *Ekz. No. 2*; ve svazku číslo 7 téhož fondu¹¹ jsou vyhotovení označená číslem 3.

Ani v jednom z obou svazků z fondu 0138 (*Referentura po Českoslovakii*) není soubor záznamů Zorinových košických rozhovorů úplný. Ve svazku 4. evropského odboru chybí záznam rozhovoru s J. Davidem, s B. Laušmanem ze 16. 4., s F. Hálou a s J. Smutným. Ve svazku č. 7 chybí všechny tři záznamy ze 14. dubna – s V. Kopeckým, s K. Gottwaldem a s L. Svobodou –, dále s J. Ďurišem, J. Smutným, V. Širokým, I. Pietorem a rozhovor se Z. Fierlingerem doprovázený V. Clementisem (dok. č. 21).

V materiálu, který mi byl předložen ke studiu, jsem nenašel žádné stopy po záznamech Zorinových rozhovorů v Košicích před 11. dubnem a po 25. dubnu. Přirozeně jsem se snažil zjistit, zda existují dokumenty dokládající jednání ať už Gottwalda nebo Fierlingera, jež by se týkaly postupu amerických jednotek směrem ku Praze a možnosti jejich vstupu do hlavního města.¹² Byl jsem ovšem odkázan na studium spisů, které pro mě vybral archivář, s nímž nelze navázat kontakt. Některé svazky jsem prostě nedostal. Skutečnost, že mi nebyly předloženy svazky (*dela*), jejichž čísla byla zjistitelná podle mezer v souvislém číselném pořadí svazků, se zdůvodňovala tím, že tyto svazky nejsou badatelům k dispozici, protože obsahují dosud neodtajněné písemnosti. Nicméně ani to, co mezitím publikovali ruští historici, nesvědčí o tom, že by byli úspěšnější.

Z toho, co by badatel předpokládal, že by v archivu vlastně mělo být, chybí doklady ještě o další agendě. Tak například zprávy, které by se týkaly cesty z Moskvy na Slovensko, jmenování vlády 4. dubna, dvojího zasedání Slovenské národní 5. dubna, kde se Zorinovi holdovalo jako představiteli velkého osvoboditele. A není tam také nic o nástupní audienci u prezidenta, kterou popsal Prokop Drtina.¹³

Něco málo navíc oproti tomu, co je v souboru 21 Zorinových záznamů, lze najít v „deníkových“ záznamech prvního tajemníka velvyslanectví Čebotareva a legačního rady (*sovetnik*) N. Dem'janova. Tak například první zaznamenaný úřední rozhovor Dem'janova s ministrem Kopeckým 6. dubna 1945 se týkal sovětské stížnosti na to, že ve zprávě československého zpravodaje moskevského rozhlasu nebylo uvedeno, že při položení věnců na hrobě sovětských vojáků v Košicích byl přítomen rovněž velvyslanec Zorin.¹⁴

Dozvíme se tu také, jak asi vznikl pořadník ministrů, podle něhož pak Zorin vykonával seznamovací návštěvy. První tajemník sovětského velvyslanectví G. Čebotarev navštívil 7. dubna prozatímní oddělení čs. ministerstva zahraničí, kde projednal se zástupcem vedoucího oddělení Kruckým řadu protokolárních otázek, na prvním místě mu šlo o pořadník návštěv, které by velvyslanec po odevzdání pověřovacích listin vykonal u ministrů čs. vlády a dalších osobností. Krucký slibil Čebotarevovi pořadník s potřebnými údaji do 9. dubna.¹⁵ Čebotarev však dostal seznam až 11. dubna, a to od vedoucího oddělení mezinárodních styků při předsednictvu vlády Klučky, který si svému sovětskému protějšku stěžoval na nedostatek personálu a kancelářského vybavení. Mimo

¹⁰ 0138/26/132/8.

¹¹ 0138/26/132/7, původní označení na obalu svazku *Delo No. 033. Dnevníki posla SSSR v Českoslovakii 3–11/1945*.

¹² Nemohl jsem tedy ověřit, nakolik byly pravdivé pověsti kolující v Košicích, o nichž psal ve svých pamětech Prokop Drtina, nebo pozdější, Drtinou citované tvrzení Z. Fierlingera v *Hlasu revoluce* z r. 1965, že v Košicích začátkem května 1945 odmítl Eisenhowerovu nabídku tlumočenou mu Zorinem. Prokop Drtina, *Československo můj osud*, sv. 2, kniha I, Melantrich 1992, s. 41.

¹³ *Tamtéž*, s. 35.

¹⁴ AVP RF, 0138/26/132/8/9.

¹⁵ 138/26/132/8/11–12. *Iz dnevníka Čebotareva G. E. Zapis besedy*, 7. 4. 1945.

jiné také na to, že nemá ruský psací stroj, a že tedy musel napsat seznam pro velvyslance rukou; obstarat ruský psací stroj přesahovalo však možnosti i samotného sovětského velvyslanectví.¹⁶

Z rozhovorů, které vedli v Košicích s čs. představiteli jiní pracovníci velvyslanectví a o nichž existují záznamy, stojí za zmínku schůzka legačního rady Dem'janova s Václavem Kopeckým, ministrem informací a členem předsednictva KSČ; došlo k ní 21. dubna 1945. Kopecký mj. upozornil na to, že do Košic se dostává velké množství pochybných individuí a špiónů, kteří rozšiřují pomluvy o Rudé armádě, vypočítané na zhoršení vztahů mezi Sovětským svazem a Československem. Kopecký v této souvislosti uvedl jméno jistého kapitána, předsedy košického Červeného kříže. Podstatné bylo také to, jak Kopecký komentoval vstup americké armády na území Československa. Podle Dem'janova se vyjádřil v tom smyslu, že vstup amerických vojsk do Prahy je „pro československou vládu z mnoha důvodů veskrze nežádoucí, třebaže jsou v oficiálních kruzích lidé, kteří vzhlížejí k možnosti vstupu anglo-amerických vojsk do Prahy s nadějí“. Na přímý dotaz Dem'janova však Kopecký nebyl ochoten uvádět žádná jména.¹⁷ Tento rozhovor však byl příliš časného data, než aby mohl být brán v úvahu při rozhodování, jež se odehrálo v prvních dnech května, nehledě na to, že Kopecký stěží mohl být při jednání o této otázce pro sovětskou stranu dostatečně reprezentativní osobností.

Pořadník původně zamýšlených návštěv není k dispozici. Nelze se také dovědět, proč se Zorin nesetkal se všemi členy vlády, kteří byli tehdy v Košicích přítomni – s náměstkem předsedy vlády Jánem Ursínym (Demokratická strana), s ministrem spravedlnosti Jaroslavem Stránským (národně socialistická strana), s ministrem výživy Václavem Majerem (sociální demokrat), s ministrem zdravotnictví Adolfem Procházkou (člen lidové strany) a s ministrem dopravy generálem Antonínem Hasalem¹⁸ nebo se státními tajemníky J. Lichnerem a M. Ferjenčíkem. Není také nic známo o tom, že by byl Zorin v Košicích vykonal návštěvu u představitelů Slovenské národní rady nebo u některého z pověřenců SNR. Rozhovor s R. Slánským byl bezpochyby mimo program stanovený na původním pořadníku. Příznačné je, že na rozdíl od ostatních setkání Zorin v záznamu neuvedl, kde a v kterou hodinu se se Slánským setkal, ani nic dalšího o okolnostech rozhovoru.

Ediční poznámky

Vzhledem k tomu, že se celý soubor záznamu přetiskuje v úplnosti také v původním jazyce včetně záhlaví, bylo možno v českém překladu některé formální údaje zjednodušit či vynechat. Týká se to záhlaví jednotlivých záznamů, označení „tajné“ a nadpisů nad obsahem rozhovoru, které jsou nahrazeny stručným regestem editora. Údaj o tom, které vyhotovení bylo použito a jak bylo datováno, se přičleňuje až k archivní signatuře za každým dokumentem. Záznamy se uveřejňují v přísně chronologickém pořadí. Hlavní částí edice souboru 21 dokumentů je česká verze, která je opatřena poznámkami a komentáři.

Zorin rozlišoval mezi „*zapis besedy*“, když někoho navštívil, a „*prijem*“, když on byl hostitelem. To se týká dokumentu č. 7 „*Prijem ministra promyšlenosti Laušmana*“ a dokumentu č. 11, když přijal ministra Svobodu a náčelníka generálního štábu Bočka „na jejich žádost“; lze si to ověřit v ruské předloze. V českém překladu se na toto rozlišení v regestech nebere zřetel.

Údaje o archivním uložení dokumentu v Archivu zahraniční politiky (archivní signatury) se čtou takto: na prvním místě je číslo fondu, pak číslo inventáře (rusky *opis'*), číslo desek (*papka*), číslo spisu či archivní jednotky (rusky *delo*), číslo listů příslušného dokumentu v archivní

¹⁶ AVP RF, 0138/26/132/8/20.

¹⁷ Tamtéž, 0138/26/132/8/50–52. *Iz dnevnika N. J. Dem'janova, 25 aprělja 1945 g.* Záznam rozhovoru s ministrem informací Kopeckým 21. 4. 1945.

¹⁸ Ministr zahraničí Jan Masaryk a ministr zahraničního obchodu Hubert Ripka (národní socialista) byli mimo území Československa; Jan Masaryk se vrátil z Moskvy do Londýna 6. dubna a odletěl odtud do Spojených států 15. dubna, aby se zúčastnil ustavující konference OSN v San Francisku.

jednotce. Tak například signatura 06/7/51/821/15–16 znamená: *fond 06, opis' 7, papka 51, delo 821, list 15–16.*

Všechny záznamy přeložila z ruštiny Jana Váchová. Sám jsem jako editor provedl revizi a redakci překladu, a tudíž přebírám odpovědnost za překlad i za všechny jeho eventuální nedostatky. Názvy ministerstev a vládní funkce se v českém znění uvádějí podle tehdejšího úředního úzu v souladu s ústavním dekretem prezidenta republiky č. 1/1945 Sb. z 2. dubna 1945,¹⁹ tedy bez ohledu na nepřesnosti ruské předlohy. Vzhledem k tomu, že uživatel má k dispozici ruský originál, bylo možné při redakci zvolit volnější překlad a nepřidržovat se dosti toporného způsobu vyjadřování autora předlohy. Dobová sovětská terminologie (například *kadry*) však byla respektována. Slovo *radiostancija* se všude překládá jako rozhlasová stanice; není vyloučeno, že v jednom případě mohlo jít o radiotelegrafické zařízení pro spojení vlády se světem, nikoli o rozhlasové zařízení. Upozorňuji, že při přepisu ruské cyriliky (azbuky) do latinského písma provádím v tomto článku důsledně *transliteraci* podle příslušné platné normy, nikoli běžnou transkripci. proto tedy *delo*, nikoli *dělo*, *Dem'janov*, nikoli *Děmjanov*.

* * *

Pět z následujících 21 dokumentů – záznam o rozhovoru s ministry Noskem (zde dok. č. 1) a Laušmanem (zde dok. č. 2), dále s K. Gottwaldem (dok. č. 5), R. Slánským (dok. č. 12) a V. Širokým (dok. č. 19) – bylo zveřejněno v původním ruském znění v edici připravené redakční skupinou pod vedením G. P. Muraškově *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953 gg.*, t. I, 1944–1948, Moskva–Novosibirsk 1997 (dále VOSTOČNAJA JEVROPA V DOKUMENTACH, 1997). Redakční skupina pod vedením T. V. Volokitině zveřejnila v už citované edici dokumentů SOVETSKIJ FAKTOR, 1999 větší část záznamu rozhovoru Zorina s Fierlingerem a Clementisem (zde dokument č. 21); tento rozhovor však editoři chybně datovali 25. května 1945 (viz příslušnou poznámku k dokumentu č. 21), a v důsledku chybného datování jej rovněž chybně situovali do Prahy.

* * *

Závěrem bych rád poděkoval paní Aleně Noskové ze Státního ústředního archivu v Praze za mimořádnou pomoc při obstarání zápisů ze schůzí československé vlády v dubnu a květnu 1945.

¹⁹ Karel Jech a Karel Kaplan, *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*. Dokumenty, I. Brno 1945, s. 206.

Dokumenty

1

Záznam rozhovoru velvyslance V. Zorina s ministrem vnitra V. Nosem¹ v Košicích 11. dubna 1945.

V 11.30 hod. jsem vykonal návštěvu u Noska, který mne přijal ve své pracovně v budově vlády.

Na můj dotaz, jak začalo ministerstvo pracovat, Nosek odpověděl, že ministerstvo vnitra ústřední vlády fakticky nemá možnost rozvíjet činnost, jelikož veškerá správa přísluší Slovenské národní radě, která chce na území Slovenska vládnout sama. Nosek se poněkud dotčeně rozhovořil o tom, že Slováci doporučili ústřední československé vládě, aby se nyní zabývala otázkami obrany a zahraničními záležitostmi a všechny ostatní záležitosti přenechala Slovenské národní radě, která jediná má právo rozhodovat o vnitřních otázkách na území Slovenska. „Máme nyní spory o kompetenci ústřední a místní slovenské vlády“, řekl Nosek, „[„]a zatím se nedospělo k úplné shodě[“].

Dále Nosek hovořil o tom, že Slovenská národní rada chce v nejbližší době provést vysídlení Maďarů ze slovenského území, přičemž Slováci hodlají vysídlit všechny Maďary, což Nosek nepovažuje za správné. Nosek dodal, že podle jeho názoru by měli být vysídleni nejprve jen maďarští okupanti, tj. ti, kteří přišli na Slovensko po roce 1938, kdy bylo Slovensko okupováno Maďarskem.²

Na můj dotaz, kolik je těchto Maďarů v Košicích, Nosek odpověděl, že podle jeho názoru jsou jich tři až čtyři tisíce. Domnívá se, že tyto Maďary lze snadno vysídlit do Maďarska, avšak ostatní Maďaři nyní nemohou být vysídleni, aniž by se na tom předtím pracovalo. Jmenovitě je třeba vyhlásit pracovní povinnost pro všechny Němce a Maďary na území Slovenska, pak zřídit sběrné tábory, kde budou umístěni Maďaři, kteří byli vůči Československé republice nelояální, a až pak z nich vybrat ty, kteří mají být z Československa vysídleni. V každém případě Nosek nepovažuje za správné provádět nyní vysídlení všech Maďarů. Argumentoval proti tomu poukazem na to, že i v Maďarsku jsou Slováci, které by maďarská vláda stejně tak mohla poslat do Československa.

Potom se Nosek svěřil se svými plány na organizaci národní milice a dalších bezpečnostních orgánů a řekl, že počítá s vytvořením jednotného systému bezpečnosti a jednotných vnitřních ozbrojených složek pro celé Československo. Kádry pro ně by podle dohody s generálem Svobodou získával v československé jednotce (mezi raněnými, kteří nemohou být znovu poslání na frontu, ale mohou sloužit v bezpečnostních složkách). Nosek předpokládá, že četnictvo bude začleněno do bezpečnostních složek, avšak rozplyne se v jiných vojenských [sic!] svazcích, aby se znemožnilo zachování staré struktury četnictva. Kromě toho počítá s vytvořením jednotné celostátní zpravodajské služby, která bude podřízena ministerstvu vnitra. Nosek vysvětlil, že dosud mělo každé ministerstvo vlastní zpravodajské orgány, zejména v Londýně jich bylo mnoho. Nyní chce všechny záležitosti zpravodajské služby centralizovat a podřídit ji ministerstvu vnitra, včetně zpravodajské služby v zahraničí.

Na můj dotaz, zda jsou na území Slovenska poháněni k odpovědnosti lidé, kteří spolupracovali s Němci, Nosek odpověděl, že Slováci zatím v tomto ohledu nic nedělají. Slíbil však, že to prozkoumá.

¹ Václav Nosek (1892–1955), zakládající člen KSČ, od 1929 člen jejího ústředního výboru, 1939–1945 vedoucí činitel komunistické emigrace ve Velké Británii, od listopadu 1941 člen, od 1942 místopředseda Státní rady. Od 4. dubna 1945 ministr vnitra 1. vlády Národní fronty Čechů a Slováků; 8. 4. 1945 v Košicích zvolen za člena předsednictva ÚV KSČ.

² Rozumí se ty oblasti Slovenska, které byly v listopadu 1938 a v březnu 1939 přičleněny k Maďarsku.

Z celého rozhovoru bylo patrné, že se Nosek cítí ještě velmi nejistý a že mezi Slováky a ústřední vládou zatím nejsou náležité kontakty, přičemž Slováci očividně nepřipouštějí ústřední vládu k aktivnímu působení na slovenském území.

Rozhovor trval asi hodinu.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF, 0138/26/132/7/8–10. (Vyhotovení č. 3 z 19. 4. 1945)

2

Záznam rozhovoru velvyslance V. Zorina s ministrem průmyslu B. Laušmanem³ v Košicích 11. dubna 1945.

Ve 12.30 hod. jsem navštívil Laušmana v budově vlády.

Po protokolárním uvítání Laušman hovořil o plánech činnosti svého ministerstva. Řekl mi, že počítá s převzetím řízení 60–70 procent československého průmyslu. V první řadě bude nutno znárodnit průmysl, který patřil Němcům a Maďarům, pak průmysl, kde měl vedle českého a slovenského kapitálu značný podíl kapitál německý a maďarský, a nakonec průmysl, který patřil českým a slovenským zrádcům. Laušman se domnívá, že v souvislosti s tím bude zestátněn téměř veškerý velký průmysl. Vzhledem k tomu Laušman předpokládá, že by československá vláda měla při řízení průmyslu využívat zkušeností Sovětského svazu. Doufá, že v této otázce získá naši pomoc. Na můj dotaz, jak v současnosti funguje slovenský průmysl, Laušman odpověděl, že mnoho slovenských podniků teď nepracuje, protože chybí transmisie (Němci odvezli řemeny). Laušman dodal, že v nákladu UNRRA je určité množství řemenů, které bude možné využít k obnově provozu slovenského průmyslu. Ministerstvo průmyslu spolupracuje s pověřencem Slovenské národní rady pro průmysl a doufá, že bude možno v nejbližší době obnovit řadu podniků, zejména těch, které mají vyrábět pro potřeby Rudé armády. Laušman řekl, že bývalý pověřenec SNR ing. Zaťko byl nyní nahrazen komunistou Püllem, který se už ujal funkce.⁴

³ Bohumil Laušman (1903–1963), sociálnědemokratický politik, 1938–39 generální tajemník Národní strany práce, 1939 do exilu, 1940–45 člen Státní rady, 1944–45 člen vládní delegace pro osvobozené území, přibyl do Banské Bystrice spolu s ostatními členy vládní delegace 7. října, po ústupu povstalců do hor zůstal v Nízkých Tatrách jako člen Vojenské rady Hlavního štábu partyzánského hnutí v Československu, zúčastnil se moskevských jednání o programu a složení vlády v březnu 1945; od 4. dubna 1945 ministr průmyslu 1. vlády Národní fronty Čechů a Slováků.

⁴ Peter Zaťko (1973–1978), dr. ing., národohospodář a přední činitel slovenského hospodářského života. Člen ilegální Slovenské národní rady za občanský blok, za povstání člen SNR a Rady na obranu Slovenska, poté člen Delegace SNR pro osvobozené území, od 21. 2. 1945 její referent pro průmysl, živnosti a zásobování, od 7. 2. 1945 spolu s J. Püllem pověřenec SNR pro jmenovaný úsek; od 8. 2. do 6. 5. 1945 předseda Správní komise města Košice.

Ján Püll (1914–), JUDr., za války pracoval v Nejvyšším úřadě pro zásobování, činný v komunistickém odboji, člen povstalecké SNR a Delegace SNR pro osvobozené území, od 21. 2. do 11. 4. 1945 člen předsednictva SNR; za povstání spolu s J. Ursínym pověřenec pro věci hospodářské a zásobovací, v únoru 1945 krátce pověřenec pro vnitro, od 21. 2. do 11. 4. 1945 spolu s P. Zaťkem pověřenec pro průmysl, živnosti a zásobování. Zvolen do ÚV KSS na bansko-bystrickém sjezdu v září 1944, do konference KSS v srpnu 1945 člen předsednictva KSS.

Po vytvoření vlády přizpůsobilo předsednictvo SNR organizaci a strukturu pověřenectev vládě. Z dřívějšího velkého hospodářského pověřenectva vznikla 11. 4. 1945 pověřenectva dvě: pro průmysl a obchod, do je-

Poté se Laušman dotázal, kdo se bude na velvyslanectví zabývat hospodářskými otázkami. Odpověděl jsem, že poradce Dem'janov. Laušman požádal, aby se s ním mohl spojit. Kromě toho Laušman vyslovil předpoklad, že v souvislosti se znárodněním velkého průmyslu vyvstane otázka sovětských poradců, kteří by československé vládě pomohli s řízením tohoto průmyslu. Dodal, že vláda tuto otázku zatím neprojednávala a nerozhodla o ní, ale že on ji zamýšlí vznést.

Poznamenal jsem, že řízení průmyslu v Československu se přirozeně bude lišit od řízení v Sovětském svazu vzhledem k tomu, že v SSSR má hospodářství jiný (socialistický) základ.

Laušman se smíchem poznamenal, že tento základ bude jednou i v Československu.

Tím třicetiminutový rozhovor skončil.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF, 0138/26/132/7/11–12. (Vyhotovení č. 3 z 19. 4. 1945)

3

Záznam velvyslance V. Zorina o rozhovoru s ministrem školství a osvěty Z. Nejedlým⁵ v Košicích 11. dubna 1945.

Ve 13 hodin jsem navštívil Nejedlého v jeho bytě. První Nejedlého slova se týkala Moskvy. Nejedlý mi se smíchem vyprávěl, že před odjezdem z Moskvy všichni českoslovenští emigranti s velkým nadšením hovořili o návratu do vlasti a netrpělivě jej očekávali; po příjezdu do Košic však Nejedlý zjistil, že se mu stýská po Moskvě a že návrat do vlasti nebyl tak radostnou událostí, jak si předtím představoval. V Moskvě měl už široký okruh známých, stále pracoval v moskevské univerzitě a v akademii věd, a nyní v Košicích se cítí trochu cizí, tím spíše, že Slovinci jsou velmi žárliví na každý zásah do svých vnitřních záležitostí. Nejedlý řekl, že Slovinci chápe a nehodlá jim ničím překážet, aby si budovali slovenské kulturní instituce po svém, ale v jeho řeči byla znát skepse vůči všemu, co Slovinci podnikají; zejména poukázal na to, že Slovinci založili vlastní akademii věd, jenže tato akademie si samozřejmě nemůže činit nárok na skutečnou vědeckost, neboť nemá solidní síly. Přesto, poznamenal Nejedlý, asi vyše na oslavu výročí Akademie věd SSSR vlastní delegaci. Myslím však, dodal Nejedlý, že i já budu mít možnost odjet v květnu do Moskvy na výročí akademie věd.

Poté Nejedlý poznamenal, že stál v čele první společnosti pro kulturní styky s SSSR v Praze a že by nyní chtěl její činnost obnovit, přičemž vyjádřil jisté politování, že v Londýně vznikla nová společnost, jako by předtím neexistovala společnost v Československu.

Na můj dotaz, zda počítá s tím, že by nějakým způsobem obnovil činnost této společnosti v Košicích, Nejedlý odpověděl, že teď to není účelné; předpokládá, že v Bratislavě možná Slovinci obnoví činnost dřívější pobočky této společnosti. Nejedlý dodal, že Slovinci chtějí vůbec vytvořit samostatné organizace včetně samostatné společnosti pro kulturní styky s SSSR a samo-

hož čela byl postaven J. Púll, a pověřenectvo pro výživu a zásobování, které řídil pověřenec Ing. Michal Pálka (rovněž KSS).

⁵ Zdeněk Nejedlý (1878–1962), historik, hudební vědec a politik, v meziválečném období spolupracoval s KSČ, založil Společnost pro kulturní a hospodářské sblížení s novým Ruskem. 1939 odešel ilegálně do Sovětského svazu, kde působil na Lomonosovově univerzitě v Moskvě a v Akademii věd SSSR, spolupracoval se zahraničním vedením KSČ a byl místopředsedou Vseslovanského výboru. Jmenován na návrh komunistů ve skupině „odborníků nebo osobností celostátního významu“ ministrem školství a osvěty 1. vlády Národní fronty Čechů a Slováků.

statného Slovanského výboru, což ovšem on nepovažuje za účelné. Nejedlý poznamenal, že Slovinci tím, jak horují pro svou samostatnost, jsou jako malé děti.

V závěru rozhovoru jsem Nejedlého požádal, aby pro velvyslanectví pomohl získat učitele češtiny, angličtiny a němčiny. Nejedlý řekl, že to rád udělá, a jmenoval Gottwaldovu dceru, která by mohla vyučovat češtinu. Slíbil, že s ní pohovoří, jakož i s dalšími kandidáty, a výsledek mi sdělí. Nejedlý žádal, abych se se všemi těžkostmi obracel na něj, a slíbil všemožnou pomoc v otázkách, v nichž může být užitečný. Poděkoval jsem Nejedlému za ochotu.

Tím přibližně hodinový rozhovor skončil.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF, 0138/26/132/7/13–14. (Vyhotovení č. 3 z 19. 4. 1945)

4

Záznam velvyslance V. Zorina o rozhovoru s ministrem národní obrany gen. L. Svobodou⁶ v Košicích 14. dubna 1945.

V 11.30 hod. jsem navštívil gen. Svobodu v ministerstvu.

Gen. Svoboda mne přijal spolu s náčelníkem generálního štábu gen. Bočkem a ještě jedním štábním důstojníkem. Po přivítání protokolárního rázu řekl gen. Svoboda, že má několik praktických otázek. Sdílel mi, že ještě před odjezdem z Moskvy bylo připraveno k odeslání 36 tisíc kompletů výstroje pro nové posily československého sboru, avšak tato výstroj zatím ke sboru nedorazila. Mezitím se naplno rozběhla mobilizace a nováčci musí cvičit ve svém civilním oblečení, což negativně působí na jejich disciplínu. Gen. Svoboda mne požádal, abych dodávku výstroje pomohl urychlit, a řekl, že vojenskou cestou ji už urgoval prostřednictvím štábu frontu. Slíbil jsem, že o jeho žádosti zpravím Moskvu.

Poté Svoboda řekl, že pro vojáky je nyní zvlášť důležité mít rychlé spojení s vojenskou misí v Moskvě, a že by proto chtěl, aby bylo zajištěno rádiové spojení s gen. Píkou.⁷ Je také důležité, aby vláda měla aspoň minimální množství osobních a nákladních aut i benzínu pro ni. Svoboda řekl, že nedostatečné vybavení automobilového parku velmi brzdí práci vlády a nutí ji odebírat sboru určité množství dopravních prostředků, což nelze dlouho praktikovat. Odpověděl jsem, že tyto otázky jsem již vládě předestřel, a doufám, že v nejbližší době dostanu vyrozumění.

Poté jsem se zeptal gen. Svobody, jak postupuje mobilizace do armády.

Gen. Svoboda a gen. Boček odpověděli, že 80 procent branců je dobrou zálohou, ale 15–20 procent jde nerado a část z nich dezertuje. Vláda nyní chystá opatření k vypátrání dezertérů. Gen. Svoboda vyslovil předpoklad, že v Čechách a na Moravě bude mobilizace úspěšnější, neboť je tam nenávisť obyvatelstva vůči Němcům mnohem větší než na Slovensku.

⁶ Ludvík Svoboda (1895–1979), voják z povolání, 1937 podplukovník, za mobilizace v září 1938 velitel pěšího pluku. V červnu 1939 odešel do Polska, kde se stal velitelem čs. vojenské jednotky v zahraničí, která byla po porážce Polska do vypuknutí německo-sovětské války roku 1941 fakticky internována v SSSR. Velitel 1. čs. samostatného praporu v SSSR, který se od 1941 do 1944 rozrostl na 1. čs. armádní sbor, 1942 plukovník, 1943 brigádní generál. Na návrh komunistů jmenován ve skupině „odborníků nebo osobností celostátního významu“ ministrem obrany 1. vlády Národní fronty Čechů a Slováků.

⁷ Heliodor Píka (1897–1949), voják z povolání, 1932–1937 čs. vojenský atašé v Rumunsku, 1939–1941 řídil činnost čs. zpravodajské služby na Balkáně, 1941–1945 náčelník čs. vojenské mise v Sovětském svazu, 1943 brigádní, 1945 divizní generál.

Tím rozhovor skončil.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF, 06/751/821/13–14. (Výfotovení č. 1 z 25. 5. 1945)

5

Záznam velvyslance V. Zorina o rozhovoru s náměstkem předsedy vlády K. Gottwaldem⁸ v Košicích 14. dubna 1945.

Ve 12 hodin jsem navštívil Gottwalda v budově vlády.

Gottwald hovořil o tom, že pro komunisty, kteří jsou členy vlády, byly pro první období nejdůležitější tyto otázky:

1. **Vojenské otázky.** Bylo nutno vyměnit vojenské velení a provést reorganizaci ministerstva obrany. Nyní se dá říci, že toho bylo dosaženo. Hlavním velitelem byl jmenován gen. Svoboda (nahradil Ingra⁹), náčelníkem generálního štábu byl jmenován gen. Boček¹⁰ (nahradil Miroslava¹¹), a rovněž byl jmenován nový náčelník 2. oddělení generálního štábu komunista Reicin¹² (nahradil Moravce¹³) a náčelník osvětového oddělení komunista Procházka¹⁴. V prvním sboru byla rovněž provedena nová jmenování. Gottwald zdůraznil, že všechny tyto změny neproběhly zcela hladce a že Beneš i někteří ministři nebyli příliš rozhodní. Dokonce ani tehdy, když už bylo přijato usnesení, Beneš a po něm i Fierlinger byli nakloněni tomu, usnesení zmírnit, aniž by si zjistili, že Ingr byl propuštěn pro nemoc a Moravec odchází do výslužby.

⁸ Klement Gottwald (1896–1953), od 1929 generální tajemník KSČ, od listopadu 1938 v SSSR, kde byl hlavou zahraničního vedení KSČ a až do rozpuštění Komunistické internacionály (1943) členem byra jejího výkonného výboru. Od 4. dubna 1945 jedním z pěti náměstků předsedy I. vlády Národní fronty Čechů a Slováků.

⁹ Sergej Ingr (1894–1956), voják z povolání, od 1938 divizní generál, v mobilizaci 1938 velitel armádního sboru, odpůrce kapitulace, 1939 v čele moravského zemského velitelství vojenské odbojové organizace Obrana národa, v létě 1939 odešel do Francie, 1940–44 ministr národní obrany čs. exilové vlády, od září 1944 hlavní velitel čs. branné moci. Dokumenty ke kauze generála Ingra zveřejnil Karel Kaplan v práci První poválečná vláda (komentované dokumenty). In: *Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV*, sv. 5. Praha 1992, s. 69–165.

¹⁰ Bohumil Boček (1894–1952), voják z povolání, 1940–44 přednosta I. odboru čs. ministerstva národní obrany v Londýně, od října 1944 velitel I. čs. samostatné brigády v SSSR.

¹¹ Miroslav, krycí jméno divizního generála Bedřicha Neumanna (1891–1964), 1940–1945 v exilu, 1943–44 náčelník štábu pro vybudování branné moci, 1944–45 náčelník hlavního velitelství čs. branné moci v Londýně.

¹² Bedřich Reicin (1911–1952), v třicátých letech funkcionář komunistické hnutí mládeže, od 1940 v SSSR, od 1942 osvětový, pak zpravodajský důstojník čs. vojenské jednotky v Sovětském svazu s těsnými kontakty se zahraničním vedením KSČ. Usnesením schůze vlády ze 17. 4. 1945 jmenován v hodnosti kapitána náčelníkem Hlavní správy obranného zpravodajství při ministerstvu národní obrany.

¹³ František Moravec (1895–1966), voják z povolání, od 1936 plukovník, významný činitel čs. vojenské zpravodajské služby, 14. 3. 1939 s jedenácti spolupracovníky odletěl do Londýna, 1940–45 řídil čs. exilovou zpravodajskou službu, od 1944 brigádní generál.

¹⁴ Jaroslav Procházka (1897–1980), JUDr., právník, překladatel, komunistický činitel, od 1931 v Sovětském svazu, za války vstoupil z pověření zahraničního vedení KSČ do čs. vojenské jednotky jako osvětový důstojník. Usnesením čs. vlády ze 17. 4. 1945 jmenován v hodnosti majora náčelníkem Hlavní správy výchovy a osvěty při ministerstvu národní obrany.

2. **Potrestání kolaborantů.** Jak známo, československá vláda v Londýně vydala zákon o lidových soudech a pohnání kolaborantů k odpovědnosti,¹⁵ ale na Slovensku se tento zákon fakticky neuplatňuje a žádný zločinec ještě nebyl souzen a potrestán. Vláda má nyní za úkol připravit soudní procesy se zrádci a potrestat je. Ve Slovenské národní radě však není znát odhodlání k tomuto kroku. Gottwald si myslí, že bude nutno na Slováky silně tlačit, aby to provedli.¹⁶

3. **Zřízení bezpečnostních složek a reorganizace ministerstva vnitra.** Komunisté řídí aparát ministerstva vnitra v československé vládě i ve Slovenské národní radě.¹⁷ Ministr Nosek se nyní zabývá vypracováním návrhu na reorganizaci celé vnitřní bezpečnosti s využitím zkušeností Sovětského svazu. Komunisté by chtěli vytvořit orgány národní bezpečnosti s odpovídajícími ozbrojenými silami (milice). Kromě toho uvažují o vytvoření speciálních vojsk vnitřní bezpečnosti, která budou zajišťovat velké operace, jako boj s Němci, Maďary a vyčištění československého území od ozbrojených oddílů nepřítelů. Dále bude vytvořena zpravodajská služba vnitrostátní i zahraniční, podřízená ministerstvu vnitra. Gottwald si myslí, že úplná reorganizace celého ministerstva bude možná teprve po osvobození českých zemí, protože na Slovensku je nutno počítat s již vytvořenými orgány státní bezpečnosti, a zásahy ústřední vlády tu nejsou příliš žádoucí.

4. **Vztahy se Slováky.** Po moskevských jednáních a po přijetí vládního programu, v němž se slovenská otázka řeší, dostaly vztahy se Slováky pevnou základnu. Přesto nelze říci, že by vzájemné vztahy byly zcela normální. Slováci udělali v prvním období činnosti Slovenské národní rady řadu chyb, protože slovenské stranické vedení nebylo dostatečně připraveno na řešení závažných státních otázek, kádři řídicích pracovníků z řad Slováků jsou příliš mladé a nemají dost politických zkušeností; teď se musí chyby napravovat. Přitom jsou tito vedoucí činitelé velmi nevráživí vůči jakémukoli vměšování do své činnosti, což neprospívá vzájemnému pochopení. Gottwald si myslí, že po příjezdu Šmidkeho¹⁸ a Širokého¹⁹ se situace zlepší, že se podaří navázat zcela normální vztahy se Slovenskou národní radou a že se chyby a nedostatky v práci napraví.

5. **Finanční otázky.** Vláda se nyní zabývá řešením finančních otázek v souvislosti s tím, že Slováci trvají na vydání zvláštní měny pro české země; poukazují přitom na to, že cenová hladina na Slovensku a v Čechách a na Moravě není stejná a že slovenská měna by mohla být znehodnocena, pokud budou platidla vydávaná československou vládou platit za stejných podmínek na Slovensku i v českých zemích. Gottwald vyslovil pochybnost, zda je skutečně nutné vydávat zvláštní platidla pro české země, ale řekl, že jelikož Slováci na svém návrhu trvají, československá vláda nepovažovala za vhodné jej zamítnout a vydala příslušné rozhodnutí, které je velvyslanectví již známo. Gottwald si myslí, že po osvobození českých zemí bude situace jasnější i v této otázce.

¹⁵ Dekret prezidenta republiky č. 6/1945 Úř. věst. čsl. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. (DEKRETY. I, dok. 8, s. 168–178.)

¹⁶ Jak o tom bude ještě dále řeč v rozhovoru Zorina s V. Širokým (dokument č. 19), šlo také o to, zda SNR vydá k dané materii svou vlastní normu, anebo zda bude platit i na Slovensku prezidentský dekret. Posléze byla schválena vlastní slovenská zákonná norma (nařízení SNR č. 33/1945 Zb.n. SNR o potrestání fašistických zločinců, okupantů, zrádců a kolaborantů a o zřízení lidového soudnictví) na prvním, slavnostním zasedání SNR v osvobozené Bratislavě 15. května 1945.

¹⁷ Pověřencem SNR pro věci vnitřní byl od 21. 2. 1945 Gustav Husák.

¹⁸ Karol Šmidke (1897–1952), člen KSČ od jejího založení 1921, od 1935 poslanec Národního shromáždění, od srpna 1939 v exilu v Moskvě, odkud vyslán na Slovensko obnovit činnost ilegální komunistické strany, podílel se na vzniku ilegální SNR, od 4. srpna do 5. září 1944 jako její delegát v Sovětském svazu, spolu s Vavrem Šrobárem předseda povstalecké SNR, na takzvaném sjednocovacím sjezdu 17. září 1944 zvolen předsedou KSS. Po příchodu do Košic z okupovaného území jmenován od 11. 4. 1945 předsedou SNR.

¹⁹ Viliam Široký (1902–1971), komunistický funkcionář, v druhé polovině 30. let předseda zemského vedení na Slovensku, 1939–41 v exilových grémiích KSČ v Paříži a v Moskvě, 1941 vyslán zahraničním vedením KSČ v Moskvě na Slovensko, záhy zatčen a do ledna 1945 vězněn, 9. 3. 1945 přišel do Košic, odkud pokračoval do Moskvy. Od 4. dubna 1945 náměstek předsedy I. vlády Národní fronty Čechů a Slováků, od 8. 4. 1945 člen prozatímního ÚV KSČ.

Dále se Gottwald zastavil u činnosti demokratů ve vládě a zdůraznil, že se snaží svalit odpovědnost za veškerou činnost vlády na komunisty, protože komunisté zauímají důležitá místa; sami však při praktické práci stojí stranou. Zato v místních mocenských orgánech projevují demokraté značnou aktivitu. Nedávná výměna stranického vedení v Demokratické straně Slovenska vedla k posílení reakčních elementů (Ursíny, Hodža aj.),²⁰ Gottwald narážel na ustavující sjezd delegátů Demokratické strany z osvobozených okresů Slovenska, který se konal v Košicích 4. dubna 1945. Zde byl právě zvolen J. Ursíny předsedou strany, ale podle Gottwaldova názoru může tato změna komunistům posloužit, protože širokým masám bude reakční činnost této strany stále zřejmější.

Na konci rozhovoru charakterizoval Gottwald Fierlingera jako ne dost pevného člověka, jehož ovlivňují i reakční živly. Gottwald však doufá, budou-li komunisté ve vládě jednomyslní, že Fierlinger,²¹ který si přeje s nimi spolupracovat, bude provádět politickou linii vytčenou ve vládním programu.

Tím rozhovor skončil.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF, 06/7/51/821/9–12. (Vyhotovení č. 1 z 25. 5. 1945)

6

Záznam velvyslance V. Zorina o rozhovoru s ministrem informací V. Kopeckým²² v Košicích 14. dubna 1945.

Ve 13 hod. jsem navštívil Kopeckého v jeho ministerstvu.

²⁰ Ján Ursíny (1896–1972), vysoký funkcionář agrární strany, od roku 1935 poslanec Národního shromáždění, signatář takzvané žilinské dohody s Hlinkovou ľudovou stranou v říjnu 1938, později jeden z vůdců občanského odboje na Slovensku, spoluzakladatel ilegální SNR, člen předsednictva povstalecké SNR a pověřenec pro věci hospodářství a zásobování, člen delegace SNR, jež jednala v říjnu a listopadu 1944 s prezidentem Benešem v Londýně a pak s čs. činiteli v Moskvě, člen předsednictva Delegace SNR pro osvobozené území a člen předsednictva SNR od 21. 2. do 11. 4. 1945; zúčastnil se v delegaci SNR moskevských jednání o programu a složení vlády v březnu 1945; od 4. dubna 1945 náměstek předsedy 1. vlády Národní fronty Čechů a Slováků. Spoluzakladatel Demokratické strany a její předseda až do července 1945.

Fedor Hodža (1912–1968), JUDr., syn Milana Hodži, právník a diplomat, před válkou v ministerstvu zahraničních věcí, za války v londýnském exilu, člen Státní rady od 10. 8. 1944, po příchodu na Slovensko (ve funkci jednoho z politických poradců vládního delegáta pro osvobozené území) se stal organizačním, pak generálním tajemníkem Demokratické strany, již byl (od 2. 3. 1945) delegován do SNR.

Gottwald narážel na ustavující sjezd delegátů Demokratické strany z osvobozených okresů Slovenska, který se konal v Košicích 4. dubna 1945. Zde byl právě zvolen J. Ursíny předsedou strany.

²¹ Zdeněk Fierlinger (1891–1976), diplomat a politik, člen Čs. sociálně demokratické strany, 1937–39 a 1941–42 čs. vyslanec, 1942 až konec března 1945 velvyslanec v Sovětském svazu s těsnými kontakty k sovětským orgánům a zahraničnímu vedení KSČ, jehož představitelé při moskevských rozhovorech v březnu 1945 Fierlingera vehementně prosazovali do funkce předsedy 1. vlády Národní fronty Čechů a Slováků; stal se jím 4. dubna 1945.

²² Václav Kopecký (1897–1961), od roku 1929 člen nejvyšších grémií KSČ, v listopadu 1938 odešel do SSSR, 1939–1945 člen zahraničního vedení KSČ v Moskvě, od 4. dubna 1945 ministr informací 1. vlády Národní fronty Čechů a Slováků. V Košicích zvolen 8. 4. 1945 členem předsednictva ÚV KSČ.

Kopecký mě informoval o struktuře ministerstva a o nejbližších plánech jeho činnosti. Hovořil o tom, že ministerstvo bude mít oddělení všeobecných informací, tisku, rozhlasu, filmu a fotografie, a možná i další oddělení. Pro nejbližší období si ministerstvo klade za úkol šířit správné informace o situaci v zemi, o Sovětském svazu a o praktické činnosti vlády. Ministerstvo to chce zajistit prostřednictvím tisku, rozhlasu, filmu a fotografické propagandy, avšak vzhledem k velmi nedostatečným informačním prostředkům se setkává s velkými obtížemi. Vláda nedisponuje silnou rozhlasovou stanicí, tisk vychází v malém nákladu, není dost papíru, a spojení vlády s okolním světem je také velmi obtížné. Kopecký proto žádal, zda by bylo možné v první řadě urychleně vyřešit spojení vlády s Moskvou a s Londýnem, a rovněž zda by TASS mohl zahraničním agenturám v Moskvě poskytovat informace o Československu, které dodává dopisovatel Žižka, aby tak zahraniční tisk dostával rychleji zprávy o tom, co se v zemi děje. Mimo to Kopecký žádal, aby byla vyjasněna možnost vyslání zvláštních československých dopisovatelů ke 4. a 2. ukrajinskému frontu, jejichž vojska se účastní osvobozování Československa. Slíbil jsem, že zjistím, zda je možné této Kopeckého žádosti vyhovět. Poté mne Kopecký provedl po ministerstvu a seznámil mne se svými hlavními spolupracovníky.

Tím rozhovor skončil.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF, 06/7/51/821/8. (Vyhotovení č. 1 z 25. 5. 1945)

7

Záznam velvyslance V. Zorina o rozhovoru s ministrem národní obrany L. Svobodou a náčelníkem generálního štábu Bočkem v Košicích 16. dubna 1945.

Dnes v 10.30 hod. jsem přijal gen. Svobodu a gen. Bočka na jejich žádost.

Generál Svoboda mne informoval o tom, že posílá k velení 2. ukrajinského frontu skupinu důstojníků, které dal za úkol, aby po dohodě s velením zajistila vojenskou činnost na osvobozených územích severně od Bratislavy, a pokud bude osvobozeno Brno, i tam.

Poté Svoboda řekl, že by chtěl, aby se v případě osvobození Prahy mohli zástupci československého velení co nejrychleji dopravit do hlavního města, aby tam co nejdříve po osvobození ustavili vojenské úřady. Svoboda dodal, že by to bylo důležité, zejména pokud Anglo-Američané rovněž vstoupí do Prahy, nebo pokud tam budou po osvobození sovětskými vojsky letecky dopraveni zástupci spojeneckého velení. Řekl jsem, že o jeho přání uvědomím sovětskou vládu.

Dále Svoboda a Boček řekli, že dali československé vládě k úvaze, a od předsedy vlády k tomu už získali předběžné kladné stanovisko, aby byla v Československu ustavena sovětská vojenská mise, podobně jako má československá vláda svou vojenskou misi v Moskvě.²³ Svoboda vysvětlil, že československá armáda bude nyní potřebovat značnou pomoc od Rudé armády, a když je budována po vzoru Rudé armády, že bude potřebovat stálé spojení a pomoc od představitelů sovětského velení. Kromě toho vyvstává mnoho vojenských otázek, které vyžadují koordinaci československého velení a velení různých frontů, které se účastní osvobozování Československa. V tom by mohla pomoci sovětská vojenská mise, která by také odlehčila velvyslanectví od řešení čistě vojenských otázek. Svoboda se zeptal, jak se na jejich návrh dívám. Řekl jsem, že pokud je

²³ Vláda vzala ve své schůzi 17. dubna 1945 na vědomí usnesení předsednictva vlády (pravděpodobně z 12. dubna) „požádati sovětskou vládu o zřízení vojenské mise u MNO“. (SUA Praha, Úřad předsednictva vlády 1945–1968. Schůze vlády.)

mi známo, o této otázce se jednalo už v Moskvě a naši vojenští činitelé se snad kloní ke kladnému vyřešení této otázky, a pokud jde o mne, považuji tento návrh za účelný.

Tím patnáctiminutový rozhovor skončil.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF, 0138/26/132/7/23–24. (Vyhotovení č. 3 z 19. 4. 1945)

8

Záznam velvyslance V. Zorina o rozhovoru s náměstkem předsedy vlády J. Davidem²⁴ v Košicích 16. dubna 1945.

Dnes v 11.30 hod. jsem vykonal návštěvu u Davida v jeho bytě.

David mne velmi srdečně přivítal a rozhovořil se o blížícím se návratu do Prahy, což jej velmi těší, protože tam má rodinu. David řekl, že si ovšem není jist, zda jeho žena a syn jsou naživu, protože podle některých zpráv je Němci uvěznili v koncentračním táboře. Popřál jsem mu, aby rodinu našel v plném zdraví.

Dále se rozhovor dotkl situace na frontách, celkového zaměření politiky československé vlády a posledních mezinárodních událostí.

Rozhovor neposkytl žádné důležité informace.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF, 0138/26/132/7/16. (Vyhotovení č. 2 z 19. 4. 1945)

9

Záznam velvyslance V. Zorina o rozhovoru s náměstkem předsedy vlády J. Šrámek²⁵ v Košicích 16. dubna 1945.

Dnes ve 12.30 hod. jsem navštívil Šrámka v budově biskupství.

Šrámek mne přivítal jako prvního diplomatického reprezentanta na osvobozeném území Československa a jako představitele spřáteleného bratrského národa.

Poté Šrámek řekl, že pro československou vládu by bylo velmi důležité, kdyby byla na Moravě zřízena správa hned po osvobození a aby byl na jejím území provedena mobilizace do

²⁴ Josef David (1884–1968), činitel národně socialistické strany, poslanec Národního shromáždění 1921–1938, činný v domácím odboji, od října 1939 v zahraničí, nejprve v Jugoslávii, Řecku a Palestině, od 1941 v Londýně; člen Státní rady a předseda Svazu čs. legionářů v Anglii, v březnu 1945 se zúčastnil ve skupině představitelů národně socialistické strany moskevských jednání o programu a složení vlády, od 4. dubna 1945 náměstek předsedy I. vlády Národní fronty Čechů a Slováků.

²⁵ Jan Šrámek (1870–1956), ThDr., katolický kněz, stál v čele čs. strany lidové od roku 1922 až do 1948. Od 1920 poslanec Národního shromáždění, člen všech koalčních vlád před druhou světovou válkou, předseda exilové čs. vlády, od 4. dubna 1945 náměstek předsedy I. vlády Národní fronty Čechů a Slováků.

4. divize československé armády. Řekl jsem, že tak jak bude Československo postupně osvobozováno sovětskými vojsky, bude jeho území předáváno do správy československé vlády, a že při předávání správy nepředpokládám na moravském území potíže. Potom jsem se dotkl Masarykova a Ripkova vystoupení na shromáždění Čechoslováků v Londýně a uvedl jsem, že československé vládě se zřejmě dostane plné podpory nejen na československém území, ale i mezi československou emigrací. Na to Šrámek poznamenal, že nevylučuje kritiku vlády ze strany emigrace, i když ta nyní vládu dost aktivně podporuje. Šrámek poukázal na to, že Masaryk v San Francisku zřejmě bude moci počítat s podporou Československa ze strany představitelů SSSR. Na to jsem odpověděl, že před odjezdem z Moskvy Masaryk [oudruhovi] V. M. Molotovovi řekl, že bude podporovat SSSR ve všech otázkách, o nichž se bude v San Francisku jednat, a že já doufám ve spolupráci sovětské a československé delegace.

Tím rozhovor skončil.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF, 06/7/51/821/21–22. (Vyhotovení č. 1 z 19. 4. 1945)

10

Záznam velvyslance V. Zorina o rozhovoru s ministrem průmyslu B. Laušmanem v Košicích 16. dubna 1945.

Dnes ve 14 hodin jsem přijal Laušmana na jeho žádost.

Laušman přišel zřejmě bez konkrétního námětu k rozhovoru. Připomněl náš rozhovor při mé návštěvě u něj a řekl, že by se chtěl seznámit se [oudruhem] Dem'janovem, s nímž hodlá udržovat pracovní styky v hospodářských otázkách. Zavolał jsem [oudruha] Dem'janova a seznámil jej s Laušmanem.

Dále se rozhovor dotkl otázky financování průmyslu v Sovětském svazu a možnosti využití těchto zkušeností při financování průmyslu, který přejde do rukou československé vlády. Rozhovor však měl obecný ráz. Laušman žádal [oudruha] Dem'janova, aby jej navštívil v jeho ministerstvu, kde by jej mohl seznámit se svými spolupracovníky.

Tím rozhovor skončil.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF, 0138/26/132/7/15. (Vyhotovení č. 2 z 19. 4. 1945)

11

Záznam velvyslance V. Zorina o rozhovoru s předsedou vlády Z. Fierlingerem v Košicích 16. dubna 1945.

Dnes v 16 hodin jsem navštívil Fierlingera na jeho žádost.

Fierlinger se nejdříve zeptal, zda z Moskvy nedošla odpověď ohledně dopravy a spojení. Řekl jsem, že odpověď zatím nemám, a vysvětlil jsem, že v souvislosti s významnými mezinárod-

ními událostmi, zejména s přípravou odjezdu V. M. Molotova na konferenci v San Francisku, se zřejmě řešení řady otázek zajímajících československou vládu pozdrží. Slíbil jsem však, že jakmile dostanu na své dotazy týkající se žádosti československé vlády jakoukoli odpověď, vládě to oznámím.

Poté Fierlinger připomněl, že mi dnes poslal notu týkající se vysídlení Maďarů z Košic,²⁶ a řekl, že Slovenská národní rada za účasti ústřední vlády nedávno projednávala otázku úplného vysídlení Maďarů ze Slovenska, a to s přihlédnutím k radě, kterou údajně dal [oudruh] J. V. Stalin Benešovi, že by se vysídlení Maďarů mělo provést co nejrychleji, dříve než se ostatní spojenci začnou o tuto otázku zajímat.²⁷ Na základě toho Slovenská národní rada připravuje vysídlení až 400 tisíc Maďarů z jižních okresu Slovenska, a to během tří měsíců. Plán tohoto vysídlení bude v nejbližší době hotov a Fierlinger mi jej slíbil poslat.

Poznamenal jsem, že nota o vysídlení Maďarů z Košic přišla příliš pozdě, neboť se v ní hovoří o vysídlení začínajícím 16. dubna, zatímco nota sama byla doručena 16. dubna, takže o tom mohu zpravit 4. a 2. ukrajinský front teprve dnes večer. Požádal jsem Fierlingera, aby mi plán celkového přesídlení Maďarů dal předem, abych mohl včas informovat svou vládu a aby plán mohl být dohodnut s velením 2. ukrajinského frontu, který má jako první zájem na tom, aby o tomto opatření věděl. Fierlinger slíbil, že mou poznámku vezme v úvahu a dodá celkový plán přesídlení Maďarů včas.

Poté se Fierlinger vrátil k otázce dopravy a spojení, pozval ministra vnitra Noska a požádal ho, aby potvrdil, že vláda zoufale potřebuje dopravní prostředky a spoje, a dále vyřešit otázky týkající se cesty oddílů vojáků a důstojníků do Constanty, aby převzal náklad UNRRA. Nosek mě požádal, zda bych mohl nějak pomoci získat pro vládu dopravní prostředky a benzin a co nejrychleji navázat spojení s Moskvou a Londýnem (rádiově).

Dále mne Fierlinger informoval, že podle zpráv z Londýna jeví Vatikán zájem o obnovení diplomatických styků s československou vládou. Jeden z představitelů Vatikánu byl nedávno u Ripky a přesvědčoval jej, že Vatikán považuje orientaci československé vlády na SSSR za zcela přirozenou, že uznání slovenské Tisovy vlády Vatikánem bylo dočasné a že papežský nuncius v Praze se i nadále považuje za zástupce Vatikánu v Československu; jinými slovy že Vatikán chce obnovit své diplomatické styky s československou vládou na základě uznání nové politické situace v Evropě. Fierlinger řekl, že vláda zatím nehodlá Vatikánu na jeho návrh odpovídat. Poté dodal, že vláda dostala nedávno zprávu, že zástupce Švýcarska a Mezinárodního Červeného kříže v Bratislavě se snaží navázat vztahy s československou vládou a žádá o podporu své činnosti. Na to vláda odpověděla, že dokud je Bratislava ještě v pásmu válečných operací, nemůže navázat žádné vztahy se zástupcem Červeného kříže a nemůže mu poskytnout žádnou pomoc.

Hned poté Fierlinger připomněl žádost československé vlády, aby byla umožněna cesta vládní delegace na česká území (zejména do Brna), jakmile budou osvobozena. Fierlinger řekl, že je to pro vládu neobyčejně důležité a že bychom měli mít zájem na tom, aby se československá vláda co nejrychleji postavila na nohy.

Řekl jsem, že tuto otázku jsem už Moskvě sdělil.

Poté když se dotkl problematiky českých zemí, přečetl mi Fierlinger telegram, který právě dostal od Masaryka a Ripky a v němž mu sdělují, že v českých zemích byl vytvořen jakýsi národní výbor, který chce zřídit rádiové spojení s československou vládou, a že potřebné dokumenty k tomuto spojení (kód, šifry) mohou být předány prostřednictvím dvou tří úředníků, kteří by měli být vysláni do Československa nejkratší cestou přes Bukurešť. Fierlinger mě v souvislosti s tím žádal, vzhledem ke svému obtížnému spojení s Londýnem, abych se obrátil na sovětskou vládu s prosbou, zda by dala pokyn sovětskému vojenskému atašé v Londýně, aby v dohodě s Ripkou a anglickými vojenskými místy rozhodl o vyslání těchto lidí do Československa, a to

²⁶ Tuto notu, podobně jako ostatní, o nichž je v tomto souboru dokumentů řeč, jsem neměl v rukou.

²⁷ Nelze doložit odkazem na konkrétní dokument.

cestou, kterou sovětská vláda uzná za přijatelnou. Fierlinger dodal, že na této akci jsou zainteresováni i sovětská vojenská místa, jelikož spojení s lidmi na českém území bylo dosud v rukou Angličanů, a nyní dala československá vláda pokyn, aby spojení bylo předáno sovětským vojenským místům. Fierlinger slíbil, že mi o tom pošle memorandum. Slíbil jsem, že o jeho žádosti uvědomím sovětskou vládu.

Tím rozhovor, který trval 45 minut, skončil.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF, 06/7/51/821/17–20. (Vyhotovení č. 1 z 19. 4. 1945)

12

Záznam velvyslance V. Zorina o rozhovoru s členem Ústředního výboru KSČ R. Slánským²⁸ v Košicích 17. dubna 1945.

Slánský hovořil o prvních krocích komunistů ve vládě a charakterizoval politickou situaci na Slovensku. Podle jeho slov se komunisté ve vládě pustili do konkrétní práce a připravují plán další činnosti svých ministerstev na osvobozeném území Čech a Moravy. Kromě toho musí nyní koordinovat práci příslušných ministerstev Slovenské národní rady.²⁹ Poté Slánský řekl, že partneři komunistů z ostatních stran jsou v práci méně aktivní a že to vypadá tak, jako by chtěli říci: „Jen začněte dělat, komunisté, uvidíme, co dokážete.“ Fierlinger je podle Slánského ve svých postojích nepevný a nechá se ovlivňovat jak Benešem, tak dalšími ministry. Proto musí Gottwald stále kontrolovat Fierlingerovy nejdůležitější kroky a opravovat ho.

Když jsme se rozhovořili o Laušmanovi, vysvětlil jsem, že má stejně jako ostatní sociální demokraté dost naivní představu o sociálních opatřeních, která jsou vytýčena ve vládním programu. Laušman se domnívá, že řízení československého průmyslu bude organizováno tak, že se bude bez valných změn kopírovat sovětský způsob řízení. Podle Slánského slov zastávají nyní Laušman, Fierlinger a ostatní sociální demokraté krajně levicové postoje v oblasti ekonomiky; říkají, že jsou pro socialistická opatření. Komunisté je naopak brzdí a poukazují na to, že socialistická opatření jsou předčasná. Slánský s úsměvem řekl, že v roce 1918 komunisté navrhovali přechod k socialismu, a sociální demokraté tomu odporovali a říkali, že jsou pro národní revoluci; dnes jsou sociální demokraté málem pro přechod k socialismu, zatímco komunisté jsou zastánci národní revoluce v Československu.

Poté Slánský řekl, že schůze uspořádané v neděli v mnoha malých městech a na vesnicích ukázaly, že obyvatelstvo (zejména venkovské) plně podporuje vládní program a požaduje rozhodnější opatření proti kolaborantům. Slánský se domnívá, že vliv komunistické strany na venkově je velmi silný. Podle neúplných údajů je na celém východním Slovensku až 30 tisíc členů strany. Předávání půdy maďarských a německých statků rolnictvu, které se nyní provádí, značně upevňuje pozici komunistické strany na vesnici. Demokraté už několikrát upozorňovali komunisty

²⁸ Rudolf Slánský (1901–1952), od roku 1929 člen nejvyšších grémií KSČ, 1939–1945 člen zahraničního vedení KSČ v Moskvě, koncem září 1944 vyslán spolu s Janem Švermou na Slovensko. 1. 10. 1944 jmenován politickým zplnomocněncem Hlavního štábu partyzánských oddílů na Slovensku, zůstal na Slovensku až do konce února 1945, zúčastnil se rozhovorů o programu a složení vlády v březnu 1945 v Moskvě, kde přednesl jménem skupiny reprezentantů KSČ návrh na strukturu 1. vlády Národní fronty Čechů a Slováků. Od 8. 4. 1945 generální tajemník KSČ, v té době nezastával žádnou vládní funkci.

²⁹ Rozumím této větě tak, že šlo o koordinaci činnosti vládních ministerstev s odpovídajícími pověřenectvy SNR.

na to, že půdu dostávají velmi chudí rolníci, kteří nemají inventář na její obdělávání. To znamená, konstatoval Slánský, že půdu dostává ten, kdo ji potřebuje. V Demokratické straně bylo vyměněno vedení a nové vedení je pravivější než dřívější (Ursíny, Styk, Hodža). Šrobár teď stojí poněkud stranou. Podle názoru Slánského je pro nás tento pohyb demokratů doprava výhodný, neboť ukáží svou pravou tvář a mohou být v důsledku toho lépe odhaleni. Vedení slovenské komunistické strany je podle názoru Slánského nedostatečně pevné a dopustilo se řady chyb. Teď po příjezdu Smidkeho a Širokého se situace poněkud upevňuje. Husák je energický pracovník, ale je to ještě mladý člen strany a bezpochyby potřebuje vedení. Novomeský³⁰ je typický intelektuál a snadno podléhá vlivům, jmenovitě demokratů. Slánský však doufá, že další vývoj událostí, zejména osvobození českých zemí, upevní vliv komunistů jak mezi lidem, tak ve vládě.

Informace z Londýna o vytvoření České národní rady je podle Slánského pochybná. Myslí si, že tuto radu vytvořili angličtí agenti a že asi není představitelkou nějakého širšího hnutí; v každém případě bude potřeba získat podrobnější údaje o jejím složení a činnosti. Slánský slíbil, že mne bude informovat o nejdůležitějších politických událostech, jak budou postupně získávány seriózní podklady. Řekl jsem, že se s ním budu s potěšením setkávat.

Tím rozhovor skončil.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF, 06/7/51/821/25–27. (Vyhotovení č. 1 z 19. 4. 1945)

13

Záznam velvyslance V. Zorina o rozhovoru s předsedou vlády Z. Fierlingerem v Košicích 17. dubna 1945.

Ve 21 hodin jsem navštívil Fierlingera a nejprve jsem mu předal notu s odpovědí na notu československé vlády týkající se kořisti v městě Ružomberok.

Fierlinger se s ní seznámil a řekl, že místní slovenské úřady zřejmě dostatečně nepochopily opatření našich vojenských orgánů a že ministr Kopecký se velmi potěší, že dostane papír z ružomerské továrny.

Poté jsem Fierlingerovi sdělil, že jsem dostal telegram od velitele 4. ukrajinského frontu armádního generála Jeremenka a generálplukovníka Mechlise, v němž sdělují, že 19. dubna, jak se dověděli, má navštívit československý sbor prezident Beneš a že se v souvislosti s tím připravuje slavnostní uvítání v 1. čs. armádním sboru. Jeremenko a Mechlis dále píše: „V souvislosti s prováděnou operací, již se přímo účastní 1. čs. armádní sbor, vojenská rada frontu nemůže dát souhlas k uvítání v čs. armádním sboru 19. dubna a naléhavě žádá prezidenta, aby vzhledem k bojové situaci odložil svůj příjezd na jiný den.“ Fierlingerovi jsem ještě sdělil, že velení frontu se mne již dvakrát dotazovalo, jak bylo o prezidentovi příjezdu rozhodnuto, a že vojenská situace zřejmě vyžaduje okamžitou odpověď. Fierlinger řekl, že ho poněkud udivuje, že velení sboru nedohodlo

³⁰ Ladislav Novomeský (1904–1976), básník a publicista, člen ilegální a pak povstalecké SNR, od 19. 9. 1945 člen jejího předsednictva, člen delegace SNR, jež jednala v Římu a listopadu 1944 s prezidentem Benešem v Londýně a pak s čs. činiteli v Moskvě, od 5. 2. 1945 člen Delegace SNR pro osvobozené území, od 21. 2. do 11. 4. 1945 člen předsednictva SNR, zúčastnil se v delegaci SNR moskevských jednání o programu a složení 1. vlády Národní fronty Čechů a Slováků v březnu 1945, od 11. 4. 1945 pověřenec pro školství. Zvolen za člena ÚV KSS na banskobystrickém sjezdu v září 1944, na jaře 1945 člen předsednictva KSS.

s velením frontu otázku prezidentova příjezdu, ale že nyní učiní opatření, aby odjezd určený na zítřek 18. dubna byl odložen. Telefonoval ihned generálu Svobodovi, nemohl jej ale najít a slíbil, že mi za půl hodiny sdělí na velvyslanectví, jak bylo rozhodnuto.

Dále jsem Fierlingerovi sdělil, že podle zpráv z Moskvy je Maďarsko připraveno dodat Československu osivo na úhradu reparací a že československá vláda má mým prostřednictvím sdělit, jaké osivo a v jakém množství Československo potřebuje, aby Spojenecká kontrolní komise v Maďarsku o tom mohla začít jednat s maďarskou vládou. Fierlinger vyslovil politování, že v Maďarsku dosud ještě není zástupce československé vlády, a slíbil, že mi sdělí potřebné údaje o osivu.

Ke konci rozhovoru jsem Fierlingerovi mimo jiné řekl, že mám určité zprávy o nepořádkách při vysídlení Maďarů z Košic, které jsou podle mne důsledkem nedostatečného řízení této závažné záležitosti ze strany slovenských vedoucích činitelů. Poukázal jsem na to, že vysídlenec upozorňují na vysídlení 15–20 minut předem, třikrát kontrolují věci, které si berou s sebou, a že v důsledku toho lidé přicházejí k hranicím obraní o své věci. Kromě toho nejsou vysídlování cestou k hranicím doprovázeni milicí a mají možnost se rozprchnout po okolních vsích. Z hlediska udržování pořádku v týle Rudé armády by to mohlo být nebezpečné. Když jsem o tom všem Fierlingera informoval, řekl jsem, že podle mého osobního názoru by slovenské orgány měly tyto nepořádky odstranit, zejména s ohledem na to, že nynější vysídlení je jen zkouškou na mnohem rozsáhlejší přesídlení Maďarů, o němž Fierlinger hovořil. Fierlinger se mnou souhlasil, že je do vysídlení třeba zavést pořádek, a slíbil, že se spojí se Slováký a doporučí jim nezbytná opatření.

Tím rozhovor skončil.

Po nějaké době mi Fierlinger zatelefonoval a sdělil, že po dohodě s generálem Svobodou prezident svůj odjezd k československému sboru odkládá.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF, 06/7/51/821/28–30. (Vyhotovení č. 1 z 24. 4. 1945)

14

Záznam velvyslance V. Zorina o rozhovoru s ministrem financí V. Šrobárem³¹ v Košicích 18. dubna 1945.

Dnes v 11 hodin jsem navštívil Šrobára v ministerstvu financí.

Po krátkém uvítání přešel Šrobár ihned k pracovním záležitostem. Žádal mne, abych mu sdělil, pokud je to možné, jaký je systém příplatků ke služnému sovětských vojáků z povolání, který používá Rudá armáda v závislosti na hodnosti a funkci. Šrobár mi vysvětlil, že v československé armádě takovýto systém příplatků není, avšak československá vláda by chtěla využít zku-

³¹ Vavro Šrobár (1867–1950), politik, 1918–20 ministr s plnou mocí pro Slovensko, 1921–22 ministr školství, 1923–37 působil na Univerzitě Komenského; vedoucí činitel agrární strany, 1925–35 senátor, za války se kolem něho zformovala odbojová skupina stoupenců prezidenta Beneše, v prvních dnech povstání stál v čele pokusu organizovat ústřední národní výbor jako vedoucí orgán povstání, od 1. září integrován do vedení SNR; od 5. září 1944 spolu se Šmidkem předseda povstalecké SNR; člen předsednictva Delegace SNR pro osvobozené území (5.–21. 2. 1945) a pak předsednictva SNR (21. 2.–11. 4. 1945), kdy se zúčastnil v delegaci SNR moskevských jednání o programu a složení 1. vlády Národní fronty Čechů a Slováků a stal se jejím členem jako ministr financí.

šenosti Rudé armády a možná tento systém zavede v československé armádě. Slíbil jsem, že se spojím s vojenskými orgány, abych tyto podklady získal.

Poté mne Šrobár žádal, abych mu vysvětlil, zda budou vydána československá platidla s novým vzorem, o nichž se jednalo v Moskvě, a kdy mohou být tato platidla předána československé vládě. Řekl jsem, že o tom mám příslušnou notu československé vlády a že jsem se dotázal Moskvy. Jakmile dostanu odpověď, budu moci československou vládu informovat o otázce, kterou mi Šrobár položil. Já sám jsem se Šrobára zeptal, zda se na Slovensku vybírají od obyvatelstva daně. Šrobár odpověděl, že ministerstvo financí již přistoupilo k vybírání daní a že toto zdaňování se provádí v původní výši, jelikož nová vláda zatím nemohla vzít v úvahu ani příjmy, ani celkové životní podmínky obyvatelstva, a je nucena řídit se starými údaji. Šrobár poznamenal, že celkové životní podmínky na Slovensku nejsou až tak tíživé a že doufá v rychlou obnovu ekonomiky země a v normální fungování všech hospodářských odvětví.

Na můj dotaz, jak hodnotí práci Slovenské národní rady, Šrobár odpověděl, že rada pracuje podle jeho názoru dobře a že je přesvědčen o dalším upevňování slovenských národních výborů a Slovenské národní rady.

Tím rozhovor skončil.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF, 06/7/51/821/33–34. (Vyhotovení č. 1 z 24. 4. 1945)

15

Záznam velvyslance V. Zorina o rozhovoru s ministrem ochrany práce a sociální péče J. Šoltészem³² v Košicích 18. dubna 1945.

Dnes ve 12 hodin jsem navštívil Šoltése v ministerstvu ochrany práce a sociální péče.

Šoltész mne informoval, že ministerstvo se teď zabývá hlavně otázkami repatriace československých občanů, kteří přicházejí z Maďarska a Polska, a uprchlíků z koncentračních táborů v Německu. Kromě toho ministerstvo připravuje plán přesídlení maďarských občanů z Československa do Maďarska a rovněž návrat Slováků žijících v Maďarsku. Šoltész uvedl, že tyto úkoly jsou pro ministerstvo velmi náročné, protože ministerstvo teď bohužel nemá dostatečný počet pracovníků; Čechoslováci [sic!] tu skoro žádní nejsou a Slováci do ministerstva brát nemůže, protože ve slovenském státním aparátu je také nedostatek lidí.

Dále Šoltész hovořil o tom, že před válkou pracoval s mládeží. Byl zástupcem slovenské mládeže na Antifašistickém kongresu mládeže v Ženevě v roce 1936 a poté v Americe. Byl členem sociálně demokratické strany na Slovensku a jejího ústředního výboru. Po okupaci Československa Němci přešel do ilegality a od počátku povstání na Slovensku se podílel na řízení povstání v Banské Bystrici. Tam Šoltész vedl hnutí v sociálně demokratické straně Slovenska za sjednocení s Komunistickou stranou Slovenska, k čemuž došlo na podzim loňského roku. Šoltész vyslovil

³² Jozef Šoltész (1909–1977), JUDr., právník, sociálně-demokratický činitel spolupracující v odboji s komunisty. Na banskobystrickém sjednocovacím sjezdu v září 1944 zvolen do ÚV KSS, v roce 1945 člen představenstva KSS a představenstva ÚV KSČ. Za povstání člen SNR a pověřenec pro soudnictví, od 21. 1. do 7. 2. stál v čele referátu pro spravedlnost Delegace SNR pro osvobozené území; jako člen představenstva SNR (od 21. 2. do 11. 4. 1945) se v březnu 1945 zúčastnil v delegaci SNR moskevských jednání o programu a složení 1. vlády Národní fronty Čechů a Slováků a stal se jejím členem jako ministr ochrany práce a sociální péče.

předpoklad, že také v nižších organizacích české sociálně demokratické strany existuje silná snaha o sjednocení s komunistickou stranou, ale toto stanovisko nezastávají všichni ve vedení sociální demokracie. Pokud jde o zastánce sjednocení, jmenoval Laušmana. Šoltész si však myslí, že po osvobození Čech a Moravy donutí sociálně demokratičtí dělníci své vedoucí funkcionáře sjednotit se s komunisty.³³ Šoltész také vyslovil přání pracovat v budoucnu v diplomatických službách a poukázal na to, že jeho cesty do zahraničí a dobrá znalost francouzštiny mu dovolují myslet si, že bude v této oblasti užitečný.

Tím rozhovor skončil.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF, 06/7/51/821/31–32. (Vyhotovení č. 1 z 24. 4. 1945)

16

Záznam velvyslance V. Zorina o rozhovoru s ministrem zemědělství J. Ďurišem³⁴ v Košicích 19. dubna 1945.

Dnes ve 12 hodin jsem navštívil Ďuriše, který mě informoval o provádění pozemkové reformy na Slovensku. Předal mi brožuru s usnesením Slovenské národní rady o pozemkové reformě a s pokyny k jejímu provádění. Ďuriš mi vysvětlil, že nyní se konfiskují pozemky maďarských a německých statkářů, které se rozdělují mezi slovenské rolníky. Přiděly se pohybují v rozmezí 8 až 13 ha půdy na každou rodinu. Nevelké množství statků se vyčleňuje jako státní statky. Rozdělování půdy provádějí komise složené z rolníků majících právo na přidělení půdy. Jak Ďuriš prohlásil, toto opatření je teprve prvním krokem k zásadní změně pozemkových vztahů na Slovensku. Ďuriš dodal, že na české půdě bude reforma možná pozmeněna, protože se zatím neví, jak budou vypadat pozemkové vztahy po skončení německého panství, avšak ministerstvo připravuje provedení pozemkové reformy i v českých zemích.

Poté Ďuriš hovořil trochu o sobě. Po celou dobu okupace byl na Slovensku a značnou část té doby strávil ve vězení v Bratislavě společně se Širokým.

Dále se Ďuriš zajímal o poslední mezinárodní události a zeptal se mne, zda Rooseveltova smrt neovlivní americkou politiku vůči SSSR a celé evropské politice. Vyjádřil jsem se v tom smyslu, že kurs americké politiky je vymezen zcela zřetelně a že ekonomické a politické výhody pravděpodobně donutí USA tento kurs zachovat, rozhodně aspoň pro nejbližší dobu. Odvolal jsem se přitom na první Trumanova prohlášení, v nichž se zavázal dodržovat Rooseveltovu politiku.

Na konci rozhovoru Ďuriš požádal o pomoc ministerstvu tím, že napíšu do Moskvy o knihovničku zemědělské literatury a o literaturu k otázkám organizace zemědělství. Slíbil jsem, že si v té věci vyžádám zprávu z Moskvy.

Tím rozhovor skončil.

³³ To ovšem neodpovídalo záměrům vedení KSČ ani v čase slovenského povstání, ani po válce, jak to vyložil 12. května 1945 K. Gottwald na prvním shromáždění pražských komunistů. (Projev soudruha Gottwalda na 1. aktivu KSČ v osvobozené Praze. In: *Příspěvky k dějinám KSČ*, 3, červen 1961, s. 398–412, zejména s. 408 n.)

³⁴ Július Ďuriš (1904–1986), komunistický funkcionář, od podzimu 1939 člen ilegálního vedení KSS, od srpna 1941 do února 1945 vězněn, od 26. února, kdy byl kooptován do ústředního výboru KSS, aktivně účasten práce ve vedení komunistické strany, od 4. dubna 1945 ministr zemědělství 1. vlády Národní fronty Čechů a Slováků, 8. dubna v Košicích zvolen za člena ústředního výboru KSČ.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF, 06/7/51/821/35–36. (Vyhotovení č. 1 z 24. 4. 1945)

17

Záznam velvyslance V. Zorina o rozhovoru s ministrem pošt F. Hálou³⁵ v Košicích 19. dubna 1945.

Dnes ve 13 hodin jsem navštívil Hálu.

Zeptal jsem se ho, jak se daří ministerstvu pošt a telegrafu. Hála řekl, že sovětská vojenská místa velmi pomohla při obnově poštovního a telegrafního styku na slovenském území a že díky tomu má už vláda spojení s nejdůležitějšími místy na Slovensku a v nejbližších dnech zřejmě dostane spojení s Bratislavou. Obtíže při obnově spojů jsou však značné, protože Němci s sebou odvezli značnou část zařízení, zejména mnoho telefonních aparátů. Podle Hálových slov je kromě toho při obnově spojů velkou překážkou okolnost, že vládě chybějí dopravní prostředky. Hála také žádal, zda by bylo možno poskytnout vládě rozhlasovou stanici a vydat určitému počtu důvěryhodných občanů, v první řadě různým vládním osobám, rozhlasové přijímače, které sovětská vojenská místa zabrala obyvatelstvu. Hála to zdůvodnil tím, že při neexistenci náležitých spojů se obyvatelstvo může dozvědět o prováděných opatřeních prostřednictvím rozhlasu, a v tom případě by rozhlasové přijímače mohly velmi posloužit při šíření informací o činnosti vlády.

Poté Hála nečekaně přešel k náboženským otázkám. Zeptal se mne, jaké existují v Sovětském svazu státní orgány mající vztah k církvi. Odpověděl jsem, že existuje Rada pro záležitosti pravoslavné církve při Radě lidových komisařů SSSR, a rovněž Rada pro záležitosti ostatních církví. Potom začal Hála hovořit o tom, že už v roce 1937 předložil římskému papeži zvláštní poselství k otázce navázání přátelských vztahů Vatikánu se Sovětským svazem. Podle svých slov vycházel z toho, že slovanské národy, které se přirozeně soustřeďují okolo Sovětského svazu, by měly stále více ovlivňovat život evropských národů a že mezi Vatikánem, spojujícím věřící všech zemí na světě, a Sovětským svazem by měly být navázány dobré vztahy v zájmu obou států. Jak Hála řekl, předešlý papež s jeho názorem nesouhlasil, ale nynější hlava římskokatolické církve se nebrání revizi vatikánského postoje ve vztahu k SSSR. A jak se Hála dozvěděl, o jeho poselství papeži z r. 1937 se nyní římský papež zajímá. Události asi zejména potvrdily to, že je nutno navázat přátelské vztahy mezi slovanskými národy a římskokatolickou církví. Jak se zdá, římský papež se staví k dřívějšímu postoji římské církve vůči hitlerovskému fašismu odmitavě. Hála se zeptal, co si o tom myslím. Odpověděl jsem, že nakolik je všem známo, Vatikán dosud zaujímal nepřátelské stanovisko vůči SSSR a všem svobodnýmilovným národům, které bojovaly proti hitlerovskému Německu, a že změna postoje vůči Vatikánu závisí především na něm samém. Hála na to nic určitého neřekl, ale dodal, že by mohl vyložit svůj názor na vztahy Vatikánu k SSSR ve zvláštním dokumentu, který by mi mohl dát, pokud mne to zajímá. Řekl jsem, že jestli to považuje za důležité, může mi ten dokument dát.

Na konci rozhovoru přišel do Hálovy pracovny pověřenec pošt a telegrafu Slovenské národní rady Štefánik,³⁶ jehož mi Hála představil.

³⁵ František Hála (1893–1952), katolický kněz, od 1928 člen ústředního výkonného výboru čs. strany lidové, 1939 do exilu, 1940–45 člen Státní rady, 1944–45 člen vládní delegace pro osvobozené území, účastník moskevských jednání v březnu 1945 o programu a složení I. vlády Národní fronty Čechů a Slováků, jejímž byl členem od 4. dubna 1945 jako ministr pošt.

³⁶ Dr. Ivan Štefánik byl tehdy pověřencem SNR pro soudnictví, pověřencem SNR pro pošty byl dr. Ján Ševčík (člen DS).

Tím rozhovor skončil.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF, 06/7/51/821/37–38. (Vyhotovení č. 1 z 24. 4. 1945)

18

Záznam velvyslance V. Zorina o rozhovoru s přednostou Kanceláře prezidenta republiky J. Smutným³⁷ v Košicích v dubnu 1945.³⁸

Dnes ve 12 hodin jsem vykonal návštěvu u Smutného, který mne přijal v rezidenci prezidenta. Rozhovor se týkal především vojenské situace a Smutný vyslovil předpoklad, že odpor Němců bude pravděpodobně brzy zlomen, avšak jednotlivá ohniska odporu budou možná ještě určitou dobu přetrvávat i v českých zemích. Proto se Smutný domnívá, že příjezd do Prahy se možná o několik týdnů zdrží. Řekl jsem, že jakmile bude zlomen odpor Němců u Berlína, lze podle mého názoru sotva očekávat jejich delší odpor v jiných oblastech.

Na můj dotaz, o čem mluví lidé, kteří přijeli z Londýna, Smutný pravil, že většina lidí přijala vytvoření nové vlády pozitivně, ale protože všichni byli dlouho na cestě, žádné zvláštní novinky nepřivezli. V souvislosti s příjezdem lidí z Londýna však existují otázky vyžadující rychlé řešení; jsou to otázky spojení s českými zeměmi. Lidé z Londýna toto spojení mají a nyní jde o to, jak zařadit rádiové spojení s určitými lidmi v českých zemích, kteří udržovali spojení s Londýnem.

Smutný se mne zeptal, zda o tom se mnou mluvil Fierlinger. Odpověděl jsem, že mi Fierlinger předal žádost vlády o pomoc při návratu určitých lidí z Londýna, kteří mají příslušné podklady pro toto spojení, a že jsem to sdělil do Moskvy. Smutný dodal, že teď byla přivezena rozhlasová stanice, která může začít fungovat, ale front k tomu zatím nedal povolení. Smutný mne velmi prosil, abych pomohl toto povolení získat. Slíbil jsem, že se v té věci spojím s našimi vojenskými orgány.

Dále si Smutný postěžoval na izolovanost prezidenta a vlády od všeho, co se ve světě děje, jelikož spojení se světem není navázáno. Poukázal na to, že v Londýně se předpokládalo vyslání dvou československých letadel, která by mohla udržovat pravidelné spojení s Londýnem a Moskvou. Zeptal se mě, zda se o tom zmiňoval Fierlinger. Řekl jsem, že takovou otázku mi Fierlinger nepoložil.

Na můj dotaz, jak hodnotí první kroky československé vlády, Smutný odpověděl, že celkový dojem je takový, že se vláda snaží co nejrychleji začít pracovat, ale naráží na velké obtíže, protože ještě není k dispozici administrativní aparát a na Slovensku všechny záležitosti fakticky řídí Slovenská národní rada.

Smutný si postěžoval na to, že Slováci jsou velmi žárliví na svá autonomní práva, ale nedělají všechno, co by měli dělat na území právě osvobozeném od nepřítele, jmenovitě že Slováci

³⁷ Jaromír Smutný (1892–1964), 1919–1939 v čs. diplomatické službě, naposledy generální konzul v Istanbulu, od roku 1940 přednosta Kanceláře prezidenta republiky, nejprve v exilu, pak ve vlasti, od 1941 s titulem vyslanec.

³⁸ Datum rozhovoru není v záznamu uvedeno, lze je však určit poměrně přesně a spolehlivě na 21. dubna. Smutný uvedl, že „prezident hodlá zítra odjet na Duklu“. Prezident Beneš odjel z Košic na přehlídku dukelského bojiště 22. dubna 1945, jak se uvádí v publikaci *Prezident opat' medzi nami* (kapitola Na dukelskom bojisku), Bratislava 1945, s. 103 n.

skoro nic neudělali, aby byli pohnáni k odpovědnosti kolaboranti. V řeči Smutného o Slovácích byla cítit určitá ironie a přání zdůraznit, že hlavní práce není zde, nýbrž v českých zemích, a že Slováci si ve skutečnosti na řízení země hrají.

Na konci rozhovoru Smutný řekl, že prezident hodlá zítra odjet na Duklu, aby se seznámil s hroby bojovníků, kteří se účastnili bojů o Duklu, a aby se zúčastnil menší slavnosti položení věnců na tyto hroby.

Tím rozhovor skončil.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF, 06/7/51/821/39–40. (Vyfotovení č. 1 z 21. 4. 1945)

19

Záznam velvyslance V. Zorina o rozhovoru s náměstkem předsedy vlády V. Širokým v Košicích 23. dubna 1945.

Dnes v 11 hodin jsem navštívil Širokého; když jsem však přišel, ještě v ministerstvu nebyl. Objevil se po deseti minutách a omlouval se za zpoždění. Odvolával se na to, že mu šly špatně hodinky, a na to, že automobilu, kterým jel, došel benzín. Zeptal jsem se Širokého na několik věcí týkajících se politické situace na Slovensku a činnosti Slovenské národní rady a československé vlády. Široký ochotně pověděl následující.

Od Slovenského národního povstání uběhlo šest sedm měsíců. Slovensko je už z větší části osvobozeno, avšak političtí nepřátelé slovenského lidu a zastánci spolupráce s okupanty ještě nebyli potrestáni a existuje jistá tendence jejich zločiny jim prominout. Slovenská komunistická strana, čítající teď asi 30 tisíc členů, má příliš mnoho mladých členů a velmi malé jádro starých stranických pracovníků, kteří se teprve nedávno zapojili do aktivního politického života Slovenska, neboť byli dlouhou dobu vězněni. V důsledku toho panují ve slovenské komunistické straně silné smířlivé nálady a zatím chybí jasné nastolení otázky válečných zločinců a kolaborantů. 21. dubna se konalo plénum Slovenské národní rady, které jednalo o lidových soudech a potrestání kolaborantů, avšak je příznačné, že žádný návrh zákona nebo rozhodnutí k této otázce odtud nevyšly. Avšak schůze o vládním programu konané v mnoha vesnicích a městečkách ukázaly, že masy jsou poměrně rozhodně naladěny proti všem, kdo spolupracovali s Němci. Na venkově i ve městech masy obyvatelstva požadují jejich potrestání. Široký si myslí, že podporou požadavku zdola a tlakem shora se podaří vbrzku vytvořit lidové soudy a zahájit procesy s kolaboranty. Široký dodal, že ministr spravedlnosti Stránský poněkud protahuje vydání slovenského zákona o potrestání zrádců odvolává se na to, že takový zákon musí být celostátní, avšak Široký si myslí, že se o tom československá vláda se slovenskou vládou dohodnou.³⁹

Dále se Široký zastavil u vztahů mezi Slovenskou národní radou a československou vládou. Řekl, že za povstání vydala Slovenská národní rada nařízení, že na území Slovenska platí pouze zákony vydané Slovenskou národní radou; v důsledku toho zákony vydané československou vládou v Londýně a vydávané zde nejsou pro Slováky v podstatě závazné. Nyní do toho Slovenská

³⁹ Diskuse k této věci byly ukončeny usnesením předsednictva vlády na závěr obsáhlého jednání na zasedání 28. 4. 1945 za účasti ministra J. Stránského, pověřence I. Štefánika a dvou zástupců SNR (J. Püll a I. Pietor), podle něhož předsednictvo vlády vzalo na vědomí, „že Slovenská národní rada hodlá vydat retribuční předpisy pro Slovensko jako samostatné nařízení“. (SÚA Praha, Úřad předsednictva vlády 1945–1968. Schůze vlády.)

národní rada vnesla změnu spočívající v tom, že zákony vydané československou vládou a podepsané prezidentem budou závazné i na Slovensku, pokud byly vydány se souhlasem Slovenské národní rady.⁴⁰ Široký vysvětlil, že tento stav se nelíbí Benešovi a působí určité neshody i v československé vládě; on se však domnívá, že v daný moment je třeba tento stav ponechat, a myslí si, že všechny otázky mezi Slováky a Čechy budou upraveny.

Poté Široký řekl, že demokraté se aktivizují a že Ursíny na poslední konferenci Demokratické strany měl drzost prohlásit, že oni (tj. bývalí agrárníci) se za svou minulost nemají proč stydět. Všeobecně zauímají vedoucí pozice v Demokratické straně bývalí agrárníci, kteří jak známo spolupracovali s Němci, a duch této spolupráce se snaží udržet i v Demokratické straně. Na mou otázku, jak je Demokratická strana Slovenska početně silná, Široký odpověděl, že počtem členů převyšuje komunistickou stranu, zejména na venkově, neboť tam byly zámožné vrstvy rolnictva spjaté se starou agrární stranou, jejíž prvky se teď aktivizovaly. Široký učinil závěr, že jak Slovensko, tak celé Československo ještě čeká vážný politický zápas. Široký poukázal na příznačnou otázku, kterou mu Ursíny nedávno položil: „Bude taktika bolševiků, vyložená v Leninových dubnových tezích, také taktikou slovenských komunistů?“ Demokraté se zřejmě obávají aktivity komunistů. Demokraté jsou poplašeni tím, že aparát ministerstva vnitra je v rukou komunistů a že v řadě případů bezpečnostní orgány zatklly některé demokraty, spjaté dříve s Němci.

Široký dále řekl, že Husák a Tvarožek, kteří odjeli do Bratislavy,⁴¹ projevíli podle jeho názoru přílišnou aktivitu v tom směru, že se obrátili na vojenské velení se žádostí, aby byla Bratislava předána do správy Slovenské národní rady. Takové pověření jim nikdo nedal, a slovenské stranické vedení bylo nuceno Husáka upozornit na předčasnost jeho kroku. Husák zřejmě zůstane v Bratislavě a bude připravovat přesun Slovenské národní rady.

Ke konci rozhovoru mi Široký sdělil, že přes 20 účastníků slovenského povstání zatčených slovenskou loutkovou vládou a předaných Němcům bylo podle došlých zpráv zabito. To bohužel snižuje i tak nevelký počet politicky vyspělých pracovníků slovenského národního hnutí.

Tím rozhovor skončil.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF, 06/7/51/821/43–45. (Vyfotovení č. 1 z 25. 5. 1945)

20

Záznam velvyslance V. Zorina o rozhovoru s ministrem vnitřního obchodu I. Pietorem⁴² v Košicích 23. dubna 1945.

⁴⁰ Viz nařízení SNR 30/1945 Sb. n. SNR z 21. dubna 1945, který řešil problematiku zákonodárné moci na Slovensku a podílu Slovenské národní rady na celostátním zákonodárství. V nařízení se ovšem nehovořilo o zákonech vydaných československou vládou (nic takového neexistovalo), nýbrž o tom, že zákonodárnou moc ve věcech celostátní povahy vykonává prezident republiky po dohodě se Slovenskou národní radou. (Srv. například *Cesta ke Květnu*, c. d., dok. 219, s. 618 n.)

⁴¹ Místopředsedové Slovenské národní rady a pověřenci G. Husák a T. Tvarožek byli jmenováni do funkce zplnomocněného předsednictva SNR pro západní Slovensko rozhodnutím předsednictva SNR; do Bratislavy, osvobozené 4. dubna, dorazili 11. dubna 1945. (Slovenský národní archiv, f. SNR, Košice 1945, č. 591/45, *Cesta ke Květnu*, c. d., s. 625.)

⁴² Ivan Pietor (1904–1977), JUDr., právník, účastník odboje, člen povstalecké SNR, spolupověřenec a pak zástupce pověřence SNR pro soudnictví, 21. 2.–11. 4. 1945 zástupce pověřence SNR pro věci vnitřní, spoluzakladatel Demokratické strany, od 4. dubna 1945 ministr vnitřního obchodu I. vlády Národní fronty Čechů a Slováků.

Dnes ve 12 hodin jsem navštívil Pietora.

Pietor mne přijal v ministerstvu, které je umístěno ve velmi studené budově banky, a varoval mne, abych se nesvlékal, protože je bohužel velmi chladné jaro a budovy se nevytápějí.

Poté Pietor vyprávěl, že jeho otec a dědeček uměli dobře rusky a žili v Rusku ještě za starých časů jako obchodníci. On sám se učil rusky na gymnáziu a měl velkou knihovnu s ruskou literaturou, kterou bohužel Němci rozkradli. Pietor řekl, že by chtěl navštívit Sovětský svaz, a že si myslí, že za nynějších podmínek se k tomu naskytá možnost. Řekl jsem, že to při našich těsných vztazích s Československem určitě možné bude.

Dále mi Pietor představil svého nejbližšího spolupracovníka, který charakterizoval činnost ministerstva obchodu; uvedl, že v slovenských podmínkách nyní ministerstvo takřka nemá možnost zabývat se jakoukoli konkrétní záležitostí, neboť otázky zásobování jsou v kompetenci jiného ministerstva a otázky zahraničního obchodu jsou také v kompetenci jiného ministerstva. A vzhledem k tomu, že žádný státní obchod neexistuje a soukromý obchod je silně omezen, zbývá ministerstvu obchodu velmi malé pole působnosti. Pietor mne žádal, zda bych ministerstvu mohl opatřit literaturu o organizační struktuře komisariátu obchodu a jeho místních orgánů, což by pomohlo práci jeho ministerstva. Poznamenal jsem, že struktura našeho komisariátu obchodu zcela závisí na struktuře státních orgánů a na sociálních základech státu, které jsou odlišné, ale slíbil jsem, že se pokusím žádanou literaturu získat.

Pietor ke konci rozhovoru řekl, že do politiky vstoupil až v poslední době a že teprve před dvěma dny pronesl svůj první politický projev na masovém shromáždění v jednom městě, kam jej vyslala vláda. Myslí si však, že v jeho ministerstvu i v celé vládě půjde práce dobře, hlavně s přihlédnutím ke zkušenostem a k podpoře Sovětského svazu.

Tím rozhovor skončil.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF, 06/7/51/821/41–42. (Výhotovení č. 1 z 25. 5. 1945)

21

Záznam velvyslance V. Zorina o rozhovoru s předsedou vlády Fierlingerem a státním tajemníkem v ministerstvu zahraničních věcí Clementisem⁴³ v Košicích v dubnu 1945.⁴⁴

⁴³ Vladimír (Vlado) Clementis (1902–1952), právník, spisovatel, slovenský politik. Od roku 1927 funkcionář bratislavské krajské organizace KSČ, v květnu 1939 odešel přes Polsko do SSSR, odtud do Francie a po jejím pádu do Anglie. V letech 1941–1945 pracoval v československém vysílání BBC, byl členem Právní rady od jejího ustavení v únoru 1942. Na funkci státního tajemníka v ministerstvu zahraničí 1. vlády Národní fronty Čechů a Slováků byl navržen delegací Slovenské národní rady při jednání o složení vlády v Moskvě 28. března 1945. (*Cesta ke Květnu*, c. d., s. 446.) V rusky psané zprávě Mezinárodního oddělení ÚV VKS(b) ze 3. 4. 1945 o složení nové československé vlády se u Clementise ještě uvádělo, že není členem žádné strany. Zdůrazňovalo se tu, že je znám jako přesvědčený protivník fašismu, a o jeho vyloučení z KSČ za války se psalo vcelku smířlivě, že sice zastával protistraničnické stanovisko v otázkách zahraniční politiky, „nevedl však a nevede boj proti straně“. RCChIDNI, fond 17, opis 128, delo 1082, list 176–182 (Správka na členov novogo čechoslovackogo pravitel'stva), zde l. 182.

⁴⁴ Datum rozhovoru není v dokumentu uvedeno, text však poskytuje dosti údajů, z nichž vyplývá zcela nepochybně, že rozhovor se mohl konat pouze ve dnech 22.–25. dubna; jak uvádím v závěru následujícího exkursu, považuji za nejpravděpodobnější datum 24. duben 1945. Vydavatelé edice sovětských pramenů, o níž je řeč v úvodu (SOVETSKIJ FAKTOR, 1999), datovali tento dokument zřejmým omylem 25. května 1945, svedení údajem v záhlaví záznamu. Zde se vskutku uvádí

Dnes v 16.30 jsem navštívil Fierlingera na jeho žádost. Fierlinger mi představil Clementise a sdělil, že Clementis se ujal svých povinností.

Fierlinger se zmínil o posledních novinkách a dotkl se otázky podepsání sovětsko-polské smlouvy o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci. Fierlinger se mne zeptal, zda by se nemělo v souvislosti s touto smlouvou uvažovat o tripartitní dohodě mezi SSSR, Československem a Polskem. Řekl jsem, že tato otázka zřejmě vyvstane, a slíbil jsem, že o tom budu přemýšlet.

Poté se Fierlinger znovu dotkl problému incidentů, k nimž došlo v Bratislavě a v dalších městech západního Slovenska v souvislosti s neukázněností jednotlivých skupin našich vojáků. Fierlinger řekl, že prezident dostal zvláštní zprávu o situaci na západním Slovensku, v níž tyto incidenty zaujímají značné místo, a že Beneš, když se s tímto materiálem seznámil, byl velmi zaražený a dokonce rozčilený. Zvlášť jej znepokojilo, že by z toho mohla povstat nepřátelská propaganda a že nálada obyvatelstva vůči Rudé armádě nemusí být všude příznivá.

Poznamenal jsem, že na recepci před prezidentovým odjezdem, jak si Fierlinger pamatuje, se u této otázky zastavil soudruh Stalin a upozorňoval československé činitele, že vojáci Rudé armády, kteří v nejtěžších podmínkách prošli od Stalingradu po Budapešť a Berlín, se někdy mohou chovat svévolně a že se jim to musí prominout.⁴⁵

„25. maja 1945 goda“ (strojem napsané „aprelja“ je perem přepsáno na „maja“), datum se však zřejmě nějakým způsobem vztahuje k vyhotovení záznamu, nikoli k datu konání rozhovoru; nesprávné datování vedlo také k tomu, že za místo konání rozhovoru označili editoři Prahu.

Zde jsou argumenty k datování rozhovoru na dny mezi 22. a 26. dubna 1945.

1. Je naprosto nepředstavitelné, že by byl Clementis představen Zorinovi až 25. května. Navíc by tehdy v Praze Clementise uvedl Jan Masaryk; v Košicích tak učinit nemohl, neboť tam nebyl. Vzhledem k usnesení čs. vlády z 24. dubna, že nepřítomného ministra zahraničních věcí Jana Masaryka zastupuje po dobu nepřítomnosti státní tajemník Vlado Clementis (srv. intimát o usnesení 5. schůze vlády ze dne 24. dubna 1945, SÚA Praha, Úřad předsednictva vlády 1945–1968. Schůze vlády), nabízí se závěr, že vzápětí – 24. dubna pozdě odpoledne, nebo 25. dubna – Fierlinger představil Clementise Zorinovi v souvislosti s tím, že se Clementis „ujal svých povinností“. (Týden předtím, podle usnesení vlády ze 17. dubna, se vláda usnesla požádat prezidenta, aby Jana Masaryka zastupoval předseda vlády Fierlinger.)

2. Sovětsko-polská smlouva zmíněná v rámci „posledních novinek“ byla podepsána 21. dubna 1945.

3. Incidenty s vojáky Rudé armády: zde je časová koincidence s projednáváním této materie ve schůzi předsednictva čs. vlády 27. dubna 1945; předseda vlády Fierlinger referoval, že o věci jednal se sovětským velvyslancem. (Tamtéž.)

4. Možný odjezd členů vlády na české území, vyslání ministra vnitra Noska k organizování správy na osvobozeném území a jednání s maršálem Malinovským (velitelem 2. ukrajinského frontu): Nic z toho nedává smysl 25. května, když vláda už od 10. května sídlila v Praze a správa osvobozeného území byla v pravomoci československých orgánů, nikoli maršála Malinovského. Tyto otázky byly předmětem jednání vlády a jejího předsednictva na konci dubna a na začátku května. (Tamtéž.)

5. Telegrafní spojení Košic s Moskvou, otázka dopravy, přidělení benzínu pro vládní automobilový park byly akutní problémy v posledním týdnu dubna, nikoli však o měsíc později v Praze. Na 6. schůzi vlády 3. května byla řeč o tom, že sovětské orgány daly vládě k dispozici „přímou linku“ a že „vláda má spojení s celým světem“. (Tamtéž.)

6. Pasus o výzvě čs. vlády ze 17. dubna k aktivnímu odporu proti Němcům hovoří sám za sebe. Údaj o tom, že výzva byla vysílána rozhlasem 21. dubna, svědčí o tom, že rozhovor se konal po 21. dubnu (o tom svědčí i datum podpisu sovětsko-polské smlouvy).

7. Zorinovo pozvání obou partnerů v rozhovoru na recepci, „která se bude konat 26. dubna“, určuje nejzazší datum. Vzhledem k formulaci pozvání na recepci se rozhovor nemohl konat po 26. dubnu, ale ani 26. dubna. Soudím, že spíše než 25. duben (v takovém případě bych očekával formulaci „zítra 26. dubna“) přichází v úvahu jako nejpravděpodobnější datum rozhovoru 24. duben 1945, po schůzi vlády, kde bylo rozhodnuto, že Clementis zastupuje Jana Masaryka.

⁴⁵ Srv. záznam o promluvách J. Stalina na obědě na počest prezidenta Beneše 28. března 1945 v Moskvě. *ČSR a SSSR 1945–1948: Dokumenty mezivládních jednání*. K vydání připravili Karel Kaplan, Alexandra Špiritová. Brno 1996, příloha II, s. 498.

Fierlinger dodal sám za sebe, že také on chápe válečnou situaci a pamatuje si správná slova soudruha Stalina. Domnívá se však, že by bylo dobré předejít některým skutečnostem, které vyvolávají podráždění obyvatelstva a mohou být zneužity nepřátelskými živly, což se už také děje. Bylo by lépe, kdyby těchto skutečností nebylo.

Hned potom se mne Fierlinger zeptal, zda jsem dostal odpověď ohledně možného odjezdu členů vlády na české území a ohledně vyslání ministra Noska do této oblasti kvůli organizování administrativního aparátu. Řekl jsem, že odpověď zatím nemám. Pak se mne Fierlinger zeptal, zda by bylo možné, aby se on a ještě někdo z členů vlády vypravili k maršálu Malinovskému, aby s ním prohodili některé otázky týkající se organizace správy na československém území osvobozeném vojsky frontu. Řekl jsem, že je nutno dotázat se na to Malinovského a že to podle mého názoru pravděpodobně bude možné.

Na Fierlingerovu otázku, zda bylo rozhodnuto o otázkách spojení vlády s Moskvou a o dopravě, jsem odpověděl, že první otázka snad byla vyřešena – v nejbližší době bude zajištěno přímé telegrafické spojení Košic s Moskvou – a že druhá otázka o dopravě bude pravděpodobně vyřešena v nejbližší době. Kromě toho jsem Fierlingerovi sdělil, že benzin pro automobilovou dopravu vlády bude dodán dnes nebo zítra ráno.

Fierlinger mi za tyto zprávy poděkoval.

Položil jsem Fierlingerovi otázku, zda odpovídá skutečnosti zpráva Britské rozhlasové společnosti, která byla vysílána včera večer, že československá vláda vyzvala obyvatelstvo Čech a Moravy, aby se aktivně postavilo na odpor Němcům a všemi prostředky se bránilo proti německé správě, a to i všeobecnou stávkou.

Fierlinger odpověděl, že československá vláda skutečně schválila 17. dubna výzvu k obyvatelstvu českých zemí a předal mi její text v češtině.⁴⁶ Vysílala se 20. a 21. dubna rozhlasem a letáky s jejím textem byly shazovány nad českým územím.

Ke konci rozhovoru jsem Fierlingera a Clementise pozval na recepci velvyslanectví, která se bude konat 26. dubna.

Fierlinger a Clementis poděkovali za pozvání.

Tím rozhovor skončil.

Velvyslanec SSSR v Československu

V. Zorin

AVP RF. 06/7/51/821/46–48. (Vyhotovení č. 1 z 25. 5. 1945)

⁴⁶ Text výzvy srv. například *Cesta ke Květnu*, c. d., dok. 216, s. 614 n.

1.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. No 3

Из дневника ЗОРИНА В.А.

»19« апреля 1945 года

No 4

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ С МИНИСТРОМ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ ЧЕХОСЛОВАЦКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА НОСЕКОМ

11 апреля 1945 года

В 11 час. 30 мин. я сделал визит Носеку, который принял меня в помещении Правительства в своем кабинете.

На мой вопрос, как приступило к работе Министерство, Носек ответил, что Министерство Внутренних Дел Центрального Правительства фактически не имеет возможности действовать, поскольку вся администрация принадлежит Словацкой Народной Раде, которая претендует на полное руководство на территории Словакии. Носек с некоторой обидой стал говорить о том, что словаки рекомендовали Центральному Правительству Чехословакии заниматься сейчас вопросами обороны и внешними делами, а все остальные дела передать Словацкой Народной Раде, которая одна в праве решать внутренние вопросы на территории Словакии. „У нас происходят сейчас споры о компетенции Центрального и местного словацкого Правительства“, сказал Носек, и эти споры пока не привели еще к полному согласию.

Далее Носек рассказал о том, что Словацкая Народная Рада предполагает в ближайшее время провести операцию по выселению венгров с территории Словакии, причем словаки намерены выселить всех венгров, что Носек считает неправильным. Носек добавил, что по его мнению следовало бы выселить в первую очередь лишь венгров-оккупантов, т.е. тех, которые прибыли на территорию Словакии после 1938 года, когда Словакия была оккупирована Венгрией.

На мой вопрос, сколько таких венгров имеется в Кошице, Носек ответил, что по его мнению таких венгров насчитывается 3–4 тысячи. Носек считает, что этих венгров можно безболезненно выселить в Венгрию, но остальных венгров нельзя сейчас выселить, не проделав предварительной работы, в частности надо объявить трудовую повинность для всех немцев и венгров, находящихся в Словакии, затем создать концлагеря, куда направить тех из венгров, которые были нелояльны по отношению к Чехословацкой Республике, а затем уже из них отобрать тех, кого надо выселить за пределы Чехословакии. Во всяком случае Носек считает неправильным проводить сейчас общее выселение венгров. В качестве аргумента против этого мероприятия Носек сослался на то, что и в Венгрии имеются словаки, которых Венгерское Правительство также может выслать в Чехословакию.

Затем Носек поделился планами организации народной милиции и других органов безопасности и сказал, что предполагает создать единую для всей Чехословакии систему безопасности и единые внутренние вооруженные силы, кадры для которых, согласно договоренности с генералом Свобода, он будет получать из чехословацкого корпуса (из числа раненых, которые не могут быть уже посланы на фронт, но могут нести службу внутренней охраны). Жандармерию Носек предполагает включить в состав внутренней охраны, растворив ее в других войсковых соединениях, не давая возможности сохранить старую структуру жандармских войск. Кроме того он предполагает создать единую для всей страны разведку, которая будет подчинена Министерству Внутренних Дел. Носек пояснил, что до сих пор почти каждое министерство имело свои органы разведки, особенно много их было в Лондоне. Сейчас он хочет централизовать все дела разведки, подчинив ее Министерству Внутренних Дел, включая и разведку за границей.

На мой вопрос, привлекаются ли к ответственности на территории Словакии люди, сотрудничавшие с немцами, Носек ответил, что пока словаки почти еще ничего не делают в этом отношении. Он обещал, однако, проследить за этим.

Из всей беседы было видно, что Носек чувствует себя еще крайне неуверенно и что между словаками и Центральным Правительством нет еще должного контакта, причем словаки явно не допускают Чехословацкое Правительство к проведению активной деятельности на территории Словакии.

Беседа продолжалась около часа.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ, 0138/26/132/7/8-10.

2.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. No 3

Из дневника ЗОРИНА В.А.

»19« апреля 1945 года

No 5

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ С МИНИСТРОМ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
ЧЕХОСЛОВАЦКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА ЛАУШМАНОМ

11 апреля 1945 года

В 12 час. 30 мин. я посетил Лаушмана в здании Правительства.

После протокольных приветствий Лаушман мне рассказал о планах деятельности его Министерства. Он сказал, что предполагает взять в свои руки управление 60-70 процентами чехословацкой промышленности. В первую очередь придется национализировать промышленность, принадлежавшую немцам и венграм, затем промышленность, где наряду с чешскими и словацкими капиталами значительную долю занимали немецкие и венгерские капиталы и, наконец, промышленность, принадлежавшую предателям из чехов и словаков. Лаушман полагает, что почти вся крупная промышленность в связи с этим будет передана в руки государства. Учитывая это, Лаушман полагает, что Чехословацкое Правительство в управлении промышленностью должно использовать опыт Советского Союза. Он надеется поэтому получить с нашей стороны помощь в этом вопросе. На мой вопрос, как работает словацкая промышленность в настоящее время, Лаушман ответил, что многие предприятия Словакии сейчас не работают из-за отсутствия трансмиссий (немцы вывезли ремни). Лаушман добавил, что в грузе ЮНРРА имеется некоторое количество ремней, которые можно будет использовать для восстановления работы словацкой промышленности. Министерство Промышленности сотрудничает с поверенным Словацкой Народной Рады по промышленности и надеется восстановить в ближайшее время ряд предприятий, особенно тех, которые должны работать на нужды Красной Армии. Лаушман сказал, что бывший поверенный СНР инженер Затько сейчас заменен коммунистом Пуллом, который уже приступил к работе.

Затем Лаушман спросил, кто в Посольстве будет заниматься экономическими вопросами. Я ответил, что советник Демьянов. Лаушман просил установить с ним связь. Кроме того, Лаушман высказал предположение, что в связи с национализацией крупной промышленности встанет вопрос о советских советниках в помощь Чехословацкому Правительству для налаживания управления этой промышленностью. Он добавил, что этот вопрос еще не обсуждался и не решен Правительством, но что он предполагает поставить этот вопрос.

Я заметил, что управление промышленностью в Чехословакии будет, естественно, отличаться от управления в Советском Союзе, поскольку в СССР другая (социалистическая) основа хозяйства.

Лаушман смеясь заметил, что и в Чехословакии когда-нибудь будет эта основа.

На этом беседа, продолжавшаяся 30 минут, закончилась.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ, 0138/26/132/7/11-12.

3.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. No 3

Из дневника ЗОРИНА В.А.

»19« апреля 1945 года

No 6

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ С МИНИСТРОМ ПРОСВЕЩЕНИЯ И ШКОЛ

ЗД. НЕЕДЛЫ

11 апреля 1945 года

В 13 часов я посетил Неедлы в его квартире. Первые же слова Неедлы были о Москве. Неедлы, смеясь, рассказал, что перед отъездом из Москвы все чехословацкие эмигранты с большим подъемом говорили о возвращении на родину и ожидали этого момента с нетерпением, но приехав в Кошице Неедлы констатировал, что он скучает по Москве и что возвращение на родину оказалось не столь радостным событием, как он предполагал раньше. В Москве он имел уже обширный круг знакомств, он постоянно работал в Московском Университете и в Академии Наук, а сейчас он чувствует себя несколько чужим в Кошице, тем более, что словаки очень ревниво относятся ко всякому вмешательству в их внутренние дела. Неедлы сказал, что он понимает словаков и не намерен чем-либо мешать им строить по-своему словацкие культурные учреждения, но в его тоне чувствовалось скептическое отношение ко всему, что предпринимают словаки, в частности он указал на то, что словаки создали свою Академию Наук, но эта Академия, конечно, не может претендовать на действительную научность ее работ, ибо солидных сил у нее нет. Тем не менее (заметил Неедлы), на юбилей Академии Наук СССР словацкая Академия вероятно будет посылать свою делегацию. Я, однако, думаю, добавил Неедлы, что и мне будет предоставлена возможность прибыть в мае месяце в Москву на юбилей Академии Наук.

Затем Неедлы напомнил, что он возглавлял первое общество культурной связи с СССР в Праге и что сейчас он предполагает возобновить деятельность этого общества, причем он выразил некоторое сожаление по поводу того, что в Лондоне было создано новое общество, как будто бы до него не существовало общества в Чехословакии.

На мой вопрос, предполагает ли Неедлы как-либо возобновить деятельность этого общества в Кошице, Неедлы ответил, что сейчас это делать нецелесообразно; он предполагает, что в Братиславе словаки, возможно, возобновят деятельность филиала этого общества, который существовал раньше. Неедлы добавил, что словаки вообще хотят создать самостоятельные организации, в том числе предполагают создать самостоятельное общество культурной связи с СССР и самостоятельный Славянский Комитет, что он считает, однако, нецелесообразным. Неедлы заметил, что словаки поступают как маленькие дети, увлекаясь своей самостоятельностью.

В конце беседы я просил Неедлы оказать содействие Посольству в подыскании преподавателей чешского, английского и немецкого языков. Неедлы сказал, что он с удовольствием окажет это содействие и назвал кандидатуру дочери Готвальда как преподавательницы чешского языка. Он обещал переговорить с ней, а также с рядом других кандидатов и дополнительно мне сообщить. Неедлы просил во всех затруднительных случаях обращаться к нему и обещал оказывать всю возможную помощь в вопросах, в которых он может быть полезным. Я поблагодарил Неедлы за готовность оказывать содействие.

На этом беседа, продолжавшаяся около часа, закончилась.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ, 0138/26/132/7/13-14.

4.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. Но 1

Из дневника В. А. ЗОРИНА

»25« мая 1945 года

Но 34

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ С МИНИСТРОМ НАРОДНОЙ ОБОРОНЫ ген. СВОБОДА

14 апреля 1945 года

В 11 часов 30 минут я посетил ген. Свобода в Министерстве.

Ген. Свобода принял меня вместе с начальником генштаба ген. Бочек и еще одним штабным офицером. После приветствий протокольного характера ген. Свобода сказал, что у него есть ряд практических вопросов. Он сообщил, что еще перед отъездом из Москвы были готовы к отправке 36 тысяч комплектов обмундирования для нового пополнения чехословацкого корпуса, однако до сих пор эти комплекты еще не прибыли в распоряжение корпуса, между тем мобилизация идет полным ходом и новое пополнение приходится обучать в его гражданском платье, что отрицательно влияет на дисциплину новобранцев. Ген. Свобода просил оказать помощь в скорейшей доставке этого обмундирования, сказав, что по военной линии он обратился уже через штаб фронта по этому поводу. Я обещал сообщить о его просьбе в Москву.

Затем Свобода сказал, что для военных особенно важно сейчас иметь быструю связь с Военной Миссией в Москве и что поэтому он хотел бы, чтобы была разрешена радиосвязь с ген. Пикой. Также важно, чтобы Правительство имело хотя бы минимальное количество легковых и грузовых автомашин, а также бензина для их снабжения. Свобода сказал, что отсутствие автотранспорта сильно мешает работе Правительства и заставляет его отводить из корпуса некоторую часть транспорта, что не может долго продолжаться. Я ответил, что эти вопросы уже поставлены мною перед Правительством и я надеюсь получить в ближайшее время разрешение этих вопросов.

Затем я спросил ген. Свобода, как идет мобилизация в армию.

Ген. Свобода и ген. Бочек ответили, что 80 % призываемых является хорошим пополнением, но 15–20 % идет с неохотой и часть из них дезертирует. Сейчас Правительством принимаются меры к выявлению дезертиров. Ген. Свобода высказал предположение, что в Чехии и Моравии мобилизация будет проходить более успешно, ибо там ненависть населения к немцам гораздо больше, чем в Словакии.

На этом беседа закончилась.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ, 06/7/51/821/13–14

5.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. Но 1

Из дневника В. А. ЗОРИНА

»25« мая 1945 года

Но 33

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ С ЗАМЕСТИТЕЛЕМ ПРЕМЬЕР-МИНИСТРА ГОТВАЛЬДОМ

14 апреля 1945 г.

В 12 часов я посетил Готвальда в помещении Правительства.

Готвальд рассказал, что для коммунистов, вошедших в состав Правительства важнейшими вопросами на первый период были следующие вопросы:

1. **Военные вопросы.** Необходимо было сменить военное командование и произвести реорганизацию Министерства Обороны. Сейчас можно сказать, что это достигнуто. Главнокомандующим назначен ген. Свобода (взамен Ингра), начальником генштаба назначен ген. Бочек (взамен Мирослава), также назначен новый начальник 2-го отдела генштаба коммунист Рейцен (взамен Моравца) и начальник отдела просвещения коммунист Прохазка. В первом корпусе также произведены новые назначения. Готвальд подчеркнул, что все эти изменения прошли не так гладко и что Бенеш, а также некоторые министры были настроены не столь решительно. Даже тогда, когда было принято решение, Бенеш, а вслед за ним и Фирлингер были склонны смягчить это решение, не устанавливая пока, что Ингр уволен по болезни, а Моравец уходит в отставку.

2. **О наказании коллаборантов.** Как известно, Чехословацкое Правительство в Лондоне издало закон о народных судах и привлечении к ответственности коллаборантов, однако в Словакии этот закон фактически не осуществляется и никто из преступников еще не был судим и наказан. Сейчас перед Правительством стоит задача организовать суд над изменниками и наказать их. В Словацком Национальном Совете, однако, не чувствуется решимости провести это мероприятие. Готвальд думает, что придется произвести сильный нажим на словаков, чтобы осуществить это.

3. **Об организации внутренней охраны и реорганизации Министерства Внутренних Дел.** Коммунисты возглавляют аппарат Министерства Внутренних Дел в Чехословацком Правительстве и в Словацком Национальном Совете. Министр Носек сейчас занят разработкой проекта реорганизации всей внутренней охраны, используя опыт Советского Союза. Коммунисты предполагают создать орган государственной безопасности с соответствующей вооруженной силой (милиция). Кроме того, они предполагают создать специальные войска внутренней охраны, которые будут предназначены для проведения крупных мероприятий, борьбы с немцами, венграми и очищения территории Чехословакии от вооруженных отрядов противника. Наконец, создается разведка как внутри страны, так и за границей, подчиненная Министерству Внутренних Дел. Готвальд думает, что полная реорганизация всего Министерства станет возможна лишь с освобождением чешской земли, ибо в Словакии приходится считаться с уже созданными органами государственной безопасности, и вмешательство центрального Правительства не очень сейчас желательно.

4. **Взаимоотношения с словаками.** После московских переговоров и принятия правительственной программы, в которой словацкий вопрос получил свое разрешение, взаимоотношения с словаками приобрели прочную базу, однако нельзя сказать, что бы взаимоотношения с словаками были вполне нормальными. Словаки сделали ряд ошибок в первый период деятельности Словацкого Национального Совета вследствие того, что словацкое партийное руководство оказалось недостаточно подготовленным к решению серьезных государственных вопросов, кадры руководящих работников из словаков слишком молодые и не имеют достаточного политического опыта, сейчас приходится их поправлять. Между тем, эти руководители очень ревниво относятся ко всякому вмешательству в их деятельность, что мешает взаимопониманию. Готвальд думает, что с приездом Шмитке и Широкого положение улучшится и что удастся установить вполне нормальные отношения со Словацким Национальным Советом, исправив ошибки и недостатки в работе.

5. **Финансовые вопросы.** Правительство занято сейчас урегулированием финансовых вопросов в связи с тем, что словаки настаивают на выпуске особой валюты для чешских земель; они ссылаются при этом на то, что уровень цен в Словакии и в Чехии и Моравии не одинаков и что словацкая валюта может быть поколеблена, если валюта, выпущенная Чехословацким Правительством будет распространена на одинаковых началах и в Словакии и на чешских землях. Готвальд выразил сомнение в том, что действительно необходимо выпускать особые дензнаки для чешских земель, но сказал, что так как словаки настаивают на своем предложении, Чехословацкое Правительство считало неудобным отказаться от него и вынесло соответствующее решение, которое уже известно Посольству. Готвальд думает, что с освобождением чешских земель обстановка станет более ясной и в этом вопросе.

Далее Готвальд остановился на деятельности демократов в Правительстве, подчеркнув, что они стараются показать ответственность коммунистов за всю деятельность Правительства, поскольку коммунисты занимают важные посты, а сами пока стоят в стороне в практической работе. Между тем, в организации местных органов власти демократы проявляют довольно большую активность. Недавняя смена партийного руководства в партии демократов Словакии привела к усилению реакционных

элементов (Урсини, Годжа и др.), однако, по мнению Готвальда, это изменение может оказать коммунистам помощь, поскольку для широких масс будет становиться все яснее реакционная сущность этой партии.

В конце беседы Готвальд охарактеризовал Фирлингера как недостаточно устойчивого человека, на которого оказывают влияние и реакционные элементы. Однако Готвальд надеется, что при дружной работе коммунистов Фирлингер, желающий сотрудничать с ними, будет проводить определенную в программе Правительства политическую линию.

На этом беседа закончилась.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ, 06/7/51/821/9-12.

6.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. Но 1

Из дневника ЗОРИНА В.А.

»25« мая 1945 года

Но 30

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ С МИНИСТРОМ ИНФОРМАЦИИ КОПЕЦКИМ

14 апреля 1945 года

В 13 час. я посетил Копецкого в его Министерстве.

Копецкий информировал меня о структуре министерства и о ближайших планах его работы. Он рассказал, что Министерство будет иметь отдел общей информации, печати, радиопередачи, кино и фотоотдел и возможно другие отделы. На ближайшее время Министерство ставит себе задачей распространять правильную информацию о положении в стране, о Советском Союзе и о практической работе Правительства. Министерство хочет обеспечить это через печать, радио, кино и фотопропаганду, однако, Министерство встречает большие трудности, ввиду крайне слабых средств для информации. Правительство не обладает мощной радиостанцией, печать выходит в небольшом количестве, бумаги нехватает и связь Правительства с внешним миром также крайне затруднена. Поэтому Копецкий просил, если возможно, ускорить разрешение вопроса о связи Правительства с Москвой и Лондоном, в первую очередь, а также об обслуживании ТАССом в Москве заграничных агентств информацией из Чехословакии, которую передает корреспондент Жижка, чтобы иностранная печать получила более быстро сведения о том, что происходит в стране. Кроме того, Копецкий просил выяснить возможность послышки специальных чехословацких корреспондентов в 4 и 2 Украинские фронты, поскольку войска этих фронтов участвуют в освобождении Чехословакии. Я обещал выяснить возможность удовлетворения этой просьбы Копецкого. Затем Копецкий провел меня по помещению Министерства, познакомив с основными своими сотрудниками.

На этом беседа закончилась.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ, 06/7/51/821/8.

7.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. Но 3

Из дневника В. А. ЗОРИНА

»19« апреля 1945 года

Но 12

ПРИЕМ МИНИСТРА НАРОДНОЙ ОБОРОНЫ ген. СВОБОДА И НАЧАЛЬНИКА ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБА ген. БОЧЕК

16 апреля 1945 года

Сегодня в 10 часов 30 минут я принял ген. Свобода и ген. Бочек по их просьбе.

Генерал Свобода информировал меня о том, что он посылает к командованию 2-го Украинского фронта группу офицеров, которой дает задание, договорившись с командованием, организовать военную работу в освобожденных районах севернее Братиславы и, в случае освобождения Брно, в последнем.

Затем Свобода сказал, что он хотел бы, чтобы в случае освобождения Праги представители чехословацкого командования могли прибыть в столицу как можно быстрее для создания военных органов немедленно после освобождения. Свобода добавил, что это было бы особенно важно, если англо-американцы вступят также в Прагу или если после освобождения Праги советскими войсками туда будут направлены самолетами представители союзного командования. Я сказал, что о его желании я доведу до сведения Советского Правительства.

Далее Свобода и Бочек сказали, что они ставят перед Чехословацким Правительством и уже получили на это принципиальное согласие премьер-министра вопрос о создании в Чехословакии советской военной миссии, подобно тому, как Чехословацкое Правительство имеет свою военную миссию в Москве. Свобода пояснил, что чехословацкая армия будет сейчас нуждаться в большой помощи со стороны Красной Армии и что строясь по образцу Красной Армии, она будет нуждаться в постоянной связи и помощи со стороны представителей советского командования. Кроме того, возникает много военных вопросов, которые требуют координации действий между Чехословацким командованием и командованием разных фронтов, участвующих в освобождении Чехословакии. В этом могла бы оказать помощь советская военная миссия, которая также разгрузила бы Посольство от разрешения чисто военных вопросов. Свобода спросил, как я смотрю на их предложение. Я сказал, что, насколько мне известно, этот вопрос обсуждался еще в Москве, и наши военные как будто бы склонны к положительному разрешению этого вопроса, со своей стороны я считаю это предложение целесообразным.

На этом беседа, продолжавшаяся 15 минут, закончилась.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ, 06/7/51/821/23-24.

8.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. Но 2

Из дневника В. А. ЗОРИНА

»19« апреля 1945 года

Но 9

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ С ЗАМЕСТИТЕЛЕМ ПРЕМЬЕР-МИНИСТРА ДАВИД

16 апреля 1945 года

Сегодня в 11 часов 30 минут я сделал визит Давиду в его квартире.

Давид встретил меня очень радушно и стал говорить о приближении срока возвращения в Прагу, что его особенно радует, поскольку у него там находится семья. Давид сказал, что он, правда, неуверен, живы ли его жена и сын, потому что по некоторым сведениям они были заключены немцами в концлагерь. Я пожелал ему найти его семью вполне здоровой.

В дальнейшем беседа коснулась положения на фронтах войны, общего направления политики Чехословацкого Правительства и последних международных событий.

Беседа особого интереса не представляла.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ, 0138/26/132/7/16.

9.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. Но 1

Из дневника В. А. ЗОРИНА

»19« апреля 1945 года

Но 11

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ С ЗАМЕСТИТЕЛЕМ ПРЕМЬЕР-МИНИСТРА ШРАМЕК

16 апреля 1945 года

Сегодня в 12 часов 30 минут я посетил Шрамек в помещении Епископской Палаты.

Шрамек приветствовал меня как первого дипломатического представителя на освобожденной территории Чехословакии и как представителя дружественного братского народа.

Затем Шрамек сказал, что для Чехословацкого Правительства было бы очень важно, чтобы на территории Моравии административная власть была бы налажена сразу же после освобождения и чтобы на этой территории был произведен призыв до 4-х дивизий чехословацкой армии. Я сказал, что по мере освобождения Чехословакии советскими войсками ее территория будет передаваться в административное управление Чехословацкого Правительства и что я не предвижу затруднений в передаче территории Моравии. Затем я коснулся выступлений Масарика и Рипки на митинге чехословаков в Лондоне и указал, что Чехословацкое Правительство, повидимому, будет пользоваться полной поддержкой не только на территории Чехословакии, но и среди чехословацкой эмиграции. На это Шрамек заметил, что это не исключает критики деятельности Правительства со стороны эмиграции, хотя сейчас она и выступает довольно активно с поддержкой Правительства. Шрамек указал на то, что Масарик будучи в Сан-Франциско, очевидно, может надеяться на поддержку Чехословакии со стороны представителей СССР. В ответ на это я сказал, что перед отъездом из Москвы Масарик заявил тов. Молотову В.М., что он будет поддерживать СССР по всем вопросам, которые будут обсуждаться в Сан-Франциско, и я надеюсь на сотрудничество советской и чехословацкой делегации.

На этом беседа закончилась.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ, 06/7/51/821/21-22.

10.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. Но 2

Из дневника В. А. ЗОРИНА

»19« апреля 1945 года

Но 8

ПРИЕМ МИНИСТРА ПРОМЫШЛЕННОСТИ ЛАУШМАНА

16 апреля 1945 года

Сегодня в 14 часов я принял Лаушмана по его просьбе.

Лаушман пришел, повидимому, без определенной темы для разговора. Он напомнил о своем разговоре со мной во время моего визита к нему и сказал, что он хотел бы познакомиться с т. Демьяновым, с которым он намерен поддерживать деловой контакт по экономическим вопросам. Я пригласил тов. Демьянова и познакомил его с Лаушманом.

В дальнейшем беседа коснулась вопроса о финансировании промышленности в Советском Союзе и о возможности использования этого опыта для финансирования промышленности, которая перейдет в руки Чехословацкого Правительства. Беседа носила, однако, общий характер. Лаушман просил тов. Демьянова посетить его в Министерстве, где он мог бы его познакомить со своими сотрудниками.

На этом беседа закончилась.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ, 0138/26/132/7/15.

11.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. Но 1

Из дневника В. А. ЗОРИНА

»19« апреля 1945 года

Но 10

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ С ПРЕМЬЕР-МИНИСТРОМ ФИРЛИНГЕРОМ

16 апреля 1945 года

Сегодня в 16 часов я посетил Фирлингера по его просьбе.

Фирлингер спросил прежде всего, нет ли ответов из Москвы по поводу транспорта и связи. Я сказал, что пока ответов не имею, и пояснил, что в связи с крупными международными событиями, в частности с подготовкой отъезда В. М. Молотова на конференцию в Сан-Франциско, повидимому, ряд вопросов, интересующих Чехословацкое Правительство, задерживается в своем разрешении. Но я обещал, как только получу какой-либо ответ на свои запросы, в связи с просьбами Чехословацкого Правительства, поставить в известность последнее.

Затем Фирлингер напомнил, что он направил мне сегодня ноту по поводу выселения венгров из Кошицы, и сказал, что Словацкий Национальный Совет с участием Центрального Правительства обсуждал недавно вопрос об общем выселении венгров из Словакии, учитывая совет, данный, якобы, тов. Сталиным И.В. Бенешу, о том, что выселение венгров надо провести возможно быстрее и сделать это до того, как другие союзники начнут заниматься этим вопросом. Исходя из этого, Словацкий Национальный Совет подготавливает выселение в течение 3 месяцев до 400 тысяч венгров из южных

районов Словакии. План этого выселения будет в ближайшее время готов, и Фирлингер обещал его прислать мне.

Я заметил, что нота о выселении венгров из Кошицы пришла слишком поздно, ибо в этой ноте говорится о выселении, начиная с 16 апреля, тогда как сама нота пришла днем 16 апреля, и поэтому я могу только сегодня к вечеру поставить в известность 4-й и 2-й Украинские Фронты. Я попросил у Фирлингера план общего переселения венгров дать мне заблаговременно, чтобы я мог своевременно информировать свое правительство и чтобы этот план мог быть согласован с командованием 2-го Украинского Фронта, в первую очередь заинтересованного в осведомлении об этом мероприятии. Фирлингер обещал учесть мое замечание и представить общии план переселения венгров заблаговременно.

Затем Фирлингер вернулся к вопросу о транспорте и о связи и, пригласив Министра Виутренних Дел Носека, просил его подтвердить острую нужду Правительства в транспорте, в связи и в разрешении вопроса о поездке команд[ы] бойцов и офицеров в Констанцу для получения груза ЮНРРА. Носек просил меня с своей стороны оказать возможное содействие в получении транспорта для Правительства, бензина и скорейшего установления связи с Москвой и Лондоном (по радио).

Далее Фирлингер информировал меня о том, что, по сведениям из Лондона, Ватикан проявляет интерес к возобновлению дипломатических отношений с Чехословацким Правительством. Один из представителей Ватикана был недавно у Рипки и убеждал его в том, что Ватикан считает вполне естественной ориентацию Чехословацкого Правительства на СССР, что признание со стороны Ватикана правительства Словакии Тисо было временным и что папский нунций в Праге продолжает себя считать представителем Ватикана в Чехословакии, другими словами, что Ватикан хочет возобновить свои дипломатические отношения с Чехословацким Правительством на основе признания новых политических условий в Европе. Фирлингер сказал, что Правительство намерено не отвечать сейчас Ватикану на его предложение. Затем он добавил, что Правительство получило также недавно сообщение о том, что представитель Швейцарии и Международного Красного Креста в Братиславе стремится установить отношения с Чехословацким Правительством и просит оказать содействие в развертывании его работы. На это Правительство уже ответило, что, поскольку Братислава является еще зоной военных действий, оно не может установить никаких отношений с представителем Красного Креста и не может ему оказать никакого содействия в развертывании его работ.

Вслед за этим Фирлингер напомнил о просьбе Чехословацкого Правительства разрешить поездку правительственной делегации в чешские районы (в частности в Брно), как только они будут освобождены. Фирлингер сказал, что это чрезвычайно важно для Правительства и что мы должны быть заинтересованы, чтобы Чехословацкое Правительство скорее встало на ноги.

Я сказал, что этот вопрос поставлен мною перед Москвой.

Затронув вопрос о чешских землях, Фирлингер прочитал мне телеграмму, только что полученную им от Масарика и Рипки, в которой последние сообщают, что на чешских землях создан какой-то Национальный Комитет, который хочет установить радиосвязь с Чехословацким Правительством, и что необходимые материалы для этой связи (код, шифры) могут быть переданы через 2-3 чиновников, которые должны направиться в Чехословакию кратчайшим путем через Бухарест. Фирлингер в связи с этим просил меня, ввиду затруднительности его связи с Лондоном, обратиться к Советскому Правительству с просьбой дать указание советскому военному атташе в Лондоне, чтобы он по договоренности с Рипкой и английскими военными властями решил вопрос о направлении этих людей в Чехословакию тем путем, который Советское Правительство сочтет приемлемым. Фирлингер добавил, что в этом мероприятии заинтересованы и советские военные власти, поскольку связь с людьми на чешской земле была до сих пор в руках англичан, сейчас Чехословацкое Правительство дало указание передать связь советским военным властям. Фирлингер обещал мне памятную записку по этому поводу. Я обещал довести его просьбу до сведения Советского Правительства.

На этом беседа, продолжавшаяся 45 минут, закончилась.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ, 06/7/51/821/17-20.

12.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. № 1

Из дневника В. А. ЗОРИНА

»19« апреля 1945 года

№ 13

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ С ЧЛЕНОМ ЦК КПЧ СЛАНСКИМ

17 апреля 1945 года

Сланский рассказал о первых шагах коммунистов в Правительстве и охарактеризовал политическое положение в Словакии. По словам Сланского, коммунисты в Правительстве занялись конкретной работой, подготавливая план развертывания деятельности своих министерств на освобожденной территории Чехии и Моравии. Кроме того, им приходится сейчас координировать работу соответствующих министерств Словацкого Национального Совета. Затем Сланский сказал, что партнеры коммунистов из других партий менее активно берутся за работу, и создается впечатление, что они хотят сказать: „Ну, начинайте, коммунисты, действовать, посмотрим, что у вас выйдет.“ Фирлингер, по словам Сланского, неустойчив в своих позициях и поддается влиянию как со стороны Бенеша, так и со стороны других министров. Поэтому Готвальду приходится постоянно контролировать важнейшие шаги Фирлингера и поправлять его.

Разговорившись о Лаушмане, я выяснил, что у него, как и у других социал-демократов, существует довольно наивное представление о социальных мероприятиях, которые намечены в программе Правительства. Лаушман предполагает организовать управление чехословацкой промышленностью, копируя без особых изменений советское управление промышленностью. По словам Сланского, Лаушман, Фирлингер и другие социал-демократы стоят сейчас на архиевских позициях в области экономики, говоря, что они за социалистические мероприятия, коммунисты наоборот сдерживают их, указывая на преждевременность социалистических мероприятий. Сланский, смеясь, сказал, что в 1918 году коммунисты предлагали переход к социализму, а социал-демократы решительно возражали, говоря, что они за национальную революцию; сейчас социал-демократы чуть ли не за переход к социализму, а коммунисты выступают за национальную революцию в Чехословакии.

Затем Сланский рассказал, что проведенные в воскресенье митинги в ряде провинциальных городов и сел показали, что население (в особенности сельское) целиком поддерживает программу Правительства и требует принятия более решительных мер против коллаборантов. Сланский считает, что влияние компартии в сельских районах очень значительно. По неполным данным во всей восточной Словакии насчитывается до 30 тысяч членов партии. Передача земель венгерских и немецких помещиков крестьянству, которая проводится в настоящее время, серьезно укрепляет позицию компартии в деревне. Демократы уже неоднократно обращали внимание коммунистов на то, что земля попадает слишком бедным крестьянам, которые не имеют инвентаря для ее обработки. Это значит, заметил Сланский, что земля попадает тому, кому нужно. В демократической партии переизбрано руководство, и новое руководство более правое, чем было раньше (Урсини, Стык, Годжа). Шробар сейчас несколько отошел от руководства. По мнению Сланского этот сдвиг вправо у демократов, пожалуй, выгоден нам, ибо демократы покажут свое истинное лицо и смогут быть впоследствии лучше разоблачены. Руководство словацкой компартии, по мнению Сланского, недостаточно твердое и допускало ряд ошибок. Сейчас с приездом Шмитке и Широкого положение несколько укрепляется. Гусак энергичный работник, но еще молодой член партии и требует несомненно руководства. Новомесски типичный интеллигент и поддается легко влиянию, в частности демократов. Сланский, однако, надеется, что дальнейшее развитие событий, особенно освобождение чешских земель, укрепит влияние коммунистов как в народе, так и в Правительстве.

Полученная из Лондона информация о создании Чешского Национального Совета по мнению Сланского является сомнительной. Он думает, что этот Совет создан английскими агентами и вряд ли представляет какое-либо широкое движение, во всяком случае о его составе и деятельности нужно получить более подробные данные. Сланский обещал информировать меня о важнейших политических событиях по мере накопления серьезного материала. Я сказал, что с удовольствием буду встречаться с ним.

На этом беседа закончилась.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ, 06/7/51/821/25-27.

13.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. Но 1

Из дневника В. А. ЗОРИНА

»24« апреля 1945 года

Но 16

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ С ПРЕМЬЕР-МИНИСТРОМ ФИРЛИНГЕРОМ

17 апреля 1945 года

В 21 час я посетил Фирлингера и передал ему прежде всего ноту с ответом на ноту Чехословацкого Правительства по поводу трофеев в гор. Ружемберок.

Фирлингер ознакомился с ней и сказал, что повидимому местные словацкие власти недостаточно разобрались в мероприятиях наших военных органов и что министр Копецкий будет очень рад получению бумаги с ружемберкской фабрики.

Затем я сообщил Фирлингеру, что мною получена телеграмма от Командующего 4-м Украинским Фронтом генерала армии Еременко и генерал-полковника Мехлиса, в которой последние сообщают, что на 19 апреля, как они узнали, намечен приезд в чехословацкий корпус Президента Бенеша и к этому приезду готовится торжественный прием в 1-м ЧАК. Еременко и Мехлис далее пишут: »В связи с проводимой операцией, в которой принимает активное участие 1-й ЧАК, Военный Совет Фронта не может дать согласия на организацию 19 апреля приема в ЧАК и убедительно просит Президента отложить свой приезд и назначить его на другой день с учетом боевой обстановки.« Я дополнительно сообщил Фирлингеру, что Командование Фронта уже дважды запрашивало меня, как решен вопрос о поездке Президента, и что, повидимому, военная обстановка требует срочного ответа по этому поводу. Фирлингер сказал, что его немного удивляет, что командование корпусом не согласовало с командованием Фронта вопрос о приезде Президента, но что он сейчас же примет меры к тому, чтобы отложить отъезд, который намечен на завтра, 18 апреля. Фирлингер при мне стал звонить генералу Свобода, но не смог его разыскать и обещал через полчаса сообщить мне в Посольство о принятом решении.

Далее я сообщил Фирлингеру, что по сведениям из Москвы Венгрия готова поставить Чехословакии семенное зерно в счет репарационных платежей и что Чехословацкое Правительство должно сообщить через меня, в каких семенах и в каком количестве их нуждается Чехословакия, чтобы СКК в Венгрии могла начать переговоры с Венгерским Правительством по этому поводу. Фирлингер выразил сожаление, что в Венгрии до сих пор еще нет представителя Чехословацкого Правительства и обещал сообщить мне необходимые данные о семенах.

В конце беседы я между прочим сказал Фирлингеру, что я имею некоторые сообщения о не-порядках в проведении выселения венгров из Кошицы, которые являются, по-моему, следствием недостаточного руководства этим важным делом со стороны словацких руководителей. Я указал на то, что выселяемых предупреждают о выселении за 15-20 минут, производят проверку вещей, которые они берут с собой, в результате чего люди подходят к границе лишенными вещей. Кроме того, по пути следования выселяемых к границе они не сопровождаются милицией и имеют возможность разбредаться по окрестным селам. Это может стать опасным с точки зрения сохранения порядка в тылу Красной Армии. Информировав Фирлингера обо всем этом, я сказал, что по моему личному мнению, словацкие органы должны были бы устранить указанные беспорядки, особенно учитывая то, что проводящееся сейчас выселение является лишь репетицией более крупного переселения венгров, о

котором мне говорил Фирлингер. Фирлингер согласился со мной, что нужно навести порядок в выселении и обещал связаться со словаками, рекомендовав им принять необходимые меры.

На этом беседа закончилась.

Через некоторое время Фирлингер позвонил мне и сообщил, что по договоренности с генералом Свобода Президент откладывает свой отъезд в чехословацкий корпус.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ, 06/7/51/821/28-30.

14.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. Но 1

Из дневника В. А. ЗОРИНА

»24« апреля 1945 года

Но 18

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ С МИНИСТРОМ ФИНАНСОВ ШРОБАР

18 апреля 1945 года

Сегодня в 11 часов я посетил Шробара в Министерстве финансов.

После кратких приветствии Шробар сразу перешел к деловым вопросам. Он просил, если возможно, сообщить ему систему надбавок к жалованию советских военнослужащих, которая принята Красной Армией в соответствии с должностью и званием. Шробар пояснил, что в чехословацкой армии такой системы нет, но Чехословацкое Правительство хотело бы воспользоваться опытом Красной Армии и возможно введет эту систему в чехословацкой армии. Я обещал снести с военными органами, чтобы получить этот материал.

Затем Шробар просил выяснить, будут ли напечатаны чехословацкие дензнаки нового образца, о которых шла речь в Москве, и когда эти дензнаки могут быть переданы Чехословацкому Правительству. Я сказал, что по этому поводу я имею ноту Чехословацкого Правительства и запросил Москву. По получении ответа я смогу информировать Чехословацкое Правительство по поставленному Шробаром вопросу. В свою очередь я спросил Шробара, проводится ли сбор налогов в Словакии с населения. Шробар ответил, что Министерство финансов уже приступило к сбору налогов и что эти налоги взимаются пока в прежнем размере, поскольку новое правительство не могло еще учесть ни доходов, ни общих условий жизни населения и вынуждено руководствоваться старыми данными по этому вопросу. Шробар заметил, что общие условия жизни в Словакии не столь тяжелы и что он надеется на быстрое восстановление экономики страны и нормальное функционирование всех отраслей хозяйства.

На мой вопрос, как он расценивает работу Словенской Народной Рады, Шробар ответил, что Рада работает по его мнению хорошо и что он уверен в дальнейшем укреплении Словацких Народных Комитетов и Словенской Народной Рады.

На этом беседа закончилась.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ, 06/7/51/821/33-34.

15.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. Но 1

Из дневника В. А. ЗОРИНА

»24« апреля 1945 года

Но 17

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ С МИНИСТРОМ ТРУДА И СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ШОЛТЕЗ

18 апреля 1945 года

Сегодня в 12 часов я посетил Шолтеза в Министерстве Труда и Социального Обеспечения.

Шолтез информировал меня, что Министерство сейчас в основном занято вопросами репатриации чехословацких граждан, прибывающих из Венгрии, Польши, и бежавших из концлагерей в Германии. Кроме того, Министерство подготавливает план переселения венгерских граждан из Чехословакии в Венгрию, а также возвращение словаков, живших в Венгрии. Шолтез рассказал, что эти задачи для Министерства очень трудны, ибо он к сожалению не может сейчас скомплектовать полный состав сотрудников Министерства, поскольку здесь чехословаков почти нет, а из словаков он не может брать сотрудников, так как в словацком государственном аппарате также не хватает людей.

Далее Шолтез рассказал о том, что он работал до войны среди молодежи. Был представителем от словацкой молодежи на Антифашистском Конгрессе Молодежи в Женеве в 1936 году, а затем в Америке. Он состоял в социал-демократической партии в Словакии, был членом ее Центрального Комитета. После оккупации немцами Чехословакии Шолтез перешел на нелегальное положение и с начала восстания в Словакии участвовал в руководстве восстанием в Банска-Быстрица. Там же Шолтез возглавлял движение в социал-демократической партии Словакии за объединение ее с коммунистической партией Словакии, что и было проведено осенью прошлого года. Шолтез высказал предположение, что в низовых организациях чешской социал-демократической партии имеется также большое стремление к объединению с коммунистической партией, но что руководители социал-демократии не все стоят на этой позиции. Из сторонников объединения Шолтез назвал Лаушмана. Шолтез, однако, думает, что после освобождения Чехии и Моравии рабочие социал-демократической партии заставят своих руководителей объединиться с коммунистами. Шолтез высказал также пожелание работать в дальнейшем на дипломатической работе, указав на то, что его поездки за границу и хорошее знание французского языка позволяют ему думать, что он будет полезен в этой области.

На этом беседа закончилась.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ, 06/7/51/821/31-32.

16.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. Но 1

Из дневника В. А. ЗОРИНА

»24« апреля 1945 года

Но 19

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ С МИНИСТРОМ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ ДЮРИШ

19 апреля 1945 года

Сегодня в 12 часов я посетил Дюриша, который рассказал мне о проведении земельной реформы в Словакии. Он передал мне брошюру, в которой имеется постановление Словенской Народной Рады о земельной реформе и инструкции о ее проведении. Дюриш пояснил, что сейчас конфискуются земли венгерских и немецких помещиков, которые и делятся среди словацких крестьян. Наделение земель происходит в пределах 8-13 га на каждую семью. Очень небольшое количество имений выделяется как государственным хозяйствам. Деление земли проводится комиссиями, которые состояются из крестьян, имеющих право на получение земли. По заявлению Дюриша, это мероприятие является лишь первым шагом к коренному изменению земельных отношений в Словакии. Дюриш добавил, что на чешской земле реформа будет возможно видоизменена, поскольку еще неизвестно, как будут выглядеть земельные отношения после немецкого господства, однако Министерство готовит проведение земельной реформы и на чешских землях.

Затем Дюриш рассказал немного о себе. Он в течение всей оккупации находился в Словакии и большую часть времени просидел в тюрьме в Братиславе вместе с Широкиным.

Далее Дюриш поинтересовался последними международными событиями и спросил меня, не окажет ли влияния смерть Рузвельта на изменение американской политики по отношению к СССР и ко всей политике Европы. Я высказался в том смысле, что курс американской политики достаточно прочно определен и что экономические и политические выгоды для США, повидимому, заставят их сохранить этот курс, во всяком случае на ближайшее время. Я сослался при этом на первые заявления Трумэна, в которых он обязался сохранять рузвельтовскую политику.

В конце беседы Дюриш просил оказать помощь Министерству, выписав из Москвы библиотечку сельскохозяйственной литературы и литературу по вопросам организации сельского хозяйства.

Я обещал запросить Москву по этому поводу.

На этом беседа закончилась.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ, 06/7/51/821/35-36.

17.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. Но 1

Из дневника В. А. ЗОРИНА

»24« апреля 1945 года

Но 20

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ С МИНИСТРОМ ПОЧТ И ТЕЛЕГРАФА ГАЛА

19 апреля 1945 года

Сегодня в 13 часов я посетил Гала.

Я спросил его, как идут дела по Министерству Почт и Телеграфа. Гала сказал, что советские военные власти оказали большую помощь в восстановлении почтово-телеграфной связи по территории Словакии и что благодаря этому Правительство имеет уже связь с важнейшими пунктами на территории Словакии и очевидно в ближайшие дни получит связь с Братиславой. Однако трудности в восстановлении связи значительны, потому что немцы увезли с собой большое имущество связи, в частности много телефонных аппаратов. Кроме того, по словам Галы, большим препятствием для восстановления связи является отсутствие транспорта у Правительства. Гала просил также, если это будет возможно, передать для Правительства радиостанцию и выдать известному числу благонадежных граждан, в первую очередь различным правительственным лицам, радиоприемники, которые были отобраны советскими военными властями у населения. Гала мотивировал это тем, что при отсутствии достаточной связи население может узнать о проводимых мероприятиях при помощи радио и в этом

случае приемники могли бы оказать большую услугу в распространении информации о деятельности Правительства.

Затем Гала неожиданно перешел на религиозные вопросы. Он спросил меня, какие существуют государственные органы в Советском Союзе, имеющие отношение к церкви. Я ответил, что существует Совет по Делах Православной Церкви при СНК СССР, а также Совет по Делах других церквей. После того Гала стал говорить о том, что еще в 1937 году он подавал римскому папе специальное послание по вопросу об установлении дружественных отношений Ватикана с Советским Союзом. По словам Гала, он исходил из того, что славянские народы, объединяющиеся, естественно, вокруг Советского Союза, должны оказывать все большее влияние на жизнь европейских народов вообще и что между Ватиканом, объединяющим верующих во всех странах мира, и Советским Союзом должны были бы установиться хорошие отношения в интересах обеих стран. Как сказал Гала, прежний папа не согласился с его мнением, но сейчас теперешний глава римской католической церкви склонен пересмотреть позицию Ватикана по отношению к СССР. И по сведениям Гала, его послание к папе от 1937 г. сейчас вызвало интерес его стороны римского папы. События возможно особенно подтвердили необходимость установления дружеских отношений между славянскими народами и римской католической церковью. Римский папа как будто бы сейчас отрицательно относится к прежней позиции римской церкви в отношении гитлеровского фашизма. Гала спросил, что я думаю по этому поводу. Я ответил, что, насколько всем известно, Ватикан занимал до сих пор враждебную по отношению к СССР и всем борющимся с гитлеровской Германией свободолюбивым народам позицию и что изменение отношения к Ватикану прежде всего зависит от него самого. Гала ничего определенного не сказал в связи с этим, но добавил, что он мог бы изложить свои взгляды по вопросу об отношениях Ватикана к СССР в особом документе, который, если меня это интересует, он мог бы передать мне. Я сказал, что, если он это считает важным, то он может мне передать этот документ.

В конце беседы в кабинет к Гала зашел поверенный почт и телеграфа Словенской Народной Рады Штефанек, которого и представил мне Гала.

На этом беседа закончилась.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ, 06/7/51/821/37-38.

18.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. № 1

Из дневника Зорина В.А.

21. IV. 45 г.

№ 15

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ С НАЧАЛЬНИКОМ КАНЦЕЛЯРИИ ПРЕЗИДЕНТА СМУТНЫМ

Сегодня, в 12 часов, я сделал визит Смутному, который принял меня в резиденции Президента. Беседа касалась, прежде всего, военного положения и Смутный высказал предположение, что сопротивление немцев будет, вероятно, скоро сломлено, но отдельные очаги сопротивления, возможно, и на территории чешских земель останутся еще некоторое время. Поэтому Смутный полагает, что переезд в Прагу, возможно, задержится на несколько недель. Я сказал, что, по моему, после того, как сопротивление немцев под Берлином будет сломлено, вряд ли можно ожидать длительного сопротивления их в других районах.

На мой вопрос, о чем говорят люди, приехавшие из Лондона, Смутный рассказал, что большинство людей восприняло создание нового правительства положительно, но так как все приехавшие находились долгое время в дороге, то особых новостей они не привезли с собой. Есть, однако, вопросы, которые требуют быстрого решения, в связи с приездом людей из Лондона; это вопросы связи с чешскими землями. У лондонцев есть эти связи и сейчас стоит вопрос как-бы организовать

радио-связь с определенными людьми на чешских землях, которые поддерживали эту связь с Лондоном.

Смутный спросил меня, не говорил ли со мной по этому поводу Фирлингер. Я ответил, что Фирлингер передал мне просьбу правительства о содействии в приезде из Лондона определенных людей с материалами для этой связи, и я об этом сообщил в Москву. Смутный добавил, что сейчас уже привезена радио-станция, которая может начать работать, но разрешения для этой работы от фронта еще не получено. Смутный очень просил содействовать получению такого разрешения. Я обещал снестись с нашими военными органами по этому поводу.

Далее Смутный пожаловался на изолированность Президента и Правительства от всего, что происходит в мире, поскольку связи с этим миром не налажены. Он указал на то, что из Лондона предположено послать два чехословацких самолета, которые могли бы поддерживать регулярную связь с Лондоном и Москвой. Он спросил меня, ставил ли об этом вопрос Фирлингер. Я сказал, что такой постановки вопроса со стороны Фирлингера еще не было.

На мой вопрос, как он оценивает первые шаги Чехословацкого Правительства, Смутный ответил, что, по общему впечатлению, Правительство старается организовать возможно быстрее свою работу, но встречает большие затруднения, поскольку еще нет административного аппарата и в Словакии всеми делами фактически управляет Словацкий Национальный Комитет.

Смутный пожаловался на то, что словаки очень ревниво относятся к своим автономным правам, не делают, однако, всего того, что следовало бы на территории, только что освобожденной от врага, в частности словаки ничего почти не сделали для привлечения к ответственности коллаборантов. В высказывании Смутного о словаках чувствовалась некоторая ирония и желание подчеркнуть, что главная работа предстоит не здесь, а в чешских землях и что словаки, по существу, играют в управление страной.

В конце беседы Смутный сказал, что Президент завтра намерен выехать в Дуклу, чтобы познакомиться с могилами бойцов, участвовавших в боях за Дуклу, и участвовать в небольшой церемонии возложения венка на этих могилах.

На этом беседа закончилась.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ, 06/7/51/821/39-40.

19.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. № 1

Из дневника В. А. Зорина

»25« мая 1945 года

№ 31

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ С ЗАМЕСТИТЕЛЕМ ПРЕМЬЕР-МИНИСТРА ШИРОКИМ

23 апреля 1945 года

Сегодня в 11 часов я посетил Широкого, которого, однако, еще не было в Министерстве, когда я пришел. Через 10 минут Широкий появился и извинился за свое опоздание, сославшись на то, что его часы подвели и, кроме того, на то, что машина, на которой он поехал, из-за отсутствия бензина встала. Я задал Широкому несколько вопросов, касающихся политической обстановки в Словакии и деятельности Словацкого Национального Совета и Чехословацкого Правительства. Широкий с охотой рассказал следующее.

После словацкого национального восстания прошло 6-7 месяцев. Словакия в большей части уже освобождена, однако, политические враги словацкого народа и сторонники сотрудничества с

оккупантами еще не наказаны и существует определенная тенденция простить им их преступления. Словацкая компартия, насчитывающая сейчас до 30 тысяч человек, имеет слишком много молодых членов партий и очень небольшое ядро старых партийных работников, которые только недавно вступили в активную политическую жизнь Словакии, ибо были долгое время в тюрьмах. Вследствие этого в словацкой компартии значительны примиренческие настроения и отсутствует пока острая постановка вопроса о преступниках войны и о коллаборантах. 21 апреля состоялся пленум Словенской Народной Рады, который обсуждал вопрос о народных судах и наказании коллаборантов, однако характерно, что никакого проекта, закона или решения по этому поводу подготовлено не было. Проходившие недавно в ряде сел и провинциальных городов митинги, посвященные обсуждению программы Правительства, показали, что настроение масс довольно решительное против всех сотрудничавших с немцами. И в деревне и в городе массы населения требуют наказания сотрудничавших с немцами. Широкий думает, что опираясь на требование снизу и благодаря нажиму сверху удастся в ближайшее время создать народные суды и провести процессы над коллаборантами. Широкий добавил, что Министр Юстиции Странский несколько затягивает сейчас издание словацкого закона о наказании изменников, ссылаясь на то, что такой закон должен быть общим чехословацким, но Широкий думает, что по этому поводу будет договоренность между Чехословацким и Словацким Правительствами.

Далее Широкий остановился на взаимоотношениях между Словацким Национальным Советом и Чехословацким Правительством. Он рассказал, что во время восстания Словацкий Национальный Совет вынес решение о том, что на территории Словакии действительны только законы, издаваемые Словацким Национальным Советом; вследствие этого законы, издаваемые Чехословацким Правительством в Лондоне и издаваемые здесь, по существу не являются обязательными для словаков. Сейчас Словацкий Национальный Совет вносит изменение в это решение, сводящееся к тому, что законы, издаваемые Чехословацким Правительством и подписанные Президентом, будут обязательны и в Словакии, если они изданы с согласия Словацкого Национального Совета. Широкий пояснил, что такое положение не нравится Бенешу и вызывает некоторые трения и в Чехословацком Правительстве, но он считает, что все вопросы между словаками и чехами будут урегулированы.

Затем Широкий сказал, что демократы проявляют свою активность и что Урсини на последней конференции демократической партии имел наглость заявить, что им (т.е. бывшим аграриям) нечего стыдиться своего прошлого. Вообще в демократической партии руководящее положение занимают бывшие аграрии, которые, как известно, сотрудничали с немцами, и дух этого сотрудничества они стараются сохранить и в демократической партии. На мой вопрос, насколько количественно сильна демократическая партия в Словакии, Широкий ответил, что она по количеству членов превышает компартию, в особенности в деревне, ибо там зажиточные слои крестьянства были связаны со старой аграрной партией. Элементы которой сейчас активизировались. Широкий сделал вывод, что предстоит еще серьезная политическая борьба как в Словакии, так и во всей Чехословакии. Широкий указал на характерный вопрос Урсини к нему, который был задан недавно: „Будет ли тактика большевиков, изложенная в апрельских тезисах Ленина, и тактикой коммунистов Словакии.“ Повидимому демократы опасаются активности коммунистов. Тревога у демократов вызвана тем, что аппарат Министерства Внутренних Дел находится в руках коммунистов и что в ряде случаев органы безопасности арестовывают некоторых демократов, связанных ранее с немцами.

Широкий далее рассказал, что уехавшие в Братиславу Гусак и Тварожек проявили излишнюю, по его мнению, активность в том направлении, что обратились уже к военному командованию с просьбой о передаче Братиславы в управление Словацкого Национального Совета: таких полномочий никто им не давал, и словацкое партийное руководство вынуждено было дать специальное указание Гусаку о преждевременности такого шага с его стороны. Гусак, очевидно, останется в Братиславе и будет готовить переезд туда Словацкого Национального Совета.

В конце беседы Широкий сообщил мне, что более 20 чел. участников словацкого восстания, арестованных словацким марионеточным правительством и переданных им немцам, по полученным сведениям, убиты. Это уменьшает, к сожалению, и так небольшое число политически зрелых работников словацкого национального движения.

На этом беседа закончилась.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ. 06/7/51/821/43-45.

20.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. № 1

Из дневника В. А. Зорина

»25« мая 1945 года

№ 32

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ С МИНИСТРОМ ТОРГОВЛИ ПЬЕТОР

23 апреля 1945 года

Сегодня в 12 часов я посетил Пьетора.

Пьетор принял меня в Министерстве, которое помещается в очень холодном здании банка, и предупредил, чтобы я не раздевался, потому что к сожалению в Кошице весна очень холодная, а помещения не отапливают.

Затем Пьетор рассказал, что его отец и дед хорошо знали русский язык и бывали в старое время в России в качестве торговцев. Он сам учился русскому языку в гимназии и имел большую библиотеку с русской литературой, которая, к сожалению, разграблена была немцами. Пьетор сказал, что он хотел бы побывать в Советском Союзе и думает, что в теперешних условиях представляется возможным побывать в СССР. Я сказал, что, очевидно, будет возможно при наших тесных отношениях с Чехословакией.

Далее Пьетор представил мне ближайшего своего сотрудника, который, характеризуя деятельность Министерства Торговли, сказал, что в условиях Словакии это Министерство сейчас почти лишено возможности заниматься каким-либо конкретным делом, ибо вопросы снабжения находятся в ведении другого министерства, вопросы внешней торговли также в ведении другого министерства, а поскольку никакой государственной торговли не имеется и частная торговля чрезвычайно сужена, то для Министерства Торговли остается очень маленькое поле деятельности. Пьетор просил, если это возможно, достать для Министерства литературу об организационной структуре комиссариата торговли и его местных органов, это помогло бы в работе его Министерства. Я заметил, что структура нашего комиссариата торговли целиком зависит от структуры государственных органов и от иных социальных основ государства, но обещал по возможности раздобыть просимую им литературу.

Пьетор в конце беседы сказал, что в политической жизни он стал принимать участие лишь в последнее время и что только 2 дня тому назад он произнес первую политическую речь на массовом митинге в одном из городов, куда он был послан Правительством. Он, однако, думает, что дела у него в Министерстве и во всем Правительстве пойдут хорошо, особенно учитывая опыт и поддержку Советского Союза.

На этом беседа закончилась.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ. 06/7/51/821/41-42.

21.

Посольство СССР в Чехословакии

Секретно

Экз. № 1

Из дневника ЗОРИНА В.А.

»25« мая 1945 года

№ 35

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ С ПРЕМЬЕР-МИНИСТРОМ ФИРЛИНГЕРОМ
И ЗАМЕСТИТЕЛЕМ МИНИСТРА ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ КЛЕМЕНТИСОМ

Сегодня, в 16.30 я посетил Фирлингера по его просьбе. Фирлингер представил мне Клементиса и сообщил, что последний приступил к исполнению своих обязанностей.

Коснувшись последних новостей, Фирлингер затронул вопрос о подписании советско-польского договора о дружбе, взаимопомощи и послевоенном сотрудничестве. Фирлингер спросил меня, не следует ли, в связи с этим договором, подумать о трипартитном соглашении между СССР, Чехословакией и Польшей. Я сказал, что, очевидно, этот вопрос встанет перед нами, но обещал по этому поводу подумать.

Затем Фирлингер вновь коснулся вопроса об инцидентах, которые имели место в Братиславе и в других городах западной Словакии, в связи с недисциплинированностью отдельных групп наших бойцов. Фирлингер сообщил, что Президенту был доставлен специальный доклад о положении в Западной Словакии, в котором значительное место занимают эти инциденты, причем Бенеш, ознакомившись с этим материалом, был обескуражен им, даже взволнован. Его особенно беспокоило то, что на этой почве может быть развернута враждебная пропаганда, и что настроение населения может быть не всюду здоровым по отношению к Красной Армии.

Я заметил, что, как помнит Фирлингер, во время приема у товарища Сталина перед отъездом Президента, товарищ Сталин останавливался на этом вопросе и предупреждал чехословацких деятелей о том, что бойцы Красной Армии, прошедшие в тяжелейших условиях путь от Сталинграда до Будапешта и Берлина, могут, иногда, допустить отдельные вольности в своем поведении и что их надо извинить.

Фирлингер от себя добавил, что он тоже понимает военную обстановку и помнит хорошие слова товарища Сталина по этому поводу. Но он считает, что хорошо бы было предупредить некоторые факты, которые вызывают раздражение населения и могут быть использованы и уже используются враждебными элементами. Лучше было бы, если бы этих фактов не было.

Вслед за этим Фирлингер спросил меня, не получил ли я ответа по поводу возможности отъезда членов Правительства в чешские районы и по поводу посылки министра Носека в эти же районы для налаживания административного аппарата. Я сказал, что пока не имею ответа. Тогда Фирлингер спросил, не явилось ли бы возможным отправиться ему и еще кому-либо из членов Правительства к Маршалу Малиновскому, для того, чтобы с ним переговорить по некоторым вопросам, связанным с организацией власти на освобожденных войсками Фронта территориях Чехословакии. Я сказал, что по этому поводу необходимо запросить Малиновского и что, как мне кажется, это будет, вероятно, возможно.

На вопрос Фирлингера не решены ли вопросы о связи Правительства с Москвой и о транспорте, я ответил, что первый вопрос как будто бы разрешен и в ближайшее время будет установлена прямая телеграфная связь Кошице с Москвой, а второй вопрос (о транспорте), возможно, будет решен в ближайшее время. Кроме того, я сообщил Фирлингеру, что бензин для автотранспорта Правительства будет доставлен сегодня или завтра утром.

Фирлингер поблагодарил за эти сообщения.

Я задал Фирлингеру вопрос, соответствует ли действительности сообщение Британской Радиовещательной Компании, которое передавалось вчера вечером, о том, что Чехословацкое Правительство обратилось к населению Чехии и Моравии с воззванием начать активную борьбу против немцев и препятствовать всеми средствами деятельности немецкой администрации, в том числе всеобщей забастовкой.

Фирлингер ответил, что действительно Чехословацкое Правительство приняло 17. IV. обращение к населению чешских земель, и передал мне текст этого обращения на чешском языке. Это обращение передавалось 20 и 21 апреля по радио и разбрасывалось листовками над чешскими районами.

В конце беседы я пригласил Фирлингера и Клементиса на прием в Посольство, который будет 26. IV.

Фирлингер и Клементис поблагодарили за это приглашение.

На этом беседа закончилась.

Посол СССР в Чехословакии

В. Зорин

АВП РФ, 06/7/51/821/46-48.

ZO ŽIVOTA KOMISIE

Slovensko-česká komisia historikov (september 1999 – august 2000)

Pozdne jesenné v poradí už 11. zasadanie komisie v Hradci Králové sa konalo v dňoch 2.–4. 11. 1999. Bolo prvé na českej pôde, ktoré sa uskutočnilo v univerzitnom meste, kde nemá komisia zastúpenie „svojim“ členom. Nebolo to však vôbec cítiť. Rovnako nebolo vôbec cítiť „únavu“ z historických podujatí, keďže len krátko pred zasadanim komisie sa v Hradci Králové uskutočnil VIII. zjazd českých historikov a jeho dozvuky ešte stále rezonovali medzi účastníkmi i širšou odbornou verejnosťou. Zásluha na srdečnej a pracovnej atmosfére počas zasadania komisie vo východočeskej metropole patrí predovšetkým historikovi V. Wolfovi, dekanovi Pedagogickej fakulty Vysokej školy pedagogickej, ktorej hosťom bola komisia, ako aj vedúcemu tamojšieho Historického ústavu O. Felcmanovi a početným kolegom – pracovníkom ústavu. Komisia sa s nimi stretla na spoločenskom posedení, na ktorom bola možnosť nadviazať cenné kontakty a vymeniť si skúsenosti. K vydarenému spoločenskému rámcu zasadania prispelo prijatie na radnici predstaviteľmi magistrátu.

Vedeckú časť zasadania v Hradci Králové tvoril seminár na tému *České, slovenské a československé dejiny*. S referátmi na ňom vystúpili členovia komisie J. Rychlík, I. Kamenec a R. Holec. Hoci prístup každého referenta bol rôzny, išlo o nastolenie a analýzu metodologicky kľúčových otázok: čo sú svojim predmetom československé dejiny, či ide o dejiny dvoch národov (česko-slovenské), jedného štátu (československé) alebo syntézu oboch a aké dôsledky v praxi má každá z týchto koncepcií. Dalším problémovým okruhom bol vzťah českých a slovenských dejín k dejinám československým, ich stotožňovanie sa s nimi alebo vyčleňovanie z nich, fenomén pragocentrizmu vo vzťahu k českým a československým dejinám, fenomén tzv. slovenských špecifik a tzv. slovenskej otázky, koncepcia čechoslovakizmu a pod. Samostatným okruhom záujmu bola prezentácia vyššie uvedených problémov v učebniciach dejepisu počas jednotlivých vývojových etáp česko-slovenského vzťahu, vrátane najbezprostrednejšej súčasnosti a v nej prebiehajúcej prípravy učebníc. V tomto bloku sa predstavili hostia komisie a renomovaní metodici dejepisu z oboch krajín – Z. Beneš (FF UK Praha) a V. Kratochvíl (FF UK Bratislava).

Hoci pri hodnotení podujatia sa poukázalo na menšiu pripravenosť študentov, čo sa prejavilo najmä v diskusií, referáty a diskusia nepochybne oslovili prítomných a svojim metodickým záberom mohli byť podnetom k ďalším slovákistickým štúdiám, resp. k štúdiu česko-slovenských vzťahov medzi poslucháčmi.

Koniec roka vyplnili obom tajomníkom komisie horúčkavé práce na príprave podkladov grantového projektu nazvanom *Česi a Slováci v súradniciach historie a súčasnosti*, predloženom v rámci medzivládnej dohody o spoločných česko-slovenských projektoch vo vede a technike na roky 2000–2001. Zásluhou grantu si komisia stanovila výhľadový plán svojej činnosti až do konca roku 2002. Dôraz sa v ňom bude klásť na vzťah k minoritám, ktorý je mimoriadne citlivý i na sklonku 20. storočia.

Grantový projekt komisie ministerstva školstva ČR a SR síce schválili, ale pridelané finančné prostriedky sa zredukovali do takej miery, že nie sú schopné zabezpečiť ani len štandardný chod komisie, nieto ešte realizáciu všetkých jej plánov.

Vstup do roku 2000 poznačil Slovensko-českú komisiu historikov teda predovšetkým finančnými problémami. V plnej miere sa týkali aj priprav jubilejného 10. ročníka libereckého seminára pre českých a slovenských učiteľov dejepisu. Rok 2000 však priniesol aj príjemnejšiu zmenu – vstup komisie na internet. Na stránkach www.dejiny.sk sa už začiatkom roka objavili informácie o členoch, aktivitách, výsledkoch a plánoch komisie.

Na jar roku 2000 sa pôvodne plánovalo uskutočniť „slovenské“ zasadanie v Liptovskom Mikuláši, na pôde tamjšej Vojenskej akadémie, a síce na tému z vojenských dejín. V dôsledku komunikačných problémov, a nie z viny komisie, napokon v Hradci Králové operatívne padla voľba na Bratislavu, a to na Filozofickú fakultu UK. 12. zasadanie komisie sa uskutočnilo v dňoch 11.–13. 4. 2000 a ak nebolo cítiť finančné problémy, bola to zásluha podpory Veľvyslanectva ČR, Československej obchodnej banky, Filozofickej fakulty UK a Českého centra.

Zasadanie malo mimoriadne bohatý spoločenský rámec. Začalo sa prijatím na Ministerstve zahraničných vecí SR ministrom E. Kukanom. Obe strany na ňom nastolili mnohé problémy pretrvávajúce vo vzťahoch medzi oboma národmi – problémy tvorené štátnou politikou, ale i subjektívnymi postojmi ľudí. Vymedzili sa limity obmedzujúce možnosti ich riešenia, ale rovnako sa deklarovala vôľa napomáhať pri odstraňovaní existujúcich problémov. Predsedov a tajomníkov komisie prijal rektor UK F. Devínsky a nechal sa informovať o práci a zámeroch komisie. Riaditeľ Historického ústavu SAV V. Bystrický prijal členov komisie a diskutoval s nimi na tému slovensko-českých vzťahov v oblasti historickej vedy, na inštitucionálnej i osobnej báze. Nakoniec komisiu prijal vo svojej rezidencii veľvyslanec ČR R. Slánský, ktorý je už jej tradičným priaznivcom a podporovateľom.

Komisia sa stretla na spoločensko-pracovnom stretnutí s pracovníkmi katedier histórie hostiteľskej Filozofickej fakulty UK. Je to už tradičný spôsob ako nadväzovať a rozvíjať spoluprácu s jednotlivými univerzitnými pracoviskami.

Podujatím pre verejnosť bola v Bratislave pódiová diskusia na tému *Česko-slovenské vzťahy v 20. storočí*. Na pôde Univerzity Komenského sa stretla s mimoriadnym záujmom študentov i verejnosti. So vstupnými referátmi sa prezentovali J. Rychlík a D. Kováč, diskusiu moderoval I. Kamenec. Štvorhodinové podujatie, do ktorého vstúpili takmer všetci členovia komisie, sa nieslo nielen v konštruktívnej atmosfére otázok a odpovedí, ale i v ovzduší nekultúrnych výpadov a ideologicky ladených polemík. Hoci korektný a poznávací charakter diskusie prevládol, najviac sa medializovali, navyše vyslovene tendenčne, práve neproduktívne a nekvalifikované vystúpenia niektorých prítomných. Napriek tomu, ako sa pri hodnotení akcie konštatovalo, aj konfrontačné príspevky a polemické časti boli nakoniec pre študentov obohatením a umožnili im zaujať vlastný postoj.

Na vlastnom zasadaní komisia privítala ako host'a V. Bůžka riaditeľa Historického ústavu Pedagogickej fakulty Juhočeskej univerzity v Českých Budějoviach, ktorá bude hostiteľkou komisie na jej 13. zasadaní. Dohodla sa téma a koncepcia vedeckej časti tohto zasadania (*Žena v dejinách novoveku*). Rovnako veľká pozornosť sa venovala

10. ročníku seminára v Liberci. Komisia definitívne potvrdila v Hradci predloženú a už personálne pokrytú „jubilejnú“ tému *České a slovenské 20. storočie*. Rokovalo sa o vedeckom podujatí pripravovanom na zasadanie komisie v Nitre, na jar roku 2001 i o obsahovej náplni piateho ročníka *Česko-slovenskej historickej ročenky* (ČSHR).

Štvrtý ročník ročenky (ČSHR 4/1999) vyšiel krátko pred bratislavským zasadaním. V jeho obsahu dominujú príspevky z trnavského seminára *Náboženský exil v novoveku*, samostatné štúdiu a úvahy z pera viacerých českých a slovenských historikov a rozsiahla edícia nových dokumentov k rokovaniam delegácie Slovenskej národnej rady v Londýne (október – november 1944).

Zasadanie redakčnej rady ČSHR sa uskutočnilo v zmysle bratislavského uznesenia 10. 7. 2000 v Brne. Spresnila sa na ňom už konkrétna predstava o jednotlivých rubrikách a ich obsahu piateho ročníka.

V dňoch 23.–25. 8. 2000 sa v Liberci uskutočnil 10. ročník seminára pre českých a slovenských učiteľov dejepisu, resp. občianskej náuky na tému *Slovenské a české dvadsiate storočie*. Vďaka opätovnému predĺženiu podujatia a premyslenému programu bol dostatočný čas na diskusiu k jednotlivým blokom i na výmenu „kantorských“ skúseností. Seminára sa, organizačne, s referátom alebo len ako poslucháči, zúčastnilo až osem členov komisie, čo len zvýraznilo vážnosť, akú komisia prikladá tejto akcii. Liberec preukázal zásluhou obetavej práce usporiadateľov a komisie svoju životnosť a energicky nabral dych do druhého decénia svojho života, ktoré uvedie téma *Slovenská a česká spoločnosť v období normalizácie*.

Roman Holec

RECENZIE. KRITIKA

Netradičné témy v slovenskej historiografii

Slovenské dejepisectvo sa v poslednom desaťročí, pod vplyvom zmenených spoločenských pomerov, no aj, takpovediac, z vlastných vnútorných potrieb orientuje na spracovanie dlho tabuizovaných, resp. zamlčovaných tém. Medzi ne napríklad patria otázky dejín kresťanstva či náboženstva vôbec, alebo niektoré problémy politických, sociálnych a kultúrnych dejín z 19. a 20. storočia, ktoré boli vari najviac deformované vládnucou ideologickou mocou.

Tento nesporne pozitívny trend vyžaduje okrem vlastnej obsahovej orientácie aj nové metódy spracovania. Čiastočne sa odbúrava tradičný horizontálny (chronologický, regionálny či úzko tematický) prístup a uplatňuje sa pojetie vertikálne. Uvedená metóda následne otvára pre výskum a interpretáciu zvolených tém ďalšie možnosti: V prvom rade je to pozitívne prekročenie významu jednotlivých politických, resp. štátoprávnych zlomových udalostí, ktoré sa považovali (a dodnes neraz považujú) za hlavné a jediné určujúce medzníky všetkých spoločenských procesov. Ďalej je to prekročenie úzkeho rámca chápania slovenských dejín len v zmysle ich národného, resp. teritoriálneho ponímania. S tým nesporne súvisí aj rastúca tendencia smerujúca k interdisciplinárnej spolupráci medzi jednotlivými spoločenskovednými odbormi. Volanie po tvorivej interdisciplinárnej spolupráci sa síce u nás už niekoľko desaťročí hlasno deklaruje, no zväčša ostáva iba v podobe zbožných želaní, v lepšom prípade sa uplatňuje formálne, lebo jednotlivé výskumné projekty a z nich sa rodiace štúdie, resp. referáty spravidla neprekračujú po pramenej, ani interpretačnej stránke hranice vlastnej vednej disciplíny.

Za viditeľný a hneď na začiatku treba povedať, že aj jednoznačne pozitívny posun vo výskume tzv. netradičných tém možno považovať dva monografické zborníky, ktoré vyšli na Slovensku v posledných dvoch rokoch: *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900–1989*. Zostavila Elena Mannová. Bratislava, 1998, 255 s.; *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Zostavili Moritz Csáky a Elena Mannová. Bratislava, 1999, 214 s. Obe publikácie majú niekoľko dôležitých spoločných črt z hľadiska tematického zamerania, autorského podielu, použitých metód i interdisciplinárnej medzinárodnej spolupráce. Vydaniu oboch zborníkov predchádzali vedecké konferencie, na ktorých odznela väčšina publikovaných referátov. Podujatia sa uskutočnili v rámci projektu *Meštianstvo v strednej Európe 1918–1995, výskumný program „Rakúsko bez hraníc“*, pod záštitou Spolkového ministerstva pre vedu a dopravu Rakúskej republiky. (Toto ministerstvo, spolu s Akciou Rakúsko–Slovensko: Spolupráca vo vede a vzdelávaní, sa finančne podieľalo aj na vydaní druhého zborníka). „Spiritus movens“ oboch recenzovaných kníh je vedecká pracovníčka Historického ústavu SAV Elena Mannová, ktorá ich nielen pripravila na vydanie a zredigovala, ale do oboch prispela aj autorsky.

E. Mannová vychádzajúc zo svojej viacročnej spolupráce s rakúskymi historikmi doslovne pritiahla tému meštianstva, so všetkými jej mnohohrstevnými aspektami, do pozornosti slovenskej historiografie, zainteresujúc na jej výskume aj viacerých pracovníkov iných spoločenskovedných disciplín. Sama napísala do prvého zborníka akúsi

„pilotnú“ štúdiu *Podmienky vývoja meštianskych vrstiev na Slovensku v 20. storočí*. Autormi ďalších osemnástich štúdií sú šiesti historici, traja etnológovia, traja sociológovia, štyria literárni historici, jeden filozof a jedna historička práva. Už tento výpočet naznačuje širokospektrálne interdisciplinárne zameranie publikácie, ktorá sa zaoberá z mnohých, často prekvapujúcich stránok problematikou slovenského meštianstva v 20. storočí.

Fenoménu meštianstva ako sociálnej, resp. vzdelanostnej vrstvy spoločnosti na Slovensku bol doteraz mimo pozornosti akéhokoľvek serióznejšieho výskumu. Bolo to spôsobené prinajmenšom dvoma faktormi: 1) meštianstvo bolo vo svojom modernom slova zmysle novým, často zjednodušené chápaným prvkom v rámci rurálnej slovenskej spoločnosti a jej politických aspirácií; 2) v čase komunistickej totality a vulgárne presadzaného triedneho rozdelenia spoločnosti sa na meštianstvo pozeralo ako na prirodzeného triedneho nepriateľa, v lepšom prípade ako na produkt či relikv kapitalistickej spoločnosti. Obe tieto kritéria sa čiastočne premietli nielen do spoločenskovedných výskumov, ale aj do oblasti umeleckej – najmä literárnej. Preto príspevky uverejnené v zborníku spomínané zjedodušujúce schémy nielen relativizujú a negujú ale sa snažia – raz vo zovšeobecnujúcej podobe, inokedy v konkrétnych oblastiach (napr. zdravotníctvo, šport, kultúra odievania, resp. bývania, národnostné či náboženské zaradenie, spolková a politická činnosť atď.) – priblížiť život meštianskych vrstiev v celej jeho pestrosti i protirečivosti. Vôbec tu nejde o idealizáciu, ale o snahu rekonštruovať kontinuálny vývoj tejto sociálnej a vzdelanostnej vrstvy obyvateľstva približne v rozsahu jedného storočia v rámci moderných slovenských dejín. Autori pritom pozorne registrujú, ako časté štátoprávne, no najmä politické „revolučné“ zvraty determinovali život meštianstva – a to aj vtedy keď táto vrstva obyvateľstva mala byť podľa projektov sociálneho inžinierstva spoločensky likvidovaná, resp. asimilovaná (po roku 1948). Nemohlo sa to však podať, lebo fenomén meštianstva nespočíva len v sociálnom zaradení, ale aj v spôsobe života, v tradíciách, regeneruje (aj keď dakedy v skarikovanej forme) v rámci industrializačného, vzdelávacieho a civilizačného procesu vôbec.

Vertikálna metóda výskumu dejín meštianstva na Slovensku umožnila viacerým autorom skúmať kontinuálny vývin tejto stále početnejšej skupiny obyvateľstva počas celého dvadsiateho storočia, z čoho vyplynuli aj viaceré prekvapujúco aktuálne závery pre súčasnú spoločenskú situáciu na Slovensku. V recenzii sa nedajú z priestorových dôvodov reflektovať všetky príspevky. Chcel by som aspoň upozorniť na štúdiu L. Liptáka zaoberajúcu sa slovenskými meštianskymi elitami v prvej polovici 20. storočia so všetkými ich tragickými osudmi. Svojím spôsobom podobný charakter má aj štúdia literárneho historika P. Zajaca hovoriaca o osudoch slovenského intelektuála v 20. storočí. Autor v nej poukazuje na tragickú dilemu viacerých slovenských intelektuálov, najmä popredných umelcov, ktorí sa svojím dielom zúčastňovali na vytvorení, propagovaní, resp. ospravedlňovaní dvoch totalitných systémov na Slovensku, no zároveň sa stali aj ich symbolickými či skutočnými obeťami.

Druhý zborník (*Kolektívne identity ...*) sa svojím spôsobom tiež čiastočne vracia k problematike meštianstva, no už v širšom stredoeurópskom kontexte. Aj v ňom sa uplatňuje a prezentuje široký interdisciplinárny ponor. Popri historikoch sa na jeho tvorbe autorsky podieľali kunsthistorici, literárni historici, muzikológ, teatrolog, filozof a etnológ. Okrem slovenských bádateľov do neho prispeli aj štyria rakúski autori. Zostavovatelia rozdelili zborník do troch tematických skupín. Prvú časť, do ktorej treba

zaradiť aj pre čitateľa náročný úvod M. Csákyho, má kultúrno-teoretický charakter. Jej ústrednou témou je úloha kolektívnej pamäti (zabúdania, resp. pripamätávania) pri vytváraní kolektívnej identity národa alebo konkrétnej spoločenskej, náboženskej, vzdelanostnej, sociálnej či inej vrstvy obyvateľstva, no aj jednotlivca. V tejto časti zborníka sa prezentujú príspevkami literárni historici P. Zajac a R. Reichensperger i filozof T. Pichler. Už tu môže čitateľ porovnávať prístupy rakúskych a slovenských bádateľov k tejto náročnej téme a zároveň pozorovať zapojenie sa slovenských výskumov do stredoeurópskeho spoločenskovedného kontextu.

Uvedené črty sú pozorovateľné aj v ďalších dvoch častiach zborníka, ktoré sú vlastne tiež venované úlohe pamäti pri vytváraní kolektívnych identít. Tentokrát autori problém skúmajú na konkrétnom materiáli historického, etnografického či najrôznejšieho umeleckého charakteru. Druhá časť knihy (štyri state) rieši problémy „pamäti a spomínania v stredoeurópskom priestore“. Autori upozorňujú, že kolektívna pamäť má neobyčajne veľa podôb a nemusí byť spojená len so štandardnými uvedomelými tradíciami, ale aj so špecifickými prejavmi každodenného života, s umeleckou činnosťou atď. V tomto smere identita prekračuje úzke nacionálne či náboženské hranice a vytvára širší, v našom prípade stredoeurópsky rámec.

Tretia, najobsiahlejšia a pre historika vari najzaujímavejšia partia zborníka skúma v piatich (dvoch rakúskych a troch slovenských) štúdiách problém sociálno-politickej instrumentalizácie pamäti, ktorá sa v oboch krajinách dakedy premenila a podnes premieňa na akési „riadené spomínanie“. Vari najlepšie to autori ilustrujú na konkrétnych príkladoch úlohy verejných priestorov (námestí, hlavných mestských ulíc, pomníkov, cintorínov, kostolov, kaviarní, športových a kultúrnych objektov) pri vytváraní kolektívnej pamäti. Podľa rakúskeho autora P. Stachela „Mnohoraká zvláštnosť vo verejnom (politickom) živote štátu, všetko úsilie politiky o harmonizáciu protikladov a viac ako zreteľne prejavovaná nechť k zverejneným konfliktom každého druhu sa dajú aspoň čiastočne vysvetliť skúsenosťami z permanentného politického narušenia identity a kolektívneho ako aj individuálneho zneistenia“. (s. 157). Práve v týchto častiach recenzovanej práce je veľmi zaujímavé porovnávať rakúskych a slovenských príkladov, ktoré by bolo možné obohatiť – v rámci stredoeurópskeho priestoru – aj o české, maďarské či poľské reálie.

Z hľadiska historického by sa dali v oboch zborníkoch nájsť niektoré drobné faktografické či terminologické nepresnosti, ktoré sú v každom interdisciplinárnom pohľade vcelku prirodzené. Trochu prekvapuje, že v nich absentujú menné či miestne registre. Dôležité však je, že autori prinášajú veľmi veľa nových, u nás prinajmenšom netradičných pohľadov na moderné dejiny strednej Európy. Významnou a nielen ilustračnou zložkou oboch kníh je ich bohatá ikonografická príloha. A ešte jedna pre slovenskú historiografiu dôležitá skutočnosť: Obe knihy okrem slovenského vydania, vďaka zahraničným sponzorom, boli súbežne publikované aj v cudzojazyčných mutáciách. Zborník *Meštianstvo a občianska spoločnosť ...* v nemčine a práca *Kolektívne identity ...* v angličtine. Je to jedna z ciest (okrem požadovaných odborných kvalít), aby sa výsledky slovenskej historiografie a spoločenských vied vôbec, dostávali do povedomia odborných kruhov i širšej verejnosti v zahraničí. V tomto smere editori a autori oboch zborníkov urobili slovenskej vede skutočne veľkú službu.

České ženy v 19. století

České dějepisectví si ještě neuvědomilo, co mu může přinést nedávná literatura o ženách v 19. století, nebo to ještě nepovědělo. Vůbec to neznamená, že jí má jednoznačně přitakat – ostatně kritické hlasy zvláště k jednomu titulu se už ozvaly a byly i značně ostré. I jim, zdá se, chybělo ale jisté pochopení pro zajímavost vkladu, který může tato literatura představovat, a to i schopností otevírat či aspoň naznačovat další součásti historické látky. Netyká se to jen „ženské otázky“, i když o ni tu jde především. Berme tuto literaturu zároveň jako osobitý příspěvek k dějinám celé společnosti.

S historickou literaturou o údělu žen v dějinách je to složité, gender studies nejsou příliš historií a dnes v západním světě, především ve Spojených státech, prodělávají i podivný vývoj. Souvisí s feminismem, jehož určité „odrůdy“ se ocitly na bludných cestách. Má smysl jako feminismus rovnosti, nikoliv však stejnosti. Na amerických univerzitách se více studují teorie o něm, než reálná témata, včetně historické. Zajímá se jen o „teorie“ se ostatně stalo módou i v konkrétních vědních oborech také u nás. Bez „pramenů“ jde o vytváření „názorů“ nepodložených znalostmi, k čemuž jsou např. vedení naši mladí novináři.

Gender studies (český termín se asi nenajde) jsou předmětem interdisciplinárním, což je i pro historiografii důležité. Moderní dějepisectví by totiž „víceborovým“ mělo být, aniž přitom ztratí na svých zásadních odborných vlastnostech, přednostech a specifikách. Radikálové a aforisté se občas nechávají slyšet, že „ženská tematika“ bude vyžadovat „přepsání dějin“, stejně jako pozornost k jiným „minoritám“. Je to samozřejmě nadsázka, ale s racionálním jádrem. Dějiny jsou převážně dějinami mužů, ať fakticky, ať v interpretacích. „Nězměníme“ je tím, že k nim přidáme glosy o postavení žen, cesty k „úplnosti“ vyžadují zakomponování této tematiky do historického obrazu. Nutně se tím zmnoží otázky, a to nejen žen se týkající. Předpokladem odpovědi je „vědět, což představuje mnohoročnou práci pramennou a interpretační. Výsledky mohou mít celospolečenský dosah, jako v případě tří prací o českých ženách v 19. století, jejichž autorkami jsou Pavla Horská, Milena Lenderová a Marie L. Neudorřlová.¹ Jsou obecněji zaměřeny, nemají sice podobu syntéz, ale obsahují syntetizující prvky.

Ač opřeny o poměrně shodné prameny, je každá jiná, i vnitřním vymezením látky, i způsobem zpracování. Autorky dvou z nich, P. Horská a M. Lenderová, se poučovaly mj. na francouzské literatuře, a je to znát i „espritem“, s nímž své práce napsaly. Mohly si ho dovolit i pro suverenitu ve zvládnutí pramenů a ve způsobu jejich využívání. M. Lenderová jako by to předznamenala už názvem své práce – K hříchu i k modlitbě. Autorka je historiografický „objev“ posledních let a přitom žádného meteorického trvání, přináší, znamená a zaručuje vysokou úroveň. K Hříchu i modlitbě neměla v české literatuře vzor, monografie totiž mistry vyznává jako rozsáhlý vědecký esej a zároveň je literárním dílem. Což je v současném českém dějepisectví stále ještě jev řídký, i když tu má své další tvůrce a pěstovatele. Historiografie je však přece také literaturou a kulturním oborem.

¹ HORSKÁ, P.: Naše prababičky feministky. Praha 1999; LENDEROVÁ, M.: K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století. Praha 1999; NEUDORŘLOVÁ, M. L.: České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci. Praha 1999.

Lenderové „žena v minulém století“ (vlastně už v předminulém, podtitul knihy zestámul) pocházela hlavně ze středních, převážně městských vrstev. O ní je více dokumentace, byť se musí získávat po malých částech ze zdrojů, které ale mohou nést plno informací, jen je trpělivě nacházet a stejně trpělivě shromažďovat. Lenderová pracovala s osobními pozůstalostmi, korespondencí, deníky, pamětní, vzpomínkami, s dobovou publicistikou, beletrií, výtvarným uměním. Ženu provází od narození po dospělý život a pozoruje ji také ve zvláštních činnostech, do nichž si žena musela různě prosazovat přístup, od umění po politiku. Do společenského dění vstupovala někde přímo – jako „vlastenka“ byla vítána, někdy oklikou – pěstováním solidarity, sociální a zdravotní péči, tedy aktivitami pokládány za jí bližší. Česká národní emancipace měla nepochybně vliv také na emancipaci žen; ta byla bezprostředně svázána s dostupností vzdělání. V čem spočívala a k čemu všemu mířila, bylo předmětem různých pojetí: každé se prosazovalo za hledání podmínek i v zápasech, některé zůstalo jen přáním. Zásadou výzkumu ženské tematiky se dá přesněji rekonstruovat a chápat život české společnosti v 19. století a poznávat její „všední život“. Stále ještě populární tematika „každodennosti“, s níž si literatura neví často rady, může v práci M. Lenderové nacházet metodickou i interpretační inspiraci.

Žena měla fakticky (nikoliv dobovými měřítky a právně) v rukou základní buňku společenské tkáně, rodinu. Dokázala ji ovládat, ač vedení patřilo ekonomickému zabezpečovateli, muži. Od rodiny je možno také odvíjet obraz společnosti (česká historická literatura už k tomu předpoklady vytvořila). V mužské historii by se mnozí muži nestali tím, čím byli, pokud by se nemohli opřít o své ženy. Už Němcová v tom viděla jedno z poslání žen – muže „zdvíhat“. Zvláštní úctu si jistě zaslouží ženy, které v 19. století prosazovaly, co ženám patřilo v osobním životě, vztazích, společnosti. Měl jsem sám možnost některé studiem poznávat zblízka, Světlou (pozoruhodně moderní), Podlipskou (co dokázala zvládnout!), Krásnohorskou (na talentu, ale nikoliv na pili se podepsal neblahý osud), Plamínkovou (životadárný oheň v ní byl). Přesto mě jako historické téma zajímá také žena „obyčejná“, ta, která patřila do všedního života činic ho snesitelným a naplňujícím ho nevšednostmi. Spoluurčovala úroveň života, zvláště v městských vrstvách: pěstovala i udržovala ženskost, dodávala ráz slavnostním příležitostem, hlavně se starala. Muži se pak mohli starat i o věci veřejné, občanské, společenské. Bez „emancipistek“ by se ale o ženských tužbách, talentech a schopnostech žen nevědělo.

Především jim se věnovala Marie L. Neudorřlová, aniž pominula obecné stránky situace žen. Na tématice začala pracovat ještě v kanadské emigraci, za ztížených podmínek, ale s oceněnímhodnou usilovností a s vnitřním zaujetím, které je na knize znát. V emigraci si vytvořila i citlivý vztah k češství, který podpořen starší literaturou se promítl do jejich Českých žen v 19. století. Vede někde k diskusím i sporným charakteristikám dobových poměrů a osobností. Skladbou a obsahem je kniha značně tradiční, ale zároveň je ve své specializaci zatím ojedinělá. Usiluje podrobněji představit hlavní nositelky české emancipace, instituce k tomu vytvořené a jejich osudy, uplatnění žen v oborech, které jim byly do té doby nepřístupné, od vědy po politiku. Autorka si shromáždila rozsáhlou dílčí literaturu, také pracovala s pozůstalostmi, užila dobovou publicistiku (ta je zvládnutelná spíše sondami). Vykonala práci, které další bádání jistě vděčně přijme, i když někde opraví faktograficky a také se bude konfrontovat s některými autorčinými názory. Mezi ženami – upozornila M. Neudorřlová – nebyl význam a vliv ženského hnutí dostatečně docenován, ač by bez něho nebylo pozitivních korektur v dostupnosti žen ke

vzdělání, v právním postavení žen, ve vztazích mezi muži a ženami, v celkovém společenském ovzduší, v němž se pozvedly úroveň a způsob života žen. Byly vytvořeny předpoklady pro „zlatou dobu“ českého feminismu, kterou představovalo dvacetiletí prvního československého státu.

Na obsáhlé studii Pavly Horské *Naše prababičky* feministky se dá zřetelně poznat, že autorka je vynikající historickou demografkou a že má vědecké zkušenosti se širokou historiografickou paletou, od dějin hospodářství po studium rodiny. Vše v práci uplatnila a přidala další témata, dějiny mravů, obyčejů a myšlení. Dokumentovala, že „emancipistky“ přijímala i špička české společnosti s rozpaky, přivýkala jim pozvolna a neúplně. Městské ženy vystupovaly na veřejnosti od osmdesátých let sice stále častěji, ale spíše jako reprezentantky své rodiny. Počátkem 20. století si už ženy vytvářely svou sociální sféru bez ohledu na snahy o mužský zájem. Ženské hnutí se již vyznačovalo i politickým feminismem – za nedlouhou dobu došlo tedy k výrazným společenským posunům. Další měly ještě přijít, po roce 1918; nacistická okupace a komunistický režim pak ale zásadně poznamenaly i životy českých žen. Zatím to jen konstatujeme, zvláště ženy v české společnosti po roce 1948 jsou dosud „volným“ historickým tématem. Snad ne nadlouho.

Česká historická literatura byla rozšířena i o dvě moderní biografie žen, které vzbudily pozornost. Sidonii Nádhernou Robert Sak a Zdeněk Bezecný čtenářům „objevili“: majitelka zámku Vrchotovy Janovice je zajímavá pro kulturní dějiny, jejím hlavním životním přínosem byl vztah ke Karlu Krausovi.² Zdenka Braunerová je naopak osobností, která se už před lety stala znovu známou a stále se zájmu těší. Milena Lenderová se neobávala kritického drobného znalců a zájemců a Braunerovou celistvěji zportrétovala.³ Nejzdařileji přitom zachytila francouzské kontakty Braunerové. Prameně, umným vřazováním postav do doby a literárním zpracováním vyznačují obě biografie, co tento znělý a živý historický žánr vyžaduje a potřebuje.

Robert Kvaček

November 1989 v zrkadle historikov a pamätníkov na Slovensku

Desiate výročie „nežnej revolúcie“ v Československu bolo prirodzeným podnetom, aby sa na tieto udalosti sústredila zvýšená pozornosť nielen historikov a priamych aktívnych účastníkov, ale vlastne veľkej časti verejnosti v oboch nástupníckych republikách, ktorých občania vtedy žili v spoločnom štáte. Desaťročný odstup, napriek ešte stále pretrvávajúcim emocionálnym prežitkom a neprístupnosti značnej časti dobového (hlavne archívneho) materiálu, vytvára už predsa len priaznivejšie podmienky pre historickú i „pamäťovú“ rekonštrukciu spoločenských premien z neskorej jesene roka 1989. Logicky sa to odrazilo aj na početných aktivitách vedeckého i spoločenského charakteru, ktoré mali podobu konferencií, seminárov, spomienkových zhromaždení a pod. Ich trvalejším produktom sú publikované monografie, zborníky a štúdie.

Pravdaže, reflektovanie novembra 1989 a udalostí, ktoré mu predchádzali, resp. po ňom nasledovali, nezačalo až pri jeho desaťročnom jubileu. Zatiaľ čo v Českej

² SAK, R. – BEZECNÝ, Z.: *Dáma z rajskeho ostrova*. Sidonie Nádherná a její svět. Praha 2000.

³ LENDEROVÁ, M.: *Zdenka Braunerová*. Praha 2000.

republike popri početných spomienkových prácach sa už robil aj systematický historický výskum (najmä v rámci Ústavu soudobých dějin AV ČR), na Slovensku to boli iba raz viac, inokedy menej hodnoverné memoárové práce. Mám tu na mysli najmä spomienkové reflexie od priamych účastníkov udalostí, ktorí boli členmi, alebo stáli veľmi blízko najužšieho vedenia Verejnosti proti násiliu (napríklad „pamäti“ F. Gála, M. Ziaka, P. Zajaca, J. Mihalíka, V. Ondruša, F. Miklošku, M. Šútovca, R. Schustera, V. Mináča a mnohých ďalších). Ako tento stav presne diagnostikoval slovenský historik L. Lipták: „Máme už publikované pamäti i kontrapamäti, spomienky i zapomienky. Poznanie sa posúva od agitácie cez informovanú publicistiku smerom k vede“.

Spomínaný proces sa zreteľne odrazil vo viacerých publikáciách, resp. článkoch, ktoré vyšli na Slovensku k desiatemu výročiu novembra 1989. Z nich chcem upozorniť aspoň na štyri práce, ktoré sice spája spoločná téma, no žánrovo su značne odlišné. Okrem témy majú ešte ďalšiu spoločnú základňu: všetky vyšli z iniciatívy a v rámci Nadácie Milana Šimečku, ktorá pre tieto náročné projekty zabezpečila aj finančných sponzorov. Už v roku 1998 vyšiel zborník *Verejnosť proti násiliu 1989–1991. Svedectvá a dokumenty*. Zostavila a redakčne upravila Ingrid Antalová. Bratislava, 1998, 355 s. Publikáciu tvoria texty, ktoré odznali na panelových diskusiách lídrov novembrových udalostí na Slovensku a zakladateľov Verejnosti proti násiliu. Diskusie sa uskutočnili v decembri 1996 v Harmónii pri Modre a vo februári 1997 v Bratislave.

Práca má teda dokumentačný charakter. Osvetľuje však nielen udalosti okolo novembra 1989, ale aj spoločenskopolitický rámec doby, v ktorej sa diskusia odohrávala. Bola totiž viditeľne ovplyvnená politickými a osobnými osudmi, resp. súdobými postojmi jej aktérov. Na úvod stretnutia predniesla akýsi vstupný referát S. Szomolányi na tému *Prehistória novembra, zrod a rola novembra 89 – VPN*. V diskusii vystúpilo 31 „pamätníkov“ a aktívnych dejateľov zo Slovenska, no sporadicky sa na nej podieľali aj štyria českí účastníci, ktorí tu však vystupovali skôr ako pozorovatelia, resp. komentátori tých tém, ktoré sa týkali najmä vzťahov medzi VPN a OF. Diskusia mala neraz polemický charakter a pre historika najnovších dejín priniesla množstvo zaujímavých detailov, no aj poznatkov, z ktorých môže robiť širšie závery najmä čo sa týka vzrastajúceho (vo svojej dobe pred verejnosťou starostlivo ukrývaného) vnútorného pnutia vo VPN, jeho postojov k aktuálnym problémom republiky po páde totalitného režimu. Medzi tieto problémy nesporne patril aj česko-slovenský vzťah na štátoprávnom poli.

Publikácia má teda výsostne spomienkový charakter, no oproti vyššie spomínaným memoárovým prácam je hodnovernejšia, lebo jednotliví účastníci diskusie si navzájom korigovali svoje pohľady, aj keď často nedospelí k totožnej interpretácii udalostí, ktoré spoločne prežívali. Boli už determinovaní svojimi vlastnými ponovembrovými peripetiami. Niektorí bránili svoje postoje, dodatočne ich idealizujúc, úpenlivo brániac vlastné konanie i vlastné omyly a zlyhania. Väčšina účastníkov diskusie (a to je jej najväčší prínos!) vedela však kriticky reflektovať novembrové udalosti na Slovensku a najmä to, čo po nich nasledovalo, pričom to vôbec neznamená spochybnenie ich zásadného významu. Moderátori diskusie sa ju snažili usmerniť podľa vopred dohodnutého tematického modelu, ktorý sa však nepodarilo celkom zachovať. Preto v nej veľa ostalo nedopovedaného, otvoreného. Vari najviac pozornosti sa venovalo otázke ponovembrového politického zlyhania VPN, ktoré vyvrcholilo jej rozdelením na jar 1991, jej totálnou volebnou porážkou a následným zánikom v roku 1992. Jeden z hlavných koreňov tohto tristného procesu vystihol bývalý člen vedenia VPN V. Ondruš, keď v diskusii konštato-

val: „Bolo nás málo, nepochopili sme priority v pravý čas... poskytovali sme všelijaké sociálne a psychologické služby, duševnú útechu nešťastným ľuďom z celého Slovenska miesto toho, aby sme sa venovali politike, miesto toho, aby sme uchoptili moc... O to viac sa vynorilo gaunerov a kariéristov, ktorí sa začali driapať do politických a hospodárskych funkcií.“ (s. 147–149). Akýmsi doplnkom publikácie je Chronologický prehľad od 17. (16.) novembra 1989 do parlamentných volieb 8. a 9. júna 1990, ako aj výber 43 dobových dokumentov, ktoré rámcujú vývin VPN od jej vzniku až po jej rozdelenie v marci 1991.

Na túto publikáciu po obsahovej i formálnej stránke nadväzuje rozsahom omnoho skromnejšia kniha *Verejnost proti násiliu, Občianske fórum. Svedectvá. Zostavila a redakčne upravila Ingrid Antalová*. Bratislava, 1999, 75 s. Texty v nej sú záznamom z diskusie, ktorá sa uskutočnila vo februári 1998 v Prahe. Zúčastnilo sa na nej šesť českých a deväť slovenských aktérov novembrových udalostí. Trochu prekvapuje tento asymetrický pomer účastníkov, ktorý si azda možno vysvetliť dosť rozdielnym postavením novembrových lídrov v českej a slovenskej politike na začiatku roku 1998. Ako to už z nadpisu práce vyplýva témou diskusií boli vzťahy VPN a OF v prvých porevolučných týždňoch, resp. mesiacoch, kedy do popredia stále naliehavejšie vystupovala otázka štátoprávneho postavenia Slovenska v republike. Podľa účastníkov oboch diskusií takéto stretnutia mali pokračovať, no už sa v podobnej forme neuskutočnili. Aj tak však z nich publikované materiály sú nesporne zaujímavým historickým prameňom, ktorý, ako na to správne upozorňuje zostavovateľka oboch zborníkov, je „nevyhnutné overiť dobovými dokumentami“.

V jubilejnom roku 1999 prezentovala slovenská historiografia prvé ucelenejšie výsledky svojej profesionálnej práce zameranej na „nežnú“ revolúciu. Najprv to bol obsiahly zborník *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985–1990)*. Editor J. Žatkuliak. Koeditori V. Hlavová, A. Sedliaková, M. Štefánský. Bratislava, 1999, 622 s. Publikácia je edíciou prameňov a kalendárom udalostí, ktoré sa odohrali na Slovensku od roku 1985 (nástup tzv. perestrojkového obdobia) až po prvé slobodné voľby v júni roku 1990. Ako sami editori už v úvode upozorňujú kniha „má vedeckopopulárizačný charakter, bez atribútov striktné vedeckej práce pokiaľ ide o edíciu prameňov, resp. dokumentov a ich poznámok“ (s. 12). Už z citovanej poznámky vidno, že zdroj knihy bol iniciovaný skôr pochopiteľnou aktuálnou politickou a spoločenskou objednávkou, než predchádzajúcim systematickým výskumom, ktorý však, popravde povedané, ešte nie je celkom možný. Veď napríklad medzi dokumentami úplne absentujú napríklad materiály z archívu VPN. Otázkou však je, či takýto archív vôbec existuje a ak áno, prečo nie je prístupný profesionálnym bádateľom, od ktorých lídri VPN naliehavo požadujú odborné spracovanie priebehu udalostí z novembra 1989?

Napriek spomínaným problémom a časovému stresu, v ktorom sa editori pri svojej dokumentačnej práci nesporne nachádzali, treba oceniť ich veľkú a zásluhnú prácu. Publikácia totiž prináša základné údaje o dobe, ktorej je venovaná. Bežný čitateľ v nej nájde základnú faktografickú i chronologickú orientáciu a budúci bádatelia tohto obdobia spoľahlivú prvotnú prameňnú základňu, ktorú budú musieť vo svojom ďalšom výskume ďalej rozširovať a prehĺbovať. Okrem kalendária a 203 publikovaných dokumentov kniha obsahuje aj výberovú bibliografiu a osobitnú časť s patnástimi prílohami. Tie sú však vybrané dosť náhodne a majú skôr ilustratívny, než poznávací význam. Väčšinu z nich tvoria tabuľky o hospodárskom, sociálnom a spoločenskom vývoji v Sloven-

skej socialistickej republike od šesťdesiatych rokov. Ďalšie prílohy zobrazujú volebné výsledky na Slovensku z roku 1990. Zaujímavým osviežením tejto časti publikácie a pripomenutím dobovej spoločenskej atmosféry je príloha o pouličných nadpisoch a spontánnych heslách, ktoré sa v novembrových dňoch 1989 objavili na Slovensku.

Z hľadiska odborného reflektovania „sametovej revolúcie“ je nesporne najväčším prínosom publikácia *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Editori J. Pešek – S. Szomolányi. Bratislava, 1999, 180 s. Aj keď podnadpis knihy trochu prekračuje jej vlastný obsah, trinásť v nej uverejnených štúdií a uváh predstavuje na Slovensku doteraz vari najkonzistentnejší prínos pri poznávaní skúmanej a treba povedať aj preferovanej témy. Publikácia je rozdelená na dve časti. Prvá, pod názvom Z pohľadu historikov, obsahuje šesť príspevkov, medzi ktorými je aj štúdia českého historika V. Prečana zaraďujúca demokratický prevrat v Československu do medzinárodného kontextu. Už tradične zaujímavá a podnetná úvaha L. Liptáka zas komparuje slovenský november 1989 so všetkými politickými a štátoprávnymi zvrtnutiami (alebo aspoň pokusmi o ne), ktorými Slovensko prechádzalo medzi rokmi 1918–1989. Ďalšie štyri štúdie sa týkajú udalostí, ktoré predchádzali na Slovensku, resp. v celej republike zásadným politickým zmenám. Recenzenta tu musí nutne napadnúť, že slovenská historiografia „prednovembrové dejiny“ vie omnoho lepšie rekonštruovať z pohľadu totalitnej moci a jej orgánov (napr. ŠTB), než z aspektu neskorších víťazných politických štruktúr. Tento paradox je spôsobený aj spomínaným už stavom a prístupnosťou prameňného (najmä archívneho) materiálu.

Druhá časť zborníka tvoria príspevky, ktoré zodpovedajú jej názvu, Z pohľadu politológov a sociológov. Pre úplnosť treba iba dodať, že sa v nej nachádzajú aj štúdie etnológov a právnej histórie. Je príznačné a pochopiteľné, že autori druhej časti sa viac venujú už ponovembrovému vývoju na Slovensku, snažiac sa osvetliť jeho „kľukatú cestu k demokracii“. Aj táto publikácia dokazuje, že stále naliehavejším predpokladom efektívneho výskumu moderných dejín je neformálna interdisciplinárna spolupráca jednotlivých spoločenskovedných odborov.

Ivan Kamenec

Miroslav John Ličko: Ako chutí cudzina. Bratislava, Kalligram 1999, 790 s.

Rozsiahla publikácia – prevažne dokumentačného charakteru – sa zaoberá dejinami slovenského a čiastočne aj českého politického exilu po druhej svetovej vojne. Autorom je slovenský historik, ktorý sám do emigrácie odišiel v roku 1969, aby sa tam vzápätí zapojil do verejnej spoločenskej činnosti, využívajúc pritom svoje profesionálne zameranie. Recenzovaná kniha prináša obrovské množstvo prameňného, najmä tlačového materiálu, ktorý pomáha poznávať plány, nádeje, sklamanie, úspechy i prehry, no hlavne zložitú cestu slovenského politického exilu v rokoch 1945–1989.

Pravdaže, o tejto téme sa už v historiografii a v politickej publicistike veľa napísalo – najmä z pohľadu tej časti emigrácie, ktorá sa ideologicky orientovala na odkaz Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a snažila sa brániť nielen slovenský štát z rokov 1939–1945, ale aj jeho režim, čo bolo z hľadiska slovenských záujmov kontraproduktívne. Treba však konštatovať, že tieto hlasy bolo počuť najviac, lebo zneli najčastejšie,

najintenzívnejšie, najautoritatívnejšie. Po roku 1989 mohol na Slovensku (no aj v Českej republike) vznikať dojem, že tento radikálny prúd bol a je jediným legitímnym reprezentantom slovenského politického exilu. Skutočnosť však bola predsa len omnoho zložitejšia, na čo poukazuje aj recenzovaná práca. Jej autor sa hneď po príchode do Kanady zapojil do akcií tých exulantských organizácií, ktoré stáli na princípe obnovy demokratického systému v štátoprávnom rámci Československa. Mám tu na mysli v prvom rade Stálu konferenciu slovenských demokratických exulantov (SKSDE), ktorá vznikla roku 1963. Táto inštitúcia viedla politické a ideové zápasy na dvoch frontoch: na jednej strane polemizovala s názormi ľudáckej a postľudáckej emigrácie, na druhej strane sa bránila autoritatívnemu presadzovaniu paternalistického, t.j. starého už prekonaného centralistického „jednotiaceho“ princípu v slovensko-českých vzťahoch, ako sa to prejavovalo hlavne na pôde Rady slobodného Československa, ktorá vznikla roku 1949. To privádzalo príslušníkov SKSDE do neobyčajne zložitých situácií, keď na jednej strane boli obviňovaní zo zrad slovenských a na druhej strane zo zrady československých záujmov. Spory v slovenskom exile mali však nielen politické, ale aj osobné a generačné dimenzie.

Spomenuté rozpory a s nimi priamo či nepriamo súvisiace otázky sa M. Ličko snaží vo svojej knihe rekonštruovať viacerými spôsobmi. V prvej časti knihy je to jeho vlastný odborný výklad vývoja situácie na Slovensku po roku 1945, ktorý viedol k nastoleniu komunistickej totality, a opis procesu vytvárania politických štruktúr československého demokratického exilu, kde však vzápätí dochádza k vyššie spomínaným rozporom. Súbežne s nimi permanentne prebiehajú aj polemiky vnútri samého slovenského exilu medzi jeho tromi ideovými krídlami: čechoslovakistickým, federalistickým a ľudáckym. Ako sa ukázalo, napriek všetkým modifikáciám a čiastočným ústretovým krokom, personálnym i inštitucionálnym zmenám, názorové rozpory sa nikdy neprekonali a svojim spôsobom pretrvávajú podnes a do určitej miery ovplyvňujú aj súčasnú verejnú mienku (neodvážim sa povedať, že aj politickú situáciu) na Slovensku.

Publikované dokumenty dovoľujú čitateľovi dosť dôverne nahliadnuť jednak do zákulisia nie vždy korektných vnútorných zápasov slovenského politického exilu, jednak do ľudských, často veľmi tristných osudov jeho reprezentantov. Absolútna väčšina uverejnených materiálov pochádza z časopisu *Naše snahy* z rokov 1965–1989, niektoré sú z archívu Rádia Slobodná Európa a pár z nich je už aj zo slovenskej domácej, „porevolučnej“ tlače. Autormi publikovaných statí sú významní predstavitelia bývalej Demokratickej strany (hlavne M. Kvetko, J. Lettrich, F. Hodža, R. Frašťacký a i., ktorým sa podarilo po februári 1948 emigrovať a vyvíjať činnosť v Rade slobodného Československa alebo v rámci SKSDE), žurnalisti z prostredia demokratického exilu ako boli M. Múdry-Šebík, K. Belák-Berger, J. Mlynárik, M. Zapletal, M. Franek, M. Dobrovodský a mnohí ďalší, ktorí sú neraz skrytí pod pseudonymami, nevraviac o tom, že mnohé články nie sú podpísané. Veľmi usilovným autorom v *Našich snahách* i mimo nich bol aj sám autor-editor publikácie M. Ličko, ktorý rozdelil svoj bohatý výber do niekoľkých žánrových, resp. tematických skupín. V prvej sú zaradené materiály, ktoré sa vo všeobecnosti týkajú slovenského politického exilu, tvorenia jeho organizačných štruktúr a profilovania jeho ideových smerov. Charakter druhej skupiny článkov naznačuje jej názov, *Polemiky a diskusie*. Sú v nej uverejnené najmä kritické články na adresu ľudáckeho exilu, ktoré nemajú iba aktuálny, ale aj historický politický rozmer – zvlášť čo sa týka hodnotenia obdobia slovenského vývoja v čase druhej svetovej vojny. Sú tu však aj kritické state namierené voči totalitnému komunistickému režimu a jeho prejavom na

Slovensku (v Československu), ako aj polemiky s exilovými slovenskými politikmi stojacimi na platforme jednotného československého národa. Štvrtá časť knihy obsahuje články a štúdie, ktoré majú jednak historiografický charakter, jednak sú reakciou na aktuálne politické udalosti doma (najmä rok 1968) i vo svete. Pre slovenského (a zrejme aj českého) čitateľa sú objavné aj početné recenzie, ktoré boli publikované v *Našich snahách* na historické i politologické práce, či už vyšli na Slovensku alebo v zahraničí a dotýkali sa nejakým spôsobom slovenskej problematiky. Je príznačné, že veľmi veľa kritických recenzií je na adresu exilových historikov ľudáckej orientácie. Núka sa tu zaujímavá komparácia s podobnými polemikami ktoré v súčasnosti prebiehajú na Slovensku.

Encyklopedický charakter majú desiatky článkov, ktoré boli napísané pri príležitosti životných jubilej, resp. úmrtí predstaviteľov slovenského demokratického exilu, no aj bývalých politikov Demokratickej strany, ktorí ostali doma. Čitateľ tu nájde veľa cenných údajov, ktoré v domácich encyklopedických prácach publikovaných pred rokom 1989 z ideologických dôvodov absentujú. Z hľadiska pramennej základne sú asi najcennejšie tie časti recenzovanej práce, v ktorých Ličko uverejňuje výber z písomných pozostalostí dôležitých predstaviteľov slovenského demokratického exilu R. Frašťackého a F. Hodžu.

Poznávací prínos publikácie je nesporný. Napriek tomu jej hodnotu by nesporne zvýšili aspoň stručné vysvetľujúce poznámky, ktoré by umožnili čitateľovi lepšiu orientáciu v textoch napr. pri dešifrovaní autorských pseudonymov, niektorých pasáží z článkov a korešpondencie. Bol to zrejme veľký rozsah publikácie, ktorý zapríčinil, že skúsený autor-historik na túto stránku edovaných textov rezignoval. Ličkova kniha je svojím spôsobom akýmsi materiálovým sumarizovaním jedného prúdu slovenského politického exilu, ktorý podľa autora ako celok vlastne už zaniká, o čo sa postarali nielen politické zmeny na Slovensku v deväťdesiatych rokoch, ale aj fyzické zákony života a asimilačný proces, ktorý stále výraznejšie determinuje slovenskú emigráciu.

Ivan Kamenec

Pohl'ady na židovskú komunitu v Československu v niektorých zborníkoch a periodikách

Spoločným menovateľom štyroch rozličných periodík, ktoré aspoň čiastočne približujem, sú rozličné prejavy antisemitizmu. Z daných prác si podrobnejšie všimnem len tú ich časť, ktorá sa týka Židov v Československu.

Aspoň niekoľko poznámok k ročenke Centra pre výskum antisemitizmu na Technickej univerzite v Berlíne, ktoré vedie Wolfgang Benz. Siedme číslo tejto ročenky (*Jahrbuch für Antisemitismusforschung* 7/1998. Hrsg. W. Benz. Frankfurt a. M.–New York, Campus Verlag 1998. 367 s.), ktorá vychádza od roku 1992 je pozoruhodné pre čitateľa zo Slovenska najmä preto, že približne tretina tejto ročenky sa zaoberá problematikou antisemitizmu na Slovensku. Centrum pre výskum antisemitizmu totiž v rámci svojej činnosti sa snaží zmapovať prejavy antisemitizmu aj v strednej Európe, a preto v posledných rokoch usporiadalo niekoľko konferencií na túto tému (posledná o antisemitizme v Rumunsku bola v lete 1999).

Príspevky, ktoré sa týkajú Slovenska, vychádzajú práve z konferencie *Juden und Judenfeindschaft in der Slowakei*, ktorá sa uskutočnila v decembri 1997. V zborníku nie sú všetky príspevky. (Chýba príspevok K. Hradskéj o situácii Židov v prvej ČSR a príspevok P. Salnera o postavení židovskej komunity po II. svetovej vojne. Tieto boli uverejnené len v zázname z jednania konferencie.) Aj tak môže nemecky čítajúci čitateľ získať na dosť malej ploche základný prehľad o problematike antisemitizmu na Slovensku. E. Nižňanský v príspevku „Die Deportation der Juden in der Zeit der autonomen Slowakei“ popisuje začiatok zásahov proti židovskej komunite na Slovensku. Tými boli deportácie z novembra 1938, ktoré sú doteraz veľmi málo známe aj v odbornej literatúre o holokauste. Autor sa pokúsil nielen cez dokumenty centrálnych úradov, ale aj cez priebeh tejto akcie v okresoch zachytiť šírku vtedajšieho vládneho antisemitizmu, ktorý sa tak radikálne ba možno povedať skoro eliminačne prejavil už tak krátko po Mnichove. Okrem rezonančnej plochy klasického predvojnového kresťanského antisemitizmu spúšťací mechanizmus predstavovala porážka a strata územia i obyvateľstva v I. Viedenskej arbitráži. Frustrovaní vedúci predstavitelia HSLS reagovali agresiou proti komunite, ktorá ako jediná nemala na Slovensku ochranu. Tento akt postihol okolo 7500 Židov zo Slovenska. Livia Rothkirchen z Izraela v prehľadnom článku (*The Situation of Jews in Slovakia between 1939 and 1945*) popisuje celkovú situáciu Židov na Slovensku v období II. svetovej vojny. Zachytáva hlavné typy zásahov zo strany slovenského štátu proti nim, od arizácie až po deportácie. K. Kwiet, ktorý pôsobil v Austrálii zas zachytáva zásahy proti židovskej komunite na Slovensku po potlačení SNP, resp. na prelome rokov 1944/45 a činnosť „Einsatzkommando 14“, ktoré vtedy pôsobilo na Slovensku. Nemecká historička T. Tonsmeyer sa pokúsila zachytiť odraz holokaustu vo vedomí verejnosti na Slovensku, pričom si všimá aj problémy antisemitizmu v známej Ďuricovej knihe *Dejiny Slovenska a Slovákov*. W. Dreßen sa zaoberal problémami holokaustu na Slovensku z právneho hľadiska, resp. ako riešila nemecká justícia zodpovednosť za jeho realizáciu jednotlivými jej aktérmi z nacistického Nemecka (napr. za činnosť spomínaného Einsatzkommando 14). V ostatnej časti zborníka prevláda jeho klasické členenie – metódy vo výskume antisemitizmu, minority, vyrovnávanie sa z nacistickou minulosťou atď.

Zborník HOENSCH, J. K. – BIMAN, S. – LIPTÁK, L. (Hg.): *Judenemanzipation – Antisemitismus – Verfolgung in Deutschland, Österreich-Ungarn, den Bohmischen Ländern und in der Slowakei*. Essen, Klartext Verlag 1998. 262 s. (V roku 1999 vyšiel v Bratislave aj v česko-slovenskej mutácii) je výsledkom práce Nemecko-česko-slovenskej komisie historikov a zachytáva podstatnú časť príspevkov z konferencie z októbra 1996 v Lipsku. V tomto prípade nám tento zborník umožní získať základný prehľad o situácii židovských komunit v stredoeurópskych štátoch – resp. v stredoeurópskom priestore v Nemecku i Rakúsko-Uhorsku. V medzivojnovom období popri Nemecu mapuje situáciu Židov aj v nástupníckych štátoch – v Rakúsku a Československu. Židovskej komunite na Slovensku sú priamo venované len dva príspevky. Článok K. Hradskéj *Postavenie židov na Slovensku v prvej Československej republike* zachytáva židovskú komunitu v medzivojnovom období a v mnohých prípadoch prináša aspoň základné faktografické údaje o nej. Prehľadne predstavuje problém židovskej národnej emancipácie, problém akulturácie či asimilácie tejto minority na Slovensku medzi dvomi vojnami. Isteže asimilačný prúd medzi Židmi na Slovensku bol v podstate okrajový a nie taký silný ako v Čechách. V tomto ohľade treba však brať na zreteľ aj formovanie sa slovenského národa počas prvej ČSR. Republika predstavuje pre Slovákov národný štát,

ktorý im umožnil stať sa konečne národom. Ťažko preto možno vyčítať Židom, že sa priebehu krátkych 20 rokov neasimilovali, keď Slováci sa počas toho istého obdobia len postupne Slovákmí „stávali“. Hradská sa venuje aj problémom sionizmu na Slovensku. Keďže okolo 70 % Židov na Slovensku bolo ortodoxných, tento nacionálny židovský smer tu nenašiel takú podporu ako v Čechách. Práve rozdielna situácia židovskej komunity na Slovensku a v českých krajinách môže byť ukážkou iného stavu vývoja týchto dvoch rozdielnych spoločností. Autorka glosuje aj činnosť niektorých spolkov, politických strán i ich výsledky vo voľbách. Štúdia jasne ukazuje, že je nevyhnutné pokračovať v základnom výskume aj v tejto otázke. Štúdia najvýznamnejšieho znalca holokaustu na Slovensku I. Kamenca *Židovská otázka na Slovensku v čase druhej svetovej vojny* aspoň v krátkom prehľade predstavujú jeho rozsiahly mnohoročný výskum tejto otázky, ktorá v svetovej literatúre o holokauste je doteraz dosť neznáma.

Treba však povedať, že súbory štúdií v tomto zborníku k situácii v Čechách a Nemecku podstatnejšie i podrobnejšie mapujú situáciu v týchto krajinách od 19. storočia až do konca 20. storočia. Českí kolegovia historici J. Kuděla, H. Krejčová, A. Mišková, P. Brod i J. Svobodová oveľa širšie a plastickejšie predstavujú tento problém či už v Čechách, alebo aj vo vzťahu k Československu. Predovšetkým štúdia H. Krejčovej a A. Miškovej sa zaoberá problémom antisemitizmu v Čechách na prelome storočia (Poznámky k otázke antisemitizmu v českých zemích na konci 19. storočia) nemá svoj pandant časti zborníka o Slovensku. Štúdia zaznamenáva prejavy ekonomického a národnostného antisemitizmu (Židia germanizujú), pričom autorky píše, že Židia v Čechách sa viac asimilovali k češtine, na Morave k nemčine. Jasne naznačujú, že táto minorita ostala na pomedzí medzi česko-nemeckými spormi a mnohokrát bola len zásterkou týchto sporov. Podrobnejšie si všimajú najmä vlnu antisemitizmu v roku 1899, pričom sa ju snažia analyzovať. Naznačujú, že výskum v tomto ohľade musí ešte ukázať, či išlo o prejavy ekonomického antisemitizmu. A. Mišková v svojom príspevku potom sleduje prejavy antisemitizmu na Nemeckej univerzite v Prahe v období prvej ČSR. H. Krejčová v rozsiahlom príspevku *Specifické predpoklady antisemitizmu a protizhidské aktivity v Protektoráte Čechy a Morava* sa snaží zachytiť niekoľko rovin. Predovšetkým je to vývoj v samotnej židovskej komunite, resp. vzťah medzi asimilantami Čechožidmi a sionistami, ktoré v novembri 1938 vyústili až v tzv. židovskú vojnu. V ďalšej časti sa snaží postihnúť vývoj vzťahov medzi židovskou komunitou a Čechmi. Zaznamenáva prejavy antisemitizmu počas druhej ČSR v rozličných politických zoskupeniach. Na druhej strane po vzniku Protektorátu v rokoch 1939–1941 vidí aj mnohoraké prejavy podpory Židom zo strany Čechov, ktorí mnohokrát podporu Židov chápú v zmysle protinemeckého či protinacistického vystupovania. Krejčová si všimá aj činnosť protektorátnych vlád a iste aj nemecký tlak v tejto otázke. Za pozornosť stojí aj časť, ktorá sa týka Centrálneho pre židovské vysťahovalectvo, ktorá po Viedni, vznikla aj v Prahe. Po Stahleckerovi ju viedol jeden z Eichmannových spolupracovníkov z Viedne H. Günther. Snáď možno povedať, že podobnú podkapitolku by si zaslúžil aj Terezín. Autorka však na záver uviedla len bilanciu židovských strát. P. Brod i J. Svobodová v svojich príspevkoch zaznamenávajú osudy Židov i prejavy antisemitizmu v povojnovom Československu.

Škoda, že redakcii neodovzdal svoju stať aj R. Rärup, ktorý sa zaoberal antisemitizmom v Nemecku pred rokom 1914. Z hľadiska situácie v Nemecku by totiž súbor článkov o tomto štáte – cez wilhelmovské cisárstvo, weimarskú republiku, nacistické Nemecko i povojnové Nemecko predstavoval zaujímavý komparatívny materiál najmä

po vydání známej kontroverzne knihy D. J. Goldhagena *Hitlers willige Vollstecker* (česky: Hitlerovi ochotní katani. Praha 1997, nemecké vydanie vyšlo v roku 1996). Jednoducho predsa len by sa mohlo (či malo) ukázať, že antisemitizmus v parlamentnej demokracii weimarskej republiky, v nacistickom Nemecku či hierarchicko-autoritatívnom cisárske mal rôzne prejavy. Predmetom štátnej politiky sa však stal len v období nacizmu. Samotný zborník však nemožno chápať ako polemiku s Goldhagenom, pretože rozhodnutie venovať sa problému antisemitizmu sa zrodilo v komisii už pred vydaním Goldhagenovej knihy.

Ďalším zborníkom je znovu projekt Centra pre výskum antisemitizmu v Berlíne na Technickej univerzite. Štyri zväzky radu *Solidarität und Hilfe für Juden während der NS-Zeit* (Hg. W. Benz, J. Wetzel) majú mapovať situáciu v celej Európe, teda zachytiť vzťah židovskej minority a väčšinového národa pod nemeckou okupáciou a pokúsiť sa zaznamenať zmeny vzájomných vzťahov. V druhom zväzku (Berlin, Metropol 1998) tohto zaujímavého vedeckého i spoločenského počinu je článok od už spomínanej historičky L. Rothkirchen („... Gnade und Barmherzigkeit...“ Die tschechischen Juden an der Schwelle des Todes). Treba povedať, že výskum takýchto vzťahov medzi majoritou a minoritou sa len rozvíja a mnohokrát ako ukazuje aj tento článok rôzne pramene ešte neboli dostatočne využité, aby si zistil skutočný česko-židovský vzťah a jeho vývoj v tomto extrémnom období. Autorka sa chronologicky ale aj vecne (cez rozličné profesné skupiny, cirkev a pod.) snaží tento problém rozšifrovať. Napriek mnohým príkladom pomoci Židom v Protektoráte však na záver napíše, že Česi akceptovali prejavy antisemitizmu ako smutnú nevyhnutnosť a ich veľká časť mlčala. Nové výskumy však podľa nej v „šedej zóne“ ukazujú, že mnohí Česi a niektorí Nemci, predsa len napriek veľkému riziku (v Čechách – teda Protektoráte – na rozdiel od iných štátov Európy už od r. 1941 za pomoc Židom platil trest smrti). Na s. 158–160 uvádza aj príklady tých Čechov, ktorí za takúto pomoc zaplatili životom. Vo štvrtom zväzku, ktorá má výjsť v tomto roku T. Tonsmeyer uverejní štúdiu aj o situácii na Slovensku.

Ako doplnenie by som chcel uviesť, že v známom nemeckom periodiku *Bohemia (Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder)*, ktoré sa zaoberá dejinami Československa, resp. Čiech, venovali v roku 1996 druhý zošit (Band 37, Heft 1/1996) problematike Slovenska. G. Fatranová (historička z Izraela pochádzajúca zo Slovenska) má v ňom článok *Deportácie Židov zo Slovenska v rokoch 1944–45*. Podstatná časť jej článku je venovaná osudom „zbytku“ židovskej komunity na Slovensku (približne 25 000 osôb, ktoré prežili deportácie v roku 1942 a ostali na Slovensku, resp. v roku 1944 sa na Slovensko vrátili po začiatku deportácii v Maďarsku). Po potlačení povstania bolo z nich 11 550 transportovaných zo Serede do rozličných koncentračných táborov. Tomuto táboru, pod vedením A. Brunnera venuje aj osobitnú podkapitolku. 2000 bolo zavraždených na území Slovenska (autorka zaznamenáva najväčšie miesta vraždení židovských občanov). Osobitnú pozornosť venuje Fatranová medzinárodnej reakcii na tieto udalosti na Slovensku. Nezabúda si všimnúť ani povolenosť slovenských politikov, ktorí nechali nacistom v podstate voľné ruky. V štúdiu sú takto sumarizované základné údaje o komunite v tomto období. Snáď autorka podobne ako L. Rothkirchen v predchádzajúcej štúdiu sa mohla viac orientovať aj na zachránených Židov (uvádza len ich počet – 10 850) a teda aj na slovensko-židovské vzťahy v záverečnom období II. svetovej vojny.

Eduard Nižňanský

Jan Pešek – Michal Barnovský: Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953–1970. Bratislava, Veda 1999, 292 s.

Problematika vývoja cirkví na Slovensku po roku 1948 patrí k témam, ktoré v poslednom období oprávnené vzbudzujú pozornosť nielen historickej obce, ale aj slovenskej spoločnosti. J. Pešek a M. Barnovský recenzovanou publikáciou nadviazali na svoje predchádzajúce dielo *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953* (Bratislava, Veda 1997). No znovu stáli pred problémami, ako na základe výskumu zvládnuť zložitost' obdobia, v ktorom sa vývin cirkví pohyboval v rokoch krízy komunistického režimu; po krátkodobom uvoľnení roku 1956 režim znovu zvýšil svoj mocenský tlak (aj preto „Pod kuratelou moci“) voči cirkvám v snahe obmedziť ich vplyv na veriacich, v procese liberalizácie ako tak zmiernil pristupy k cirkvám, ktoré v obrodnom procese roku 1968 aktívne vystupovali nielen za svoje oprávnené požiadavky, a práve aj pre ich režim znovu postihoval v normalizačnom procese.

Autori jednotlivé cirkvi plasticky nielen charakterizujú, ale aj ukazujú ich rozdielne postavenie a odlišujú vnútorné problémy rímskokatolíckej, gréckokatolíckej, pravoslávnej, evanjelickej a. v. a reformovanej kresťanskej cirkvi. Tento cieľ autori dosiahli v plnej miere a monografia podáva ucelený obraz o problematike. V súvislosti s uvedeným konštatovaním autorov však chýba širší celospoločenský a medzinárodný kontext, zvlášť pri niektorých podkapitolách, keď sa slovenská spoločnosť ocitla pred aspoň sčasti zmenenou vnútropolitickou a medzinárodnopolitickou situáciou roku 1953, 1956, 1963 a 1968, aj keď to vyplýva z chronologického členenia publikácie do šiestich kapitol, podložené na rozsiahlom, a treba tiež konštatovať, že aj v podstate komplexnom výskume v archívoch Slovenskej republiky a Českej republiky. Skutočne, aj v tomto smere sa ukázala úroveň vedeckej erudície autorov, podrobne a systematicky sledujúc cirkvi „pod kuratelou moci“, resp. cirkevnú politiku československého štátu. A to napriek tomu, že ak si boli vedomí historického nespracovania cirkevnej problematiky, aj v ďalších smeroch naplnili ciele, ktoré si stanovili. Prvá kapitola sa zaoberá situáciou cirkví na Slovensku po druhej svetovej vojne a po roku 1948. Vzhľadom k tomu, že ide o rozdielne podmienky pre vývin cirkví a odlišný politický systém, žiadalo by sa väčší syntetizujúci rozbor situácie cirkví a venovať väčšiu pozornosť spoločenským podmienkam, v ktorých vyvíjali aktivity a stáli pred problémami, ktoré sa najmä po februári 1948 úplne zmenili.

Prvá kapitola je skôr zmapovaním základných pohybov v cirkvách, ako východiskom a hľadaním príčin zmien pre nasledujúce obdobia, aj keď podkapitola o začiatku zápasu o veriacich na prelome rokov 1952–1953 ukazuje, že sa komunistický režim „necítil cirkvami ohrozený“ a štátna moc sa sústredila na boj proti náboženstvu ako svetovému názoru. Pod vplyvom medzinárodnej situácie a začiatkom krízy režimu došlo v dovtedajšej línii cirkevnej politiky k určitým korektúram. Medzinárodné a vnútropolitické okolnosti roku 1953, vrátane situácie na slovenskej dedine pod vplyvom kolektívizácie, by si žiadali väčšiu pozornosť ako vstup do ďalšej časti publikácie.

Jej druhá kapitola charakterizuje postup komunistickej moci voči cirkvám a veriacim v rokoch 1953–1957, na ktoré sa vzťahuje prvá kríza režimu. Napriek tomu režim pokračoval v tlaku proti cirkvám, vymieňal a perzekvoval duchovných. Autori publikácie dali dosť do popredia voľby roku 1954; výsledky volieb do národných výborov v máji 1954 naznačovali, že v okresoch severného a východného Slovenska sa pod 70 až 90 %

pre jednotnú kandidátku Národného frontu podpísali perzekúcie proti veriacim a kňazom, politické procesy s duchovnými a tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami, násilná kolektivizácia, dôsledky menovej reformy, a pod. Duchovní a biskupovia rímskokatolíckej cirkvi sa museli prispôbiť moci. Moc oslabovala cirkev obmedzovaním výuky náboženstva, vydávaním náboženskej literatúry, púti a pod. Podkapitola o pravoslávnej cirkvi sa síce prehľadne ňou zaoberá, ale oprávnená pozornosť sa venuje bývalým gréckokatolíkom ako hlavnému problému. Vychádza sa tu z celkových pomerov a zo vzťahu medzi pravoslávnyimi a gréckokatolíkmi, ako aj režimom. Následná analýza o stave pravoslávnej cirkvi svedčí o tom, že k jej stabilizácii nedošlo, ba ani k eliminácii vplyvu „bývalých“ gréckokatolíkov. Podobná situácia, napriek inému postupu režimu, sa vyskytovala u evanjelickej cirkvi, ktorej kňazov režim rozdelil do viacerých „kategórií“. Vlastne v každom sledovanom období, okrem obdobia pokusu o spoločenskú reformu v roku 1968, režim cieľavedome postupoval proti duchovným v každej cirkvi, v snahe oslabiť ich, rozdeliť a tak eliminovať ich vplyv na veriacych.

Roku 1956 sa krátkodobo, od XX. zjazdu KSSZ do udalostí na jeseň v Maďarsku, uvoľnili vnútropolitické pomery. Bol zrušený Štátny úrad pre veci cirkevné a Slovenský úrad pre veci cirkevné, objavili sa požiadavky na revíziu cirkevných procesov, v rokovaní medzi ČSR a Vatikánom sa nastolila otázka cirkevných zákonov z roku 1949, mali sa zrušiť internácie viacerých biskupov a dokonca mala byť prevedená odluka cirkvi od štátu. Komunistický režim však po roku 1956 pokračoval „v dozore nad cirkvami“, silnel jeho tlak proti nim, činnosť zvýšila aj Štátna bezpečnosť, obmedzovalo sa vyučovanie náboženstva, atď.

V súvislosti s uvedením Vatikánu sa treba zastaviť nad používaním spojitosti s týmto štátom, ktorý má diplomatické styky s mnohými krajinami sveta. Treba dôsledne rozlišovať medzi Vatikánom ako štátom a Svätou (Apoštolskou) stolicou s pápežom ako hlavou katolíckej cirkvi.

Tretia kapitola monografie sleduje obnovu tvrdého postupu moci v rokoch 1957 až 1962 v intenciách „Zásad cirkevnej politiky v ČSR“ z mája 1957. Značná pozornosť sa venuje prípadom prenasledovania cirkvi a duchovných. Režim nepripustil, aby „dozor štátu nad činnosťou cirkvi bol oslabený, naopak mal byť zosilnený“, čo sa ukázalo v jeho prístupe k aktivitám Ekumenickej rady cirkvi v ČSR, ako aj ku niektorým rímskokatolíckym biskupom. Vzrástla činnosť Štátnej bezpečnosti a v rokoch 1957–1962 sa konali viaceré politické procesy. Zrejme by sa viac žiadalo uviesť príčiny, prečo režim tak tvrdo postupoval voči cirkvám a duchovným v tomto období, a to v kontexte s centralizáciou štátu a snahou o „upevnenie“ jeho jednoty a v „súlade“ so snahou KSČ dosiahnuť „dobudovanie socialistickej spoločnosti“. Autori pritom ukázali, že aj druhá polovica 50. rokov bola plná perzekúcií, pod obrovským tlakom režimu boli nielen veriacy, ale aj roľníci či učelia.

Znovu však dochádza k obdobiu „uvoľnenia“, keď liberalizácia spoločenských pomerov v rokoch 1963–1967 priniesla určité korektúry do vzťahu medzi štátom a cirkvami. Medzinárodná situácia a autormi plasticky podaný II. vatikánsky koncil sa v mnohom stali inšpirujúcimi aj pre československo-vatikánske rokovania. Autori ich podrobne sledujú, pričom ukázali, že čs.-vatikánske rokovania boli málo úspešné aj pre neprijateľnosť cirkevnej politiky režimu pre Svätú stolicu. Napriek tomu došlo v uvedenom období k vnútornému oživeniu cirkvi. Liberalizácia pomerov sa odrazila aj v určitej korekcii

vzťahu štátu a cirkvi, ale na druhej strane sa štátne orgány snažili tlmiť narastajúcu aktivitu biskupov (s. 142). Režim však už voči nim postupoval miernejšie.

Osobitným problémom bola pravoslávna cirkev a pokusy za obnovenie gréckokatolíckej cirkvi. Za liberalizácie pomerov sa cítila ohrozená, k čomu napomáhal jej nestabilný vnútorný stav. Autor v analytickom prístupe k problematike poukazuje aj na to, že režim bol spokojný s lojalitou pravoslávnej cirkvi, ale nebol spokojný so stupňom jej konsolidácie (s. 149). No línia štátu voči tejto cirkvi sa nezmenila ani v rokoch 1963–1967 a naďalej sa stavala proti obnove gréckokatolíckej cirkvi. V tejto súvislosti sú zaujímavé porovnania s voľnejšími pomermi v Poľsku a Maďarsku. V ČSSR sa obnovil aj nacionálny problém v cirkvách.

Piata kapitola monografie sa zaoberá cirkevnou problematikou v období pokusu o spoločenskú reformu (1968–1969), v ktorej by sa žiadalo podať širšie súvislosti a uviesť hlavné smery obrodného procesu, lebo riešenie vzťahu štátu a cirkvi sa stalo jeho integrálnou súčasťou. Obrodný proces o.i. smeroval k obnove ľudských práv a náboženských slobôd. Tento uhol pohľadu umožňuje viac vysvetliť líniu KSČ, ktorá sa snažila „získať veriacych pre novú politiku strany“ (s. 166). Demokratický proces, ako správne pripomínajú autori, priniesol zrušenie cenzúry, povolenie činnosti gréckokatolíckej cirkvi, prišlo ku kontaktom a dialogu medzi štátnou mocou a cirkvami, ako aj ku kritike metód a postupu moci voči veriacyim a cirkvám po februári 1948 a k aspoň čiastočným rehabilitáciám. A najmä, okrem pravoslávnej cirkvi, priniesol obrodný proces snahu cirkvi o vnútorný prerod.

Modifikácia vzťahu štátu a cirkvi sa podľa autorov prejavila v rovine prístupu KSČ k náboženstvu, pričom sa zdôraznilo, že strana bola nenáboženská, ale rešpektuje náboženské cítenie veriacych a dokonca chcela zabezpečiť náboženské slobody (s. 169). Podobne sa chápal vzťah strany k viere a k veriacyim, k cirkevným inštitúciám a k cirkevnej politike štátu, keď KSČ už nestála na protináboženských pozíciách, zohľadňujúc hĺbku a zmysel životných a mravných hodnôt v náboženstve a presvedčenie veriacych (s. 170). Nastolila sa aj otázka spolupráce v koncepcii cirkevnej politiky štátu a predstaviteľov náboženských skupín. Vedenie KSS s V. Biľakom však neanalyzovalo cirkevno-politickú situáciu na Slovensku, hoci autori publikácie presvedčivo ukázali, že roku 1968 došlo okrem ďalších cirkvi k „vzopätiu rímskokatolíckej cirkvi“.

Rímskokatolícki biskupi predložili už v apríli 1968 celý komplex dôležitých požiadaviek, napríklad obsadenie biskupských stolcov, požiadavku na utvorenie samostatnej slovenskej cirkevnej provincie, obnovenie gréckokatolíckej cirkvi, úpravu pôsobenia Spolku sv. Vojtecha, a pod. Rozpadlo sa prerožimné Mierové hnutie katolíckeho duchovenstva a vznikol Akčný výbor katolíckeho duchovenstva na čele s F. Tomáškom. Proces pokračoval vznikom celoštátneho Diela katolíckej obnovy v máji 1968 na Velehrade. Z celoštátneho Diela... sa vytvorilo národné, slovenské na čele s A. Lazíkom. Pritom Dielo... bolo prevažne laickým hnutím, ktoré rokovalo s vládou o množstve otázok. Výsledkom bol aj nárast náboženskej literatúry, vyučovania náboženstva, účasť veriacych na púťach a cestovaní do zahraničia, a pod. Okupácia Československa 21. augusta 1968 však prakticky všetko zastavila a rímskokatolícka cirkev sa dostávala do čoraz zložitejšej situácie.

Roku 1968 sa podobný proces vyskytol v „legalizácii gréckokatolíckej cirkvi“ (s. 187). Ďalší vývoj však zkrátka ukázal až „skratové“ vzťahy medzi pravoslávnu a

„umľanou“ gréckokatolíckou cirkvou a ich veriacimi, najmä pri obsadzovaní kostolov. Vláda prijala v tejto napätej situácii uznesenie č. 205 z 13. júna 1968 o povolení činnosti gréckokatolíckej cirkvi a nariadenie č. 70 o jej hospodárskom zabezpečení štátom. Ako konštatuje autor, obe normy nevyhovovali ani jednej strane. V popredí bol aj zápas o majetky gréckokatolíckej cirkvi, ako aj kľúčový problém: delenie majetku a spoločné užívanie kostolov pravoslávnu a gréckokatolíckou cirkvou.

Evanjelická cirkev mala podobný vývoj ako rímsko a gréckokatolícka. Tiež obnovovala svoje inštitúcie, snažila sa o nápravu krívd, spôsobených politikou režimu. V evanjelickej cirkvi sa tiež sformovalo tzv. obrodné hnutie, ktoré vyšlo s kritikou jej oficiálneho vedenia a v požiadavkách sa zasadzovalo za zrušenie inštitúcie cirkevných tajomníkov, za rehabilitácie a za utvorenie nového vedenia cirkvi. Vnútorne spory sa však nevyhli ani jej, ba dokonca vyústili po smrti biskupov do sporov o obsadenie postov. Treba pripomenúť, že podobným vývojom prešla aj reformovaná kresťanská cirkev.

Následky spojitostí s obrodným procesom a cirkvami, ako aj ich zápasom o dosiahnutie spoločenského postavenia roku 1968, ukázali autori v šiestej kapitole práce, ktorá sa zaoberá začiatkami normalizácie (1969–1970). Spoločným znakom pre všetky cirkvi bolo, že im normalizačný režim „vystavil účet“ za rok 1968. Autori sledujú čoraz ťaživejšiu situáciu cirkví, stupňujúcu sa ostrosť postupu režimu voči nim, likvidáciu cirkevných inštitúcií a odstraňovanie duchovných, ktorí sa postavili „za obrodu“ cirkví. Normalizácia obnovila napríklad nad evanjelicou cirkvou štátny dozor (s. 250) a snažila sa ju „skonsolidovať“ podľa svojich politických kritérií. Nasledovali čistky v radoch duchovných cirkví. Štátna moc im odmietala udeliť súhlas, obmedzila výuku náboženstva, pôsobenie rádo a reholí, cirkvi sa museli „prihlásiť“ k politickému kurzu KSČ po apríli 1969. „Normalizácia v Československu... obnovila komunistický monopol moci so všetkými dôsledkami, vrátane predjanuárovej (1968) cirkevnej politiky.“ (s. 249)

Záver publikácie primerane konštatuje: „Základná koncepcia cirkevnej politiky štátu bola s výnimkou r. 1968–1969 viac-menej konštantná až do roku 1989“ (s. 257). Menila sa pod vplyvom medzinárodných podmienok a mala svoje podoby v jednotlivých sledovaných obdobiach.

Josef Žatkuliak

Knižné bibliografie českej historiografie v roku 1999

Bibliografie dějin českých zemí za rok 1993. Sestavili: Milada Drašnarová, Václava Horčáková, Jiří Novotný, Luboš Polanský, Kristina Rexová, Vendula Vaňková. Slovacia vybrala a red. přehlédla: Alžbeta Sedliaková. Praha, Historický ústav AV ČR 1999. 350 s. Práce Historického ústavu AV ČR. Řada D – Bibliographia. Sv. 6.

Bibliografie českých/československých dějin 1918–1999. Výběr knih, sborníků a článků vydaných v letech 1996–1999 a doplňky za roky 1990–1995. Sv. 1., Sv. 2. Rejstříky. Zpracovaly: Věra Břeňová a Slavěna Rohlíková ve spolupráci s Oldřichom Tůmou. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999. 395 s., 162 s.

Bibliografie k dějinám Československa 1969–1990. Výběr knih, sborníků a článků vydaných v ČR v letech 1990–1999. Zpracovaly: Věra Břeňová a Slavěna Rohlí-

ková. Praha, Československé dokumentační středisko, o.p.s. – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999. 136 s.

Už len z počtu uvedených publikácií je zrejmé, že tento rok bol na knižné bibliografie v oblasti českej historiografie bohatý. Spoločne pre všetky tri je vysoko odborný a erudovaný autorský tím, ďalej napr. to, že obsahujú bibliografické záznamy monografií, zborníkov, vedeckých štúdií a odborných článkov, recenzií, proste, že excerptované boli okrem knižných materiálov aj periodiká a zborníky, ktoré sú v každej z nich uvedené v osobitnom registri. Obsahujú viac druhov registrov, ktoré uľahčujú orientáciu v nich a umožňujú rôzne definovať hľadaný problém, či dotaz.

Prvá z nich *Bibliografie dějin Českých zemí za rok 1993* nadväzuje na rad *Bibliografií dějin Československa*, ktoré boli ukončené zánikom Československa a vznikom samostatných štátov v roku 1993.

Po vyše štyridsaťročnom vydávaní v kontexte Československa je to teda značná zmena. To, čo sa zachovalo a vďaka osvedčenej praxi a tradične dobrým kolegiálnym vzťahom pretrvalo, je pokračujúca spolupráca Historického ústavu AV ČR v Prahe a Historického ústavu SAV v Bratislave pri vydávaní tohto druhu bibliografií. Záujem na dobrých vzťahoch majú bibliografické úseky oboch spomenutých ústavov. Šetria tým čas, peniaze a pracovné sily, lebo si vzájomne poskytujú informácie o bohemikálnej a slovacikálnej literatúre.

Od roku 1993 začal aj Historický ústav SAV vydávať samostatné knižné bibliografie. Prvou z nich bola bibliografia *Historiografia na Slovensku 1990–1994*¹, ktorá prezentovala slovenskú historiografiu na 18. medzinárodnom kongrese historikov v Montreale v roku 1995. V júli 2000 vyšla pri príležitosti konania 19. medzinárodného kongresu historikov v Oslo ďalšia bibliografia *Slovenská historiografia 1995–1999*². Vzhľadom na to, že neevduje len práce vydané na území Slovenska, pri jej zostavovaní hlavne ohľadom informácií o slovacikách v zahraničí bol veľmi nápomocný český bibliografický kolektív z Historického ústavu AV ČR a Ústavu soudobých dějin AV ČR v Prahe.

Vráťme sa ale k recenzovanej bibliografii *Bibliografie dějin Českých zemí za rok 1993*. V úvode uvádzajú zostavovatelia excerptný rozsah. Nevyhli sa ani absencií určitých údajov o literatúre. Vyplýva to predovšetkým z nedostupnosti zahraničnej literatury a regionálne historicko-historednej produkcie českej proveniencie. To vedie zostavovateľov k tomu, že vyzývajú historikov, ktorí publikujú v menej dostupných materiáloch, aby na to upozornili bibliografický úsek Historického ústavu AV ČR. Viaceré tituly boli doplnené sprostredkované, tj. z recenzií, anotácií, či iných bibliografií. Zostavovatelia na to upozorňujú a súčasne sa ospravedľujú za prípadnú neúplnosť bibliografického záznamu. Do bibliografie boli poňaté len recenzie, ktoré mali hodnotiace kritériá a neboli len púhym tlmočením obsahu recenzovanej práce. Členenie bibliografie je tradičné už zaužívané, tj. časť všeobecná a časť chronologická. V chronologickej časti prevažujú dejiny českých zemí a Československa. Pochopiteľne menej bibliografických záznamov je v oddieli Svetové dejiny, ktoré sú súčasťou chronologickej časti. Najprv sú zoradené práce k všeobecným dejinám a potom literatúra k jednotlivým krajinám.

¹ Historiografia na Slovensku 1990–1994. Výberová bibliografia. Zost.: Alžbeta Sedliaková. Bratislava, Historický ústav SAV 1995. 193 s.

² Slovenská historiografia 1995–1999. Výberová bibliografia. Zost.: Alžbeta Sedliaková. Bratislava, Veda 2000. 342 s.

Vzhľadom už k tradične blízkym vzťahom je kapitola venovaná dejinám Slovenska obšiahlejšia než iné state vzťahujúce sa k iným štátom. To je i dôvod na jej podrobnejšie vnútorné časové a tematické členenie.

V závere sú registre, autorský, zemepisný, biografický, register názvov, register anotovaných prác, register citovaných časopisov a zborníkov. Zemepisný register identifikuje každú položku podrobnejšie (okres, dvor, hrad, katastrálne územie, miestne meno, hradisko, rieka, potok, zámok, zaniklá osada a pod.) Polemizovať by sa možno dalo o členení zemepisného registra na české a zahraničné lokality, hlavne čo sa týka zahraničného užívateľa.

Biografický register obsahuje dáta narodenia a úmrtia osôb, prípadne inú špecifikáciu (rod). Treba povedať, že prepracovanie registrov (so špecifikáciou geografických, či biografických položiek) je zásluha práve tohto zostavovateľského tímu a jeho zásluhou teda boli tradičné bibliografie značne vylepšené. Medzi ich posledné vylepšenia patrí napr. obsahovo veľmi podrobný a vizuálne prehľadný obsah.

Register citovaných časopisov a zborníkov na prvý pohľad dupluje Zoznam citovaných časopisov a zborníkov. Je to vskutku len na prvý pohľad, pretože Zoznam excerptovaných časopisov cituje všetky prezreté periodiká a zborníky a sú tu uvedené aj v prípade, že nijaká štúdia, či článok z nich nebol vybratý. Užívateľ má záruku, že určitý časopis, či zborník nebol opomenutý, iná je vec, že sa neobjaví už v registri citovaných časopisov a zborníkov, pretože tam sa sústredili názvy periodík a zborníkov s odkazmi na čísla bibliografických záznamov. Ak teda nebola vybratá nijaká štúdia z predmetného periodika, niet čo uviesť.

Prirodzene v tak veľkej a rozsiahlej práci (4 697 bibliografických záznamov) je nevyhnutné používať skratky, zoznam skratiek časopisov je teda tiež súčasťou bibliografie. V bibliografii sa používali číselné odkazy, ak sa bibliografický záznam týkal viacerých vecí. Tak ako v predošlých bibliografiách je úvod a obsah aj v angličtine, čo nepochybne zvyšuje informovanosť.

Ďalšia bibliografia *Bibliografie českých/československých dějin 1918–1999* nadväzuje na *Bibliografie českých/československých dějin 1918–1995*³. Obsahuje tak, ako je jasné z podnázvu, literatúru za roky 1996–1999 a tiež dodatky k bibliografii, na ktorú nadväzuje, teda literatúru z rokov 1990–1995. Oproti pôvodnej bibliografii boli do terajšej včlenené aj recenzie a polemiky.

Zdrojom bibliografie bola vlastná excerptčná činnosť, ako i zoznamy publikačnej činnosti, formuláre ktorých boli zaslané viac než stovke českých historikov žijúcich doma a v zahraničí. Zostavovatelia konštatujú, že oproti predošlej bibliografii bola odzva historikov na formuláre podstatne menšia. Využívali sa i bibliografické databázy Českej národnej bibliografie Národnej knižnice ČR, databázy Historického ústavu AV ČR, Historického ústavu SAV, Library Congress a ďalšie. Bibliografia obsahuje 7 912 záznamov (predošlá mala 8 003). Konštatuje sa mierny nárast literatúry k dňu v rokoch 1990–1999.

³ Bibliografie českých/československých dějin 1918–1995. Výběr knih, sborníků a článků vydaných v letech 1990–1995. Svazek 1. Svazek 2. Registříky. Zpracovali: Věra Breňová, Slavěna Rohlíková, Oldřich Tůma. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997. 419 s., 148 s.

Členenie bibliografie je totožné s predchádzajúcim súpisom. Bibliografické záznamy sú zaradené do piatich oddielov (Historiografia, Spoločenské vedy, Pramene, Chronologická časť, Tematická časť). Pomocný aparát je oproti pôvodnému (autorský register, názvový register, register osôb, vecný register, register akcií, súpis excerptovaných a/alebo citovaných časopisov a zborníkov) obohatený na prianie užívateľov aj o geografický register.

Zostavovatelia sa v úvode zmieňujú o večnej bolesti bibliografov spracúvajúcich priebežne vychádzajúcu literatúru – neúplne zachytenej literatúre z posledného roka. Je jasné, že k termínu odovzdania publikácie 30. 9. 1999 nemohli byť zaradené v úplnosti práce vydané v rokoch 1998–1999.

Čo sa týka úpravy bibliografie, myslím že spĺňa náročné kritériá. Záznamy obsahujú náležitosti, ktoré doporučujú medzinárodné normy. Samotná úprava je veľmi prehľadná a podľa môjho názoru ako celok spĺňa aj estetické kritériá.

Veľmi praktické je oddelenie registrov v osobitnom zväzku. Sympatická grafická úprava nadväzujúca na predošlú bibliografiu napovedá knihovníkom priradiť knihy v knižnici k sebe. Možno by stálo za to výraznejšie farebne oddeliť obe vydania bibliografie (žltá, oranžová). Rada by som dodala, že určite treba uvažovať v budúcnosti o tom, aby úvod, obsah, informácie z titulných strán boli aj v angličtine, či v inom cudzom jazyku. Nepochybne totiž nájde a nachádza svojich čitateľov aj v zahraničí. Zostavovatelia si to zrejme aj uvedomujú, pretože si myslím, že to je jeden z dôvodov, prečo asi u polovice bibliografických záznamov figurujú aj preklady titulov prevzaté z résumé. Aj keď väčšina skratiek tu uvádzaných je notoricky známa, hlavne kvôli zahraničiu by v budúcnosti nemal absentovať zoznam skratiek.

Je mi veľmi ľúto, že Grantová agentúra ČR neudelila Ústavu pre súdobé dejiny AV ČR naväzujúci grant pre roky 2000–2002. Je to škoda, veď dnes v čase informačnej explózie takéto pomôcky nezanedbateľne šetria čas užívateľom (historikom, politológom a ďalším). Všetci dobre vieme, koľko času treba stráviť heuristikou, ak nemáme spoľahlivú bibliografiu. Zvlášť to platí o literatúre, ktorá zachycuje vývoj do súčasných dní (1999). Verím, že po opätovnom predložení grantu v roku 2000 Grantová agentúra svoje rozhodnutie zmení. Možno by stálo za to, keby sa za udelenie grantu prihovorili tí, ktorí jeho výsledky potrebujú, teda samotní užívatelia. Výkonnosť zostavovateľov z Ústavu soudobých dějin AV ČR je obdivuhodná, len za tri roky (1997–1999) vydali tri knižné bibliografie (všetky uvádzam, resp. spomínam v tomto príspevku) a okrem iných menších bibliografických aktivít zaviedli napr. periodickú bibliografickú rubriku v časopise Soudobé dějiny.

Posledná recenzovaná práca *Bibliografie k dějinám Československa 1969–1990* je súčasťou študijného materiálu vydaného pri príležitosti konania medzinárodnej konferencie *Demokratická revoluce v Československu 1989. Předpoklady, průběh a bezprostřední výsledky*, konanej v Prahe 14.–16. 9. 1999. Recenzovaná práca je druhým zošitom týchto študijných materiálov⁴. Materiál bol vydaný s podporou National Security Archive Washington D.C.

⁴ Sešit č. 1. Československá cesta k demokracii. Chronologie událostí 1985–1989. Přípr. kol. řízený Vilémem Prečanem. 86 s.

Sešit č. 3. Hlasy občanské společnosti 1987–1989. Výběr textů a dokumentů. K vyd. přípr. Jiří Suk ve spolupráci s Milenou Janišovou a Vilémem Prečanem. 110 s.

Ako už z názvu vyplýva, bibliografia mapuje literatúru od počiatkov normalizácie v Československu a končí prvými slobodnými voľbami v júli 1990. Obdobie je tematicky členené do troch oddielov: totalitný režim, opozícia proti nemu, november 1989 a bezprostredné zmeny s revolúciou súvisiace. Bibliografia je doplnená o prehľad literatúry k prestavbe ZSSR a k vývoju spoločenskej a politickej situácie v zemiach bývalého sovietskeho bloku v strednej a východnej Európe, ktorá viedla k pádu komunizmu (obdobie 1985–1990).

Po formálnej stránke bibliografia zahŕňa tak, ako už bolo v úvode tohto príspevku povedané, knihy, zborníky, články z odborných časopisov, zborníkov, ale i denníkov, týždenníkov vydaných v rokoch (1989) 1990–1999 na území súčasnej Českej republiky. Súpis je doplnený o práce českých historikov publikované v zahraničí. Súčasťou zošita je aj register autorský, osôb, názvový, vecný, akcií a súpis citovaných periodík. Polytematickosť príspevkov je riešená formou numerických odkazov na poradové číslo záznamu.

Oproti predošlej bibliografii táto už obsahuje úvod aj v angličtine, v budúcnosti doporučujem preložiť ešte obsah a prípadne titulný list. Žiadalo by sa to vzhľadom na to, že študijný materiál vyšiel pri príležitosti konania medzinárodnej konferencie.

Záverom dúfam, že odborná verejnosť ocení vydanie troch bibliografických príručiek v roku 1999 a poskytne pomoc pri ich ďalšom periodickom vydávaní. Ozvať a pomôcť by sa mali tí, ktorým sú určené. Verím, že historická a odborná verejnosť nezostane k predmetnému problému ľahostajná.

Alžbeta Sedliaková

Spríevodcovia po slovenských archívoch

Spríevodca po slovenských archívoch. A Guide to the Slovak Archives. Zost.: Zuzana Kollárová. Prekl. do angl.: Jozef Hanus. Prešov, Universum 1999. 98 s. slov. textu, 98 s. angl. textu z opačnej strany knihy.

Informatívny spríevodca štátnych archívov Slovenskej republiky. Zv. 1. Zost.: Mária Stieberová. Bratislava, Ministerstvo vnútra SR, Odbor archívnictva a spisovej služby 2000. 212 s.

Je potešiteľné, že v krátkom čase po sebe boli vydané tieto publikácie umožňujúce zoznámiť sa bližšie so slovenskými archívmi.

Vzniku *Spríevodcu po slovenských archívoch* predchádzalo rozhodnutie Spoločnosti slovenských archívárov vydať takúto príručku. Úlohy zostavovateľky sa zhostila Zuzana Kollárová a Jozef Hanus preložil text do angličtiny. K vydaniu prispeli prirodzene pracovníci jednotlivých archívov, ktorí poskytovali informácie zostavovateľom.

Sešit č. 4. Vedení KSČ o disentu a opozícii. Dokumenty z ledna 1986 – října 1989. K vyd. přípr. František Koudelka ve spolupráci s Alenou Noskovou a Vilémem Prečanem. 61 s.

Sešit č. 5–6. Situační zprávy ústředního aparátu KSČ 20. listopadu – 1. prosince 1989. K vyd. přípr. František Koudelka ve spolupráci s Alenou Noskovou a Vilémem Prečanem. 111 s.

Sešit č. 7. K vývoji sovětské politiky vůči státům Varšavské smlouvy. Dokumenty a materiály 1989–1990. K vyd. přípr. Zdeněk Sládek ve spolupráci s Vilémem Prečanem. 132 s.

Praha, Československé dokumentační středisko, o.p.s. – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999.

Čitateľ dostáva informácie o sieti štátnych, osobitných archívov, ako aj o archívnych fondoch a zbierkach uložených na Slovensku. Sú sem zahrnuté všetky štátne ústredné, štátne oblastné i štátne okresné archívy, mestské archívy, ako aj niektoré osobitné archívy (archívy vysokých škôl a archívy najvýznamnejších kultúrnych inštitúcií Slovenska). V spríevodcovi nenájdeme informácie o cirkevných, hospodárskych, podnikových archívoch, o archívoch ozbrojených síl a ozbrojených bezpečnostných zborov v SR. Štúdium v týchto archívoch povoľujú zriaďovatelia, nejde totiž o verejné archívy.

Spríevodca po Slovensku má informatívny charakter, neobsahuje celkom úplný zoznam archívnych fondov a zbierok. Chce predovšetkým upútať a upozorniť na najzaujímavejšie fondy a zbierky pre historické a kultúrne bádanie. Bohatstvo archívnych materiálov, ktoré v tejto publikácii užívateľ odhalí, siaha chronologicky od začiatku 12. storočia do súčasnosti.

Pri každom archíve sa uvádzajú základné údaje (adresa, telefón, fax, meno riaditeľa), stručné dejiny archívu, podmienky na štúdium (kapacita študovne, knižnica, kedy je študovňa otvorená, či sú archívne materiály poskytované priebežne, alebo si ich treba vopred objednať, či sú k dispozícii napr. čítacie prístroje a či je možnosť používať vlastný PC). Ďalšie informácie sa týkajú ubytovania a dopravy. V prevažnej miere sú tu uvedené miestne hotely, penzióny a pod. Nasleduje výber najdôležitejších fondov, archívnych zbierok a jednotlivín.

Stručne je charakterizovaný každý archívny fond tu uvedený (pôvodca, obsah, časové rozpätie), v závere figurujú odkazy na základnú a odbornú literatúru. Ak čitateľa upútajú informácie o fondoch tu uvedených môže si ich prehliadnúť štúdiom archívnych pomôcok (spríevodcov, inventárov, katalógov a i.). Bohatstvo archívov pokrýva všetky oblasti života (politika, kultúra, hospodárstvo, veda a pod.). Zostavovateľka rozdelila fondy jedného archívu tematicky, takže tu figurujú fondy z oblasti: štátna moc, správa, samospráva; justícia; finančníctvo; hospodárstvo; družstevníctvo; politické strany, orgány, spoločenské organizácie; školstvo; náboženské organizácie; rody a panstvá; cechy, spolky a záujmové organizácie; rodiny a osoby.

Na konci publikácie sú uvedené všeobecné ustanovenia pre štúdium v archívoch. Stručné zhrnutie a poslanie knihy zhromadili Veronika Nováková (predsedníčka Spoločnosti slovenských archívárov) v úvodnom článku Na cestu..., klasický úvod napísal Peter Kartous (riaditeľ odboru archívnictva a spisovej služby Ministerstva vnútra SR). Obsah ich statí hovorí o tom, že vskutku boli vybraní tí najpovolanejší.

Prvý zväzok publikácie *Informatívny spríevodca štátnych archívov Slovenskej republiky* zostavila pracovníčka odboru archívnictva a spisovej služby Ministerstva vnútra SR Mária Stieberová. Sú tu uvedené štátne ústredné archívy (Slovenský národný archív v Bratislave, Štátny banský ústredný archív v Banskej Štiavnici) a štátne oblastné archívy (Štátny oblastný archív v Banskej Bystrici, Štátny oblastný archív v Bratislave, Štátny oblastný archív v Bytči, Štátny oblastný archív v Košiciach, Štátny oblastný archív v Levoči, Štátny oblastný archív v Nitre, Štátny oblastný archív v Prešove).

Práca uvádza úplný súpis archívnych fondov, zbierok a jednotlivín v uvedených archívoch. Je výsledkom a odrazom stavu ústrednej evidencie Jednotného archívneho fondu Slovenskej republiky. Publikácia je kolektívnym dielom, podieľali sa na ňom všetky tu uvádzané archívy.

Plánovaný druhý zväzok predstaví Archív mesta Bratislavy a štátne okresné archívy.

Pri každom archíve je uvedená adresa, telefón, fax, príp. internet, služby pre verejnosť. Pod týmito základnými údajmi je fotografia sídla archívu. Ďalej sú uvádzané jednotlivé archívne fondy a zbierky, ktoré sú v rámci archívu zatriedené podľa Klasifikačnej schémy archívnych fondov a zbierok štátnych archívov v SR. Je potrebné povedať, že *Informatívny sprievodca štátnych archívov SR* je spracovaný na úrovni súpisu archívnych fondov a zbierok jednotlivých archívov. Ide teda o veľmi podrobný a rozsiahly súpis a to je aj dôvodom jeho rozdelenia do dvoch zväzkov. Ide o prvú archívnu pomôcku, ktorá takouto formou poskytuje komplexný prehľad o archívnych fondoch a zbierkach štátnych archívov v Slovenskej republike, ako to konštatuje aj zostavovateľka v závere svojho úvodného slova. Tomu predchádza predslov od Petra Kartousa. Na konci je nemecké resumé.

Co dodať na záver, asi to, čím som tieto recenzie začínala, že je naozaj veľmi potešiteľné, že v tak krátkom čase vyšli po sebe výborné informačné pomôcky. Obdobný charakter mala kniha *Archívy v SSR*, ktorá však vyšla ešte v roku 1976.

Rozdiel medzi recenzovanými knihami je v hĺbke sprístupnenia archíválií v jednotlivých archívoch, tu jednoznačne boduje Informatívny sprievodca štátnych archívov. V prospech Sprievodcu po slovenských archívoch hovorí zas záber archívov a to, že v jednom zväzku podáva stručnú a rýchlu informáciu o temer celom archívnom bohatstve v SR. Jeho veľkým plusom je aj preklad celej publikácie do angličtiny.

Podľa môjho názoru majú obaja sprievodcovia svoje prednosti a vhodne sa dopĺňajú. Možno v budúcnosti, keď sa dokončí projekt vydania dvojzväzkového Informatívneho sprievodcu, by bolo vhodné uvažovať o zjednotení oboch projektov. Určité informácie v takýchto pomôckach totiž veľmi rýchlo zastarávajú (telefóny, faxy, doplnenie mailových adries, či webových stránok). Dnes v ére internetu, by možno bolo účelné umiestniť tieto tituly na webovú stránku a priebežne aktualizovať meniteľné informácie. Dosah publikácii by sa prekladom do angličtiny prirodzene zvýšil. Pri tejto príležitosti mi nedá nespomenúť ešte jednu brožúru o slovenských archívoch v nemčine *Chalupecký, I.: Führer durch die Archive der Slowakischen Republik. Stuttgart 1998. 43 s., 14 pril.*

Zo spomenutých titulov vidieť, že snaha obce slovenských archívárov informovať a popularizovať prináša evidentné výsledky. Trocha ma mrzí, že v oboch recenzovaných knihách som nenašla vzájomné odkazy titulov na seba. Vyšli v rozmedzí roka a myslím, že aj zostavovateľka skoršieho titulu vedela, že sa chystá vydanie informatívneho sprievodcu, o titule z roku 2000 ani nehovorím. V oboch vydaniach úvodné slovo napísal Peter Kartous. Ani tam však zmienku o oboch vydaniach nenachádzame. Myslím, že treba prehlibovať vzájomné prepojenie informácií, je to v záujme šetrenia času nás všetkých a tiež záujme zverejnenia nášho archívneho bohatstva pre zahraničných bádateľov.

Alžbeta Sedliaková

Antoni Giza: *Slowacki ruch narodowy w XIX i początkach XX wieku (do 1914 roku). Szczecin 2000, 178 s.*

Publikácia profesora dejín východnej Európy na univerzite v Štetíne je jedným z pozitívnych signálov, že slovenské dejiny sa stávajú predmetom odborného záujmu aj vo vysokoškolských ustanovizniach susedných krajín, kde slovakistika nemala doteraz vytvorené fundované zázemie a tradíciu. A. Giza je autorom viacerých knižných prác o problematike dejinného vývoja južných a západných Slovanov v 19. a 20. storočí, ktorými dokumentuje svoj široký poznávací rádius, záujem a rozhľad v otázkach vzájomných vzťahov a ťažiskových procesov emancipácie slovenských národov v predmetnom období. Žiada sa pozitívne oceniť, že do jeho pracovného záberu sa dostala aj problematika slovenských dejín a určitý súhrnný výsledok doterajšieho štúdia mohol prostredníctvom vydavateľstva Štetínskej univerzity prezentovať v podobe, ktorá je určená najmä odbornej verejnosti.

Skutočnosť, že autor venoval osobitnú prácu slovenskému národnému hnutiu, treba chápať predovšetkým ako prejav snahy prispieť k poznaniu slovenských dejín v poľskom prostredí. Súčasný stav v tomto smere nepokladá za priaznivý a zdôrazňuje, že je potrebné, aby sa zvýšila pozornosť z poľskej i slovenskej strany o skúmanie histórie obidvoch susedných národov. V tomto kontexte si autor ani nekládol za cieľ podať vyčerpávajúci obraz o slovenskom politickom a spoločenskom živote v čase formovania moderného slovenského národa. Jedným z jeho hlavných zámerov je vniesť do poľskej historiografie nový impulz, aby sa cieľavedomejšie venovala slovenskej tematike a náležitým bádateľským potenciálom sústredenejšie nadväzovala na dosiahnuté výsledky z minulosti.

Koncepcná stránka výkladu sa odvíja od zámeru autora vystihnúť predovšetkým charakteristické atribúty a faktory, ktoré určovali osobitosti slovenského národného hnutia. S ohľadom na okruh potenciálnych záujemcov o bližšie oboznámenie sa s predmetným obdobím slovenských dejín je pochopiteľné, že pri osvetľovaní príslušnej problematiky zakomponoval do textu výpovednú hodnotu prác súdobých poľských autorov a zároveň neopomenul rešpektovať doterajšie výsledky poľskej historickej spisby, ktoré vecne súvisia s tematickým obsahom publikácie.

Prvá zo štyroch kapitol sa venuje situácii na Slovensku pred „jarou národov“ 1848. Autor v nej podáva niektoré charakteristické črty urbanizácie a života na vidieku, pričom ich ilustruje autentickými poznatkami poľského cestovateľa Henryka Bogdanského z 20. rokov 19. storočia. Na pozadí sociálno-ekonomických pomerov a dominujúcich trendov maďarskej politiky si všima osobitosti genézy národnoemancipačného procesu, jeho ideových, kultúrnych a jazykových dimenzií. Veľkú pozornosť venuje koncepciám a myšlienkam národnej svojbytnosti a slovenskej vzájomnosti, ktoré v tomto smere presadzovali príslušníci štúrovskej generácie. Uvádza, že jedna z vedúcich postáv tohoto zoskupenia S. Chalupka bol účastníkom poľského povstania roku 1831, a pripomína tiež polonofilskú orientáciu J. Francisciho-Rimavského.

Problematiku slovenského národného hnutia od roku 1848 do začiatku 60. rokov začlenil autor do druhej časti. Zaoberá sa v nej najzávažnejšími momentami politického pohybu v revolučnom roku 1848, ktoré sa odrážali v slovenských politických programoch a naplňali ozbrojeným vystúpením Slovenského dobrovoľníckeho zboru a ďalšími formami aktivít za dosiahnutie uznania národnej autonómie. Dáva do pozornosti

najmä obsah Štúrových statí o význame a dosahu aktuálnych spoločenských zmien, ktoré pritom chápal v širších súvislostiach riešenia národnostnej otázky v Uhorsku s prihliadnutím na idey austroslavizmu. V tomto kontexte sa dotýka funkcie poľskej otázky v hľadanií platformy spolupráce slovanských národov, na ktorej boli slovenskí predstavitelia zainteresovaní, čo sa premietlo do rokovania pražského Slovanského zjazdu. Poukazuje, že Slováci, napriek vykonanému úsiliu o získanie podpory Viedne pre konštituovanie osobitnej korunnej krajiny, svoje zábery nedosiahli. Porevolučnú atmosféru sklamaní demonštruje autor Štúrovými názormi z práce Slovanstvo a svet budúcnosti a ako pozitívum hodnotí završenie štúrovskej jazykovej reformy vydaním diela M. Hattalu Krátka mluvnica slovenská roku 1852.

Tretia kapitola sa obsahovo orientuje na obdobie konca 19. storočia. Podáva prehľadný obraz o hlavných črtách hospodárskej a sociálnej štruktúry Slovenska a akcentuje jej pozitívne i negatívne stránky (industrializácia, emigrácia a pod.). Pripomína, že oproti iným častiam monarchie sa na Slovensku v nedostatočnej miere rozvíjal industrializačný a urbanizačný proces a tak chýbali väčšie priemyselné, kultúrne, osvetové a vedecké strediská. Uvádza, že súdobé mestá mali z hľadiska slovenského emancipačného procesu prevažne len regionálnu funkciu a význam, keďže na výraznú profiláciu mestských centier v tomto smere retardačne vplývala národnostná a sociálna skladba ich obyvateľstva. V tejto časti využíva autor spomienky poľského politického a kultúrneho činiteľa Stanisława Grabského na cestu po Slovensku roku 1895.

Zo sféry slovenských politických aktivít autor prináša predovšetkým pohľad na zmysel základnej programovej koncepcie Memoranda národa slovenského z júna 1861, ktorá určovala podstatu predstáv politickej reprezentácie o riešení slovenskej otázky, ako aj na akciu z decembra 1861, keď slovenské požiadavky predložila deputácia Františkovi Jozefovi I. V tejto súvislosti treba podčiarknuť, že autor zachytil aj momenty, ktoré viedli k vnútornej diferenciácii slovenskej politiky (Stará a Nová škola), ktorá sa odvíjala od rozličného chápania ústavných princípov zabezpečenia národnej identity a práv. Podotýka, že v poľskom povstaní roku 1863 bojovalo okolo sto Slovákov a so zreteľom na osobitosti poľskej otázky poukazuje na rámce slovenského záujmu o slovanskú spoluprácu a vzťah k Rusku.

V poslednej kapitole sa autor venuje národnému hnutiu na začiatku 20. storočia. Ťažiskom výkladu je charakteristika politických prúdov, ich hlavných predstaviteľov a tlačových orgánov. Poukazuje na maďarizačnú prax vo verejnom živote a slovenské snahy čeliť tejto tendencii. Okrem spomenutého S. Grabského cituje autor aj state, ktoré uverejnil poľský časopis *Świat Słowiański*. Prostredníctvom nich sa mali možnosť poľské kultúrne kruhy podrobnejšie zoznámiť so skutočnosťami o aktuálnom postavení Slovákov a národnostnej politike v Uhorsku na základe priamych skúseností viacerých poľských osobností z cesty po Slovensku a ich kontaktov so slovenskými činiteľmi.

Vzhľadom na nevelký rozsah publikácie A. Giza využil pomerne obsiahly historický materiál, aj keď viaceré práce, ktoré by sa žiadalo relevantným spôsobom zohľadniť aspoň v poznámkovom aparáte, nemal k dispozícii. Opieral sa o publikované dokumenty, vybrané súdobé poľské periodiká a odbornú literatúru, pričom sa usiloval exploatovať aj poznatkový prínos najnovších slovenských historických prác. Tým potvrdzuje, že jeho záujem o súčasnú slovenskú historickú spisbu má produktívny rozmer a

ako zahraničný bádateľ dokáže jej výsledky náležite aplikovať aj v takom širokom priestore profesionálnej orientácie, v akom sa svojou tvorbou etabloval.

Pri celkovom odbornom posudzovaní publikácie nemožno však obísť ani niektoré problematické prvky. V publikácii totiž prispôbil autor písanie slovenských osobných a miestnych mien a názvov poľskému pravopisu, sústave písmen a zvyklostiam, čo na slovenského čitateľa v konkrétnych prípadoch viackrát vplýva rušivým dojmom a sťažuje mu identifikáciu. Vyskytujú sa v tomto smere aj určité nedôslednosti, čo môže prameniť z použitých predloh, ale overovaním a pozornejšou apretáciou by sa dali eliminovať. Žiada sa ešte pripomenúť faktografické nepresnosti a omyly. Zaiste nedopatrením autor datuje hodžovsko-hattalovskú reformu spisovnej slovenčiny rokom 1857 (s. 83), lebo na inom mieste (s. 90) uvádza správne rok 1852. Opravu si vyžaduje konštatovanie autora, že predsedom Muzeálnej slovenskej spoločnosti sa po smrti A. Kmeťa roku 1896 stal Š. Mišík, lebo sa to udialo až roku 1908 (s. 125). Zamenil tiež priezvisko P. Blahu ako predstaviteľa hlasistov na P. Salvu (s. 139) a úmrtie F. V. Sasinka datuje rokom 1901 miesto 1914 (s. 139). Ďalej miesto vydávania Slovenských pohľadov nebolo v Žiline, ale v Turčianskom Sv. Martine (s. 140) a založenie Československej jednoty sa neuskutočnilo roku 1895, ale 1896 (s. 141). Autor prebral z Grabského práce údaj, že sa stretol so S. H. Vajanským a Paulíny-Tóthom, pričom ich označil za vedúce osobnosti rusofilskej orientácie (s. 143). Mylne však v registri uvádza, že ide o Viliama Paulinyho-Tótha. S. Grabski sa v spomenutom roku nemohol stretnúť s týmto činiteľom (zomrel roku 1877), ale len s jeho synom Žigmundom, ktorý pôsobil v Martine ako riaditeľ Tatra banky. V súvislosti s počiatkami formovania ľudového kridla Slovenskej národnej strany autor namiesto Ľudových novín píše o Slovenských ľudových novinách ako tlačovom orgáne tohoto zoskupenia, pričom uvedený názov platil až od roku 1910 a zároveň K. Salvu pokladá za popredného príslušníka a ideológa Ľudovej strany (s. 146–147, 150), čo pravdepodobne mohlo vzniknúť z neadekvátneho definovania vecnej stránky pojmov prekladaním do poľštiny. Skutočnosť nezodpovedá tiež tvrdenie, že Slovenský týždenník sa roku 1910 pretvoril na Slovenský denník (s. 149), keďže Slovenský denník bol novým periodikom a kontinuita Slovenského týždenníka ostala zachovaná.

Publikáciu dopĺňa zoznam prameňov a literatúry, miestny a menný register, stručné nemecké resumé, ako aj štyri desiatky fotografií, ktoré spoločne prebral autor z kníh D. Kováča Slovensko v Rakúsko-Uhorsku (Bratislava 1995) a Dejiny Slovenska (Praha 1998) a druhú časť vyhotovil sám počas návštevy Bratislavy, Žiliny a Prešova.

Ak pristupujeme k práci A. Giza v tom duchu, v akom si autor vytýčil účel svojho projektu, môžeme konštatovať, že má nesporný poznávací prínos pre poľského čitateľa. Upriamuje pozornosť na tie stránky slovenského vývinu v predmetnom období, ktorých výklad a chápanie poskytuje pomerne široký diapazón poznatkov ako východiskovú bázu pre využitie komparatívnych metód bádania, ktorá zaiste obohatí príslušnú výskumnú oblasť poľskej historiografie.

Milan Podrimavský

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Desátý liberecký seminář

Desátý, tedy jubilejní seminář Česko-slovenských a Slovensko-českých vztahů na Pedagogické fakultě Technické univerzity v Liberci 23.–25. srpna 2000 zapadal do rámců dalších jubilejí. Šlo o 10. výročí založení Pedagogické fakulty, která se především zásluhou své katedry dějepisu (vedoucí Miloslava Melanová) o semináře pečlivě stará, a samozřejmě o jubilejní závěr století a tisíciletí všeobecně hojně připomínaný. Seminář jej nemohl opominout, proto si ambiciózně vybral za téma České a slovenské dvacáté století. Nepojal je formálně, stalo se mu výzvou k úvahám a prvním zhodnocením.

Z nepřeberné látky volil několik tématických okruhů. Prvním byl válečný zážitek ze dvou světových válek ve slovenské a české společnosti. Historiografie obecně považuje reflexe obou válek za faktory silně působící na dějiny 20. století; měly ovšem více podob – národních, „státních“, generačních, a proto také různorodé vlivy. Jejich poznávání má své požadavky metodické a interdisciplinární. Referáty na semináři to ostatně také prokázaly. Marína Zavacká volila osud jednoho Slováka jako obraz zachycující úděl a prožitky větší slovenské komunity. Jozef Jablonický konkretizoval, jak se s válečným zážitkem z 2. světové války vyrovnává dnešní slovenská společnost; nacionalistická publicistika si jej po svém upravila a užívá ho jako politického argumentu. Zvláštnosti českého válečného zážitku z obou světových válek představil a charakterizoval, na pozadí zážitku „obecnějšího“, Robert Kvaček. Liberecké prostředí semináře inspirovalo ještě dva specifické výklady vážící se k tomuto regionu. O prožitku 1. světové války na Liberecku referovala Miloslava Melanová, zdejší prožívání 2. světové války zachytil Stanislav Biman. Oběma referáty věnovanými především reagenti libereckých Němců byla ještě zvýrazněna národní osobitost válečného zážitku a jeho dlouhodobější působení na smýšlení lidí. Výklady i diskuse připomněly, že přece jen stále málo víme, jak se dějiny promítají do „hlav lidí“. Je metodicky náročné to zkoumat, ale bez určitějších poznatků již také nejsme. Hojně působí názorové stereotypy.

Další tematický okruh úvah o 20. století byl zaměřen na slovenský a český vklad obecnému vývoji. Šlo znovu hlavně o to, jak tento problém – vyvolávají si ho zvláště menší národy – zvládat metodicky. Dušan Kováč vyšel z pojetí civilizací (mj. Arnolda Toynbeeho); zajímaly ho jejich novodobé fáze a místo Slováků a Čechů v nich. Otázku si definoval i jako umístění obou národů v kontextu evropského nacionalismu vůbec a středoevropského zvláště. Ambicí i existenční potřebou Československa bylo, aby se z národního státu vyvinul moderní občanský evropský stát. Jan Rychlík pojal své vystoupení jako polemiku historika s mýty Čechů o sobě a Čechů o sousedech. Upozornil, že v dnešních národních státech přicházejí znovu ke slovu i mýty staršího data. Rozprava upozornila, že pojem mýtus (definovaný někdy vágně nebo vůbec ne) se stává vinou české publicistiky až inflačním a že se s ním zachází účelově ideologicky a politicky. Mýtus má ale svou systémovou podobu určenou smyslem působení. Bývá zaměňován i za překonanou odbornou interpretaci.

S předpokládanou zvláštní pozorností byla přijata třetí tematika semináře, výsledky zkoumání obrazu Slováků v českých a Čechů ve slovenských učebnicích dějepisu,

s důrazem na historii 20. století. Podali je Karol Fremal a Zdeněk Beneš. Mohli mj. konstatovat, že české a slovenské učebnice se plně vyrovnají učebnicím užívaným v dalších sousedních státech, jsou i objektivnější a obsahují méně chyb a omylů faktografických a interpretačních. Blažena Gracová doplnila tuto živou tematiku o výsledky průzkumu heterostereotypů sousedů z pohledu studentů. Zjistila, že český sebeobraz je nejkritičtější – odpovídá to ostatně poznatkům získávaným a ověřovaným dalšími postupy a v různých sociálních skupinách.

Tradiční závěr libereckých seminářů tvoří přehledy vývoje v obou republikách za uplynulý rok. Představují jistý vklad do „žité historie“, nejsou stavěny publicisticky, snaží se nejen informovat, ale také už hlouběji analyzoval a posuzovat. Miroslav Pekník se zaměřil hlavně na působení nové slovenské vládní koalice, od níž se čekalo více, než může, nebo je schopna realizovat, zvláště v sociální sféře. Vnitřně se také rozkládá. Libor Prudký zhodnotil mravní stav české společnosti, který je povážlivý. Vyšel ze sociologických průzkumů a přiblížil jejich metodiku. Zjišťuje se negativní posun hodnot, nejvíce spojených s prací a politikou. Dřívější společenské deviace se stávají normami chování – úlohu v tom hraje věk.

Seminář ponechal dost prostoru na rozpravy ke všem tematickým okruhům. Jeho úroveň a vyznění to jen prospělo. Potěšila aktivní účast pedagogů. Slovenští již konkrétněji uvažovali, jak poznatky ze semináře uplatňovat ve výuce. Byl to ostatně jeden z jeho hlavních záměrů.

Robert Kvaček

STOJÍ ZA POVŠIMNUTÍ

Z korešpondencie

Ing. Roman Hofbauer
poslanec NR SR

Bratislava – Praha
December 2000

Vážený pán poslanec,

slovensko-česká komisia historikov sa na svojom pravidelnom zasadnutí v novembri t.r. oboznámila s Vaším hodnotením pódiovej diskusie, ktorú naša komisia usporiadala 12. apríla 2000 v Bratislave. Vaše polemické výhrady ste uverejnili v dvoch májových číslach týždenníka Extra. Boli sme veľmi nepríjemne prekvapení Vašou nenávisťou skreslenou informáciou o priebehu tejto akcie, na ktorej ste sa osobne a aktívne zúčastnili. Nechceme polemizovať s Vašími insitímnymi názormi na slovenské a české dejiny, resp. na slovensko-české vzťahy v nich. Nesúhlasíme s nimi, no v nijakom prípade Vám neupierame právo ich vysloviť. Musíme sa však ohradiť proti Vašej interpretácii samotného priebehu pódiovej diskusie. Na stretnutie ste zrejme prišli s úmyslom jeho priebeh dodatočne skresliť, pričom ste sa uchýlili k naivným klamstvám, spoliehajúc sa, že potenciálni čitatelia týždenníka Extra uveria Vašej interpretácii. Inak si totiž nemožno vysvetliť Vaše nehorázne lživé tvrdenia, že moderátori viedli diskusiu s protislovenskou tendenciou a kto vybočil z týchto mantinelov, bol spoza predsedníckeho stola zastavený.

Každý, kto na podujatí bol, vie, že tieto Vaše tvrdenia nie sú pravdivé. Písali ste ich s nepochopiteľnou zaslepenosťou a nenávisťou. V diskusii ste niekoľkokrát vystúpili aj Vy a nikdy, podobne ako žiadny iný diskutujúci, ste neboli zastavený či umlčaný – bez ohľadu na to, aký názor ste tlmočili. To, že väčšina diskutujúcich – podľa Vášho názoru historikov v uvodzovkách – mala iný názor ako Vy, nebolo manipuláciou moderátorov, ale vecou názoru na problémy, ktoré boli predmetom verejnej diskusie. S poľutovaním konštatujeme, že Vaše odborné vedomosti v oblasti slovenských dejín sú veľmi ubohé, aj keď sa tento svoj nedostatok snažíte nahradiť siláckou verbálnou demagógiou a, žiaľ, aj primitívnymi vulgárnymi klamstvami.

Prekvapuje nás pritom, že ste so svojimi polemickými a nenávisťnými výhradami nevystúpili priamo na pódiovej diskusii pred jej účastníkmi. Čo Vám k tomu bránilo? Ohľaduplnosť a takt, alebo zbabelosť a účelová zlomyseľnosť? Veď dodatočne ste obvinili poriadateľov podujatia z paranoickej protislovenskej xenofóbie, dúfajúc zrejme, že tieto žľčovité výpady voči prítomným slovenským historikom a ich českým kolegom, ovplyvnia verejnosť. Verte, že podobné zlostné a lživé obvinenia majú obvyčajne bumerangový efekt a napokon sa obrátia proti svojim autorom. Historici s tým majú bohaté skúsenosti. Ubezpečujeme Vás, že sme navyknutí na časté nekvalifikové a zlostné útoky politikov a publicistických šarlatánov, ku ktorým ste sa – nie prvý raz – pripojili aj Vy. Veľmi sa mýlite, ak sa domnievate, že vedomými zlomyseľnými klamstvami pomáhate Slovensku. Nepredpokladáme, že náš list niečo zmení na Vašich názoroch. Tlmočíme však naše stanovisko voči Vami verejne šíreným primitívnym klamstvám. Ubezpečujeme Vás, že korektnej a priamej polemickú diskusiu sa nikdy nevyhýbame. O tú však Vy

zřejmě nemáte záujem, lebo Vám pre ňu chýbajú základné odborné a podľa všetkého aj morálne predpoklady.

S pozdravom

Doc. PhDr. Vilém Prečan
predseda českej části komisie

PhDr. Ivan Kamenec
predseda slov. části komisie

Česko-slovenská historická ročenka 1996

Z obsahu:

Materiály z konference „Obnova společného státu Čechů a Slováků v roce 1945. Naděje a obavy, představy a skutečnost“

Hlavní referáty:

Vilém Prečan: Promarněná příležitost nového začátku?

Ivan Kamenec: Slovenská spoločnosť na sklonku 2. svetovej vojny

Michal Barnovský: Ideové a politické prúdenie na Slovensku roku 1945

Ľubomír Lipták: Politické elity na Slovensku roku 1945

František Svátek: „Staré“ a „nové“ elity v českých zemích ve 20. století

Katarína Zavacká: K otázkam štátoprávneho usporiadania, práva a spravodlivosti

Vladimír Gonč: Postavení práva, problémy spravedlnosti, decentralizace, samosprávy a federalismu

Dalších 15 studií k obecně politické situaci, otázkám elit i jejich výměny a ke státoprávním problémům na počátku nového pokusu o ustavení Československa.

Recenze • Zprávy • Pranýř

Bibliografie „Slovacika v edicích na území České republiky 1990–1995“ v oboru historie. Celkem 743 údajů + rejstříky.

Česko-slovenská historická ročenka 1997

Z obsahu:

Materiály z konference „Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1939“

Patnáct studií k tématům:

* Česká a slovenská společnost ve vztahu k Rusinům * Podkarpatská Rus na pařížských mírových jednáních * Američtí Rusíni a Československo * Problémy autonomie * Politické strany na Podkarpatské Rusi * Sociální a ekonomické proměny * Rozvoj tisku * Obrana Podkarpatské Rusi v letech 1938–1939 * Moskevský proces s karpatoruskými politiky v roce 1946 * Česká, slovenská a ukrajinská publicistika a historiografie o Podkarpatské Rusi

Nalezený dokument: Slovenská otázka v manipulaci českých komunistů v létě 1945

Recenze • Zprávy • Pranýř

Česko-slovenská historická ročenka 1998

Z obsahu:

Materiály z konference „Češi a Slováci 1948–1967“

Dvacet čtyři studií k tématům:

* Metamorfózy státových vztahů * Názory exilu na budoucí uspořádání státu * Extrémní centralizace * Represivní charakter režimu a česko-slovenský poměr * Nárůst konfliktů v předvečer „pražského jara“ * Menšinové otázky, Slováci v českých zemích, Češi na Slovensku * Paralely ekonomického vývoje * Zpolitizování industrializace Slovenska * Finance * Kultura v okovech režimu

Recenze • Kritika • Zpravodajství

Bibliografie „Bohemika v historiografii na území Slovenska za léta 1990–1997“. Celkem 942 údajů a rejstříky

Česko-slovenská historická ročenka 1999

Z obsahu:

Materiály z konference „Náboženský exil v raném novověku“

* O exilu obecně * Uhry jako azylová země * Česká pobělohorská komunita v Pírně * Uherský exil v Německu * Čeští exulanti na východním Slovensku * Morava a náboženská emigrace

Studie:

* Slovensko-české vztahy * Agrární hnutí na Slovensku počátkem 20. století * Turné A. Hlinky po Čechách a Moravě 1907 * Jeden či dva národy? Dilema slovenských politiků po r. 1918 * Hospodářské aspekty česko-slovenského vztahu mezi světovými válkami * Protestantské církve na Slovensku 1968–1970

Diskuse • Recenze • Kritika • Zpravodajství

Nové dokumenty: Delegace Slovenské národní rady v Londýně (říjen–listopad 1944)

Připravujeme:

Česko-slovenská historická ročenka 2001

Dva súbory štúdií k problematike:

* „Gender Studies“ v ČR a SR. Porovnanie pre odbor raného novoveku a novoveku * Menšiny v Československu; špeciálne: Židovská menšina v českých krajinách, na Slovensku a na Podkarpatskej Rusi 1918–1945

Recenzie • Správy • Pránier

Bibliografia: Slovacika v edíciach na území Českej republiky 1996–2000 v odbore histórie (približne tisíc údajov + registre)

Kompletný obsah vydaných zväzkov ročenky je na internetových stránkach: www.dejiny.sk

PRODEJ

Česko-slovenské historické ročenky včetně záilkového prodeje zajišťuje:

Knihkupectví HANA SMÍLKOVÁ
Filozofická fakulta MU
A. Nováka 1
660 88 Brno
tel.: 05/4112 1468
IČO: 16310128

Vstříc Vám vyjdou rovněž:

Knihkupectví FIŠER, Praha, Kaprova ul.
Knihkupectví FIŠER, Praha, Filozofická fakulta KU
Knihkupectví ACADEMIA, Praha, Václavské nám.
Knihkupectví JAN ŠABATA, Brno, Žerotínovo nám. 9 (rektorát MU)
Knihkupectvo ARCHA, Bratislava, Kozia ul.

Česko-slovenská historická ročenka 2000

Vydala Masarykova univerzita v Brně a Česko-slovenská komise historiků roku 2000

Výkonný redaktor: Doc. Dr. Vladimír Goněk
Adresa redakce: 660 88 Brno, Arne Nováka 1

1. vydání, 2000 náklad 600 výtisků
AA - 28,20 VA - 29,29
Tisk Vydavatelství MU, Brno-Kraví Hora

55-975B-2000 02/58 30/FF

ISBN 80-210-2484-4

1. The first part of the paper is devoted to a general discussion of the problem of the origin of life. It is shown that the problem is one of the most important and interesting in the history of science.

2. The second part of the paper is devoted to a detailed discussion of the problem of the origin of life. It is shown that the problem is one of the most important and interesting in the history of science.

